

Wydawnictwo Literackie
Kraków

ATA GOWŚUDOW

PERMAN

ATA GOWŞUDOW

PERMAN

roman

Jemgyýetçilik başlangyçlary esasynda

redaktirläp çapa taýýarlan

N. Hojageldiýew

Aşgabat

“Türkmenistan” neşirýaty

1989

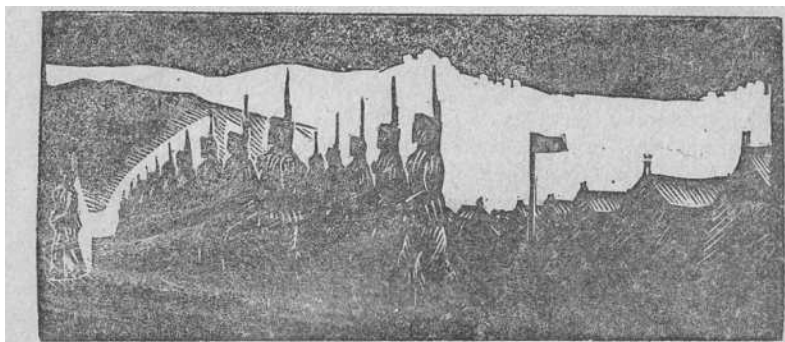
Gowşudow A.

Perman: Roman. - A.: Türkmenistan, 1989. - 616 s.

Ýazyjy Ata Gowşudowyň “Perman” romanynyň ykbaly çylşyrymly boldy. Ol uzak ýyllaryň dowamynda birnäçe sebäplere görä, okyjylara mälim bolman galypdy. Ine-de ol roman siziň elniňizde. Bu kitapda edebi gahrymanlar, şonuň ýaly-da Öwezmyrat batyr, Dykma serdar, Seýitmyrat beg ýaly taryhy şahslar bilen ýüzbe-ýüz bolup bilersiňiz. Roman Gökdepe urşunyň gandöküşikli wakalaryndan başlap, sowet häkimiýetiniň üstün çykýan günlerine çenli döwri öz içine alýar.

www.gollanma.com

Gollanma© Kitaphana

Birinji kitap

BUÝSANÇLY GALA

Mylaýym güýz paslynyň bir günüdi. Buýsançly burçlary asmanda magallaklap duran galanyň içi adaty joşgunly hereket bilen gaýnaýardy, şatlykly şowhun bilen ýaňlanýardy. Gys bolsun, ýaz bolsun, tomus bolsun, güýz bolsun - parhy ýok, bu galada şu joşgunly hereket, şu şatlykly şowhun hemişe birsydyrgyn dowam edýärdi. Bu gala guş gelse, ganaty gyrlyp, gulan gelse, toýnagy gyrlyp, üstünden guş hem uçup bilmejege, derwezesinden döw hem sekip bilmejege meňzeýärdi. Hamala, “häh!” diýende, ýetmiş baş derwezesiniň her birinden ýüz müň demir donly Görogly gylyjyny syrlyp çykaýjak ýaly buýsançlydy.

Emma bu gala daşyndan görnüşi ýaly arkaýyn däl. Onuň ilaty aýak üstündedi, gijesi-gündizi teşwişdedi. Gala onçakly

lap ederlik uly hem dälidi. Onuň boýy baş müň ädimdi, ini iki ýarym müň ädimden azajyk gowrakdy. Zamanynnda Ahalyň uly galalarynyň biri hasaplanýan galalardandy. Galanyň ganatlarynyň berkligi onuň arassa ak-şyrky toýun palçykdan salynmagyndan aňlanýardy. Emma garrylar öz galalarynyň asly sagtynyň berkligi hakynda ownuk gürrüň edenlerinde, muny şeýle düşündirerdiler: “Biz bu galany saldyrmak üçin welaýatdan (Horezminden) ussa çagyrdyk. Ussalar bilen hak-hasap gepleşildi. Ussalar işini gutarandan soň, muzzuny jemagat tölemeli, tä gala salnyp gutarylýança, ussalaryň iýjek-içjeginem jemagat çekmeli edildi. Ussalar ak palçykdan galanyň bir goruny goýup çykdylar. Şol günüň özünde hemişe ýarym gijä çenli oýnamaga endik eden jahyl ýigitler täze salnan goruň üstünde ylgaşyp oýnapdyrlar. Ertir görseler, ol gor depelenip, aşak çökerilipdir. Bu sapar ussalar seslerini çykarman, işlerine başladylar. Ikinji gory galdyrdylar. Ýene jahyllar ony hem edil öňki ýaly edipdirler. Ussalar bu gezegem seslerini çykarmadylar. Ahyry ussalar üçünji gezekden soň aksakgallaryň ýanyna gelip dat etdiler. Aksakgallar ýigitlere käýindiler. Emma ýigitler öz oýunlarynyň galanyň ganatlary üçin peýdalydygy-zyýanlydygy hakda pikirem etmeýärdiler, oýnasalar bolýardy. Şonuň üçinem olar käýelen wagty seslerini-üýnlerini çykarman, ýeňselerini tüňňerdişip gidýän

ýaly edýärdiler-de, aksakgallar gitdigi, öňküdenem baş beterylgaşmaga başlaýardylar. Öň diňe şowhun edip oýnaýan bolsalar, indi şowhun turuzman oýnaýardylar. Garagol, ýoknasyz ýigitlere buýrup bolmady. Ussalar hem ýapyşan işlerinden el çekmediler. Şeýle basalanyp, zynç ýaly bolan laý öz göwrümini giňeldip, gün-günden berkeýärdi. Indi ussalaram oglanlara zat diýenokdylar. Gaýta her gün işden soň oglanlaryň erjellik bilen oýnaýyşlaryna syn edip: “Degme, oýnasyňlar, biziň salan galamyz daşdan hem berk bolar. Bu oglanlaryň oýny gala üçin uly bähbitdir” diýişýärdiler. Şeýdip, ussalaryň hem oglanlaryň kömegi bilen gala salnyp gutaryldy. Bu gala Gökdepe galasy diýen at galdy. Bu Ahalyň buýsanýan galasy boldy. Ussalaryň çeken zähmetine ilň-günüň özi ynsap edip, iki esse artyk hak töledi. Ussalaram köp hoşal boldular”.

Galanyň ganatlarynyň şeýle berkligi aýdyşlaryça bardy. Ol indi köne galalar hataryna giripdi. Emma salnyp başlanyndan ýigitleriň depeşegi astynda galyp, zynç bolan ganatlarynyň heniz hem opurylyp gaçan ýeri ýokdy.

Bu gün hem ýigitler hemişeki adatlary boýunça galanyň gündogar gapdalyna ýygnanypdylar. “Dik, dep, hany, kimiň gezegi? Ine, meniň gezegim! Ýok, ýok, gezegiňe dur! Sen on gezek dagy depdiň. Men heniz bir saparam depemok!...” diýip, gala ganatlarynyň üstünde hemişeki şowhunlaryna, hemişeki

jedelli depeşeklerine başlapdylar. Ýüňi ýeten ýigitler gala ganatynyň üstünde telpek goýup, maý alyp ylgaýardylar, ýüzüniň ugruna el degirmän dyrmaşyp, telpegi depýärdiler-de, ýene arkanlygyna düşýärdiler. Şeýdip gezekme-gezek gaýtalaýardylar. Kābirine: “Bir eliňi urduň” diýýärdiler, başga birine: “Arkanlygyna düşende, sagdyn dik düşüp bilmediň” diýýärdiler.

Öz göwresine erk edip bilmeýänlerden hasaplanýan agras ýüzli bir ýigit:

— Hany, bizem bir synanyp göreli - diýip, süsüşjek goç ýaly maý alyp götinjekläp gitdi. Emma onuň ullakan gara gözleri galanyň ganatynyň çür başyndaky telpekdedi. Görnüşine görä, ýigit bu diňe çykmaga birinji gezek synanyşýan borly, daşyndakylar ýerli-ýerden:

— Hany, senem bir synanyp gör bakaly - diýşip, ynamsyzlyk bilen gygyryşdylar. Olar öz ýüreklerinden “bu galanyň gap bilinden aşaklygyna patlap gaçar” diýip pikir edýärdiler. Şeýle masgaraçylygy-da gyjytly gülki bilen, şerebeli ýomaklar bilen garşylamaga taýýarlanýardylar. Emma ol tamalary puja çykdy. Ýigit ok ýaly atylyp, galanyň depesine dyrmaşdy-da, onuň depesindäki telpegi depip, yzyna böküp düşdi. Oglanlaryň hemmesi geňirgenmek bilen dymdy. Diňe çetde duran biri:

— Çopan ägirtir! - diýip, sowally dymyşlyga jogap berdi.

Onuň deregine başga biri köpçüligiň gülüp keýpden çykmagyna sebäp boldy. Ol öz içinden: “Şu depensoň, men depip bilmenmi?” diýip, öz ýüregi bilen jedelleşip duran bolmaga çemeli, maý alyp ylgady welin, galanyň gap bilinden aşak pökläp gaýtdy. Töwerek-daş el çarpyp gülüşdi. Kimdir biri:

— Sen goşuňy haýda, goşuňy... Oragyňy or - diýip gygyrdy. Ol ýigidiň ýüzi utançdan ýaňa çapady ýaly gyzardy.

— Siziň bilen düz ýerde eşekden-ä böküşip bilerin - diýip, ysgynsyz seslendi.

— “Hemedan daş bolsa, kădi ýakyn”, getir-äýt eşekleri - diýip, biri gygyrdy.

Heniz diňe ulularyň bolşuna tomaşa edip, höweseklik bilen olardan görelde görüp duran ýetginjekler dumly-duşa pytrap, sen-men ýok, öýleriň gapdalynda duran eşekleri çözüp, idip getirip başladylar. Bulardan: “Siz eşegi nirä äkidýärsiniz, näme üçin äkidýärsiňiz?” diýip soraýan-ideýän-de ýokdy. Aslynda şunuň ýaly iş üçin eşek, göle, iş ýabysy ýaly mallary soragsyz-idegsiz alybermek ozaldan dessur bolup galan bir adat bolmaga çemeli.

Bular alty sany eşegi hatara ýanaşdyryp duruzdylar. Sagda-solda toýçy ýaly üýşüp duran ýigitler: “Bök-de bök!” boluşdylar.

Kimdir biri öňüni başlap, alty eşegiň üstünden ýeňillik bilen atylyp geçdi. Onuň yzy kesilmän, biri-biriniň yzyndan towusýardylar.

Bir tapgyr bökülenden soň, hatara duran eşekleri sekize ýetirdiler. Bu sapar käbiri ahyrky eşegiň üstüne düşüp galdy.

Eşegiň sany ona ýetirildi, soň on ikä ýetirildi. Her sapar jübütden artdyryldygyça, towusýanlar-da kem-kemden azalýardy. Birden bu böküşmegi-de taşlap, “Tut-da tut!” bolşup, göreşe ýazdylar. Agyr märeke göýä uly toý mähellesi ýaly tegelendi. Ortada bolsa güýçli pälwanlaryňky ýaly göreş barýardy. Bu uly üýşmek mähelläniň tamamy otuz ýaşdan bärdäki ýigitlerdi. Gala jemagatynyň iň şatlykly joşgun bilen gaýnaýan şowhuny hem şol toparyňkydy. Çünki bu topar özlerinden kiçi ýaş ösdürimleri, belki, ýaňy içde-daşda oýnamaga ýaran baş-alty ýaşlylary-da özleriniň janly hem jedelli gyzyk işleri bilen höweslendirýärdiler. Käbir wagtlarda ulular diýlip hasaplanýan otuz baş, kyrk ýaşlylaryň hem bularyň işine gatyşýany seýrek dälidi. Hatda segsen-togsan ýaşly garrylaryňam göwni göterilip, olara tomaşaban bolýan wagtlyry köp bolýardy.

Emma garrylar hataryna geçirilýän topar köplenç wagt hemişeki öz adat edinen ýerine ýygnanýardy. Gojalar ýylyň ýyly pasyllarynda - nowruz garyndan soň, tä güýzüň çigreklije günlerine çenli galanyň ilerki derwezesiniň iç agzyna üýşerdiler.

Bir gezek ýyl gaty gurak gelipdi. Şonda kimdir takwa yrymçynyň biri:

— Aý, adamlar, belki, pälimiziň-niýetimiziň ters ýeri bardyr. Geliň, jemagat bolup namaz okalyň, pälimizden gaýdalyň - diýip bir gep tapdy. Köpçülik bolsa:

— Hä, geliň, pälimizden gaýtsak gaýdalyň, jemagat bolup namazam okalyň. Onuň ýaly bolsa metjidem edineliň. Ymamam seniň özüň bolarsyň - diýip, şu maslahaty tapan adamyň ýakasyndan tutdy.

Ymam boljagyň makullap görkezen yerinden metjit salynmaly boldy. Galanyň ilerki derwezesine ýakyn bir yerde bir günüň içinde metjit häzir boldy. Bu metjit ini-boýy elli-altmyş ädim inedördül sekidi. Munuň üstünde ýagyndan-ýagmyrdan, günden taşa-da ýokdy. Diňe gün giç öýläne sanandan soň, galanyň beýik ganatynyň kölegesi sekiniň hemme yerini örtýärdi.

“Metjit” ilki salnan günlerinde garrylaryň köpçüligi ürç edip diýen ýaly oňa geldi. Hatda olaryň her haýsy bir keçäni özüne

namazlyk edinip getirip, sekiniň üstüni tutuşlaýyn düşek bilenem örtdüler. Emma bir hepde geçip-geçmänkä metjidiň jemagaty kemelip başlady. Şonuň bilen birlikde sekiniň üstüniň düşegi hem aýrylyp başlady. Birnäçe gün geçenden soň, ymamynyň yzynda diňe üç adam galdy. Ahyry ymamynyň özi hem halys iren bolmaga çemeli, bir gün:

— Indi namazy her kim öz öýünde okaýsyn - diýip, ýanyndaky üç yhlasgärine hem rugsat berdi.

Ymamynyň öz başlan işinden şeýle tiz irmeginiň öz sebäpjagazy bardy. Ana, şol derwezäni wagtly-wagtynda açyp-ýapýan derwezeban näme, şoňa-da odun getiren bir gujak odun, un üwedip gelen bir jam un, argyşdan gelen bir kersen bugdaý berýär. Ýigitleriň oljasynyň oňup gelen sapary gabat geläýse-hä onuňky hasam getirýär. Emma metjit salyp, jemagat namazynyň ymamy bolup, uly derde galyp sesini bogazynda gaýnadyp, mollalaryň azan aýdyşyna meňzetjek bolup görgä galyp ýören bir adam welin hiç kimiň gözüne-de ilenok. Onsoň ymamynyň öz işinden eli sowamazmy? Ymam bir gezek Atalyk aganyň ýanynda käýinip, bu gürrüňi diline hem aldy.

Her näme-de bolsa, bu seki “Pirgulyynyň metjidi” diýen ada eýe bolup, ymamynyň adyna ýadygär galdy.

Indi bu ýeri garrylar hekem edinipdiler. Jahan ýaýrap, gün dogandan tä il ýatara çenli gününň näwagty bolsa hem bu

sekiniň töwereginiň adamsyz bolýan wagty ýokdy. Sekiniň üsti tutuşlygyna artlatgy, düzzim çyzyklary bilen bezelip taşlanypdy. Göçer çöpleri dagaşar ýatardy. Adamlar bu ýere üýşüp, düzzim, küşt oýnaýardylar, donlaryny düşenişip, sekä ýaplanyşyp, her hili gyzykly gürrüňler, şorta sözler aýdyşýardylar. Derwezedan gelip-geçip duran ýolagçylaryň her haýsysynyň öz görnüş mysalasyna görä meňzetme, ýomaklar tapyp, gülüşýärdiler, degişýärdiler.

Hemişe adat boýunça bu ýagdaý sekiniň töwereginiň mähellesiniň has köpeliş, şatlykly gürrüňçiligiň gyzyp, şowhunynyň asmana göterilýän mahaly gün öýleden agandan soň bolýardy. Ýaşulular gelsin, aksakgallar gelsin - tapawudy ýok, şol şorta sözler, gülşükli gürrüňler dowam edýärdi.

Bu gün hem şol hemişeki günleriň biri ýalydy, gün ikinä ýakynlapdy. Birden agyr mähelläniň şorta sözli şowhunynyň ýatdy. Degişme, gülki görnüş duran ýüzler çynlakaý sypata girdi. Süzülen gözler mähelläniň bir çetinden gelýän orta boýly bir adama baka dikildi. Daşyndan göräýmege bu adamda ne gabara bardy, ne dabara. Hatda onuň ýüz keşbinde-de agyr mähelläniň sussuny basarlyk aksakgal kethudalyk, peşenelilik sypaty ýokdy. Aslynda onuň görnüşli egin-başy-da ýokdy. Köne agar çäkmeniniň içinden kirli biz köýnegi görünýärdi. Aýagynda agzy bir gulaç mytgal balagy, köne köwşi, başynda

bolsa çüri sary telpegi bardy. Onuň gadam urşy hem beýleki sypaýy gojalaryňka meňzemeýärdi. Aýaklary gybyrdyklap, çaltlyk bilen biri-biriniň önüne geçýärdi. Elleri dek durman hereket edýärdi. Ol sol elindeki bir döwüm çörekden sag eli bilen döwüp alyp, çörek iýip ýöräp gelýärdi. Ol ädimini haýallatman, märekäniň gyrasyndan geldi-de:

— Salawmaleýkim, ýigitler! - diýdi. Salamyna jogap berlerine-de salym bermän, sözünüň yzyny ýetirdi. - Aman-esenlikmidir hemme?

Soňra ol tapyr-tupur sekiniň bir çetinde oturdy-da, galanja çöregini agzyna atdy.

— Gadam aga, armaweri, işler bilen nädişýärsiň? - diýip, dymyp oturan märekäniň içinden kimdir biri oňa habar gatdy.

— Bar bol - diýip, Gadam aga gysgajyk jogap berdi-de, özüniň çüri sary telpegini tirseginiň astyna dykyp gyşardy.

Bir gapdalda oturan peşeneli aksakal:

— Gadam, bu gün dünk-dünküň gelmedi-le - diýip, gülki aralaş aýdan sözünde bir hili, ýaňsylamak äheñini syzdyrdy. Emma Gadam aga oňa üns hem bermedik ýaly etdi. Özüniň hemişeki ýönekeýligini saklap:

— Biçem däl, Atalyk kethuda - diýdi. Onsoň ara bir dem saldy-da, sözünüň üstüni ýetirdi. - Şol biçem däl, Atalyk. Men bu gün şora getirmäge gidipdim.

Hawa, ol bu gün dări ýasamak üçin şora ýygмага gidipdi. Şonuň üçin hem onuň dări döwýän sokusynyň düňk-düňki çykmandy.

Gadam aganyň gürrüňçilige gelmegi bilen töwerekdäki küşde, düzzüme kellelerini gyzdyryp oturanlar hem oýunlaryny taşladylar. Galanyň ikinji tarapynda özleriniň towsuşmak, göreş tutmak ýaly hünärleri bilen gyzygyşyp duran ýigitler hem bu märekäniň bir çetine gelip egrilişdiler. Bu ýönekeý adam bälçik-degişme gürrüňleriň manyly-çynlakaý gürrüňlere öwrülmeginiň alamaty bolmaga çemeli, oňa bolan şeýle garaýyş adamlar arasynda adata öwrülip galypdy.

Bu adama ýönekeý göz bilen garasaň, diňe öz zähmetinden başga dünýäniň işine düşünmän ýören bir pukaradyr diýip güman edýärsiň. Emma hyrydar göz bilen garanyňda welin, ol adamda niçik-de bolsa bir gizlin ýatan buýsanjyň bardygyny duýýarsyň.

Ar-namys üçin gidip iş bitirip gelen ýigitler Gadam aganyň ýanyna gelip, “ony eýtdik, muny beýtdik” diýşip, batyrçylyk hakda, eden işleri hakda ýolbaşçy ata hökmünde oňa gürrüň edip bererdiler. Gadam aga bolsa:

— Biçem däl... Hawa, şol kem bolmandyr... İş bitiripsipiz, özi biçem däl - diýip, gysgajyk jogap gaýtarardy. Bir agyz geplese-de “biçem däl” diýen sözleri goýman aýdardy. Ol

muňa halys endik edipdi, asla “biçem dälsiz” geplemezdi. Iki ädim gapdalyndan geçip barýan düýäni görkezip: “Gadam aga, ine şu düýe gidip barýar” diýseňem, açyk görüp duran zady hakda-da: “Biçem däl...” diýerdi.

Başky gürrüňinden soň sessiz dymyp oturan atalyk kethuda gürrüňçiligiň bir gabat gelen ýerinde:

— Gadam aksakgal, han aganyň işinde biz başarmadyk. Biziň şol işi şeýle etmegimiz gabahat boldy - diýip, bolup geçen bir iş hakda söz açyp, orta gürrüň atdy. Gadam bolsa hemişeki adatlanyşy ýaly:

— Biçem däl, Atalyk - diýip, sözünüň yzyny ýetirmän goýdy.

Atalyk Gadamyň adatyna belet hem bolsa, ýa-ha onuň “biçem däl” diýmesini özüne peýdaly manyda düşündi, ýa-da öz gürrüňini ýolly etmek isledi, ol has gyzygyp gürläp başlady:

— Gadam aksakgal, zelesiň ýarpysyndan gaýtmagam bir peýda. Şindizem bolsa biz han aganyň üstüne töwellaçy adam ibereliň. Ol biziň bilen deň bolmaz, rehimdardyr. Belkäm eden etmişlerimizi geçirer. Han handyr. Ol uly bir ýurduň hany, biz näme, baş öýli teke.

Gadam aga bolsa ýene:

— Biçem däl, Atalyk - diýip, gysgajyk jogap berdi.

Gadamyň endigine näbelet adamlar üçin bu söz “töwellaçy ibermek gerek” diýen manyda düşüniljekdi. Emma belet adamlar Gadamyň özündäki buýsanjy bilen ne hanyň, ne-de şanyň önünde bil бүкүп baş egmejegine ynanyrdylar.

Aksakgallardan kimdir biri özüniň ýogyn sesi bilen gürlledi:

— Atalyk, ozalynda bir iş etmezlik gerek, edeniňden soň onuň yzynda durmak gerek... Aslynda hana töwellaçy iberip-zat edip ýöresi biziň eden etmişimizem ýok ahyry.

— Ol eden işinden başga saňa näme etmiş gerek? Hanyň iberen zekatçylaryny öldüreniňi öldürip, urup-ýenjip, talap goýberdiň! Bu etmiş dälmi? Bir abraýly hanyň iberen adamlaryny şeýtmek bolarmy? - diýip, Atalyk ýarym gahar bilen gepledi.

Atalygyň garşysyna çykan aksakgal dikelip oturdy-da:

— Atalyk, ol abraýly han däl, eger ol abraýly patyşa ýa-da soltanam bolsa, iberen adamlarynyň gelip edýän işi şo bolsa, gözlerinem çykararyn - diýip, has gaharly, has gyzyp gepledi. - Hanyň porsy begleri gelip, hem-ä seniň erkiňi alsyn, hemem aksakgal kethudalaryňy ýenjip, üstüne-de “palta hakymy ber” diýip ryswa etsin... Ýöne hanyň porsy begleriniň bu işine Ahal ili çydamaz. Muňa kim çydas, şol çydasyn.

Birnäçe aý mundan ozal Hywa hanynyň salgyt ýygnaýan begleri gelip, şu galada düşdüler. Öz başlaryna ak öý tutduryp,

her gün bir işsek goýun soýduryp, keýpi-sapa sürmek bilen meşgul bolup başladylar. Her galanyň aksakgalyny çagyryp, ýap başyna üsti galla ýükli baş ineri getirmegi buýurdylar. Aksakgallary ýenjip-ýenjip, ile peçan edip, yzyndan hem “palta hakymy ber” diýip talap etdiler.

Aksakgallaryň içinde hemmesinden kötegi kän iýen Gadam aksakgal boldy. Ony bir sapar: “Bize bu gün goýny giç öldürüp berdiňiz” diýip ýençdiler, ýene bir sapar: “Siz gurbagaňyzy köp gurruldatdyňyz, olar bizi ýatyrmaýar” diýip ýençdiler. Başga bir gezek: “Bize salgytdan aýratyn sylag etmediňiz” diýip ýençdiler. Garaz, ony birnäçe sapar suwa-salma etdiler.

Bu bolşa galanyň ýigitleri çydap durup bilmediler. Içlerinden bir edermen tapylyp, maslahaty bir ýere çugdamladylar. Bir sapar hanyň begleri ýene Gadam agany ýençmäge duran wagtlary üstlerine döküldiler. Hanyň beglerini ýasawullaryna çenli gollaryny arkasynda daňdylar. It ýenjen ýaly ýençdiler. Hanyň baş beginiň hem mürzesiniň kellesini aldylar. Beýleki begleridir ýasawullaryna hem: “Baryň-da, hana habar beriň, eger dagy-duwara salgyt diýip adam iberäýse, baryp, galasyny gum bilen kesek ederis” diýip, sypbym-guduz edip kowup goýberdiler.

Atalyk bilen ol aksakgalyň ýaňkalaşyp, gaharlanyşýan gürrüňleri şol bolup geçen wakanyň üstündedi. Şonuň üçinem

aksakgal “ol abraýly han däl, abraýly patyşa-soltan bolsa-da iberen adamlarynyň edýän işi şo bolsa gözlerini çykararyn” diýende, Gadam aga:

— Hawa, şol biçem däl... Asyl boluşlary gowy bolmady. Beýle işi oglanlar götermez. Ol öýüköýenler şony bilmediler - diýip, ýönekeý bir sowukganly adam ýaly sözledi.

Ol aksakgal adam bilen Atalygyň arasyndaky başlan jedelli ýaňka-ýaňka uzaga çekdi. Gadam aksakgal bolsa dymyp diň salmagyny dowam etdi. Şol wagt märekäniň çetinde egrilişip oturan ýigitleriň içinden kimdir biri:

— Biziň eden işimize puşmanymyz ýok. Kimde-kim hany şeýle gowy görýän bolsa, özi ötägitsin - diýip gygyrdy. Onuň günleş sesi galanyň gatlagynda ýaňlanyp gitdi.

Bu ýaş ýigit Çopandy. Hemme kişiniň gözi şoňa tarap dikildi. Agyr mähellede dym-dyrslyk peýda boldy. Şeýle bir tukat ümsümlik aralaşdy welin, häzir galanyň daş agzynda topar gurap, şowhun turzup jagyldaşyp oýnap ýören çagalar bolmadyk bolsady, ýa-da galanyň derwezebany minnere çykan azançy ýaly bolup, derwezäniň çep tarapyndaky burça çykyp, çagalara baka gygyrmadyk bolsady, onda bu gala obasy göçüp, gugaryp galan köne weýrana meňzejekdi. Derwezeban burçuň süýr depesinde dim-dik bolup durşuna, bir zatlar diýip howsala

berip, galanyň daş agzynda oýna gyzygan çagalary gorkuzmakçy bolýardy.

— Gün gidip, garaňky düşüp barýar. Aýak ýygnandy, gala, giriň! - diýip, yzly-yzyna gaýtalap gygyrýardy.

Galanyň gaýraky derwezesinden giren süri sygyrlar dumly-duşa ýaýrap molaşdylar. Galanyň gündogar ganatynyň düýbündäki tamdyryň agzyndan möwç urup çykyp başlan ýalyn sütüni syryk boýy asmana uzaldy. Ol ýalyn pessejik öý hem oraçalaryň üsti aşa görünýärdi. Galanyň ýokarsyna ýukajyk tüsse buludy ýazyldy. Ajymtyk goňursaýan ýowşanyň ysy burunlara urdy.

Bu agyr märekäniň dymyşlygy bir meýdan dowam etdi. Çünki şeýle bir ýaş ýigidiň, akyl ýaşı-ha beýlede dursun, heniz otuz ýaşyna-da ýetmedik bir ýigidiň agyr märekede geplemegi aslynda görülen nysak dälidi. Onuň üstesine-de Atalyk ýaly bir emeli boýnunda göterip ýören abraýly aksakgala beýle gyňyr jogap gaýtarmak has hem geň-taň görmeli morta aýdylan bir zat boldy.

Bu aksakgalyň ady başga bolsa-da, il arasynda onuň adyny Atalyk diýip tutýardylar. Şonuň üçin bizem onuň adyny Atalyk diýip tutjak.

Atalyk hum ýaly çişdi. Daraýy ýaly gyzaran gözlerini haýallyk bilen şol ýigide baka dikdi.

— Seniň ýaly ýigit märekede lal bolar, gürrüň diňläř oturar - diýip hemle urdy.

Atalygyň garşysyna gaty söz aýdan çopan ýigidiňem ýüzi agyrdy, hyrsyzdy, aýdan hyrsyz sözlerindenem beterdı. Atalyk ýakymsyz söz aýdanda ol ýene-de nämedir bir zatlar diýmäge çemelendi. Emma burçuň üstünde somalyp duran derwezebana baka iki gözlerini dikip pikir edip oturan Gadam aksakgal, ol tarapdan ünsüni sowdy-da, Atalyk bilen Çopanyň gürrüňiniň arasyna düşdi:

— Aý, Atalyk, bir hasapdan seňkem dogry. Sebäbi han aga saňa atalyk emelini bagyş etdi. Sen ondan hak-heşdek alýarsyň. Elbetde, sen ony haklamalysyň, Atalyk. Emma hak-heşdek alýan sen, han aganyň begleriniň köteginini iýýänem biz bolýarys, Atalyk. Sen şonam unutma... Onsoňam, hanha görýärmiň? - diýip, Gadam aksakgal burçuň üstünde dim-dik bolup, alys gözyetimleri nazaryndan geçirip duran derwezebana baka goluny salgady. Özünüň gürrüňini parahatlyk bilen dowam etdi. - Hanha, şol adama hiç kim buýranok. Ol öz-özünden meýil tapyp, şol derwezäni saklaýar. Özünüň işine-de gaty jür, berk. Hiç kim oňa hak-da berenok. Men ýowşan ýygyp gelýän bolsam, islesem, bir gujak taşlap geçýän, islemesem, taşlamok. Un uwäp, degirmenden gelýän bolsam, islesem, bir käse un berýän, islemesem, beremok. Ol

şeýle-de dokmäde, alymsak gözi bilen garanok, emma gije-gündiz ýatman diýen ýaly bitirýän işini bir gör. Özüň bir gijesine çydap bilmersiň, Atalyk... Gijäniň haýsy bir wagty bolsa bolaýsyn, ol: “Haý, ýagy çozdy, atlan how!” diýip, galany örüzýär. Eli syrma gylyçly ýapbyllak atlaryny münüp depýänlerem Hywa hanynyň nökerleri däl. Ýa-da seniň eliň syrma gylyçly barýanyňy görecek. Eli syrma gylyçly gidýänler ine, şu ýigitler, Atalyk. Şu ýigitleriň lal bolan ýerinde biziň näme işimiz bar. Goý, biz üstesine güňem bolaly.

Ol şeýle diýip, ýerinden turdy-da, köne donuny silkişdirip egnine atyp, märekeden çykyp gitdi. Başga birnäçe aksakgallar hem turup, onuň yzyna düşüp gitdiler. Atalyk ýer synçgap otyrdy. Az salymdan soň ol hem turdy. Atalyk öýleriň arasyna ýetip-ýetmänkä, onuň yzynda gülki aralaş şowhun başlandy. Gara sakgallardan kimdir biri:

— Ýigitler, ýuwaş, ýuwaş, aýyp bolar - diýip, olary köşeşdirmekçi boldy. Ýigitleriň biri:

— Ýak, Gadam aga şu gezek oňard-ow - diýip, göçgünli seslendi. - Hiç wagt Gadam aganyň şeýle oňaran ýeri ýokdur. “Biçem däl” diýip, içini ýakar.

— Belki, hanyň emeldarlarynyň uran gamçylarynyň awysy endamyndan giden däldir? “Palta hakymy ber” diýen gyjytly

sözleri-de gulagyna gelip durandyr? - diýip, başga biri onuň sözünüň üstüni ýetirdi.

— Ýok, ol juda beýle-de däldir - diýip, üçünji biri ara goşuldy. - Siz Gadam aganyň häsiýetini bileňzok. Bu-ha bir ýönekeý gala gürrüňçiligi, ol bir ýurt maslahatynda, Ahalyň ähli aksakgallarynyň üýşen ýerinde, mundan hem beterini edipdir. Şu günki ýaly bir aksakgal nädogry gürrüň aýdanda, “Eger şeýle boljak bolsa, onda biziň bu maslahatda ýoklugymyz” diýipdir-de, Gadam aga köne donuny silkip turup gidiberipdir. Maslahatam şonuň bilen gutarypdyr. Munuň şol köne donuny silkdigi, onsoň tüýs gazabyna tutany şol.

Ýene kimdir biri gülüp şeýle diýdi:

— Ýene şu mahal ýanyna baryp, “Gadam aga, ýaňy gaharyň gaty geläýdi öýdýän?” diýseň, ol hökman: “Biçem däl şol, gelse-de gelendir” diýip jogap berer.

Gadam aksakgalyň sadalygy, gönümel-dogruçylygy, sypaýyçylyksyzlygy ýigitlere bir meýdan gürrüň boldy.

Derwezeban burçuň üstünde dim-dik bolup, dumly-duşy synlap durka, onuň nazary alys-daşda, günbatar-demirgazykda ýer bilen gögüň sepgidinde görünýän gara nokadyň üstünde saklandy. Ol hetden aşa geň galmak bilen, şol gara nokady gözümden ýitiräýmäýin diýýän ýaly, nazaryny başga tarapa sowmaýardy. Az salymdan soň ol:

— Çapar! - diýip, birden gygyryp goýberdi. Bu söz onuň agzyndan atanlykda sypan söze meňzeýärdi. Emma ol gaty çasly çykypdy. Diňe galanyň agzyna ýakyn ýerde üýşüp oturan märeke däl, hatda galanyň bu başyndan o başyna çenli derwezebanyň bu sözünü eşitmän galan adam ýok bolsa gerek.

“Çapar!” sözi birnäçe mertebe gaýtalandy. Oturan märeke gürre örüp, aýak üstüne galdy. Galanyň daş agzynda halka gurap duran çagalar urduryp gala girdiler. Käkiligiň jüýjeleriniň bosup, çöpe-çöre, daga-daşa siňişi ýaly, dargap, öýleriň arasyna siňip gitdiler.

Ýigitler ýerli-ýerden gala ganatyna, burça dyrmaşyp cykdylar. Hemme gözler derwezebanyň gözlerini diken ýerine baka dikildi. Ol gara nokadyň bir atly boldugy indi mese-mälimdi. Ol atly atylan ýaly bolup gelýärdi. Ýeri gyratlap ýaşjak bolup duran günüň aşagynda sagrýsy ýaldyrap görünýän dor at aýagynda baryny edip, ýerleýläp uçýan guş ýaly süýnýärdi. Gadam aksakgalam, beýleki aksakgallaram eýýäm galanyň agzyna gelipdiler.

Gadam aksakgal gelýän atly hakynda birnäçe zatlary onap-çenäp, öz ýüreginden pikir öwürýän bolmaga çemeli, tiz-tizden sakgalyny sypalaýardy.

— Biçem däl... Bähbit bola - diýip, ol özbaşyna hüňürdedi.

Köp garaşmaly bolmady. Derläp, gök-çür bolan dor at dazlap derwezäniň agzyna gelip saklandy. Agyr märeke onuň daşyna aýlandy. Atdan towsup düşüp, Gadam aksakgalyň önünde söm bolup gürrüň berip duran ýigit Nurberdidi. Ol käbir sözleri aýdanda gözlerini gyrpyjykladýardy. Daşrakdan seretseň, onuň gözünüň hiç bir kemi ýok ýaly görünýärdi. Emma ýakyndan siňe syn edeniňde, onuň gözünüň az-kem sulludygy bildirýärdi. Ol ýigit sorara zat goýman, hemme wakany gysgajyk aýdyp çykdy:

— Hywa hanynyň nökerleri daňdanlar gelip döküldi. Elbetde, bir belet habar beripdir, Gadam aga. Ýogsa olar ilin gyşlaga çykanyny nireden bilýär?.. Il seňňere gabalyp ýatyr. Töwerege mergenleri atdylar. Mergenleriň oky-da, dārisi-de ýeterlik dāl. Kakam dagynyň çaklaşyna görä, gelen ýygyn baş mün atly, goňrat hem hürgeň adamlary. Serdarlary hem Weli kel lakamly bir adam bolara çemeli.

Gadam aksakgal Nurberdiniň gürrüňini dykgat bilen diňledi.

— Biçem dāl... Hywa hanynyň hemişe işi şoldur. Weli kel ýaly oýnatgy garakçyny tapar-da, “sen serdar, sen batyr” diýen bolup, oýnar-da, parahat oturan ili çapmaga iberer. Hywa hany oýnatgylara “serdar”, “atalyk” lakamyny dakan bolup, ili taladyp gün görýär. Ol şony resim edinipdir. Şol biçem dāl -

diýip käýindi. Soňra Nurberdä ýüzlendi. - Oglum, sen atyň derini gaýtar, ot-iýmini ber.

— Gadam aga, Aşgabat tarapyna gitmäýinmi? - diýip, Nurberdi ýene atlanmaga hyýal edýänini aňlatdy.

— Ýok, ýok. Bu gapdala.

DOST DOSTA MÜŇKÜR

Öwezmyrat batyrda peýda bolan birnäçe adamlara janyny ynanmazlyk duýgusy heniz barjak çenine baryp ýetmändi. Ol henizem öz töwereginde birnäçe sada adamlary görýärdi. Bir gün onuň ýanyna Gara batyr geldi.

— Batyr, “il aglak bolsa, doňuz depä çykar” diýen ýaly, dönükler dökülip, yzdaky galalarymyzy talaýarmyşlar, goş-golamlary oljalaýarmyşlar. Sen öz atlylaryň bilen yza gitseň nähili bolarka? - diýdi. Öwezmyrat:

— Maslahat, batyr.

— Hawa, sen git-de, birnäçe gün bolup gaýt. Soň Weli gider, men giderin. Gezekleşibereris. Ýöne şol dönük guduzlara ýesirlerimiz ýal bolmasyn.

Öwezmyrat batyr öz atlylary bilen şol gije sar uçan ýaly bolup görterildi.

Öwezmyrat batyryň atlysynyň nirä göçüp, nirä gonýanyň yzarlap ýören yzçylar gaty kändi. Emma bu yzçylaryň hiç biri hem onuň haýsy ugra gidenini bilmän galdy. Hatda onuň öz atlysynyňam köpüsi nirä barylýanyndan habarsyzdy. Öwezmyrat batyryň nirä, näme üçin gidenini diňe Gara batyr bilýärdi.

Köp adamlaryň Öwezmyrat batyryň nirä gidenini bilesi gelýärdi. Birnäçesi dostlukdan bilmek isleýän bolsa, birnäçeleri diňe mekirlikden bilmek isleýärdiler.

Öwezmyrat batyr gidenden bir gün soň Gara batyryň ýanyna Dykma serdar geldi. Ol ondan-mundan gürrüň eden kişi bolup, ahyry:

— Bu günler Öwezmyrat görünmeýär-le, batyr. Oňa näme bolduka? - diýip sorady.

— Bilmedim, serdar... Aý, Öwezmyrat bir “däli” adamdyr. Onuň geçenini ýel biler, gonanyň gol, kim bilýär, sämäp bir tarapa uçandyr-da - diýip, Gara batyr perwaýsyzlyk hem bitaraplyk bilen jogap berdi. Sebäbi Öwezmyrat batyr Dykma serdara düýbünden ynanmaýardy. Bu ýagdaý Gara batyra mälimdi. Şonuň üçin hem ol Öwezmyrat batyryň ynanmaýan adamynyň ýanynda onuň syryny açmady. Eger şol syr Gara batyryň öz syry bolan bolsa, ol muny Dykma serdardan gizläp

durmasa-da durmazdy. Sebäbi ol Öwezmyrat batyryň aýdanlaryna garaman, heniz Dykma serdara ynanýardy.

— Be, gyzykly waka. - Dykma serdar pikirli gürledi. - Onuň bir özem däl, ähli atlylary bilen ýitirim bolupdyr.

Gara batyr onuň bu çintgäp soraşyndan başga pikire gitdi. Emma syr bildirmedi. Özem geň galýan kişi bolup gürledi:

— Hawa, şeýle öz-ä. Ýitirim bolupdyr. Bizem şoňa haýran.

— Hiç hili habar-hatyr ýok, haýsy ugra gidenem belli däl diýsene? - diýip, Dykma serdar sorag ornunda aýdan sözünü tassykladjak boldy. Gara batyr birden onuň ýüzüne dikanlap garady:

— Serdar, sen ne beýle çintgäp soradyň? Onuň nirä gideniniň saňa nämä geregi bar? Ýa-da atlysy bilen onuň başga bir tarapa gaçyp çykanyndan habar-zad-a eşideňok alla?

Dykma serdar çadyryň agzynda aýak üstünde oturyşyna ýer dyrmalady.

— Aý, ýok, belli bir eşiden zadym-a ýok. Ýöne ýanynda köp wagtdan bäri şol orsy saklap ýörşünden ondan her haýsy çykarmyka diýýän.

Dykma serdaryň häzir diňe bir zady - Öwezmyrat batyryň öz atlylary bilen häzir nirede gezýändigini bilesi gelýärdi. Sebäbi onuň general Skobelewe ibermeli zady bardy. Şony

pytraňňy gezyň atlylaryň bolýan ugurlaryndan sowa ýol bilen ugratmalydy.

— Meselem, sen ondan näme zatlar çykar öýdýäň? - diýip, Gara batyr gaharlandy. Özüniň at keçesinden edilen çadyrynyň agzyna çykdy. Dykma serdaram onuň yzy bilen çykdy. Ýene-de öňki äheňinde gürrüňini dowam etdi:

— Ol öz atlylary bilen orslaryň tarapyna geçäydimikä diýýän. Ondan her haýsy çykar, batyr.

Gara batyr gaty gaharlandy.

— Dykma serdar, sen atlylaryň nirede gezyňini biljegem bolma. Sen öz işiň bilen bol. Ony sen biljegem bolsaň, bilip bilmersiň - diýdi.

— Aý, ýok, aslynda ony bilmek maňa geregem däl-le... Hawa, ýöne, ine şeýle... - diýip, Dykma serdar sypaýyçylyk bilen gürrüňi başga tarapa burdy.

Öwezmyrat batyr ýagşy garaňky gatlyşandan soň ýola düşdi. Ýoluň hem iň çolasyny saýlady. Onuň öz atlysynyň içinde hem nirä barjaklaryny biljek bolanlary boldy. Muny biljek bolup has dyrjaşyp ýatanlaryň biri Hal mollady.

Hal molla atyna gamçy çalyp, öňden barýan Öwezmyrat batyr bilen deňleşdi. Şol wagt çöl-beýewanlarda uwlaşýan şagallaryň sesini bahana edip, ilki gürrüňini meýdan möjeklerinden başlady. Soň gürrüňiniň arasynda maý tapyp:

— Batyr, biz haýsy ugra barýarys? - diýip sorady.

Öwezmyrat batyr barýan ugurlaryny eli bilen görkezip:

— Şu ugra - diýdi.

— Ahyry barjak ýerimiz nire?

Öwezmyrat batyr dymdy. Bir salym ümsümlik boldy. Diňe atlaryň aýaklarynyň güpürdisi eşidilýärdi. Bir salym ümsümlikden soň, Hal molla ýene köne gürrüňleri agtardy. Isgender Zülkarneýnden, Göroglydan gürrüň berip başlady. Ol Öwezmyrat batyry öz gürrüňine çekmek isleýär, heý bolmanda ýekeje agyz söz bilen onuň öz gürrüňine goşulmagyny isleýär. Ol özüniň gyzykly gürrüňini bir dynga eltip sagynanda, Öwezmyrat batyr:

— Hawa, onsoň soňy näme bolupdyr? - diýip, onuň gürrüňini diňleýänini aňlatdy.

— Hawa, şeýle bolupdyr - diýip, Hal molla gürrüňini yhlas bilen aýaklady. Soň ýene Öwezmyrat batyra gaýtalap sowal berdi. - Ahyry barjak ýerimiz nire, batyr?

Öwezmyrat batyrdan ýene hiç hili jogap bolmady. Ol üçünji sapar ýene şol soragyny gaýtalanda, atlylardan kimdir biri:

— Molla aga, beýle ýürege düşdün-le - diýip, nägile seslendi. - Öwezmyrat batyryň bizi gymmaga äkitmeýändigini hemmämize-de belli. Näme etjek ony bizar edip?

Şundan soň Hal molla-da dymdy. Şamlan aý gijräk dogýar. Ülker gijäniň ýarymdan agandygyny görkezýärdi. Öwezmyrat batyryň elli-altmyş ädim öň ýanynda bir zat agaryp göründi. Bu bir itdi. It on-on baş ädim ýakyn gelensoň, ýoluň bir çetine sowuldy, eýesini gören ýaly guýrugyny bulady. Öwezmyrat batyr atynyň başyny çekdi. Atlylar sagyndy. Ol it hem garysyna galyp, has-has edip oturdy. Kimdir biri:

— Janawar ýadan borly - diýdi.

— Bu gowulygyň nyşany däl - diýip, Öwezmyrat batyr öz başyna hümrüdedi. Horjunyndan bir döwüm çörek çykaryp, itiň öňüne oklady. It iki aýagy bilen gapjap, öňüne oklanan çöregi nebsewürlik bilen gemrip başlady.

“Gum etegindäki gaçyp atalgalaryň birinde gonan bir obany dönükler dökülip talandyr. Adamlaryny ýesir edendir. Bu itiň hem şondan bäräk gaçyp, gala barşydyr. It yzan-çuwanlyk başlanan badyna gaçandyr. Dönükler bolsa ol garawsyz obany arkaýynlyk bilen talamaga aýlanyşandyr” diýip, Öwezmyrat batyr çak etdi. “Hökman dönükleriň öňüni kesmek gerek” diýen pikir bilen, atynyň başyny ileri-gündogara öwürdi. Onuň hyýaly dönükleriň çykjak ugurlary bolan dag agyzlaryny beklemekeledi.

— Yzymdan galmaň! - diýip gygyrды-da, ol atynyň başyny goýberdi. Şol tötänden sürşüne Damana çykdy. Ýigitlerine buýruk berdi. - Gylyçlaryňyzyň baljagy ýazdyrylgy bolsun!

Öwezmyrat batyr ilki öňünden çykan agyzda ýüz atlyny goýdy. Bu ýüz atlyny Nepese tabşyrды. Oňa nähili hereket etmelidigini düşündirdi.

— Agyzdan bir adam bärigem, aňrygam geçmesin. Gören doňzuňyzy çapyň. Pugta gizlenip, bukuda oturyň. Gündizem biriňizi bir adam görmesin. Öz adamlarymyza-da görünmäh. Eger görnäýdigiňiz habarçylar dessine dönüklere habar ýetirer. Onsoň doňuzlar gapanyň golaýyna gelmezler. Bardy-geldi dönükleriň nökeri özüňizden kän bolsa, görünmän gaýrak geçiriň-de, derrew maňa çapar iberiň. Men ýakyndaky agyzda bolaryn. Emma Gara söm eliňize düşäýse, ony öldürmän, diri getirip, maňa tabşyryň. Bütün il-ulusyň öňunde ol haramzada dönügi bir gynap öldürişime serediň. Ahmal bolmaň, berk duruň.

Öwezmyrat batyryň özi beýleki atlylary bilen aňrylygyna gitdi. Ol ikinji agza ýetip, ýene bir ýüz atlyny bölüp, olara gysgajyk tabşyryklar berip gitmekçi boldy. Birden bir tarapdan çala bir ses eşidildi. Az salymdan soň yzan-çuwan düşnüksiz sesler gelip başlady.

Ýolda öňlerinden çykan it bularyň yzyna düşüp gaýdan eken. Ol it şol wagt bir tütmejigiň üstünde oturyp, şol ses gelýän tarapa baka üşerilip seredýärdi. Öwezmyrat batyr:

— Ine, itiň aňladan nyşany gelýär - diýip seslendi. - Dönükler ýesir sürüp ýetip gelýärler. Olar hol beýiklikden aşak inip, şu peslige düşerler. Gelip şu beýige dyrmaşmankalar, biz olaryň üstüne dökülmelidiris. Dönükleri rehimsiz gyryň. Biri hem diri sypmasyn. Emma ýalňysyp, öz ýesirleriňizi çapaýmaň.

Ol iki ýüz atlyny bir ýerde gizledi, ýüz elli atlyny hem bir tarapda bukdy. Elli atlyny aňyrda dagyň gysby ýerinde goýdy.

— Dönükleriň iki-ýeke bizden sypany bolaýsa, siz şu ýerden sypdyrman çapyň - diýip tabşyrdy. - Eger ol tarapdan başga gelýäni bolaýsa hem bize duýduryň.

Aý dogup, ýaňy ýokary galyp başlapdy. Daşdan gelýän yzan-çuwan gykylyk ýakyn geldigiçe güýçlenýärdi. Halha, agyr süri salgym atyp başlady. Geldigiçe gara köpelyärdi. Ine, öňi gelip syrta çykdy. Yzy üzülmez ulus-iliň göçi ýaly, kerwen aşak inip başlady. Üsti ýükli düýeler, ýaby, eşek, sygyrlar. Aýal, oglan-uşak süri-süri bolup, ýykanda-sürän bolşup gelýärler. Çar tarapynda atly dönükler, ýesirleri haýdap sürýärler, gamçylaýarlar. Gamçylaryň şarpyldysy allaowarralara ýaňlanyp gidýär.

Öwezmyrat batyr bir beýigiň üstünde edil doňdurylan daş ýaly bolup, atynyň bagyny tutup, ýapyrylyp seredip durdy. Ýagy beýige çykanda, ony hasaba almak kyn bolmady. Ol öz ýanyndan dönükleriň nökeri üç ýüzden az atly däl diýip çaklady.

— Haramzadalar adam ýokdugyny bilip, arkaýynlyk bilen galama-gala aýlanyp, garaw gaýtaryp bilmejek aýal, oğlan-uşaklary, bar maly-haly bilen oljalapdyrlar - diýip, öz ýanyndan hümrüdedi.

It janawar Öwezmyrat batyryň aýagyna dolaşyp, ýuwaşja çyňsaýardy. Peslik meýdanyň içinde aýal, oğlan-uşaklaryň aglaşýan sesleri ýaňlanýardy. Öwezmyrat batyr garşysyna dikilip duran gözlerini bir ugurdan aýyrman, itiň arkasyny sypalaýardy. It öwrülip, Öwezmyrat batyryň seredýän tarapyna seredýärdi. Ýene çyňsap, özüni Öwezmyrat batyryň aýagynyň aşagyna urýardy.

Öwezmyrat batyr ýagynyň iň yzynyň syrta çykanyny gördi-de, towsup atyna mündi.

— Uruň! Ýa atam-babam! - diýip gygyrды-da, at salyp, beýikden aşak indi. Onuň yzy bilen üç ýüz syrma gylyç at goýdy.

Dönükler oň hem arkaýyndylar. Emma agza ýetdik diýip, indi hasam arkaýyn bolupdylar. Kowga yzlaryndan

garaşýardylar. Çat maňlaýlaryndan uruljagyndan düýbünden bihabardylar. Öwezmyrat batyryň “Uruň!” diýen batly sesi ýaňlananda, ýesirler özleriniň hossarlarynyň ýetişenini aňdylar. Dessine mallaryň arasyna girip çugrugyşdylar. Mallar hem bir ýere tegelendi.

Dönükler gapylykda üstlerine çozulandan soň, howsala düşüp, el gaýtarmag-a beýlede dursun, gaçmaga-da ugur tapmadylar. Atlar ýyldyrym ýaly dabraýardy. Öwezmyrat batyryň “Uruň! Birinem sypdyрмаň!” diýen batly sesi hem yzly-yzyna ýaňlanýardy.

Dönükleriň bir bölegi dagy ugur tapman, yzyna gaçmaga hyýal etdi. Emma öňi beýikdi. Olar ýyndam atlaryň öňünden gutulyp bilmediler. Beýigiň ýüzünde olaryň ýabylary uýanlaryny süýreşip ýördüler.

Urşuň näçe wagta çekenini hiç kim bilenokdy. Emma söweş sabanda aý eýýäm günorta ýerine ýakynlapdy. Daň hem ýagtyldy. Uruş hem kemsiz gutardy. Dönükleriň maslyklaryny ýygnadylar. Ýaraly bolup galanlaryny hem çapyp öldürdiler. Töwerek-daşa gaçyp, gury otlaryň arasynda bukulanlaryna çenli tapyp, gümlədiler. Soň ýesirleriň hal-ahwallaryny sorap, olara dem-dynç alar ýaly ýagdaý döretdiler. Soň bu ýesirleri maly-haly bilen sag-aman ýerli-ýerine gowşurmak üçin,

ýanlaryna on baş atly goşup yzyna ugratdylar. Ýöne Öwezmyrat batyr:

— Biziň şu ýerde barlygymyzy agzyňyzdan gaçyraýmaň - diýip ýesirlere pugta tabşyrdy.

Soňra ol her ýüz atlysyny dagyň bir agzynda bukuda goýdy. Özi hemmesiniň ortasyndaky toparda boldy.

Her gije geçenden soň, her ýüz atly öten agşamy nähili geçirendigini Öwezmyrat batyra habar berýärdi. Birinji gije köp dönük nökerleri goryldy. Ikinji gije dönükleriň birentegine gaçyp sypmak başartdy. Üçünji gije hiç hili dönük duşmady, dördünji gije-de şonuň ýaly geçdi. Şundan soň Öwezmyrat batyr:

— Olar indi dag agyzlarynyň saklanýandygyny bildiler. Birbada olar aýagyny keser - diýip, yzyna gaýtmakçy boldy.

Bu çaknyşyklarda Öwezmyrat batyryň iki adamy okdan öldi, on baş adamyna tyg ýarasy düşdi. Emma agyr ýaralysy ýokdy. Olar yzlaryna gaýdanlarynda hem gije gaýtdylar. Ýolda gelýärkäler Stepan:

— Öwezmyrat batyr, dönükler ol ýesirleri näderdiler? Öldürerdilermi? - diýip sorady.

— Ýok, Stepan aga, olar ýesirleri olja edinip, gul-gyrnak edip satmak üçin alyp barýardylar - diýip, Öwezmyrat batyr jogap berdi.

— Heý, beýle-de bir iş bolarmy? Heý, adam adamy satarmy? - diýip, Stepan käýindi. Ol ýol boýy hem öz başyna hümrüdäp, zalym adamlara käýinip barýardy.

Haçan dönükler gyrlanda, olaryň serdarlarynyň kellesini alýardylar. Beýlekileriniň bolsa gulaklaryny kesýärdiler.

— Ölen adamyny beýle etmek nämä gerek? - diýip, Stepan şonda hem käýinipdi. Öwezmyrat batyr:

— Stepan aga, bu näçe adam öldürilenine nyşanlyk üçin alynýar - diýip düşündiripdi.

Öwezmyrat batyr alan kelle hem gulaklaryny Gara batyra tabşyrdy. Bolan wakalary birin-birin gürrüň berdi. Gara batyr:

— Berekella, iş bitiripsiň - diýdi. - Birnäçe günden soň ýene men giderin, ýa-da Weli batyr gider.

Uruşda wepat bolan adamyň öldi habaryny onuň hossarlaryna habar bermek Öwezmyrat batyryň dünýäde iň kyn görýän zadydy. Şonuň üçinem Gara batyr:

— Ölenleriň patasyna seniň bilen bile giderin. Hossarlaryna pata almalydygyny özüm aýdaryn - diýip, sözünüň üstüne goşdy.

Birnäçe dönügiň kellesi näýza dürtülip, Gökdepe galasynyň önünde dikildi.

Öwezmyrat batyr atylary bilen özüniň çaklan ugruna şu gün durman ugramagy ýüregine düwdi. “Ýöne gije ugramaly.

Haýsy gün năwagt ugraljagyny bir adama-da aňlatmaly däl” diýip pikir etdi. Ol hiç kime hiç zat diýmän, atlysyny galanyň kybla tarapyna geçirdi. Suwuň boýuna baryp, atyndan düşdi-de, bökdergini çözmäge durdy. Stepan bilen Kany batyr hem seslerini çykarman, atdan düşüp, Öwezmyrat batyryň edenini etmäge durdular. Beýleki atlylar hem bulardan görelde aldy. Öwezmyrat batyr at keçesini hem beýleki aňry-bärilerini alyp, çadyr gurunmak hyýalynda aýlanyşýardy. Stepan gelip:

— Năme, batyr, çadyr gurjakmy? - diýdi.

— Hawa, Stepan aga.

Kany batyr gelip:

— Çadyry ine, Stepan aga, ikimiz gurarys - diýdi. - Sen bir az dem al.

Öwezmyrat batyr bir tūmmegiň üstünde çommalyp oturdy. Stepan bilen Kany batyr çadyr dikýärdi. Garry batyr hem özüniň kerweni bilen gelip ýetişdi.

Garry batyryň kerweni bir iner hem bir aýrydan ybaratdy. Garry batyr Öwezmyrat batyryň atlysynyň azyk kerweniniň kerwenbaşysydy. Onuň ýanynda ýene bir kömekçi ýigit bardy. Bu ikisi hem kerwençidi, hem kerwen sakçysydy - hemmesi özleridi. Bu iner bilen aýry hem haýsydyr bir oljadan düşen mallardy. Olaryň iki sany ullakan gazany bardy. Olaryň biriniň gulagy dōwükdi, biriniň erňegi uçukdy. Ýene-de bir çaklaňrak

abat gazan bardy. Bular Aşgabatda gajarlar bilen bolan söweşde düşen oljalardy. Ýene-de bularyň on sany ullakan agaç çanagy bardy. Bularyň biri-de abat dälidi. Biriniň gyrasy dört ýerinden çeňklenipdir, biri üç, ýene biri iki ýerinden çeňklenipdir. Bulardan başga-da birnäçe ownuk-uşak tebseler bardy. Bu gaplar ilat tarapyndan “haýyr-sogap” diýlip berlen gaplardy. Ineriň hemişeki esasy ýüki hem şolardan ybaratdy. Bulardan başga aňry-bäri, keçe-kiz hem çuwal üstüne atylýardy. Kāwagtlar bolsa obalar tarapyndan “hudaý ýoly” diýlip berlen çörekler hem çuwallara doldurylyp, inere dakylýardy. Ata ýaramadyk ýaralylar hem kāwagt ineriň üstüne mündürilýärdi. Aýrynyň üstünde bolsa hemişelik ýüki bolardy. Ol baş sany meşikden, iki sany ullakan çelekten ybaratdy. Munuň daşyndan arta-taşa et bolsa-da, ýa-da ýek-tük “hudaý ýoluna” berlen janly bolsa-da, çuwala salnyp, aýrynyň gapdalyndan dakylýardy. Garry batyryň kerweniniň bar ýüki hem şulardan ybaratdy. Şonuň üçin hem il arasynda: “Öwezmyrat batyryň atlysynyň ýörite kerweni barмыш. Olar gural-enjam hem azyk bilen üpjünmiş” diýip taryp edilýärdi.

Garry batyr bolsa öz ýanyndan: “Wah, ýene-de on sany çanagym bolaýsa, ähli atlymyza çanakda nahar berip biljek” diýip arzuw edýärdi. Ol atla nahar berende, hemişeki adaty boýunça, her çanaga on sany çemçelini goýberýärdi. Her tebse

başyna-da baş adamyny goýberýärdi. Ol boş gazanlary hem ulanýardy. Horjunynda okarasy bolanlary hem şonuň üstüne goşanda, ýene atlynyň üçden bir bölegi ikinji gezege garaşmaly bolýardy. Garry batyr käte:

— Näme, öýüňizde bir döwük okara-da tapmaýarsyňyzmy? - diýip käýinerdi.

Bu gün Garry batyryň oljasy oňan bolmaga çemeli, onuň keýpi kökdi. Ökjesi ýeňil gopýardy. Ol kerwenini haýdadyp geldi-de:

— Hä, batyr, çadyr dikýärsiň-le, näme bu ýerde düşmekçimi? - diýdi.

— Hawa, kerwenbaşy - diýip, Öwezmyrat batyr jogap berdi.

— Nahar-şor ýagdaýy nähili?

Öwezmyrat batyr:

— Nahary hökman etmeli bolar. Gije ukudan galyp ýadan ýigitler çadyrlarynda ukularyny alyp turýançalar, naharam taýýar bolaýsa kem bolmazdy, kerwenbaşy. Olar has gowy dynçlaryny alardylar - diýdi.

— Onuň manysy bolmaz, nahary tiz ýetişdirerin - diýip, Garry batyr kerweniniň ýüküni ýazdyrmaga ýer aňtap, töweregine garandy. Bir çeträkde yük ýazdyryp, öz işiniň

ugrunda boldy. Garry batyr ýüklerini düşürip ýörşüne guwanyp, keýp edip:

— Ýene baş çanak talap etdik. Ine-de iki çuwal un - diýip, öz başyna gürleýärdi.

Şol dag agzynda dönükleriň elinden halas edilen ýesirler “Başymyzyň sadakasy bolsun” diýip, kimsi bir jam un beripdi, kimsi bir köne çanak beripdi. Kimsi janly, öküz ýa sygyr beripdi. Garaz, her haýsy öz güýjüniň ýetdiginden özlerini ýagydan gutaran goşuna sadaka beripdi. Şeýdip, dönüklerden alnan oljanyň daşyndan bir üsti doly un ýükli arwana, başga-da birnäçe ownuk janly, iki sany öküz, bir sygyr, ýene baş sany çanak Garry batyryň kerweniniň hasabyna giripdi. Çünki il tarapyndan berlen sadaka hökman atlylaryň kerweniniň hasabyna berilmelidi. Onuň üçinem Garry batyr Öwezmyrat batyryň: “Aý, Garry batyr, sen sesiňi çykarman durgun. Iliň özi näme joşup berse, şony alaýgyn” diýen sözüne-de garaman, ýeri gelende: “Aý, jemagat, bu ýigitler sizi ölümden halas etdi. Sadaka beriň. Sadakaňyzy şu ýigitlere berseňiz kabul bolar. Hiç bir zadyňyz bolmasa, bir köne çanagam berseňiz bolar” diýip, Öwezmyrat batyryň eşitmezrāk ýerinde aýdýardy. Häzir ol hemme zadyndan beter şu baş çanaga begenýärdi. Birden ol:

— Hä, batyr, öküzlerden soýaýynmy ýa-da ownuk janlylardan? - diýip gygyrdy.

— Öküz! - diýen jogaby alandan soň, ol kimleriňdir atlaryny tutup, özüne kömekçi çagyryp başlady.

Ýigitleriň hemmesiniň kalbyna: “Bu tutumy bilen Öwezmyrat batyr bu ýerde baş-alty gün ýatsa gerek” diýen pikir geldi. Hemmesi arkaýynlaşdy, çadyrlaryna girip ýatyşdylar. Öwezmyrat batyr agyr ýaralylary öýlerine ugradyşdyrды.

Öwezmyrat batyr çadyryň bir böwründe çep tirseğine söýenip, näme-de bolsa bir zat hakynda çuňňur pikire gidipdi. Stepan çadyryň beýleki böwründe onuň gara çäkmeniniň düýnki uruşda arylan ýerlerini çatýardy. Kany batyr daşarda atlaryň töwereginde aýlaň-çaýlaň edip ýördi. Stepan öz işi bilen gümra bolup oturyşyna özbaşyna gaty-gaty hüňürdäp käýinjireýärdi:

— Ölenlerinden soň adamlaryň kellelerini syha dürtüp goýmak, bu-da bir adat. Ol zalymlaryň ýesirleri agladyp sürmegi, olary satmagy - bu näme boldugy? Beýle-de bir wagşylyk bolarmy? Beýle zalymlygy adaty halka öwredýänleri tapyp öldürmeli. Patyşalary, hanlary ýok etmeli. Ile öwredýän şolardyr. - Birden Stepanyň gözi Öwezmyrat batyra düşdi. Oňa sorag berdi. - Näme sen köp pikir edýäň?

Öwezmyrat batyr çuňňur pikire giden wagtynda hemişe murtuny öz erkine goýman towlamagy, sypamagy endik

edipdi. Ol diňe agyr pikir edýän wagty murtuny yzly yzyna towlaýardy. Başga wagt murtuny sypalap hem ýörmeýärdi. Öwezmyrat batyr murtundan elini aýyrdy-da:

— Stepan aga, menmi? - diýdi.

— Hawa, hawa. Görýän welin, sen köp pikir edýän ýaly.

— Dogry, men pikir edýärim - diýip, Öwezmyrat batyr uludan demini aldy. Ol ýene-de bir zatlar diýmekçi boldy, ýöne saklandy.

— Pikirlenmek gowy zat. Ýöne gowy pikir etmeli.

— Dogry, gowy pikir etmeli. - Öwezmyrat batyr bir hili ynamsyz ýylgyrdy. - Eger sen gowy pikiri gözläp tapyp bilmeseň näme etmeli ahyry? Men gowy pikir tapmagy başarmaýaryn, Stepan aga. Bu adamlaryň bolşundan, bu pelegiň gerdişinden meniň başym aýlanypdyr. Men ugrumyň niredigini-de bilemok. Hoň ýaly meýdana çyksaň-da, giden ugruňy gizläp çykmary bolupdyr. Adamlar tamam şugul bolupdyr. Ine, demirgyr atly gör näme işler etdi. Men ony ölümden gutardym, soň gedaýçylykdan çykardym. Öz doganym ýaly edip bir tabakda ýal ýaladym. Gör ahyry, hana baryp nämeler şugullaýar. Sen demirgyr atly...

Öwezmyrat batyr azm bilen sözünü kesdi. Ol hanyň ýanyna baryp özüni şugullan şol adam Kany batyrdy diýip berk

ynanypdy. Kany batyr bolsa ondan bihabardy. Onuň hemişeki bolup ýörşüdi.

Stepan başyny galdyryp, Öwezmyrat batyryň ýüzüne garady.

— Sen ýalňyşýarsyň, batyr - diýdi. - Kany batyr beýle iş etmez.

— Meniň bu pikirimi diňe ölüm gutaryp biler - diýip, Öwezmyrat batyr kesgin gürlledi. - Öldürmeli. Diňe öldürmeli. Men diňe öldürmek bilen bu pikirinden azat bolup bilerin. Diňe öldürmek bilen. Gör, öz ynsabyny satanlary. Gör, bu nurbatsyz ärleri. Özleriniň garynlary üçin bütin ar-namyslaryndan geçýärler. Bu zeýilli adamlary gyryp ýok etmek bilen meniň içim sowar.

Stepan oňa garşy çykdy:

— Öldürmeli. Ol diýýäniň dogrudyr. Emma näwagt, kimi öldürmeli. Ine, şu zatlary pugta bilmelidir. Bu günler hiç kimi öldürmek gerek dälidir.

Bular bir az salym dymyşdylar. Öwezmyrat batyr birden söze başlady:

— Hawa, sen iki ýyldan köpräk wagat bäre biziň bilen gezýärsiň. Asyl seniň o taýdan gaçyp çykmagyňa näme sebäp boldy?

— Hawa, men hakykaty gözlemegiň ugruna çykdy - diýip, Stepan jogap berdi.

— Şeýle diýsene.

— Şeýle.

Stepanyň ozalky beren gürrüňlerinden şeýle many aňlanýardy. Ol soldatlaryň arasynda baýarlara hem patyşa garşy syýasat ýöredenligi üçin öz ýurdundan gitmeli bolupdyr. Gelip, Weli batyryň toparyna duşup, şolar bilen daglarda ýaşamaga başlapdyr. Munuň ýoldaşy bolsa soň gelipdir. Emma ol Stepanyň tanaýan adamsy hem däl. Diňe şu gaçgaklykda onuň bilen tanşypdy.

Soňky wagtlarda Öwezmyrat batyrda her hili wehimli pikirler döredipdi. Emma onuň edil häzirki uly aladaly pikiri nähilelik bilen Stepan agany sag-aman, öldürmän-ýitirmän, öz ýurduna gowuşar ýaly edip bolarka diýen pikirdi. Şu pikir ony horlaýardy.

— Meniň maslahatym dogrudyr, batyr - diýip, Stepan ýene Öwezmyrat batyryň ýüzüne garady. - Hem seniň, hem meniň haýrym üçindir. Ine, sen gördüň ahyry, meniň üçin nähili horluklar çekdiň. Ýagşysy, meniň gitmegim gerek, batyr.

Öwezmyrat batyr onuň gürrüňine kän üns bermeýän ýaly görünüşde göýä egninden degirmen daşy asylgy ýaly ýegşerilip otyr. Ol agyrlık bilen söze başlady:

— Nāme-de bolsa, maňa gaty agyr degýär. Bu ýagdaý meniň türkmençilik namysyma degýär... Men senden gaty köp gürrüňler eşitdim. Orslar hakda ajaýyp zatlar aýdyp berdiň. Uly patyşanyň garşysyna batyrlyk bilen baş göteren Pugaç serdar hakda, Stepan serdar hakda eden hekaýalaryň hiç wagt meniň gulagymdan gider ýaly bolmady. Men atam Däli batyrdanam köp zatlar eşidipdim. Ol pahyr ata-babalarymyzyň Soltan Mahmyt Gaznawynyň, türkmenleriň özünden bolan Nedir şanyň agyr goşunlaryny weýran edendiklerini gürrüň bererdi. Seniň beren gürrüňleriň onuň hekaýalarynyň üstüni doldurdy. Sen maňa sataşanyňdan soň, men senden gaty hüşgärligi, seresaplylygy öwrendim. Elbetde, aýrylyşmak aňsat däl. Edil şu häzirki ýagdaýda dost dostdan aýra düşmek dünýäniň iň aýj ölümindenem beter bolsa gerek. Muny diňe şu dostluga, şu ýagdaýa akyly ýetýän adam aýdyp biler. Akyly ýetmeýänler üçin seniň gelip-gideniň ikisi-de bir. Birnäçe günden soň sen olar üçin gelip-gitmedik ýaly bolarsyň, olar muny ýatlaryndan çykarar goýbererler. Emma sen hiç wagt meniň ýadymdan çykmarsyň. - Stepan bir zatlar aýtmaga synandy. Emma Öwezmyrat batyr oňa maý bermedi. - Meni bu azaply pikirlerden dyndarjak diňe bir ýol bar, o-da ölüm. Ölmeli ýa öldürmeli. Bolmasa mundan dynyp bilmen.

Stepan:

— Emma... - diýip, heniz sözüne başlamanka, Hal molla salam berip çadyra girdi. Aleýik aldylar. Saglyk-amanlyk soraşylaryna mähetdel Hal molla:

— Ol nähili ölümiň gürrüňini edip otyrsyňyz, batyr - diýdi. Stepan wagtyny tapyp, gözi bilen yşarat etdi. Öwezmyrat batyr onuň yşaratyny gördi. Emma Hal molla hiç zat aňmady. Onsoň Öwezmyrat batyr Hal molla gaty berk ynanýan hem bolsa, dessine gürrüňi başga tarapa burdy:

— Şu Stepan aga bilen elmydama görseň biziňki jedeldir. “Şu dönükleri öldürmek besdir-dä, olaryň kellesini näme üçin getirip, naýza dürttdük” diýip hüňürdäp otyr. Maňa käýinýär. Men aýdýan, ölenden soň iş gutarýar, niräni kesseler kesibersinler, bary bir ölüm diýýän. Dogry dälmi şu?

Öwezmyrat batyryň bu sözlerini diňläň Hal molla:

— Stepan aga, bu biziň ata-baba däbimiz - diýip, düşündiriş etdi. - Indiki dönükçilige çykjaklaram şol göreläni görüp gorksun diýip edýäris. - Ol Öwezmyrat batyra ýüzlendi.

- Şeýle dälmi, batyr?

Hal molla ýene bir zatlar diýmäge synandy. Emma Öwezmyrat batyr ondan öňürtdi:

— Mollam, öz aýagyň bilen özüň geldiň, köp ýagşy boldy. Bolmasa men üstüňe adam iberjek bolup durdum. Şaýyňy tutup

durmagyň gerek. Häzir gitmeli bolarys. Men Gara batyra garaşýan.

— Ol nähili gitmeli bolýas? - diýip, Hal molla geň galyp sorady.

Öwezmyrat batyr äm-sämlige salyp jogap berdi:

— Nähilisi bolarmy onuň? Gara batyr garry batyrlardan, ýaşulularymyzdan biridir. Ony hormatlamaly, elbetde. Ol “dur” diýse durmaly, ol nirä ugra diýse-de ugramaly bolar.

— Bu aýdýanyň dogry weli, hany, bu mal öldürilmäge, nahar häzirlenmäge başlandy. Onsoň bu ugramak nämäniň gürrüni? - diýip, Hal molla gürrüniň aňyrsyna ýetmese ynjalmary.

— Hawa, mal ölýär, nahar bişýär - diýip, Öwezmyrat batyr Hal mollanyň aýdanlaryny tassyklady. - Emma mal Öwezmyrat batyr bilen Hal molla üçin ölmeýär ahyry. Hemme atly üçin ölýär. Meniň häzirki aýdýan gürrüňim bolsa diňe ikimiziň taýýar bolmalydygymyz hakda.

— Biz nirä gitmeli?

— Ol ynha mälim bolar. Sen bar-da, şaýyňy tutup, taýýar bol.

— Atlylar şu gün-saba bir ýere ugrajakmy?

— Kim bilýär pelek işini? Atlylar häzir-ä şu ýerde.

— Biz gitsek, yzymyzda bize nahar goýarlarmyka?

— Nahar goýmasalar, gazanyň, çanagyň düýbünü ýalarys. - Öwezmyrat serdar ony gyssady. - Hany sen tizräk git-de, şaýyňy tutup otur.

Şundan soň Hal molla çadyrdan çalt çykyp gitdi. Stepan turup onuň yzyndan seretdi. Öwezmyrat batyra tarap öwrülip:

— Gorkuly adam - diýdi.

Emma Öwezmyrat batyr onuň bilen ylalaşmady:

— Ýok, bu gorkuly adam däl. Gorkuly adamyny sen tanamaýarsyň.

— Ýok, sen ýalňyşýarsyň - diýip, Stepan ony öz pikirinden dändermekçi boldy. Emma Öwezmyrat batyr öz eňegine barha bek tutdy. Gürledigiçe-de gyzdy:

— Sen şugulyň kimdigini tanaňok. Ol demirgyr atly. Öwezmyrat bilen, Stepan bilen üç doganyň biri bolan bolup ýören Kany batyr şuguldyr. Ine, şugul diýip şoňa diýerler. Bu haramzadany özüniň süýtdeş doganlary bolan ýedi dogany birigip, bir batman jöwene almady. Çagalykdan başdan bile oýnaşyp ýören deň-duşum bolany üçin men muny aldym, hossarçylyk etdim. Emma men özümi çakjak ýylany, içýany alan ekenim. Akmak sen, Öwezmyrat batyr, däli sen. Özüniň süýtdeş ýedi dogany onuň ýylandygyny bilip, ondan gaçdylar. Sen bolsaň deň-duşuna hossarçylyk edýän adam bolan bolup, bir aç entäp ýören alahöwreni semretdiň. Onuň awy-zäheri

goýulandy. Ol indi zäherini saňa pürkýär... Pürker, elbetde. Ýylan ýylandyr, pürker.

— Gaty ýalňyşyň, batyr. - Stepan onuň ýüzüne dikanlap seretdi. - Dogry aýdýaň, ýylan bar. Emma ol Kany batyr däldir.

— Dagy kim? - diýip, Öwezmyrat batyr sabyrsyzlyk bilen gygyrdy. Stepan parahat ses bilen jogap berdi:

— Ol Hal molladyr.

— Bu aýdýanyň töhmet, men muňa ynanyp bilmerin - diýip, Öwezmyrat batyr garşy çykdy. - Ol molla bolsa-da, sada adam. Ol hiç wagt hanyň ýanyna baryp, biziň ýamanlygymyza gep şugullamaz.

Stepanam ýan bermedi:

— Şol biziň atlylarymyzdan hanyň ýanyna baran adam şu Hal molladan başga adam däldir.

— Sen ýalňyşyň.

— Ýok, sen ýalňyşyň.

— Bu ýalňyşyňyz-ýalňyş däliňiz näme? Ikiňiziň açylyşyp bilmeýän jedeliňiz nämäniň jedeli? - diýip, hiç zatdan bihabar Kany batyr çadyra girdi. Öwezmyrat batyr ýüzüni çepe sowdy. Stepan sypaýyçylyk etdi:

— Aý, ýok-la, ýöne jedeldir-dä...

Kany batyr elindäki uýanydyr gamçysyny bir dulda goýdy. Ol hiç zatdan habarsyz öz başyna hüňürdedi:

— Bu sapar işimiz gaty şowly boldy diýip begendim. Atlaryň üçüsine-de ot-ıým berdim welin, demirgyr otuny alanok. Golawrapmy-nämemi. Az-kem agsaýaram.

Öwezmyrat batyr teýenesini atmasa ynjalmady.

— Öz päl-iň-niýetiňdendir-dä - diýdi. - Öz päl-iň-niýetiň gowy bolsa, ala-böle seniň atyňa-da hiç zat bolmazdy. Ýedi doganyň seni bir batman jöwene almazlygy hem, belki, öz päl-niýetiňden bolandyr...

Kany batyr bu gürrüňi hemişeki degişme gürrüňdir diýip düşündi. Gülki arasy bilen gürlledi:

— Batyr, päl-niýetim erbet dälidir. Ol ýedi doganym meni bir batman jöwene almasa-da, meni gaty gymmat baha alan Öwezmyrat ýaly är tapyldy. Öwezmyrat ýaly arslan kimin täze doganymy şol namart doganlarym ýalylaryň müňüsi bilen çalyşman. Ine, indi bolsa biz üç dogan. Öwezmyrat batyr ýaly, Stepan ýaly doganlarym bolar-da, men nämäni gaýgy ederin.

Öwezmyrat batyr ynamsyzlyk bilen:

— Hawa-la, dogry-la - diýdi-de, uludan demini aldy.

— Öwezmyrat! - diýip, kimdir biri daşardan gygyrdy.

Kany batyr daşara boýnuny uzatdy-da, yzyna öwrülip:

— Gara batyr geldi - diýdi.

— Hã! Batyr, men taýýar - diýip, Öwezmyrat batyr çadyrdan çykdy. Atyna atlandy. Bular Hal mollany hem ýanlaryna alyp, üç atly bolup, gala baka ýüzlendiler.

Öwezmyrat batyryň dünýäde gaty ýokuş hem agyr görýän zady ölenleriň habaryny hossarlaryna ýetirmekdi. Muny Gara batyr gaty gowy bilýärdi. Şonuň üçinem: “Dönükler bilen bolan uruşda ölen ýigitleriň patasyna özüm seniň bilen bile giderin, hossarlaryna-da özüm habar bererin” diýip wada beripdi. Bularyň şonuň üçin ugranlygy Kany batyr bilen Stepana mälimdi.

ÝARYM BATMAN JÖWENE-DE GEÇMEDİK ADAM

— Hawa, pata gitdiler - diýip, uýanyynyň ahmallan ýerini bejerip oturan Kany batyr öz başyna hümrüdedi. - Günün şu bolsa, pata-da gitmeli bolarsyň.

Stepan çäkmeniniň ýyrtylan ýerini çatyp, ýaňy tirseğine söýenip gyşarypdy. Ol Öwezmyrat batyryň Kany batyra münkürligi dogrumyka diýip, öz ýanyndan pikir öwürýärdi hem muny aňlamak üçin etjek gürrüňini ýüreginde jemleýärdi. Ol hem pikir edip oturyşyna:

— Hawa, pata gitdiler - diýip, Kany batyryň sözlerini gaýtalady. Onsoň Kany batyra sorag berdi. - Bu pata näme boldugy? Pata nähili edilyär?

— Hawa, ol ine, şeýle bolýar. Stepan aga - diýip, Kany batyr pata barlyşyny, pata alnyşyny, pata baraňda nähili oturmalydygyny, nämeler diýmelidigini - baryny düşündirdi. Ahyram gürrüniňi şeýle jemledi. - Aý, Stepan aga, bularyň hemmesi hem ölä, hem dirä hormat diýen ýaly bir zatdyr. Sebäbi adamzat üçin dünýäniň iň agyr zady ölüm bolýar. Pata barmagam şeýle agyr horlukda galan adamynyň hal-ahwalyny soran ýaly bir zat-da.

— Diri diri, öli ölüdir. Adamzat öldi gutardy. Oňa näme hormat gerek. Ol guma garylandan soň seniň hormatyny näbilsin - diýip, Stepan pikirli görnüşde gürlledi.

— Ýok, Stepan aga, beýle däl - diýip, Kany batyr oňa garşy çykdy. - Adam ölsede, onuň ruhy ölenok ahyry. Olar her anna agşamy ruh bolup, ol dünýäden bu dünýä gelermiş.

— Kim görenmiş gelenini?

— Şeýle diýýärler-dä.

— Ol dünýä diýilýän gabyr, ine, şu ýer - diýip, Stepan barmagyny ýere dürttdi. - Şu gara ýerden başga o dünýä ýok. Ol ýere gireňsoň, seniň ruhuň hem galman, dagap gidýärsiň. Senden nam-nyşanam galmaýar.

Kany batyr elindäki işini saklap, gara çyny bilen düşündirmäge jan etdi:

— Ýok, Stepan aga, beýle diýme ahyry. Ölüleriň ruhy diri. Olar ol dünýäde ýa tamyda ýanýar, ýa-da uçmada gezýär. Olar ahyrsoňy gämik bolup gögermeli ahyry.

Kany batyryň ýüreginden syzdyryp gürleýänini gören Stepan onuň yhlasyny syndyrmak islemedi.

— Dogry - diýip, onuň bilen ylalaşdy. Onsoň özüniň syr almakçy bolýan gürrüňine golaýlaşmak bilen boldy. - Bu aýdýanlaryň dogry. Doganly, garyndaşly adamlar öz ölülerine gynanýarlar, patasyny alýarlar. Ikimiz ölsek, kim gynanar, kim aglar? Ikimizde hossaram ýok, zadam.

— Ýog-a, Stepan aga, beýle däl - diýip, Kany batyr edip oturan işinden ünsüni sowman gürlledi. - Ynha, Öwezmyrat batyr bar ahyry. Alla saklasyn, biz ölmeris welin, ýöne asylkysyny aýdýan.

Stepan gürrüňi aňyrdan aýlady:

— Onda sen Öwezmyrat batyryň doganlygyny ýerine yetirjegine, meýdimize-de hormat goýjagyna ynanýarsyň-da?

— Gaty ynanýan, Stepan aga.

— Heý, men-ä bilmedim-ow.

— Ýok, ýok, Stepan aga, sen ynanaý, Öwezmyrat batyryň mert ärligini men görendirin. Ol namart adam däl - diýip, hiç

zatdan habarsyz Kany batyr ýüreginde gat goýman gürledi. Stepan ony başga ugurlardan hem gorduryp gördi. Munda-da Kany batyr Öwezmyrat batyryň mertligini, oňa bolan söýgüsini göwnünde diger goýman, ýürekden syzdyryp gürrüň berdi.

Stepan öz ýanyndan Öwezmyrat batyr Kany batyra nähak münkür bolýar diýip, ozaldan Kany batyr hakyndaky pikirini pugta tassyklady.

Birsalym dymşanlaryndan soň:

— Öwezmyrat batyr ikiňiziň araňyzda bir hili gürrüň bolýar. Jöwen diýýärsiňiz, dogan diýýärsiniz, gul diýýärsiňiz, men şu gürrüňleriňize düşünmeýän - diýip, Stepan bilmek höwesi bilen sorady. - Bu näme boldugy?

Kany batyr bejerip gutaran uýanyňy çekişdirip gördi-de, ýaltalyk bilen:

— Ol bolup geçen gyzyk hekaýa, Stepan aga - diýdi.

— O nähili hekaýa? Eşideli bizem gyzykly bolsa.

— Meniň ýaş oglan wagtymda bile oýnap gezenim, ýetginjek wagtym dost bolup tirkeşip gezenim şu Öwezmyrat batyrdy - diýip, Kany batyr uýanyňy bir elinde saklap oturyşyna gürrüň berip başlady. - Meniň özümden başga ýedi doganym bar. Men iň kiçi sekizinjisidim. Men dünýäde hiç bir ýerde gaýgy-gam, gussa bardyr diýip oý hem etmezdim. Men on alty ýaşymy dolduryp, on ýedi ýaşyma aýak basamda, bir

betbagtlyga uçradym. Ine, diňe şundan soň men gaýgynyň, gam-gussanyň bardygyny duýdum. Biri-birinden muşakgatlý dürli-dürli zulum-sütemiň bardygyny gördüm. Hanlaryň, baýlaryň pukara görkezýän jebri-jepasyny hut öz egnim bilen çekdim. - Kany batyr uludan demini aldy. Bir salym gürrüňine dyngy berenden soň, ýene dowam etdi. - Hawa, ertir ir bilen gala töweregindäki buljum ýerler gala garawullary tarapyndan barlanandan soň, galamyzyň adamlary işli-işine ugraşardy. Bu hemişeki adaty. Gije gelip bukuda oturan dönükleriň ýoklugy her gün irden anyklanýardy. Diňe şondan soň adamlar galadan daşary çykardylar. Bir gün men bugdaý ýükli erkegimi idip, irden degirmene baka ugradym. Ýakyndaky degirmenlerden nobat tapman, daşrakdakylara tarap geçdim. Bir buljumda bukup, gala garawullary tarapyndan görülmän galan dönükleriň üstünden bardym. Dönükler duýdansyz çykyp, meni tutdular-da, elimi arkama daňyp alyp gitdiler. Şol äkidişlerine meni Gazmine eltdiler. Bu dönükler meniň kimiň ogludygyma, näçe doganymyň bardygyna çenli bilýärdiler. Elbetde barly-gurply hem hossarly adamlaryň neslinden bolsaň, dönükler begenýär. Sebäbi onuň bahasy gymmat boljak, düşewüندی kân boljak. Şonuň üçin hem käwagt bir gurply adam dönükleriň eline düşende, özüniň tanalmaýanyny biläýse, “men pylanylaryň neberesinden” diýip, bir garyp adamyň adyny tutardy.

Meni welin dönükler tanaýardylar. Göýä ellerine nagt pul düşen dek, begenişýärdiler. Meniň bahamy ýüz tümen kesdiler. Gazminde maňa hyrydar tapylmady. “Doganyňzyň bahasy ýüz tümen” diýip, meniň doganlaryma habar iberipdirler. Men öz ýanymdan “Men sekiz doganyň biri. Baýlygymyz kän. Baham iki ýüz tümenem bolsa agalarym alar” diýip pikir edýärdim.

Emma kän wagt geçdi. Hiç habar bolmady. Soň meni Neşawra getirdiler. Bahamy bolsa ýetmiş baş tümene getirdiler. Neşawrda-da maňa hyrydar tapylmady. Doganlaryma hem habar edipdirler, emma olardanam hiç derek bolmady.

Men “entek agalaryma habar ýetýän däldir” diýip, öz göwnümi hoşlaýardym. Soň Maşada getirip, bahamy hem elli tümene çenli peseltdiler. Munda-da beýleki şäherlerde bolşy ýaly boldy. Soň has ýakynrak, şu etek galalaryň birine getirip, bahamy hem ýigirmi baş tümen kesdiler. Agalaryma habar etdiler. Olaryň habarynyň üstesine meniň özümem bir adamdan elin habar iberdim.

Emma ýene maňa hyrydar tapylmady. Agalarymam hyrydar bolmady. Şondan soň agalarymdan eden umydym şarpa kesildi. Mundan soň meni gul edip işletdiler. Özümem guldugymy kemsiz boýun aldym.

Tutuş baş ýyl agyr işlerde işledim. Baş ýyl işledenlerinden soň menden halys irdilermi-nätdilermi, ýa-da meniň her gün iýýän bir döwüm çöregim menden gymmat boldumy-nämemi, maňa ýene baha kesdiler. Indi meniň baham bir batman jöwene geldi. Naýynsap agalarym meni bir batman jöwene-de almadylar. Ahyry “Aý, sen-ä bir yzy ýiten, hiç bir derege ýaramaýan betbagt adam ekeniň. Sen bu betbagtlygyňy bize-de ýokdysyň, ýok bol!” diýip, meni kowup goýberdiler. Men galama-gala, ilme-il aýlanyp, gedaý gezdim. Şeýdip, ahryry Daraýygeziň üstünden indim. Egnimdäki eşigim oda salsaň tütejek däl. Ýyrtyk-ýyrtyk. Endam-janym açylyşyp dur. Munuň üstesine-de der bilen, kir bilen eýlenipdir. Başymdaky hem şol tutulanymdaky telpegim, onuň tüýleri dökülip, gyrşy çykyp, diňe sulbasy galypdy. Elimde uzyn taýak, boýnumda ýamaly köne at torba. Oba-oba aýlanyp, gedaý gezýärin. Bir döwüm çörek beräýseler torbama salýaryn. Saç-sakgalym çykyşy-çykyşyna ösüp, bulaşyp gidipdi. Men bu bolşum bilen bütinleý öwrenişipdim, özümden kemim ýokdy. Diňe agalarym bilen ýüzbe-ýüz bolup: “Doganlyk işini bitirdiňiz, köp sag boluň” diýsem armanym ýokdy. Ömrümi şu bolşuma geçirmekçidim.

Men on alty ýaşymdan öň gaýgy-gamyň, zulum-sütemiň bardygyny duýmandym, oňa ynanman gezipdim. Bu gün bolsa gaýgysyz-gamsyzlygyň, adalatlylygyň, rehimdarlygyň

bardygyňy duýamokdym, boljakdygyna-da ynanamokdym. Asyl men bu zatlary ýadymdanam çykarypdyryn. Sebäbi öz doganlarymyň ýanynda gadyrym bolmansoň, ilden hiç zady aýyp eder ýaly dälidi. Hawa, gedaý geze-geze, ahyry öz obamyza geldim. Gapy-gapy aýlanyp, doganlarymyň öýlerine ýetdim. Ynha ýedi sany ak öý gümmezekläp otyr. Sekizinji öý ýok. Ine, sekizinji öý gapy-gapy aýlanyp gedaý gezip ýör.

Uly agamyň gapysyndan bardym. Ýeňňem bar eken. Meni öz elinde diýen ýaly saklan ýeňňem. Ol gedaýa bir döwüm çörek uzatdy. “Alla yrsgalyňyzy köp etsin” diýip, adat boýunça gedaýlaryň sanaýan sanawaçlaryny sanap, samrap gitdim. Hemme agalarymyň gapysyndan bardym. Diňe birinden özgesi öýde ýok eken. Olam gatyk bilen çörek iýip oturan eken. Ol aýalyňa baka gygyryp: “Bir döwüm çörek ber, ýok bolup gitsin” diýdi.

Men gapy-gapy aýlanyp ýörün, galanyň çagajyklaram sürüsi bilen yzyna düşüp ýörler. “Gedaý, sanap ber!” diýýärler. Men sanap berýän. Olaram zyymdan galman ýörler.

Ahyry men galanyň bir çolarak burçuna baryp oturdym. Daşyma üýşen çagalaryň arasynda bir gyzjagazy agalarymyň birine meňzetdim. Bu çenim dogry bolup çykdy. Bu gyzjagaz mana kãň gürrüňler berdi. Kakamyň meniň günüme zarynlap aglap, iki ýyldan soň ölenini bildim. Atamdan galan mirasy -

goýun sürimizi, düýelerimizi hem beýleki baýlyklarymyzy ýedi doganymyň, meni hasaba alman, öz aralarynda bölüşendiklerini bildim. Mälim bolşuna görä, atamdan galan mirasy menden gysganyp, doganlarym meni şu güne salan ekenler.

Şol agşam garaňky gatlyşanda, men bir öýe bardym. Bu öý gelim-gidimi köp, üşmeleňi söýýän bir öýdi. Biz ýaş ýigit wagtlarymyz-da bu öýe ýygnanyşardyk. Bu öýde owadan bir ýaş gelnem bardy. Bu öýe özüne göwni ýetýän adamlaram barardy. Näme üçindir, meni aýaklarym şo tarapa çekdi, baraga-da gapyny açdym. Görsem, içeri adamdan doly. Özüne göwni ýetýän batyrlar törde otyr. Gurply-baýrak hasaplanýanlar olaryň bäri ýanynda otyr. Ýeňiýoluk pukaralar bolsa iç işikde otyrlar.

Meniň gören wagtymdaky ýaş gelin indi hanakerde bir aýal bolupdyr. Indi onuň adyny “pylan han” diýip tutýarlar. Ol bu öýde oturan agyr märekä serenjam berýär, olaryň ählisini agzyna seretdirýär.

Maňa geldiňmi-gitdiňmi diýen bolmady. Meniň girenimi hiç kimem aňşyran däl bolsa gerek diýip oýlandym. Gabsa arkamy berip oturdym-da, torbamdan gaty çörek çykaryp, gemirmäge başladym. Ortada gazan atarylgy. Deňňene palaw bişýärdi. Törde oturan bir adam özüniň ýogyn sesi bilen

batyrçylygyndan gürleýärdi. Onuň her murty bir penjedi. Bu adam meniň tanaýan adamym däldi. Şol wagt oturan batyrlardan biri bu murtlagyň gürrüňine garşylykly bir zat aýtdy. Ol murtlak: “Ýok, ýok, ol beýle дәl” diýdi.

Bu murtlaga garşylykly söz aýdan Öwezmyrat batyrdy. Men ony gaty gowy tanaýardym. Emma ol meni tanamady. Bu мәreкеде özüniň iň uly agamam otyrdy. Ol mirasyň sekizinji böleginiň eýesi geler hem öýtmeýän bolara çemeli. Ol meni düýpden gümanam edenokdy.

Şol wagt Öwezmyrat batyr: “Batyrçylygam adama gaýypdan berilýän zat дәl. Ýigide dogan, hossar gerek. At-ýarag gerek. Onsoň “batyr” diýip, onuň ady çykyberýär. Bar gep şonda” diýip, gürläp oturan murtlaga ýene garşylyk görkezdi. Emma ol murtlak özüniň eňegine tutup: “Sen, Öwezmyrat batyr, gaty ýalňyşýaň. Ine, hol oturany görýäňmi?” diýip, barmagyny uzadyp meni görkezdi. Öýde oturan agyr мәрекәniň gözi maňa baka öwrüldi. Görseler, ine bir gedaý gaty çörek gemrip oturýar. Hemme kişi maňa seredip gülýär. Hatda öz agamam şolaryň arasynda maňa gülýärdi. Diňe Öwezmyrat batyryň gözleri meniň gözlerime dikilip galdy. Asyl ol murtlaga jogap bermegi hem ýadyndan çykaryp, meniň ýüzüme aňkarylyp otyr.

Murtlak bolsa: “- Tomaşa et, ine, ol, gapy-gapy aýlanyp ýygnan gaty çöregini gemirýär. Agşam düşen ýerinde-de ýatyp, ukusyny alýar. Ine, şolam bir adam” diýip gaýtalady.

Meniň üstümden gaýnag suw guýlan ýaly boldy. Depämiň tüýi üşdi. Birden gazaba çykyp ýerimden galanymy özümem duýmandyryn. “Şu adamlaryňam namysy, wyždany, gujury-gaýraty seniňkiçe bar, aga!” diýip gygyrdym. Murtlagyň gahary beýnisine çykyp: “Näme samraýaň, gedaý!” diýdi.

Ol eýýäm gylyjynyň baljagyny ýazdyrypdy. Sebäbi meniň ýaly gedaý öldi, it öldi tapawudy ýokdy. Meniň ýaly gapy syrýp ýören gedaýyň kellesini alyp: “Aý, bu jansyz, dönük” diýip, kellesini derwezeden asýardylar. Sebäbi olarda hossar ýok. Eger seniň degenekli hossarlaryň bar bolsa, onda sen näme göwnüňe gelse et-de geziber, seniň adyň tutup bilýän adam bolmaz. Men ol murtlaga özümiň ikinji jogabymy bermäge ýetişip bilmedim. Birden Öwezmyrat batyr: “Kany beg!” diýip gygyrdy. Men: “Hawa, men bir batman jöwene geçmedik Kany beg” diýdim.

Öwezmyrat batyr ylgap gelip, meni gujaklady. Göterip töre geçirdi. Indi içerde oturan agyr mähelläniň gözi meniň agama baka öwrüldi. Ol agyr märekäniň nazary astynda oturyp bilmän, çykyp gitdi. Şol gije märeke meniň başymdan geçiren wakalarymy diňledi. Deňnene iýdik.

Ertesi Öwezmyrat batyr meni ýuwundyrdy, ardyndyrdy, täze egin-başly etdi. Men ýaş ýetginjek wagtym Kany beg boldum, soň Kany gul boldum. Bir batman jöwene-de geçmedim. Ine, indem Öwezmyrat batyr ýaşlyk, deň-duşluk hatyrasyny saklap, atly-ýaragly etdi. Indem Kany batyr bolup ýörün.

Kany batyr hekaýasyny gutardy. Stepan pugta diňläp oturdy-da:

— Kany batyr, gyzykly hekaýatlary başyňdan geçiripsiň. Hany ol ýedi doganyň, olaryň soňy näme boldy? - diýip sorady.

— Hiç zat bolanok, Stepan aga, olar häzirem bar - diýip, Kany batyr jogap berdi. - Şondan soň olar meniň adymy tutanok, menem olaryň adyny tutamok. Gedaý galsamam, meniň olaryň gapysyndan barjak, atlaryny tutjak gümanym ýok.

— Olarda seniň hakyň bar ahyry. Miras dawasyny etmek gerek - diýip, Stepan geňeş berdi.

— Aý, Stepan aga, dawa edip, hakly-hakyna ýeter ýaly, bizde diwan näme işleýär, zat näme işleýär. Pylan kazy diýerler, oňa barsaňam, kimiň egin-başy kütüräk, galyňrak bolsa, gürrüňsiz şonuňky mamla bolar. Biz tekeleriň kazysy-diwany ine şudur. - Ol gylyjyna kakdy. - Haçan şuňa daýanaňda, diňe şonda adalaty hem dogrulygy tapmak bolar. - Öňki-soňky bar gören horluklaryny göz önüne getiren Kany

batyr jany ýangynly gygyrdy. - Ýogsa adalaty tapmarsyň, tapmarsyň, Stepan aga.

Ol bejeren uýanyny çadyryň bir duluna gaharly oklap goýberdi. Onuň bokurdagy dolupdy-da, geplemäge maý bermeyärdi. Gözleri gazap bilen ýaldyraýardy. Stepan onuň häzirki ýagdaýyny aňdy-da, gürrüňi başga tarapa burmakçy boldy.

— Kany batyr, sen bu demirgyry başga adama münmäge beren ýeriň boldumy? - diýip sorady.

Kany batyr az-kem oýlanjyrap duran ýaly etdi-de:

— Ýok, Stepan aga, ýadyma düşenok - diýdi. Ýene bir azajyk oýlanjyrap, sözünüň üstüne goşdy. - Bir gezek Hal molla dilese-de diländir. Ýadyma ýagşy düşenok. Sen muny nämeden soradyň?

— Ýok, ýok, ýöne soraýdym - diýip, Stepan syr bildirmedi. - Sebäbi sen öz demirgyryňy gaty gowy görýärsiň. Başga kişä münmäge berýänsiň öýdemok. Şonuň üçin soraýdym.

— Gowy görýän öz-ä, Stepan aga - diýip, Kany batyr dymdy. Ol häzir hem agalaryndan gören zulum-sütemini ýüreginde gaýtalaýardy, özüne ýagşylyk eden Öwezmyrat batyryň adyny, ärligini taryplaýardy. Bir salym dymandan soň, ol:

— Öwezmyrat batyryň eden ýagşylygynyň aşagyndan çykar ýaly bolan dälidirin - diýdi. - Hal molla “Sen Öwezmyrat batyry biçak gowy görýärsin” diýýär. Öwezmyrat batyryň meni öz doganyndanam artyk görýänini men bilýän.

— Belki, Hal molla dogry aýdýandyr. Belki, Öwezmyrat batyr gowy görülmäge mynasyp adam dälidir - diýip, Stepan Kany batyry synamakçy boldy.

— Ýok, ýok, Stepan aga, ol beýle däl - diýip, Kany batyr Stepanyň aýdanyna garşy çykdy. - Öwezmyrat batyr hormata mynasyp adam. Ýöne men onuň eden ýagşylyklarynyň aşagynda gömülip galdym. Ýerine düşer ýaly, laýykly bir ýagşylyk görkezip bilmän ýörün.

Stepan oturan ýerinden gozganjyrady-da, garşylyklaýyn sowal berdi:

— Beýle bolsa, onda oňa münkür bolýan Hal mollanyň özi erbet adam bolmaly-da?

— O näme üçin? - diýip, Kany batyr geňirgendi.

— O näme üçini şeýle, ýa onuň gürrüňi çyn bolmaly, ýa-da ýalan bolmaly. Sözi ýalan çyksa-da, ol erbet adam bolmaly. Bu dogry dälmi?

— Beýle däl ahyry, Stepan aga?

— O näme üçin?

— Hal molla-da erbet adam däl ahyry.

— Hiç kim Hal molla erbet adam diýenok. Ýöne sen öz gürrüňiňe özüň düşüneňok. Öz-özüňe garşy gidýärsiň.

— Nirede men garşy gidipdirin?

— Öz aýdyp oturan sözüňde.

— Eýsem men Hal mollany ýigrenmeli-dä onda?.. Beýle bolmaz ahyry, Stepan aga. Onsoňam ol erbet adam däl. Men onuň ýigrenijiligini göremok. Ýüregim ýigrenmese, men ony ýigrenip bilmen ahyry, Stepan aga.

Stepan hem kellesini gyzydyryp barmaşa, çynyrgap başlady:

— Gaty gyzyk adam ekeniň, Kany batyr. Seniň pikiriňçe, nebsine buýrup bilmeýän bet häsiýetli adamlary diňe başyňa iş düşende, bahaň bir batman jöwene deňleşende, olaryň şonda-da hyrydar çykmaryk wagtlary ýigrenmeli-dä?.. Olar seni tä satyp iýäýänçäler sen olary gowy görüp ýörmeli-dä?.. Kany batyr, seniň başyňa gelen belalaram, meger, seniň şu mana düşmezligiňden gelen bolsa gerek.

Bu söz Kany batyra agyr degdi, onuň ýüzi gyzardy. Ýüzüni eýläk-beýläk sowdy. Stepan bolsa bir tarapyna gyşaryp, onuň hereketlerine syn etmäge başlady. Kany batyr bir salym dymyp, gyzaryp oturdy. Soňra:

— Dünýä düşünmeýänem sen bolduň, akmagam sen bolduň, Kany batyr... Sen-ä muňa ýüregiňden syzdyryp, janyň bilen gürrüň berýärsiň. Bu-da gaýta saňa şeýle diýýär - diýip,

öz-özüne kâýinjiräp, öýkeli görnüşde çadyrdan çykdy. - Iň gowy adam diýjegimizem Stepan aga-da, ine, munuňam aýdýan sözüni eşidýärsiňizmi? - diýip, çadyryň daş agzynda, hamala ýanynda üýşüp duran adamlara gürrüň berýän ýaly bolup, öz başyna hüňürdedi.

— Kany batyr! Kany batyr! Men saňa degşip aýtdym, sen bolsaň ony çyn hasap etdiň. Hany bäräk gel! - diýip, Stepan çadyryň içinde gyşaryp ýatan ýerinden hoşamaý ýylgyryp gygyrdy. Emma onuň sesi Kany batyryň gulagyna ýetmedi. Ol eýýäm gidipdi.

Stepan çadyrdan çykanda, hol beýlede atlaryň ýanynda aýlanyp ýören Kany batyry gördi. Ol atlaryň töwereginde bir zatlara dyrmanan bolýardy hem ýeke özi öz başyna nämedir bir zatlary hümrdeýärdi.

Stepan çep elini bykynyna urup durşuna, esli wagtlaп Kany batyryň hereketine syn etdi. Soňra öz-özüne:

— Kany batyryň göwnüne degdim öýdýän - diýip, çadyra girdi.

Öwezmyrat batyr giden ýerinden aýlanyp geldi. Gara batyr öz atlylarynyň düşlän ýerine baka sowlupdyr. Hal molla-da Öwezmyrat bilen tirkeşip geldi. Öwezmyrat batyr atyndan düşen dessine Kany batyra bir zat bolanyny aňlady. Emma onuň aňyrsyna ýetjek bolup durmady. Kany batyr onuň atyny

tutup, daňdy. Onuň ot-ıýmine seretmek bilen boldy. Öwezmyrat batyr çadyryň işigine gelende, Stepan hem çadyrdan çykdy.

— Batyr, sag-aman geldiňmi? - diýip, ony garşylady. Ol ýene-de bir zat diýmekçidi, emma atyndan düşüp, atynyň başyny tutaklap, çadyryň gapdalynda duran Hal molla gözi düşende, başda diýmäge taýýarlan sözünü aýtmakdan saklandy.

— Hawa, geldik, Stepan aga.

Onýança Hal molla hem:

— Sag-aman oturanmysyňyz, Stepan aga - diýip, alçaklyk etdi. Soňra ol Stepanyň jogabyna-da garaşman, Öwezmyrat batyra sowal berdi. - Batyr, tutumyň tutulyşyna görä, biz bu gün-ara şu ýerde bolmaly ýaly görünýär. Birnäçe gün bu ýerde bolsak gerek, şeýle dälmi? - Ýene Öwezmyrat batyr jogap bermäge ýetişmänkä, öz sowalyny sülä getirmäge gyssandy. - Men ony bir zatdan soraýan. Hawa, bu gün-ara bu ýerde bolunjak bolsa, men geýimlerimi ýamadyp, ýuwduryp zat etjek, şondan soraýdym.

Öwezmyrat batyr parahat jogap berdi:

— Hawa, şu gün ara şu ýerde bolmagy hyýal edýäris. Ýöne bildirmez, bu goşunçylykdyr, agşamlaryna, başgalar ýaly, öz goşuňyzda tapylsaňyz gowy bolar. Kim bilýär, Gara

batyr ýaly birden “Pylan ýere bakan atlanyň!” diýse, atlanybermeli bolar. Dogry dälmi, Stepan aga?

— Dogry, dogry - diýip, Stepan onuň sözlerini tassyklady.

— Gara batyram şu gün ara bizi hiç ýere iberip durmaz-la. Bu gün-erte biz bu taýda bolarys, işalla, men bu gün şähere baryp, gijräkden soň köwlenerin-dä - diýip, Hal molla atyna atlandy-da, sürüp gitdi. Stepan onuň yzyndan seredip durşuna:

— Bu Hal mollanyň dünýä geljegini şeytan önünden bilen bolsady, onda şeytan bu dünýä gelmekden el çekip, ol dünýäde tamynyň içinde galmaga hudaýa dilinden hat bererdi... Walla, Öwezmyrat, sen şu adamy tanaňok. Şu adam tüýs şeytan adamdyr - diýdi.

Öwezmyrat murtuny sypalap az salym dymdy.

— Men bu adamy öz doganym ýaly görýärdim. Özümüň her hili gizlin syrlarymy hem mundan ýaşyrmaýardym. Soňky wagtlar diňe seniň sözleriň bilen men mundan syr gizlemäge başladym. Emma henizem bu adamdan gören ýamanlygymyz ýok, Stepan aga. Özem ak ýürek bilen hudaýa gulluk edýen molla. Onsoň janyňy muňa ynanman, kime ynanjak?

— Men saňa gürrüňler berdim. Stepan batyry, Pugaç batyry öldürenler hem hudaýa gulluk edýän molla-işanlardy - diýip, Stepan öz sözünde durdy.

— Olar Isa pygamberiň işany, bu Muhammediň mollasy.

— Tapawudy näme? Bular öz nebisleriniň ugrunda her iş ederler. Başarsalar, bular şeýtanyňam jübüsini keserler.

— Bolsa-da, näme etselerem, eden wagtlary göräýmeli bolar.

— “Göräýeris, göräýeris”... - diýip, Stepan käýinjiredi. - Haçan şeýtan seniň eliňden tutup, tamynyň derwezesinden salandan soň, sen nämäni görüp bilersiň? Hiç zadam görüp bilmersiň.

Stepanyň ýürekden syzdyryp aýdan sözlerine Öwezmyrat batyr hemişeki perwaýsyzlygy bilen jogap berdi:

— Stepan aga, olar şeýle şeýtan bolsalar, biz şeýtanyň halypasy bolaýarys. Şeýtanlary suwa eltip, suwsuz gaýtararys.

— Biziňki aýtmakdyr. Başga işimiz bolmaz. Hiç-hiç başga işimiz bolmaz - diýip, Stepan öýkeli görnüşde o ýan-bu ýan gezmeläp ýörüşüne aýtdy.

Kany batyr bolsa öz başyna hüňürdäp, atlaryň arasynda aýlanyp ýördi.

Öwezmyrat batyr çadyryň kölege tarapyna geçip gyşardy. Ol bu hüňürdileri göýä duýmaýan ýaly bolup ýatyrdy. Gün ortadan agdy. Kerwenbaşy Garry batyryň “Nahara geliň!” diýip gygyran sesi ýaňlanyp gitdi. Her kim nahara ugrady. Çanakly çanagyny alyp barýar, çanaksyzlaryň özi barýar. Ýerli-ýerden

tüsse çykýan ýere baka hereket başlandy. Az salymdan soň bölek-bölek tegelenişip, nahar iýmäge başlandy.

Öwezmyrat batyr dikelip seretse, bir tarapynda Kany batyr otыр yüzüni sallap, bir tarapynda Stepan otыр yüzüni sallap. Hemişe nahary Kany batyr getiräýýärdi. Bu gün ol oturan ýerindenem sarsanok. Öwezmyrat batyr sesini çykarman turdy.

Çanak alyp
gidip, nahar alyp geldi. Çanagy ortada goýdy-da:

— Hany, geliň! - diýdi. - Mende hakyňyz köýen ýaly bolşup oturyşyňyz nähili?.. Hany, geliň! - diýip, ol ikinji sapar indeg edenden soň, Stepan çanagyň başyna geçdi. Soň Kany batyr geçdi. Bularyň üçüsi bir çanagyň daşyna aýlanyp, biri-birleri bilen gepleşmän nahar iýýärdiler. Naharyň ahyrragynda Öwezmyrat batyr Kany batyra lak atdy. - Kany batyr, şu öz başyňa ýañrap ýörşüňe sen-ä dälirediňmikäňem diýip gorkýan. Kany beg bolup, Kany gul bolup, Kany batyr bolup, indem Kany dälí adynam göteräýseň-ä, onsoň ýetjek derejäňe ýetýäň.

Kany batyr sesini çykarman, naharyny iýip bolup turdy-da:

— Ýaşayan ýeriň şu dünýä bolsa, adam dälirejegem, her haýsam boljak. Däliremän, gözüňem çykar - diýip, hüňürdedi.

— Pa-haý, munuň aýdýan gürrüňine seret-le. Bu dünýäde ýaşaman, dagy haýsy dünýäde ýaşajak? - diýip, Öwezmyrat batyr güldi.

Emma Kany batyr jogap bermedi. Öz işi bilen güýmendi. Öwezmyrat batyr özünüň şu günki etjek işleri hakynda Stepana gürrüň bermäge başlady. Emma Stepan gaty susluk bilen diň salýardy. Ol hemişekisi ýaly hiç bir söz goşmaýardy, diňe diňleýärdi. Öwezmyrat batyr ony aňsa-da, aňmaýan ýaly, öz gürrüňini dowam edýärdi. Ol gürrüňiniň ahyrynda:

— Ine, şeýle, Stepan aga, meniň etjek işlerim - diýdi.

Stepan tirseğine söýenip diňläp ýatan ýerinden:

— Gaty dogry, şeýtmeli - diýdi. Öwezmyrat:

— Onuň ýaly bolsa, tä men turuzýançam, ýat-da, ukyňy al - diýdi.

Stepan Öwezmyrat batyryň beren bu maslahatyndanrazylygyny sesini çykarman aňlatdy. Emma ol entek ýatanokdy. Năme-de bolsa bir zat diýmekçi bolup, böwrüni diňleýärdi. Öwezmyrat batyr bilindäki temmäki haltany alyp, çilimiň başyna temmäki saldy. Çakmak daşydyr gowyny çep eli bilen tutdy-da, sag elindäki kiçijik polat bölegini eserdeňlik bilen daşa çakmaga başlady. Kiçijik tütünjik burlup çykdy. Aşgarlanan köne letde esginiň ysy çadyryň içine aýlandy. Öwezmyrat batyr çilimiň başyna otly esgini goýup, lokurdadyp sormaga başlady. Stepan Öwezmyrat batyryň hereketine dykgat bilen syn edip oturdy-da, ol çilimini sorup bolan wagty:

— Batyr, indi men haçan ugramaly bolarkam? - diýip sorady.

Öwezmyrat batyr çilimini ýerde goýdy. Stepanyň ýüzüne dikanlap seretdi. Hiç zat aýtmady-da, ýene gaýtalap çilimini sordy. Ep-esli salym dymandan soň, çilimini ýerde goýup ornaşdyrды.

— Näme, Stepan aga, ýüregiň gaty gysýarmy? - diýdi.

— Ýok-la, ýüregim gysybam duranok-la. - Stepan gümürtik jogap berdi. - Ýöne, garaz, göwnüme geldi-de, soraýdym. Gitmegiň nähili alajy bolar?

— Stepan aga, gitmegiň alajy bolar. Emma ol aňsat iş däl. Men seniň gitmek niýetiň hakynda Kany batyra-da duýduryp bilemok. Sen özüň gowy bilýäň, men öz janymy töwerek-daşymdaky adamlaryň birine-de ynanyp bilemok.

— Ol belli - diýip, Stepan Öwezmyrat batyr çala sagynan badyna onuň sözünü tassyklady.

— Belli bolsa, Stepan aga, meniň çagyran adamyma garaşmaly. Men seni äkitmegi diňe şol adama ynanaryn. Seniň nirä, näme üçin gideniňem özümden başga hemme kişiden gizlin saklamaly bolaryn.

— Kany batyr bilse-de zyýany bolmaz, men onuň bilen hoşlaşmaly bolaryn ahyry - diýip, Stepan onuň sözünü bölđi.

— Ýok, ýok, Kany batyram bilmez, ýene bir batyram bilmez. Seniň gideniňi bir men bilmeli, birem seni alyp giden adam. Bu meniň işim, Stepan aga. Muňa sen razy bolmaly bolarsyň. Razy bolmasaň, elbetde, menden geçmeli bolarsyň - diýip, Öwezmyrat batyr gaty tutanýerlilik bilen aýtdy, Stepan bir salym dymyp oturandan soň, onuň bilen ylalaşdy:

— Bolýar, men seniň aýdanyňy bozman. Aýdyşyň ýaly, Kany batyra-da duýdurman.

Öz başyna hüňürdäp, atlary arkalap, iýmläp, suwlap bolandan soň Kany batyr geldi. Ol çadyra girdi-de, dymyp oturdy. Öwezmyrat batyr oňa:

— Kany batyr, bu hüňürdäp ýörmäňi goý-da, bir salym ýatyp ukyňy al. Bilip bolmaz, birden ugramaly bolaýsak, soň ýolda atyň üstünde uklap masgara bolup ýörme - diýdi.

— Ýene nirä ugramaly? - diýip, Kany batyr gaharly sorady.

— Hemişe ugralanda nirä ugralýardy? Heniz ugraljagy mälim däl. Men ýöne asylkyny aýdýan - diýip, Öwezmyrat batyr jogap berdi.

Stepan bilen Kany batyr gyşaryp ýatdylar. Öwezmyrat batyr hem gyşardy. Ol bir salym uklandan soň oýandy. Görse, gün ýaňy ýaşypdyr. Ol ýoldaşlaryny oýarman, ýeke özi çykyp, hemme çadyrlary diýen ýaly barlady. Iki-ýekesi bolaýmasa,

adamlaryň hemmesiniň öz çadyrlaryndadygyny bildi. Gaýdyp öz çadyryna bardy. Tirseğine söýenip çilim çekdi. Ol gije ýassy bolandyr çak edip, çadyryndan çykdy. Şol wagt bir adamyň çadyryň gapdalynda söm gara bolup duranyny gördi. Öwezmyrat batyr hemişeki arkaýynlygy bilen bu adama ýakynlady-da:

— Nepes! - diýip, seslendi.

— Hüm - diýip, ol gara ysgynsyzja sesi bilen jogap berdi.

— Näme şähre gitmekçimidiň?

Nepes bir salymdan ýene öňküsi ýaly ysgynsyz seslendi:

— Ýok-la, ýöne...

— Sen ýagşy geldiň. Bar, çadyрма-çadyr aýlan-da, ýuwaşlyk bilen hemmeleri turzup çyk. Gyssagly ugramaga taýýar bolsunlar - diýip, Nepesin gijäniň bir wagty sessiz-üýnsüz gelmesinden hiç zat göwnüne getirmedik Öwezmyrat batyr öňki ynanjy bilen oňa ýumuş buýurdy. Özi çadyra girip, henizem ukuda ýatan Stepan bilen Kany batyry turuzdy.

Çadyrlar, şark-şurk ýygnalmaga başlandy. Uzak wagta çekmän, atlylar ugramaga taýýar boldular. Öwezmyrat batyr kimedir birine ýuwaşlyk bilen bir zatlar tabşyryşdyrýardy. Garry batyr hem şatyr-şutur kerweniniň yüküni tutdy.

Atlylar hiç kime bildirmän ugradylar. Kerwen hem onuň yzyna düşdi.

Atlylaryň arasynda diňe Hal molla ýokdy. Atlylar ugran wagtynda Hal molla şäherde Seýitmyrat begleriň öýünde otyrdy. Seýitmyrat beg, Dykma serdar, Batyr hajy, Hal molla - bu dördüsi öz aralarynda gyzykly gürrüňe meşguldylar.

— Diýmek onda, Öwezmyrat batyr şol düşlän ýerinde birnäçe günläp bolmakçy-da? - diýip, Dykma serdar Hal molla ýüzlendi. - Sen munuň takyk aňyrsyna ýetdiň dälmi özi?

— Hawa, ol açyk. Onuň tutumy şony görkezýär. Ýöne muny onuň özem açyk aýtdy - diýip, Hal molla jogap berdi.

Dykma serdar Batyr haja tarap ýüzlendi:

— Onda sen şu günden gije galman ýola çyk.

— Men-ä ozalam Öwezmyrat batyrdan gorkup duramok. Ýöne özüňiz saklaýaňyz-da - diýip, Batyr hajy iğençli gürlledi.

— Ýok, Batyr, beýle däl. Her zat-da bolsa, ätiýajy goldan bermeli däl - diýip, Seýitmyrat beg oňa garşy çykdy.

Bu gürrüňlerden soň, olar Batyr hajyny bir ugra gyssagly ugratmak üçin ýerlerinden turdular.

HER KIM NEBSINIŇ UGRUNDA

Ülker ýokary galyp, il ýatar çeni bolandygyny görkezýärdi. Ösýän salkyn şemal ýaldyragyň eýýäm dogup, güýz paslynyň gireninden habar berýärdi.

Şäheriň gaýraky derwezesinden üç atly tirkeşip çykdy. Bular seslerini çykarman, bir meýdan atlaryny gyssap sürdüler. Şäherden ep-esli arany açyp, çepe baka aýlandylar. Bu atlylaryň öňüne düşüp barýan adam atyny biýol sürýärdi, emma şonda-da atyny aýak aldygyna diýen ýaly goýberýärdi. Gitdigiçe-de çepine aýlanýardy. Aty hem eýesiniň ynamyny ödemäge jan edýän ýaly, ýekeje-de бүdremän gidýärdi. Onuň yzyndaky iki atly bolsa, “şol näme bolsa, bizem şeýle bolaly” diýýän ýaly, onuň yzyna düşüp gidip otyrды. Olar şeýdip, üç tirkeşik bolup barýardylar.

Bularyň öňden barýany atyny gyssamasyny goýdy-da:

— Arany ep-esli açan bolsak gerek - diýip хүмүрdedi.

— Hawa, arany gaty açdyk - diýip, onuň deňine ýeten ikinji atly jogap berdi.

Bu üç atly häzir şäheriň günbatar kybla tarapyndady. Öňbaşçy atly indi ýüzüni dogry günbatara tutup, atyny ýüzin saldy. Bularyň arasy şäherden mazaly açyldy. Öňbaşçy atly atynyň başyny sakga çekdi-de:

— Bir çen boldy, indi pelek tutaýmasa, saňa zowal ýok. Mundan beýläk arkaýyn gidiber - diýdi. Onsoň şol ýüzlenen atlysyna näme etmelidigini, näme diýmelidigini ýañadandan ýeke-ýeke gaýtalady. “Pylan” diýseler, “pylan” diýersiň, “pylan ýerden gidersiň, pylan ýerden sowularsyň” diýip, aýtjak

sözlerini agzyna salyp berdi, ýoly jikme-jik salgy berdi. - Meniň şu aýdanlarymy ýadyňdan çykaraýmagyn. Ýoluňda iň gorkuly zat Öwezmyrat serdaryň atlylarydy. Olaram yzynda şäherde ýatyr. Indi seni hudaý tutaýmasa, başga tutjak ýok. Bar, alla ýaryň.

— Hoş, sag boluň - diýip, ol atly öňe baka sürüp ugranda, ýaňky ýene onuň yzyndan:

— Heý, aýak çek! - diýip gygyrdy. Ol atynyň başyny çekensoň bolsa pugta tabşyrdy. - Şol haty ahmal edäýmegin.

— Ony edil aýdyşyň ýaly etdim, serdar aga. Özüm ele düşsemem, haty kyýamatda-da tapyp bilmezler - diýip, atly ony arkaýynlaşdyrdy.

Olar ýene bir gezek hoşlaşdylar. Şondan soň bir atly ýüzüni günbatara tutup sürüp gitdi, beýleki iki atly bolsa yzyna şähere baka dolandy. Olar öz aralarynda hümrdeşip gelyärdiler. Emma şähere ýakynlaşdyklaryça, hümrdileri peselip, düýbünden kesilip galdy. Bular şäheriň ilerki derwezesinden girmek maksady bilen, ileri burçdan dolananlarynda, ilerden gelyän bir atly bularyň ünsüni özüne çekdi. Bu iki atlynyň öňbaşçysy bilinden sapaňasyny aldy-da:

— Kimsiň, eý atly? - diýip seslendi. Ol atly “mendirin” diýmegiň deregine:

— Serdar aga! - diýip, bir hili gorkup dili basylan adamyň sesi bilen ysgynsyz gygyrdy.

— Merez aga, zäher aga! Asyl bu senmidiň? Men asyl bir çapawula ýa-da orslara hat äkidýän dönüge duşdum gerek diýip begenipdim - diýip, serdar galanyň agzyndaky garawullar eşider ýaly gaty ses bilen gygyryp aýtdy-da, yzyny gülkä berdi.

Aňyrdan gelen ýeke atly Hal mollady. Ol il ýatar çeninde atlylarynyň düşen ýerine baryp görse, ne atly bar, ne çadyr. Meýdan gum-guklyk, obasy ürken haraba meňzeýärdi. Öwezmyrat batyr öz atlylary bilen bir ýana sar uçan ýaly görterilipdir. Şonda onuň ýüregi sersip, yzyna serpipdi. Ol ýene özüni raslap bilmän, ysgynsyz ses bilen:

— Men welin... - diýip sagyndy.

— Ýagşy, sen-ä sen ekeniň, ýöne “weliniň” näme?-diýip, serdar allaniçigsi bolup sorady.

— Serdar aga, atlylar bir tarapa görterilipdir - diýip, Hal molla öňki basyk sesi bilen aýtdy.

— Kimiň atlylary görterilipdir?

— Öwezmyrat batyryň atlylary.

Serdaryň endamy çümşüldäp, depesiniň tüýi üýşüp gitdi. Sebäbi Dykma serdaryň iň mekir, iň gorkuly hasaplaýany Öwezmyrat batyr hem onuň atlysydy. Ondan başga batyrlary köwek, boş adamlar hasaplaýardy, olary aldamak aňsat diýip

äslemeýärdi. Dykma serdar Hal mollanyň aýdanlaryna ynanmaýan ýaly bir äheňde, oňa sorag üstüne sorag ýagdyryp başlady:

— Olaryň göterilenini öz gözüň bilen görüp gaýtdyňmy? Olaryň näwagt, haýsy ugra göterilenini bildiňmi?

Hal molla Dykma serdardan gorkusyna sakanaklady. Sebäbi ýaňy dogup gelyän aýyň ýagtysyna Dykma serdaryň elindäki sapaňçasy äşgär görnüp durdy. Dykma serdaryň hemme häsiýetlerine-de Hal molla ýetik beletdi. Şonuň üçinem ol has-da aljyrady.

— Ser... Serdar aga, haý... haýsy ugra gidenlerini bilmedim - diýip, gepini zordan düşündirdi.

— “Bilmedim!” O näme üçin “bilmedim”?

— Serdar aga...

— Häý, merez aga. Şeýtanyň gap-çanagyny, gazan-ukajyny ogurlan myrryh köse, sen bilmän, ony dagy kim bilmeli? - diýip, Dykma serdar Hal molla baka azm urdy. Ol azm urýan mahalynda sapaňçaly eli dynman hereket edýärdi.

Hal molla ölügsi sesi bilen, sakawlap durşuna şol bir diýenini yzyny üzmän gaýtalaýardy:

— Bilmedim, serdar aga...

— Bilmeýän bolsaň, näme üçin bize “atlylar ugrajak däl” diýip takyklap aýdýarsyň, melgun?

Hal molla sem bolup durmakdan gowusynyň ýokdugyna düşündi.

— Haw, serdar, bu Hal molla pahyrda günä ýok. Ol şeýtana sapak beren Öwezmyrat munam aldandyr - diýip, Dykma serdaryň ýanyndaky atly gürrüňe goşuldy. Bu atly Seýitmyrat begdi.

Dykma serdar Seýitmyrat bege hiç zat hem diýmän, ýene Hal mollanyň üstüne sürnüp başlady:

— Onda sen şu duran ýeriňden Batyr hajynyň yzyndan ugra. Yzyndan ýetip, bäräk alyp gaýt. Ýa-da Öwezmyrat batyryň atlysynyň duşundan sag-aman geçirip goýber. Eşidýäňmi meniň diýýänimi?

Hal molla sesini çykarman durmak bilen, häzir gitmäge özüniň göwünsizdigini duýdurdy. Ol häzir ýeke ýolagçy bolmakdan çekinýärdi. Ýene Seýitmyrat beg ara düşüp, sypaýyçylyk etdi:

— Serdar, näme-de bolsa, boljak iş bolupdyr. Indi maňlaýymyzdakyny görüp, ertire çenli sabyr etmegimiz gerek. Hal mollada daň atan badyna ugrar-da...

Dykma serdar ýuwaşlyk bilen, emma kesgin gürlledi:

— Ýok, bolmaz... Batyr hajy ele düşse, biziň näme boljagymyzy bilýäňmi?

Seýitmyrat beg çalaja baş atyp:

— Ony bilýän - diýdi.

— Ony bilýän bolsaň, biziň bar syrymyzyň üsti açylýar...

Eger Hal molla şu wagat ugraýmasa, men daň bilen onuň üstüne ähli perraçlary iberip, bularyň oýy-oýmagy bilen öýlerini otladyp, baryny gyrdyrarın... - Dykma serdar ýene Hal molla hemle urmaga durdy. - Eý, seniň ýadyňdamy, sen bir wagtlar Hanmämmet atalyk bilen Orazmämmet hanyň hatyny gatnadýardyň. Bir gije hatly gelip, galanyň derwezesiz ýerinden aşyp girjek bolaňda, yzyňdan biri kowup, seni tüpeňläpdi. Şonda sen telpegiňi galdyryp, özüň zordan galadan aşypdyň. Seniň şol hatly telpegiň mende. Düşünýärmiň? Beýlesiniň näme boljagyny özüň biliber onsoň.

Dykma serdar hatly telpek diýende, Hal mollanyň depesiniň tüýi üýşüp gitdi. Onuň ýüreginde aýylganç gorky döräp başlady.

Hal mollanyň hatly telpeginini gaçyryp, gala dyrmaşyp, özüniň zordan sypany dogrudy. Emma ol telpek Dykma serdarda bolman, başga ýerdedi. Dykma serdar ol telpegiň kimdedigini biljek bolup, ýer astyndan köp ideg edýänem bolsa, henize çenli onuň kimdedigini bilmeýärdi. Häzir ol Hal mollany gorkuzmak üçin telpekli gürrüňi orta atyp, haýbat urýardy.

— Nāme sagynýarsyň, tiz ugra! - diýip, ol ýene Hal molla azm urdy. - Eger Batyr haja çigit ýaly bir zat bolaýsa, tohumyňyzy boýa gazan ýaly gazaryn.

— Bolýar, Serdar aga, men gideýin - diýip, Hal molla ugramak bilen boldy. Dykma serdar ony has-da gyssady:

— Atyňy öldire getirip sür. Emma birden gaty gyssap öldüräýme-de, berk sürmegi başar. Eger Batyr hajynyň yzyndan ýetip, etjek emeliňi etmeseň, senem Öwezmyrat bilen dili bir adam hasaplaryn... Ondan soň... Soňy özüňe belli. Bar, tiz
git!

Hal molla atynyň başyny goýberdi. Ol şeýle bir sürýärdi welin, yzyndan ýagy kowýan wagtynda-da şunuň ýaly süren ýeri
ýokdy. Dykma serdar bir salym onuň yzyndan seredip durdy-da Seýitmyrat bege igendi:

— Senem töwellaçy bolýarsyň, Seýitmyrat beg. Nā işiň bar? Bulary men tanaýan ahyry.

— Hal molla erbet adam däl Serdar - diýip, Seýitmyrat beg Hal mollanyň arkasyny tutdy.

— Erbetmi, gowumy, men onçasyny bilemok. Men diňe şuny bilýän - diýip, Dykma serdar atynyň başyny şäheriň derwezesine tarap öwürdi-de, ýuwaşlyk bilen sürüp ugrady. - Hal molla ýaly Buhara hatymkerde mollalaryň müňüsinden bir

Batyr hajyny gowy görýän. Sebäbi bu mollalaryň müňüsi birigende bir iş bitirmez. Bular diňe doga okamagy bilýändirler, Batyr hajy bolsa nirä ibereniňde hem iş bitirip gelýär.

Olar derwezededen girip gitdiler.

Hal molla atyny saýgylap, şol gidişine gidip otyrды. Emma barybir hemmesi bikärdi. Ol diňe daň saz berende Batyr hajy bilen duşuşdy. Edil şol wagt hem Batyr hajy ele düşdi.

Ol şeýle boldy. Öwezmyrat batyr öz atlysynyň nirä baryp düşmelidigi hakynda özüniň bir ynamdar atlysyna düşündiriş etdi. Berk bolmaklygy pugta sargap ýola saldy. Onuň özi bolsa ýanyna Stepany, Kany batyry, Nepesi alyp, atlylaryň önünden sowa ýol bilen gitdi. Dört atly bolup sürüp, öz atlysynyň düşjek yerinden has öňe geçip, bir dagyň üstünde saklandy.

Batyr hajy haýdap sürüp barýarka, birden önünden bir süri atlynyň barýanyny gördi. Olar Öwezmyrat batyryň atlylarydy. Batyr hajy ädim ogurlap, yza galdy. Atyny kişňetmejek bolup, azar ýamanyny gördi. Ahyry ol bir maý tapan yerinde, bu köp atla görünmän geçmegi başardy. Ol “indi maňa hiç bir zowal yokdur, önüm boşdur” diýip berk ynandy.

Emma ol şol köp atlyny görende, özüni ýitirip, az-kem aljyrapdy. Munuň üstesine-de öňki salgy berlen ýolundan çykmaý bolupdy. Ol “şu yerden sürsem, şol dagdan sag-aman

aşaýsam gerek” diýip bir ugra sürdi. Emma onuň süren ugry aňyrsy gaýa direýän bir böwse boldy. Ol bu böwseden çykmak üçin çar tarapa urundy, emma bolmady. Ol “şu ugra gitsem çykaryn” diýip, başga ugra sürýär, ýöne ýene aýlanyp-aýlanyp, öňki ýerine gelýär.

Şeýdip, ol şol böwsede birnäçe mertebe terslin-oňlyn aýlandy. Ol bir burun ilerräk aýlanaýsa, öňi açykdy. Ol diňe daň saz beren wagty şol ugry tapdy. Ol “indi ýola düşdüm” diýip begenip, daňyň uky humary bilen gözünü ümezledip barýardy. Birden gapdalyndaky dagdan dört atlynyň ok ýaly bolup, öz üstüne okdurylyp gelýänini gördi. Basdy atyna gamçyny. Emma bikärdi. Bu dört atly gaty kowýardy. Olar:

— Dur, urarys! - diýip gygyrýardylar.

Hal molla Batyr hajyny diňe şol wagat gördi. Gaçýanyň kimdigini, kowýanyň kimdigini ýagşy tanandan soň, ol bularyň hiç birine-de özüni bildirmän yzyna dolandy.

Bu kowýanlar Öwezmyrat batyr, Stepan, Kany batyr, Nepes dördüsidi. Nepes atlary tutup oturan wagty dagyň gündogar düýbünde bir atlynyň ters öwrülip ýörenini görüp, Öwezmyrat batyra habar berdi. Soň bu atlynyň aljyrap bolup ýörşüne olaryň dördüsi hem daň agarýança syn edip oturdylar. Ahyry howa mazaly ýagtylandan soň ol atly ugruny düzedip, ilerki burundan aýlandy. Şol wagat bular hem onuň üstüne at

goýdular. Ol atlyny uzak gidermän, pasyr-pusur ýüzüni ýere basdylar. Öwezmyrat batyr atyny ýüzin salyp, onuň öňüne geçdi-de, sapaňany ýazzy maňlaýynda goýup:

— Senmidiň? - diýdi.

— Hawa, men, batyr - diýip, Batyr hajy ysgynsyz ýylgyrdy. Onýança beýlekiler hem gelip ýetişdi. Öwezmyrat batyr sapaňany onuň maňlaýyndan aýyrman:

— Atam Däli batyram bolsaň gaýgyrman. Gaty dogryňy aýtmasan uraryn - diýip, hemle atdy. Çünki ol ýalan sözlär, boýun gaçyrar güman edýärdi. - Nirä barýarsyň?

— Aý, batyr, däliden dogry habar, patyşa goşunynyň ýanyna barýan - diýip, Batyr hajy ýygryljyrap durşuna jogap berdi.

— Näme işlemäge barýaň? - diýip, Öwezmyrat gaşlaryny çytdy.

Batyr hajy şol bir bolşuny üýtgetmän jogap berdi:

— Näme üçin barylaryň öýdýäň, batyr? Adam pahyr nädende bolarka diýip göwün ýüwürdip, güzeran aladasy bilen. Menem heý bir düşewünt bolmazmyka diýip barýan.

— Näme alyp barýarsyň? Seni kim iberdi. - Öwezmyrat batyr durdugyça gaharlanýardy. - Gepiňi owadanlama-da, maňa şony aýt.

— Batyr, meni hiç kim ugradanok. Özüm bir azajyk sowgat alyp baryan. Ol sowgat öz sowgady.

— Hany, göreli, sowgadyň näme? Tiz atdan düş - diýip, Öwezmyrat batyr buýruk berdi.

Batyr hajy atdan düşdi. Beýlekilerem atdan düşdüler. Batyr hajy bökdergisini çözüp, özüniň bar goşuny görkezdi.

— Bular näme? - diýip, Öwezmyrat batyr sorady.

— Meniň özümem şularyň nämedigini bilemok.

— Nireden tapylan goş bu goş?

— Bu goş sol öldürilen derwüş babanyň goşlary,

— Ol derwüşin goşy saňa nireden düşdi?

— Ony meniň özüm öldürip, goşuny talap aldym.

— Ony öldüren senmidiň?

— Hawa.

Nepes häzir goşa seretmekden geçip, Batyr hajynyň agzyna seredýärdi.

— Ony saňa Dykma buýrup öldürtdimi? - diýip, Öwezmyrat batyr sorady.

— Ýok, özüm. Ony meniň özüm öldürdim. Onuň ýanynda puly känmikä diýip güman edipdim. Emma az eken.

Hemmesi dykgat bilen bu goşlara seredýärdiler. Bular nähili zatka diýip geň galýardylar. Bu odur, bu budur diýip, Stepan olara düşündirýärdi.

— Bu näme? - diýip, Öwezmyrat batyr Stepana bir zadý görkezip sorady.

— Bu apparat. Surat apparaty. Munuň bilen surat alýarlar - diýip, Stepan düşündirdi. - Ol derwüş haýsy-da bolsa bir döwletiň jansyzy bolmaly.

— Munuň elini arkasynda daňyň! - diýip, Öwezmyrat batyr gaharly gygyrdy. Emma Stepan ony bu pikirinden dändermekçi boldy:

— Munuň alyp barýany şu bolsa, bize peýdasy, zyýany ýok. Goý, ýoluna gitsin. Özem dogrusyny dogry aýdýar.

— Ýok, dogrusyny aýdýan dälidir. Muny Dykma serdar iberendir - diýip, Öwezmyrat batyr gygyrdy.- Munuň ýanynda hatam bardyr. Daňyň goluny arkasynda. Tä haty özi çykaryp berýänçä, men oňa azap bereýin.

Öwezmyrat batyr näçe gazaba münse-de, Batyr hajy şol bir bolşuny saklaýardy.

— Daňsaňyz, daňyň, batyr. Şol derwüşü öldürip goşuny talan men. Mende şundan başga zat ýok - diýip, parahat gürlledi.

— Barlap görüň. Ýanyndan şundan başga zat çykmasa, daňmak nämä gerek -diýip, Stepan öz pikirini aýtdy. Batyr hajy hem onuň sözlerini tassyklady.

— Hawa, barlap göräýiň.

Boýdan-başa munuň endamyny telpegininiň işligine çenli barladylar. Emma hiç zat tapylmady. Stepan:

— Barlamaly ýeri ädigi - diýdi.

Ädigini hem çykaryp barladylar. Hiç bir üýtgeşik zat çykmady.

Batyr hajyda Dykma serdaryň iberen haty bardy. Emma Batyr hajy ol hatyndan arkaýyndy. Ol ädiginiň içinde laýyk bir petek goýupdy-da, haty hem şonuň aşagynda ýerleşdiripdi. Şonda-da ädik agzalanda onuň terzi bir az üýtgedi. Emma ony aňlan bolmady. Hiç bir delillik zat tapmandan soň, Öwezmyrat batyr:

— Aý, Batyr hajy seniň ajalyň ýetmän eken. Bolýar, bu sapar seni goýbereli. Emma mundan beýläk ýene bir gezek: “men ors patyşasynyň wekilleriniň ýanyna barýan” diýip, meniň elime düşäýseň, hökman seni çaparyn. Eşitdim, eşitmedim diýme... Özüň bir pikir et ahyryn. Beýle işiň özi şerigata-da düzüw däl ahyryn - diýip, şerigatyň nämedigine özi düşünmeýänem bolsa, Batyr hajyny şonuň ady bilen gorkuzmakçy bolup, şerigaty bilýän kişi bolup nesihat berdi. Batyr hajy:

— Şerigata meniň özümem gowy düşüňän-le - diýdi.

Batyr hajynyň şerigata gowy düşüňändigini şundan soň Öwezmyrat batyryň ýadyna düşdi.

— Hawa, ýogsa-da, asyl seniň özüň birneme okansyňam. Gowy bilýänsiň. Bar onda, şerigaty berk tutjak bol - diýdi.

Batyr hajy atlanyp, öz ugruna baka sürüp gitdi. Bu dördüsi hem öz ugurlaryna, atylarynyň düşen ýerine baka gitdi. Olar tirkeşip barýarkalar, Nepes öz içinden “ol derwüş i öldüren Öwezmyrat batyr bolman, Batyr hajy eken-ow. Dykma serdar Öwezmyrat serdara töhmet edýän eken-ow” diýip, pikirlenip barýardy. Ol birden içinden edip barýan pikirini säwlik bilen daşyna çykaranyň duýman galdy.

— Batyr, ol derwüş i öldüren Batyr hajy bolup çykdy-ow - diýdi.

— Hawa, Batyr hajynyň aýdyşyna görä şeýle ýaly... Sen kimdir diýip güman edýärdiň? - diýip, Öwezmyrat batyr sorady.

— Aý, näbileýin - diýip, Nepes gümürtik gürlledi.

— Meniň pikirimçe, bu işde Dykma serdaryň eli bardyr - diýip, bir salym dymandan soň, Öwezmyrat batyr gürrüňe başlady. - Bolmasa, Batyr hajy kim, işanlaryň myhmany bolan derwüş i öldürüp bilmek kim? Dogry, Batyr hajy adam öldürmez diýip, men ony aklaman. Ol pula göz gyzdyryp, her zatdan gaýtmaz. Emma bu derwüş i öldürmegi oňa Dykma tabşyrandyr. Sebäbi derwüş iň bu bor-bolmaz goşuna göz gyzdyryp, Batyr hajy ony öldürmezdi.

Öz başyna pikir edip baryan Nepes Öwezmyrat batyra ýüzlendi:

— Batyr, ýaňka şerigat diýdiň, zat diýdiň. Şerigatdan habarlam bolsaň, sen bize bu wagta çenli şerigatdan gürrüň bermän ýören ekeniň-ow.

— Aý, Nepes, bilme nirde, zat nirde, şu güne çenli şerigat diýen zat meniň eşiden zadymam däl - diýip, Öwezmyrat batyr boýun aldy. - Men onuň diňe adyny eşidýän. Dony çöwre yapynyp, düýeleri ürküzilişi ýaly, menem ýöne şerigat diýip, zat diýip, ýaňkynyň ýüregine wehim saljak boldum. Bolmasa, ol deýýus hiç zatdan gaýtmaz. Pula göz gyzdyryp, adam öldir, öý ýarar, il çapar, gowulykdan başga näme diýseň eder. Düşdünmi? Ine meniň bilşim. - Ol bir azajyk dymdy-da, sözünüň üstüni ýetirdi. - Şonuň üçinem men şerigat diýen boldum-da. Başga näme diýeýin...

DOST AÝRALYGY

Üznüksiz birnäçe güne çeken gaça urşuň arasynda Öwezmyrat ýigitlere we atlara dem bermeli wagty boldy diýip pikir etdi.

— Ýigitler, Aýrysakgal-a howlukman, alňasaman, pyýadadan öz töwereğine gala salnyp, ýuwaşlyk bilen ileri

omzaýar. Pyýada bilen gije gündiz ýakalaşyp ýörmek bizi halys irizdi. Bir dem-dynç alsak nädýär? - diýip, atlysyna geňeş saldy. Atlylar bolsa:

— Dem-dynç alarça wagt boldy, batyr-diýişdiler.

Öwezmyrat batyr dagyň bir buljum, howpsuz ýerinde goş-kötellerini goýuşdyrýardy. Şol ýeri hem öz atlysy üçin dynç alynýan ýer hasaplaýardy. Ol ýerde hem hemişeki adaty boýunça Garry batyr özüniň goş-kerweni bilen bolardy. Iki-ýeke gaça uruşda aty ýaramazlyk tapynanlar ýa-da Hal molla ýaly birdenkä ötle tutup, içi agyrýanlar galardy.

Öwezmyrat batyr özüniň birki gün dynç almaga çykýanyndan Gara batyry habardar etmek üçin bir atlyny iberdi-de, özi atlylary bilen goş-kötele baka gitdi. Atlylar baryp gysby dag buljumynda düşdüler. Garry batyryň goş-kerweninde janly hereket başlandy. Bu tukatlyk basan dag jülgesi şowhun bilen ýaňlandy. Dumly-duşda çadyrlar dikildi. Eýeri aýrylyp, arkalary sypalanan, gaşalan atlar özleriniň howpsuz ýere gelip dynç aljaklaryny aňdylarmy-nätdilermi, haýkyryşyp, kişneşip, sesleri göge göterildi.

Garry batyr bolsa eýýäm öküzmi ýa başga janlymy soýup, birnäçe günden bäri gum syrap gurap duran gazanlaryny ýuwup atarypdy. Ol indi işini ýola goýupdy-da:

— Uruşlar nähili geçdi? Kim nähili batyrçylyk görkezdi? Ak patyşanyň goşuny nähili? Onuň ýörişi nähili? - diýip, general Skobelewden, onuň goşunyndan, urşuň barşyndan soraşdyrýardy.

— Skobelewiň bu saparky ýörişi gaty serdarlyk bilen geçýär. Ol pyýadany öňe sürýär - diýip, kimdir biri onuň sowallaryna jogap berýärdi.

Şol wagt bir boz atly üsti ýükli bugrany idip jülgä girdi. Boz atyň üstünde oturan ýigrimi baş ýaşlar töweregindäki bir ýigitdi. Ol ýigit ýaňy taban murtunyň ujuny ýokary gaýtaryp, dürterip başlan sakgalynyň önüni bejeripdir. Ol ýigit düşüp ýatan atly goşunyň bir çetinden geldi-de:

— Öwezmyrat batyryň çadyry haýsy? - diýip sorady. Atynyň arkasyny sypap, gaşap ýören kimdir biri:

— Hol, işigi gyzyl baýdakly çadyr - diýip salgy berdi.

Ol ýigit sürüp baryp, Öwezmyrat batyryň çadyrynyň agzynda düşdi. Öwezmyrat batyr oňa gözi düşenden, yerinden syçrap turdy. Göýä ony birnäçe ýyllap ýitirip, täzededen tapan ýaly begençli gygyryp garşylady.

— Aman batyr - diýip, onuň adyny hem tutdy. Kany batyr bilen Stepan hem baryp, Aman batyr bilen görüşdi. Emma ýatan atly goşunyň içinde bu ýigidi tanaýan adam ýokdy. Her kim bir çak urýardy:

— Bu ýigit kimkä? Hemişeki habar getirýän çaparlardan-a däl. Öwezmyrat batyr bilen ozaldan dost bolara çemeli.

— Şeýle ýaly...

— Özüniň ýüz keşbi, egin-eşig-ä Etrek tarapynyň adamsyna meňzeýär.

Ýöne onuň kimdigini, näme maksat bilen gelendigini atlylaryň içinde bilýän ýokdy. Ony diňe Öwezmyrat batyr, Kany batyr, Stepan üçüsi gowy tanaýardy.

Mundan baş-alty ýyl ozal bu ýigit Mary gapdalyna argyşa giden kerwenler bilen çykypdy. Argyş edip, galla şaýlaryny tutup gaýdyp gelýärkäler, ýolda bu ýigit bagtsyzlyga duçar geldi. Argyş kerweni Ahal sebitine ýetende, hanyň perraçlaryndan ygyp ýören birnäçe atly kerwene duş geldi. Çölde bir ýerde dönükleriň atly toparynyň dökülmek howpundan gorkup gelýän argyşçylar hanyň atlylaryny görenlerinden, indi hatarly ýoldan geçdik, ile aralaşdyk diýşip begenişdiler, arkaýynlaşdylar.

Şu agyr kerweniň içinde şu ýigidiň aýagynyň aşagyndaky at perraçlaryň gözüne ýakan borly. Perraçlaryň baştutany:

— Heý, oglan, atyňy sataýmarsyň-a? - diýdi.

— Ýok, aga, at satlyk däl.

Perraçbaşy ulumsylyk bilen gürlledi:

— O näme üçin? Heý, satylmazam bir zat bolarmy? Ýeri gelende, topar-topar edilip, adamam satylýar.

— Agam, onyň dogry welin, bu at meniň özümiňki däl - diýip, ol ýigit düşündirdi. Şu kerweniň içinde maňa degişli ýedi sany ýükli iner bilen şu at bar. Ýöne şularyň içinde diňe ýekeje düýe özümiňki. Galanlary baýyňky. Atam şonuň aty. Meniň özümem şonuň hyzmatkäri. Men bu aty satsam, baramsoň, baý aga näme jogap bererin?

— Baraňsoň aty Nurberdi hanyň perraçlary han üçin alyp galdylar diýseň, baý seniň etiňi iýäýesi ýok - diýip, perraçbaşy herreldi.

— Iýmese-de, iýenden gowy etmez - diýip, oglan janyndan syzdyryp gürlledi. - Meniň öýümi dagadar. Onsoň men nädip baýyň atyny goýup giderin?

— Sen oglanyň-a edäýmeliň bilinýär welin... - diýşip, perraçlar hyň urşup, kerweniň töwereginde iki ýana at salyp başladylar. Öz aralarynda nämedir bir zatlary gürlleşdiler.

Perraçlar kerweniň töwereginde köw urup ýörüşlerine birden olaryň arasyndan üç-dört sany atly sogrulyp gaýtdy-da, ýaňky oglanyň üstüne eňdi. Biri gelip, onuň atyny sakaklap tutdy. Ýene biri onuň özüni atyň üstünden agdardy. Biri elini arkasynda daňdy. Kerwenbaşynyň we beýleki argyşçylaryň

eden köp töwellalary, ýalbaryp-ýakarmaklary edil daşa ýagmyr ýagan ýaly gögermedi, ýer almany.

— Kerwenbaşy! - diýip, perraçbaşy ona öz niýetini mälim etdi. - Biz bu oglany, aty, bu oglanyň hut özüne degişli ineri alyp galýarys. Baý aganyň alty inerini bolsa saňa tabşyrýarys. Sen olary elt-de, baý aga elin gowşur. Eger sag-aman eltip tabşyrmasaň, seret, soň özüňe ýagşy bolmaz. Onsoňam baý aga aýt, Nurberdi handan onuň haky köýmez.

— Bu oglanyň yzynda gol doly çölpe çaga aç otыр. Bu oglany goýberiň. Munuň yzyndaky ýetimlere rehim ediň - diýip, kerwenbaşy şunça ýalbarsa-da bolmady.

Perraçlar ol ýigidi alyp gitdiler. Bu ýigit goly arkasynda daňylgy halda perraçlaryň öňüne düşüp barýardy.

— Jan agalar, men günäkär dälidirin! Men bigünädirin! Meniň dadyma ýetişiň! - diýip, ýolboýy obama-oba, galamagala gygyryp barýardy.

Bu ýigit perraçlardan rehimdarlyk hantama dälidi. Diňe il-ulusdan kömek-haraý isläp gygyrýardy. Perraçlar bolsa:

— Dönük tutduk - diýip, öňlerinden çykana gürrüň berýärdiler.

Hanyň buýrugy boýunça dönügiň kellesi kesilmeli boldy. Emma heniz onuň kellesi kesilmänkä, edil asmandan inen ýaly bolup, üç sany atly-ýaragly, gaýduwsyz adam gelip ýetişdi.

Olar hiç kime geňeşmân-zat etmân, bu ýigidiň elini çözdüler. Perraçlar eýle-beýle diýjek boldular.

— Baryňy gylyçdan geçireris! - diýip, olar perraçlara-da hemle urdular.

Han hem öýüniň işiginde beýle edilmegine çydaman, gazaba mündi. Emma öýden çykandan soň bu adamlary görüp, bady ýatdy.

— Bu oglan siziň tanşyňyzmydy, batyrlar? - diýip, sypaýyçylyk etdi.

Bu üç atlynyň hem özüne göwni ýetýän bolmaga çemeli. Olaryň biri hanyň alkymyna baryp, pert-pert gürlledi.

— Han aga, bu biziň hemişeki gatnaşyp ýören tanyş ýigidimiz. Sen bu azgyn perraçlaryňa pugtarak tabşyr. Beýle azgynçylyk etmesinler. Hernä myhmanymyz ölmänkä ýetişäýdik. Eger myhmanymyza bir zat bolaýan bolsa, özüňde ýenil düşmezdi, han aga. Bizem il biridiris, han aga. Senem sylaýas, han aga, ýöne biz myhmanymyzy atamyzdanam uly hasap edýäris. “Myhman ataňdan uly” diýip, ýöne ýere aýdylan däldir, han aga.

Şeýdip, ol ýigit tanamaýan ýigidini tanşym, myhmanym atlandyrdy. Han bilen dözümlü gürlleşdi. Han perraçlaryna dazarylmaga başlady. Perraçbaşy:

— Ol men pylanynyň myhmanydyryn, pylanynyň tanşydyryn diýip aýtmady ahyry. Eger aýdan bolsa, biziň onuň bilen işimiz bolmazdy - diýip, sapalak atdy.

Bu üç atly bu ýigidiň ýükli inerini, atyny hem özüni alyp gitdi. Naharlap, zat-edip, ýola saldy. Özleri hem oňa ýoldaş boldular. Ony kerweniň yzyndan ýetirip, ýoldaşlaryna gowşuryp gaýtdylar.

Aman batyry şonda ölümden gutaran üç atly Öwezmyrat batyr, Kany batyr hem olaryň ýene bir ýoldaşydy. Olar Aman batyryň şeýle güne düşenini onuň ýoldaşlaryndan eşidipdiler hem bu bigünä ýigidi göni gelen ölümden halas etmek üçin duran-duran ýerlerinden at salypdylar. Şondan soň Aman batyr Öwezmyrat batyr bilen gatnaşyk açyp, ikisi biri-birini doganyndan artyk görýärdi.

Häzirem Aman batyr Öwezmyrat batyryň “uzak ýola ýolagçy bolmaga şaýyny tutup gelsin” diýen sargydyňy eşiden badyna, iki örküç bugaranyň üstüne iki çelek hem aňry-bäri azyk daňyp gaýdypdy. Ol salgy bilen Öwezmyrat batyryň atlysynyň düşen ýerini tapypdy hem gelip onuň çadyrynyň agzynda düşüpdü.

Kany batyr myhmanyň atyny hem düýesini daňyp, ot-iým bermek bilen boldy. Öwezmyrat batyr çolalykdan peýdalanmak

isledi. Emma Aman batyr Öwezmyrat batyrdan öňürtdi. Onuň ýüzüne çişerilip seretdi-de:

— Näme, batyr, seni ysytma tutdumy, näme boldy beýle, ýaman horlanypsyň-la? - diýip geňirgendi. Soňra sözüniň üstüne goşdy. - Ýa-da heniz meniň gözüm öwrenişmedimikä?

— Ýok, sen ýalňyşaňok, Aman - diýip, Öwezmyrat batyr onuň sözüni tassyklady. - Hakykatdanam, men bir erbet kesele duçar boldum. Emma bu keseliň dermany tapmak kyn. Ysytma, gyzdurma, iç agyry diýen ýaly hudaýyň keseli maňa hiç wagt kär edip bilmez welin, meni adamlaryň keseli ynjdýar, Aman.

Aman batyr Öwezmyrat batyryň adamlar tarapyndan gysylýandygyny, tükeniksiz gaýgy-alada çekmek bilen şeýle horlanandygyny derrew aňlady. Bir salym dymandan soň:

— Öwezmyrat batyr, seniň bu keseliň dermany näme boljak? Ony tapmak şeýle kyn düşjekmi? - diýdi. - Biziň elimizden geljek zat bolsa, her näçe kyn hem bolsa bir alajyny taparys.

— Birnäçe gün mundan ozal Dykma serdar bir obany talapdyr - diýip, Öwezmyrat batyr gürrüň bermäge başlady. - Obanyň hemme ilatyny ýesir edipdir, mal-hallaryny olja edipdir. Aýal-erkek - uly adamlaryny horlapdyr. Kiçijik çagalaryny sürüp şähre getiripdir. Olary edil döwüljek harman

ýaly edip, bir ýere tegeläp, ähli şäher adamlarynyň gözüniň öňünde ol çagajyklaryň daşyna at aýlapdyr. “Bular duşmana kömek edýär” diýip, Dykma olara azar ýamanyny beripdir. Men şol wagt ol ýerde ýokdum. Ýöne şäherde özüni mendenem artyk saýýan adamlar bar eken. Emma olaryňam hiç biri Dykma serdara ýekeje agyz söz aýdyp bilmändir. Ine, men şo zatlara gynanýan. - Ol esli salymlap dymyp oturdy. Uludan demini aldy. - He-ýeý, şeýle bir zamana boldy. Indi men şu çadyryň içinde ýeke özümiň edýän gürrüňimi hem ogryn etmeli bolupdyryn. Gitjek ugrumam hemme töwerek-daşdan ýaşıryn saklamaly bolupdyryn. Öz janymy-da gizlin saklamaly bolarmykam diýip gorkýan.

— Töwerek gorkuly bolsa, elbetde, berk bolmagyň hiç bir zyýany ýok - diýip, Aman batyr parahat seslendi.

— Hawa, meniň seni näme üçin çagyranymam hiç kime belli bolmaly däl. Hatda Kany batyram hiç zat aňmasyn - diýip, Öwezmyrat batyr pentledi.

— Kany batyrammy? - diýip, Aman batyr geň galdy.

Öwezmyrat batyr diňe:

— Ynamdar adam tapmak kynalypdyr - diýip goýdy.

Bu wagta çenli bu ikisiniň gürrüňine gulak salyp oturan Stepan gürrüňe goşuldy.

— Kany batyr ýagşydyr. Öwezmyrat batyr ýöne mysal aýdýar. Ýöne aslynda aýdýany dogry. Her hili gürrüň gizlin bolsa ýagşydyr - diýip, sypaýyçylyk bilen myhmanyň ýanynda Kany batyry aklady.

Aman batyr dem-dynjyny aldy. Nahar-şor edinenlerinden soň, Öwezmyrat batyr ony hem Stepany yzyna tirkäp, göýä gezelenç edýän ýaly, baýyrlaryň üstüne dyrmaşyp gitdi. Şol ýerde hem ol Aman batyra ony näme üçin çagyrandygyny jikme-jik gürrüň berdi.

— Hawa, men saňa bir wagt ýagşylyk edipdim diýibem däl, diňe seni janymy ynanjak dostum diýip çagyrttdym. Men saňa şu adamyny ynanjak. - Ol Stepana tarap ümledi. - Şunuň janyny meniň janymdanam beter gorap saklamaly. Men muny diňe saňa ynanýaryn. Şu adamy deňizden aňryk aşar ýaly ýere sag-aman eltmeli. Ine, Aman, men seni şunuň üçin çagyrdym. Düşündiňmi?

— Men bu ýumşy gaty başararyn, batyr - diýip, Aman batyr onuň gürrüňini diňländen soň ýaýdanman aýtdy. - Ýöne diňe bu ýumşy bitirenim bilenem özümi seniň eden ýagşylygyň astyndan çykdyň diýip hasaplap bilmen.

— Meniň şu ýumşumy bitirip, şu adamy hem ak patyşanyň adamlaryndan, hem başgalardan ogryn deňizden geçirseň, maňa bar edip bilen ýagşylygyňy etdigiň. - Öwezmyrat batyr

umyt hem minnetdarlyk duýgusy bilen Aman batyryň ýüzüne garady, - Hany, maslahat ber. Haýsy ugurdan giden ýagşy? Men-ä Kaspiniň üstünden gitseňiz gowy bolarmyka diýýän.

— Ýok, gaýradan Mangyşlaga, Aždarhana çykan ýagşy - diýip, Aman batyr onuň aýdanyna garşy çykdy. Öwezmyrat batyr öz ýaýdanjyny mälim etdi:

— Ol dogry welin, her ýurtda baýlaryň nökерleri bardyr. Men şolardan çekinmän duramok.

— Batyr, biz her ýerde bolsagam, hüşgärligi elden bermeris - diýip, Aman batyr ony arkaýynlaşdyrdy.

Stepanyň özi hem Aman batyryň aýdanyny dogry tapdy. Bular maslahaty pugta bişirip, ertir giç öýläňler ýola düşmegi makul bildiler. Bu gije başlaryndan geçenleri sözleşip derdinişdiler. Giç ýatdylar.

Ertir ugramaly wagt gelende, Stepan Kany batyr bilen hoşlaşmak üçin oňa habar gatdy. Emma Kany batyryň heniz hem şol bir öýkesi ýazylmandy. Ol munuň ugrajagyndan bihabar sesini çykarmady. Öwezmyrat batyr oňa:

— Näme hakyň köýen ýaly bolup otyrsyň? Ol uzak ýola ugrajak bolup dur ahyry - diýdi.

Kany batyr allaniçiksi boldy.

— Nirä?

— Nirä bolar? Etrege.

Kany batyr ýerinden turdy-da, Stepanyň ýüzüne dikanlady hem sorag berdi:

— Stepan aga, gidäýjekmi?

Stepan mylaýym ýylgyryp, parahat gepledi:

— Hawa. Men gitjek. Men saňa ol gürrüňi oýun edip aýdypdym. Sen menden öýkeläp ýörme. Hoş, sag bol.

Ol ikisi elleşip hoşlaşdy. Öwezmyrat batyr, Aman batyr, Stepan üçüsi gapdallaşyp, öz aralarynda gürlleşip barýardylar. Öwezmyrat batyr hüşgär boluň diýip, Aman batyra sargaýar. Bular şol gidişlerine dagyň başyna dyrmaşyp başladylar.

Bu habary birden eşiden Kany batyr, “päh” diýlen ýaly, çadyryň agzynda aňk-taňk bolup durdy. Olaryň yzyndan seredýärdi. Birden ol hem bularyň yzyndan ylgady.

Ol bärden baranda, Öwezmyrat batyr eýýäm olary ulaglaryna ataryp, hoşlaşyp durdy. Kany batyryň ýetip gelýänini gören Stepan Öwezmyrat batyryň ýüzüne dikarynlap, ýürek bilen sargady:

— Batyr, sen Kany batyra münkürlük edip, birden nähak iş edäýmegin...

Öwezmyrat serdar onuň bu sözlerine ýagşydan-ýamandan hiç zat diýmän, hoşlaşmagyny dowam etdi:

— Hoş, sag bol, Stepan aga. Bizi unutmagyn.

— Unutman, batyr. Biz ýene görşeris - diýip, Stepan jogap berdi. Ýöne onuň bu sözleri Öwezmyrat batyra diňe göwün aldamak üçin aýdylan iki agyz söz bolup eşidildi.

Näçe kynam bolsa, ahyry aýrylyşyk pursaty geldi. Aman batyr bilen Stepan olardan arany açyp ugrady. Öwezmyrat batyr olaryň yzlaryndan seredip, ep-esli salym çiş gara bolup durdy. Ol yzyna öwrülen ýerinde, bir ädim beýle ýanynda Kany batyryň gözünden damja-damja ýaş döküp duranyny gördi. Bir gezek onuň ýüzüne seretdi-de, dolanyp seretmän gitdi. Baryp çadyra girip gyşardy. Öwezmyrat batyryň ýüreginiň yzasy Kany batyryňkydanam güýçlüdi. Diňe ol gözüne ýaş getirmän, syr saklap durup bilýärdi.

Bir haýukdan soň çadyryň ýanyna gelen Kany batyr bolsa:

— Adamlaryň bu dünýäde amanatdygyny özüň gowy bilýäň. Bu gün göreniň ertir ýok. Ýene sen adamyň göwnüne degýärsiň - diýip, edil başga bir adama käýeýän ýaly edip, öz-özüne käýinjiräp hüňürdäp ýördi. - Hanha indi gitdi. Baransoňam patyşa ony asar ýa-da Sibir eder. Sen bolsaň onuň göwnüne degip goýberdiň. Bu näme etdigiň boldy seniň?..

Öwezmyrat batyry şeýle bir agyr tukatlyk basdy, ol edil mergi keseline çäre tapyp bilmän, özünüň iň ýakyn dogan-garyndaşlarynyň baryny gara ýeriň gujagyna salan adamlar ýaly gaýgy-gama batdy hem başyny basyrynyp ýatdy. Soňam

ol birnäçe günläp geplemän dymyp gezdi. Ol ýüreginde öz-özi bilen dynman gürläşip ýörşüne, gün bolan ýaly, töwereginde bolýan gürrüňleriň ýekejesi-de onuň gulagyna ilmeýärdi. Hatda özüne dikartlanyp berlen sowaly hem eşitmän, “hä,näme diýdiň?.. düşünmedim...” diýip, birnäçe gezek gaýtaladýan wagtlyry bolýardy.

Atlylaryň arasynda: “Öwezmyrat batyr deregini dagadyp, aňkasy aşyp, aljyrap ýör öýdýän... Bu däliräp düze düşmese ýagşy” diýen gürrüňler başlandy. Garry batyr ýaly käbir takwa adamlar bolsa: “Aý, ýigitler, nähak gan ýerde ýatmaz, hakyna nähakyma seretmän, bigünä adamlaryň ganyny döküp ýörseň elbetde ol seni dälireder, düze düşürer, ahyry ile gülban edip öldürer... Hanha, Stepan agada näme günä bardy, ony görnetin ölümüne ugratdy” diýip gürrüň edişýärdiler.

Özüniň iň ýagşy dostundan aýrylanynyň gaýgy-gamynyň üstesine Öwezmyrat batyra has agyr degen bir dert Batyr hajy duşandan soň atlylarynyň arasynda dörän münkürlük boldy. “Batyr hajy öz doganoglany bolany üçin ony öldürmän, gitjek ugruna goýberipdir, başga bir adam bolan bolsa, hökman öldürerdi” diýişip, atly ýigitler topar-topar bolup öz aralarynda gürrüň edýärdiler. Stepan näbelli bir ugra ugradylandan soň, öňki münkürcilikli gürrüňleriň üstüne täze gürrüňler hem artdyrylyp başlandy. “Stepan aga Batyr hajyny öldürmeli

diýipmiş. Stepan bilen Öwezmyrat batyryň arasynda tersligiň döremegine hem şol sebäp bolupmyş. Öwezmyrat batyr bir ýol tapyp, Stepany ölüme ugradypmyş. Stepan dogruçyl hem gowy adam. Ol patyşanyň zulumyndan gaçyp, pena gözläp gelen bir myzapyr... Şeýle adama kast etmeklik namysly türkmen ogluna ýaraşmaz. Beýle iş diňe binamyslaryň işi bolar” diýşip, atlylar öz aralarynda gürleşýärdiler.

Öwezmyrat batyr bu gürrüňlerden habarsyz şol tukatlygyna gezip ýörýärdi.

Stepan gidensoň soň birnäçe gün geçipdi. Öwezmyrat batyr öz çadyrynyň gapysynda otyrды. Kany batyr bolsa şol öz-özüne käýinip hüňürdemegini dowam edip, öz işi bilen güýmenip beýle ýanynda otyrды. Şol wagt hem atlylarynyň bir topary ýygnanyp, munuň ýanyna geldi. Öwezmyrat batyr ýüzüni galdyrsa, atlysynyň içinde bolan Garry batyr ýaly sada garrylar bir bölek ýigidiň önüne düşüp gelipdir. Atlylarynyň galanlary hem ygym-sagym bularyň yzyndan gelip ýygnanýar. Öwezmyrat batyr hemişeki perwaýsyzlygy bilen:

- Geliň - diýdi.
- Geldik, batyr.
- Ýagşy geldiňiz... Näme, gelşiňiz habarlymy ýa-da küşt meýliňiz barmy? Baryňyz bir tarapa bolsaňyzam utlarsyňyz -

diýip, Öwezmyrat batyr syrly ýylgyrdy. Gelenler bir salym dymyp oturanlaryndan soň, Garry batyr söze başlady:

— Batyr, biziň habarymyz bar.

— Näme habar? Aýdyň, eşideli.

— Hawa, oglanlaryň arasynda şeýle bir myş-myş gürrüň ýaýraýar. Oglanlar şonuň anygyna ýeteliň diýdiler - diýip, Garry batyr ýigitleriň adyndan gürlledi.

Öwezmyrat batyr bir hili geň galdy.

— Be, o nähili gürrüňkä? Aýdyp oturyň.

— Hawa, hamala sen öz atlylaryňa duýdurman, eden işiňi öz başyňa edýärmişiň.

Garry batyr şeýle diýende, Öwezmyrat batyr onuň ýüzüne çişerildi.

— Hawa, bolup biler - diýdi. - Sebäbi hemme atly bilen maslahatlaşylyp edilmeli işem bolar, hiç bir adama bildirilmän edilmeli işem bolar. Emma men-ä, öz bilşimçe, ýurduň ýa-da atlynyň zýýanyna işlän däl bolsam gerek.

Garry batyr hem ýüregindäkini aýtmagyny dowam etdi:

— Sen Batyr hajyny ýanynyň haty bilen tutupsyň. Ýöne ony öldürmän goýberipsiň. Ony öz garyndaşym diýip, sylap goýberdiňmi ýa-da başga sebäbi barmy?

Öwezmyrat batyryň birden gahary geldi, depe saçlary üýşdi. Ol gazaply nazaryny Kany batyra tarap aýlap goýberdi-de, ýene Garry batyra ýüzlendi:

— Hawa, men ony goýberdim. - Aýak üstünde duran hem oturan ýigitler biri biriniň ýüzlerine seredişdiler. Öwezmyrat batyr dyngy beren sözünü dowam etdi. - Hawa, men ony goýberdim. Ýöne onuň ýanyndan hiç bir hat çykmandy... Men olary kimleriň iberenini aňýardym. Ony iberenler Dykma serdar, Seýitmyrat beg, Hanmämmed atalykdy... Men bulary bilýän welin, delilim bolmady. Men delilim bolmasa-da, ony hökman öldürjekdim. Ýöne onam edip boljak däl di. Eger şeýden bolsam, onda “öz garyndaşyny öldürmän goýberdi” diýip size habar beren şugul “Öwezmyrat delilsiz adam öldürdi, nähak gan dökdü” diýip size habar bererdi. Munuň tapawudy näme? Ýeke özüm oňa duşan bolsamdym, ol gördüm-bildimsiz ýok bolardy. - Ol şu ýerde özüniň gap guýlan ýaly gözlerini ýene Kany batyra tarap aýlady. Ýigitleriň birnäçeleri Hal molla garap goýdular. Sebäbi bu gürrüni has gyzyklandyryň Hal mollady. Mundan habarsyz Öwezmyrat batyr ýüzünü aşak salyp, gürrüni dowam etdi. - Hawa, işiň bolşy şeýle. Sizem haýsyny isleseňiz, öz göwnüňiziň söýenini diýiň. Meniň üçin tapawudy ýok... Ýöne arman Batyr hajy

elimden diri syppy. Ýöne olam ölmeli welin, ilki bilen ony iberýänleri öldürmek gerek. Onuň üçinem delil gerek.

Bir salym ara dymyşlyk düşdi. Şondan soň Garry batyr indiki soragyna geçdi:

— Ýeri, bu Stepan aga näme boldy? Olam birden ýok boldy. Biz ondanam bihabar.

— Hawa, olam “ýok” boldy - diýip, Öwezmyrat batyr onuň aýdanyny tassyklady.

— Nähili ýok boldy?

— Ýöne gitdi... Şu gün ara ol şu taýda görnenok. Elbetde, ol şu taýda ýok. Bolsa görnerdi.

— Nirä gitdi?

— Etrege gitdi.

— Näme işe gitdi?

Öwezmyrat batyr bir salym dymandan soň kesgin gürlledi:

— Onuň näme işe gidenini siziň bilmegiňizem gerek däl, onuň size geregem ýok.

— Bizden ogryn Etrekde onuň näme işi bolup biler? Biz ony hökman biläýmeli - diýip, atlylaryň biri gygyrdy. Dili ýeňillerden ýene biri gapdaldan gygyrdy:

— Hemme işi diňe Öwezmyrat batyr bilip, başga adamlar bilmesiz bolsa, iş başa barmaz.

Öwezmyrat batyryň gany depesine urdy. Ol tarsi ýerinden turdy. Gazaba mündi.

— Onuň näme iş bilen Etrege gidenini diňe men bilýän. Başga biriňem bilmeýärsiniz. Şony siz bilibem biljek däl. Şonda asman paýyňzy çekýän bolsaňyz çekin!.. Şony siz bilmeýärsiňiz. Düşnüklimi?.. Menem siziň bir tutma serdaryňyz däl. Özüňiz ýaly bir adam. Kimi-de bolsa, ýene birini serdar ediniň. Goý, ol meýdan etjek bolsa-da, siziň ýaly edermen ýigitlere geňeşip etsin. Emma men şu wagta çenli eden işlerimiň ýapyk ýerlerini size açyp görkezjek däl. Hany, meniň çadyrymyň töwereginden aýrylyň. Miltiňiz bolsa-da, ine meýdan!

Ol şeýle diýdi-de, bir ýakaraga çykdy. Gylyjynyň baljagyny ýazdyrды.

— Beýle kelpen gürrüni ara atmak nämä gerekdi - diýip, Garry batyr ýaňky kelesaňlyk eden ýigitleri käýemäge başlady. - Öwezmyrat batyr, elbetde, bize zyýanly bir iş etmez ahyry.

— Serdaryň öz atlylaryndanam ogryn saklamaly işleri köp bolýar ahyry - diýip, ýene biri seslendi. - Bu kelesaň akmaklar mana düşünmän, agzyna gelenini urup durlar.

Başga-da şunuň ýaly aýdanlar tapyldy. Garaz bular öz aralarynda maslahat tapyp, ýaňky kelesaň ýigitleriň käýinjini ýetirdiler.

— Baryň, maslahatyňyzy, ho-ol, Garry batyryň çadyrynda ediň ýa-da hol köpbilmiş serdar ýigitleriň çadyrynda ediň. Meniň çadyrymyň ýanyndan dagaň, men dynç aljak - diýip, Öwezmyrat batyr gygyrdy-da, bu gürrüňçilikden kowlan ýaly, özi bir çete çykyp gitdi.

Ýigitler dargamak bilen boldular. Olar öz aralaryndaky kelesaňlara käýinýärdiler.

Bu gün atla ýolbaşçylyk eden bolmady. Bu gije töwerekde garawul goýan hem bolmady. Diňe Garry batyr gijäni ýatman geçirdi.

— Bu kelesaňlar ähli atlynyňam ganyna galjak - diýip, ol ertir ir bilenem käýinjiräp ýördi. Soňra ol ýanyna ýene iki sany adam alyp, Öwezmyrat batyra töwella etdi. Emma edil daşa ýagmyr ýagan ýaly, ol asyl bularyň gürrüňinem diňlänok.

Iki gün şeýle geçdi. Ahyry ähli ýigitler birigip baryp töwella etdiler. Ol iki kelesaňam çykyp:

— Batyr, biz ýalňyşypdyrys - diýip ýalbardy.

Ahyry Öwezmyrat batyrrazy boldy. Ýene atlynyň serdarçylygyny boýnuna aldy. Edil şol günün ertesi atlysynyň öňüni başlap ugramagyň pikirini edip oturan mahaly bir bölek atly geldi. Bularyň içinde biri kellesinden agyr ýaralanypdyr. Ol ýigidiň kellesini köne ak köýnekleri ýyrtyp sarapdyrlar. Ol atlylar Öwezmyrat batyryň çadyrynyň agzyna baryp, ýaralyny

düşürdiler. Ýaralyny iki adam tutup, tekgeläp saklap durdy. Öwezmyrat batyr çadyrdan çykyp, bu nätanyş adamlaryň bolup durşuna aňk-taňk boldy.

— Ony näme gözgyny edýärsiňiz? Gyşardyn - diýdi. Ýöne ol ýaraly gyşartsalaram galjak bolup urunýardy. Öwezmyrat batyr “men näme tebipmi, ony meniň ýanyma getiripsiňiz!” diýýän äheňde ýaralyny saklap duran ýigitlere ýüzlendi. - Munuň ýarasy gaty agyr eken. Oba äkiden bolsaňyz gowy bolardy.

Ýaralynyň ýoldaşlary:

— Meni Öwezmyrat batyra eltip tabşyryň diýip, bizi goýmady bu - diýişdiler. Şundan soň Öwezmyrat batyr has geň galdy.

— Bu kim? Asyl muňa näme boldy? - diýip sorady.

Öwezmyrat batyryň sesi gulagyna ildi-de, ýaraly turjak bolup synandy. Onuň arkasyndan tekge berdiler. Ol ýigrimi, ýigrimi baş ýaşlaryndaky ýigitdi. Onuň yüzünde gan nyşanasy galman, üç ýuwan ak esgä dönükdir. Ol çalaran gözlerini süzgegräk açdy-da:

— Batyr, salawmaleýkim - diýip, çalaja pyşyrdady.

— Aleýkim. Saňa näme boldy?

— Hiç zat - diýip, ýaraly ýene has ýokarrak galkynjak boldy. Ýöne ol özüniň ysgyn çenini aňdymy-nämemi, şol bir

bolşuny saklap gürrüñini dowam etdi. - Batyr, meniň adym Ilmyratdyr. Men on iki ýaşymy dolduryp, garyndaşlarymyzyň biriniň goýnuny bakmaga başladym. Sekiz ýyl çopançylyk etdim. Il çopan adyny aldym. Indi iki ýyldyr, men ata çykdy, gylyç dakyndym. Indem saňa aýtmaly habarym bar, batyr. Weli batyr öldi.

Öwezmyrat batyr allaniçiksi boldy.

— Weli batyr öldi?

Ýaraly demini dürsäp, çalaja pyşyrdady.

— Öldi...

— Ony kim öldürdi? - diýip, Öwezmyrat batyr gazaply seslendi.

— Ony meniň garyndaşlarym, Sapa mergeniň ogly bilen doganoglany öldürdi. Olaryňam ikisini-de men öldürdim.

— Şeýle diýsene - diýip, Öwezmyrat batyr içini hümetledi.

— Hawa, şeýle... - Ýaraly barha ysgynsyz pyşyrdady. - Batyr, senem gapyl gezyärsiň. Men bir wagt bir gije näbelli atlyny kowdum. Ol gelip atdan düşüp, şäheriň galasynyň berk ýerinden aşmakçy boldy. Men ony tüpeňledim. Telpeginde... hat...

Onuň mundan aňry geplemäge ysgyny galmady. Onuň ýüzündäki der damjalary göýä ak matanyň ýüzüne düzülen mermer däneleri ýaly ýaldyraýardy. Ýarasyndan köp gan

akmagy sebäpli, onda ysgyn-deramat galmandy. Ol gözünü süzüp, özünden gitdi.

Ýaralynyň ýagdaýy bilen başagaý adamlar onuň telpek, hat hakdaky syrly gürrüňine ullakan üns berip durmadylar. Bu sözlere üns beren ýekeje adam bardy. Ol hem Hal mollady. Telpek, hat sözünü eşiden Hal mollanyň ýüzi üç ýuwan esgi ýaly agaryp gitdi. Onuň kalbynda elhenç wehim döredi. Häzir onuň ýüzüne üns berýän ýokdy. Ýogsa onuň ýüzündäki syry aňmak kyn däl.

Bu ýigidiň ýoldaşlarynyň gürrüň bermegine görä, Weli batyr bir gije bir ýere çykanda öldürilipdir. Ony kimiň öldüreni hem mälim bolmandyr. Emma Ilmyrat Weli batyry öldürmekde öz garyndaşy Sapa mergeniň ogluna hem onuň doganoglanyna münküri bolup, olary öldüripdir. Olar hem muny agyr ýaralapdyrlar. Onsoň Ilmyrat öz garyndaşlaryndanam çekinip, “mana Öwezmyrat batyr hossarçylyk etsin” diýipdir.

Bu gürrüňlerden soň, Öwezmyrat batyr meseläniň düýbüne ýetdi. Öwezmyrat batyryň atlysynyň içinde Hasymguly tebib bilen tä ömrüniň ahyryna çenli bile gezen, onuň in ýakyn şägirtlerinden biri bolan adam bardy.

— Sen şu ýaralyny adam etmegi öz boýnuňa al. Men seniň muzzuňy iki esse edip tölärin - diýip, Öwezmyrat ýaralyny onuň boýnuna atdy. Özem “şähre barmaň, gum içinde pylan

guýuda pylany bardyr, şoňa baryp meniň adymy beriň” diýip tabşyrdy. Ol ýere nähili gitmelidigini salgy berdi. Tebibiň ýanyna iki atly goşdy. Ýaralyny olaryň biriniň syrtyna mündürip, onuň biline guşak bilen daňdylar.

DYKMA SERDAR

Dykma uruşjaň hem ökde serdardy. Möjek ýaly nebsewürdi. Bularyň üstesine-de ol gaty zalymdy. Ol özüniň bu häsiýetleriniň etdirýän işlerini diňe halkyň bähbitleri üçin edilýän iş hökmünde görkezjek bolup jan edýärdi. Her näme-de bolsa, halk onuň nebsewürligini hem owarram edip taşlap, zalymlygy üçin ony pisleýärdi hem ýigrenýärdi. Onuň möjek ýaly nebsewürliginiň ahyrynyň nämä eltjegi hakynda oýlanýan adam ýokdy.

Ýöne il oňa nebsewürligi üçin Dykma lakamyny goýupdy. Uruşjaňlygy üçin bolsa serdar sözünü goşup, onuň adyny Dykma serdar diýip tutýardylar.

Onuň asly çyn ady Nurmyratdy. Emma Dykma lakamyny aýtman, ýeke onuň çyn adyny tutsaň, hatda onuň özüniň dogan-garyndaşlary hem tanamaýardylar. “Ol haýsy Nurmyrat?” diýip, sorap-idäp, ahyry Dykma lakamynyň üstünden barandan soň tanaýardylar. Iliň oňa goýan Dykma

serdar lakamy onuň häsiýetlerine laýyk edilip, adalatly dakylan atdy.

Dykma serdar gaty ýaş wagtynda atasy ölüp, ýetim galdy. Onuň atasy bir uruşda ölüpdi. Dykmanyň agalary atalaryndan galan mirasy kiçijik Dykma mal-mülkden bir zat bermän öz aralarynda paýlaşypdylar. Ol öz agalarynyň elinde ýetimek öýdençer hökmünde gezdi.

Dykma heniz ýigrimi ýaşyna ýetmänkä, alamançylyk, uruş işine başlady. Dogan agalarynyň özüne bir hililik bilen zalymlyk edişi ýaly, onuň ýüreginde-de birehimlik döredi. Onuň zalymlygy şeýle bir dereje ýetipdi welin, hatda olja diýip alamana ugran ugrunda öz agalary gabat gelse-de, olaryň malyny oljalaýardy.

Ol bir sapar ýaragsyz oturan öz türkmenleriniň bir bölegini alaman edip, şondan soň serdar adyny aldy hem alamana özbaşdak gitmäge başlady.

Bir gezek ol Eýran hanlarynyň birine ýesir düşdi. Edil Kany batyryň agalarynyň bolşy ýaly, Dykmanyň agalary hem öz inilerine hyrydar çykmadylar, pul berip satyn almadylar. Emma welin Dykmanyň bahasy Kany batyryňky ýaly bir batman jöwene deňleşip arzanlamandy. Eýran hanlary ony iki ýüz elli tümenen pes nyrha berjek dældiler. Sebäbi bu tanymal serdar adamdy.

Ahyry Börme obasynyň adamlary maslahatlaşyp, her kim güýjüniň ýetdiginden pul berip, iki ýüz-üç ýüz tümen pul topladylar. Şol pula-da Dykma serdary handan satyn aldylar. Bu işde Öwezmyrat batyryň kakasy Däli batyryňam eli bardy.

— Dykma ýaly ýigidi hanyň ýesirliginde galdyrmak, ony hossarsyz goýmak namysdyr, bu il-ulusyň ar-namysydyr. Hanlar biziň ýurdumyzy çapawullaýarlar, talaýarlar. Elbetde, olardan ar-namysymyzy almak üçin Dykma ýaly ýigitler bize gerekdir - diýip, ol Dykma serdaryň obadaşlaryna geňeş beripdi.

Dykma serdar hanyň zyndanynda alty aýlap ýatyp çykandan soň, onuň birnäçe häsiýeti üýtgeşen ýaly, käbir häsiýetleri gowşaşan ýaly görünýärdi. Emma zalymlyk häsiýeti bilen nebsewürlik häsiýeti welin öňküsinden hem baş beter güýçlenipdi.

Bir sapar Nurberdi han Dykma serdary zalymlykda, nähak adam öldürmekde aýyplap, tutup asjak boldy. Şol gezek bolsa onuň dadyna Öwezmyrat batyryň özi ýetişipdi.

Ol wagtlar Öwezmyrat batyr has ýaşdy, ýigrimi ýaşlar töweregindedi. Ol Dykmany hanyň tutanyny eşidip, gyssagly atlandy. Baryp görse, Dykmany asmakçy bolup durlar. Öwezmyrat hiç zat bilmeýän adam ýaly:

— Han aga, Dykmany näme etjek bolup tutduňyz?- diýip sorady.

— Hä, Däli batyryň ogly, bu senmi? Hawa, han ogul, bu nähak adam öldüripdir. Gan döküpdür. Muny asjak - diýip, han jogap berdi.

— Ajap iş edýän ekeniňiz, han aga. - Öwezmyrat güldi. - Eger adam öldüren asylmaly bolsa, onda, han aga, seni bireýýäm asmalydy. Dykma bir sapar adam öldüren bolsa, sen her gün diýen ýaly adam öldürýärsiň. - Soňra ol çynlakaý äheňde gürlledi. - Han aga, her iş etseňem, paýhaslanyp etmegiň gerek. Sen Dykmanyň dogan-garyndaşlary-da mundan bizar, muňa hossarlyk edenoklar, başgada hossarlyk eden tapylmaz diýip göwnüňe getirme. Munuň hossary gyt däldir. Şuny asyp öldüren günüň özünde Çopan batyry gapyňda görersiň. Çopan batyrdan bärde, ine bizem bar. Mundan bu ýanynam özüň bil, han aga.

Ol başga zat diýmän, bir gapdala çekildi. Nurberdi han Çopan batyrdan gaty gorkýardy. Şonuň üçin hem Öwezmyrat batyr Çopan batyryň adyndan peýdalandy. Han bir salym pikirlenip durandan soň, Dykma serdary boşadyp goýberdi.

Şonda ýolda gidip barýarkalar ölümden sypan Dykma:

— Öwezmyrat, köp sag bol. Meni ölümden alyp galdyň - diýip, minnetdarlyk bildiripdi.

Dykma serdaryň nebsewürligi, açgözlügi hemişe onuň özünden öňdedi. Ol özüniň nebsewürlük häsiýetiniň yzyny eýerip, ak patyşanyň goşuny deňizden bärlik ilki çykan badyna wekil bolan bolup, patyşa beýikleriniň ýanyna bardy. Olara satylp wepaly hyzmatçysy boldy. Bir saparky uruşdan soň, Ýakubow atly bir baýar onuň üstüne herreldi hem onuň sakgalyndan tutdy. Diňe şondan son ol özüni baýarlardan çekeräk tutup başlady. Olaryň ýanyna hut özi gitmän, näme habar bolsa öz adamsyny ibermek bilen gatnaw edýärdi.

Dykma serdar ýeriň astynda ýylan gäwüşese-de biljek bolup jan edýärdi. Öwezmyrat batyr, Gara batyr ýaly serdarlaryň goşunynyň arasynda öz adamlary bardy. Olar ol ýerde bolýan üýtgeşiklikler hakda Dykma serdara habar ýetirip durýardylar.

Öwezmyrat batyryň öz atlylary bilen jedelleşen günü hut şol gününň özünde bu habar Dykma serdara baryp ýetdi. “Ugradan Batyr hajymyz ele düşüp, ýene sypdyrylypdyr. Ol rehimdarlyk bilen sypdyrlan däldir. Munuň bir emmasy bardyr... Onsoň onuň atlysynyň içindäki Stepan orsam Etrege gidipdir. Bu zatlar ýönelige bolmaly däl” diýip, Dykma serdar uly howsala düşdi. Şobada bir topar atlyny Etrege tarap giden Stepanyň yzyndan kowgy iberdi. Emma Stepanyň yzyndan giden kowgular Etrek ýoluny boýdan-baş agtaryp çyksalaram, Stepandan derek tapman geldiler.

Bu näme boldugy diýip, Dykma serdar öňküsindenem beter howsala düşdi. Ol zowzuldap, bir ýerde karar tapmady. Seyitmyrat begiň ýanyna geldi. Bu habarlary aýtmak bilen ony özündenem beter howsala saldy. Bu ikisi, näme-de bolsa, sabyr edip, Batyr hajynyň gelerine garaşmagy ýüreklerine düwdüler.

Batyr hajy sag-aman gelip ýetişenden soň, indi diňe Stepanyň Etrege gitmeginiň howsalasy galdy. “Öwezmyrat batyr hem patyşanyň beýikleri bilen ara saklaýan bolaýmasyn? Eger şeýle bolsa, Öwezmyrat batyr beýikleriň ýanynda gowy ýüzli bolar. Bize orun aldyrmaz hem bizi ýaman horlar” diýen pikir bilen indiki sapar Dykmanyň hut özi patyşanyň beýiklerinnň ýanyna gitmegi ýüregine düwdi.

“Bu saparky gelýän ýagynyň topy-tophanasy känmiş” diýen habar galanyň ilatyny uly howsala salypdy. Hanyň buýrugy bilen eýýäm gara öýler aýrylyp, adamlar tüm gazynypdylar. Her öýüň maşgalasy öz başyna tümde ýaşaýardy.

Seyitmyrat beg ýalylar özlerine deňli-derejeli owadanlap tümler gazdyrypdylar, ýerin aşagyndan ötlem-ötlem jaý edinipdiler. Köpçülik halk bolsa onuň owadanlygyna hem garap durman, diňe bir maşgalasy ýerleşer ýaly sümelge gazynypdy.

Dykma serdar Seyitmyrat begiň tümüne gelip:

— Beg, bu sapar meniň özüm atlanaýsam öýdýän. Bolmasa, şu Öwezmyrat gaty gorkuly möjek - diýdi.

— Şol dogry, serdar - diýip, Seýitmyrat beg onuň aýdanlaryny tassyklady. - Ol gaty gorkuly möjek. Hökman seniň özüň gitmeli. Emma diňe öz adamlarymyzyň aladasyny etmegimiz lazymdyr. Beýlekilere öz adamlarymyzy pugta tanatmagymyz gerekdir.

— Ol tarapyny özüm oňararyn - diýip, Dykma serdar ony arkaýynlaşdyrды.

Bir gije Dykma serdar atlanyp, atylarynyň arasyndan çykdy. Ony haýsy tarapa, näme üçin ýola düşenini hiç kim bilmedi. Diňe Seýitmyrat beg adamlary arkaýynlaşdyrmak üçin:

— Dykma serdaryň galalyk işi çykypdyr. Ol ogly bilen gala gitdi - diýen habary ýaýratdy.

GYZYK SÖWDA

Goşunyň göçi arkasynda, çemçesi bilinde, her gün bir ýerde gonyardy. Bu gün hem günortanlar gelip, bir beýik dagyň öwrüminde düşdüler. Üç-dört topar bolup, her ýerräkke goş tutdular.

Garry batyr özüniň kerweniniň ýüküni ýazdyryp, iki syýyny biline çaldy-da, gazanlaryny atardy. Gyssagly nahar ýetişdirmek işine girdi. Onuň özi ýetişip bildiginden işleýärdi. “Ony et, muny et!” diýip, ýoldaşyny hem gyssaýardy. Onuň daşyndan başga eli boşrak ýigitlere-de ýumuşlar buýurýardy.

Saga-sola garawul taşlap, olara tabşyryklar bermek işi bilen güýmenen Öwezmyrat batyr atyny sürüp bir az soňrak geldi. Ol atynyň üstünde ozalky oturyşyna meňzemeýärdi. Onuň egninden basylan ýalydy. Telpeginiň eteginiň gowrugy sökülip, ony telpek basana meňzeýärdi. Ýalpyldap duran maňyzly-maýaly nurana ýüzi kiçelen ýaly bolup, gara telpegiň buýrasyna gabsanypdyr.

Ol içini gepledip atyny sürüp gelşine Garry batyryň gazan-ukajynyň duşundan geçdi. Öwezmyrat batyr kim, Garry batyryň duşundan sessiz-üýnsüz geçip gitmek kim? Bu onuň hemişe edýän işi dälidi.

Garry batyr bolsa ony hol aňyrdan gelýärkä göz astyna alypdy hem hyrydar göz bilen synlaýardy. “Haýp, biz Öwezmyrat batyryň göwnüne degdik. Öwezmyrat batyr nähili ýigitdi. Gör, indi nähili boldy... Men näme üçin şu ýaramazçylygy edip, adamlaryň önüne düşüp, onuň üstüne

bardym?” diýip, Garry batyr öz içini gepledip, öz-özüne käýinip ahmyr edýärdi.

Kany batyr bir gaýanyň önünde düşüp goş tutupdy. Öwezmyrat batyr hem şol ýere baryp düşdi. Horjunyny alyp, ýatan bir daşyň düýbünde goýdy hem atyna iým geýdirdi. Ol şol ýapgyt daşyň ýüzüne bagryny berdi-de, horjunyny hem gursagyna tekge etdi. Ol şol tukatlygy bilen gözlerini süzüp, ymyzlanan ýaly boldy. Emma ol ukuda däl. Ol özüniň kiçijik gaýygy bilen uçsuz-gyraksyz, gaýlan deňziň ortarasynda tupanda galan deňizçi ýaly, pikir derýasyny gulaçlap ýüzýärdi, kenary tapyp bilmän urunýardy. Ol Stepan hakda, onuň beren gürrüňleri hakda, başyna nähili işler düşendigi hakda oýlanýardy, onuň gaýgysyny edýärdi. “Stepan aga Orsýedi şeýle taryplady... Ol “munda kanun ýokdur, süýt ýokdur, bir adam günäkär bolsa, ony asmalydyr ýa-da kellesini kesmelidir, ýogsa-da hiç zat diýmän goýbermelidir, mundan iş bolmaz” diýip käýinýärdi. Ýene-de “patyşa zalym, Sibir edýär, ol ýeri zyndan” diýip zeýrenerdi. Bu näme boldugy?.. Aý, bu zatlar owarrama gitsin-le, ýöne häzir Stepan aganyň başyna nä günler düşüp ýörkä? Ol öz ýurduna sag-aman aşandan soň beri arkaýyn ýaşap bilermikä? Onuň başyna nähili günler gelerkä?.. Ah, sen zamana, ah, sen dunýä!.. Seniň üstündäki şeytanyň balak-köýnegini ogurlan hem şeytana sapak beren birnäçeleri

gyrlyp ýok edilinçä, ýüreginde adamçylyk ynsaby bolan adamyň seniň üstünde ýaşamagy kyn bolar... Stepan aganyň ykbalyna bak... Şeýle bir köpi gören akyly eýesini, ynsaply adamy men ömrümde görmändim. Gör, ol akylyly adama indi näme bolar? Belki, patyşanyň dar agajynyň tanapy onuň boýnuna düşer?..”

Birdenem onuň pikiri “Weli batyry öldürdiler... Telpek... hat...” diýen habarlaryň üstünde pel-pelleýär. Agyr halda ýatan ýaraly ýigit gözüniň önüne gelýär. Soňra kellesine has aýyrganç pikirler geldi. “Gara batyr bir dirimikä? Ýa-da onuňam başyna bir işler düşüp ýörmükä?..”

Şeýle agyr pikirlere gümra bolup ýatan Öwezmyrat batyr başyny çalaja galdyryp, töweregine gözünü süzgekledip seredende, on-on baş ädim beýle gapdalynda ýatan Nepesi gördi. Nepes özüniň köne horjunyny çep tirsegininiň aşagyna ýassyk edinip, çep eliniň aýasyny sol ýañagyna goýup, süzük gözlerini bir nokada dikipdi. Öwezmyrat batyr gözünü gatyrap açyp, Nepese seretdi. Bir wagtky Mamagülüň beren gürrüňini, Sadaby, Sadabyň agasy Gylyjyň beren gürrüňini ýadyna saldy. “Nepes bolgusyz zatlaryň pikirini edip, bikär ýere öz-özünü horlaýar - diýip oýlandy. - Uruş bir ýañalak bolan badyna, saglyk bolsa, men onuň göwnüne ýeterin. Gylyç hem agzyna gelen patarrakysyny urýar. Akmak, sen uýaňy Nepesden gowa

bererin öýdýäňmi?... Sen näme diýseňem, Sadaby Nepese alyp bererin...” Hakykatdan-da, soňky günlerde Nepesiň derdi başyndan agdykdy. Ol şol gije Dykma serdar bilen duşandan soň, edil nahardan kesilen hassa ýaly saralyp gurap başlapdy. Onuň hemişeki degişgenligi, şadyýanlygy uçup gidip, onuň ornuna gaýgy-gam gelip gonupdy. Ol elmydama pikire çümüp ýördi. Onuň bir aladasynyň bardygyny diňe Öwezmyrat batyr däl, hemme atlylar hem aňýardy. Emma munuň näme sebäpdendigini hiç kim biljek-de bolmaýardy.

Nepesiň hakyky ýagdaýyndan Öwezmyrat batyryňam habary ýokdy. Ol munuň düýp sebäbi Sadapdyr öýdýärdi. Sadap hakda pikir edip, şeýle güne düşüp ýörendir diýip oýlanýardy. Ol näme-de bolsa bir zat diýip, Nepese lak atmakçy boldy. Şol wagt arka tarapyndan biri iki-ýeke basyp geldi-de:

— Batyr, ukladyňmy ýa oýamyň? - diýip hümürdedi. Bu Garry batyrdy. Ol Öwezmyradyň şu tukatlygyna dözmän gelen bolara çemelidi.

— Ýok, ukuda däl - diýip, Öwezmyrat batyr ýuwaşja ardynjyrady.

— Näme, batyr, ýaramaýarmyň? Näme bolýar?

— Ýok, hiç zat bolanok, Garry batyr.

— Näme üçin onda birnäçe günden bäri horlanyp ýörsüň?

- Göwnüňedir.
- Sen gaty gaýgyly, tukat görünýärsiň.
- Bolsa bolýandyr. Biçem däl.
- Onuň sebäbi näme ahyry?
- Bilmedim.
- Bisebab-ä däldir ahyry?
- Biçem däl. Belki, bisebäp däldir...

Garry batyryň yzly-yzyna berýän bu irginsiz soraglaryna jogap bermesini hem goýup, Öwezmyrat batyr uklan ýaly dymdy. Sakgalyny erkine goýman, baş barmagy bilen daraklap duran Garry batyr aşak çekdi-de, jaýlaşykly oturdy.

— Haw, batyr, men şol günki üstüne nähak baranym üçin, menden göwnüň gaty galdymyka diýip alada çekýän. Ynan, batyr, seniň göwnüň gaty galdymyka diýýän...

Öwezmyrat batyr tirsegine söýendi-de, Garry batyryň ýüzüne dikanlady:

— Walla, Garry batyr, günüme goýmadyň... Näme üçin meniň sizden göwnüm galsyn ahyry? Sizden hiç göwnüm galanok. Ýöne, batyr, ynha dünýäň bolşuny öz gözüň bilen görüp dursuň ahyry. Pikir etmez ýalymy?

Garry batyr sakgalyny daraklamasyny goýdy.

— Ol aýdanyň şeýle batyr - diýdi. - Ýöne ynha seret. Sen gamgyn, tükel atlylar gamgyn. Näme-de bolsa, atlylary üçin

serdaryň öz gamyny ýuwutmagyn gerekdir. Ýigit mert bolmalydyr... Hanha, gör, hemmesi pata ýerine gelen ýaly...

Dogrudan-da, bu giden atly goşun tukatlyga çümüpdi. Kimler düzzim oýnan bolýar, kimler sesini-üýnünü çykarman gyşaryp ýatyr. Öwezmyrat batyr dik oturdy-da:

— Bolýar, ýaşuly, men seniň bu wesýetiňi tutýan. Sen dogry aýdýaň - diýdi.

— Şeýt, şeýt! Şeýle bolmaly... Ine, ýagly naharam ýetişdi. Bir ukudan açylyşyň - diýip, Garry batyr göwni hoş bolup gazanynyň başyna gitdi.

Nahar guýlup başlandy. Şatlyk-şowhunam birneme artan ýaly, ýigitler kem-kemden janlanyp başlan ýaly boldy. Nahardan soň Öwezmyrat batyr:

— Nepes! - diýip gygyrdy.

— Hä! - diýip, Nepes ölügsi ses bilen jogap berdi.

— Ýör, dagaň başyna çykyp, töweregi bir synlaly. Náme bar, náme ýok, göreli.

Öwezmyrat batyr daga dyrmaşyp ugrady. Nepes hem ýaltalyk bilen ýerinden turup, onuň yzyna düşdi. Bular dagaň çür depesine çykmak üçin, ýatan atly goşunyň üstüne abanyp duran gaýadan aşmalydylar. Şondan soň beýik daga dyrmaşmalydylar.

Bu ikisi dağyň depesine çykdy. Ýatan atly goşun gaýanyň düýbünde gizlenip galdy. Bular indi uzak-daşlara göz ýetirseler-de, öz alkymalarynyň aşagyny görenokdylar.

Öwezmyrat batyr Nepesiň hereketine mukyt bolman, uzak daş-töwerek gözýetimi synlap çykdy. Ikindiden ýokarrakda bolan güýzüň çogluja günü dumly-duşa özüniň altyn nuruny seçýärdi.

Öwezmyrat batyr Nepesi bu ýere onuň bilen gürleşmek üçin alyp gelipdi. Ýöne ol munuň üçin howlukmaýardy. Ol ilki töwerek-daşy arkaýyn synlap, şondan soň gürrüňe başlamagy ýüregine düwüpdü.

Birden onuň gözüne gyzykly bir zat ilen ýaly boldy. Onuň nazary dogry günbatar demirgazyga dikildi. Náme-de bolsa çala salgym bolup bir gara onuň gözüne çalyndy. Bu gyzykly zady Nepese habar bermek üçin, ol gyssanmaçlyk bilen oňa tarap öwrüldi. Baksa, Nepesiň ýüzünde adam ruhy galmandyr, iň soňky demini sanap ýatan hassa dönüpdür. Onuň ýüzünde gan nyşanasy ýokdy. Onuň gylyjynyň baljagy ýazdyrylgydy, duran ýerem belendräkdü, Öwezmyrat batyryň üstüne abanyp durdy. Öwezmyrat batyr göwnüne hiç bir betgümanlyk getirmän:

— Birdenkä saňa nämä boldy? Ýüzüňe öliň reňki urdy. Ýa-da ýüregiň çaşýarmy? - diýip, ýüzüne çişerip seretdi.

Nepes jogap bermegiň deregine özüni lampa aşak goýberdi. Daşyň üstünde oturyp, iki eli bilen maňlaýyny tutdy. Ýüzüni aşak saldy.

Öwezmyrat batyr “Beýik ýere çykyp töweregine seredende, munuň başy aýlanaýypdyr-ow” diýip pikirlendi. Nepesiň beýle ýagdaýa düşmeginiň sebäbinden onuň habary ýokdy. Nepes Öwezmyrat batyryň kellesini almak niýeti bilen özüniň durjak ýerini belendiräk edip, gylyç salaýmaga maýaçlap, gylyjynyň baljagyny ýazdyrypdy. Edil şol niýeti ýüregine salyp gylyjynyň baljagyny ýazdyraýan wagtynda hem ýüregi gürs-gürs edip berk urdy. Ysgyny gaçdy. Gözi garaňkyrady. “Men näme üçin beýle gabahat iş etjek bolýan?” diýen pikir kellesine geldi. Ýene-de “Ýok, Sadap üçin men bu işi hökman edäýmeli” diýip, güýjüni tijemäge çalyşdy. Ýöne ol özüni raslamaga yetişmänkä, Öwezmyrat batyr bärisine öwrüldi, onuň ýüzüni ak-tam edip, aljyrap duranyny gördi. Nepes hiç bir jogap berip bilmän ýegşerilip oturansoň, Öwezmyrat batyr ýene oňa sorag berdi:

— A-haw, Nepes, näme ýüregiňde bir keseliň barmydy?

Nepes ýuwaşlyk bilen başyny galdyrdy-da:

— Işim gaýdypdyr, batyr, näme işläp ýörenimi özümem bilemok - diýdi.

Öwezmyrat batyr şol bir bolşuny üýtgetmän:

— Năme bolupdyr bilmăn? - diýip sagyndy. Soňra onuň gerekli tarapyndan baraýsam gerek diýen umyt bilen, gürrüňi öz göwnünde niýetlän ugruna gönükdirdi. - Hawa, ýogsa-da, bir wagt ikimiz dagyň başynda durkak, bir gyzy söýdüm-zat diýip ýaňraýardyň. Belki, sen şol gyzyň hossarlary tarapyndap yza görýänsiň? Năme ol gyzyň bahasy gymmatmy beýle?..

— Gaty gymmat, batyr - diýip, Nepes öňküsindenem beter aşak ýegşerdi.

— Gaýgy etme, uruş bir ýaňalak bolsun, ol gyzy agramyna pula çekselerem alarys.

— Batyr, ol gyzyň bahasy gyzyl-tylla barabar däl. Ol gyzyň söwdasyny gyzyl-tylla bilen etmeýärler.

— Dagy năme bilen edýärmişler?

— Batyr, ol gyzyň bahasyny gan-hun, kelle bilen bermelimiş.

— Gyzyk söwda eken... - Ol bir azajyk dymyp durdy-da, ýene günbatar demirgazyga tarap nazaryny dikdi. Ýarym degişme äheňinde gürrüňini dowam etdi.

— Emma bir tarapdan seretseň, gyzyň bahasy beýle bir gymmadam däl, gaýta arzan. Şu günler islegleri kelle bolsa, bir çuwal diýselerem tapsa bolar...

— Ol diýýäniň dogry, batyr. Emma olar şeýle bir gymmat kelläni isleýärler. Belki, ol kelle meniň ýalynyň onusynyňam

kellesinden gymmatdyr. Şol kelleden başga müň kelläni üýşürseňem olar üçin bir teňňeçe ýok bahasy... Men özümiňkiden on esse gymmat kelläni gözläp, urunyp ýörün. Ine, men şonuň üçin näme işleýänimi bilmän ýörün, batyr - diýip, Nepes uludan demini aldy.

Öwezmyrat batyr şol bir arkaýynlygy bilen:

— Nirede ol beýle gymmat kelle? Kimiň kellesi ol? - diýip sorady.

— Batyr, ol seniň kelläň - diýip, Nepes sagynman jogap berdi.

Öwezmyrat batyr allaniçiksi tisingindi hem geň galmak bilen:

— Meniň kellämmi? - diýip, eli bilen özüni görkezdi.

— Hawa, batyr, seniň kelläň.

— Gyzyk söwda. Çyndanam şol gyzyň hossarlary meniň kellämi baha getirmegiňi isledilermi?

— Hawa, batyr.

— Nädip ol gyzyň nyrhynyň şeýle ekendigini bildiň? Şol gyzyň ýakyn hossarlarynyň biri bilen ýüzbe-ýüz bolduňmy ýada başga birinden eşitdiňmi?

— Meniň nyrh gepleşen adamym ol gyzyň ýakyn hossarlaryndan-a däl di - diýip, Nepes pikirli gürlledi. - Ýöne şol gyzyň ýakyn hossarlarynyň biriniň iýeni aýry gitmeýän dosty

hem adybir tiredeşidi. Ol edil şol gyzyň hossarlarynyň dilinden özleri ýaly bolup gepleşdi.

Nepes dymdy. Nepesiň başyna düşen söwda-da şu güne çenli onuň näme üçin horlanyp ýörendiginiň sebäbine-de, gylyjynyň baljagyny ýazdyryp, belendräk ýere çykyp, ýüzüni ak-tam edip durşuna-da Öwezmyrat batyr diňe şundan soň göz ýetirdi. Onuň gözleri gan ýaly gyzardy. Nepes bilen gepleşeniň kimdigini öz ýanyndan çak edýänem bolsa:

— Seniň bilen gepleşen kimdi? - diýip, Nepesden dikarynlap sorady.

— Aý, batyr, men şol adamdan gorkup ýa-da çekinip duramok, ýöne gep gezdirmek merdiň işi däl ahyry. Ony özüň gowy bilýärsiň ahyry, batyr - diýip, Nepes jogap bermekden ýüz dönderdi.

— Ol diýeniň dogry. Merdiň işi däl, Nepes - Öwezmyrat batyr uludan demini aldy. Soňra öňküsi ýaly parahat äheň bilen dowam etdi. - Eger meniň kellämi elteniň bilen şol gyz özüňe berler öýdüp, ýüregiňde çigit ýaly ynanjyň bar bolsa, onda ynha meniň kelläm. Alyp git. Men ak ýüregim bilen kellämi saňa bagyş etdim. Ynan, göwnümde çigit ýaly diger ýok.

— Sözüňe ynanýan, batyr - diýip, Nepes göwnündäkini aýtdy.

— Ynanýan bolsaň, meniň kelläm bir derek tutar öýdýän bolsaň, al bu gara kelläni.

— Ýok, batyr, beýle bigaýratçylygy edip bilmen. Eger etjek bolsam, onda seniň kelläni almalydygymy saňa dogry aýtmazdymam.

— Soňky gün ahmyrly bolma, Nepes. Ýa-da gapyllykda bir zat etjek bolup, gylyjyň baljagyny ýazdyryp çemelenip ýörme. Dogry gel-de “kelläni ber, şol gyz üçin gerek boldy” diý, men gaşymy çytman kellämi bermesem, namart boldugym.

— Batyr, edil şu wagt men şol gyzyň söwdasyndan düýbünden geçip, saňa şu zatlary gürrüň berip otyryn - diýip, Nepes ýürekden syzdyrdy.

Öwezmyrat batyr aslynda häsiýetine belet ýigidiniň ýüreginde gat goýman aýdan sözüne ynandy. Onuň ýüzüne dikarynlady-da:

— Ol gyzdan el çekmeris, Nepes. Ol gyzy hökman alarys - diýdi. - Ýöne indi sen menden dogry habar alsaň, men ol gyzyň kimdigine belet. Seniň halaýan diýip ýaňraýan gyzyň kimdigindenem habarym bar, onuň üçin siziňkileriň sözaýdyjy baryp, boş gaýdanyndanam habarym bar. Onuň nyrhyny seniň bilen gepleşeniň kimdiginem aýtmasaň-da bilýän. Meniň kellämi elteniň bilen ol gyzyň saňa berilmejegem maňa mälim. Diňe özüm diri bolsam, ol gyzy sen alyp bilýärsiň. Ýogsa olar

saňa meniň kelläm üçin ol gyzy bermezler. Olar saňa meniň kellämi aldyryp, meni bahanalabam gan ýerine seniň kelläni alarlar. Şeýdip, ikimizem kellesiz galarys.

Öwezmyrat batyryň ol gyzy tanaýandygyny aňandan soň, Nepesiň ýüzi birhili gyzardy. Utanjyndan ýaňa näme diýjeginem bilmedi-de:

— Hawa-da, sen ony tanaýanam bolsaň tanaýansyň-la-diýip, ýüzüni aşak saldy.

— Men ol gyzy gowy tanaýan. Ol gyz senden gowa berilmez. Ýöne bu gürrüňi urşuň soňuna goýaly - diýdi-de, Öwezmyrat batyr elini günbatara tarap uzadyp, Nepesden sorady. - Hany, hol tarapa bir seret, şol ýerde bir gara barmy ýa-da meniň gözümemi? Hany, oňatja seret.

Gün ikindä ýakynlapdy. Örküç-örküç dag beýikleriniň kölegesi gündogara baka uzalypdy. Ýowşanly düz meýdanda ysgyny gaçan gün howrunyň çogy salgymlaýardy. Alys daşlarda, ýer bilen gögüň tapyşýan ýerinde salgym göm-gök derýa bolup görünýärdi. Şol owarrada iki sany çiş gara göýä deňze çümüp-çykyp oýnap ýören suw iti ýaly, käwagt salgymyň siline çümüp, gözden ýitýärdi, birdenem zompa çykýardy. Birdenem al-asmana göterilýärdi-de, düşde görünýän ýaly aýylganç surat bolup uzalýardy. Näme-de bolsa

ol iki çiş garanyň çalaja gymyldaýandygy saýgardýardy. Nepes şol tarapa baka çînerilip seretdi-de:

— Batyr, ol iki sany garaguş ýa-da dazzarkel bolara çemeli - diýdi.

— Gözüňi giňrāk açyp seret - diýip, Öwezmyrat serdar igençli gepledi. - Eger olar çaykel ýa-da garaguş bolup, ýerden örküni üzüp, gökden uçýan zat bolsady, beýdip salgyma düşmezdi. Olar ýerden örküni üzýän zatlar däl. Görmeýärmiň, salgymdan çykanoklar.

— Dogry, batyr, olar öz-ä iki aýakly bolara çemeli - diýip, Nepes şol tarapdan gözüni aýyrman durşuna aýtdy. Bu gezek Öwezmyrat batyryň sesi äşgär ýaňsyly ýaňlandy:

— Ýok, Nepes, olar iki aýakly bolara çemeli däl-de, seniň gözüň heneklän bolara çemeli. Entegem gözüňi giňrāk aç. Olar iki sany atly. - Şol wagt ol iki garany salgym has-da ýokary göterdi. - Tomaşa et. Men olaryň kimdigini güman etdim. Eger biz olary şähre ýetirmän alyp bilsek, biziň işimiz oňuna bolar. Eger olar şähre öňürti girip bilseler, olar gutular. Onda biziň işimiz tersine bolar. Kowup şol iki atlyny hökman almak gerek.

Ol sözüni soňlap soňlaman, dagdan aşak ylgap inip başlady. Nepes hem onuň yzyndan galman ylgaýardy. Bularyň gyssanmaç ylgap gelyänini gören ýoldaşlarynyň barynyň gözi daga baka dikildi. “Batyr bir zat aňlan bolmaga çemeli” diýip

pikirlenişip, onuň nämedigini tizräk eşitmäge howlukdylar.

Öwezmyrat batyr dagyň düýbündäki baýryň üstüne indi-de:

— Kimiň atyna göwni ýetýän bolsa atlansyn! - diýip gygyrdy. - Gaty gyzykly tomaşa görmek isleýäniň bolsa atlanyň!

— Näme bar, batyr?

— Uruşmy?

— Goşun gördüňmi?

Atlylar dumly-duşdan yzly-yzyna sowal ýagdyrdylar.

— Ýok, urşam ýok, goşunam ýok - diýip, Öwezmyrat batyr jogap berdi. - Ýöne Nepes ikimiz kowga gidýäris. Şeýle bir gyzykly kowgy. Ýöne onuň yzynyň çöpi hem bolar.

Öwezmyrat batyr çaltlyk bilen horjunyny bökdermäge durdy. Kany batyr hem onuň yzyna eýerdi. Başga-da bir topar atly horjunlaryny bökdermek bilen boldy.

— Eýsem meniň atym pylanyňkydan pesmi? - diýip, ýene biri horjunyna ýapyşdy. O gapdaldan ýene biri turdy, bu gapdaldan ýene biri turdy. Şeýdip ähli atlynyň ýaryna ýakyny atlandy. Garry batyr hem:

— Menem şu kowgudan galmaýyn - diýip, yzyny birine tabşyrdy-da, atyna atlandy. Öwezmyrat batyr iki ýüz elli çemesi atlynyň önüne düşüp, atyna gamçy çaldy. Iki ýüz çemesi atly bolsa goşda galdy.

Öwezmyrat batyr şol dagyň depesinde atlylary gören hem olaryň yzyndan kowmagy ýüregine düwen badyna kowjak ýolunyň rejesini pugta çekipdi. “Ýüzi gündogara tarap barýan ol iki atly pylan ýere barar. Şol wagt menem olaryň sag gapdalyndan zompa çykaryn. Soň olar girmäge deşik tapmaz” diýip, näme etmelidigini öz ýanyndan kemsiz ölçerip-döküpdi.

Ol ýüzüni dogry namaz arka tutup, uzak ýoluň kowgusyna laýyk hasap bilen, atyny ýüzin salyp barýardy. Atlylar hem onuň yzynda sozan guýruk bolup barýardy. Şol gidişlerine bir meýdan sürdüler. Atlar der berip başlady. Öwezmyrat batyr atyny has-da berk tutup ugrady. Ýaşjak bolup duran günün aşagynda atlaryň sagrylary ýaldyraşýardy. Atlar kemsiz dere batypdy. Öwezmyrat batyr:

— Sürüş, sürmeli wagty geldi - diýip, gygyrды-da, atynyň başyny öz ygtyýaryna goýberdi. Tabyna gelen ahal atlary ýeriň tanapyny dartyp başlady.

“At adamyň ganaty” diýlişi ýaly, indi olar göýä ýerden örküni üzüp, uçup barýan ýalydylar. Göze ilmez çaltlyk bilen aýlanýan çarh ýaly ýer indi atlaryň üstünde oturan adamlara saýgartmaýardy. Iňrik garalyp, dumly-duşy garaňkylyk basyp başlan çaglarynda atlaryň toýnagynyň sesi dik asmana göterilip, giň meýdana ýaň salýardy. Şeýle çalt sürüp barýarkalar kimdir biriniň:

— Waý, batyr, men atdan aýryldym! - diýen mojuk sesi eşidildi. Ses gulagyna çala ilen badyna Öwezmyrat batyr onuň kimiň sesidigini tanady hem:

— Ah, sen badymy aldyň! - diýip hümürdedi. Sag elini ýokary galdyryp, atlylara duýdurýş berdi. - Ýuwaş!

Olar atlarynyň başyny çekip, şol yzda galan atlynyň daşyna halkalaýyn aýlandylar. Bir wagtlar çopanlaryň gazyp peýdalanan, soň bolsa ugruna garalman kör bolup galan köne guýusy onuň önünden pete-pet gelipdir. Gyralary içine ýumrulan köne gurrugyň daş-töweregine gögeren syrkin, selme, şora, garagan ýaly çöpler onuň agzyna bürelip, pugta basyrypdyr. Agşamyň ümüş-tamýş garaňkylygy hem ol perdä kömek berip, gürbasdyny Kany batyryň demirgyrynyň gözünden ýaşırypdyr. Kany batyr hem şol wagtlar öz ýanyndan nämedir bir zadyň pikirine gümra bolup gelýän eken. Ol birden atdan zyňlyp düşen wagty aýylganç gygyranyny özi hem duýman galypdyr. Kany batyryň atynyň aýagy gurruga gidip, ompa oturypdyr-da, ýene söze salym ýok, dessine towsup çykypdyr. Edil şol demde hem onuň daşyna egrildiler. Öwezmyrat batyr uçanaklap bir ýerde durmak islemeýän atynyň başyny çekip durşuna käýinjiredi:

— Bolup ýörşüň nä mojuk? Seresap sür ahyry... Hany, atyňy bir ýöredip gör...

At bada bir art aýagynyň birini göterjek ýaly etdi. Emma dessine ýene ýere basdy.

— Özüňe hiç zat bolanok gerek?

— Ýok.

— Onda atlan. Atyňa ullakan bolan zat ýok. Sür hany.

Öwezmyrat batyr şeýle diýdi-de, atyny ýene öňki ugruna gönükdirdi.

GALA GATLAGYNDA BIR HADYSA

Edil Öwezmyrat batyryň iki sany şübheli atly gören günüdi. Gökdepe galasy hemişeki bolşy ýaly, adamlaryň sesinden, çagalaryň gykylygyndan, kömrüni tapsa, demrini tapman, demrini tapsa, kömrüni tapman ýören ussalaryň çekiçleriniň hem ýekedabanlarynyň, mal-garalaryň seslerinden ýaňa uly güwwüldi bolup durdy. Işsiz adamlar gala gatlaklaryna, janpenalaryna, derwezeleriň agyzlaryna üýşüp, gyzykly gürrüňler etmegi, küşt, düzzim oýnamagy özlerine adat edinipdiler. Şeýle gürrüňçiliklere barman, daş-iç çykman, diňe öýde aýal, oğlan-uşaklaryň arasynda oturýan adamlar kemally adamlar hatarynda-da hasaplanmaýardy, ýigrenji görülýardi, hiç ýerde-de ol adamlara san-sala salynmaýardy. Asylkysyny aýdaňda, eger seniň duluňda hemme esbaplary bilen üpjün ala

tow hyrlyň asylgy duran bolmasa ýa-da duluňda päkize jöwher gylyjyň terimiň başyndan asylgy bolup, işigiňde-de kişňäp duran atyň bolmasa, seniň gapyňda daýhançylyk esbabynyň münüsi üýşsün, harwar-harwar jöwen, bugdaý, arpa hasyl al, tapawudy ýok, bir gürrüňçilikde birden sen gatyрак güläýseň, ilki bilen öz kowumyňdan biri: “Sen näme gürleýäň, bar çaýryňy çap” diýer. Töwerekdäki oturanlar bolsa, “şol hakykat ýerlikli aýdylan gürrüň” diýip düşünerler. Hatda şol gyjالاتly sözi eşiden adamyň özi-de muny şeýle kabul eder. Sebäbi şol adat Ahalda resmi edilipdi, set bolupdy.

Şonuň üçinem Ahalyň dag-çeşmeleri diňe ýazda, tomusda az-owlajyk ýeri suwarýan bolaýmasa, köplenç öz ugruna ram eder akar ýatardy. Gyş, güýz pasyllarynda bolsa olar бүтинleý başyna kowlup, gumlara siňip gidýärdi. Adamlar bolsa galanyň güneýinde ýa-da guzaýynda üýşüşip gürrüňe meşguldylar. Gökdepe galasynda häzirem şol resim, şol adat dowam edýärdi. Işsiz adamlar ýygmanyşyp, öz gürrüňleri bilen gümrady.

Galanyň ileri günbatar gapdalynda bir garaжа oraça otyrды. Kimdir biri oraçanyň ýanyнда tüm газýарды. Ol tümi ýerdөle şekilinde, agzyndan bir adam girip biler ýaly edip aşak газypдыr-da, ony hem bir gapdala hüňүпdir. Şeýdip, ýeriň aşagyny tegeläp giň göwrүmli jaý edipdir.

Tüm gazyp duran yzly-yzyna birnäçe pil gumy daşyna zyňdy. Şol iň soňky çykarylmalý gumy bolara çemeli, ol daş çykdy. Tümuň agzynyň käbir göwnüne ýaramadyk ýerlerini gyrdaşdyryp, ýylmamaga, taras bermäge durdy. Bu adam otuz-otuz baş ýaşlaryndaky, süňk-başy iri, daýaw adamdy. Ol güri gara sakgalynyň ujuny çyrpyp, gyrçuw edipdir. Ol piline söýendi-de:

— Täzegül! - diýip seslendi.

Oraçanyň içinden:

— Hä! - diýen jogap, edil tümuň içinden çykan ýaly bolup eşidildi. Şol jogabyň yzysüre oraçadan otuz ýaşlar çemesindäki görmegeý-çyraýly gelin çykdy.

— Men jaýyňy gazyp gutardym, bir synlap gor - diýip, tüm gazýan gyrçuw öwünjeň gürledi. - Indi top ýagsyn, ok ýagsyn, kyýamat gopsun, kär etmez. Hany bakyp bir gör.

Gelin tümuň agzyndan garady. Aşak düşmek üçin edilen basgançaklar bilen aşak indi-de, egilip içine seretdi.

— Içi biraz garaňkyrak bolaýmasa - diýip hümrüdedi.

— Elbetde, garaňky bolar. Şonuň üçinem oňa tüm diýilýärdä - diýip, tümuň ussasy öz işini anyklady.

— Başga kemi ýok, ýagşy bejeripsiň - diýdi-de, gelin oraça, özüne garaşyp ýatan işine tarap ugrady. Oraça girenden soň sözünüň üstüne goşdy. - Illeriňki-de şondan artyk däl.

Bu är-aýalyň gepleşişinde bir hili üýtgeşik šiwe mese-mälim aňlanýardy, bir hili dilleri çalgırt ýalydy. Bularyň ýüz keşbi-de töweregindäki adamlaryňkydan az-kem üýtgeşikdi.

Bu gyrçuw öz ussaçylygyndan gaty hoşal boldy.

— Meniň başarmaz işim bolmaz. Seýitmyrat bege şeýle bir tüm gazyp berdim. İçinde ýüz adam ýerleşip biljek. Öýüköýen ýene meniň gadyrymy bilmez - diýip, sözi agzynda oraça girdi. Oraçanyň bir dulunda ýüpek geýimleriniň ýakasyna dürli ýüpekden keşde çekip oturan gelin:

— Seýitmyrat beg bilmez. Öwezmyrat batyr bilse bolany - diýdi.

— Şol dogry. Adam gadyryny adam biler - diýip, gyrçuw sakgal saçakdan çörek aldy, bir käse suw guýup owurtlap iýmäge başlady.

— Olar gadyr bilmez. Ine men Şasoltanyň gelinleriniň geýimlerini bejerip otyryn. Ýene olaryň ýanynda meniň gadyrym ýok. Emma Mamagüle çigit ýaly hyzmat etseň, ol seniň gadyryňy bilýär - diýip, gelin zeýrençli gürlledi.

— Dogrudyr. Biçäre Mamagül men tüm gazyp beremde gör näjüre söýündi. Maňa köp taňryýalkasyn aýtdy - diýip, gyrçuw onuň sözlerini tassyklady. Ol çörek iýip otyrka-da oraçanyň düýbünde söýelgi duran ýeke atar sozana her wagt bir seredip goýberýärdi. - Täzegül, eger atym ölmedik bolsady, men hergiz

Öwezmyrat batyryň yzyndan galarmydym. Hiç galmazdym. Ol aýtdy, “Gutlymyrat, saňa ýene bir at alyp bererdim. Emma şu wagt başyma gaý wagty boldy. Entek sen şu sozany al-da il biri bol” diýdi. Okum köp, mergenleriň biriçe sozan atyp bilýän. - Ol ýerinden turup sozany eline aldy. Eýlesini-beýlesini, sypalap, ýene öňki ýerinde goýdy. Onuň ýüreginde “meniň dulumda ýarag bar, menem bir adamça söweşip bilýän, onsoň kim maňa gyjالات berip biler” diýen ynanjasy bardy. - Öwezmyrat batyryň jany sag bolsa, meniň okumam tükenmez.

Ol donuny ýasgynjaň alyp daş çykdy hem golaýda bolan derweze bakan ýüzlendi. Derwezäniň iç agzynda işsiz adamlar gürrüňçilige üşşüpdiler. Kim otyrды, kim gyşaryp ýatyrды, kimler küşt, düzzim oýnaýardy, kimler gürrüň edýärdi. Gürrüňçilikde hanyň perraçlarynyň baştutany Nazar, Batyr hajy, başga-da şolar ýalylar bardy. Bu gyrçuw hem gürrüňçiligiň bir çetinden baryp, aýak üstünde oturды.

Şol wagt gürrüň Dykma serdaryň birden ýitirim bolup, birnäçe gün bári şäherde görünmeýändigini hakda barýardy. Gürrüňi gozgan Nazar perraçды. Agyzdan-agza geçip, ýel alyp başlan gürrüň Batyr haja ýaramady. Ol gürrüňiň öňüni gabalamaga başлады:

— Аý, özi, muňa agzy boş teke diýerler. Аýdanyny аýдар ýörer bu. Ýogsa Dykma gala gitdi, menem onuň bilen bile

gitdim. Ýöne men bärki galalardan gaýtdym. Ol aňyrky galalara baryp gaýtmakçy bolup gitdi. Syrkawlap dagy etmedik bolsa, ol bu gün-erte hökman geler.

Nazar perraç bolsa:

— Şeýledir-le - diýip goýdy.

Şundan soň gürrüň başga tarapa burlup, batyrçylyk hakynda gitdi. Gara batyryň, Dykma serdaryň, ýene kimlerdir birnäçeleriniň batyrçylygy hakda gürrüň edildi. Gürrüňiň gyzan ýerinde Nazar perraç:

— Öwezmyradyň batyrlygyny nähili görýäň? - diýip, Batyr haja ýüzlendi.

— Özi at münüp gylyç dakynana batyr diýiläýýär. Öwezmyradam bir batyr - diýip, Batyr hajy gümürtik söz atdy. Nazar perraç oňa özüçe düşündi.

— Şol aýdanyň dogry. Onuň batyrlygy ýöntem. Ol saçak batyry - diýip gürläp başlady. Onuň ýanynda oturan perraçlaryň birnäçesi gülüşdi. Beýleki oturan adamlarda üýtgeşik hereket bolmansoň, Nazar perraç hemmeleri ynandyrmak üçin gürrüňini dowam etdi. - Ýok, oňa batyr diýmen. Ol çemeçi batyr.

Bu gürrüňi eşiden Gutlymyrat has ornaşykly oturdy. Ol:

— Nazar aga, Öwezmyrat batyryň batyrlygyna söz diýer ýaly däl-le - diýip, Nazar perrajyň sözünü böldi. - Ol batyr-la. Batyra batyr diýmek gerek.

Gutlymyrat şeýle diýdi-de, Batyr hajynyň ýüzüne garap goýberdi.

Öz ýanyndan özünü batyrlaryň biri hasaplap ýören Nazar perraç henize çenli şu tetelli adamlardan gürrüňçilikde şeýle garşylykly söz eşitmedik bolara çemeli, onuň ýüzi dym-gyzyl boldy. Hum ýaly çişdi. Gözleri guduzyň gözleri ýaly gyzardy. Emma ýarylyp bilmän dymdy. Oturan beýleki garamaýak perraçlar özleriniň baştutanynyň göwnüne deglenini aňdylar. Perraçlaryň biri baştutanyna ýaranjak boldy-da:

— Eý, gul, seniň ýaly adam munuň ýaly gürrüňçilikde sem bolup oturar - diýip, Gutlymyradyň üstüne hemleli gygyrdy. - Sen bar tüm gaz. Heleýlere ojak gazyp ber. Sen şol işleriňden galma.

Ýöne Gutlymyrat munuň bilen dymyp oturybermedi.

— Men hemmesinem başaryandyryn - diýip, ýene Batyr hajynyň ýüzüne garap goýdy. Gutlymyrat hem öz ýanyndan “meniňem dulumda suw ýaly sozanyň bar, menem il biri” diýip hasaplaýardy. Batyr hajy Öwezmyrat batyryň doganoglanýdyr, ol arkamda durar diýip ynanýardy, oňa arkalanyňp gürläýärdi.

Şol wagt gürrüňçilikde oturanlaryň arasynda hemişe şunuň ýaly dawa tapsa öjükdirmegi özüne kesp edinenleriň biri:

— Guluň puşmanasy ýok, how. Şu-da özüne göwni ýetýän herbap kişilerden borly - diýip güldi-de, dawany mazaly öjükdirip goýberdi.

Ýaňky geplän perraç Gutlymyrada hemle urdy:

— Onda sen herbab-ow, gul?!

— Men herbapdyryn, hemme işi başaryandyryn - diýip, Gutlymyrat hem ýan bermedi.

— Lal bolup otursaň bolmaýarmy?! Indiki gürrüňleriň näme? - diýip, şol wagta çenli sessiz oturan Batyr hajy Gutlymyrada herreldi.

— Men olaryň ýanynda gyz doguramak ahyry, batyr - diýip, Gutlymyrat gep düşündirjek boldy.

Hakykatdan hem Nazar perraç Batyr haja garap saklanan eken. Batyr hajynyň agyz uluňyny aňandan soň, Nazar perraç:

— Munuň ýaly gullaryň hemişe edilýäni bellidir. Kellesi kesilip syrtynda goýlaýýandyr. Emma bu gürrüňçilikde gelip gep nokatlaýar - diýip, bu märekede Batyr hajydan başga Öwezmyrat batyryň hossarlaryndan adam barmy-ýokmy, ony seljerjek hem bolup durman azm urdy.

Indi Batyr hajy arka durmansoň, bu märekede perraçlaryň garşysyna gidip, Gutlymyrada arka durup biljek kim bolup biler? Perraçlaryň biri:

— Onda sen her işi başaryp bilýäň-ow, gul - diýip, ýerinden turdy. Gutlymyradyň Batyr haja bolan ynanjy ýüreginden bütinleý çykypdy. Emma näme-de bolsa, töwekgellige salyp, bir sözünde durmagy ýüregine düwdi.

— Hawa, men herbapdyryn. Öwezmyrat mert batyrdyr - diýdi.

— Guly daňyň! Tä dilinden galýança suwa salma ýenjiň! - diýip, Nazar perraç gazaba çykyp gygyrdy.

Ol sözüni aýaklap-aýaklamanka, baş-altý sany perraç ýogyn gamçylaryny somlap, märekäniň ol başynda duran Gutlymyrada baka okduryldy. Gutlymyrat hem türkmençilik ýaragyndan çemelisi hasaplanýan bir taý köwşüni aýagyndan aldy-da, başlygyndan tutup, goranmaga taýýarlandy.

Heniz perraçlar märekäniň ortasyna-da ýetmändi. Bir çetde gyşaryp ýatan aksakgal zöwwe ýerinden galdy-da:

— Eý, perraçlar! - diýip gygyrdy. - Eger Gutlymyrada gamçy çalaýsaňyz, hökman gursagyňyzdan pyçagy dikerin.

Aksakgal şeýle diýdi-de, Gutlymyradyň ýakynragyna süýşdi. Ol aksakgalyň sesi çykan badyna perraçlar ara ýolda doňan ýaly bolup galdylar. Çünki ol aksakgalyň sandyrawuk

sesi gaty dyzgynly çykypdy. Onuň gahary iň soňky derejesine ýetipdi. Ol бүтін göwresi bilen saňňyldaýardy. Ol häzir edeýin diýen zadyny hökman etjekdi. Munuň üstesine-de ol garrynyň sesi çykan badyna eýýäm on-on baş adam aýak üstüne galypdy. Bu ýaşuly Gandym aksakgaldy. Ol gürrüňi diňläp otyrды. Özi ak sakgalyndan utanyp, “heý, Batyr hajy perraçlara bir garaw gaýtarmazmyka” diýip garaşdy. Ahyram ol tamasy çykmary.

— “Il aglak bolsa, doňuz depä çykar” diýenleri çyn eken - diýip, ol gaharly gurläp başlady. - Bu perraçlar azypdyr. Iliň mugt çöregi bularyň garnyna depýär. Bu azgyn itleriňi ýygna diýip, hana pugta tabşyrmak gerek.

Nazar perraç näme diýjegini bilmedi, ýüzi çapady ýaly gyzardy. Bu wagtlar gülki ýadyna düşmese-de:

— Gandym aga, juda bizem ony uraýjak dāldik - diýip, özüne zor salyp ýylgyran boldy. - Ýöne gula abaý-syýasat etdik-le. Senem ýöne birden gaharlanyberýäň.

— Bizem ony perraçlara urduraýmazdyk. Sen turmasaňam bolardy, Gandym aksakgal - diýip, Batyr hajy hem murtuny towlaşdyrды.

Emma Gandym Batyr hajynyň gürrüňine gulagam salmady-da, onuň üstaşyry Nazar perraja hemle urды:

— Abaý-syýasatyňy nirede etseň, şonda et. Emma Gutlymyradyň üstüne etmersiň... Gutlymyrat gul bolsa, senem

geň doňuz dälşiň... Garnuwlysyň, Nazar gul. Gutlymyrat gulmy, igmi, näme bolsa bolubersin, ýöne ol hossarsyz ýerden ýeke çykan dälidir. Nazar, hetdiňi tanap gezgin. Ol han agaň bilen, ähli perraçlaryň bilen bir wagt ýenjileniňi ýadyňdan çykarmagyn. Eşitdim-eşitmedim diýmegin, Nazar gul, şundan şu ýana Gutlymyradyň itine-de ýekeje kesek oklanyňy eşidäýsem, öýüňi çillege döndererin. - Onuň birneme ýüregi düşüşdi. Bir azajyk sagyndy-da, sesini birneme peseldip, öz başyna hüňürdedi. - Muňa seret, Öwezmyrat batyr bilen baş dalaşýan gula seret. Şir zarbyn görmedik tilki maslygyň üstünde hyra dönýär, Öwezmyrat ýogsa batyr dälmi diýsene.

Gaharyna çişip, hossar tapynanyna begenjinden damagy dolup, gepläp bilmän duran Gutlymyrat:

— Gandym aga, bu gulaty galada heleýleriň arasynda meniň ýaly myzapyrlaryň üstüne çişmäge batyrdyr. Öwezmyrat batyr dag arslanydyr... - diýdi. Şundan artyk gepläp bilmän, sözünü kesdi.

Nazar perraç donuny silkişdirdi-de turdy. Märekäniň bir çetine ýetende:

— Adam bir gulça-da bolmad-ow - diýip hüňürdedi. Beýleki perraçlar hem onuň yzy bilen tirkeşip gitdiler. Ör aýak üstünde duran ýigitlerden biri:

— Özleriniň azyp, gözleriniň ýer görmeýänliginden özlери bihabar-ow bularyň - diýip gygyrdy. Ýigitleriň birnäçesi masgara bolup sömelişip barýan perraçlaryň yzyndan seredip gülüşdi.

Gandym aksakgal bolsa Gutlymyrada göwünlik berdi:

— Gutlymyrat, sen özüňi myzapyr hasaplamagyn. Hossarlaryň kändir. Her bir olar ýalydan gep çekmegin.

Gutlymyrat öýüne gaýtdy. Enteklerem onuň gahary gowzamandy. Gandym aksakgal oňa göwünlik berenem bolsa, onuň Nazar perraçdan eşiden sözleriniň hanjardan ýiti awy-zäheri ýüreginden çykmandy. Ol oraçasynyň gapdalyna bardy-da:

— Täzegül! - diýip gygyrdy.

Täzegül onuň sesiniň hemişekisinden mojukdygyny şobada aňdy. Ol jogap bermegiň deregine çaltlyk bilen daş çykdy. Iki ýaşlyja çaga-da onuň aýagyna dolaşyp çykdy.

— Näme boldy, Gutlymyrat?! - diýip, oraçanyň agzynda bir hili müzzerip oturan Gutlymyrady görüp, Täzegül geň galyp sorady.

Gutlymyradyň iň ýakyn hossary - söýgüli aýaly, iki ýaşlyja ogly onuň gaşynda durup halyny soraýar. Iki damja ýaş onuň burnunyň gapdalyndan togalanyp, sakgalyndan syrykdy.

— Tāzegül, ok bilen sozany çykar. Nāme-de bolsa bir iş edeýin. - Ol göýä bolup geçen wakany Tāzegül hem gören ýaly gürlledi.- Soňam nāme bolsa görerin. Öwezmyrat batyryň ýanyna bararyn. Ol gorar.

— Sen nāme bolanyny bir aýt ahyry, Gutlymyrat. Nāme boldy saňa? - diýip, Tāzegül öňküsindenem beter geň galyp sorady.

— Men bärden bardym... - diýip, Gutlymyrat ýüzüniň derini süpürdi. Mārekāniň çetinden barşyndan başlap, nāme gürrüň, nāhili waka bolan bolsa bolşy ýaly gürrüň berdi. Hatda aýagyndaky köwşüni alyp, onuň başlygyndan tutup taýýarlanandaky hereketlerine çenli aýtdy.

Her gören wakasyny jikme-jik gürrüň bermek Gutlymyradyň häsiýetidi. Ol gysgaldyp aýdaýyn diýsede aýdyp bilmeýärdi. Tāzegül onuň gürrüňini gaşlaryny gaharly çytyp diňläp durdy. Onuň sözüni ýekeje gezegem bölmedi. Tā ahyryna çenli diňledi. Onuň gürrüňini diňläp durşuna, eden hereketlerini göz öňüne getirdi. Ahyry saklanyp bilmän ýylgyrdy.

— Batyr hajynyň öýüni alla ýyksyn... Gandym aganyň öýüne nur ýagsyn, ýaşy uzak bolsun - diýip, alkyş okady. - Men aýdýardym-a Gandym aganyň adamçylygy gowudyr diýip.

— Şol aýdanyň dogry - diýip, Gutlymyrat onuň sözünü tassyklady. Ýüregi ýerine gelen Tāzegül ýylgyryp gürlledi:

Indi näme gaharlanýaň? Perraçlaryň öýüni köýdüripsiňiz ahyry.

— Indi bir pikirim baryp şu Nazar perrajy tüpeňläp öldürsem diýýän. Şol ýerdenem Öwezmyrat batyryň ýanyna gideýin diýýän. Şuny neneň görýäň, Tāzegül? - Ol Tāzegülün ýüzüne soragly garady. Soňra başyny ýaýkap, hyrçyny dişledi. - Wah, atym ölmedik bolsady, Nazar perrajy eýýäm öldürip, Öwezmyrat batyryň ýanyna ýeterdim. Men Öwezmyrat batyr bilen bir dogan bolup gezip ýörün-ä. Men onuň dogany ahyry. Men gul däl ahyry. Tāzegül!..- Ol birneme suslandy. Indi Tāzegülün ýüzüne dikarynlap garady.- Indi sen näme diýýäň, Tāzegül?

— Ertire çenli sabyr et. Oňatja oýlan. Onsoňam bir iş etjek bolsaň, öňünden Öwezmyrat batyra bir geňeş - diýip, Tāzegül maslahat berdi.

— Men bir iş etsem, Öwezmyrat batyr däl diýmez - diýip, Gutlymyrat ynamly gürlledi. - Ol “her wagt üstüňe sürseler, sen ýeke bolup, olar känem bolsa gep çekmegin, seni bir çalsalar, sen iki çalgyn, adam sylamagyn, eger menem üstüňe nähak sürünsem gaýgyrmagyn, aryňy gidermegin, garaz, uruldym diýip meniň ýanyma gelme-de, urdum, adam öldürdim diýip

gel” diýip sargap ýör ahyry. Elbetde, ol meniň edenime däl diýmez. - Soňra ol eýýäm Nazar perrajy öldürip, ony hem Öwezmyrat batyra gürrüň berýän äheňde dowam etdi. - Bararyn-da: “Ine, men-ä Nazar perrajy öldürdim, batyr” diýerin. “Näme üçin öldürdiň?” diýer. “Şeýle, şeýle edeni üçin, seniň aýdanlaryňam gulagymda galypdyr, batyr, onsoň öldüräýdim” diýerin. “Oňarypsyň, Gutlymyrat” diýer. Şeýle diýmese, meni öldüräý, Täzegül.

Täzegül hem Gutlymyradyň özi ýaly sada. Janyndan syzdyryp, Gutlymyrada maslahat berýär:

— Ol aýdýanlaryň dogry. Ýöne entek geňeşmeli adamlaryň bar ahyry. Ine, Seýitmyrat bege-de geňeşmek gerek. Onsoňam Öwezmyrat batyryň aýdyşy ýaly urmansyňyzam, urulmansyňyzam. Ýene urjak bolup köwşüňi eliňe alypsyň. Şeýle dälmi näme?

— Ynan, Täzegül - diýip, Gutlymyrat ol sözüne dyngy bererine mähetdel gürläp başlady. - Köwşümi elime alyp, şeýle bir taýýarlandym. Ol perraçlaryň onusy gelse-de, urup ýykjakdym. Şeýle bir urjakdym. Şol wagt Öwezmyrat batyryň uruldym diýip gelmegin diýen sözem ýadyma düşdi. Şir ýaly boldum.

— Indi näme-de bolsa Öwezmyrat batyra geňeşip etmek gerek. Bolmasa, hanam bar ahyry - diýip, Täzegülem gara çyny

bilen ony raýyndan gaýtarmaga jan edýärdi. Ýogsa ol “bar, ur, öldür” diýse-de, Gutlymyrat gidermidi-gitmezmedi. Gutlymyrat hem hamana diňe Täzegülüň sözünden geçip bilmeýän adam bolup gürlledi.

— Bolýar, Täzegül, bu sapar men seniň töwellaňy alaýyn. Ýogsam şu sapar hiç bir töwella aljak dälдим. - Ol Täzegül sozany elinde saklap duran ýaly: - Aýyby ýok, onda sozany goýaý - diýdi. Emma sozan öňki duran ýerinden, oraçanyň dulundan heniz gozgalmandy. Onda men ertir Öwezmyrat batyryň ýanyna gideýin.

Är-heleý şeýle maslahata gelip, çagalarynyň elinden gutup, oraça girdi.

Seýitmyrat beg ömründe Gutlymyradyň oraçasynyň, işigini tanaýan adam dälди. Kiçijik bir ýumşy çykса-da, “baryň gula aýdyň, bärіk gelsin” diýip, kimedir birine çagyrdardy hem buýurjak ýumşuny buýrardy. Näme üçindir, bu gün ol Gutlymyradyň oraçasynyň gapysyndan geldi.

— Gutlymyrat! - diýip, daşardan gygyrdy.

Gutlymyrat ony sesinden tanady. Onuň gelenini gaty geňlän bolmaga çemeli, ylgap daş çykdy.

— Hä beg!

— Hā, öýde otyrmydyň? - Seýitmyrat beg oraçanyň gapysyndan garady. Tāzegül bilen saglyk-amanlyk soraşdy. - Tāzegül, çagaň bilen sag-aman oturanmysyň?

Seýitmyrat begden hiç wagt beýle ýumşak söz eşitmedik, hiç wagt onuň hal-ahwal soranyny görmedik Tāzegül ýaşmak aşagyndan ýylgyryp, sessiz jogap berdi. Seýitmyrat begiň şeýle mylaýymlygyny birinji gezek görýän Gutlymyradyňam geň galşy üýtgeşikdi. Bolsa-da ol muny özüçe ýordy. “Meniň ýaňky perraçlar bilen dik durup gürleşip görkezen batyrlygymy Gandym aksakgal Seýitmyrat bege gürrüň berendir. Seýitmyrat beg hem meniň iş bitirip biljegime begenendir, perraçlar dogrusynda bir zat tabşyrmaga gelendir, begiň tabşyrygyny iki esse ýerine ýetirerin” diýip, birnäçe wagtdan bāri Gandym aksakgal bilen Seýitmyrat begiň tersliginden bihabar Gutlymyrat öz içinden pikir etdi.

— Hoş gelipsiň, beg, öýe gir, oturaly - diýip, Gutlymyrat ellerini hereketlendirip, başyny hem egip goýberdi. Emma Seýitmyrat beg:

— Ýok, Gutlymyrat, men girip oturjak dāl. Ýöne seniň bilen iki agyz gürrüňim bar. Ikimiz çolaraga çykaly - diýdi.

Gutlymyrat “hā, perraçlar hakdadyr” diýip, ýene ýüregindäki öňki pikirini tassykladý.

— Bolýar, beg - diýip, oraçadan daşlaşyp ugran Seýitmyrat begiň yzyna düşdi.

Bular oraçadan on-on baş ädim arany açyp, aýak üstünde durdular. Tāzegülem bularyň bolşuny geň görüp, çagasynyň elinden tutup daş çykdy. Tāzegül ol ikisiniň arasynda bolýan gürrüňi eşitmek isleýärdi welin, olaryň gürrüňi munuň gulagyna ýetmän galýardy. Diňe käbir sözleri aňşyrsa-da, olaryň gürrüňiniň näme hakdadygyny bilip bilmedi.

— Gutlymyrat, meniň saňa tabşyrjak zadym bar - diýip, Seýitmyrat beg Gutlymyrady öňünden berkläp başlady. - Sen ol işi bitirseň-de, bitirmeseň-de, ony hiç ýerde, hatda aýalyň ýanynda-da agzyňdan gaçyrmaly dälşiň. Eger bir ýerde agzyňdan sypdyraýsaň, onsoň soňy gowy bolmaz. Düşünýärmiň?

— Ýok, ýok, beg, arkaýyn bolaýyň - diýip, Gutlymyrat hemişeki sadalygy bilen gürlledi.

— Ol gury sözüň bolmaýar - diýip, Seýitmyrat beg oňa kasam etdirdi. Diňe şondan soň söze başlady. Özem ýumşuny aýtmaga geçmezden öňürti ýene Gutlymyradyň agyryly ýerinden tutdy. - Şu güne çenli seni il biri hasaplaman, saňa ýer-suwdan paý bermän geldiler. Şu uruşdan soň şonam özüm düzederin.

Gutlymyrat hemişe ýerden, suwdan paýly bolmagyň arzuwyndady. Bir wagt bolup geçen bir sanaşykda Öwezmyrat batyr gygyryp, ony hem hakly edipdi. Emma soň haýsydyr bir aksakgalyň gürrüňi bilen, saýry diýip, onuň paýyny kesipdiler. Şonda Öwezmyrat batyr “Aý, Gutlymyrat, ýer-suwdan kän zat ýok-la, hanha ony ekýän kim, bakýan kim, bar, sen meniň paýymy ekäý” diýipdi. Gutlymyradam oňa “Ol aýdýanyň dogry, batyr, ýeri-suwy ekýän ýok. Ýöne il deňinde paýyň bolsa ýagşy” diýipdi. Eger ýer-suw berilse, eline “il biri” diýlip, möhürli hat berildigi hasaplajakdy. Öwezmyrat batyr ýene-de ony ýerli-suwly etjek bolup ýörite ugruna çykypdy. Ýöne ara başagaýlyk düşüp, bu iş soňa galypdy.

— Ol aýdýanyň dogry, beg. Ýer-suw başyna gidip ýatyr. Emma maňa berenoklar - diýip, Gutlymyrat ýüreginden syzdyryp aýtdy.

— Hawa - diýip, Seýitmyrat beg onuň aýdanlaryny ýeke söz bilen tassyklady-da, soňra gürrüňi öz isleýän ugruna gönükdirdi. Indi ol şeýle bir assa gepleýärdi welin, edil alkymynda bolaýmasaň, onuň näme diýýänini eşitjek gümanyň ýokdy. Ol kimdir birini ýamanlaýardy, ele-sala gelmez ýaly edýärdi. Gutlymyradyň hereketleri üýtgäp, onuň şu gürrüňleri diňlemek islemeýändigini aňdyrýardy. Ol sesini çykarman

zordan saklanyp duran ýaly görünýärdi. Ahyram ol Seýitmyrat begiň gürrüniň soňuna alňasadymy-nätdimi:

— Beg, ol beýle dälendir ahyry - diýip, onuň sözünü böldi.

— Adam bu berebekgeý dile düşmeze gep düşündirjek bolýar. Bu-da gaýta agzyna gelenini urýar. Biraz dur-da, gürrüniň yzyny eşit-dä - diýip, Seýitmyrat beg oňa herreldi. Onuň gürrüňlerine ýüregi çydamasa-da, Gutlymyrat içine salyp, geplemän durmaly boldy.

Gürrüň Gutlymyradyň çak edişi ýaly perraçlar hakda bolman, düýbünden başga zat hakdady. Seýitmyrat begiň “ol biziň tirämiziň abraýyny, namysyny ýere çaldy, ýüzigaraçylyk getirdi” diýen sözleri gulagyna ilende, Täzegül gürrüniň ýa Gandym aksakgal, ýa-da Öwezmyrat batyr hakda barýandygyny güman etdi. Gutlymyradyň özüni gaty üýtgeşik alyp barmagy hem gürrüniň önjeýlidiginden habar berýärdi.

Seýitmyrat beg sözünüň bir bölegini gutaryp, esasy gürrüňe geçmekçi bolan ýerinde bir salym dymdy. Gutlymyrat pursatdan peýdalanyp, ara söz goşdy:

— Onda indi näme etmeli?

— Elbetde, şeýle adamlary ýok etmeli bolar - diýip, Seýitmyrat beg kesgin jogap berdi. - Ony sen başarmaly. Senden başga başarjak ýok.

— Öldürmelimi? - diýip, Gutlymyrat gönülöp sorady.

— Hawa, öldürmeli.

Gutlymyradyň depesinden gaýnag suw guýlan ýaly boldy. Esli wagtlap özüni ele alyp bilmedi.

— Nädersiň? Başaryp bilermiň? Sen başarman, kim başarar? Başaryp bilersiň ahyry - diýip, Seýitmyrat Gutlymyrada hem sorag berýärdi, hem yrmaga jan edýärdi.

Gutlymyrat edil düýş görýäne döndi. “Bu nähili gürrüň boldy, men kimdirin?” diýip, öz ýanyndan samyrdady. Birdenem ukudan oýanan ýaly boldy-da:

— Beg, aý, beg, bu sözlere neneň diliň bardy? Garyndaş özüňkidir, men bir gelmişek guldurn - diýip, gaty-gaty gürlänini özi-de duýman galdy.

— Gygyrman geple, eşek! - diýip, Seýitmyrat beg töweregine gorkuly nazar aýlady. - Assa geple, gul... Başaryp biljekmi, ýokmy, sen şony aýt maňa.

Gutlymyrat göýä bir zynjyr tanap boýnuna atylp barýan ýaly, iki elini daldalady:

— Ýok, ýok, beg, men hergiz ol işi başaryp bilmen. Asyl, asyl başarman...

Seýitmyrat beg gazaba mündi-de:

— Antyňy bozup, şu sözi bir ýerde agzyňdan çykaraýsaň, diri gezmersiň - diýip, gaharly ädimläp onuň ýanyndan gitdi. Gutlymyrat onuň yzyndan garap durşuna:

— Toba essapyrylla... Asyl başarman... Bu näme boldugyka? Bu onuň oýnumyka ýa çynymyka? Çyny, çyny... Toba essapyrylla... - diýip, yzyny üzmän samraýardy. Ahyry ol saňsar ýaly bolup, iki ýana yraň atyp yzyna dolandy. Gapynyň agzynda duran Täzegül:

— Näme boldy? - diýip, geň galyp sorady.

— Aý, sen sorama - diýdi-de, Gutlymyrat tukatlyk bilen başyny aşak saldy. - Adam ölmese, her haýsyny eşitjek, her haýsyny görjek. Ol dymdy. Ol hemişe bir zat eşitse, dessine Täzegüle gürrüň bererdi. Täzegül bu gezegem şeýle bolar diýip, onuň gürläp başlaryna garaşdy. Emma, näme üçindir, Gutlymyrat geplemeýärdi. Diňe käte bir “toba, essapyrylla” diýip gaýtalaýardy.

— Näme boldy, aýt ahyry - diýip, onuň özüniň gürrüň bermejegine gözi ýeten Täzegül gyssap başlady. Gutlymyrat onuň goýmajagyna akyl ýetirdi.

— Aý, Täzegül, aýt, aýt diýip, ýüregim byjyklar dur. Men onuň ölümindenem gorkamok. Emma ant içdim, ant. Men neneň aýdyp bilerin. Eger başda şeýle gürrüniň boljagyny bilen bolsadym, ant içmezdim - diýip, ahmyrly seslendi. Onuň oturyp karary ýetmedi. Birden ýüregine bir küý geldimi-nämemi, Täzegüle ýüzlendi. - Täzegül, torba çörek sal.

Ol baryp duldaky sozany aldy. Sozanyň çakmagyna saran esgisini aýyrды. Agzyna dykan esgisini hem aýyrды. Onuň hereketini synlap oturan Tāzegül:

— Sen indi nirä şaýyňy tutuberdiň? - diýip sorady.

— Men Öwezmyrat batyryň ýanyna barmasam boljak däl. Şu gün men ony tapyp, hökman ýanyna barmaly - diýip, Gutlymyrat pugtalap aýtdy. Onuň şu sözünden soň hökman gitjekdigine göz ýetiren Tāzegül torba çörek salmak bilen boldy.

Gutlymyrat çörek torbasyny boýnundan asdy. Okly hataryny biline guşandy. Oraçadan çykmazdan önürti Tāzegül bilen hoşlaşdy:

— Hoş, sag bol, Tāzegül. Kim meni sorasa, mergenler bilen gitdi diýip aýt. Haçan geljekdigini bilmedim diýip aýt. Düşdünmi? Tāzegül onuň yzy bilen gapa çykdy:

— Bar, sag bol.

Gutlymyrat öýlänler şäheriň ilerki derwezesinden çykyp gitdi.

ASLYÝETI KIM?

Mundan birnäçe ýyl ozal şeýle bir waka bolup geçipdi. Galalarda-da, galalaryň önlerindäki obalarda-da öýler hatar-

hatar bolup oturýardy. Mamagülüň tüýs diýen ýaş gelin wagtydy. Güýzüň çigreklije aňşamlarynyň biridi. Mamagül goňşy-golamlarynyň gelin-gyzlaryny daşyna üýşürip, öz öýünde keşde-tikin bilen meşguldy. Gelinleriň biri erteki aýdýardy.

Öwezmyrat batyr men pylan oba, pylanynyň ýanyna baryp gaýtjak diýip, şu gün ertir ir bilen atlanyp gidipdi. Näme üçinem bolsa ol bu gün gijä galdy. Ol urşa ýa-da alamana gidende ýaban ýataýmasa, başga wagt ýaban ýatýan adam dälidi. Her ýerde bolsa-da, ýatar wagty öýüne köwlenýärdi.

Mamagül öz içinden: “Bu ne eglendi, gelmedi? Nä wagt, nä zamana, jany beri sagmyka? Ýaga, dönüge duşup ýören bolmasa-da ýagşy. Muňa näme bolduka?” diýip, howsalaly pikir öwürýärdi. Gije il ýatar çenine barypdy. Birden daşardan at aýagynyň sesi eşidildi. Gyzjagazlar gulaklaryny keýerdişip:

— Batyr kakam geldi - diýişdiler.

Mamagül Öwezmyrat batyry garşylamak üçin ýerinden turdy. Daş çykmak hyýaly bilen iç işige bardy.

At ýatagyna bardy-da, gazygynyň töweregine bir öwrülip, gapa gaýtdy. Edil gapyny süsäýjek ýaly etdi-de, hemişekisinden üýtgeşik bir ses bilen kişnedi. Onuň sesi depe saçyňy üýşürýärdi. Edil şol wagt gapyny açyp, daşaryk sereden Mamagül:

— Waý, atyň üsti adamsyz gelipdir! - diýip, aýylganç gygyrdy.

Öýüň gapdalyndaky kümede ýatan Kany batyr hem atyň sesini eşidenden bir zadyň bolanyny aňyp ylgap daş çykdy. Mamagül bolsa eýýäm atyň töwereginde pelesañ kakyp ýördi.

— Iller, bagtym ýatdy! Öýüm ýykyldy! At eýesini taşlap geldi... Dünýäm atdan aýryldy - diýip, gygyrýardy. Beýleki gelin-gyzlar hem atyň üstüniň boşdugyny görüp bagyryşmaga başladylar.

— Gijäniň ýarymynda gykylygyňyz näme, goýuň! - diýip, Kany batyr mertlik etjek boldy. Emma Mamagülüň bagryny paralap bolup durşuna çydamady-da, ol hem iki elini ýüzüne tutdy-da bagyryberdi. Öwezmyrat batyryň işigi ala-zenzele bolup başlady. Ýaňy uka batan uly oba ördi. Il-ulus ýygňandy. Gandym aksakgal hemme kişiden öň gelip:

— Häý, sesiňiz gapylsyn, goýuň sesiňizi! Hany näme bolupdyr? - diýip sorady. At bu sowala hemmeden öň jogap berýärdi, ol heniz hem şol gapa baran ýerinde, göýä töweregindäkilere gep düşündirýän ýaly, başyny aşak-ýokary atyp durdy.

— Belki, aty boşanyp gaçandyr ýa-da ýolda gelýärkä, aýak ýoluna oturanda, elinden sypyp gaçandyr. Siz gury gygyryp obany örüzdiňiz, goýuň sesiňizi - diýip, Gandym aksakgal aýal,

oglan-uşaklary köşeşdirjek bolýardy. Emma atyň bolşundan Öwezmyrat batyra bir zat bolandygyny aňdy.

— Atlanyň! - diýip, töweregindäkilere buýruk berdi. Onsoň Mamagüle sorag berdi. - Ol kimiňkä barjak diýipdi?

Mamagülden ozal Kany batyr kimdir biriniň adyny tutdy. Şol wagt bir ýigit atyň başyny tutaklap Gandym aksakgalyň ýanyna geldi:

— Gandym kaka, seniňem atyňy getirdim!

Gandym aksakgal, Kany batyr hem beýlekiler atlandylar. Gandym aksakgal Öwezmyrat batyryň atyny hem goşuna aldy. Az salymyň içinde kyrk-elli atly ýygandy. Häzirem yzy gelip durdy. Emma Gandym aksakgal:

— Şularam bolar - diýip, atlylaryň önüni çekip ugrady. Soňam olaryň yzyndan ýeten başlek-üçlek atly boldy. Has gijräk gelenler yzyňa gaýtmaly boldy. Sebäbi atlylar eýýäm kowup ýeterden arany açypdylar.

Mamagülün gözüne çiş kakyldy. Gelin-gyzlaram onuň ýanyndan aýrylmaýardylar.

— Eger ol diri bolsa atyndan aýrylmazdy, aty hem ondan. Aty ony görüp durka, hiç ýaňa gymyldamaz. Onuň başyna bir iş düşendir. Aty şony habar bermek üçin bäräk gaýdandyr - diýip, Mamagül hünübirýan aglaýardy. - Gördüňiz ahyry janawaryň gapa gelip kişneýşini...

Gandym aksakgal atlylarynyň öňüne düşüp, at başyny çekmän, Öwezmyradyň baran galasyna bardy. Emma derwezeban olary goýbermedi.

— Biz tanalmaýan adamlar däl, goýber - diýip, derwezebana köp aýtdylar. Derwezebanam:

— Ýagam, dönügem men ýagydyryn, dönükdirin diýip aýdyp gelenok. Gijäniň bu biwagt çagy sizi gala goýberip bilmerin - diýip, şol bir tutanyna tutup otыр.

— Onda pylanyny bir çagyр, şeýle-şeýle zat üçin gerek - diýip düşündirdiler.

— Ine, bu aýdanyňyz bolýar. Bar, ylga, derrew pylanyny turzup alyp gel - diýip, ol ýanyndaky ýoldaşyna buýruk berdi. Az salymdan soň:

— Kim-aý bu wagtlar meni ideýänler? - diýip, galanyň içinden biriniň sesi eşidildi. Gandym aksakgal:

— Men! Men! - diýip gygyрdy.

— Sen kim?

— Men Gandym.

— Hä, Gandym aksakgal senmidiň? Salawmaleýkim! - Olar saglyk-amanlyk soraşdylar. - Ýeri, bu biwagt çak eýgilikmidir?

— Öwezmyrat batyr geldimi?

— Hawa, geldi. Günortanlar atlandy. Planynyňka barjak diýip gidipdi.

Onuň haýsy gala, kimiňkä gidenini salgy alyp, Gandym aksakgal şol tarapa at goýdy. Ol galanyň derwezebany hem derwezäni açmady. Bu derwezeban hatda diýen adamlaryny hem çagyryp bermejekdigini açyk aýtdy.

— Ol siziň diýjek ýumuş oglanyňyz bu derwezäniň agzynda ýok - diýdi. Gandym aksakgal oňa kän düşündirdi, kän ýalbardy. Özünüň kimdigini tanatdy. Emma derwezebanyň göwni bir ýalydy.

— Men seni tanamok, tanasymam gelenok. Öz ýoluňyza gidiberiň - diýip, olar bilen gepleşmegem islänok.

Derwezebanyň bolşuna Gandym aksakgalyň geldi gahary, hum ýaly çişdi. Emma ol geplemäge ýetişmänkä ýigitlerden biri:

— Bu tanamaýan bolsa, tanadaýsa-ha bolar. Kimiň kimdigini muňa gylyç tanadar - diýip hyň urdy. Gandym aksakgal gazaba çykyp gygyrdy:

— On sanyňyz atdan düşüň-de, şularyň galasynyň iň belent ýerinden aşyň. Derwezäni açyň. Eger derwezeban el uzatsa, ony çapyň. Gygyrsa-da çapyň..

Ol sözünü aýaklap-aýaklamanka eýýäm on-on baş adam hasyrdap atdan düşüpdü. Aslynda bu ýigitler galanyň iň belent

ýerinde telpek goýup, onsoň birnäçe ädim yza çekilip maý alyp, ylgap gelşine gala el degirmän, onuň ýüzüne dyrmaşyp, şol telpegi depip, ýene yzyna gaýdyp düşmegi hünär edip ýören ýigitlerdi. Olar hatara goýlan eşegiň üstünden ýa-da jardan towsup ýaryş geçireldiler. Ýaşulular bolsa bir gapdalda gyşaryşyp, ýigitleriň bu hünärlerine guwanmak bilen syn ederdiler.

Bir wagt şular ýaly ýigitleriň biri garaňky gatlyşyberende ýedi süri goýnuň ili göçen bir gala gabalyp goýlanyny görüpdür. Galanyň diwaryndan aşyp, içine giripdir. Ýedi sany çopan “goýunlarymyzy howpsuz ýere ýygnadyk” diýip, galanyň agzynda goş basyp, arkaýyn ot ýakyp, çörek bişirmek bilen meşgul ekenler. Şol wagt olardan biri galanyň içinde goýunlaryň arasynda ýaragly bir adamyň gezip ýörenini görüpdür. Çopanlar galanyň agzyny ýap-da, galanyň agzyny ýap bolşup, derrew derwezäni ýapypdyrlar. Emma ol ýigit öňki bolşy ýaly goýunlaryň arasynda arkaýyn aýlanjyrap ýörmüş. Ol ýigidi ogrudyr öýdüp, derwezäni ýapyp arkaýynlaşan çopanlar:

— Haw, ýigit! Indi sen şu galadan näme alyp çyksaň, seniň halalyň bolsun - diýip gygyrypdyrlar.

Ol ýigit bu ýere hiç hili ýaman niýet bilen gelmändir. Ol ýöne çopanlaryň ýanyna baryp, çay-çörek iýip, az-kem dynç alyp gitmekçi eken. Emma çopanlaryň özüni ogrudyr hasap

edip, derwezäni daşyndan ýapanyny gören ýigit bulara göz görkezmek isläpdir. Ol süriniň bir çetinden baryp, semiz bir öweji göz astyna alypdyr. Ony derrew tutupdyr-da, boýnuna göteripdir. Maý alyp ylgapdyr-da, boýny öweçli gala dyrmaşyp, galanyň üstüne atlaýyn oturypdyr. Indi çopanlar galanyň daşyndan öwrülip barýança, onuň güw gitjekdigi görnüp dur diýýä. Emma çopanlar öz sözlerinde durupdyrlar.

— Aý, ýigit, seniň alanyň halalyň bolsun, ýöne sen aýt, sen jynmy, gökden inen bir belamy ýa-da adammy? - diýipdirler.

— Men näme-de bolsam, goýnuňyzy şeýdip alsam halal gerek özi? - diýip, ol ýigit çopanlardan sorapdyr. Çopanlaram:

— Şeýdip alsaň, saňa ene süýdünden halal bolsun - diýipdirler.

— Halal bolýan bolsa, şu sözüňizi ýadyňyzdan çykarmaň - diýipdir-de, ol ýigit galanyň aňyrsyna düşüp gidipdir.

Çopanlar onuň adamzatdygyna-da münkür bolşup oturan ekenler. Emma aradan salym geçmänkä, sürileriň arasynda sekiz sany pyýada peýda bolupdyr. Çopanlar eýlesine-beýlesine garamaga-da ýetişmändirler. Bir görseler sekiz sany pyýada boýunlary öweçli galanyň üstünde joňkaryşyp otырmyşlar. Çopanlaram bularyň bu işine haýran galyp, agyzlaryny öweldişip, sakgallaryny sallaşyp durmuşlar. Şol wagt ýigitleriň biri:

— A-haw, çopanlar wadaňyzda wepaňyz barmydyr? - diýip gygyrypdyr. Bu sesiň öňki gelen ýigidiň sesidigini çopanlar açyk tanapdyrlar. Çopanlardan biri:

— How, ýigitler, wadamyzda wepamyz-a bar welin, siz kim, ynsmy siz, jynsmy siz? Özüňizi bir tanadyň. Onsoňam goýunlar özümiziňki däl, keseki goýny - diýipdir.

Ýigitler hezil edinip gülşüpdirler. Gaýdyp galanyň içine düşüp, çopanlaryň ýanyna gelipdirler. Özleriniň näme işläp ýörendiklerini gürrüň beripdirler. “Dönükler hem garakçylar biziň malymyzy örä çykaranoklar. Häli-şindi dökülip, talap durlar. Şu günler şeýle ýagdaýlar hasam köpelişdir” diýip, çarwalar gala aksakgallaryna ýüz tutan ekenler. Bu ýigitler hem sol iş bilen çykyp, mal-garalaryň köpräk ýaýraýan ýerleriniň töwereginde gizlin bukuda oturýan toparlaryň biri eken.

Olar çopanlara özlerini tanadanlaryndan soň, öz işleri bilen gidipdirler. Çopanlar bolsa hoşal bolup, arkaýynlaşypdyrlar. Bu ýigitleriň şunuň ýaly görkezýän hünärleri hakynda halk arasynda hyýala meňzeş her hili hekaýalar sözlenýärdi. Gandym aksakgal bolsa ol hekaýalary diňe eşitmek bilen çäklenmändi, öz gözi bilen görübem oňmandy. Ýaş wagtlarynda onuň özi şeýle hunär görkezip ýören ýigitlerdendi. Şonuň üçinem ol ýigitlerine galanyň iň belent

ýerinden aşmagy buýranda, olaryň bu işi bitirjekdiklerine berk ynam bilen buýrupdy.

Gandym aksakgalyň buýrugy agzyndan çykandan soň, söze salym ýok, birnäçe ýigit garaguş ýaly loňkuldap, eýýäm galanyň üstündedi. Rejäniň geň däldigini aňan derwezaban:

— Haý, duruň, diýen adamyňyzy dessine çagyryp geleýin - diýip gygyrdy. Emma gijä galypdy, ýigitler eýýäm onuň ýanyndady.

— Aýyby ýok, goý, çagyryp gelsin, gul indi bildi - diýip, Gandym aksakgal seslendi.

Derwezaban ylgap gidip, diýen adamlaryny turzup alyp geldi. Gelse-de, bary bir Öwezmyrat batyr bu ýerde hem ýok eken. Ol pylan gala, pylanynyň ýanyna gitjek diýip, gün öýlä sanandan soň bu galadan hem gidipdir. Gandym aksakgal dagy salgy alyp, şol diýlen gala gitdiler. Bular sürüp ol galanyň agzyna ýetenlerinde onuň derwezebany ardynjyrady-da:

— Kimlersiňiz? - diýip sorady. Olaryň jogap bererine-de garaşman, sözünüň üstüne goşdy.- Belki, Öwezmyrat batyryň yzyndan çykansyňyz? - “Hawa” diýen jogaby eşidenden soň ol hezil edinip güldi. - Öwezmyrat batyryň bar bola.

Derwezaban bir zatlary gürrüň bermäge hyýallandy. Emma daşarda duranlaryň karary ýetmedi. Olar anyk habar eşitmäge gyssandylar. Onuň, özi sag-aman barmy? - diýip gygyrdylar.

— Ol gurgun-la - diýip, derwezaban şol öňki äheňinden gülki arasy bilen şadyýan gürrüň bermäge başlady. - Ol gurgun, gaýta ýany bilen iki sany gulam tutup geldi. Ol Hanly batyryň ýanyna gelipdir. Gürrüňe kellelerini gyzdyp, köp oturypdyrlar. Il ýatar çenine golaýlanda, ol gaýtmakçy boldy. “Gije ümürlü hem howply, dönükler ýollary saklaýandyrlar, batyr, bu gije gaýtma” diýip, Hanly batyr aýtsa-da, ol etmän gaýtdy. Ine hälem iki sany gul tutup, yzyna öwrülip geldi.

Öwezmyrat batyryň her galada özi ýaly ýigitlerden dostlary bardy. Ol öz dostlaryny gaty söýerdi, dostlary-da ony söýerdi. Bu galada Hanly batyr diýen bir ýigit onuň iň ýakyn dostudy. Ol beýleki galalardaky dostlarynyň ýanyna baryp, ahyry hem aýlanyp Hanly batyryň ýanyna gelipdi. Hanly batyr oňa söwüş etdi. Şonuň bilen giç öýlän gelen Öwezmyrat batyr özüniň dostunyň ýanynda tä il ýatara ýakynlaýança oturypdy. Soň ol gaýtmakçydygyny aýtdy. Bu gün güýzüň çigreklije-çyglyja günü bolup, pasylyň başynda howa birinji sapar ümür gelipdi. Aslynda ümürlü howada gep ýokdy, zamana gorkulydy. “Ýurdy belet çapar” diýen ýaly, öz ýurduna dönükçilik edip daga çykanlar, ileri hanlarynyň buýrugy bilen yzyna özi ýaly elli atly, ýüz atly garakçylary tirkäp gelýärdiler, buljum jarlarda, böwserlerde, ýykyk harabalarda bukulyp, ýol saklaýardylar, iki-ýeke gije ýolagçylaryny tutup, “olja” diýip alyp gidýärdiler.

Emma ýolagçy gaýtawul bermekçi bolsa, onuň kellesini kesip alyp gidýärdiler, gowy görünmek üçin ileri hanyna sowgat eltýärdiler.

Ileri diri äkidilen ýesirleriň hossarlary eger Kany batyryňky ýaly bolsa, olaryň hossar bolmadygy, eger hakyky hossar bolsalar hem olaryň gurplulary pul döküp, puluň güýji bilen öz adamlaryny satyn alýardylar.

Öz gujuryna ynanýan ýigitler bolsa ileriniň öz adamyny alyp giden galalaryna gün-mydar bermezdi. Bir gije baryp, galanyň mal-garasyny sürüp alyp gaýdardy. Ýene bir gije başga bir zadyny alyp gaýdardy. Soň bir gije hut galanyň hanynyň kowumlaryndan birini ýesir edip alyp gaýdardy. Garaz, galany bir kädä gabardy. Ahyry, galanyň hany alaç tapman, ýesiri yzyna gaýtaryp berýärdi. Käte hanyň içi ýanyp, gaharyna şol ýesiri alyp gelen dönügiň özüni öldürýän mahallary-da bolýardy.

Kellesi alnyp gidilenleriň hossarlary bolsa, “ar-namys, gan-hun” diýip, şol kelle alnyp barlan ileri galalarynyň töwereginde her gije aýlanar ýözerdi. Ol hanyň özüniň ýa-da onuň ýakyn adamlarynyň biriniň kellesini almaga jan ederd. Ýene tä şol maksadyna ýetäýýänçä, şol galanyň adamlaryndan her kim öňünden çyksa-da gaýgyrmazdy.

Şu resimden çekinen Hanly batyr:

— Şu gün howa ümürem geläýipdir. Gel, şu gün gaýtma, batyr, ýatyp git - diýip, kän ýalbardy. Öwezmyrat bolsa onuň sözüne:

— Sen nähili? Meniň häsiýetime näbelet ýaly-la bolşuň. Ýa-da gün-günden meniň gorkaklygym çykýandyр öýdýäňmi? - diýip güldi. Öz eňegine tutup, Hanly batyryň aýdanyna gulak asman ýola düşdi. Hanly batyrlaryň galasy dagyň düýbünde bir böwsededi. Öwezmyrat batyrlaryň galasy bilen arasy on-on iki çakrym ýoldy. Bu ýol baýyrlyklaryň, köne harabaçylyklaryň arasyndan hem siliň akan jarlarynyň üsti bilen geçip gidýärdi. Öwezmyrat batyr galadan çykyp ugramakçy bolanda hatda derwezeban hem:

— Batyr, bu gije göze dürtme garaňky, gitme - diýip, maslahat berdi. Emma bolmady.

Öwezmyrat batyr tüm garaňkyny böwsüp barýardy, emma onuň gylyjynyň baljagy ýazdyrylgydy, guşagyna gysdyrylgy sapaңçasy häzirlengidi. Ol töweregine pugta eserdenlik edip atyny sürýärdi.

Öwezmyrat batyr iki-üç çakrym ýol geçip, galadan mazaly arasyny açdy. Ol indi birnäçe gabyл jarlaryň üstünden geçmelidi. Onuň önünde bir zat çiş gara bolup salgym atdy. Öwezmyrat batyr atynyň başyny çekdi-de, göýä nazar alýan ýaly, aşak eglip, atyň iki gulagynyň arasyndan seretdi.

“Bukuda ýatan dönükleriň garawuly” diýip, öz ýanyndan hümrüdedi. Köp oýlanyp durmady-da:

— Haý, ýagy bärde haw! Ýaryň dagyň agzyny al haw! - diýip, bogazyna sygdygyndan gygyrdy. Atynyň başyny çeke tutup, gamçyny yzly-yzyna şarpa-şarpa urmaga başlady. At gamçynyň awysyna çydaman, öňe bökýär, onda-da başy çekilýär. Ol bir duran ýerinde böküp durşuna, uly güpürdi turuzýar. Gamçy şarpyldysy hem onuň üstüne goşulýar. Göýä bir topar atly eňip gelýän ýaly duýulýar.

Bu bukuda ýatan kyrk atly dönük-garakçylar eken. Olar bizi aňlap üstümize çozdular, dagyň agzyny almazlaryndan öňürti baryp geçeliň diýip howsala düşdüler hem atly-atyna atlanyp, “kime beren bir alla” diýdiler-de, akyp ýatan suwuň boýuny syrpy, ýokarlygyna baka at goýdular.

Ala-goh turzup duran Öwezmyrat batyr hem ýagynyň basgy tapanyny aňyp, atynyň başyny gowşatdy. Öwezmyrat batyryň maksady diňe olary gaçyryp, öz ýoluny açyp geçip gitmekdi. Eger ol atynyň başyny goýberse, derrew olaryň yzyndan ýetjekdi hem özüniň ýekedigini bilinjekdi. Şonuň üçinem ol atynyň başyny çeke tutýardy.

Garakçylar atlanyp, basga düşüp ugranlarynda olardan biri:

— Waý, galdym! - diýip gygyrды hem bir tarapyna baka eýeri bilen zyňlyp düşdi. Onuň münüp oturan aty bolsa köp atlynyň şowurgyny bilen gaçan atylaryň yzyna düşdi.

Öwezmyrat batyr “hudaý berse guluna, getirip goýar ýoluna, ine bi biri maňa olja galdy” diýip, dessine atyndan düşdi. Eýeriň gaşyndaky ýan tanapyny eline alyp, şol ýykylyp galany daňmak üçin bardy. Bu ýykylan ýigrimi, ýigrimi bir ýaşlaryndaky geýnülü daýaw ýigit eken. Ol ýykylanda gaty ýykylymandyr, özem dogumly eken, ýüzüni daňdyrmajak bolup, Öwezmyrat batyr bilen ýakalaşdy. Ahyry Öwezmyrat batyr berkräk darap, onuň ellerini arkasyna gaňyrды. Indi tanapy atyp daňmakчы bolan pursatynda, birden munuň sag omzundan biri ýapyşdy.

Öwezmyrat batyr gaňrylyp seretse, özünden hem daýaw bir adam üstüne abanyp, omzuny döwup barýar. “Bu adam şu ýykylyp galanyň iň ýakyn janköýer hossarydyr. Munuň galdym diýen sesini eşidip, olam galandyр” diýip, Öwezmyrat batyr göz ýumup-açasy salym pikirlendi-de:

— Näme saňalyp dursuňyz! Tüpeňiň gundagy bilen beriň ýeňsesine! - diýip, çepine gygyrды hem tutan ýigidiňiň ýeňsesine depip haýyny aldy.

Şol wagt soň gelip Öwezmyrat batyryň sag omzuna ýapyşan gelip ýeňsesine urjaklara gaýtawul bermek, gaçyp sypar ýaly

bolsa olardan gaçyp gutulmak üçin arkanjaklap çekildi. Ol arkanjaklap çekilende ýeňse ýanyndaky çuň jara güwläp gitdi. Onýança Öwezmyrat batyr ol ýigidiň iki elini arkasyna sarady, iki aýagynam jübütligine sarady. Onsoň jara ýykylana baka ylgady. Ol indi ýüzüni ýaňy raslap başlapdyr-da, jaryň bir tarapyna dyrmaşyp çykjak bolýar. Şol wagt ol sag gulagynyň aşak düýbüne gaty zadyň degenini bildi. Şobada-da gözi garaňkyrap, huşuny ýitirdi. Birazdan soň ol özüne gelip gözünü açanda, eýýäm goly arkasyna daňlypdyr. Öwezmyrat batyryň ýumrugy edil daş ýaly gatydy, munuň gulagynyň aşak ýanyna degip, özünden giderenem şonuň ýumrugydy.

Öwezmyrat batyr goly daňylgy bu iki adamy bir ýere ýygnady. Töweregine gözünü aýlady. Emma töwerekde aty ýokdy.

— Bu näme boldugy boldy? Meleguşuň kellesine näme hyýal geldikä? Hemişe beýle häsiýeti ýokdy-la - diýip, öz başyna hümrüdedi.

Hemişе aty muny hiç wagt taşlap gitmeýärdi. Hatda ol üstünden düşüp, atynyň başyny öz ygtyýaryna goýanda-da, aty nirä gitse yzyna düşüp, yzyndan galmaýardy. Bu sapar weli zym uçan ýaly bolup bir ýere göterilipdir. Öwezmyrat öz atynyň ýagynyň atlarynyň yzyndan gitmejekdigine berk ynanýardy. “Meniň bu iki dönük bilen ýakalaşyp ugranymy

görendir. Biz çuň jara düşenimizden soň Meleguş menden tamasyny üzüp oba baka ökje göterendir” diýip, Öwezmyrat batyr öz ýanyndan oýlandy.

Bu, hakykatdanam, şeýledi. Meleguş eýesiniň daşyna iki sany adamyň geçenini görüp, howsala düşdi. Hokranyp aýaklaryny peşedi. Eýesiniň edip ýören mekirliklerine düşünmedik at eýesi jara girip gözden gaýyp bolap wagty has hem howsala düşüp, bir gapdala zyňdy, hoň ýaly ýere baryp, yzyna bir dönüp seretdi. Ýene eýesi gözüne ilmedi. Şundan soň ol aýagynda baryny edip oba tarap eňdi.

Öwezmyrat batyr gaçan ýagylaryň yzyndan seretdi, diň saldy. Dönükleriň atlarynyň toýnaklarynyň sesi henizem çalaja eşidilýärdi. Ol atlylar özleriniň atlarynyň şowurgynyna yzlaryna düşüp barýan üsti adamsyz iki aty ýetip gelýän kowgudyr güman edip, dagyň agzynyň beklenmeginden gorkup, has-da beter gaçýardylar.

Öwezmyrat batyr pyýada galandan soň özüne ýakyn tarapy saýlamaly boldy. Oba gideninden yzy ýakynda. Şonuň üçinem ol yzyna Hanly batyrlaryň obasyna öwrüldi. Iki sany eli daňylgy guly öňüne salyp ugrady.

Bu iki ýesir diňe goly daňylgy ýola düşüp ugranlaryndan soň özleriniň kyrk atlysyny gorkuzyp gaçyranyň hem ikisini

daňanyň ýekeje adam ekenligini bilip galdy. Öwezmyrat batyr bu ikisini alyp Hanly batyryňka dolanyp bardy.

Derwezeban bu gyzykly wakany gürrüň berenden soň:

— Girseňiz derwezäni açayyn - diýdi. Emma Gandym aksakgal:

— Munça atly bilen girip, ili örüzip durmaly, ýöne sen gaýrat et-de, oňa biziň gelenimizi duýdur - diýdi.

— Ony gaty duýduraryn - diýip, derwezeban ylgap gidip, duýduryp geldi. Onuň yz ýanyndan:

— Gandym kaka! - diýip, Öwezmyrat batyr hem Hanly batyr bilen gelip ýetdi.

— Hä. Barmysyň, batyr?

— Bardyryn welin, Gandym kaka, sizem uly heläkçilige goýaýdym öýdýän - diýip, Öwezmyrat batyr utanç bildirdi.

— Özüň sag-aman bar bolsaň bolýa. Ýöne obada maşgalalar howsala düşdüler - diýip, Gandym aksakgal parahat seslendi.

Öwezmyrat batyr derwezebana bir penje gyran berdi. Hanly batyr bilen hoşlaşdy. Onsoň olar Öwezmyrat batyryň iki ýesirini hem alyp, öz galalaryna baka gaýtdylar.

Soň mälim bolşuna görä, bu iki ýesiriň birinji atdan ýykylany bir galanyň hanynyň ogly eken. Olaryň galalarynda tekelerden gaçyp baran bir dönük bar eken. Ol galanyň

hanynyň buýrugy bilen galanyň jalaýlaryny yzyna tirkäp, serdar bolup gelip, il çapar eken. Ol bu sapar hem hemişekileri ýaly: “Meniň tekelere alamanym bar. Kim gitse, şaýyny tutsun” diýip, gala bildiriş edipdir. Özüne göwni ýetýän jalaýlar: “Gideris, çaparys, olja alarys” diýip, özlerini batyr görkezipdirler, dönügiň daşyna üýşüpdirler.

Hanyň oglunyň hem batyr bolmak hyýaly ýüregine düşüp, gidermen bolupdyr. Atasy “gitme” diýip köp aýtsa-da, lälilik ýigit bir eňegine tutupdyr. Atasy, bir tarapdan gorksa, ikinji tarapdan, oglunyň batyr bolanyňa-da guwanman durmandyr.

Ýöne han oglunyň aladasyny mazaly edipdir. Atlylaryň serdarlaryna pugta tabşyrany bilenem kanagatlanman, özüniň hyzmatçylaryndan iň daýawyny saýlap, ogluna gözegçilik etmek üçin bularyň ýanyna goşupdyr. Bu hyzmatçynyň bolsa uruş diýen zady şu birinji sapar görşi eken. Öwezmyrat batyryň sesinden dowula düşen alamançylar basga düşüp gaçyp başlanlarynda, ol hanyň oglunyň sesini eşidip tanapdyr. Ölsem öleýine salyp, atyndan düşüp ylgapdyr. Ýogsa-da ogluny taşlap barsa, hanyň öldürjegine onuň gözi ýetip duran eken. Şonuň üçinem ol uly howsala bilen baryp, Öwezmyrat pälwanyň omzundan ýapyşypdyr. Şol wagt Öwezmyradyň “ur ýeňsesinden” diýen gykylygy ömründe uruş görmedik adamyň

zähresini ýarypdy. Ol birden arkanjaklap gaçyp, jara ýykylypdy.

Öwezmyrat batyryň agşamky oljasyny synlan ýigitleri:

— Batyr, oljaň oňupdyr. Bu pylany hanyň ogludyr. Muny baş ýüz tümenen bir dinarynam kem bahalamagyn. Hanyň gözi çykan ýaly almaly bolar. Olja gelen hanyň ogluna seret! Gaýta özi kem olja bolmandyr, ýerine düşüpdür. Batyr, baş ýüz tümenen ýekeje jinneginem kemmegin diýişýärdiler. Öwezmyrat batyr bolsa:

— Aý, ýigitler, ynsap diňe ýarpy diýipdirler. Şu günler ýesir alyş-çalşyň iň ýokary bahasy iki ýüz elli tümen. Aýby ýok, men handan şony talap edäýerin - diýýärdi.

— Ogludyr, mün tümenem diýseň alar - diýşip, ýigitlerem ýan berenokdylar. - Şonuň üçinem kem bahalama, batyr.

— Ilden üýtgeşik ala-bäle nyrh çykaryp, ynsapdan çykmak gerek däl - diýip, Öwezmyrat batyram öz eňegine tutýardy.

Öwezmyrat batyr gul tutup gelenden soň üç-dört gün geçipdi. Onuň ýanyna orallaşan bir aýal geldi. Saglyk-amanlyk soralyşyp, nahar-şor berildi. Myhmançylyk hezzet-hormaty berjaý edilenden soň, Öwezmyrat batyr:

— Ýeňňe, belli bir habar bilen geldiňizmi ýa-da myhman bolup geçip gitmekçimi? Soramagyň aýby ýok - diýip, bu nätanyş myhmandan habar sorady. Nätanyş aýal:

— Men habarly geldim, jigi - diýdi. - Men bir agyr söwda, gutulmaz derde düşdum. Meniň derdimiň dermanam seniň eliňe düşüpdur. Men senden şol dermany diläp geldim. Şol dilegimi bitirseň, jigi.

— Menden bitjek zat bolsa, ol hökman biter, ýeňňe. Aýdyber - diýip, Öwezmyrat batyr ony arkaýyn etdi.

— Sen bizi tanamasaňam, biz seni tanaýarys, jigi. At-owazaňy eşidýäris. “Onuň kakasy Däli batyrdyr. Ol ejizleriň hossarydyr” diýip, agzyny açan gürrüň edýär. Şonuň üçinem senden tamamam şeýledi, jigi - diýip, Öwezmyrat batyrdan hoş söz eşiden myhman aýal ilki onuň birneme öwgüsini ýetirdi. Soňra ol özüniň başyna düşen agyr wakany gürrüň bermezden öňürti, türkmen aýallaryna has bolan bir häsiýetde ilki özüniň kimiň gyzy bolandygyndan başlap, ata-enesiniň bolşundan, goňşularynyň bolşundan, obalarynyň rehimli, rehimsiz adamlaryndan, watan dönüklerinden gürrüň berip başlady. Soň özüniň äre berlişi hakdaky gürrüňe geçip, özi üçin salnan galyňa, edinen şaý-seplerine çenli jikme-jik gürrüň berdi.

Ýaş gelin Mamagül onuň berýän gürrüňlerini yşk edip, höwes bilen diňleýärdi.

— Edinen şaý-sepimiň ýekeje halysy-da maňa berlen galyňdan artykdy - diýip, ol aýal gürrüňini dowam edýärdi.

Öwezmyrat batyr üçin bolsa bu gürrüňleriň bary boş gürrüňlerdi. “Seniň äre baranyň, sep edineniň maňa nämä geregi bar. Aýtjak sözüňi iki agyzda aýt-da gutar-da” diýip, Öwezmyrat batyr öz ýanyndan ol aýala käýinýärdi. Onuň diňe myhman hatyrasyna sesini çykarman zordan saklanýardy.

Nätanyş aýal bolsa Öwezmyrat batyryň kalbynda gopýan harasatdan bihabardy. Gürrüňini şol bir äheňde dowam edýärdi. Soňra ol äre berlen ýeri, äri bilen ýaşayşy, goňsy-golamlary bilen gatnaşyklary hakdaky gürrüňe geçip, ýene bir topar zady ownuk-uşak jikme-jikligi bilen gürrüň berdi. Äriniň oglanlygyndan başlap, uzyn hekaýa sözledi.

Myhman aýalyň gürrüňiniň soňky bölegi gyzyklyrak boldumy-nämemi, ony Öwezmyrat hem höwes bilen diňledi.

Gepiň gysgasy, bu aýal agyr şaý-sep edinip, äriniň öýüne gelin bolup gelipdir. Onuň bilen ýaşaşyp başlapdyr. Munuň äri hem garyndaşy-hossary köp ýerden eken. Bular gurply ýaşapdyrlar. Kyrk ýaşyna ýakynlanda äri ölüpdir. Ömürleriniň boýuna bu är-aýalyň kemala getireni bir ogul bilen bir gyz bolupdyr. Bu aýal heniz ogluny öylendirmänkä, gyzyny çykarmanka, hatda heniz gyzyny kime çykarjagy hem belli dälkä, gyzyna şaý-sep edip, sepindirip başlapdyr.

Şol wagt birden bir gije onuň ogly öldürilipdir. Ol oglany öldüren hem bu aýalyň äriniň ýakyn garyndaşlaryndan biri

bolup, ol “men bu oglany öldürsem, onuň aýal doganyny alaryn, maly-dünýäsine eýe bolaryn” diýen niýet bilen öldüren eken. Ol “menden hiç kim güman etmez” diýip pikir edipdir hem ol oglany namartlyk bilen gapyllykda öldüripdir.

Emma aradan birnäçe gün geçenden soň, ol oglany kimiň öldürendigi aýan bolupdyr. Onsoň ol ganhor gaçyp, daga çykypdyr. Ol aýalyň hossarlary tarapyndan hiç hili kömek bolmandyr. Şonuň üçinem ol pul güýji bilen şol dönügiň kellesini getirtmekçi bolup, köp batyrlara pul berip, zat harçlap, iýdirip-içirip garyp düşüpdir. Emma hiç bir zat hasyl bolmandyr. Soň bu aýalyň özi erkek lybasyna girip, ýarag dakynyp, at münüp, gan almagyň ugruna çykypdyr. Bu işde özüniň köp hossarlarynyň arasyndan diňe iki sany ýaşajyk oylan bu aýala ýoldaş tapylypdyr. Ol şol ganhor dönügiň bolýan galasynyň töweregini köp gijeler saklapdyr. Işi-derdi bolup galadan biwagt çykan bigünälerden bir-iki sanysynyň kellesini hem alyp bilipdir. Emma ol kelleler onuň ýüregindäki ýangyna suw sepip öçürmändir. Ol aýal şol dönükden başga ähli ilerini gyryp, kellesini üýşürse-de, ýüregindäki oduň öçmejekdigini bilip, bu bihuda işdenem el çekipdir. Gürrüniň ahyrynda ol şeýle diýdi:

— Bu seniň eline düşen şol dönügi öz galasynda saklap, biziň ýurdumyza baka çapawulçylyga iberýän hanyň ogludyr.

Dertli dermanyny yzlar diýen ýaly, men onuň atasyna-enesine çenli belet. Bu oglanyň ady pylandyr, onuň ejesiniň ady pylandyr, kakasynyň - hanyň ady pylandyr, bularyň galasyndaky atlyrak adamlara çenli men belet. Meniň gije-gündiz şondan başga işim ýok. Küyüm-köçäm şol gala. - Ol sözüne bir azajyk dyngy berdi-de, haýyşyny aýtdy. - Sen, jigi, şol hanyň ogluny maňa sat. Men onuň agramyna agram pul bereýin. Emma şonuň atasy tä şol dönügi tutup, goluny daňyp, diri getirip tabşyrynça, şol oglany saklamagy boýnuňa al. Sebäbi men alyp gitsem, men bir ejiz. Ony bir gije ogurlap giderler. Töweregimden bolsa, maňa kömek ýok.

Bu söwda Öwezmyrat batyr üçin görlüp-eşidilmedik, ilde ýok gyzykly bir söwda bolup göründi. Hakykatdan hem, belki, başga ondan ýüz esse beter adatlar-da il içinde resimdi, emma bir adamyny ikinji bir adamyň kastyna menduzak etmek adaty il içinde resim däl, ol diňe hanlar tarapyndan edilerdi, il ol adaty pislärdi. Öwezmyrat batyr az salym dymandan soň:

— Men bu işi etsem, il maňa näme diýer? - diýip, ol aýalyň ýüzüne dikanlady. - “Öwezmyrat namartçylyk etdi” diýerler. Iliň-ulusyň içinde ýüzüm gara bolar. Men ile çykyp bilmen. Ýöne bir zat - bu oglany atasy hyrydar çyksa atasyna, ýogsa-da, Hywa gidýänlere satyp, şol dönügi öldürip seniň ogluň ganyny almagy öz boýnuma alsam neneň bolýar?

Emma ol aýal:

— Meniň ýaly ejiz üçin edeniňi il ýaman görmez. Il, gaýta, gowy görer, jigi. Sen meniň şu işimi bitir - diýip, bir eňegine tutdy. Öwezmyrat batyr:

— Hökman şol dönügiň diri özüni ýa-da kellesini getirip bereýin - diýse-de etmedi. Ol aýal bir gije-gündizläp ýalbaryp oturdy. Öwezmyrat batyr bu gullary tutanyňa puşmana geldi. Ahyry oba-il “şu ejize kömek et” diýip töwella etdi. Diňe şondan soň Öwezmyrat batyr:

— Bolýar, ýeňňe, sen bir ejiz bolanyň üçin şu ilde ýok iş edeýin, ýöne sen pul diýip aýtma. Men dünýäni puldan doldursaňam, pul üçin ol işi etmen - diýdi.

— Ömrüň uzak bolsun!.. Başaryp bilseň, şol dönügi diri getirtgin - diýip, ol aýal alkyş baryny aýdyp, sargap gaýtdy.

Çelgi edilip ýa-da lüň basylyp, ýörite bellik bilen belleniň, diňe uzalyp gidýän tebigy belgi-dag bilen çäklenýän serhet tygasydan bärlik ýüreginde ýaman niýeti bolman, söwda-satyg işi bilen ýa-da başga iş-derdi bileň geçen adama ölüm hem zulum ýoklugy-da bir adat. Ol haýsy dinden, haýsy milletdenem bolsa bolsun, diňe dönük bolmasyn, ondan başga her kim bolsa-da, “pylan gala, pylan iş bilen barýan” diýip, aýyk aýdyp gidene hiç zowal ýokdy, bardy-geldi ýolda jalaý, azgyn gyňyrraklara duşup, ol ýolagçynyň zady talanaýsa

ýa-da başga hili horluk çekäýse, onuň yzy idegsiz gitmeýärdi. Ol ýolagçynyň niýetläp barýan galasynyň adamlary özlerine gelýän myhmanyň aryny özleriniň ary-namysy hasaplap, onuň kasasyny kyýamata galdyrmaýardylar. Ahalyň bu resimine belet han oglunyň Öwezmyrat batyryň eline düşüşini eşidip, iki atlyny ugradypdy. Ol atlylar gelip:

— Batyr, bizi han aga iberdi. Näme baha kesseň kes-de, han aganyň ogluny yzyna sat - diýdiler.

— Hoş gelipsiňiz - diýip, Öwezmyrat batyr olara öz şertini aýtdy. - Han aganyň oglunyň bahasy hem il deňi bolar. Şu günler ýokary baş nyrh iki ýüz elli tümendir. Emma men onuň elli tümeninem aýyrýan. Ýöne onuň ýerine han aga başga bir salgyt saljak. Eger han aga şony bitirse, ogluny alyp gidibersin.

— Özi han agadan bitjek zat bolsa bitirer - diýip, gelen wekiller ynamly aýtdylar.

— Han aga bitirse, oňa şeýle diýip aýdyň. Onuň galasynda namartlyk bilen bir ýigidi öldürip giden gandar bar. Iki ýüz tümen bilen şol ganhoryň hem iki elini arkasyna daňyp ibersin ýa-da kellesini ibersin. Han aga üçin ýene bir dönük tapylar. Eger şol edilmese, hanyň ogly şol gandaryň deregine öldüriljek... Onsoň bu ýerde han aganyň hyzmatçsy-da bar. Han aga aýdyň, onuň bahasy hem on tümen ýa-da baş tümen.

Onam alyp gitsinler - diýip, Öwezmyrat batyr gullaryň bahasyny kesdi.

— Bu şertiňi han aga aýdarys - diýip, gelen wekiller yzyna gaýtdylar.

Han şol ganhor dönügi gaty gowy görýär ekeň. Ony ýallap bakyp ýören eken. Emma şol gezek ogluny galdyryp geleti bári, ony ýigrenip başlapdy. Onuň üstesine-de gürrüň öz oglunyň jany hakda gidensoň, han nalaç Öwezmyrat batyryň şerti bilen razylaşmaly bolupdy. Ol şol dönügiň kellesini alyp, iki ýüz tümen bilen birlikde iberip, ogluny satyn almaga mejbur boldy.

Öwezmyrat batyr ol dönügiň kellesini şol aýala eltip berdi. Şol kelläni görende ol aýalyň eden hereketleri Öwezmyrat batyry gaty geň galdyrdy. Ol aýal bir hili keşp bilen heniz gany kokamadyk kellä seretdi. Ýerinden turdy hem Öwezmyrat batyryň donunyň syýyny öpdü. Onsoň dulda asylgy duran gylyjy alyp syrды-da, arka ýüzi bilen kelläniň syrtaryp duran dişlerine kakdy.

— Sen meniň ýekeje guzymyň başyna ýetdiň. Sen jiger-bagrymy kesdiň - diýip, göýä ol kelle diri-de, öldürilmeziniň öň ýanynda oňa eden günäsini aýdýan ýaly samyrdady. - Kelläň meniň elime düşdi, ganhor. - Ol kellä has güýçli azm

urdy, dişini gyjap, gylyjyň arkasy bilen onuň dişlerine has gatyрак kakdy. - Indi senden içimi sowadaryn, ganhor.

Öwezmyrat batyr özüniň bu eden işinden müýnli ýaly, sesini çykarman durdy hem bu ýerden basymrak gitmäge howlukdy. Ol öý eýesi aýal:

— Entek, bu gün bu ýerde bol! - diýip, hernäçe ýalbarsada, onuň diýenini etmän öýüne gaýtdy.

Ol aýal bolsa dönügiň kellesinden bar ahmyryny çykardy. Gyrkylygyň bir taýyny agajyň başyna sarap, dönügiň kellesini hem onuň başyna sançdy. Üç günläp, galanyň içinde gözgülban edip, “ganhor, dönük” diýip gezdirdi. Soň naýza sanjyp, daş gapysynda dikip goýdy. Her gün ertir ir bilen daş çykanda, ol dönügiň kellesi bilen gürleşip, oňa nälet okaýardy. On günden soň ol kokan kelläni eltip, galanyň derwezesinden asdy. Ol kelle tä çakyr süňk bolýança, şol derwezede asylgy galdy.

Öwezmyrat öz ýanyndan “men namartçylyk etdim” diýip, birneme iňkise gitdi. Emma il arasynda “Öwezmyrat batyr bir ejize ýagşylyk edipdir” diýen gürrüniň ýaýramagy ony köşeşdirdi.

Aradan birnäçe gün geçenden soň aýal ýene Öwezmyrat batyryň ýanyna geldi. Ol Öwezmyrat batyry bir çola çekdi-de:

— Öwezmyrat, meniň oglumam, hossarymam sen bolduň. Indi senden başga hossarym ýok. Men şol ýekeje galan gyzymy

saňa berýän. Sen meniň gyzymy al. Bar zadym bilen meni öz galaňyza göçurip getir - diýdi. Öwezmyrat batyr ýylgyrды-da:

— Ýeňňe, meniň aýalym bar. Meniň öýlenenime kemally baş ýylam bolanok - diýdi. Ol aýal munuň bilen el çekäýmedi.

— Ony bilýän - diýdi. - Öýleneniňe kân wagt geçmändiginem bilýän. Ikinji sapar öýlenmegiň näme aýby bar? “Gelse ýigidiň döwleti, üç-dört öýlener, öýlener” diýmänmidirler? Onuň hiç aýby ýok.

— Ol aýdanyňam şeýle - diýip, Öwezmyrat batyr öňki ýylgyryp durşuna gürledi. - Her kim şeýle zada ýetip bilse armany ýok. Şony bir dereje bilýärler. Emma, ýeňňe, men şol işi başaryp biljek däl. Onsoňam, öňki eden işimiň üstesine bu işi hem edäýsem, il-gün näme diýer? “Öwezmyrat batyr ol namartçylygy şu gyzy almak üçin eden eken... Asyl ýeke şol gyz üçinem däldir, dul aýalyň zadyna göz gyzdyrandyr” diýerler. Men, ýeňňe, ol kömegi şu iş üçin etmedim ahyry... Çopan batyryň aýdan sözünü menem aýtmaly boljak, ýeňňe. Bir wagt Nurberdi han bilen Çopan batyr Mara kömege baranda, Nurberdi hana Güljermal hany alyp berip, bir ýabam suw beripdirler. Çopan batyra-da şeýtmekçi bolupdyrlar. Onda Çopan batyr gaty gaharlanyp, “Garyndaşlarym, maňa beýle söz aýtmaň. Men bu taýa heleýsiräp gelmedim. Kömege geldim” diýipdir. Birnäçe nebsewür adamlar “Çopan batyr akmaklyk

edipdir” diýseler-de, men Çopan batyra gaty akylyly diýýän... Ine, ýeňňe, men saňa ak ýürekden kömek etdim ahyry. Onsoň sen maňa beýle zatlary diýme...

Şeýdip, Öwezmyrat batyr ol aýaly sypaýyçylyk bilen yzyna ugradyp goýberdi. Ol bu aýalyň aýdan gürrüňini hiç ýerde agzyndan sypdyrmandy. Emma niredenem bolsa bu barada il arasynda ullakan gürrüň ýaýrady. “Özi gelip, öz dili bilen gyzyny hödürlände alman gaýtarypdyr. Öwezmyrat batyryň akmakçylygyna seret ahyry” diýşip, käbir adamlar oturylyşykda, gürrüňçilikde gürrüň edýärdiler. Emma Öwezmyrat batyr bu gürrüňlere baş galdyryp durmady. “Il agzyny ýygyp bolmaz, çelek agzyn bogup bolmaz” diýen akyla eýerdi. Ol şol aýalyň diýenini edäýende hem onuň tersine gürrüň ediljekdigini bilýärdi.

Öwezmyrat batyr hanyň ogluny yzyna satdy, dilegini bitirip, şol aýaly hem başyndan sowdy. Indi hanyň ogly sebäpli ýesir düşen hyzmatçy galdy. Han hem öz hyzmatçysy üçin baş tümeni rowa görmedik borly, onuň gürrüňinem etmedi. Başganda yzyndan gelen bolmady. “Öwezmyrat batyr, han aga meniň üçin ýene bir gezek sargyt et” diýip towakga edensoň, ol elin gideniň birinden ýene hana habar iberdi. Emma ýene-de handan hiç hili jogap bolmady. Ýesir biçäre “Men gije-gündiz han aganyň agyr hyzmatyny etdim, ogly üçin şu güne düşdüm,

ýene meniň baham baş tümençe bolmady” diýip öz başyna hüňürdäp gezdi. Öwezmyrat batyr “bu-da Kany batyr ýaly bahasy bir jinnege gelen bagtsyz adam eken” diýip oýlandy-da, bir gün Mamagüle bir tamdyr çörek bişirtti.

— Gutly! - diýip, ýesiri çagyrdy.

— Hä, Öwezmyrat batyr!- diýip, ýesir ylgap geldi.

— Sen şu çörekleri hol torba sal-da, ýola düşmäge taýýarlan. Gutly uludan demini aldy, naýynjar seslendi:

— Hä, batyr, bolýar, batyr. Kysmatdyr, çekerin. Ýöne meni nirä satanyňy bir aýt. Hywa gidýän söwdagärlere satdyňmy ýa-da Buhara gidýän söwdagärlere? Aýt, kysmatymyň haýsy tarapa çekenini bir bileýin?..

Bir adamyň yzyndan hossarçylyk edilip, satyn alynmasa, onuň satylmagy ilerde-de, gaýrada-da resimdi. Bu pahyr ol resime boýun bolup, bazara düşmäge taýýar bolup ýördi. Öwezmyrat batyr güldi-de:

— Öýi köýen, men seniň söwdaňy heniz edemok. Men seni öz iline aşyrjak - diýdi. Emma Gutly onuň sözüne ynanmady.

— Batyr, takdyra çäräm ýokdur, men senden razydyryn. Bu il resimidir. Sen meni nirä satýanyňy aýt - diýip, ýene öňki sözlerini gaýtalady. Öwezmyrat:

— Seni öz ilini ugradýan, özümem araçäkden geçirip gaýtjak - diýse-de, Gutly oňa ynanmady. Şol ynamsyzlygy bilenem şaýyny tutdy. Bir tamdyr çöregi torba salyp, boýnundan asdy. Öwezmyradyň öňüne düşüp ugrady. Öwezmyrat atly, ol pyýada, atyň öňüne düşüp barýar. Öwezmyradyň salgan ugruna öz maýdalyna ýöreyär. Arkaç galalaryndan saýlanyp, araçäge ýakynlanlarynda, diňe egremçe ýollar bilen daga dyrmaşyp başlanlarynda ol Öwezmyrat batyryň sözleriniň hakykatdygyny bildi hem ynandy. Ol aýak çekdi. Ýodanyň gapdalynda somalyp duran daşyň üstüne özüni goýberdi. Sesini çykarman dymyp oturdy.

— Gutly, gaty ýadaýdyň öýdýän, indi araçäk ýakyn. Ine aşan ýeriň pylan gala, onsoň pylan gala - diýip, Öwezmyrat batyr ileriň etek galalarynyň birentegini atma-at sanaşdyryp çykdy. Emma Gutly muňa jogap bermegiň deregine monjuk-monjuk gözýaşyny ýaňagyndan syrykdyryp otyrды.

— Näme beýle hapalyk basdy? Ýigit diýeniň mert bolar - diýip, Öwezmyrat batyr oňa göwünlik berdi.

— Aý, batyr, sen meni söwdagärlere satansyň, meniň baham näçe bolduka diýip, biljek bolupdym. Dogrudanam, sen meni öz ilime ugradýan ekeniň. Indi men ynanyş galdym muňa. Ýöne ol taýda meniň baham bir tümenem bolmady. Ol watanda men gatyr bolup hyzmat edipdim ahyry... Emma

baham bir eşekçe-de bolmady. Indi men şo tarapa näme üçin barýanyma özümem düşünemok - diýip, Gutly ýürejiginden syzdyryp aýtdy.

— Ol aýdýanyň dogry, Gutly. Ýöne hemme ýerde-de şeýle zat bolup bilýär. Ine, Kany batyry alyp gör - diýip, Öwezmyrat batyr Kany batyryň başyndan geçirenlerini birin-birin hekaýa edip berdi. Yzyndanam sözünü şeýle jemledi. - Her näme-de bolsa öz watanyňdyr, Gutly.

Gutly bir az salym dymyp oturdy-da, Öwezmyrat batyra ýalbaryjy bir manyda ýüzlendi:

— Aý, batyr, ol ýerde meniň hiç kimim ýok. Ol ýerde näçe hyzmat etsem-de, bahamyň artmajakdygyny gördüm. Eger-de men saňa aýratyn bir ýük bolmasam, nogsanym degmese, sen meni öz ýanyňda sakla. Men seniň hyzmatyňy edeýin. Ölinçäm saýaňda saýalaýyn...

— Näme, maňa hiç hili ýüklügiň ýok. Halys, gitmejegiň çynyň bolsa, gözəl göwnüň. Gezesiň gelse, bu ýerde¹ geziber. Belki, şowuna düşse öylendirerin, illendirerin. Öýli-işikli bolarsyň - diýip, Öwezmyrat batyr ony yzyna alyp gaýtdy. Pukaralara ýakyn diýlip hasaplanýan Gandym aksakgal bolsa Öwezmyradyň bu eden işine monça boldy. Hoş sözler bilen Gutlynyň göwnünü göterdi.

— Gutly, ol ýeri boldy näme, bu ýeri boldy näme, göwnüň söýen ýerini saýla. Bu ýerde bolsaň, senem biziň birimiz. Aramyzda birimiz bolup gezersiň. Myradyňa ýetersiň - diýdi.

Gutlynyň asly ýerligi Daraýygez türkilerdendi. Ol ýaş başyndan çopan-çoluk bolup gezipdi. Soňra Maşat sebitlerindäki galalarda onuň-munuň hyzmatyny edipdi. Soňky döwürde bolsa şol hanyn gara hyzmatçysy bolup işleýärdi.

Şeýlelik bilen Gutly Öwezmyrat batyryň ýanynda galdy. Soňra Öwezmyrat batyr Gutlyny Daraýygezden bir abraýly ýeriň maşgalasyna öýerdi. Ony öylendirmekçi bolanda Öwezmyrat batyr birneme ýalanam sözledi.

— Siziň gyzyňyzy öz süýtdeş doganym üçin soraýan. Özümiziň bolsa iki sany sowutly degirmenimiz bar. Dynman ýöräp durýar. Mülkümiziň, bag-bakjamyzyň aňyrsyna-bärsine göz ýetmezdir - diýip öwündi.

Daraýygezliler tekelere gyz bermese bermezdi, emma “biziň aslymyz Daraýygezli, Änewde oturyp, bir saý-sebäp bilen tekeleriň arasynda oturymly bolduk” diýip, Öwezmyrat batyr muny hem bir sülä getirdi. Onuň sözünü tassyklaýjy şaýatlaram Daraýygezde gyt dälidi.

Şeýlelik bilen, şowuna düşürip, Öwezmyrat batyr Gutla Täzegüli alyp berdi. Bir oraça dikip berdi. Il arasynda onuň adynyň gapdalyna “myrat” sözünü hem goşup, Gutlymyrat

diýip ýeredip başladylar. “Hemme kişi Gökdepe galasyna göçüp barmaly” diýlip jar çekilenden soň, Gutlymyrat hem il bilen bir hatarda Gökdepä göçüp barypdy.

Göz baglaýan perde

Seýitmyrat beg Gutlymyrada buýran ýumşy bitmän, lapykeç bolup öz tümüne bardy. Gutlymyrada bolan gaharyny aýallaryndan çykarjak bolýan ýaly, töweregine azm urdy.

— Tüňçäni oturdyň. Çay getirň - diýip herreldi.Ýene birden bir zat ýadyna düşen dek, laňňa ýerinden galdy. Çykyp gidip, Hanmämmet atalygyň ýanyna bardy. Onuň ýanynda-da uzak eglenmedi. Tümleriň arasynda sümsünip, başga birnäçe gapylara degdi, kimleridir görüşdirdi. Aýalarynyň goýan tüňçesi birnäçe mertebe gaýnap syndy. Ol ýagşy garaňky gatlyşandan soň öz tümüne öwrülip geldi. Töre geçip, jaýdar ornaşyp oturdy.

— Adam ölermi-ýitermi, bir eşek ýaly gul seniň buýranyňy edenok. Edil ýüzüne bakyp, etjek däl diýýär. Gel-gel öz guluň ýüzüne bakyp, şeýle diýenden soň, başgalardan näme tama etjek? - diýip, öz başyna hüňürdedi.

Juwaz ýagy bilen ýanýan ölügsije çyranyň bir gapdalynda Seýitmyrat begiň ejesi Şasoltan ýaýrap otyrды. Onuň ikinji

gapdalyny bolsa Seýitmyrat begiň baýry aýaly tutup otyrdy. Seýitmyrat begiň kiçi aýaly bolsa şolaryň arasyndan syzyp özüne zordan ýetýän ýagty ülesinden peýdalanyň, nähilidir bir geýmiň ýakasyna keşde çekýärdi. Kakasy Döwletmyrat aksakgal bolsa ikinji bir tünde ýanyna gürrüňe gelenler, oğlan-uşaklar bilen gümrady.

Şasoltan hemişeki häsiýeti bilen:

— Ýene näme bolupdyr? - diýip, äwmän-alňasaman, oglunyň käýinjiremesiniň sebäbini sorady.

— Näme bolar öýdýäň? - diýip, Seýitmyrat beg hemleli gepledi.- Hol Gutlymyrat kürte ýumuş buýurdym. Ýumşumy bitirenden geçen, gaýta meniň bilen gep nokatlaşýar.

— Özüň baryp buýraňda şeýle diýýärimi? - diýip, Şasoltan geňledi.

— Wah, hawa-la. Neneň içiň ýanmasyn onsoň?..

— Bu nä azan gul beýle...

— Azyp ýöne-de bir azmandyr ol gul.

— Hemmesi seniň ýüzüňden. - Şasoltanyň birden gahary geldi. - Ol biliňdäkini nämä göterýärsiň? Aýlap, guluň kellesinden salmazlarmy?.. Saňa näçe aýdylsa-da, aýdylan ýokanok asyl...

— Kellesinden salsaň, näme ölüp ýatan guluň bardyr-da.

— Gul öldi - it öldi. Ölse ölüpler geçsin. Ölende özümüzden başga ganyny sorajak barmy?

Seýitmyrat beg bir azajyk dymyp oturdy-da, hümmüldili gürledi:

— Şu guluň syrtyndan goltgy berýän barmyka diýýän. Ýogsa gul kim, meniň bilen beýle agyzlaşmak kim?

— Kim bolup biler oňa meçew berjek?

— Kim bolar öýdýňň?..

Şol wagt daşarda at aýagynyň dükürdisi eşidildi. Oturanlar gürrüňini kesip, dükürdä baka gulaklaryny gerdiler. Daşarda adam hümrdisi-de eşidildi. Kimdir biriniň:

— Sen atlary al-da, öýe bar. Göýä hiç ýerden gelmedik ýaly bol, eşitdiňmi? - diýen sözleri eşidildi. At üstünde oturan:

— Bolýar - diýdi-de, düşüp galanyň hem atyny goşlap alyp gitdi. Atdan düşüp galan tümüň agzyndan seretdi-de:

— Seýitmyrat beg! - diýip, ýuwaşja seslendi.

— Dykma serdar, senmi? Gir, gir! - diýip, Seýitmyrat beg ony ör aýak üstüne turup garşylady. Aýallar bir çete çekildiler. Dykma serdar agzy köjelgi haly horjuny eline alyp tüme girdi.

Dykma serdaryň ogly Hakberdi bilen niredendir gyssagly gelip durşudy. Ol ýüzüniň ugruna Seýitmyrat begiň ýanyna sowlup, onuňkyda düşüp galdy. Atyny hem ogly bilen öýüne ugratdy.

— Aldyrman-ýoldurman, sag-aman geldiňmi, serdar? - diýip, Seýitmyrat beg onuň habaryny aldy.

— Sag aman geldim - diýip, Dykma serdar elindäki horjuny bir dulda goýup oturdy.

— Derweze saklaýan perraçlardan nähili geçdiň? Olar hiç zat aňmadylar dälmi? - diýip, Seýitmyrat beg sorady.

— Şolara bildirmejek bolup, ýüzümi garaňka tutup geldim. Diňe derwezäniň agzyndaky iki sany perraç gelenimi gördi. Olaram meniň nireden gelýänimi näbilýär. Onsoňam olary geplemez ýaly edendirin.

— Hawa, köp ýagşy... Ýeri, iýeniň-içeniň özüňki, gören-eşideniňden habar. - Seýitmyrat beg Dykma serdaryň üstüni soragdan gömdi. - Bu sapar nähili hoş habar getirdiň? Ak patyşanyň beýikleri näme diýýär? Ahyry bize nähili sylag bermegi wada edýärler?

— Biziň işimiz oňuna. - Dykma serdar arkaýynlyk bilen gürlledi. - Gowy zatlary-da wada berýärler. Biz ertirden başlap, hiç kime aňlatman, azyk-suwluk ýarar zadymyzy gaýrak, gum içine çekmeli.

— Diňe ikimizmi? - diýip, Seýitmyrat beg sorady.

— Ýok, öz adamlarymyz bilen. - Dykma serdar sözüne has sallam berdi. - Bu işi kimlere duýdurjagymyzy özümüz bileris... Şäheri alanlaryndan soň bolsa hormatlap beýikleriň önünden

çykmak işini guramaly. Çykjaklar, elbetde, sen, men, ýene öz diýen adamlarymyz bolar. Belki, nesip çekse, ak patyşanyň ýanynda-da gitmeli bolsa bolar...

Yzyndan arkaýyn Dykma serdar nähili gidip-geleniniň gürrüňini dowam edýärdi.

* * *

Edil Dykma serdaryň Seyitmyrat begiň tümüne girip, gürrüňe mazaly kellesini gyzdyran wagty agyr topar atlynyň aýagyňyň sesi ýeri sarsdyryp, şäheriň gaýraky derwezesine ýakynlady. Janpenaň üstünde duran perraçlaryň biri:

— Kimem bolsaňyz, derwezä gelmän! - diýip gygyrdy.

Atlylaryň öňüne düşüp, at başyny çekmän gelýän atly perraçlaryň sesini eşitmedigem bolsa:

— Derwezeden sowulyň? Haýsy biriň demime düşseň çaparyň! - diýip gygyrdy hem ädim ogurlaman şähre girdi. Diňe şondan soň yzyndakylara elini bulap gygyrdy. - Aýak çekiň!

Janpenaň üstünde gymyldaman duran perraçlar onuň kimdigini eýýäm sesinden tanapdylar. Yzyndaky atlylar daşyna hümer bolup aýlanandan soň, atly başy atynyň başyny yzyna derwezä tarap dolady.

— Aşak düşüň! - diýip, ol perraçlara gygyrdy.

— Näme batyr?! - diýip, perraçlardan biri aşak düşdi.

Atlylaryň baştutany egilip, ýanyna gelen perrajyň üstüne abandy-da, ýuwaşja pyşyrdap sowal berdi:

— Gaty göniňden gel-de, habar ber. Şu gün agşam namazyňdan soň şu derwezededen kim geçdi?

— Ýok, ýok, batyr, janly jemende geçenok - diýip, perraç jogap berdi.

— Ataň-babaň haky üçin, ýetim-ýesirleriň, ähli milletiň haky üçin göniňden gel.

— Ýok, ýok, batyr, adam geçenok. Gönim - geçenok.

Atlybaşy ata-babany, milleti orta salyp perraçdan dogry jogap alyp bolmajagyny aňlan bolmaga çemeli, ol:

— Gönel! - diýip, hemle urdy. Şonda-da perraç:

— Ynan, batyr, hiç kim geçenok - diýip, şo bir sözünden ýazmady.

— Häý, ýala öwrenen ýalçy itler, ähli milleti baş gyrana satan namyssyzlar, sizi göniňizden geler ýaly ederdim welin, işim gyssag - diýip atlybaşy atynyň başyny yzyna dolady.

Ýöne ol gyssanmady. Atyny ýuwaşja sürüp, bir meýdan içini gepledip gitdi. Bu egnine agyr dag çöken dek ýegşerilip, pikire batyp barýan Öwezmyrat batyrdy.

Esli gideninden soň, Öwezmyrat batyr atynyň başyny çekdi. Beýlekilerem saklandylar.

— Ýakynrak geliň! - diýdi-de, Öwezmyrat batyr atlylaryna bir zat aýtmaga taýýarlandy. Atlylary atlarynyň böwrüne debsiläp, onuň daşyna çugdamlandylar. - Biz gijä galdyk - diýip, ol ahmyrly seslendi. - Kanynyň atynyň gurruga ýykylmagy nämä gerekdi. - Onuň bu sözlerindäki münkürligi hiç kim aňmady. Ol şol bir äheňinde dowam etdi. - Men gala girmänkäler olaryň ýüzüni ýere basjakdym. Ýetişmedik, indi ol arkaýyn oturandyr. - Ol böwrüni diňläp sagyndy-da, ýaýdançly seslendi. - Hälem bir pille. Men ol adamy tanaýan. Onuň şu wagt nirede oturandygynam bilýän. Ol adamyň getiren sowgatlary bilen üstüni basmak boljak welin...

— Batyr, beýle anygyny bilýän bolsaň, onuň “welini” bolmaz, süreliň, ol adamy ogurlygynyň üstünde tutalyň - diýşip, atlylar ýerli-ýerden gygyryşdylar.

Öwezmyrat batyr bir azajyk diňirgenip durandan soň, ýene öz şühbesini orta atdy:

— Onuň üstüne barmagam, ony ogurlygynyň üstünde tutmagam kyn däl. Ýöne bir zady bar. Ana, şol meni ýaýdandyryýar. Niçikmi iş jygba-jyga gelen ýerinde, Garry batyr başlyklaýyn araňyzdan bolgusyz töwellaçylar tapylýar-da, meni öz ugruma goýmaýar. Şu sapar şol gylygyňyzy taşlap,

ýeke meniň aýdanymy etseňiz gitjek. Bolmasa, şu ýerden yzyna dolanjak.

— Haýyrly iş bolsa, näme etmän, seniň diýeniňi hökman ederis - diýşip, atlylar ýene ýerli-ýerden seslendiler.

— Bolýar, onda gideliň. Ýöne sözüňizde berk duruň - diýdi-de, Öwezmyrat batyr atlylaryň öňüne düşüp ugrady.

“Bu iki atly Dykma bilen ogludyr. Ol beýle ogryn işe çykanda, oglundan başga adama janyny ynanmaz. Onuň syr alyşýan adamy hem ýakyn dosty Seýitmyrat begdir. Häzirem ol göni öz öýüne barman, dogry şonuň ýanyna barandyr” diýip, Öwezmyrat batyr pugta ynanýardy. Ol şol ynamy bilen ýuwaşja sürüp baryp, atlylaryny Seýitmyrat begiň tümüniň daşyna aýlady. Atlylaryň käbiri “Batyryň bu näme edip ýördügi, öz doganoglany Seýitmyrat bege münkür-le bu” diýip göwünlerine getirdiler. Emma söze salym bolmady. Öwezmyrat batyr gylyjynyň baljagyny ýazdyrды-da, atyndan düşüp, tüme tarap ylgady. Egilip, tümüň agzyndan seretdi. Ölügsi ýylpyldap duran çyranyň daşynda oturanlara gözi düşende, ol ýüregindäki ynanjyny gaty berk tassyklady. Gylyjyny syrpy eline aldy-da:

— Dykma! - diýip gygyrды.

Seýitmyrat beg bilen Dykma serdar hiç zatdan habarsyz, arkaýyn gürlleşip otyrdylar. Olar duýdansyz ýerden Öwezmyrat

batyryň sesini eşidenlerinde, üstlerinden gaýnag suw guýlan ýaly boldy, depe saçlary üýşüp gitdi. Dykma:

— Hä! - diýip, ysgynsyz seslendi.

— Hany bir bäri çyk!

Bu tüm göýä gadym bir wagtda gazylyp, weýran bolup galan çukura meňzedi. Hiç seda çykmady. Öwezmyrat batyr ýene gaýtalap gygyrdy:

— Dykma, saňa aýdýan, hany bärik çyk!

Seýitmyrat beg Öwezmyrat batyryň sesini eşiden badyna tanan hem bolsa, göýä ony ýaňy tanaýan adam bolup:

— Bu Öwezmyrat batyryň sesi ýaly-la - diýip, ýallaklap başlady. - Batyr, senmi asyl?.. Gel, öýe gir. - Ol ýerinden turup, Öwezmyrat batyryň sesini eşidip özüni ýitiren Dykma serdaryň öňüne düşdi. Emma Öwezmyrat batyr onuň sözüne gulagam salmady.. Onuň egni üstaşyr Dykma serdara gygyrdy:

— Näme, gulagyň gapykmy, Dykma?!

Dykma serdar az-kem janlanyp, çalarak ardynjyrady-da:

— Näme bolupdyr, batyr? Bolup durşuň nähili? - diýdi.

— Daş çyk! Üýtgeşik hiç zat ýok. Mert adam aýdylanyny eder.

Dykma serdar Öwezmyrat batyryň häsiýetine beletdi. Daş çykaýdygy egniniň üstünde kellesiniň tapylmajakdygyna gözi

ýetip durdy. Ol daş çykamak hakda pikirem edenokdy. Ýene Seýitmyrat beg ara düşdi.

— Öwezmyrat, hany öýe girsene, bu bolup durşuň nähili? - diýdi. Öwezmyrat batyr ýene öňküsi ýaly onuň gürrüňine gulagam asman ýigitlerine buýruk berdi:

— Kany batyr, ýene üç-dört sanyňyz tüme giriň-de, bularyň goluny arkasynda mäkäm daňyň. Tiz boluň! Entek bular it oýnadýar. Näme barlygyny bularyň gözüne görkezeýin. Tiz boluň!

Kany batyr, ýene-de baş-alty ýigit atdan düşüp, tümüň agzyndan bardylar. Kany batyr öňüni başlap girip ugrady. Seýitmyrat beg rejäniň geň dældigini aňlady-da, hasyr-husur duly sermeledi. Keşde çekilip bejerilen bukjada arzylanyp goýlan Gurhany aldy. Maňlaýyna syldy-da, arada goýdy:

— Eger Dykmadan siziň göwnüňize garalyk gelen bolsa, sonuň aklygyna men Gurhandan ant içýän - diýip, ýene Gurhany ýüzüne syldy. Hakykaty basyrmak üçin Gurhan bir gara perde boldy. Göz baglaýan perde ara düşdi.

Gurhan ara düşende Kany batyr allaniçiksi bolup gaýra çekildi hem näme etjegini bilmän sagyndy.

— Näme sagynýarsyňyz? Haýal etmän ellerini daňyň! - diýip, Öwezmyrat batyr gygyrdy. Kany batyr:

— Ara Gurhan goýdy ahyry - diýip, ýaýdançly seslendi.

Öwezmyrat batyr janyýangynlylyk bilen gygyrdy:

— Gurhan däl, eger Muhammediň özem gelip ara düşse daňyň! Näme ol kitap turup siziň ýakaňyzdan tutar öýdýäňizmi?- Tiz daňyň!..

Şol wagt atlylaryň bir çäginde duran Hal molla ara düşdi.

— Bu Gurhanam tananok, Muhammedi-de. Munuň bu bolşy gowy däl. Biziňem munuň yzyna düşüp ýörmegimiz düzüw däl - diýip gygyrdy. Şundan soň atlylaryň arasynda hyşy-wyşy, hümrüdi köpeldi. Kimdir biri:

— Gurhanyň üstüni basyp geçmek bolmaz. Ol Gurhan ahyry - diýip gygyrdy. Öwezmyrat batyr oňa tarap azgyryldy:

— Gurhan bolsa bolubersin! Kim oňa bu ara sokul diýýär?! Durmaň, daňyň!

— Biz nāhak münkür bolýandyrys, adamlar. Bolmasa, Seyitmyrat beg orta Gurhan atmazdy. Orta Gurhan atyldy, iş gutardy - diýip, şol wagt ýene biri gygyrdy. Başga-da bir topar adam onuň sözlerini alyp göterdi. Adamlar gygyryşyp başlansoň, şu wagta çenli sesini çykarman duran Garry batyr hem Öwezmyrat batyryň üstüne gygyrdy:

— Seniň bu etmäň düzüw däl, dinden çykan!

— Biz-ä Gurhanyň üstüni basyp geçip biljek däl - diýişip, tümüň gapysyndan girenlerem yzlaryna çykdylar.

Öwezmyrat batyr uludan demini aldy-da:

— Hã, satlyklar, bagtyňyz getirdi - diýip, ahmyrly seslendi. - Ýoldaşlarym bir topar gulaty boldy. Eger ýoldaşlarymyň heý bolmanda ikisi-üçüsi algyr, laçyn bolanlygynda, ertir gala jemagaty siziň biriňiziň kelläňizi şäheriň gaýraky derwezesinde, biriňiziňkinem ilerki derwezesinde görerdi. Asyl ogluňy tirkäp, patyşanyň beýiklerinden sowgat-sylag baryny alyp, şaýyn tutup gelýäkäň, şähre ýetirmän, ýolda tutardym. Haýp, ýakyn ýoldaşlarymda baş gyrana satylanlar bar...

Öwezmyrat batyr özüniň soňky sözlerini Kany batyra kakdyryp aýtdy. Şundan soň onuň Kany batyra bolan münkürligi has hem güýçlendi.

— Batyr, Dykmanyň ýedi günden bäre şu şäherden çykmandygyna Gurhandan ant içýän - diýip, Seýitmyrat beg gygyrdy.

— Wah, Dykma ikiňiziň kelläňizi Gurhanyň üstünde goýup çapardym-la welin, ýoldaşlam duşmady - diýip, Öwezmyrat batyr ahmyrly seslendi-de, derrew atyna atlandy.

Onuň gahar-gazaby depesine çykyp, gözleri lowurdap ýanýardy. Gapdaldaky tümlerde ýaşaýanlar daş çykyşyp, aňk-taňk bolşup durdular.

Öwezmyrat batyr atyny ýuwaşja sürüp, ilerligine baka gitdi. Atylaram onuň yzyna düşdi. Bu sesini çykarman ümsüm sürüp baransoň, atylaryň biri:

— Batyr, nirä barýarys - diýip sorady.

— Nirä bor, öýüme barýan - diýip, Öwezmyrat batyr gaharly jogap berdi.

— Biz nirä barmaly?

— Siz ol biliňize dakynyp ýören haram ýaragyňyzam aýryň-da, onuň deregine biliňize mesbap gysdyryň. Garry batyram baş edinip, metjide baryň. Her gün öňüňizi, ardyňyzy baş sapar ýuwuň-da, baş wagtyňyzy kaza goýmaň. Gurhandan, Muhammetden gorkýanyňyz çynyňyz bolsa, şolaryň talabyny berjaý ediň...

Ol soňra sesini çykarman gitdi. Öwezmyrat batyryň bu gürrüňine gülesi gelip, içi ýarylyp barýan ýigitlerem bardy. Emma olar Öwezmyrat batyryň gaharynyň gaty gelendigini bilip, zordan saklanýardylar. Az salym ýöränden soň, Öwezmyrat batyr ýene atynyň başyny çekdi.

— Men size aýtjagymy aýtdym-a, ýene näme yzyna düşüp gelýärsiňiz? - diýip, atylaryna ýüzlendi. - Baryň, öz işiňize gidiň. Men indi urşy taşladym.

— Batyr, seniň bu bolşuň gowy däl. Saňa bir gep-ä az, iki gepem kän. Munyň bolmaýar - diýip, atylaryň biri gürlledi. Bu

söze Öwezmyrat batyryn belli beter gahary geldi. Ol atynyň başyny yzyna dolady-da, gylyjynyň baljagyny ýazdyrdy.

— Meniň bolşum däl eken diýeli. Sen şonda nätsem diýýän, gyňyr ýigit? - diýip, hemle urdy. Hiç kimden ses çykmansoň, ol indi atlylaryň ählisine azm urdy. - Eger siz indi meni ýöne bir garamaýak tekeligime goýmajak bolsaňyz, ynha ala meýdan, baryňy gylyçdan geçirerin... Ýogsa-da meniň yzymdan galyň. Gidiň sopuçylygyňyzy ediň. Gurhany tumar ediniň, ýüzüňize sylyň. Öýüňizi ýykmaga gelyän belany şol gurhan dep eder.

Ýerden ses çykdy, emma adamlaryň ýekeje birindenem seda çykmady. Diňe dünýäden perwaýsyz duran atlaryň käbiri toýnagyny gazap ýer peşeyärdi, käbiri bolsa dodagyny pyşgyrdyp, burnuny açýardy.

— Gurhany perde edinilip, galalarynyň içinden ot beriljek bolnup duranyndan bu akmaklaryň habary ýok! - diýip, Öwezmyrat batyr öz başyna hüňurdedi-de, atyny sürüp gitdi.

Atlylaryň arasynda adamyň hüýi-häsiýetine beletlikde, ugurtapyjylykda özüne göwni ýetýän ýigitler az däl. “Öwezmyrat batyr her neneňsi gazaba çykaýsyn, onuň hüý-häsiýetini, ugruny tapyp açaryn, gaharyny ýumşadaryn, hatda ony güldürerinem” diýip, öwünýän ýigitlerem bardy. Olaryň aýdýany gury öwünmegem däl. Dogrudan-da, olaryň

käbirinde adamyň ugruny tapmak, gaharyny ýumşatmak ukyby bardy. Sebäbi olar köpi görüpdiler. Köp-köp batyrlar bilen ýoldaş bolupdylar. Emma şolaryňam hiç biri häzir Öwezmyrat batyra zat diýmäge het edip bilmedi.

Atlylar Öwezmyrat batyryň yzyndan galyp, şäheriň ortasyndaky meýdanda üýşüşip durdular. Öwezmyrat batyr hakda gürrüň edýärdiler. Her haýsy bir zat diýýärdi:

— Bu baryp ýatan täkmekli adam.

— Ýok, bu täkmekli adam däl. Täkmekli bolsa, ugruny tapmak aňsat bolardy.

— A-haw, şu jynlymy, dälimi, biz-ä şunuň ugruna düşen däldiris.

— Aý, ýok, däli ýa jynly bolsa, ugrunam tapsa bordy, oýnasa-da bordy.

— Aý, biz-ä şu adamyň nähili adamdygyny bilmedig-ow.

— Dostlar, onuň düşünmez ýaly häsiýeti ýok - diýip, biri gapdaldan gygyrdy. - Onuň bu agşamky bolşuna biziň özümüz günäkär. Öz dilimiz günäkär.

— Baý, ýigid-ä gürrüň tapdy-ow. O nähili biz günäkärmişik? - diýip, biri oňa garşy çykdy.

— O näme üçin özümüz günäkär däl? Aňyrdä oňa töwellaçy bolmaly diýip söz berdik. Bäräk gelibem her haýsyzmyz bolduk bir namazhon sopy. Ýerli-ýerden jynda-jyň boluşdyk. Näme

Öwezmyrat batyr özüni bizçe musurman hasaplaýan däldir öýdýäňmi? Ýa-da Seýitmyrat beg bilen Dykma serdara garyndaşlygymyz Öwezmyrat batyryňkydan ýakynmy? Garyndaş onuň özüniňki...

Bu janygyp gürleýän Nepesdi.

Atlylar öz aralarynda maslahat etdiler. Kany batyryň ýanyna Nepes bilen ýene bir ýigidi goşup, olary Öwezmyrat batyryň üstüne töwella iberdiler. Olar atlaryny debsileşip, Öwezmyrat batyr gapysyna ýetip atdan duşäýen badyna bardylar.

— Batyr, gel, şu saparlykça biziň günämizi geç - diýip, Kany batyr söze başlady. Onuň ýanyndaky ýoldaşlary hem:

— Bir ýazykdan är ölmez, şeýt, batyr - diýişdiler.

Öwezmyrat batyr beýlekileriň gürrüňine gulagam asman:

— Haýsy günäni geçeýin? - diýip, Kany batyra baka ýüzlendi.

Köp wagtdan bäri Öwezmyrat batyryň özüne münkür bolup ýöreninden habarsyz Kany batyr:

— Ýañky günämizi, batyr - diýdi.

— Bir wagtlar ýesir düşen-de, bahaň ýarym batman jöwene gelende, seniň ýedi doganyň saňa hyrydar çykman, zýynda seniň ataňdan galan mirasyň terekä salnyp paýlaşylandygy hakmy? - diýip, Öwezmyrat batyr gaharly sorady.

— Hakykatdyr, batyr.

— Mirasdan diri adama paý goýman bölenler, şol ýaňky Gurhan hem şony söýýän adamlar dälmi?

— Şolardy, batyr.

— Sen dyrnagyňy ösdürip, saçyňy ösdürip, gedaý gezip oba geldiň gerek?

— Hawa, batyr, ganyň agalaryňy maňa hossarçylyk etmeg-ä beýlede dursun, ýüzüme-de seretmändiler. Sen at-ýarag alyp berip, meni ile meňzeş etdiň. Men şonuň üçinem seni doganlarymdan mün esse artyk görýärim. Bular hakykat ahyry, batyr. Bu gürrüňleriň bu ýerde nämä geregi bar? - diýip, Kany batyr bolup geçen zatlaryň hemmesini tassyklap geçdi.

— “Doganlarymdanam ýüz esse artyk görýärim” - diýip, Öwezmyrat batyr onuň sözlerini bir hili ýaňsy bilen gaýtalady.

— Elbetde, batyr, artyk görýän. Ýa-da ýalan aýdýanmy? - diýip, Kany batyr bir hili geň galmak bileň sorady. - Nämе bolupdyr?

— Nämе bolmandyr?! - diýip, Öwezmyrat batyr gazap bilen gygyrdy-da, öňki-soňky ýüreginde ajan münkürlük zäherini dökdü. - Atlynyň içinde bolan gürrüňi demirgyryňy münüp elesläp baryp, üstüni ýüz esse artdyryp hana şugullanyňy bilmeýändir öýdýänmi, şugul? Dykma, Seyitmyrada şugullaýanyňy bilmeýändir öýdýänmi, bigaýrat?

Şu günden şu ýana meniň ýanymda garaň görünmesin. Eger görünseň çaparyn.

Kany batyryň huşy başyndan uçdy. Ol:

— Men şeýlemdirin, batyr! - diýip, çirkin gygyranyny özi-de duýman galdy. Gylyjyny hem ýazdyrды.

— Sen hakykat şeýlesin, şeýle... Şugul hem bolupsyň... Mundan bu ýana gep tükensin, ýok boluň! - diýip, Öwezmyrat batyr hemle urdy.

Kany batyr şeýle derejä ýetdi, häzir ol atyň üstünde nähili oturanam bilmän, doňan ýaly bolupdy. Öwezmyrat batyra birnäçe söz aýtmak onuň hyýalynda ýok dälди. “Batyr ýalňyşýarsyň” diýmäge synandy. Emma gaharynyň birdenkä şeýle gazaply joşmagynyň derdinden damagy lyk dolup, hatda sözlemäge-de onuň dili aýlanmady. Ol atynyň başyny yzyna dolap gitdi. Ýoldaşlary hem yzyna düşdi.

Kany batyr atyny sürüp gidişine atlylar toparynyň ýanynda hem sagynman, olaryň soraglaryna jogap bermän, sesini çykarman ýüzüniň ugruna atyny sürüp geçip gitdi. Ýoldaşlary atlylara bolan wakany gürrüň berdiler. Diňe şondan soň olar Kany batyryň gaharynyň gaty gelendigini bildiler. Nepes:

— Öňem men Kany batyryň gidenini gysgandym. Emma ol göwnüne alarmyka diýip sesimi çykarmadym - diýdi. - Emma Kany batyr bigünädir. Öwezmyrat batyr gaty ýalňyşdy.

Öwezmyrat batyryň diýýän şuguly Kany batyr däldir. Başgadyr.

— Oglum, Nepes, bu keçjal kesiri ýazmak üçin indi näme etmeli? Sen şony aýt ahyry - diýip, Garry batyr janygyp gürlledi.

— Aý, Garry kaka, biz öň oňa beren wadamyzda tapylmadyk - diýip, Nepes umytsyz seslendi. - Onuň ýüzüni garaladyk. Indi soňkymyz näme? Ara salym salman, onuň yzyna düşüp, töwella eden bolýarys. Biz ýöne günäkär adamlar ýaly, onuň yzyna düşen bolsak, ol baryp ýatanda-da, bizem onuň tümüniň töwereginde ýa-da öz tümümüzde ýatan bolsak, ýene daň saz berende onuň töwereginden ören bolsak, ol näme diýse-de, sesimizi çykarman çeken bolsak, kim bilýä, ol ýumşasa-da ýumşardy. Indi biz ony hasam kejkikdirdik. Indi bilmedim-dä, juda kyn bolaýmasa...

Garry batyr Nepesiň aýdanlaryny makul bildi.

— Ýigitler, bu gün her kim öz öýünde ýa-da janpenalarda bolsun. “Ağşamyň haýryndan ertiriň şeri ýagşy” diýipdirler. Ertir irden ýene ýygnanyşalyň. Galanyny şonda görübermeli bolar - diýip, atlylara rugsat berdi.

Atlylar ertir daň bilen ýygnanyşmagy wadalaşyp pytradylar. Diňe Nepes bu ýerden gitmäge gyssanmady.

Öz tümünde ýaňy ymyzganan Mamagül Öwezmyrat batyr bilen Kany batyryň sesine oýandy. Ol daş gapa çykdy hem:

— Batyr! - diýip gygyrdy.

— Hä, Mamagül, gurgunçylykmydyr? Çagalaram gurgunmy? - diýip, atyny daňyp, tüme ýetip gelýän Öwezmyrat batyr saglyk-amanlyk soraşdy.

— Hawa, sag-gurgun welin näme eýgilikmi, biwagt gykylygyňyz näme?

— Eýgilik bolman, näme bolar öýdýän? Hiç hili... Pah, eýýäm tümem gazynypsyň-ow?

— Tümi Gutlymyrat gazyp berdi.

— Gutlymyrat iş bitiripdir. Asyl gaty gowy bejeripdir muny. Käriz gazýan ussalamam şeýle gazybilmez... - Öwezmyrat batyr tümüň bir dulunda ýatan Aşyra hem öz ogluna egilip seretdi. Çagalar süýji ukuda ýatýrlar-ow, tüweleme...

— Näme iýjek-içjek zadyň barmy? Ýyly-yssy bir zat taýýarlaýynmy?

— Ýok, şu wagt hemmesinden beter ýatanymy gowy görýärim... Hawa, azyk-suwluk ýagdaýyňyz neneň? - diýip, indi Öwezmyrat batyr dula göz aýlady.

— Azyk bilenem oňşugymyz ganymat. Garaz, käwagt Demirçi bolýar, käwagt Gutlymyrat bolýar, tapyp berip durýarlar... Hawa, Gandym aga-da köp kömek edýär.

— Aý, Gandym derýadyr-la, joşar-la - diýip, at salyp ýadan Öwezmyrat batyr ukusyna gatyşyp başlady.

— Ýogsa-da Kany batyr hany? - diýip, Mamagül oňa sorag berdi.

Öwezmyrat batyr uky arasynda üzlem-saplam gürlledi:

— Kany batyr... bilmedim... ol ýok...

— Weý, o nähili ýok? Ýaňy gürleşýäkäňiz şonuň sesi barmyka diýipdim-le? - diýip, Mamagül geňirgendi.

Ýöne Öwezmyrat batyrdan soňky eşiden sözi ony hasam beter geňirgendirdi:

— Hawa, ertir hökman göçeris. Hemme paty-putyňy irden daň.

— Nirä göçjek? Näme üçin göçjek?

— Kim uruşsa, şol uruşsyn... - Ol gürrüň arasynda irkilen borly, bir azajyk sagynan ýaly etdi-de, Mamagüle sorag berdi. - Men näme diýdim?..

— Göçjek diýdiň. Paty-putyňy daň diýdiň. Uruşjak däl diýdiň. Bu näme boldugy?

— Năme boldugy şol... İki başdan bir gün göçmeli. Onsoň ertir göçemde năme, birigün göçemde năme...”Çaman ördek burun uçar” diýipdirler, göçü bermeli bor...

— Paty-putymyzy daňmak kyn dăl. Üýşüp ýatan tükeniksiz zadymyz ýok. Ýöne Öwezmyrat batyr bigaýratlady, namartlyk edip gaçyp gitdi diýerler. Ine, ýeser ýeri, şol ada galarsyň...

— Galybereýin... - Öwezmyrat batyr biperwaý jogap berdi.
- Ýogsa-da bu agzy boş teke üstüme her hili myjabat ýükleýär. Namart diýseler, olam şolaryň biri bolar-da...

— Dogry, masgaraçylykdan adam ölmeýänini görýäs. Ýöne adyňa-abraýyňa gowy dăl.

Öwezmyrat batyr eýýäm uka gidipdi. Ondan jogap bolmansoň, Mamagül hem dolanyp geplemedi.

Daň saz beren uçurlarynda turup, atyna iým bermek, o ýanbu ýanyna sypap-sermemek Öwezmyrat batyryň hemişeki adatydy. Ol işli bolup, günün başga wagtlarynda atyna ot-iým bermegi Kany batyra ýa-da Nepese ynansa-da, daňdan turup seretmek işini başga adama ynanmazdy.

Bir ýyl ol gyzdymaly boldy. Her gün gün öýleden agandan soň, ony gyzdyma tutýardy-da, tä daň saz berýänçä, üşedip-gagşadyp aldym-berdime salýardy, ysgyndan gaçyryp taşlaýardy. Ol şol halynda-da daň saz beren wagty turup, atyna

seretmegi dowam etdi. Emma gyzdyrmanyň üznüksiz tutup, ysgyndan gaçyrmagy sebäpli, bir tarapdan bolsa, Mamagülüň “ýaňy der berende atym diýip çykýarsyň, gaýra üzülýärsiň” diýip inirdemegi sebäpli, ol üç-dört gün daş çykyp bilmedi. Emma özüniň hemişeki oýanýan wagty turup, Mamagüli hem süýji ukusyndan oýardy. Ata seretmäge iberdi. Özem her gün iberende, etmeli işlerini ýekän-ýekän sargaýardy. Mamagül ata ot-ým berip gelenden soň bolsa, “At nätdi? Burnuny açdymy? Hokrandymy? Gazygynyň daşynda aýlandymy? Başyny atýarmy? Ýatyrmy ýüzüni sallap, sulhup durmy ýa-da ýüzi açykmy? Tezekledimi?” diýip, şunuň ýaly mün sowal bilen onuň gulagyny kamata getirýärdi. Mamagül görse, indi bu sakyrda, öňküsindenem beter gaýra üzüljek. “Sen her gün ata ým bermegi öwredip sakyrdaýarsyň. Bir sapar aýtdyň besdir ahyry. Onsoňam her gün at nätdi diýip, öliň soragyny berýäň. Atdyr-da, näder öýdýäň, durar-da janawar” - diýip, bir gün Mamagül käýindi. Öwezmyrat batyr bolsa “Seniň özüň her gün bir bolşuňdamy? Olam sen ýaly jandar ahyry. Asyl “mal eýesiniň gözünden suw içer” diýenleri dogry eken, oňa özüm seretmesem bolmaz” diýdi, tersine tutdy. Eli hasaly daşary çykyp, atyna özi seretmäge başlady.

Öwezmyrat batyr özüniň şu häsiýeti bilen bu gün hem daň saz berer uçurlarynda daş çykdy. Iýmli torbany eline alyp,

atyna baka ugrady. Bir seretse, öz atyndan üç-dört ädimlikde, ýene bir at dur. Kimdir biri çommalyp otыр, ol iki elini dyzynyň üstünde çalşyryp goýupdyr-da, şol oturyşyna-da uklapdyr. Atynyň baş bagyny-da gysymyna pugta gysypdyr. At bolsa eýesi oturandyr güman edip, gymyldaman durdy.

Öwezmyrat batyr ýakynrak baryp syn etdi, Kany batyrdyr öýtdi, emma ol Nepes bolup çykdy. Ol atyna iým berdi, atynyň sagrysyny, boýunlarynyň ýüzüni sypalaşdyrdy. Oňa çenli daňam mazaly agaryp başlady. Şondan soň Öwezmyrat batyr:

— Nepes! - diýip seslendi.

— Häh!..- diýip, Nepes basyrganan ýaly bolup zöwwe ýerinden galdy. Atynyň baş bagyny sermeledi.

— Daň atdy. Atyňa iým-zat ber - diýip, Öwezmyrat batyr ýuwaşlyk bilen gepledi.

Nepes sesini çykarman, bökdergiden horjuny alyp, atyna iým bermek bilen boldy. Bu wagt Mamagül hem turup, tümüň işiginde oturan gara öýüne girdi, syr-süplük ýowşan tütedip, näme-de bolsa bir nahar häzirlemegiň ugruna düşdi.

— Kakam gelipdir! - diýip, Aşyr bilen Öwezmyrat batyryň öz ogly Geldi hem tümnden çykyp, oňa tarap topuldylar. Öwezmyrat batyr olaryň her haýsyny bir gujagyna alyp, ýokary göterdi. Olary söýdi, olar bilen öz dilini tapyp gürleşdi. Eltip, Aşyry eýeriň üstüne, Geldini hem onuň syrtyna mündürdi. At

bolsa üstünde oturan çagalara parh etmän, parahatlyk bilen iým iýmegini dowam etdi.

Nepes öz atynyň töwereginde öz başyna güýmenip ýördi. Öwezmyrat batyr çagalary atdan düşürüp, ýere goýberdi. Ol iki çaga Öwezmyrat batyrdan aljak sylaglaryny alyp, göwünleri hoş bolan bolmaga çemeli, ondan galyp, atyň daşyna aýlanyşmak bilen boldular. “Gör, nädip arpa iýýär? Gulagyny gör. Be, gözünem ýumaýýaraý. Be, be, guýrugyny edişine seretsene” diýşip, bir salym aty synladylar. Soňra bolsa özleriniň taýakdan atlaryna münüp, “gul gaçdy” oýunlaryna başladylar.

Öwezmyrat batyr çagalar bilen aýrylyşyp, gapa barly hem:

— Nepes, öýe gel, bir döwüm-dişlem çörek iýeli - diýip gygyrdy.

Nepes gelip öýe girdi. Öňküsi ýaly sesini çykarman dymyp oturdy. Ep-esli salym dymyşyp oturanlaryndan soň:

— Näme, agşamky eden işimiz göwnüňe jaý bolmadymy, Nepes? - diýip, Öwezmyrat batyr oňa habar gatdy.

Nepes telpegini aýryp, tahýasynyň üstünden eli bilen kellesini sypady-da:

— Başga eden işleriňe däl diýjek däl, batyr, ýöne Kany batyra aýdanyň gowy bolmady - diýdi. - Ol günäkär däl ahyry,

batyr. Onda çigidiň gabygy ýaly-da günä ýok. Bu ýerde günäkär adam bar welin, ol başga, batyr.

— Şeýlemi?.. - Öwezmyrat batyr göwünli-göwünsizräge-de şeýle diýdi-de, ep-esli salym dymyp oturdy. Ýene şol pikirli görnüşinde dowam etdi. - Belki, menem ýalňyşsam ýalňyşýandyryn, Nepes. Ýöne mende şondan başga adama münkür bolmaga esas ýok ahyry. Hanyň ýanyna baryp gaýdan demirgyr atly bolmaly. Şeýle at bolsa Kany batyrda bar. Onsoň bizi hana şugullan Kany batyr bolman, kim bolup biler?

— Münkürlik edere başga adam bar, batyr - diýip, Nepes göni onuň ýüzüne dikarynlady. - Men şol işi biri eden bolsa, ol adamyn Hal molladan başga adam daldigine ynanýan.

Öwezmyrat batyr Nepesiň ýüzüne agras nazar saldy. Emma geplemäge gyssanmady. Böwrüni diňläp, esli oturdy. Onsoň:

— Belki, menem ýalňyşsam ýalňyşýandyryn - diýip, öňki sözlerini gaýtalady. - Ýöne, Nepes, bu ýerde senem gaty ýalňyşýaň. Hal molla bir pahyr adam ahyry. Ol beýle etjek adam däl ahyry.

— Batyr, biziň ikimizem birden ýalňyşyp bilmeris. - Nepes janygyp başlady. - Haýsymyzam bolsak, birimiz gaty ýalňyşýarys. Birimiziňkem edil şonuň ýaly gaty dogrudyr. Onsoňam sen Hal mollanyň pahyrsyramasyna seretme. Şeýle iş

edýän haýýar hiç wagt men şeýle iş edýän diýip aýtmaýar. Ol özüni pahyrylga salýar. Saman astyndan suw goýberýär.

— Hanyň ýanyna baran demirgyr atly bolmaly ahyry - diýip, Öwezmyrat batyr onuň sözünü böldi.

— Bolanda näme? Hal molla Kany batyryň atyny diläp alyp bilenokmy? Ahmalyna garap, ogurlap alyp bilenokmy? Ýa-da dünýäde başga demirgyr at gytmy?

Ol aýdýanyň şeýle, Nepes - diýip, Öwezmyrat batyr parahat äheňde gürläp başlady. - Hal mollanyň demirgyr aty bolmasada, goý, öňki hanyň ýanyna baran şugulçy Hal molla bolsun. Soňky bu Batyr hajlyly gürrüňi şugullap, il arasyna ýaýradanam Hal mollamy? Ony ile ýaýratjak ýa men, ýa sen, ýa Stepan aga, ýa-da Kany batyr bolmalydy. Men Stepan aga bilen seniň şol işi etmejekdigiňe berk ynanýaryn. Onsoň Kany batyr bolman, başga kim bolup bilsin?

— O näme üçin sen maňa, Stepan aga ynanýarsyň-da, Kany batyra ynanaňok?

Öwezmyrat batyr onuň özüne garşylyklaýyn sowal berdi:

— Öten agşam näme üçin başgalaryň aty gurruga ýykylanok-da, Kany batyryň aty ýykylýar? Näme üçin ol öten agşam hemme kişiden ilki Gurhandan gorkup başlaýar?

Nepes bu sowallaryň haýsyna nähili jogap berjegini bilmän birneme aljyrady.

— Öten agşam ol birinji gorksa-da gorkandyr - diýip, Öwezmyrat batyr bilen ylalaşdy. Ýöne şobada hem özüni ele aldy. Öňki aýdanynyň tersine gürlledi. - Ýok, batyr, öten agşamam Gurhandan ilki gorkan Kany batyr däl. Özüň eşitdiň-ä, Gurhanly gürrüň Hal molladan başlandy. Şol gygyransoň Garry batyr dagy yzyny alyp götermedimi näme? Batyr hajjly gürründe-de, göwnüme bolmasa, şonuň biligi bar ýaly bolup dur. Şol şeýle, batyr.

Nepes kellesiniň gyzgynyna Hal molla paýyş sögübem goýberdi. Ýöne şonda-da Öwezmyradyň öz ynanjyndan el çekesi gelmedi.

— Aý, ýok, Nepes, bu aýdanyň maňzyna oturanok - diýdi. - Dogry, Hal molla dindar adam. Onuň Gurhandan gorkjagam çyn. Gygyrjagam çyn. Onuňky düşnükli. Onsoň şeýle molla adamyň şugulçylyk etjegine ynanyp biljek däl men-ä.

— Meniň Hal molla bilen bassaşlygym ýok. Ýa-da onuňam aýratyn maňa edýän ullakan ýamanlygy ýok - diýip, Nepes ýüreginden syzdyryp aýtdy. - Ýöne onuň özüni ýigrendirýän pis häsiýetleri bar, batyr. Sen Hal molla näbelet däl ahyry.

Bir meýdan geplemelerini goýup, olaryň ikisi hem dymdy. Içini gepledip oturan Öwezmyrat batyr:

— Her näme-de bolsa, başymyzy sypdyryp, sag-aman dyndyk - diýip, birden içki pikirini daşyna çykaranyny duýman galdy.

Nepes telpegini tirseginîň aşagyna salyp gyşaryp ýatan ýerinden oňa sorag berdi:

— Nämeden dyndyň, batyr?

— Aý, şu serdar bolan bolup, bir bölek akmaklaryň mazlamasyny boýnumyza göterip ýörmekden dyndyk. Ýükümüz ýeňlän ýaly boldy.

— Näme sen serdarlykdan el çekip, indi dynandyrýn öýdýäňmi?

— Elbetde. Ýogsa kim meni zor edip serdar edip biljek?

— Hiç kim zor edip bilmez-le - diýip, Nepes güldi. Nepesiň gülmegini geň gören Öwezmyrat:

— Ýogsam näme, başga näme bolupdyr? - diýdi.

Nepes onuň bu sowalyňa jogap bermek üçin özünden bir zat toslamak isledi. Dik oturdy-da, ykjamlandy.

— Üýtgeşik bir bolan zat yok-la, ýöne... - diýip yzyny tapman pikirlendi. Öwezmyrat batyr onuň bolşuna göýä bir üýtgeşik habar bar-da, şony aýtman saklanýan ýaly düşündi.

— Ýogsa näme? - diýip, biperwaýsyrasa-da, Nepesiň öz gürrüniň yzyny aýtmagyna garaşdy. Nepes hem oňa çenli öz

ýanyndan bir zatlar toslamaga ýetişdi. Çyna berimsiz edip gürläp başlady:

— Hawa, öten agşam ýigitleriň maslahat etdiler. Şol ýerdenem iki bölünip, ýarysy Seýitmyrat begiň üstüne, ýarysy hem hanyň üstüne gitdi. Olar “Ýa-ha Dykmany biziň ygtyýarymyza berersiňiz, ýa-da özüňiz onuň kellesini kesip, derwezeden asarsyňyz. Bolmasa-da il-ulus bolup, hanyňyz bilen birlikde Dykmany aklap, aýagyňyzy ileri atarsyňyz. Şu üç şertiň birden-birini etmeseňiz, biziň birimizem uruşjak däl diýip aýtmaly etdiler. Gara batyryňam üstüne adam iberdiler.

Öwezmyrat haýran bolup:

— Aý ýog-a - diýdi. Nepes gülmän-yşman gep gelşirmegini dowam etdi:

— Aý, ýog-a däl, batyr. Ol dogry. Ýöne meniň ol gürrüňiň soňunyň näme bolanyndan habarym ýok. Men olaryň hiç biri bilenem gitmedim. Şu ýere geldim. Garry batyr “galma” diýdi. Onda-da men aýtdym, “öň söz berdiňiz, wadaňyzda durmagyňyz gerekdi” diýdim. “Öwezmyrat batyryň etjek işiňiň soňuny görmegiňiz gerekdi” diýdim. “Ony etmediňiz, indi nirä gitseňiz, özüňiz gidiň, men beren wadamy bozamok” diýdim.

— Dogry aýdypsyň, Nepes - diýip, Öwezmyrat batyr ýigitlerinden käýinjiräp başlady. - Akmaklar, ozal oglandyňyz-

da, indi ulalaýdyňyzmy? Kişi bolsanyz, sözüňizde tapylyň-da! Boldular her haýsy meniň başyma takwa adam. Seýitmyrat beg çigit ýaly peýda üçin ýetmiş iki Gurhany hem üşürer. Başarsa, Muhammediň özünem getirer. Emma ýerinde Muhammet eline düşäýse, saňa-maňa ýetirmän, satyp depme halal edip iýer. - Öwezmyrat batyr ara bir dyngy saldy-da, ynamsyzlyk bilen gürlledi.- Be, atlylar şeydäýerlermi, aý...

Nepes öz toslap tapan gürrüňini tassyklady:

— Bildirmeýär, batyr. Garaz, özler-ä maý alyb-a gidendirler... Bu akmaklara pylan zady etmez diýibem bolmaz.

— Işi gaýdan il. Bir yňan ugruna sil ýaly yňdarylýar - diýip, Öwezmyrat batyr öz başyna hüňürdedi. Onsoň ýene Nepese sowal berdi. - Bu maslahaty tapan kimdi?

Nepes heniz gürrüňe başlamaga ýetişmänkä, daşardan bir aýak sesi geldi. Bu wagt ýaňy günün dogan wagtydy. Seýitmyrat beg salam berip, daş işikde aýak üstünde oturdy. Garaja öýün iki taý gabsasy-da açykdy. Ýüzi Seýitmyrat begiň ýüzüne düşende, Öwezmyrat batyryň gözlerinde gazap ody ýandy. Ol:

— Aleýkim - diýdi-de, türkmençilik düzgünini berjaý edip, “geleweriň” diýmegiň deregine gazaply gürlledi.- Ýeri, beg, habaryňy ber!

Seýitmyrat beg çala dürteren köseleş sakgalyny sypalady-da:

— Batyr, biz-ä goýanoklar - diýdi.

— Şäherde han özüňiz, soltan özüňiz, bu işi gaýdan il bolsa eliňize galypdyr. Agynap gezýärsiňiz. Ýene kimden siz nägile? - diýip, Öwezmyrat batyr gaharly güldi.

— Seniň adamlaryň goýanok. Öten agşamdan bäre ýatyranoklar, batyr. Ýa Dykmany ähli il bolup aklarsyňyz, ýogsa-da tutup berersiňiz diýip, dyzaşyp durlar. Ikimiziň aýralygymyz ýog-a, ikimiziň atamyz dogan ahyry, seniň şony bilmegiň gerek ahyry. Dykmada daş däl, olam garyndaş - diýip, Seýitmyrat beg garyndaşlygy orta atdy. Bu söz Öwezmyrat batyryň beter kejjinden tutdy. Onuň goltugyndaky Gurhana gözi düşende bolsa, gahar-gazaby depesine çykdy. Onuň gözleri dym-gyzyl boldy. Ýene näme aýtjak zadynyň bar? - diýip, Seýitmyrat bege alaryldy.

— Aýtjak zadym neme... - diýip, Seýitmyrat beg ýene Gurhany eline alyp, bir zatlar aýtmaga synandy. Emma Öwezmyrat batyr oňa geplemäge maý bermedi.

— Öwezmyrat oýnatgy dälidir - diýip, öňürti söze başlady. - Öwezmyrat dogruçyl adamlary, öz il-ulusyna hyýanat etmeýän adamlary halaýar. Eger öz il-ulusyna çigit ýaly hyýanat edýän bolsa, hakykatçy bolman, ýalan sözleýän bolsa,

öz dogany, doganoglany däl, hut atasam bolsa Öwezmyrat sylamaz. Düşdünmi? Siz öten agşam Öwezmyrady oýnap kowup goýberdik, Ggurhan bilen öz syrymyzyň üstüni basyrdyk diýip oýlamaň. Öwezmyrat akmak dälidir. Ol siziň bar edip ýören işiňizi bilýär. Gurhanyňy göter-de, şu gapydan tur! Nirede ant içseň, şonda iç! Kimi aldasaň şony alda! Kime dada barsaňam şoňa bar, ýöne şu gapyda ant içme! Seniň Gurhanyňa-da ynanman, antyňa-da, tur ýok bol!

Seýitmyrat beg ýöne turup gidibermek üçin gelmändi. Ol Öwezmyrat batyra gep düşündirjek bolup näler çalyşjakdy. Emma Öwezmyrat batyr gepi tükelländen soň, onuň häzir her zatdan gaýtmajakdygyna mazaly göz ýetirdi-de, bu ýerde uzak durmaga çekindi. Derrew ýerinden turdy-da:

— Heý, şeýle-de bir dogan-garyndaşlyk bolarmy? Eýsem men perraçlaryň eline düşsem, maňa hossar çykan tapyljak däl-dä - diýip, öz başyna hüňürdäp gitdi.

— Tapdyň gelip ant içjek ýeriňi, doňuz - diýip, Öwezmyrat batyr onuň yzyndan käýindi. Öz ýanyndan “Nepesiň aýdanlary çyn eken-ow” diýip pikirlendi, Nepes bolsa özüniň göwnüne gelen sözi toslap aýdanynyň çyna çykyp ugranyna geň galyp, häzir näme diýjegini bilmän otyrды. Aslynda Nepesiň ýürejiginde şeýle pikir bardy. Ol şeýle edilmegini arzuw edýärdi. Emma Nepes ýaly ýaş ýigitleriň gürrüňine kim gulak

asýar? Onuň üçinem ol näçe islese-de, öten agşam öz ýüregine düwen pikirini aýdyp bilmändi.

Häzir juda Nepesiň aýdyşy ýaly bolmasa-da bári ýany bardy. Atly ýigitleriň içinden biri bir maslahat tapyp, bir topary Seyitmyrat begiň üstüne, ýene bir topary hem hanyň üstüne gidipdi. Iki atly hem Gara batyry alyp gelmäge gidipdi.

Nepes bu maslahatdan düýbünden habarsyzdy. Çünki atlylar bu maslahaty Nepesiň ýanyndan gidenlerinden soň tapypdylar. Häzir ol beýle bolup çykanyna biçäk begendi. Diňe şu ýerde hem ol Öwezmyrat batyra beýle zady näme üçin aýdandygy hakda oýlandy. Şeýle edilmegini isläp, bu pikiri içine sygdyryp bilmän aýdyp goýberdimikä? Eger soňy şeýle bolup çykmadyk bolsa, ol Öwezmyrat batyryň öňünde näme diýerdi? Bu onuň Öwezmyrat batyry aldadygy bolmazmydy.

Nepesiň göwnündäki arzuwy hasyl bolupdy. Ol aladany bir ýan ýüzli etdim diýip, ýeňillik bilen dem aldy. Ýerinden turup, daş çykdy. Iým geýdirilen torbalaryň henizem atlaryň agzynda durandygyny gördi. Baryp olary aýyrды-da, getirip duldан asdy.

Mamagül näme-de bolsa bir işiň gopanyny aňlady. Emma Öwezmyrat batyryň häsiýetine belet bolany üçin sesini-üýnünü çykarman, nahar taýýarlamak bilen meşgul boldy.

Içine palawkädi, aňry-bäri dogralyp bişirilen gowurma çorba häzir boldy. Bir çanaga çörek dograp guýdular. Öwezmyrat batyr bilen Nepes nahar iýmäge oturdy. Bular nahar iýmäge ýaňy başlan wagtlarynda hem Gandym aksakgal gapydan geldi. Öwezmyrat batyr:

— Gel, Gandym kaka - diýip, çanagyň başyndan orun berdi.

Gandym aksakgal çanagyň başyna geçip oturandan soň, saglyk-amanlyk soraşdy.

— Haýal etmän iýiberiň siz - diýip, dokmädelik bilen nahardan her wagt bir agyz garbanmaga başlady. Az salymdan soň ol:

— Batyr, öten agşamkyňyz nämäniň galmagaly ol? - diýip sorady.

— Doňuzlar - diýip, Öwezmyrat batyr başdan başlap bolan wakalary hekaýa etmäge başlady. Ol aýygyň iner ýaly işdä bilen nahar iýýärdi hem gürrüň edýärdi. Hana şugullanyşyny, batyrlaryň üstüne barşyny, Weli batyra duşuşyny, Stepany saklaýşyny, ýolda Batyr hajyny tutuşyny gürrüň berýärkä, arasynda çorba ýokly çörekli elini hem hereketlendirip göýberýärdi. Ol nahar iýlip, töwir galdyrylandan soňam hekaýasyny gutarmandy. Ahyry hekaýasynyň yzyny öten agşamky waka getirip diredi. Iň ahyrynda hem:

— Gandym kaka, bular şeýle bir anhor bolupdyr, edil bir gyran düşewünt üçin Gurhandan ýüz sapa atlejekler - diýdi.

Gandym aksakal hiç zat diýmän, diňe hä berip oturýardy. Ol özüniň pikirini aýtsa-da, ýene birnäçe soraglar sorap, ondan soň aýtmakçydy. Şol wagt daşardan biri:

— Öwezmyrat batyr! - diýip seslendi.

— Nädersiň? - diýip, ol içerden gygyrdy.

— Bir daş çyk!

Öwezmyrat batyr daş çykdy. Görse, daşardan gygyrýan Nazar perraç eken. Öwezmyrat batyr daş çykan badyna ol:

— Batyr, han aga gelýär - diýip habar berdi. Öwezmyrat bolsa:

— Gelse, gelipdir-dä han aga. Gelende näme bolupdyr? - diýdi.

Gandym aksakal bilen Nepes hem daş çykdy. Berdimyrat han pyýada ýetip gelýärdi. Onuň yzyndan gelýän bir topar atly bolsa Öwezmyrat batyryň atlylarydy. Edil şol wagt şäheriň ilerki derwezesinden giren üç atlynyň atlarynyň endamy ýaňy guşluk galan gününň aşagynda ýaldyrap göründi. Han aňyrdan gelip salam berdi:

— Essalawmaleýkim.

— Waleýkim, hanyň ogly. Geliň öýe giriň - diýip, Öwezmyrat batyr hany garşylady.

— Batyr, öýe girsegem bolardy welin, adam köpçülik, daşarda durubersek-de bolar-la. Hany, bu galmagalyňyz näme? - diýip, Berdimyrat han sypaýyçylyk bilen söze başlady. Tümüň bir gapdalyna çykarylan gumuň üstünde çommalyp oturdy. Ol oturansoň Öwezmyrat batyram, beýlekilerem aýak üstünde oturdylar. Öwezmyrat batyryň öýüniň töweregi eýýäm atly hem pyýada adamdan dolupdy. Seyitmyrat beg hem gelip bir çetde oturdy. Öwezmyrat batyr:

— Hanyň ogly, biziň-ä hiç bir galmagalymyz ýok. Öten agşamdan bäri galmagaldan halys dyndyk diýip, Hudaýa şükür edip, oturyşymyz şu - diýdi.

Berdimyrat han geplemäňkä, ýaňky üç atly gelip ýetdi. Bu at derledip gelenler Gara batyr dagy eken. Gara batyr märekäniň bir çetinden gelip salam berdi hem atdan düşdi. Nepes ylgap baryp onuň atyny tutdy. Gara batyr jylawyny Nepesiň eline berip, Gandym aksakgala baka ugrady. Onuň bilen görüşdi. Berdimyrat han hem beýleki adamlar bilen görüşip çykdy, saglyk-amanlyk soraşdy-da Gandym aksakgalyň ýanyna gelip, takyrjak ýerde aýbogdaşyny gurup, gylyjyny öňüne kese basyp oturdy. Soňra:

— Oglum, bir çilimem çek! - diýip gygyrdy. Nepes atyň başyny onuň bilen gelen atlylaryň birine berdi-de, ylgap öýden çilim tazeläp çykdy. Gara batyr çilimi eline aldy-da:

— Önki edip oturan gürrüñiñizi ediberiñ. Ynha bizem diñläris, eşideris - diýip, çilim çekmäge başlady. Öwezmyrat batyr:

— Hawa, hanyñ ogly, biz-ä galmagaldan dyndyk - diýip, öñki gürrüñini ugrukdyrdy. Berdimyrat han ýylgyrdy-da:

— O nähili dynmak? - diýip sorady.

— Aý, näme dynsañ dynlaýýar... - Öwezmyrat batyr başyny galdyryp, Berdimyrat hanyñ ýüzüne seretdi. - Hanyñ ogly, men yzyna düşüp ýörenler bir topar gylyç gemrenlermikä diýip oý edýärdim. Emma olaryñ hemmesi sopy çykdy. Menem baryñ, ýok boluñ, metjide gidiñ diýip, hemmesini kowup goýberdim. Özümem uruşmagy taşladym. Ine, meniñ dynşym şeýle boldy, hanyñ ogly. - Iň soñunda-da sözünü şeýle jemledi. - Soñky galmagallardan meniñ habarym ýok.

— Seniñ ol sopylaryñ-a öten aғşamdan bäri bizi goýanok, batyr - diýip, Berdimyrat batyr ýylgyrdy-da, gürrüñiniñ bir tarapyňy degişmä salan boldy.

Atlylaryñ arasyndan ýaňy örüp gelýän sakgalynyñ tüýi boýnuna çenli tutup duran ýagallak biri:

— Hawa, han aga, ýa Dykmany aklaýmasaňyz, ýa-da ony tutup beräýmeseñiz biziñ birimizem bir ýana-da gymyldajak däl - diýip, ýogyn ses bilen gygyrdy.

Öwezmyrat batyr ol sesi eşitmedik ýaly boldy-da, hanyň ýüzüne seredip, ýangynly kinaýa bilen gürläp başlady:

— Hanyň ogly, belki, ol sopular işanlaryň metjidinde ýerleşen däldirler? Hany Hindistandan, Arabystandan azaýymhon mollalar sarlyp getirilipdir, şäheriň metjidi gaty giňeldilipdir, ömründe alny ýere degmeýänlere çenli namaz okamaga başlapdyr diýip eşidipdik-le. Metjit darlyk edýän bolsa, ony hasam giňeltmeli. Şäheriň ýaryny metjit edip, oglandan-ula hemme baryp namaz okasak, namazyň yzyndanam dileg edibersek, belki, bu gelýän ýagy öz-özünden basgy tapar... Atlylar şonuň üçin seni goýýan däldirler, hanyň ogly.

Berdimyrat han Öwezmyrat batyryň bu kinaýasynyň düýp manysyna düşündimi-düşünmedimi, belli däl, ýöne ol ýüz-keşp görnüşini çynlakaýlyga saldy-da:

— Ýagyny nähili edenimizde gaýtaryp biljek, asyl bu hakda seniň pikiriň näme, batyr? - diýdi.

— Uly iliň hany bolup, ýurduň töresi bolup, ony sen bilmeseň, men nireden bileýin? Elbetde, ony sen bilmeli, hanyň ogly - diýip, Öwezmyrat batyr gyzyp başlady. - Men şol galanyň agzynda ýurt maslahaty bolanda aýtjagymy aýdypdym, indi aýtjak däl. Sebäbi Hydyr diýip ýapyşanym hyrs çykdy diýen ýaly, il-ulusyň han diýip el bereni göreniň

agzyna aňkaryp ýörse, aýdan sözün ýele gider. Ol ilin işi gaýdar. Ýurdy tozar. Onuň şeýle boljagynyň uýy iki dälidir, hanyň ogly.

Gara batyr çilimini çekenden soň, ösgün gaşlaryny gözünüň üstüne büräp, ýüzünü aşak salyp, böwrüni diňşirgenýän ýaly bolup, gürrüni diňläp otyrды. Indi gürrüniň ýokary perda çykanyny aňdy-da, ol ýüzünü galdyrdy.

— Haw, han aganyň ogly, ikimiz bir çeträge çykaly, meniň seniň bilen çolalyk gürrüňim bar - diýip ýerinden turды. - Gandym aksakal, Öwezmyrat batyr, ikiňizem ýörün - diýip, bir tarapa baka ýeňsesini tünňerdip ugrady.

Seýitmyrat beg özi indeg edilmäni üçin kemsindimi-nätdimi, ýerinden turup, olaryň yzyndan bir seretdi. Ýene aşak oturdy. Emma oturyp hezili bolmady. Ýene aýak üstüne turды.

Gara batyr ýüzünü aşak salyp, märekeden kyrk-elli ädim arany açyp aýak çekdi hem aýak üstünde çommaldy. Gandym aksakal, Berdimyrat han, Öwezmyrat batyr dagy hem onuň ýanyna baryp, göýä düzzim oýnaýanlar ýaly tegelenip oturdylar. Beýlede duran adamlaryň gözleri şolara baka dikilipdi.

Oturanlaryndan soň Gara batyr äwmän-alňasaman gürläp başlady:

— Han aganyň ogly, Öwezmyrat batyryň aýdýanlarynyň hemmesi dogry. Şäherimiziň içinden dörän dönükler ýeke Dykma serdar däl. Sopy han diýdi, ýene diýdi, başga-da bar. Olar köpelipdir. Şol bir wagtky bolan ýurt maslahatynyň yzy bilen ol dönükleriň ýok azabyny çekip, öz içimizi bir saplamalydyk. Emma indi giç, han aganyň ogly... - Ol Öwezmyrat batyra garap, janyýangynlyk bilen heçjikledi. - Indi giç, Öwezmyrat, giç, inim, giç. Sebäbi ýagy şähre baka gün-günden bári dykylyp alkymlap gelýär. Bu ilem bir işi gaýdan il bolupdyr. Ol dönükleriň hatyrasyny görüp, yzyna düşýän, olara ynanýan akmaklaram az däl. Şeýle wagt diňe olary ogurlygynyň üstünde tutup kerçäýmeseň, başga alajy bolmaz. Soň öňüne Gurhan atan adam köpeler. Soň il arasyna agzalalyk aralaşar.

— Ine, batyr aga, meniňem Öwezmyrat batyra aýtjak sözüm şudy-da, şeýle bolar - diýip, Berdimyrat han söze goşuldy. Gara batyr bolsa öz gürrüňini özüçe dowam etdi:

— Han aganyň ogly, bilseň Öwezmyradyň aýdanlary saňa-da taýak. Bizem siziň namazhon bolanyňyzy ýigrenemzok. Emma uludan-kiçä baryň başyňa peş geýip oturanyň bilenem ýagy gaýtmaýar. Ýagyny gaýtarmak üçin gyljyňy biliňe bek guşamaly. Galaňyzda busup oturman, ýatymlar etmeli, mergenleri şol ýatymlara eltmeli, bukuda adamlar goýmaly.

Diňe atlylara diklinmeli däl. Elbetde, Öwezmyrat gider, ýöne siz özüňizi tijäň. Öwezmyrat, inim, şeýle, atlyň başyny çekip atlanmaly bolar. Üstüne ýagy dökülip gelýärkä, atyňy gazykda, gylyjyňy tärimiň başynda goýmajagyňa ynanýan. Atlan, inim.

Gandym aksakgal sag eli bilen sakgalyny sypalady-da:

— Ol bir adama, iki adama gahar edeniň üçin uly ile gahar etmeli däl, Öwezmyrat. Atlan - diýip, Gara batyryň sözünü goldady.

Öwezmyrat batyr hiç wagt Gandym aksakgal bilen Gara batyryň sözünü ýykan adam däl. Bu gezegem hiç zat aýtman otyr. Ýöne gahardan ýaňa hum ýaly çişip gyzarypdy.

— Atlan, başa näme gelse görübereris - diýip, Gara batyr ýerinden turdy-da adamlara baka ugrady. Beýlekiler-de onuň yzyna düşdüler. Öwezmyrat batyr hemmesiniň yzyndan ýüzüni sallap gelýärdi. Daş gapa ýetenlerinden soň Gara batyr üşüşüp duran ýigitlere ýüzlendi. - Aý, gyzyň ýüzli ýigitler, şu günler atyňy gazykda goýmak, gylyjyňy tärimiň başyndan asyp goýmak namysdyr. Aýallar baş daňylaryny ol ýigidiň başyna atarlar. Onuň gyzyň ýüzi solar. Hemmäňiz atlanyň, öňküňiz ýaly boluň. Kimi aklap, kimi garalamaly bolsa, ony hana tabşyrdyk. Ynha Öwezmyradam atlanar.

Atlylar üçin Gara batyr aýtdy, gutardy. Öwezmyrat hyrçyny dişläp, kellesini ýaýkady-da:

— Şu eýýämiň handyr aksakgalsumaklarynyň derdinden, etjek işimi hem edip bilmän diriye ýandym. Çykmaryk sakgalym agardy - diýdi. - Bolýar, menem atlanaryn. - Ol öýe girip torba hem beýleki zatlaryny alyp çykdy. - Hemmäh gaýraky derwezä ýygnanmaly - diýip, ýigitlerine buýruk berdi. Onsoň ol bir zat hakydasyna gelen ýaly bolup sagyndy, Gara batyra ýüzlendi. - Gara batyr, men hödür-keremi-de unudypdyryn. Öýe gireliň, nahar taýýarladaýyn.

— Ýok, ýok, Öwezmyrat, men ynha Gandym aksakgalyň ýanynda az-kem dynç alaryn. Soň ugraryn. Sen arkaýyn bol - diýip, hoşallyk bildirdi. Gandym aksakgalam onuň sözünüň yzyny ýetirdi:

— Gara batyra hödür-kerem ediler, sen arkaýyn atlan-da, atlylaryňa eýe bol, batyr.

Şol wagt Seýitmyrat beg hem bularyň ýanyna gelip:

— Öwezmyrat, sen hiç wagt yzyňy alada etmegin. Bilip bolmaz, göçuläýmeli bolsa, göçüňi alyp gideris. Şükür hudaýa, ulag kân. Sen arkaýyn bol - diýdi.

Emma Öwezmyrat batyr oňa ýagşydan-ýamandan hiç zat aýtmady. Atlandy. Nepes ikisi goşulyşyp, sürüp gitdiler.

— Batyr, öýe baraly. Dem-dynç al - diýip, Gandym aksakgal Gara batyry öýüne çagyrdy. Soňra Berdimyrat hana-da mürähet etdi. - Berdimyrat, öýe baraly.

— Baran ýaly göräý, aksakgal. Sag bol. Men öýe baraýyn - diýip, Berdimyrat han öýüne ugrady. Seýitmyrat beg hem onuň yzyna düşdi. Gara batyr bilen Gandym aksakgal ikisi bolsa, Gara batyryň atyny idege alyp, tirkeşip gitdiler.

Seýitmyrat beg Berdimyrat hanyň yzyna düşüp barşyna:

— Bu Öwezmyrat diýilýän şeýle adamdyr. Garyndaş bolup, biziň birimiziňem diýenimizi etmezdi. Bu gezek Gara batyr ýetişäýdi. Görseň, bizden däl ýalydyr, han aga. Onuň bolşy şeýle. Taňrynyň guýany şol. Asyl bu oglan wagtynda-da şeýle diýen etmezek keçjaldy - diýip, hamala Öwezmyrat batyryň agasy hökmünde bolup gürledi. Emma Berdimyrat han sesini çykarman, öz ýüregi bilen gepleşip gitdi.

Öwezmyrat batyr Nepes bilen sürüp, galanyň gaýraky derwezesine baranda, atylary öňünde eýýäm taýyndy. Ol ýigitleriniň hiç haýsyna seretmeýärdi. Diňe atynyň gulaklarynyň arasy bilen ýere seredýärdi. Onuň aty oýnaklap derwezeden çykdy. Ol sähel gidenden soň, atynyň başyny çekip yzyna öwrüldi-de, atylaryny gözden geçirdi. Hemme ýigitleri ýerli-ýerinde, öňki-öňkülik. Garry batyr kimdir birinden utançly ýaly, ýüzüni aşak salyp, sakgalyny sallap, eýeriň üstünde doňdurylan ýaly bolup otyrды.

Öwezmyrat batyryň diňe Kany batyra gözi düşmedi. Ol nirädir bir ýere ýitirim bolupdyr.

Öwezmyrat batyr münkür bolup, Kany batyrdan ýüregi mazaly döwläpdi. Her niçik-de bolsa, oğlanlykda bile gezen dostundan birden aýra düşmek oňa kyn hem agyr düşen borly, ol uludan bir demini aldy. “Kany batyr ýok... Kany batyr gidipdir... Nepesiň aýdýany dogrumyka? Demirgyr atly başga adammydyka? Nepesiň aýdyşy ýaly, Hal mollamyka? Alla bilsin bu zatlary...” diýip, ol içinden pikir öwürdi.

Häzir onuň oýlanyp durmaga wagty ýokdy. Şonuň üçinem ol ähli pikir-hyýaly kellesinden çykardy-da, atynyň başyny günbatara baka burdy. Galanyň demirgazyk burçundan dolanyp, galanyň günbatar ýüzüni syryp, ilerligine tutdurdy. Olaryň barýan ýeri ýumşak çäýirlyk bolansoň, atlaryň toýnagynyň dükürdisi eşidilmeýärdi. Ýigitleriňem hiç birinden ses-üýn çykmaýardy. Şäheriň uzyn giden galasynyň janpenasynyň üstüne boýdan-başa çenli düzülen gelin-gyzlardyr oğlan-uşaklaryňam hiç birinden ses-üýn çykmaýardy. Daş-töwerek dym-dyrslyk bolup, бүтін dünýäni tukatlyk basan ýalydy.

Bu ýürekgysgynç tukatlyga çydamadymy-nämemi, ýigitleriň biri:

— Аý, ýigitler, biz pata ýerine baramzok. Biz söweşe-toýa barýarys. Söweş biziň üçin toý, baýram. Bu näme bolup bardygymyz - diýip gygyrdy. Ýigitleriň ikisiniň adyny tutup,

olara ýüzlendi. - Sähet, Durdy, bolşuňyz nähili, demiňiz ýok ýaly-la.

Bu ikisi atlylaryň içinde belli áýdymçylardy. Emma henize çenli atlylaryň içinde Nepesiň áýdym áýdanyny eşiden ýokdy. Ol hem şu tukatlyga çydaman, içi gysyp gelýär eken. Ýa-ha onuň hyjuwy gursagyna sygmady, ýa-da áýdymçy ýigitleri gozgamak isledi, üzeňňä galdy-da:

Aý diýsem aýa meňzär! -

diýip, bogazyna sygdygyndan gygyrdy. Damananyň zaryn heňine gygyran hoş owazly sese galanyň gatlaklarynda ýaňlanyp, göge göterildi. Güzerde suw alyp duran aýallaryň arasyndan bir garry kempir:

— Jana, oglum, jana! - diýip seslendi.

Nepes onuň yzy bilen ýene bir áýdym aýtdy. Áýdylýan áýdymlar damana ýolunyň zaryn, gamly heňleridi. Niçik-de bolsa, janpenanyň üstünde duranlarda bir hili şatlyk duýlup, janly gozgalaň göründi. Nepes áýdymyny gutaran badyna kimdir biri:

— Aý, zaňňar, başarmadyň-a - diýip, üzeňňä galdy-da:

Bedew at girse meýdana,
Beýik dagyň başyn gözlär,
Goç ýigit girse meýdana,
Dördün ýykyp, başın gözlär

diýip, Göroglynyň aýdymlaryna tutup başlady. Ýigitler yzyny kesmän gezekli-gezegine aýdyma gygyrdylar. Göroglynyň batyrçylyk aýdymlary, Gyraty hakdaky aýdymlary ýüreklerden joşup çykyp, asmana göterilýärdi. Janpenalaryň üstünde duranlar durdugyça gürelýärdi.

Atlylar galanyň duşundan geçip, ilerligine gitdiler. Olaryň gyzyk keteniden edilen kiçijik baýdagy hemmesiniň üstünden galgap görünýärdi. Aýdym sesi ýuwaş-ýuwaş uzaklaşdy. Niredendir uzak günbatarda bir ýerde her wagt-her wagt atylýan topuň sesini köwsarlap ösýän şemal çala gulaga ýetirýärdi. Aradan köp wagt geçmänkä, atlylar gözden ýitip gitdiler.

* * *

Gutlymyrat şol gidişine Öwezmyrat batyrdan ugur tapman, şol gün giçden soň gaýdyp geldi. Ol heniz çörek torbasy bilen tüpeňini egninden aýyrmaga ýetişmänkä, Täzegül bu günki bolan wakalary oňa gürrüň berdi. Täzegül şol gürrüň bolan wagty Mamagülün ýanyna baryp, bolan gürrüňleriň hemmesini eşidipdi. Gutlymyrat haýran bolup:

— Men Öwezmyrat batyry görmesem, ýa başga bir ýerde gürrüň etmesem, ol eýýäm bu zatlary nireden bildikä? - diýip,

öz başyna hüňürdedi. Ol Seyitmyrat begiň şol özüne aýdan sözi üçin şeýle galmagal turandyr diýip oýlandy. Gutlymyrat Tazegüliden eşiden gürrüni bilenem kanagatlanman, Mamagülüň ýanyna bardy. Ol hem Tazegülüň aýdyşy ýaly gürrüň berdi. Gutlymyrat haýran galyp:

— Muny batyr bilipdir, Mamagül bibi, menem bolan bolsam gowy bolardy - diýdi. - Adamlar ant diýen ýok zady çykarypdyrlar. Şol ant diýen zat ýok bolsady, baryp Gandym aga hemmesini aýdardym.

Ol öz başyna hüňürdäp, käýinjiräp öýüne gitdi.

Şol günüň ertesi perraçlaryň hem şolar bilen gatnaşykly adamlaryň arasynda hamala, “Öwezmyrat batyr tanymal adamlary öldürip, Berdimyrat hanam öldürip, han özi, soltan özi boljak bolanmyş, namaz okamaklygy kesmek islänmiş, asyl ol Gurhany-da tanamaýarmyş, galmagalam şonuň üçin turanmyş, Gara batyr wagtynda gelip ýetişäýenmiş, ýogsa onuň päli-niýeti tersmiş” diýen myş-myşlar agza düşüp başlady.

IKI AGANYŇ GULY

Öwezmyrat batyr atlysynyň öňüni çekip gitdi. Emma indi onda öňki hyjuwlylyk, dyzmaçlyk galmandy. Ol edil ümürdumanyň içinde gitjek ugruny ýitirip, aljyran ýalňyz ýolagçy

ýaly, seresaplylyk bilen ädip, töweregini pugtalap seljermäge başlady. Indi ol beýik daglara hyrydar göz bilen garap, buljum gaýalar agtarmasyny taşlady. Şeýle buljum gaýaly daglar-da onuň gözüne howply bolup görünmäge başlan borly, ol indi çöl gumlara nazaryny dikýärdi. Ol hiç kim bilen gürleşmeýärdi. Onuň näme niýetiniň, näme hyýalynyň bardygyny hiç kim bilmeýärdi. Ol birnäçe güni şeýle susluk bilen geçirdi.

— Goşy bu ýerden pylan guýa göçürmeli - diýip, ol ahyry bir gün ýigitlerine buýruk berdi. Garry batyr özüniň goş kerweniniň ýüküni taýlady, atlylar dessine taýýar boldular. Öwezmyrat batyr olaryň öňüne düşdi. Olar üsti gandym hem selin bilen bürelen gum depeleriniň arasynda etek guýulardan birine baryp goş tutdular. Bu guýynyň töweregi giň seleň bir adyrsow meýdandy. Meýdanyň daş-töweregini bolsa beýik-beýik gum depeleri gurşap alypdy. Bu gum galasynyň çat ilersinden agzy bardy. Şol agyzdan çykanynda bir egremçe ýol gidýärdi. Bu ýoluň iki gapdalyny beýik-beýik depeler tutup, ol dagyň gysby jülgelerine gaty meňzeşdi.

Gumuň etegine ýetip, şol jülgä düşüp, iki sesýetim ýöreseň, aýlanyp-dolanyp, şol guýynyň meýdanyna çykýarsyň. Guýynyň meýdanyndaky ýüpek ýaly çaýyr hem selmelere, syrkynlara garaňda, haçanda bolsa bir wagtlar şu jülgeden Arkajyň başyna goýberilen suwlary inip, bu meýdanda

tolkunyp köl bolup ýatandygyny aňlamak mümkindi. Şonuň üçinem bu meýdandaky guýular hem bir gulaçdan çuň dälidi. Onsoň her çopan özüniň islän ýerinden özüne guýy gazynyp, bu ýerdäki guýularyň sany köpelipdir.

Hazandyr akrap, öz gelmeli wagty gelip, gezegini geçirip gidipdi. Emma olar göýä bu guýynyň meýdanyny görmän geçip giden ýalydylar. Bu meýdandaky ot-çöpler göm-gök bolup otyrды. Öwezmyrat batyryň saýlap tutan jaýy şu meýdan boldy.

Öwezmyrat batyr dagdan aşak inensoň, “näme-de bolsa bir howp bar bolmaga çemeli, ýogsa Öwezmyrat batyr beýtmezdi” diýip, birnäçeler bükgüldä gitdi. Ýigitlerden kimdir biri:

— Năme, batyr, ilerdenem heder etdiňmi? - diýip sorady.

— Aý, hawa, “ýagydan ýaý boýy” diýlenidir - diýip, Öwezmyrat batyr oňa gysgajyk jogap berdi.

Öwezmyrat batyryň bu gaýra çekilmegi Garry batyryň ýüreginde has-da uly howsala döredipdi. Ol Öwezmyrat batyryň ýanyna geldi-de:

— Năme, batyr, indi nătmeli bolar? - diýdi.

— Indi iki ýol galandyr. Ýa-ha ymykly gul bolmaly bolarsyň, ýa-da ýurduňy hatap gala etmeli bolarsyň - diýip, Öwezmyrat batyr sagynman jogap berdi. Bu jogapdan soň Garry batyr hasam beter howsala düşdi.

— Năme, batyr, indi umyt kesilăýdimi? Indi gylyjy taşlaýmaly bolarysmy?

— Năme üçin? Gylyjy taşlabermeli bolarmy? Gylyç entek elimizde. Ýöne Bamyny gelip alandan soň, indi goşy şu ýere çekmegi amatly gördüm. Garry batyr, daga çykmak, düşmek kyn däl. Ýöne goş şu ýerde bolar.

Öwezmyrat batyryň eden düşündirişinden soň, Garry batyr birneme köşeşdi. Emma indi uruş gün-günden ýygjamlaşýardy hem-de gün-günden öjükli bolup başlapdy. Öwezmyrat batyryň ýigitleridir atlarynyň arasynda hem harapçylyk gün-günden artýan ýaly boldy.

Bir sapar Öwezmyrat batyr:

— Stepan aga diýmişleýin, ak patyşanyň beýikleri öz halkyna gaty zalym bolara çemeli. Beýle zuluma olaryň halky neneň çydaýarka? - diýip, patyşa goşunynyň serkerdeleriniň öz nökerlerini rehimsizlik bilen gyrgyna sürşünden zeýrendi.

Şol günlerde ýene bir şum habar Öwezmyrat batyryň egninden basdy. Gyssagly gelen çapar Gara batyryň öldi habaryny getirdi. Şol wagta çenli özüniň ölümünü düýgünden ýadyna-da salman, hemişe ýagyny gyrmak hakynda pikir edip ýören Öwezmyrat batyr birinji gezek “ölüm bar-ow” diýip pikirlendi. “Gara batyr öldi” sesini eşiden wagty göýä onuň bir damary şarpa kesilen ýaly, el-aýagyndan ysgyn gaçdy.

Ak patyşanyň goşuny şähere ýakynlaşyp gelyança, Gara batyr gije-gündiz ýatman söweşdi. Skobelew alkymlap gelip, galany topa tutmaga başlanda, Gara batyr öz töwereginde atlydan başga pyýada kömegini görmändir. Ol gaharlanyp, atlysyny yzyna tirkäp, galanyň içine giripdir. Görse, ak uly, gara kiçi, adam bary metjitde işanlaryň töwereginde howpsuz ýerde halka gurap otyrmyşlar. Adamlary daşyna üýşürüp, sellelerini tegeleşip oturan işanlary görende, Öwezmyrat batyryň aýdan sözleri Gara batyryň ýadyna düşüp, onuň gahary barjak derejesine ýetipdi. Ol iň uly işana ýüzlenip:

— Aý, işan aga, adam ajaly ýetse ölermi ýa-da ýetmese-de ölermi? - diýip, at üstünden sorapdyr. İşan hem:

— Adam ajaly ýetse öler - diýip jogap beripdir. Olaryň bolup oturyşyna jany ýanan Gara batyr:

— Janpenada bukup oturan adamyň ajaly ýetmez, işan aga, hany göreli biziň ajalymyz ýetmäbilse ýetmesin - diýipdir-de atynyň başyny yzyna dolap sürüp gidipdir. Ol gahar bilen mes bolup huşundan aýrylypdyr. Atyny dogry ýagynyň tüpgeniniň dikilen ýerine baka sürüpdür. Ýigitleri:

— Aý, batyr, nätdiň? Bu giden ugrumyzda bizi harap ederler - diýişip gygyrypdyrlar. Emma ol:

— Tä ak patyşanyň goşunyny ýeňyänçäk gitmeli - diýip buýrupdyr. Agyr goşunyň içine özüni urupdyr. Gazaply uruş

bolupdyr. Atlysynyň birnäçesi harap bolup, birnäçesi bolsa çydap bilmän gaçypdyr. Şol ýerde Gara batyryň dumly-duşundan naýza urup öldüripdirler.

Çaparyň aýdyp beren hekaýasyndan soň Öwezmyrat batyr melul boldy. Ol gijäni gaýgy-gam bilen geçirdi. Ertesi ol daň bilen hemişekisi ýaly atlandy. Ol indi ölsem öleýine salan borludy. Şol gidişine goşa köwlenmän, üç gije-gündiz dynman gazaply söweşler etdi.

Şol günleriň birinde ýene bir çapar Berdimyrat hanyň ölümünüň habaryny getirdi. Çaparyň beren gürrüňinden mälim bolşuna görä, Berdimyrat han Gara batyryň ölümünden öň aýdan sözleriniň manysyna düşünp, şol günden başlap, pyýadalara baş bolup, uruşda özi serkerdelik edipdir. Bir saparky çozuşda hem ok degip ölüpdür. Öwezmyrat batyr Berdimyrat hanyň ölümüne-de gaty gynandy. Ol:

— Han ölse, han tapmak aňsat. Kim-de bolsa biriniň ýakasyndan tutup, sen han diýseň, han bolar, il oňa han diýer. Emma är ölse, är tapylmaýar, ýeri boş galýar. Hany indi Gara batyr tapdyrarmy? Berdimyrat Nurberdi hanyň ogullarynyň iň merdidi. Hany indi Nurberdi hanyň haýsy ogly onuň ärlük ornuny tutup biljek? Magtymguly onuň hanlyk ornuny tutsa-da, ärlük ornuny tutup bilmez - diýdi. Soňra ahmyr bilen başyny ýaýkady. - Haýp, Berdimyrat töweregindäki öz peýdalary üçin

il-ulusy biri-birlerinden öňürti syrtyndan satjak bolup söwdalaşyp ýören satlyk aksakgallaryň hile hem mekirinden baş çykaryp bilmän öldi.

Şol günler her üç-dört günden diýen ýaly Öwezmyrat batyryň ýanyna nätanyş adamlar gelip-gidýärdi. Ol adamlaryň köplenç wagt aýak ulagy bugra ýa-da gatyrdy. Ýüki hem ulagynyň gapdalynda bir suw çelegi, bir gapdalynda-da azyk torbasy bolardy. Olar bu görnüşleri bilen ol guýudan bu guýa ygyp, ýitig mallaryny agtaryp sergezdan bolup ýören çarwalara meňzeýärdi. Olar köp eglenmeýärdiler, gelip bildikleri ýene gaty basym özleriniň atdan uzakçyl ýyndam düýeleriniň säpjedip, guma urup ýitirim bolýardylar. Bu nätanyşlaryň nä söý bilen, näme maksat bilen gelýänini bilýän ýokdy. Köpçülik onuň aňyrsyna ýetjek hem bolup duranokdy. Iki-ýeke bilmek arzuwyny edýänler-de, Öwezmyrat batyrdan çekinip, sorap bilmeýärdi. Ýöne bir zat mälimdi. Her sapar şeýle adam gelip giderdi welin, şol gün giç öýlän ýa-da ikindin aralar Öwezmyrat batyr:

— Atlanyň! - diýip buýruk bererdi. Edil çöl gurtlarynyň süri gözläp ysyrwanyşlary ýaly, ýüzüni garaňka alyp, atlylarynyň öňünü çekip ugrardy, özem gaty eserdeňlik bilen ýörärdi. Ol käte aýak çekip, tüssäniň ýa-da oduň ysyny almakçy bolup ysyrwanyşardy. Gulaklaryny gerip, töwerek-

daşyna diňşirgenýärdi. Çendan bir wagt ýol gabat gelen ýerlerinde bolsa atdan düşüp, ep-esli ýere barýança ýoly synlaýardy. Çakmagyny şyrkyldadyp otları peltesiniň çala ýylpyldysynyň aşagynda täze geçen yzlary seljerýärdi, syr aňmak üçin haýwanlaryň täze taşları tezeklerini gözleýärdi.

Käte bolsa atynyň başyny sakga çekip, töwereğine ýaltaklaýardy, haýsy-da bolsa bir tarapa burulýardy-da, maňlaýyny bir depä ýa-da kötele direýärdi. Ýa-da bir oý ýere özüni çekip beýigi penalaýardy.

— Atdan düşüş-de, demiňizi dürsäň. Atyňyzy sakaklap duruň. Kişňäp zat edäýmesin - diýip buýurýardy. Atlaram onuň ýörişinden aňýarlarmy-nämemi, göýä onuň buýrugyna düşüňyň ýaly demlerini-de assa alýardylar. Her neneňsi betha atlar-da, şeýle ýörişlerde edil burny deşilen ýaly bolýardylar. Ýigitleriň Öwezmyrat batyryň her hereketinden syr alyşlary ýaly, atlar hem onuň atyndan görelde alýan ýalydylar. Awa salynjak tazy ýaly bolup, gulaklaryny keserdip, gözlerini öňe dikip durýardylar.

Öwezmyrat batyr asmanyň ýyldyzlaryna göz aýlaýardy. Ol özüniň ölçeg ýyldyzlarynyň barmaly ýerine baranyňy görüp, “pylany, pylany!” diýip, baş-on adamyny saýlaýardy-da:

— Şu ýerde goşunyň kerweni ýatyr, şunça mallary bar, şunça adamlary bar, ýükleri şu zatlar - diýip, göýä özi şol

kerweniň kerwenbaşysy ýaly, hemmesini jikme-jik habar berýärdi. Onsoň ýigitleriniň galanlaryna näme etmelidigini tabşyryşdyrýardy. - Kerwen bilen araňzy şunça edip, meniň sykylygym çykan badyna, biziň ýanymyzda boluň.

Soňra ol saýlan adamlaryny yzyna tirkäp, pişik basyşyny edip gidýärdi. Ol şeýdip, duşmanyň üstüne edil daňyň öň ýanynda, ukynyň iň süýji wagtynda barýardy. Şeýle wagtda uklamadyk hem bolsa, garawulyň gözi gamaşyp durýardy. Bir ýere toplanan düýe sürüsiniň daşynda duran garawul boýnundan gylyjyň düşenini duýman galýardy. Sykylyk sesi çykan badyna beýleki ýigitler-de häzir bolýardy. “Ýatanyň üstüne turan gelmesin” diýen ýaly, garawullaryna ynanmak bilen süýji ukuda ýatan kerwen sakçylary birden oýanyp, sähne-telek bolýardylar, nätjeklerini bilmän el galdyryardylar. Düýekeşler bolsa bir tarapda ýygrylyşyp durardylar.

Öwezmyrat batyr öz häsiýeti boýunça kerwen sakçylarynyň ýanynda ýarag goýman alýardy. Özlerini bolsa:

— Yzyňyza baka ýok boluň - diýip, kowup goýberýärdi. Düýekeşlere hem düýeleriniň ýüküni urmagy buýrardy. Ýüki urup bolanlaryndan soň, olara şeýle diýerdi. - Garyndaşlar, siziňem zor aýagyndan gelýäniňizi bilýäris. Sizem düýelerimiz gidýär diýip gynanmaň. Bu alyp barýan ýüküňiz biziň üstümüzden ýagdyrylmak üçin alnyp barylýan ok-däri, bular

zalym patyşanyň gazap ody. Bulary biz alyp gitmeli. Eger-de düýeleriňiz gerek bolsa, bile gideliň. Ýüki düşürilenden soň alyp gaýdarsyňyz.

Onuň aýdyşy ýaly, bile gidip düýelerini alyp gaýdýan düýekeşlerem bolardy. Öwezmyrat batyryň şeýdip ele salýan kerwenleriniň köpüsiniň ýüki ok-ýarag bolardy. Arasynda azyk ýükli kerwenlerem gabat gelerdi.

Bu zatlaryň hemmesiniň nätanyş geň adamlaryň Öwezmyrat batyryň ýanyna gelip gitmeginiň netijesidigini bilmek kyn däldi.

Şol günlerde, Öwezmyrat batyryň ýanyna ýene bir nätanyş adam gelip gitdi. Emma Öwezmyrat batyr bu gün hiç ýere gozganmady. Diňe şol adam gelip gidenden soň onda bir hili gamgynlyk, küýigalplyk, howsala peýda bolan ýaly göründi. Ol aýagy bişen ýaly bir ýerde durup karar tapmady. Şol zowzuldap ýörşüne ýigitleriniň birini çagyryp, ony gala çapar iberdi.

— Bar-da, gala habar ber - diýip, tabşyrdy. - Ak patyşanyň goşuny galanyň bir tarapyndan nagym gazyp, dări döküp, ýykyp girmek hyýalyňa düşüpdür. Şonuň nagym gazýan ugruny aňsynlar. Şonuň önünden galanyň daş ýüzünden hem iç ýüzünden giňden giň çuň hennek gazyp, sekiz ýabyň suwuny goýbersinler. Özem şol işlerini ýaga bildirmesinler. Şonda

olaryň özleri suwa gark bolarlar. Düşdünmi? Hak gözünden habar alyndy diýip aýt ol akmaklara. Ynanmazlyk etmesinler.

Çapar baryp, aksakgallara Öwezmyrat batyryň habaryny ýetirdi. Onda-da aksakgallar:

— Pă-heý, Öwezmyrat batyram akyla gelmejek gürrüň tapýar-ow. Biziň galamyzyň galyňlygy üstünde bir araba ýagysyz ýöräp biljek. Heý, munam bir däri bilen ýykyp bolarmy? Heý, oňa-da bir däri çydarmy? Bardy-geldi nagym gazyp, galanyň içinden çykaýmakçy bolsalaram, şolaryň çykjak deşiginiň agzynda on-on baş sany eli ýalyn ýaly gylyçly pyýadany goýarys. Olar çykanynyň ýeke-ýekeden kellesini kerçär durar. Bar, sen Öwezmyrat batyra aýt, ol galadan ýaňa arkaýyn bolsun - diýip, gaýtaryp goýberdiler. Iberen çapary şeýle jogap bilen gaýdyp gelensoň, Öwezmyrat batyr:

— Bu aksakgallaryň gözi gyzarypdyr, gözlerini depesine dikýärler, basjak ýerlerini saýgaranoklar. Ilem bir işi gaýdan il bolupdyr, şol aksakgallaryň diýenine güp ynanýarlar - diýip käýindi. Aksakgallar çaparyň gürrüňine ynanan däldirler diýip, özi atlandy.

Öwezmyrat batyryň gelenini görüp, aksakgallar ýokarky derwezä ýygnandylar. Öwezmyrat batyr:

— Haw, ýaşulular, meniň iberen habarymy ýöne bir howaýy gepdir diýip göwnüňize getirmäň. Ol hak gözünden

alnan habar - diýip gürrüň berdi, nämeler etmelidigini aýdyşdyrды.

Aksakgallar bolsa ýene şol öňki gürrüňlerini gaýtaladylar:

— Batyr, belki, seniň bu aýdanyň ugrunda bardyr. Duşman nagym gazyp, galanyň aşagyndan deşip girmegi hyýal etse edýändir. Ýöne biz ony etdirmeris. Onuň deşip çykjak ýerinde adam goýarys-da, çykanynyň kellesini kakar durarys.

— Batyr, özüň bir pikir edip gör, şeýle galany ýarmak üçin gör näme batman дәri gerek boljak ahyry - diýip, ýene biri gapdaldan gygyrды. - Dәri diýilýän zat gum дәl ahyry susup alyberer ýaly.

Ýene bir gapdaldan çykyp onuň aýdanlaryny tassyklady:

— Batyr, ine görýäň-ä. Ahalyň ähli дәriçileri şu ýere ýygnanypdyrlar. Olar soky daşyny ellerinden düşürmän, gije-gündiz dünküldedýärler. Şonda-da bir syry дәri öndürip bilenoklar. Näme ak patyşanyň goşuny дәri tapsynmy ýa-da дәrini ýere döksünmi?

Garaz, aksakgallaryň her haýsy bir ýerden bir zat diýip, öz diýenlerini ýolly edip başladylar. Hatda Öwezmyrat batyryň özi hem “Be, ýa şeýlemikä?” diýen gümanly pikir bilen olaryň ýanyndan turды.

Ýolda oňa Gandym aksakgal duşды:

— Gandym kaka, ine, şeýle gürrüň bar. Ýaşulularam şeýle diýýärler - diýip, ähli zady jikme-jik gürrüň berdi. Gandym aksakgal hem ýaşulularyň pikirine goşuldy.

— Batyr, bu habaryň gorkana goşa görneriň habarydyr - diýdi. Mundan soň Öwezmyrat batyr sesini çykarman, galadan çykyp gitdi. Bolsa-da, ol ýolda bu hakda gaty köp pikir etdi. “Ölse, öler welin, Stepan ýalan sözlemez - diýip oýlandy. - Ol ýalan sözländen ölenini gowy görer. Ol hakykaty aýdandyr. Ähli ýola demir düşmegi başaryňyň, därisem gum ýaly bolar. Orsýetde siziň ýaly şora-pora, gör-lähet ýygnanyp, sokuda ýençgilenen däri döwülýän dälendir. Ol ýerde okuň, tüpeňiň, topuň, däriniň öýjügi bar ahyry...” Onsoň öz başyna hüňürdäp, aksakgallara käýindi: “Akmak diýerler size. Gözleriniň önüne getirip dikäýmeseň, bularyň ynanjak gümany barmy?”

Öz pikir-hyýaly bilen gümra bolup gelýän Öwezmyrat batyr gumuň etegine nähili ýetenini duýman galdy.

Öwezmyrat baranda ýigitleri daşyna üýşüp:

— Ýeri, batyr, aksakgallara düşündirip bildiňmi? - diýip soradylar. Öwezmyrat batyr gahar bilen:

— Muňa işi gaýdan teke diýerler. Munuň aksakgallaryny hudaý tutupdyr. Bularyň gözi bir zat göräýmese, ynanjak zady barmy? - diýip käýindi. Ýigitler onuň sözlerini ýerli-ýerden alyp göterdiler. Biri:

— Aksakgallaryň bu bolşy öwnüp burnuny ýokary tutup, alkymynyň aşagyny görmezlik bolýar. Peşäniň pili äslemeýşine meňzeýär - diýdi. Ýene biri:

— Akmaklar, kim bilen iş salyşýarsyňyz? Çäksiz uly ýurduň patyşasy bilen iş salyşýanyňyzy bileňzokmy? - diýip, hamala, aksakgallar edil onuň garşysynda duran dek jibrindi. Öwezmyrat batyr hem ýene käýinjiredi:

— Göçerini bilmesen, oýna girip näme etjek? Oýunça ýol ber-dä. Hezretguly ýalylar haçan uruş görüp, haçan urşupdyrlar. Ömründe öýünden çykman, busup ýatan adamlar aksakgallaryň serkerdesi bolupdyr. Olaryň düşünyän zady bolsa nädersiň?

Şundan soň Öwezmyrat batyryň bu ýerde saklanyp ynjalygy bolmady.

— Atlanyň! - diýip, ýigitlerine buýruk berdi. - Bir möhüm habar bilen çapar geläýse, maňa gyssagly habar ýetir - diýip, Garry batyra tabşyrdy.

Ol atlylarynyň önüne düşüp, Ýaňgala bardy. Ýaňgalanyň goragçylaryna Öwezmyrat batyryň göwni ýetdi. Bu ýere Ahalyň men diýen ýigitleri ýygnanypdyr. Atlylary az bolsa-da, ýürekli pyýadalary esli bardy.

Haçan-da Öwezmyrat batyr - Skobelewiň il içinde adynyň tutulyşy ýaly - Aýrysakgalyň etjek bolýan zatlaryny gürrüň

berip: “ - Ine, Aýrysakgal şeýlelik bilen küşt berjek bolýar” - diýende, olar onuň gürrüňine gulak asdylar, onuň maslahatyny tutdular. Öwezmyrat batyr olara ýatymlar hem garymlar edilmeli ýerleri görkezdi. Ýigitler şonuň aýdyşy ýaly etdiler. Mergenleriň bukuda ýatmaly ýerleri bellendi. Ol üç gün şol ýerde bolup, gijeler çozuşlar etdi. Dördünji gün onuň ýanyna Hal molla geldi.

— Batyr, ýagy günbatar gapdaldan zor salýar - diýdi. - Biz bolsak Ýaňgalada ýatyrýs. Önem Ýaňgalanyň adamsy gyt däl. Tüweleme, munda şir ýaly ýigitler bar-a.

— Aý, molla, bolsa bolsun, adam känlik etmez. Biz beýlägem ýetirişip bileris - diýip, Öwezmyrat batyr oňa perwaýsyzlyk bilen jogap berdi.

Edil şol gün galadanam çapar geldi.

— Batyr, sen bu gapdaldan atlyňy çekeliň bäre ýagy günbatar gapdaldan zor salyp ugrady. Ýaşulular Öwezmyrat batyr öz atlylary bilen hemişe günbatar tarapda bolsun diýýärler - diýen habary getirdi. Öwezmyrat batyr bu gürrüňlerden hem hile ýa mekirlik gözläp durman:

— Bolýar, biz iki tarapa-da ýetişeris - diýdi.

Ýaňgalalylar hem:

— Batyr, ýagy ol tarapdan zor salýan bolsa, sen o tarapa ýet. Bu ýerden arkaýyn bol - diýişdiler.

Öwezmyrat batyr iki ýere-de ýetişmegi ýüregine düwüp, şol agşam ol ýerden atlandy. Şol gije ol günbatar ýüzde uruş etdi. Şol günün ertesi ol ýene Ýaňgala dolanmakçydy. Emma Garry batyryň iberen çapary ony saklady. Yzdan ok-däri ýükli agyr kerweniň gelýäni hakdaky habary getirdi. Ol “her zat etmeli welin, ýagynyň ok-därili kerwenini özüne ýetirmeli däl, aradan urmaly. Ol galany ýarmak üçin getirilýän däridir” diýen pikire gitdi. Atlylary bilen gumuň etegini syrpy, günbatara baka at saldy. Ol şol gije daňa golaý ok-däri getirýän kerweniň düşlän ýerini tapdy. Atlylaryny saklap, ilki ýeke özi gidip ser salyp geldi. Öz gelen netijesini ýigitlerine mälim etdi:

— Biz kerweni bu gije urup bilmeýäris. Kerwen agyr, goragçysy hem çensiz kän bolara çemeli. Bularyň gijeligi bolmaz, bu iki arany üç menzil edip, ýolda iki ýerde yük ýazdyrarlar. Ertir kere-mara ugrap, bir ýere baryp yük ýazdyrarlar. Ine, şol ýerde bulary talamak amatly bolar. - Soňra ol atlylaryny bir syrt gaýra geçirdi-de: - Ýatyň, gözüňiziň ukusyny alyň - diýdi.

Her kim atynyň baş bagyny bilegine sarap gyşardy. Şeýle ýerlerde Öwezmyrat batyr gije garawulçylygyny hiç kime ynanmaýardy.

Ol häzirem daň ýagtylyp ugranda atyna iým berip ýördi. Şol wagt Nepes ukusyndan turup geldi.

— Batyr, indi senem az-kem ýat-da, dynjyňy alaý. Özüm göz-gulak bolaryn - diýdi. Diňe şondan soň ol oturan ýerinde kellesini iki dyzynyň üstünde goýup irkildi.

Basym atlylar örüp, atlaryna iým bermek, özleri garbak-gurbak etmek bilen boldular. Diňe şol wagt olar kerweniň sesýetim golaýyndadyklaryny bilip galdylar. Sebäbi şol wagtlar kerwen ýüküni taýlap ýola düşmekçi bolýan borludy, gykylyk, ala-zenzele bolup başlapdy. Öwezmyrat batyr başyny galdyrdy-da:

— Kerwen bu gün aman-sag ugraýar - diýdi.

Aradan salym geçirip, ol atlysyny yzyna tirkäp, kerweniň düşlän ýerine bardy. Dumly-duşuna, ýük urlan ýerine, gumalaklara, at tezeklerine siňe-siňe seredişdirdi. Kerwende näçe düýäniň bardygyny çaklady. Soň atyny idip pyýadalap, ep-esli ýere barýança ýoldaky yzlara içgin seredip gitdi. “Aýdylyşy ýaly kerwen agyr eken. Emma goragçysy ondanam agyr. Pesinden iki ýüz ýaragly adam bar... Ýöne atlysy az, köpüsi pyýada. Eger juda çemine salaýmasak, bu sapar birneme gylyçlaşmaly bolsa gerek. Ýöne ýa ölmeli, ýa almaly. Muny sypdymaly däl” diýip, öz ýanyndan oýlandy.

Soň ol atlylaryny yzyna düşürip, kerwen bilen ara çala gara görnüm meýdan salyp gitdi. Atlylaryna “Beýige çykmaň, olaryň dürbüsi bardyr” diýip tabşyrdy.

Emma kerwen yzyndan ýagy döküler öýtmeyärdi. Olar diňe öň tarapdan hem gum tarapdan howatyrlanýardylar. Garaňky gatlyşyp ugran mahaly kerwen bir ýere baryp, tegelenip ýük ýazdyrды. Öwezmyrat batyr olara tarap çişerilip seretdi-de:

— Biziňki getirdi! - diýip gygyrды. Gep salgy, kerwen onuň pylan ýerde düşläýbilseýdir diýip ýüreginde arzuw edip gelýän ýerinde düşlän borludy.

— Biziňki nähili getirdi, batyr? - diýip, ýigitleriň biri sorady.

— Kemsiz getirdi onda-da - diýip, Öwezmyrat batyr öňküsi ýaly begençli seslendi. - Ol ýeri bir wagtlar düme ekin ekilen ýer bolmaly. Ekinçileri, orakçylar, kimem bolsa, şol ýerde bir topar ýer döle gazyp taşlap gidipdirler. Bular şol döleleri göz astyna alyp düşdüler. Indi bular bir zat eder. Kyrk-elli adamyny düýeleriniň daşyna garawul aýlap, galanlary şol dölelere sümer. Garawullaryň bäre ýüzünden bukup barmak üçin şeýle amatly ýerler bar, hatda olaryň özlerine duýdurman, düýeleriniň arasyna girip oturmagam bolar.

Şol gije ol şeýle hem etdi. Ýary gijeden agandan soň, agyr güýjüni kerweniň alkymynda taýýarlap goýdy. Daýaw ýigitlerinden elli adamy saýlap, olara ýeke-ýekeden özüniň yzy bilen ýöremegi buýrup, hemmesini düýeleriň arasyna saldy. Eli ýalyn gylyçly pyýadalaryň her haýsy bir garawuly peýläp,

oslanmadyk ýerden çykyp, garawullary gutardylar. Soň döleleriň agzyny aldylar. Ýeňillik bilen kerweni hem onuň goragçylaryny alyp gaýtdylar.

Öwezmyrat batyr şeýdip, Skobelewiň gaty köp kerwenini urdy. Emma onuň urulman ýetjek ýerine ýetýän kerwenleri ondanam kändi.

Öwezmyrat batyr şol gün kerweni sürüp, gijäniň bir wagty öz goşuna geldi. Ol Ýaňgala tizräk ýetişmek üçin howlугýardy. Emma ol ýere ertesi hem gidip bilmedi. Sebäbi ýigitleri ýaňky kerwenden ýeten ok, dări, tüpeň oljalaryny şähre eltip gelmek islediler.

— Batyr, ok beýlede dursun, şu wagt şäherdäkiler bir atym därem tapanoklar. Olar atylan oklaryň gurşunyny çöpleýärler. Hem muzd, hem minnet diýen ýaly biz bu zatlarymyzy olara eltsek, olar-a okly-därili boljak, bizem birneme pully boljak - diýşip, birnäçe adamyny ugratdylar.

Ertesi şähre gidenler gaýdyp geldi. Öwezmyrat batyr ýola çykмага hyýallanyp durýardy. Şol wagt çapar gelip, Ýaňgalanyň alnanyny habar berdi. Ýaňgalany saklaýanlaryň gazaply uruşlar edenini aýtdy. Öwezmyrat batyr çaparyň gürrüni ýagşy diňläp eşidenden soň:

— Ak patyşa küşdüň atmaly ýerini bildi. Indi ol galanyň açmazynda oturdy - diýip, ahmyr bilen hyrçyny dişledi. - Indi

ol galanyň daşyny gabar-da, suwuny sorar. “Syçanlar gapanda” diýer. Indi onuň üstüne öz-özüň eliňi serip bararsyň... - Ol esli salym oýlanyp durdy. Soňra başyny galdyryp, töweregindäkilere garady. - Ýöne iş şol hetde ýeten güni biziň ýerimiz geler, galada bir adam galdyrman çykararsy.

Ol şeýle wagt geläýse taýýar bolup durmak üçin atlysyny üçe böl-di. Şol üç bölegiň biri galanyň günbatar ýüzünde, biri gündogar ýüzünde, biri hem çat maňlaýynda hereket etmelidi. Häzirlilikçe bolsa ol hemişeki urşuny dowam etdirdi.

Öwezmyrat batyr galanyň aşagyndan nagym gazylyandygy dogrusyndaky habary aksakgallara ýetirenden soň, il arasynda “Öwezmyrat batyr tüýs däliräpdir. Ol doňuz düýşürgän ýaly, ine şeýle habar tapýarmyş. Aksakgallaram oňa ynany, indi garawulam goýjakmyş. Başyna turşy çykanlar, heý, şu galany ýykmak üçin däri tapylarmy? Bu bir nili azanyň gürrüňine meňzeýär. Öwezmyrat batyr bir parasatly ýigitlerdenmikä diýýärdik. Ýa indi onuňam aklyly üýtgäp ýörmükä?” diýen gürrüňdir myjabatlar ýaýrady.

Emma Ýañgala elden gidensoň birnäçe günden nagymyň gazylyp ugrandygy şäherdäki ilatyň uludan-kiçä hemmesine mäim boldy. Şondan soň “Öwezmyrat batyryň aýdanynyňam jany bar eken, bikär aýtmaýan eken. Ýöne onuň aýdyşy ýaly däri näme işleýär, bular şu ýerden deşip çykjakdyr” diýişip,

ýagynyň deşip çykjak ýeridir diýip çaklan ýerlerine garawul goýdular.

Şol günleriň birinde Öwezmyrat batyr atlylarynyň önüni başlap, ýagynyň üstüne çozmaga barýardy. Ol entek çozuş meýdanyna ýetmänkä bir atly atyny ýüzin salyp geldi:

— Batyr, aýak çek! - diýdi.

— Hä, näme bar?

— Ýaraşyk boldy, batyr, indi gülala-güllük boldy - diýip, ol atly habar berip gitdi.

— Bolýar-da, “il oňlasa, atyňy soý” diýipdirler. Il oňlan bolsa, biz ýol ogly - diýip, Öwezmyrat batyr ýigitlerini tirkäp goşuna tarap öwrüldi. Ýolda barýarkalar uruşda wepat bolan birnäçe ýigidiň adyny ýatlap, aksakgallardan käýindi. - Ýaraşyk etjek bolsaňyz ozal näme işleýärdiňiz? Gara batyr ölmänkä, Weli batyr ölmänkä, Berdimyrat han ölmänkä, Sähet mergen ölmänkä ýaraşyk etseňiz bolmadymy? Şolar ölmänkä ýaraşyk edilenem bolsa, il däl diýmezdi. Orslardanam köp adam öldi. Aslynda ýaraşyk ediljek bolunsa, harapçylyk bolmanka etmeli ahyry.

— Aý, batyr, ýurduň üçin gan gökmeli ahyry. Olar ýurduň üstünde dökülen ganlar-da - diýip, Garry batyr gürrüňe goşuldy.

— Aý, Garry batyr, bu ýerde dogrusyny aýtsak, ýurt üstünde gan döken gan dökdi. - Öwezmyrat batyr jany ýanyp gürledi. - Nāme ölüm ol ýigitleriň bijesine düşüpmi? Nāme üçin Dykma serdar, Sopy han ýalylyr gan dökenok? Nāme üçin birnäçesi sellesini tegelāp otyr? Nāme olaryň bijesi çykypmy? Dogrusyny aýtsaň, başda ýurt üstünde gan dökmegi ýüregiñe düwdüňmi ýa-da ýaraşyk etmegi ýüregiñe düwdüňmi, haýsy-da bolsa ýürejigiñdäkini öz iliñden ýaşyrma-da, düşündirip aýt, eden işiñi il-ulusyň bilen maslahatlaşyp et. Ine bizde şol edilmedi. Biziň aksakgallarymyz biri-birinden gowy orun aljak bolup, haýda syrlaryny biri-birlerindenem gizlāp gezdiler. Her haýsy aşaklyk bilen ilden ogryn iş etmāge başlady. Biri-birini gabanyp, mekirlilik edip, biri-birini öldürmegiñ yzynda gezdiler. Bu ýaraşyk hem şol mekir dönüklerden biriniň işidir. Ol “ak ýürekli sada adamlar gyrylyp saýpalyny tapdy, indi galanlary hasap dāl, meniñ öñüme böwet bolup biljegi ýok” diýip, şu işi edendir. - Ol esli salym sesini çykarman gitdi. Uludan demini alyp, sözüniñ üstüni ýetirdi. - Heý, Helebaý aganyň hekaýaty ýaly “bāhbit bola”. Ýaraşyk bolan bolsa, bāhbit bolsun. Başa nāme gelse görübermeli bolar...

Öwezmyrat batyr gumuň etegine ýetip, gum depelerini ýaryp gidýān gysby jūlgā girdi. Atlysy hem yzy bilen girip, müñe ýakyn atly goşun, göýä erāp guma siñip giden dek birden

gürüm-jürüm bolup gitdi. Edil şol wagt şäher tarapdan bir atly atyny ýüzin salyp bulara baka barýardy.

Öwezmyrat batyr atlylaryny yzyna tirkäp, özüniň seleň galasynyň agzyndan girip, ýaňy guýy meýdanyna çykypdy. Şol wagt hem ýaňky çapar at derledip olaryň yzyndan ýetdi. Heniz ol geplemäge ýetişmänkä, Öwezmyrat batyr:

— Näme, eýgilikmi? - diýip gygyrdy.

— Aý, batyr, şol bolup gelişden eýgilik tamasyny edip nätjek? Uruş täzeden başlandy - diýip, çapar jogap berdi.

— Ol nähili täzeden başlandy? - diýip, Öwezmyrat batyr geň galdy. - Näme ak patyşa wadasynda tapylman, namartlyk etdimi?

— Ýok, batyr, ak patyşa wadasynda är ýaly durdy. Bu işde özümüz günäkär, batyr. Göreniň bibal teke, alaç bolýarmy muňa - diýip, çapar käýinip gürrüň berip başlady. - Hakykat ýaraşyk boldy. Top, tüpeň sesi ýatdy. Patyşanyň goşunlary öz ýatymlaryndan çykdylar. Biz janpenaň üstüne garga ýaly düzüldik. Hakykat olar “indi bir dogan bolduk” diýip, el bulaşyp gygyryşdylar. Bizem el bulap gygyrdyk. Ine şol wagtam Muhammet egri diýen bir döremän geçmiş haramzada “aksakgallar para alyp, bizi syrtymyzdan satyp ýaraşyk edýärler” diýdi-de, aksakgallara sögüp, janpena çykyp, tüpeňini töwhüldedip myçyp goýberdi. Bizem gaçyp,

janpenamyza bukduk. - Ol durup diňşirgendi. - Eşidýärmiň top, tüpeň sesini? Gör, nähili? - Ol uruş gidýän ýerden ýaňyrak gaýdanson gulagyna top-tüpeňiň sesi gelip duran ýaly bolmaga çemeli ýa-da gürrüňine has gyzyk bermek üçin borly, ýogsa bu ýerden top, tüpeň sesi eşidilenokdy. - Muhammet egri diýen adam ömründe hiç wagt uruş gören adam däl. Galada busup ýören adam. Dogrusy, ol adam hatarynda görülýän adamam däl. Sebäbi diýseň, ömründe biline gylyç dakan, egninden sozan asan adam däl. Ol pisiň janpenanyň üstüne çykyp atan şol oky ömründe birinji gezek atan oky. Ol okunyňam daga ýa-da damana düşenini bilýän ýok. Ol pise hiç kim tüpeňem ynanmazdy, gylyjam, ýöne şu eýýämiň ite dök bolup galan sozanyndan oňa-da biri ýetipdir. Ine, gel-gel, şeýle pis adam bolan Muhammet egri iki milletiň arasyna çöp oklady-da, ýaňy ýaraşyk baglaşyp, gan dökmäni goýan adamlaryň arasyny bozdy oturyberdi.

Çapar sözünüň ahyrynda Muhmmet egrä paýyş-paýyş sökdi. Öwezmyrat batyr bolsa ýüzüni keseräk tutdy-da:

— Adam hatarynda görülmeýän bolsa, item bolsa, “guýyny hapala-da, at gazan” diýen ýaly, ol kişi at gazanypdyr - diýdi.

— Ady ýitsin, ady ýitmişiň, ol pis at gazandy - diýip, çapar jany ýangynly gürlledi. - Mundan beýläk ähli teke tä kyýamata çenli Muhammet egriň adyny unutmaz. Onuň ata-babasyna,

ýedi pyşdyna çenli gargar. Uly ilin gargyşy olaryň tohumyny baýnytmaz, ol baýnaman geçer welin, etjegini etdi-dä. Şu günden şeýläk öljek orsuň, türkmeniň gany, webaly şol pisin boýnuna, batyr. Kyýamat gün hem nähak ölenler onuň boýnundan asylyp, günüň dogary bilen ýaşaryna çenli muny münüp çaparlar.

Öwezmyrat batyr:

— Onuň bilen kyýamatlaşyp, magşarlaşyp durman, golundan tutup, “ine günäkär şu, şuny näme etseňiz ediň” diýip beýiklere tabşyraýsaňyz bolmadymy? - diýdi.

— Tekeçiligi özüň bilýän ahyry, batyr - diýip, çapar jibrindi. - Ol pisiňem obasy, ili, tiresi, garyndaş-hossary bar. Soňy gowy boljak däl. Ýogsa Gandym aksakgal şol maslahaty tapdy. Beýleki aksakgallaram şony makullan ýaly etdiler. Bilmedim näme üçin, ýene soňy bolmady.

Öwezmyrat batyr gürrüniň aňyrsyna kemsiz ýetensoň:

— Aý, bolýar, bolupdyr - diýdi. Soň sözüniň kinaýaly äheňi çapary ynjydar öýtdümi-nämemi, sypaýyçylyk bilen yzyny düzetti. - Hawa, hernä habary wagtynda ýetirdiň. Bolmasa biz ýaraşyk boldy diýip arkaýynlanypdyk.

Çapar hoşlaşyp yzyna gaýtdy. Öwezmyrat batyr elindäki gamçysynyň sapy bilen eýeriň gaşyna tyrk-tyrk kakdy. Onsoň atyny öňe baka debsiledi. Onuň aty goşa bardy. Emma ol

düşmek hyýalynda däl ýaly, atyndan düşmän otyrdy. Ol at üstünde oturansoň, “Bu yzyna dolanjag-ow” diýen güman bilen beýleki ýigitleriňem hemmesi at üstünde otyrdy. Öwezmyrat batyr birden:

— Garry batyr! - diýip seslendi.

— Hüm! - diýip, Garry batyr burnuna salybrak ses berdi.

— Öňki dökülen ganlar-a ýurt üstünde dökülipdir. Indiki döküljek ganlar nämäniň üstünde döküljek? Hany şundan habar ber - diýip, Öwezmyrat batyr parahat gürlledi.

Garry batyr çalaja ardynjyradý-da:

— Bilmedim, batyr, men-ä - diýdi.

— Bilmeşň, Garry batyr, bu-da şol biri-birinden gabal basyp ýören satylan aksakgallaryň işi. - Öwezmyrat batyr bolýan wakalary düşündirmäge durdy. - Olaryň birnäçesi üçin şu mahal ýaraşyk edäýmegem boljak eken. Emma birnäçeleri üçin bolsa henizem birentek adamlary ýok etmek gerek eken. Şonuň üçin ana şol adamlar Muhammet egri ýaly bir kellesiz oýnatgyny tapyp, oýnap, syrtyndan galdyryp, beýlekileriň eden ýaraşygyny bozdurypdyrlar. Ine, Garry batyr, işiň bolşuna men şeýle düşündim.

Garry batyr diňe:

— Biçem däl - diýip oňdy.

— Biçem däl bolsa, hany indiki maslahaty ber, Garry batyr, näme etmeli?

— Aý, näme, ýene uly il urşup başlan bolsa, uruşmaly borda.

Öwezmyrat batyr “her bir oýnatgynyň eden işi üçin galan gyzyl ýüzli ýigitlerimi haraplap bilmen” diýmek isledi-de, näme üçindir, saklandy. Onuň deregine:

— Hany, atdan düşüp, dem-dynç alyň - diýdi. Parahat dynç alyň. Soňuny soň görübereris-dä.

Ol atdan düşdi. Ýigitlerem onuň göreldesine eýerdiler.

Bu agşam ýigitleriň bar gürrüni ozal edilen ýaraşyk, soň onuň bozulmagy, Muhammet egri hakda boldy. Garry batyr gazan-ukaçly goşunda oturyp, töweregine üýşen ýigitlere gyzygyp gürrüň berýärdi:

— Bu işiň özi hudaý tarapyndan bolýan zatdyr. Muhammet egri bolsa ýöne bir sebäpkärdir. Haýsy işde bähbit bardygy bildirmez. Belki, bize bähbitlisi bolsun.

— Hakykaty aýdýaň, batyr - diýip, Hal molla onuň aýdanlaryny tassyklady. - Elbetde, her zat hudaý tarapyndyr. Hudaýdan biidin çöp başy gymyldamaz.

— Işalla, biz ýeňeris. Ýorasy gowy... Ine, men öten agşam daňdanlar şeýle bir düýş gördüm - diýip, gürrüňine hä beren tapylansoň, Garry batyr has-da gyzdy. “Aç towuk düýşüne dary

görer” diýen ýaly, bir wagtlar gören bir düýşüni gürrüň bermäge başlady. Hal molla-da ol düýşi gowulyga ýordy. Garry batyr ol ýorguda ýüregi bilen ynany, gürrüňini dowam etdi. - Ahyryna çenli uruşmaly. Hökman biz ýeňýäris. Onuň gürrüňi ýok.

Şeýdip, bu gijäni geçirdiler. Ertesi gün guşluk galanda galadan bir atly geldi. Öwezmyrat batyryň atylary bu adamyň näme habar getirenini bilmek islediler. Ol atly getiren habaryny Öwezmyrat batyra gürrüň berýärkä, olaryň hemmesi diýen ýaly Öwezmyrat batyryň goşunyň töweregine üýşdüler. Kimsi otur, kimsi gyşaryp ýatyr, kimsi aýak üstünde dur. Ýöne olaryň hemmesi galadan gelen atlynyň berýän gürrüňini dykgat bilen diňleýärler. Gelen atlynyň gürrüňi uzynam bolsa, manysy iki agyzdy. Aksakgallaryň aýtmaklaryna görä, Öwezmyrat batyr öz atlysy bilen şähre barmalymyş. Şol ýerde bileleşip uruşmalymyş. Sebäbi ýagy indi galanyň alkymyndamýş.

Ol gelen atlynyň ýa doga bolşy şeýledi, ýa-da aksakgallar oňa gaty pugta tabşyrypdyrlar, ýogsa-da onuň özi aksakgallara meňzejek bolup azara galýardy, garaz, näme-de bolsa aksakgallaryň gürrüň edişine öýkünjek bolup azar ýamanyny gördi, gürrüňini owadanlajak bolup, iki agyz gürrüňi uzyn bir hekaýa öwürdi.

Öwezmyrat batyr şunuň ýaly iki agyz sözi uzaldyp oturan adamlary ýigrenýärdi, dessine oňa aýtjak sözünü aýdar goýbererdi. Näme-de bolsa bu sapar ol parahat görnüşde, sesini çykarman, onuň gürrüňini diňläp otyrды. Hatda ol gürrüňini gutarandan soň hem “näçe gürrüňiň bolsa et-de, keypden çyk, agzyň boş” diýýän ýaly, sesini çykarmady. Ahyry ýene gelen atlynyň özi dillendi:

— Batyr, maňa näme jogap berýäň? Men indi yzyna gaýtjak.

— Ýör gaýtsaň, men seni ýola salaýyn - diýip, Öwezmyrat batyr onuň bilen ýöräp, atlylarynyň arasyndan saýlandy. Gürrüňleri eşidilmez ýaly meýdany ara salyp, oňa öz jogabyny aýtdy. - Sen aksakgallaryň tabşyrygyny maňa ýetirdiň. Indi şonuň ýaly ed-de, meniň aýdanlarymy owadanlajagam bolmada, edil aýdyşym ýaly şol aksakgallara ýetir.

— Batyr, aýdyşyň ýaly aýdaryn, üstüne zat goşman - diýip, atyny sakaklap duran pyýada wada berdi.

— Aýtsaň, şeýle diý: öz aýagy bilen baryp gapana düşer ýaly, Öwezmyrat haýwan däl... Öwezmyrat däli, tentek däl. Ol özüniň sag galan gyzyly yüzli ýigitlerini Muhammet egri ýaly bir oýnatgynyň ýakan oduna ýandyrmaz. Şu aýdanlarymy öz aýdyşym ýaly aýt - diýip, Öwezmyrat batyr sargady.

— Bolýar, batyr - diýdi-de, ol atynyň üzeňňisine basdy, özüniň agyr göwresini eýeriň üstüne atdy. Ol ugramakçy bolanda Öwezmyrat batyr:

— Biz gerekli ýerinde kömege ýetişeris - diýip, sözünüň üstüni ýetirdi.

Öwezmyrat batyr gelen atla ikiçäklikde jogap berensoň, onuň häsiýetine belet ýigitleri nähili jogap berendigini aňyrsyna ýetjek bolubam durmadylar. Ýöne olar Öwezmyrat batyryň “Atlanyň!” diýmegine garaşýardylar welin, ol beýle bolman, onuň çepine boldy. Öwezmyrat batyr atlyny ugradyp gelenden birneme soňrak Garry batyra soňky kerweni uranlarynda ele düşüren öküzçeleriniň birini soýup, gaýnatma asmagy buýurdy. Garry batyr geň galyp, “Näme ugramaýarysmy?” diýip soramaga hyýallandy, ýöne näme üçindir, saklandy. Aýdylan işi edip başlady. Atlylar “ertir atlanarys, birigün atlanarys” diýip garaşýarlar. Emma tamalary çykmaýar. Öwezmyrat batyr her gün bir öküzçe ýa-da iki öküzçe soýduryp, gaýnatma asdyryp ýatyr.

Ol ir ertir, giç agşam “şöwür” diýen ýaly bir atlanýardy, şäheriň bári ýanlaryna aýlanyp, ser salyp gaýdýardy. Ýöne näme-de bolsa, Öwezmyrat batyr özüniň diýen adamlaryny saýlap, şäher bilen aralykda atly garawullar goýmaga başlady.

Ol garawullara özi ýörite tabşyryklar berişdirdi. Indi gala bilen ara gije-gündiz garawulsyz bolanokdy.

Bir gezek Garry batyr şeýle dikanlap aýtmasa-da:

— Beýdip, uruşman ýatmagymyz bolanok - diýip, o ýan-bu ýan yňňy-syňňy etjek boldy. Emma Öwezmyrat batyr:

— Kim seniň ýoluňy saklaýar? Gidiň urşasyň gelse, hanha şäher, bar-da syçan ýaly gapana gir, uruş, keýpden çyk - diýip, kesgin aýdandan soň ol hem sem boldy.

Näme-de bolsa bu ýagdaý beýle bir uzaga çekmedi. Öwezmyrat batyryň diýen günü geldi. Bir gezek ol hemişeki şöwürä çykyşy ýaly atlylaryny yzyna tirkäp, şähre tarap gitdi. Şol gün ol galanyň çar tarapdan gabalanyny gördi. Ol ýigitlerine ýüzlenip:

— Şu gün gazaba çykyp, bir ýerde güýjüňiz bar bıkسا görkezmeli borsuňyz - diýdi. Atlysyny yzyna dolaman, peslik bilen alyp baryp, şähre ýakyn bir buljumda wagta garaşdy.

Ýaňy gün guşluk galan wagtydy. Äpet uly ýarylyş bolup, bir uly gümmürdi turdy. Şäheriň ileri gündogar burçundan ak hem gara duman gatşyk bulut lemmeri ýerden örküni üzmän asmana atlydy. Öwezmyrat batyr üýtgeşik bir howsalaly ses bilen:

— Görüň! Görüň! - diýip gygyrdy. Şol tarapa baka elini salgady. - Öwezmyradyň bir wagtky aýdan sözüniň

hakykatlygyna siz şu gün şaýat. Belki, il-ulus hem şu gün görendir.

Şäheriň içindäki il-ulus diňe şu demde, haçan-da nagym gazylyp, galanyň aşagyndan deşiljek ýerinde goýlan garawullary bilen birlikde gala ganatynyň on-on baş ädimlik ýeri gözleriniň önünde asmana uçan wagtynda “Öwezmyrat batyryňky hakykat eken” diýdi. Emma indi giçdi. Pyýada hem atly goşun galany hemme tarapdan gabapdy. Öwezmyratdan olaryň tamalary ýolukdy.

Öwezmyrat batyr üzeňňä galdy-da, ýigitlerine ýüzlendi:

— Ýigitler, şu gün bir ýerde gazabyňyz bolsa ediň! Galany gabawdan boşadyň! Nepes, sag tarapdan. Garry batyr, sol tarapdan. Menem maňlaýdan urup, ýokaryk çykaryn. Galanyň ilersi tapyşyk ýerimiz bolmaly! - Ol gylyjyny sogrup aldy-da, bulaýlap, at goýdy. - Odam bolsa özüňizi uruň!

Üç-dört gün bäri dynç ýatan demgir atlylar üç topar bolup, ýyldyrym çaltlygynda süýnüp gitdiler. Ahal atlarynyň toýnagy göýä ýere ilmän, ýeri gytratlap uçup barýan ýalydy. Oslanmadyk tarapdan urlan zarba galany gaban goşun üçin gaýypdan inen bir musallat, bir bela ýaly bolup göründi. Olar ellerini çaşyrdylar. Atlylary ýeňse berip gaçyp başlady. Galanyň gaýra ýüzi derrew boşadyldy.

Nepes dört ýüz atly bilen galanyň günbatar daş ýüzüni syryp, ýokaryk sürýärdi. Garry batyr iki ýüz atly bilen galanyň gündogar ýüzünde söweşip ýördi. Öwezmyrat batyr üç ýüz atlyny yzyna tirkäp, gaýraky derwezeden girende, onuň aty al-asmana bökdi, çarpaýa galdy-da, ýene ileri atyldy. Şol wagty oglandan-ula gorkuly howpa gark bolup ör-aýak üstüne galan şäher halkynyň gözi çarpaýa galan atyň üstündäki adama düşdi.

— Öwezmyrat batyr! - diýen begençli sesler ýaňlanyp gitdi.

Öwezmyrat batyr guş ýaly uçup barşyna ýalaňaç gylyçly elini gaýraky derwezä baka salgap:

— Ýoluňyz açyk! - diýip gygyryp geçip gitdi. Ol göz ýumup-açar salymda ileri derwezeden daş çykdy. Galanyň ýumrulan ýerinden gala girmek üçin hüjüm edip, agram salyp başlan goşunyň üstüne eňdi.

Şol wagta çenli mergenler özleriniň iň güýçlülerini ýygnap, şol ýumrulan ýeri gorap saklaýardylar. Olar indi oklarynyň soňuna çykyp, ellerini çasyryp ugrapdylar. “Mergenleriň oklary gutaranson gezek biziňki” diýip, janpenada eli gylyçly, naýzaly hem gyrkylykly bukup oturan pyýadalar galypdy. Şol pursatda-da Öwezmyrat batyr ýetişdi-de, agyr goşunyň şanyndan arslan ýaly darap başlady. Nepes hem öz atlylary bilen urup-urjaşdyryp galanyň kybla burçundan ýokary çykdy. Janpenada

bukup oturan pyýadalar hem özlerine kömek ýetişenini bilip çozdular. Şeýle bir gazaply uruş boldy, şol wagta çenli şeýle ganly gazaply sanjyşyk bolmandy. Zenzele dünýäni tutup, at tozy asmana galdy. Agyr goşun ýeňse berip gaçyp başlady. Şol wagt Garry batyr hem gelip bular bilen tapyşdy.

Skobelew beýige çykyp, söweş meýdanyny dürbi tutup synlap durdy. Ol iki tarapyň hem möçbersiz gyrlyp harap bolýanyny gördi. Ol ýumruklaryny düwüp, dişlerini gyjap duran ýerinde ýakyndaky polkownige azm urdy:

— Bu gyr atly ak telpek ýene-de peýda boldy. Ol indi urşa gelmekden boýun gaçyryp, guma gitdi, galanyň içindäkilerden başga uruşjak ýok diýip habar tapdyňyz. Olar bize mekirlik edipdirler, aldapdyrlar. Şularyň gürrüňine ynanma diýip, men saňa kän aýtdym, indi gördüňmi olaryň mekir hilesini.

Ol gyssandy. Gaçmak hyýalynda düşdi. Emma polkownik ony köşeşdirdi.

Skobelew Öwezmyrat batyryň adyny bilmeýse-de, ony atynyň reňki bilen telpeginden gaty gowy tanaýardy. Belki, Öwezmyrat batyryň ýüzüni görse-de tanap biljekdi. Sebäbi onuň ýüz keşbi Skobelewiň gözüniň önünde oňat galypdy.

Skobelew deňizden birinji sapar kenara çykan günü olaryň üstüne uly howp abandy. Birden oslanmadyk ýerden olaryň üstüne atly döküldi. Bular başagaý bolup, deňze gaçyp

gaýyklara münmeli boldular. Bu atlylaryň arasynda şol gyr atyň üstünde oturan ak telpek ýigit Öwezmyrat batyrdy. Şonda ikisiniň synlary biri-birine düşdi.

Şonda Öwezmyrat batyryň maksady Skobelewi diri tutmakdy. Ýogsa onuň Skobelewi gylyç bilen çapmaga ýagdaýy hem bolupdy. Ýöne Stepan oňa “Şu gelyän goşun başy beýige Skobelew diýerler, ol ak patyşanyň sag goludyr, eger biz şony diri ele düşürip bilsek, patyşadan islän zadymyzy talap edip bileris, şony öldürtmezlik üçin patyşa biz näme diýsek eder” diýip maslahat beripdi. Şonuň üçinem Öwezmyrat batyr kenar boýunyň adamlaryna “şu hili, şu sypatly adam kenara çyksa, maňa tiz habar ýetiriň” diýip, birnäçe gün öňünden sargapdy. Özi hem şol töwereklerden aýrylmandy. Ýöne Skobelewi gola salaýmaly bolanda, iki sany daýaw soldat ýetişişip, gapma-gürmelikde ony deňze alyp gaçyp, gaýyga mündüripdi. Şonda Öwezmyrat batyram, Skobelew hem biri-biriniň ýüz keşbini unutmaz ýaly bolupdy.

Öwezmyrat batyr özleri bilen birlikde söweşe giren pyýadalara:

— Siz şähere baryň, wagt barka aýal, oglan-uşaklary şäherden çykaryň - diýip, ugratdy. Indi diňe Öwezmyrat batyryň atlylary uruşýardy.

Polkownik Skobelewiň köşeşmegi üçin şeýlekin çaltlyk bilen çäreler görüp başlady. Ol yzdaky bar galan arta-taşa goşuny tizlik bilen jemläp, degişli orunlary berkidişdirdi.

Öwezmyrat batyr ýagynyň yzynda çaltlyk bilen bolup geçýän üýtgeşikligi aňdy-da:

— Nepes, sag gapdaldan habardar bol! - diýip gygyrdy. Onsoň Garry batyra-da gygyrdy. - Garry batyr, gaty çep tarapa gidip, arany üzme!

Öwezmyrat batyr sag tarapdan gözünü aýranokdy. Ol özleriniň sag gapdalyndan duýdansyz dökülmekeçi bolup, gara bulut ýaly garalyp gelýän atly goşuny gördi. Bu gelýän patyşanyň edermen atly goşunydy. “Şu güne çenli pyýadasyz sap atly goşun bilen bir çaknyşyk arzuwyny ede-edede, diňe şu gün düşdüm-ow” diýip, Öwezmyrat batyr öz ýanyndan oýlandy-da:

— Nepes! Pyýadany taşla-da, sagyňa baka! Garry batyr, yzymyz bilen! Uruň - diýip gygyrdy. Öňüni başlap, sagyna baka at goýdy.

Iki goşunyň ilki salnan gylyjy bir syrtyň üstünde çaknyşdy. Iki goşun şeýle bir gazap bilen gylyçlaşdy, hatda şu gazaba çydamayan ýaly, atlar hem çarpaýa galyp, asmana zyňýardylar. Atlylaryň tozany asmana göterilip, göýä diňe bir ýerden çogup çykyp duran mele bulut ýalydy. Gazap bilen inýän gylyçlaryň

şarpyldysyndan, atlaryň güpürdisinden gulaklar kamata gelýärdi. Wagtal-wagtal Öwezmyrat batyryň:

— Sagynman ur! - diýip gygyrýan sesi eşidilýärdi hem ýigitlere gaýrat getirýärdi. Şol wagt patyşanyň atlylary basgy tapyp ýeňse berdi. Nepes öz atly bölegi bilen gaçan atlylaryň yzyna düşdi. Der beren Ahal atlarynyň öňünden hiç bir at gutulyp biljek dälidi. Emma Öwezmyrat batyr:

— Nepes, kowma! - diýip gygyrdy. - Öňümizde bukuda pyýada goýuldy - diýdi, ony howpdan habardar etdi. - Eger kelläni gyzdyryp kowup gitseň, olar seni päk gyrrar!

Bu atly söweş göýä biçak uzak wagtlap dowam eden ýaly bolupdy. Emma iki atly goşunyň çaknyşygy ýarym sagatdan uzaga çekmändi. Ökjelerini at sydyrdyp, depelerinden gylç inip gyssanyp barýan pyýadalar atly goşunlaryň çaknyşygy wagtynda böwşenlik tapyp gaçypdyr. Öwezmyrat batyr yzynyň näme boljagyny bilýärdi. Şonuň üçinem çaltlyk bilen atlylaryny gerşiň aňyrsyna geçirdi.

— Uruş meýdanyndaky ýaralylary hem meýitleri ýygnaň - diýip buýruk berdi.

Şol wagt gümmürdisi ýer godukladyp, top ýagyp başlady. Atlylar galanyň gündogar ýüzüne çekildiler. Öwezmyrat batyryň kellesinden çalarak gylç ýarasy düşüpdi. Oňa top okunyňam bir güllesi degdi. Atlylaryň tebibî:

— Haý, batyr, urdular-ow! Her niçik-de sag tarapyndan, onçakly agyr däl - diýip, özüniň ak köýnegini ýyrtyp, Öwezmyrat batyryň ýarasyny daňdy. Öwezmyrat batyr:

— Daňmak geregem däl-le! - diýip, çydamlylyk eden bolýardy welin, gan kän gidýardi. Tebip ganyny tutjak bolup kän çalyşdy. Ahyry az-kem togtaşan ýaly etdi.

— Tebip aga, meniň güýjüm öňki ýerinde, sen arkaýyn bol - diýip, Öwezmyrat batyr atlansa-da, onuň ýüzi durdugyça agarýardy. Näme-de bolsa ol agyr ýaralylary yza baka ugradyp, meýitleri hem ýerläp bolýançalar çydam edip durdy. Şol wagt kimdir biri:

— Batyr, nähili bolduň?! - diýip, gyryljak ses bilen allaniçiksi bolup gygyrdy. Hemme ýigitleriň gözi eňki gidip, eýerden bir tarapa agyp barýan Öwezmyrat batyra dikildi. Ylgaşyp baryp, ony atdan aldylar, galanyň düýbünde ýatyrdylar.

Öwezmyrat batyr:

— Ýok, hiç zat bolanok - diýip, “nähili bolduň?!” diýen soraga ysgynsyz ses bilen jogap berdi-de, yzyny düşnüksiz samyrda sapdy. - Wah, Aýrysakgal... Wah, ony ele salypdym-la, arman sypdy... Stepan aga...

Nepes bilen Garry batyr ony gaýrak ugratmaly diýen pikire geldi.

— Ugratsak-da bolar - diýip, tebip ikerjiňlendi. - Ýöne muny durşuna şu mahal ugratmak hatar. Gan kân gidensoň essi aýylyp, ýüregi çaşdy. Ýene muny ulaga daňsak, gan gider, beter bolar. Entek bir az garaşalyň. Ugratsagam az-kem özüni dürsänsoň ugradalyň.

Tebibiň pikirini oňladylar. Her kim öz işi bilen boldy. Esli wagtdan soň Öwezmyrat batyr gözünü açdy. Özüniň bolup ýatýşyna geň galyp, hasyr-husur ýerinden turmakçy boldy. Emma tebip:

— Entek gaty dyzama - diýenden soň, ýene gyşardy. Ýöne uzak ýatmaga kanagaty ýetmän dik oturdy. Arkasyndan tekge berip duran tebibe:

— Tebip aga, sen azara galma, özümi rasladym - diýdi. Ol solgun ýüzüni ýokary galdyryp, şuglasy öçen gözlerini töweregine aýlady. - Garry batyr hany? - diýip sorady.

— Ol atlysy bilen galanyň ileri ýüzünde gözegçilik edýär, batyr - diýip, onuň ýaňynda ör aýak üstünde duran Nepes jogap berdi.

— Haý, pahyr. Şeýle diýsene - diýip, Öwezmyrat batyr özüne zor salyp ýylgyran kişi boldy.

— Batyr, maslahat bilseň, seni ugradaýsak nädýär? - diýip, Nepes oňa maslahat saldy. - Ýaraň onçakly agyram däl welin, gan köp gitdimi-nämemi, seniň heziliň ýok.

— Menmi? Ýog-a, juda beýle dälidirin - diýip, Öwezmyrat batyr ýuwaşja gepledi. - Men gidäýsem, onsoň Garry batyr näme diýer? Ol aýdar “Aý, bu Däli batyryň ogluna çilik-pilik ýara düşerligi ýok eken, bu asyl bahana tapsa bes eken” diýer. Ol ahyrymyza çenli sap boluşmagy niýetine dikipdir, bizem maňlaýymyzdakyny görübereris.

— Batyr, sen bu ýaraň bilen urşa ýaramarsyň, ata ýarasaňam ýagşy - diýip, tebip öz pikirini aýtdy.

— Be, şeýle bolaýarmyka, tebig aga? - diýip, Öwezmyrat batyr gamgynlyk bilen sorady. Heniz tebip geplemäge ýetişmänkä daşyndaky ýigitler:

— Batyr, sen ýaramarsyň, sen hökman goşa baka gitmeli - diýişip gygyryşdylar. Ahyry birnäçe ýeňil ýaralanan ýigit bilen goşa gitmäge Öwezmyrat batyry razy etdiler. Ony atyna mündürdiler. Ol galanyň içine aýlanyp aýlanyp geçmegi ýüregine düwüp, ýaraly ýoldaşlary bilen galanyň däri bilen ýumrulan yerinden girmek üçin şoňa baka ugrady. Olar sähel ýöräp-ýöremänkäler yzlaryndan:

— Batyr? - diýip, Nepes ylgap ýetdi. Gep salgyndan ony beýleki ýigitler mundan beýläk näme etmeli, şony sora diýip iberen borludy. - Batyr, indi biz näme işläris?

— Nepes indi biziň işimiz gutarandyr - diýip, Öwezmyrat batyr içini hümetledi. - Indi ýöne şu galadaky işgaýdanlar

çykyp sabaýança, gaýraky guma aralaşýança ýagyny güýmäň. Emma ahmal bolup özüňizi heläkledäýmäň. Aýrysakgalyň indiki etjek işlerini bilýän... - Ol “Aýrysakgal ine şeýle çozar, şu ýerden pyýadany goýberer, bu ýerden atlylaryny” diýip, boljak wakalary nähili göz önüne getirýändigini birin-birin gürrüň berdi. - Siz yza çekileniňizde, şeýle çekiliň. Bölek-bölekden... Şäheriň gaýrasyndaky peslik-öleňlik size toplanmak üçin buky jaýy bolar. Tä şoňa çenli siz olary dört ýerde sagyndyryp bilersiňiz. Her sapar bir bölek atlyňyz baryp içine ursa, degdi-gaçdy etse, olar şu ýagynyň öňüdir diýip, şol ýerde özlerini nygtap garaşar. Ahyram guma urup bir depe aşsaňyz, olar gumuň içine bir dabanam ýöräp bilmez. Bardy-geldi ýöräýseler, siz ara ýene bir depe salyp, arkalaryndan baryp uruň.

Öwezmyrat batyr ýigitlerine etmeli işlerini aýdyşdyryp, atyny sürüp gitdi. Galanyň ýumrulan ýerine baryp syn etdi. Galanyň ganatynyň ep-esli ýeri daş-töweregi bilen aşak çöküpdür, ep-esli ýeri bolsa böleklere bölünip, dumly-dula zyňlypdyr. Uly-uly kesekler gara ört bolşup ýatyrklar.

— Akmaklar gözleri görýänçä ynanmady - diýip, Öwezmyrat batyr kesekleriň arasy bilen geçip gala girdi. Gala giren ýerinde on-on baş sany mergeniň üýşüp oturanyny gördi.

Olar galanyň ýykylan ýerini maýaçlap, ýörite ýatymlar-da gazynypdyrlar. Öwezmyrat batyr olar bilen salamlaşdy-da:

— Bu ýerde näme işläp otyrsyňyz? - diýip sorady.

— Şu ýerini saklap oturyşymyz, batyr - diýip, mergenleriň serdary jogap berdi.

Bularyň gürrüňinden mälim bolşuna görä, galanyň şu ýeri ýumrulanda, şol ýere bir bölek mergeni taşlap, “şu ýerden ýagyny gala goýbermän” diýlip tabşyrylypdyr. Öwezmyradyň atlylary çozanda ol mergenler hem şolar bilen söweşe gidipdir. Aksakgallaryň biri bu mergenleri şol mergenleriň ýerine goýupdyr.

— Hawa, batyr, ine şeýle, eger Aýrysakgalyň goşunlary çozup geläýse, şu ýerden biri-de diri geçmez - diýip, mergenleriň serdary gürrüňini jemledi.

Öwezmyrat batyr galanyň içine göz aýlady. Galanyň içinde janly-jemende ýok diýen ýalydy. Diňe iki-ýeke agsak-togsak bolaýmasa, tamam çykyp galany boşadypdyrlar.

— Siz indi ýagynyň şu ýerden gelerine garaşyp otyrmysyňyz?

— Hawa.

— Ýagşy, ýagy birden ol agyzdan, ýa-da ol agyzdan size duýdurman geläýse nätjek? Töwerek-daşyňyz agyz ahyry.

— Ýok, biziň saklamalymyz şu ýeri.

Bularyň şeýle sadalygyna Öwezmyrat batyryň özi hem geň galdy-da, jany ýangynlylyk bilen käýinjiredi:

— Aý, başyny ham gysanlar, Aýrysakgal bu wagt özüniň goşuny bilen dagyň düýbünde gezip ýörýär. Eger siz uruş küýseýän bolsaňyz, galadan ilerik çykyň. Bu ýerde ýatsaňyz, olar gelip, sizin biriňizem sypdyrmaz. Bu işi gaýdan tekä seret, bir gözüniň gorkan ýerini sypdyrman berk tutýar.

Öwezmyrat batyr käýinjiräp gidiberjek bolanda:

— Aksakgallaryň tabşyran ýeri şu boldy. Indi sen bize bir maslahat berip git - diýip, mergenler gygyrdylar. Öwezmyrat batyr atynyň başyny çekdi-de:

— Görüp durýarsyňyz, şu galada özüňizden başga il-ulus, aksakgal galmandyr. Sizem maşgalaňyzy alyň-da galadan çykyň - diýdi. Soňra ol ýanyndaky ýigitlere hem: - Öz tümüňizi, beýleki tümleri barlaşdyryp, gaýrak çykyň. Indi her kim öz maşgalasynyň ideginde bolsun - diýip tabşyrdy.

Soňra ol yzyny garaman sürüp gitdi. Ilki baryp Mamagülün tümüni barlady. Ol giden bolmaga çemeli, tümde hiç kim yokdy. Soň ol başga tümlere aýlanmaga başlady. Aýlanyp ýörşüne tümleriň birinden bir gyz, ýene birinden bir garry aýal tapdy. Olara etmeli zatlaryny tabşyryşdyrды, elini salgap, özleriniň goşlaryna baka ugur görkezdi.

Olary ugradyp, Öwezmyrat batyr beýleki tümlere aýlanmagyny dowam etdi. Ahyry galadan çykyp, goşlaryna baka ýüzlendi. Ol ýolda gaty haýal ýöremeli boldy. Hatda käbir ýerlerde atdan düşüp, az salym gyşaryp dem almaly hem boldy. Ol giç ikindinler zordan gumuň etegine ýetdi.

Öwezmyrat batyryň tümden tapyp ugradan aýal maşgalalary hem gumuň etegine ýetip, gitmeli ugurlaryny ýitiripdirler-de, bir depäni penalap, gaýra ýüzüne geçip gabanypdylar. Öwezmyrat batyr olaryň oturanlaryny görüp, depäniň ikinji tarapynda atdan düşüp, dynç almaga oturdy. Az salym oturyp demini dürsedi. Şol wagt hem şäher tarapdan Nepesiň at sürüp gelyänini gördi. Ör aýak üstüne turdy. Nepesiň üst-başy tozandy, çermelen gollary gandy, egin-başyna ýokan ganlar tozan bilen gatyşyp menek-menek bolup durdy. Ol aňyrdan gelip ýetdi-de:

- Batyr, tabyň neneň? - diýip sorady.
- Meniň tabym ýagşy welin, näme senem ýaralandyňmy?
- Ýok, batyr, men ýaralanamok welin, batyr, basyldyk - diýip, bokurdagy dolan Nepes soňky jümlesini zordan aýaklady.
- Basyldyk - diýip, Öwezmyrat batyr hem gamly ýüzünü aşak saldy. Bir salym bularyň arasynda şeýle bir tukatlyk höküm sürdi, hatda atlaram namysa çydap bilmän, demini tutup

duran ýalydy. Diňe ösýän sowujak şemalyň güýjüne gum depesiniň ýüzündäki gandymyň çitenekli şahalary zaryn şuwlaşyardy. Bir demden soň Öwezmyrat batyr:

— Aýby ýok... - diýip, ýuwaşja hümrüdedi. Nepesiň ýüzüne garady. - Hany, sen öz tümüňizi barlamadyňmy Garry eneň nähili bolduka?

— Ejem ürkenler bilen gidipdir öýdýän, tüm boş eken - diýip, Nepes Öwezmyrat batyryň ýüzüne garady.

— Ony taparys... - Birdenem ol Nepesiň garaşmaýan sowalyny berdi. - Hany, sen aýt, şu mahal şo kelle bahaly gyz duşsa, alyp gidip bilermiň?

— Bu ýerde kelle bahaly gyz nireden bolsun - diýip, Nepes geň galyp sorady. Ýöne Öwezmyrat batyryň soragyny hem jogapsyz goýmady. - Bolsa näme alyp gitmän?..

— Onda, hany, şu depäň aňyrsyna geç. Kelle bahaly gyzy gaty arzan ele getirdik. Ol şeýle gymmadam bolsa, ony hossarsyz taşlapdyrlar. - Ol aňk-taňk bolup duran Nepese garap oňki sözlerini gaýtalady. - Bar, depäniň aňyrsyna geç.

Nepes atyny debsiläp, depäniň aňyrsyna geçdi. Görse, ejesi bilen Sadap otыр. Ejesi:

— Waý, Nepes jan! - diýip, ýerinden turdy. Sadap sesini çykarmasa-da, ol hem begençden ýaňa gözlerini güldürüp ýerinden galdy. Nepes hem bärden atyny idip

baran Öwezmyrat batyryň ýüzüne seredip ýylgyrdy. Öwezmyrat batyr kynlyk bilen atyna atlandy-da:

— Ýagşy, indi wagty geçirmän goşa baka gideliň - diýdi.

Bular goşa baka ugradylar. Nepes ýolda içini gepletди, indiki pena isläp barjak ýerlerini onap-çenedi. Hiç bir amatly, göwnüne ýakan güýçli ýer tapmady. Soň:

— Nätsemkäm, batyr? - diýip, Öwezmyrat batyra maslahat saldy.

— Beýle ýer ujuny gök basan bolsa, pylan guýa bar, dogry pylanynyň gapysynda düş-de, meni Däli batyryň ogly iberdi diý. Hemme zady bolşy ýaly aýt. Olar siziň toýuňyzam sowar, hossarçylygam eder - diýip, Öwezmyrat batyr oňa etmeli zatlaryny aýdyşdyrdy. Nepes hem onuň aýdanlaryny makul bildi. - Şu gün agşam ýary gijeden geçenden soň ýola düşersiniz - diýip, goşa barýançalar Öwezmyrat batyr maslahaty tükelledim etdi. Nepese nähili gitmelidigine çenli salgy berdi.

Olar goşa bardylar. Ýary gijeden geçenden soň, Öwezmyrat batyr Sadaby Nepesiň ardyna berip, Nepesiň ejesini hem oljadan düşen guýrugy gyrkylgy ýabynyň üstüne ataryp ýola saldy. Ertesi irden Öwezmyrat batyryň özi hem atlanyp, maşgalasynyň idegine gitdi.

Öwezmyrat batyr ol guýýdan ol guýa soraglap, üçünji gün maşgalasyny Menneniň guýysyndan tapdy. Mamagülüň aýagy agyr halyna, ýene iki çaga-da boýnuna. Onuň üstesine-de, şäherden gaçyp çykmak üçinem diňe Gutlymyratdan başga hiç kimden kömek ýetmändir, hatda öz agasy demirçiniňem delalaty degmändir. Agram Gutlymyradyň boýnuna düşüpdür. Her niçik, bir menzil ýöränlerinden soň Gandym aksakgalyň göçüne tapyşyp, çagalaryny şolaryň ulaglarynyň üstüne atypdyrlar. Mamagül bilen Täzegüli hem aram-aram ulaga mündürüp dem beripdirler. Gutlymyradyň özi bolsa ýüksüz boş ýöremäge müňde bir razy bolupdyr. Emma hernäçe horlansa-da agyr tüpeňini boýnundan aýyrmandyr.

— Batyr, biziň janymyza ýetişen Gandym aga boldy, ýogsa ölýärdik - diýip, Gutlymyrat hemme zady birin-birin uzyn hekaýa edip berdi. Hekaýasynyň ahyrynda bolsa Öwezmyrat batyryň ýüzüne gaýgyly bir görnüşde garap sorag berdi. - Batyr, hany Kany batyr niredede?

Öwezmyrat batyr her guýa gelende ony hormatlap myhmanlapdylar, ýaralarynyň daňysyny täzeläp, melhem edipdiler. Her guýyda onuň daşyna adamlar ýygnanyp, indi geljek nähili boljak, indi näme etmeli diýip soraýardylar, maslahatlar alýardylar. Öwezmyrat batyr hem ýüregindäkini dogrulyk bilen gürrüň beripdi, bildiginden maslahatyny

gysganmandy. Şeýdip ol guýydan guýa aga-ýana gelipdi. Her niçik-de bolsa ýaraly adama uzak ýol agyr düşüpdí, ýadadypdy. Onuň üstesine-de basylmagyň namysynyň agramy egninden basýardy. Şeýle ýadawam bolsa, şeýle keýpsizem bolsa, Gutlymyradyň Kany batyry soramagy ony gozgady. Gutlymyrat ýüzüne seretdi-de, täsin galan ýaly ýylgyrdy.

— Gutlymyrat, Kany batyram bar. Olam bir ýerden çykar - diýdi. Içinden bolsa “zer gadyryn zergär biler” diýenleri, Kany batyry Gutlymyrat ýoklad-ow” diýip oýlandy hem uludan demini aldy.

Öwezmyrat batyryň gelenini bilen adamlar ýygnanyşyp başlady. Gutlymyradyň sazaklaryň başyny çatyp eden kümesiniň agzy adamdan doldy. Geljek hakda, indi näme etmelidigi hakda gowur bolup gürrüň edýärdiler. Emma Öwezmyrat batyr tukat halda dymyp otyrды. Kim Mara göçüp gitmeli diýýärdi, kim şu ýerde galmaly diýýärdi. Seýitmyrat begiň, Dykma serdaryň, Hezretguly hanyň, Wepadar hanyň, Myrat han garaýörmeliniň, Sopy hanyň, Öwezguly serdaryň hem başga-da bir topar aksakgallaryň hem serdarlaryň, şu gürrüňçilikde aýdylyşy ýaly, sylag-serpaýlaryny göterip, Skobelewiň öňünden çykmaga gidendikleri mälím boldy.

Garry batyr özüniň ýanyndaky ýigitleriň birnäçesi bilen gelip düşdi. Saglyk-amanlykdan soň, Garry batyr bir salym dymyp oturdy-da, gyryljyk ses bilen:

— Batyr, basyldyk! - diýdi.

Öň hem aksakallara gahary gelip oturan Öwezmyrat batyr:

— Onda-da ne basyldyk, it ýaly basyldyk, Garry batyr - diýip, ýangynly gürledi. Ol sözüni aýaklamaga ýetişmänkä, Garry batyr:

— Waý, ýurt gitdi! - diýip, bir tarapyna baka ýüzin ýykyldy-da, uly ili bilen gygyryp aglamaga başlady. Oturanlardan hem bozulanlary boldy. Adamlar Garry batyry diňdirmekçi bolýardylar. Öwezmyrat batyr bir oturyşyny üýtgetmän, öňki parahatlygy bilen:

— Degmãň, içini bir boşatsyn - diýdi.

Garry batyr ýürekden joşup aglaýardy, goýara çemeli däldi. Töwerek-daşyna hem tukatlyk aralaşyp, aglaýan köpeldi. Parahat oturan Öwezmyrat batyryň birden gahary geldi.

— Garry batyr, meniň gapyma pata ýerine geleňok. Tur, ýok bol, nirede aglasaň, şonda agla - diýip gygyrdy. Diňe şondan soň Garry batyr köşeşdi, diňdi. Birnäçe wagtdan soň gözlerini gyzardyp dik oturdy.

— Indi biz näderis, bize näme bolar, batyr? - diýip, naýynjar bir görnüşde Öwezmyrat batyryň ýüzüne garady.

— Garry batyr, indi biz iki aganyň guly bolarys - diýip, Öwezmyrat batyr onuň jogabyny nagt etdi. - Bir tarapdan, öz beg-törelimize, aksakgallarymyza gul bolarys, ýene bir tarapdan, ak patyşanyň beýiklerine gul bolarys.

Bu gürrüň giç agşama çenli çekdi. Adamlar dargaşyp ýeňleşenden soň, Gandym aksakgal:

— Batyr, il Mara göçýär-le, bizem göçäýsek nädýär? - diýip, geňeş saldy.

— Aý, Gandym kaka, ak patyşadan gaçyp, Mara göçmegimiz, o dünýä münüp hataba bukan ýaly bir zat bolýar - diýip Öwezmyrat batyr onuň bu pikirine garşy çykdy. - Sebäbi Marynyň hanlary ors bu ýere öňki gezek gelmänkä ak patyşanyň Maşatdaky wekiliniň ýanyna baryp, ýurdy eýýäm satdylar, ýaraşyk etdiler. Oňa meniň gözüm ýetik. Onuň üçinem bu taýy bilen ol taýynyň indi tapawudy ýok.

Aradan köp wagt geçmänkä, bir gün agşamaralar Öwezmyrat batyr dagyň bolýan guýysynyň başyndaky obaçylykda jarçynyň sesi ýaňlandy:

— Her kim öz ýurduna, öz obasyna baryp gonsun! Parahat ýaşasyn-haw! Kim obasyna barsa, hiç hili zowal ýokdur-haw!

Guýy-guýy aýlanyp, bu habary ýaýradyp ýören jarçy gygyryp geçip gitdi.

Ertesi Öwezmyrat batyr bilen Gutlymyrat ikisi köne ýurda - oba göçüp barmagyň maslahatyny edip, hut şol gününň özüňde ugramagy ýüreklerine düwdüler. Bu maslahaty Gandym aksakgala duýduryp:

— Şu gün ýola düşeliň - diýdiler. Emma Gandym aksakgal barmaklaryny basyp, ýedi gününň adyny sanap hasap etdi-de:

— Şu gün ugrasak, ýyllyz çat maňlaýymyzda bolýar. Aslynda bu gün sişenbedir, bisähet gündür. Ertir ýola düşeliň - diýip, bu gün göçmekden saklady.

Edil şol gün günortanlar üsti zyňňyldym agyr ýükli ýedi ýaşar ineri tirkäp, guýynyň oýyna bir garador atly indi. Ol atly ineriň yzyna bir semiz iki ýaşar öküzi tirkäpdir. Ol atly ýeten yerindäki kümeden:

— Öwezmyrat batyryň goşy şu guýydamy? - diýip sorady. Kümäniň gapysynda duran aýal:

— Hal-ha - diýip, el salgady.

Bu aty, ineri, öküzi bilen üç tirkeş bolup gelyän Aman batyrdy.

Öwezmyrat batyr bilen Aman batyr ikisi biri-birini görende begençlerinden ýaňa şeýle bir şadyýanlyk bilen gygyryşdylar hem gujaklaşdylar welin, olaryň bolşuna diňe ulular däl, Geldi hem Aşyr ýaly çagajyklar-da geň galyşyp, agyzlaryny açyp

seretdiler. Şeýle çenden artyk begenjinden Öwezmyrat batyryň gözüne iki damja ýaş aýlandy.

Aman batyr dessine atyny bir düýp gandyma iltäp, ineri çökerdi-de, ýüküni düşürmek bilen boldy. Öwezmyrat batyr bolsa oňa ýük düşürişmegi-de ýadyndan çykaryp:

— Stepan aganyň ýagdaýy nähili? Hiç kime duýdurman, horlaman, sag-aman aşyrdyňmy? - diýip, Stepan aga hakda soramaga başlady. Aman batyr hem öz işi bilen gümra bolup durşuna, oňa gidişleri hakda gürrüň bermäge başlady. Şol wagt Gutlymyrat:

— Myhman, siz öýe baryň. Ýüki özümüz düşüreris - diýip, onuň işini elinden aldy.

— Stepan agany müňde bir razy bolar ýaly edendirin - diýip, Aman batyr gürrüň berdi. Şu zatlary şeýle horugan wagtларында getirmeginiň özüne edilen ýagşylygy ýanyşdyrmak üçindigini duýdurdy.

Gandym aksakgal, Garry batyr hem beýlekiler geldiler. Oturyp gyzykly gürrüňlere başladylar. Öwezmyrat batyr bu zatlaryň özlerine getirilendigini bilenden soň, öküzi soýmak isledi. Emma:

— Ýurdumyza baryp soýalyň - diýip, Gandym aksakgal etdirmedi. Ýöne ineriň üstündäki ýük un, tüwi hem ýagdy. Bu gün palaw bilen oňdular.

Ertir daň bilen ýükleri urup, ýurda baka ýüzlendiler. Gandym aksakgal öňe düşüp ýol başlady.

Olar sag-aman gelip, öňki ýurtlarynda ornaşdylar. Gelen günleriniň ertesi bolsa öküzi soýup, uly il bolup iýdiler.

Aman batyr üç gün myhman bolup, gaýtmakçy boldy. Ol töwerek-daşlary bilen hoşlaşdy. Öwezmyrat batyr Aman batyry ýola salyp ugratmak üçin onuň bilen bile atlandy. Ep-esli ýol ýöräp, allayaýarlaşyp, Öwezmyrat batyr yzyna dolanmakçy bolanda, Aman batyr:

— Batyr, men henizem özüme edilen ýagşylygy ýerine salyp bilemok - diýdi. - Sebäbi siz meni ölümden gutardyňyz. Emma men şu azygy getirmedigem bolsam, siz ölmezdiňiz. Onuň üçinem bu eden ýagşylygyňyzy ýerine saldygym däl. Ýöne meniň ýaly bir pukara ýigitden az görmäň.

— Aman batyr, şeýle horugan wagtymyzda gelip hal soramagyň özi bir sapar däl, edil ýetmiş sapar ölümden gutarança boldy - diýip, Öwezmyrat batyr onuň aýdanyna garşy çykdy.

Aman batyr näme-de bolsa özüniň bu edeni bilen kanagatlanmaýandygyny aňlatdy-da:

— Aý, häzirikçe bolýar-da - diýdi. Soňra ol bir zat aýtmakçy bolup pikirlendi. - Hawa, ýogsa-da, sen bu Kany batyryň göwnüne heýwere gaty degipsiň. Şuny gaty ýalňys

edipsiň, batyr. Onuň senden aýry ýüregi ýok ahyry - diýdi. Öwezmyrat sesini çykarman duransoň, ol ýene: - Aýby ýok, ony soň düzederis, häzir hoş sag bol - diýip, sözünüň üstüne goşdy.

Aman batyr ýola düşüp ugrady. Öwezmyrat batyr atynyň başyny yzyna öwürmän, ep-esli wagtlap onuň yzyndan seredip durdy. “Aman batyr geleli bári Kany batyr hakda hiç hili gürrüň etmedi, hatda ol nirede diýibem soramady. Edil ýola çykyp gitmekçi bolanda onuň Kany batyr hakda gürrüň açmagy nämedenkä?” diýip oýlandy.

Öwezmyrat batyr Kany batyr hakda, onuň göwnüne degmekde özüniň mamladygy, bimamladygy hakda oýlanmajak bolup her näçe jan etse-de, ol öz ýanyndan Kany batyr hakda uly alada çekýärdi. “Oňa näme bolduka? Bir ýerlerde hossarsyz-zatsyz ölüp gitdimikä?” diýip oýlanýardy. Ýöne Aman batyryň häzirki gürrüňi, her näme-de bolsa, onuň kalbynda ýagşy umyt oýardy. “Diýmek, Aman batyr Kany batyrdan habarly bolmaly, ol Aman batyr daga sag-aman gowşan bolmaly” diýip çak etdi. Atynyň başyny yzyna dolady.

Öwezmyrat batyr öýüne dolanyp gelende, öýüň işiginde duran Gandym aksakgal bilen Gutlymyrat oba aksakgallarynyň ertir sanaşyk başlajakdyklaryny habar berdi.

— Gandym kaka, şu biziň aksakgallarymyzam halys işlerini tükedipdirler - diýip, Öwezmyrat batyr käýinjiredi. - Il bende uruşdan ýañyja sypyp geldi. Bu ýyl bir öňki ýerinde gyşyny geçirip, geljek güýz sanaşyk edilende bolmaýarmydy ahyry?

— Ýok, bu ýyl sanaşyk edileniniň aýby ýok - diýip, Gandym aksakgal düşündirdi. - Sebäbi öňki sanaşyk bars ýylynda bolupdy. Bu ýyl goýun ýylynyň aýagy. Baş ýyl eýýäm doldy.

— Dolanda näme, Gandym kaka, göçümiziň duşumyzdan geçdigi däl ahyry.

Gandym aksakgal Öwezmyrat batyryň aýdanyna ünsem bermän, öz gürrüni bilen boldy.

— Şu sanaşykda Gutlymyrady hökman sana girizmeli. Oňa-da ýer-suw paýlamaly - diýdi.

— Sana girizip bolsa girizmeli, bolmasa, meňkini ekibereris-dä, näme hemişelikdir-dä, ýeri-suwy kim eker öýdýäň? - diýip, Öwezmyrat batyr biperwaý gürlledi.

— Ol beýle däl, batyr - diýip, Gandym aksakgal garşy çykdy. - Indi görersiň, ýeriň-suwuň gadyry artar. Asyl seniň şu depe bolup duran at dersinem pula barabar bolar.

— Pa-haý, Gandym kakama seret, dersi pula deňeýär - diýip, Öwezmyrat batyr güldi. Gandym aksakgal bolsa:

— Saglyk bolsa, erte göreris - diýip goýdy.

Stepanyň orsýet mülkdarlary, olaryň golunda işleýän daýhanlar hakda berýän gürrüňleri Öwezmyrat batyryň ýadyna düşdi.

— Hawa, Gandym kaka, seniňkem ugrunda bar - diýip, onuň bilen ylalaşdy. - Indi dersem pul bolmaly, adamlaram ýer işleýän gul bolmaly diý-de gutar-da.

— Näme bolsa-da başymyza gelenini görübermeli bolandyr, başga gidere ugur ýokdur, batyr - diýip, Gandym aksakgal özüniň baş barmagy bilen ak sakgalyny daraklady. - Haýsy bolsa-da, bähbitlisi bolsun, batyr. Aslynda adamzat jepa üçin ýaradylypdyr öýdýän.

Şol günün ertesini sanaşyk başlandy. Öwezmyratlaryň obasy Ahalda, Kese Arkaçda iň uly obalaryň biri hasaplanýardy. Her serkarbaşy aksakgal öz serkarynyň hasaby bilen paýlaşyk meýdanyna geldi. Oba jemagaty hem olaryň töwereginiň synçysydy. Her serkardan näçe suw kemelipdir, näçe adam täzededen sana giripdir - bularyň hasaby serkarbaşylaryň elindedi. Olaryň kimsi düýe gumalagy bilen, kimsi goýun çöri bilen hasabyny çykarypdyr-da, ol gumalagy ýa-da çöri ýaglyga düwüp ýa-da torba salyp, ýany bilen getiripdir. Ýeriň, suwuň, ugruna seredilmän, köplenç wagt suw başyna akýan-da bolsa, kesp edip daýhançylyk bilen meşgullanýanlar gaty az hem

bolsa, her baş ýyldan bir gezek aýlanyp gelyän sanaşyk şeýle keýpli, şeýle gyzgalaňly geçerdi, garra-garraly, dawaly, tomaşaly bolardy. Bu ýlam hemişekiler ýalydy. Serkar serkardan pes oturmajak bolýardy. Sanaşygyň edil bir gün öň ýany ogly bolan käbir adamlar suw aljak bolup, ýaňy gyzy bolan birini tapýardy-da, guda bolup, iki sany suw ýaly çaga nika gyýdyrýardy. Onsoň serkarbaşy “Pylanam bir suw boldy” diýip, torbasyna gumalak taşlaýardy.

Aksakgallar serkarbaşylaryň gumalak hasabyny alyp başladylar. Her serkarbaşy baryp aksakgallaryň önünde gumalaklaryny üýşürýärdi-de:

— Meniň serkarymda pylança suwum bardy, pylançasý ýatdy, pylançasý täzededen turdy, pylanynyň ogly bolupdy, ol pylany bilen guda boldy - diýip, jikme-jik hasabat berýärdi. Aksakgallar bir agyzdan “kabal” diýse, iş gutarýardy. Emma käbir özüniň tilkiligi-mekirligi bilen bellentgi bolan serkarbaşylara “adamlaryňy getirip, gözümiziň önünden geçir” diýilýän halatlary hem bolýardy. Şeýle bolan wagty düýn, önňün bolan çagalary ejeleri göterip getirýärdi. Emma serkarynda diňe sopbaş özi bolup, ol hem Mary, Tejen diýip, nirede güni gowy geçse, şonda gezip ýören adamlar bar bolsa, şol serkarbaşynyňky kyn bolýardy. Şonda-da ýeser serkarbaşylar bir ugruny tapýardylar. “Oduna, çepe gitdi”

diýýärdiler. Sözüne-de bir-iki sany şaýat tapýardylar. Ýa-da onuň deregine başga bir adamy geçirip goýberýärdiler.

Serkarynda Gutlymyrat ýaly adamlar bolan serkarbaşylar dawalaşmaly hem bolýardy. Bu saparky sanaşykda hem Gutlymyrat sana girizilipdi. Aksakgallar onuň üstünde ikerjiňleşip başladylar. Kimdir biri:

— Heý, onam sana salyp bolarmy? Ol düýn ilerden gelmedimi näme? Düýn gelen gelmişek - diýip gygyrdy.

Bu aksakgal Seyitmyrat begiň hyşy-wyşy edýän adamlaryndan Ymametdin aksakgaldy. Gandym aksakgal onuň aýdýan gürrüňleriniň özüniňki bolman, Seyitmyrat begiňki boldugyny ýagşy bilýärdi. Emma “entek il näme diýerkä?” diýip, sesini çykarman saklanýardy. Şol wagt aksakgallardan başga biri:

— Gutlymyrada suw bermän, dagy kime suw berjek! - diýip gygyrdy.- Keýmirkör babamyzyň aýdan gürrüňi bardyr. “Seniň bilen il biri boldumy, ýurduny goraşýarmy, senden aýry dönükçilik ýüregi ýokmy, ol adam seniň biriň” diýip aýdandyr ol. Gutlymyradam şol Keýmir babamyzyň aýdan adamlarynyň biridir. Ýurdy goramakda haýsy biriňiz Gutlymyratdan artyk iş etdiňiz? Hiç biriň! Gutlymyradyň bizden aýry ýüreginde çigit ýaly dönükçilik ýokdugyny görüp gelýäs gerek? Elbetde, görüp

gelýäris. Onsoň ýer-suwy oňa bermän, kime berjek?
Gutlymyrat hökman sana geçäýmeli!..

Öwezmyrat batyr bir çeträkde aýak üstünde otyrdy. Gutlymyrat hem onuň ýanynda ýerde jaýdar ornaşyp otyrdy hem elindäki çöp bilen ýer dymalaýardy. Onuň bu bolup oturyşy göýä bir agyr töhmet boýnuna düşüp, şol günä bilen baglanyşykly bolan ýazgydy çözülýän adama meňzeýärdi. Üýşen jemagatyň barynyň gözi boýnuny sallap oturan Gutlymyrada baka dikilipdi. Birdenem adamlar ýerli-ýerden:

— Gutlymyrady hökman sana geçirmeli! - diýip gygyryşdylar. Jemagatdan “Gutlymyrady sana geçirmeli däl” diýip, ýekeje adamyňam sesi çykmady. Gandym aksakgal ýuwaşja ardynjyrady-da:

— Aý, aksakgallar! - diýip, söze başlady. - Ýer-suw jemagatyňkydyr. Biz bolsak ýöne bir olaryň ýaşulusydyrys. Jemagat öz ýer-suwundan kime paý bereýin diýse berip biler. Ine şonuň üçinem Gutlymyradam jemagatyň güýji bilen biziň garnymyza basyp, ýer-suw paýyny alyp biler. Emma şu gezegem oňa ýer-suw paý bermejek bolsaňyz, onda meniňem ýer-suw paýymy kesip, maşgalam bilen sandan çykarmaly bolarsyňyz. Ymametdin aksakgalyň “Gutlymyrat düný gelen gelmişek” diýip gygyrmagy tötän ýerden çykan ses däl. Ol ses Ymametdin aksakgalyň sesi bolman, ol Seýitmyrat begiň sesi.

Men muña Ymametdin aksakgal diýmän, oña Ymametdin hoja diýerin. Asyl seniň özüň nämahal gelip, il biri bolup sana geçdiň diýip ondan sorayan ýok. Şonuň üçinem agzyna gelenini aýtmagy ol endik edipdir. “Ekgende ýok, tikgende ýok, harmanda häzir hoja” diýip, gadymkylyk oýnamaga aýdan däldirler.

Gandym aksakgalyň gaharlyrak aýdan bu sözlerin-ýe oturan jemagatyň içindäki ýaşy uluraklary öz ýanlaryndan “şu aýdylan gep dogry gep” diýip düşünenem bolsalar, onuň Ymametdin aksakgalyň ýüzüne gaharly, morta aýdyp oturybermegini bir hiliräk gördüler, özleri oturan ýerlerinde utanyşyp, ýüzlerini aşak saldylar. Emma ýaş ýigitler welin Gandym aksakgalyň sadalyk bilen aýdyn goýberen dogry sözlerini ýürekden makulladylar hem hezil edinip gülüşdiler.

Özüniň ýaşyny Gandym aksakgaldanam ýokary hasaplaýan aksakgallaryň biri sakgalyny sypady-da:

— Gandym, gaty gitdiň. Daş düşýäň. Ýalňyşýarsyň - diýdi.

— Aý, aksakgal, bu ýerde daş düşüp, ýakyn düşüp oturar ýaly zat ýok. Görnüşi gürlenýär. Işiň bolşy şeýle - diýip, Gandym aksakgal jogap berdi.

“Kabul” diýen ses gulagyna ýetende, Gutlymyrat ýüzüni galdyrdy. Has arkaýyn ornaşdy-da, elindäki ýer dyrmalap

oturan çöpüni döwüp, bir gapdala taşlap goýberdi. Şunluk bilen Gutlymyrat hem sana geçdi.

Öwezmyrat batyr mundan ozal hiç bir suw sanaşygynyň, ýer böleşiginiň üýşmegine ýönekeý bir diňçi bolubam barmaýardy. Şu saparky sanaşykda welin ol üç günläp, gün ýazdyrman gatnady. Emma şol gelşi ýaly bir çetde sesini çykarman oturýardy hem ahyry gaýtmakçy bolanda:

— Bu işi gaýdan tekä seret. Sallançakdaky emzikli çagasyny suwly etjek bolup öýerýär, dawa edýär. Şeýdip alan ýeri çaňap ýatýar, suwy tutulman başyna akýar - diýip, öz başyna hüňürdäp käýinip gaýdýardy.

Suw sanaşygy gutaryp, şol suw sany boýunça ýer böleşilmäge başlandy. Oba dört sany uly tirä bölünýärdi. Giň ekerançylyk meýdanyny ilki darka ikä bölüp, son olaryňam her haýsyny iki bölmelidi. Bu sapar aksakgallar: “Şu gezek ähli ekerançylyk ýerimizi ikä böleliň-de, şony hemişelik edeliň. Soň her saparky sanaşykda şol iki tire diňe öz aralarynda bölüşik edibersin” diýip maslahat etdiler. Giň meýdany lüňläp, iki böldüler. Bu giň meýdana lüň basyp çykar ýaly däl, onuň üçin hem ýer arasy pylan depe, pylan degirmen, pylan ýap” diýip, şoňa meňzeş belgiler bilen ýer arasyny aýdyň etdiler.

Bije başy haýsy tarap bolmaly? Aksakgallar bu meseläniň üstünde kän oýlanyp durmadylar. Çünki jemagatyň ýeriň haýsy

tarapyna göz gyzdyrýanyny olar bilýärdiler. Aksakgallaryň köpüsiniň hem göz astyna alýan zady iki sany zatdy. Olaryň ikisi hem ýeriň bir bölegindedi. Elbetde, bije başy hem ýeriň şol bölegi bolmalydy.

Adamlaryň göz gyzdyrýan zatlarynyň biri “Öwezmyrat batyryň tamy, Öwezmyrat batyryň tamy” diýip at alyp, Kese Arkaja belli bolan tamdy, beýlekisi hem “Ussamyrat demirçiniň bagy, Ussamyrat demirçiniň bagy” diýip at alan bagdy. Ol bag hem Mamagülün kakasyndan galan bagdy. Adamlaryň gözüne ýakýan ine şu ikisidi. Her kim öz içinden “Öwezmyrat batyryň tamy maňa düşsedi” ýa-da “Ussamyrat demirçiniň bagy maňa düşsedi” diýip arzuw edýärdi.

Öwezmyrat batyryň tamy diýilýän tam orta boýly adamyň boýy bilen deň, diwary laýdan galdyrylan tamdy. Onuň daşy hem ýylmanman, бүдүр-сүдүр bolup durdy. Üstüne-de arça, kerkaw agaçlary ugurly-utgasyz, eýläk-beýläk çem gelen ýerine germelipdi. Onuň üstünden hem syza bilen basyrylyp, agyr gum taşlanypdy. Aslynda bu tamyň deňli-derejeli burçy-da ýokdy, ol bir tegelek agyla meňzeýärdi. Içi hem tas dyz boýy aşak gazylypdy. Şonda-da tamyň ýokarysyna basylan syzalar Öwezmyrat batyryň telpegine ilişip çekelenýärdi. Içi hem beýle giň dälди, eýlesi-beýlesi, köp bolsa, dört-baş ädimdi. Aslynda bu tamy Öwezmyrag batyryň kakasy Däli batyryň özi

salnypdyr. Ol üstune suwag çekmäni hem bilmän, diňe agyr
gum bilen
basyryp mydar edipdir. Soňky ýyllarda Gutlymyrat gelenden
soň, onuň üstüniň gumuny ýeňledip, samanly palçyk bilen
suwag çekip, damja dammaz ýaly edipdi.

Şaherden çykylanda Gutlymyrat özüniň gara çatmasyny
taşlap çykypdy. Mamagülüň öýi hem şonda galypdy. Şonuň
üçinem häzirligçe bu tam Öwezmyrat batyr bilen
Gutlymyradyň maşgalasyna jaýlyk edýärdi.

Ilatyň köpüsi şularyň gününe düşüpdi. Negada bir
Seyitmyrat beg ýalylar bolaýmasa, köpçülik öýden-öwzardan
geçipdi, maşgalasyny sag-aman alyp çyksarazy gelipdi. Şonuň
üçinem häzir Öwezmyrat batyryň tamy hemme kişiniň
gözündedi.

“Ussamyrat demirçiniň bagy” diýen at bilen meşhur bolan
bagyň hem aňyrsy-bärsi on düýp üzümnden, dokuz düýp tutdan,
iki düýp almadan, bir düýp erikden ybaratdy. Ýene-de bir düýp
agaç bardy, emma ol agajyň nämedigini demirçiniň özi-de
bilmeýärdi. Gyşyň sowugymy ýa-da tomsuň yssysymy, garaz,
haýsy-da bolsa bir paslyň howasy ol näbelli agajy
eýikdirmeyärdi.

Ol göýdügipdi, hiç ösmeýärdi, ini-de, boýy-da hemişe şol bir
durşuna durýardy.

Demirçi her ýyl nowruz geçip, alabaharyň ýyljak şemaly ösüp başlandan soň, bagyna barmaga başlaýardy. Ol ilki işe çykan güni has uly tutum edýardi. Göýä bir aňyrsy-bärsi görünmez mülküne işe çykyp başlaýan ýaly çyzganjyrap, çörek torbasyny boýnundan asyp, pilini egnine atyp, oragyny biline gysdyryp, suwly kündügi eline alyp işe çykýardy. Ýogsa demirçiniň ussahanasy bilen bagynyň arasy sesýetimdenem ýakyndy, şu iki ara şeýle tutumyň geregi-de ýokdy. Bir gezek kimdir biri oňa:

— Aý, demirçi, aňyrsy-bärsi bir sesýetim ýol ýok. Bu iki arada çörek-suw göterip ýörmek nämä gerek? - diýip sorady. Demirçi bolsa oňa şeýle jogap berdi:

— Birinji gezek işe başlanda, işe çykan ýaly bolmak gerek. Ýogsa ol ýere ýönekeý hemişe-de baryp-gelip durýan. Onsoňam pelegiň işini bilip bolmaz. “Pyýadanyň aty nan diýenleri, bir iş bilen öýden çykdyňmy, çörek bilen suwuny ýadyňdan çykarmagyn” diýip, kakam pahyr köp nesihatlar ederdi.

Ol şeýle şaýyny tutup çykyşy bilen baryp bir salkyn janygyp işläýse, şu bagynyň hem içini depip, hem üzümini kesip, hem agaçlaryny kemsiz timarlap gutaryp biljekdi. Emma demirçi günüň gyrasy görnenden bagynyň bir çetinden baryardy-da, bir düýp üzümiň töwereginde o ýan-bu ýan

aýlanýardy. Onýança gün naýza boýy ýokary galýardy. Onsoň ol bir düýp üzümi kesip, bejerip, ýylmap bolýardy-da, güne seredýärdi. Soň goşuna baryp, suw bilen bir döwüm çörek iýýärdi. Onsoň goşuny göterip, öýüne gaýdýardy. Gelibem ussahanasyna girýärdi. Tä öýläne çenli şark-şark edip demir ýenjýärdi. Gylyç ýasaýardy, gylyç taplaýardy, pil, palta ýaly gurallary ýasaýardy. Sandaly bilen çekijiniň sesine goşup hiňlenýärdi. Işiniň arasynda gapdalyndaky kellelerini küşde gyzdyryp oturanlaryň gürrüňine-de goşulmaga ýetişýärdi.

Gün ikindä ýakynlaşanda, ýene onuň çekijiniň sesi gapba galýardy. Bir görseň, ol han-ha şaýyny tutup bagyna ýetip barýandyr. Gün dagyň aňyrsynda gizlenýänçä, ol ýene bir düýp üzümi kesip-bejerip gaýdýardy.

Emma onuň bagbançylyk işiniň boş geçýän günleri hem köp bolýardy. Gürrüňçilik gözläp, işsiz gezip ýören adamlar kân. Birden biri bir gapdaldan çykýar-da: “Bagban, armaweri!” diýýär. “Hä, bar bolaweri”. “Ýeri bu ýyl bag neneň, bag?” Ine, şundan soň gürrüň başlanýar. Demirçi baglarynyň tohumynyň nireden gelenine çenli aýdyp berýär. “Ine, bu düýp akşekerekdir. Munuň tohumyny kakam pahyr pylan ýyl Gul jülgesinden tapypdyr. Ine, bu dag halylysydyr. Kakam pahyr munuň tohumyny pylan ýyl pylan dagdan alyp geldi. Ine, bu pylan üzümdir, muny kakam pahyr pylan ýyl Nohurdan getirdi.

Ine, bu terbaş... Ine, bu kişmişi...” Şeýdip, ol on düýp üzümiň her düýbünüň taryhyny birin-birin gürrüň berýär. Gysgajyk iş wagty

hem şunuň ýaly gürrüňler bilen geçýär. Demirçi gelşi ýaly elini hiç işe urman, diňe getiren çöregini gürründeşi bilen iýip yzyna gaýdýar.

Demirçi, her näme-de bolsa, bagyna hyzmat edýärdi. Etmeli işlerini edişdirip gutarýardy. Soňra bagyň içindäki diňi syryp-süpürýärdi, bejerer ýaly ýerlerini bejerişdirýärdi. Her ýyl ýaz çykandan soň onuň pişesi şoldy.

Demirçi bagyndaky ağaçlaryň her düýbünüň taryhyny bilýärdi. Emma şu dokuz düýp tudunyň bir düýbi hakynda welin hiç zat aýdyp bilmezdi. Ol bir köp ýaşan garry tutdy. Onuň biline iki adamyň gujagy zordan ýetýärdi. Onuň boýy, püri-pudagy hem ýogynlygyna laýykdy. Diňe onuň aşak düýbüne ýakyn bir ýerinde pide bolup içine baka hüňülen bir ýeri bardy. Ol köwekde her ýyl ýazyna hüýpüpik höwürtgä edinerdi.

Saz ussalary şol hünegi bahanalap, “Demirçi, seniň bu tuduň içi pide bolup haraplanjak. Wagty barka muny biz keseli. “Hem muzd, hem minnet”, biz mundan tamdyra ýasaly” diýip, el kesip dilärdiler. Emma demirçi “Ýok, kakam pahyr “bu öwlüýä tutdur” diýerdi, muny kesmek bolmaz” diýip, hiç kime

kesdirmezdi. Hatda her ýyl oýmak ýa-da oýmak ýarym gurçuk tohumyny tutýan aýalyny hem şol tuduň golaýyndan eltmezdi, ýapragyny- ýygdyrmazdy.

Bir ýyl aýalynyň hemişeki ölçegde tutýan gurçuk tohumy şeýle joşgunly boldy. Gurçuklar ýaňy kiçi kyrkyna ýatanda, eýýäm ol sekiz düýp tudy zat goýman iýipdi. Şonda aýaly näalaç bolup: “Demirçi, bolmasa şol tuduňy ýygaýaly-la, ýogsa uly kyrkyna ýatyp-turynça, gurçugymyz guryljak” diýdi. Demirçi bolsa: “Aý, heleý, nähili-de bolsa bir alaç tap. Gurçugyňy atgulak diýen ýaly meýdan otlary bilen oňdurjak bol, ol tuda azar berme” diýdi. Aýaly biçäre çagalaryny yzyna tirkäp, atgulak ýygмага başlady. Öň tut ýapragy bilen agyzlanan gurçuklar birinji gün atgulagyň ysyna kürtdürselerem, açlyga çydamadyk gurçuklar ertesi kem-sokyn iýip başlady. Emma munça gurçuga atgulak hem çydamady. Ahyry demirçi aýalynyň “gurçugymyz öljek” diýen igenjine çydaman, “ýygsaň ýyg welin, ýekeje çybygynam kesme, ýöne ýapragyndan ýyg” diýip rugsat berdi. Rugsat berse-de berdi welin, demirçi şol ýyl başy agyrsa-da ýa-da bir zady ýitse-de öz ýanyndan kakasynyň tudunyň kesilmeginden gördi hem “Gurçugym diýip öz günüme goýmadyň” diýip, aýalyna käýindi.

Demirçi ol tuduň taryhyny bilmese-de, bir zat hemme kişä bellidi. Şu köp ýaşan garry tut şu saparky ýaly her baş ýyldan geçirilýän suw sanaşygynda, ýer böleşiginde gaty köp sapar öz töweregindäki ýeri bijebaşy edipdi. Bu saparky böleşikde hem ol ýene bijebaşy boldy.

Iki sany çör bellenip, çyrazly tahýanyň içine atyldy. Aksakgallardan biri tahýanyň agzyny ebşir tutdy-da, göýä köp zady biri-birine gatyşdyrýan ýaly tahýany silterläp ýaýkady hem “Al, oglum, çykar” diýip, gapdalda duran ýedi-sekiz ýaşlaryndaky oglanjyga berdi. Oglanjyk näzijek gollaryny uzadyp, iki eli bilen tahýany ebşir tutup aldy.

Şol wagt bir çetde oturan demirçiniň bolşuny söz bilen düşündirer ýaly dälidi. Diňe onuň tiz-tizden oturyp-turýany, heniz boýyny ýetirmedik köseleş sakgalyny sag eli bilen dyrmalap ýolýany açyk görnüp duran zatdy. Ikinji tarapda oturan Öwezmyrat batyryň hem ynjalygy gaçdy. “Tam-a biziň bijämize çykdy” diýip, işikden geljek adamlary göz önüne getirende,

onuňam ýüregi birden gürsüldäp berk urdy. Ýüregi yzyny kesmän bökse-de, ol syr saklap, bir oturyşyny üýtgetmedi.

Her näme-de bolsa, bu gala-gopluk uzaga çekmedi. Oglanjygyň näzijek goly tahýanyň içinden bir çöri çykardy. Gandym aksakgal çöri alyp seretdi-de:

— Biziň bijämiz! - diýip gygyrdy. Demirçi diňe şondan soň sakgalyndan elini çekip ýylgyrdy.

Galan iki tire özaralaryndaky paýlaşygy ertire goýup, bu gün öýli-öýüne dagady. Öwezmyrat batyr demirçi bilen bile gaýtdy. Ol bize atylan wagty demirçiniň özüni ýitirip üýtgänini aňlan borly.

— Sen, demirçi, ertir bize atylanda märekä gelme. Seniň gelerligiň ýok. Özem eňeğiňde tüý ýok diýen ýaly. Barjasynam ýolup tüketdiň. Uly il iň öňünde masgara bolduň - diýdi. Demirçi hiç zat aýtmady, ýöne ýüzi çapady ýaly gyzardy.

Şol baryşlaryna demirçi ýolda öýüne sowuldy. Öwezmyrat batyr hem uzak ýöremän öýüne ýetdi.

Gutlymyrat sana geçirilensoň arkaýynlanyp, soň bize atylýarka ýer böleşilýän ýere-de barmandyr. Öz odur-budur işi bilen gümra bolupdyr. Öwezmyrat batyr gelen wagtynda ol iç-daş çykyp, ojuk-bujuk işini edip ýörşüne:

— Biziň tirämiz özüniň paýyny gidermez. Biziň tirämiziň haky giden däldir - diýip, öz ýanyndan hümürdeýärdi we tiresiniň adyndan arkaýyn gürleýärdi. Onuň bu gürrüňi Mamagül bilen Täzegülüň gozgan sowalyndan çykypdy, şolara jogap ornunda aýdylýan geplerdi.

İki egninden basylyan ýaly agraslyk bilen ädim urup gelip, daş işikde aýak üstünde oturan Öwezmyrat batyra gözi düşenden, Gutlymyrat onuň ýanyna ýegdekläp geldi.

— Batyr, ýeri böldülermi? - diýip sorady.

— Bölýärler - diýip, Öwezmyrat batyr bir söz bilen jogap berdi-de, ýene öňküsi ýaly dymyp oturdy. Gutlymyradyň ýene-de oňa sorag beresi gelip içi byjyklap durdy. Emma Öwezmyrat batyryň şeýle dymyp oturany üçin bu pikirinden el çekdi. “Kim-de bolsa biri munuň göwnüne degipdir. Bu häzir gaharly” diýip düşündi-de, gürrüňini soňa goýdy. Ara ümsüm tukatlyk duşdi.

Eger-de şu bolgusyzja tamjagazyň töwereginde öz başlaryna oýnap, şowhun turzup ýören çagalar bolmadyk bolsa-dy, onda bu jaý bir aý mundan ozalky bolşy ýaly, sakçynyň eňňerede taşlap giden sümelgesine meňzejekdi. Häzir onuň töwereginde janly hereket bardy. Aşyr, Geldi, Gutlymyradyň çagasy - üç çaga öz başlaryna oýun gurap, garabaşlaryna gaý bolup ýördüler.

Häzir gyşyň örküjidi, onuň mes bolup kükremeli wagtydy. Emma bu ýylyň gyşy gazap bolmady, gyşyň günleri ala-bahar günlerine meňzedi. Şonuň üçinem meýdan otlary gyşyň ortasynda gök salyp, ýorunja bolsa gyrçyma gelip ülpüldäp otyrды.

Öwezmyrat batyr dagyň aňyrsynda gizlenip ýitip barýan güne baka gözlerini dikip, nämedir bir zadyň pikirini edip otyrdy. Iliň suw sanaşyk, ýer böleşik gykylygy, özüne gerek gepinden artyk gürlmän ýören Mamagüle-de täsir eden bolara çemeli. Ol Öwezmyrat batyryň gelmezinden öň bu barada Gutlymyrat bilen gürrüň edipdi. Ol häzirem Öwezmyrat batyryň geleninden bihabar:

— Biz hemişe şunuň ýaly böleşikde ilden galyp ýörüs. Iller düýnki bolan bäbegini öýerip suw paý alýar. Oglumyz iki ýaşapdyr, ýene biz galdyk. Täzegülüň ogly ýaş ýarym. Biz bularyň hiç birinem suw etmedik - diýip, içerde oturan ýerinde käýindi. - Näme bu galmagalda biziň hakymyz ýokmy?

— Ýogsa bileňokmy hakyň ýokdugyny? - diýip, Öwezmyrat batyr daşardan jogap berdi. – Eliňdäkini almasalar, Hudaýa şükür et-de otur öýünde. Galmagalyň nämäniň üstünde turýanyňa düşünmän, öýünde oturan ýerinde agzyňa gelenini urýaň.

— Galmagalyň nämäniň üstünden bolýany mälim. Iliň galmagaly ýeriň-suwuň üstünde, öz hakynyň üstünde.

— Iliň galmagaly seniň tamyň bilen demirçiniň bagynyň üstünde, başga zadyň üstünde däl - diýip, Öwezmyrat batyryň aýdan sözi bu öýüň maşgalasynda gozgalaň döretdi.

Mamagül tamyň işigine gapy ornuna tutulan kilimi serpip daş çykdy-da:

— O nähili biziň tamymyzyň üstünde galmagal bolýar, batyr? - diýdi.

— Biziň tamymyz bilen ilň näme işi bar? - diýip, Gutlymyrat hem gelip, Öwezmyrat batyryň agzyna aňkaryldy.

— Iln işi gaýdypdyr - diýip, Täzegül hem hüňürdäp öýden çykdy.

— Biziň tamymyz bilen demirçiniň bagy duran ýerini bijebaşy etdi. Bije atyşylmaly boldy - diýip, Öwezmyrat batyr düşündirdi. Ýeri, onsoň bize atdylarmy? - diýip, Gutlymyrat howlukmaçlyk bilen sorady.

— Atdylar. Biziň gapdalymyzyň bijesi çykdy - diýip, Öwezmyrat batyr jogap berdi. - Ertir iki tire öz arasynda bize atyşmaly boldy.

Onuň bu sözünden soň Gutlymyrat az-kem ynjalady.

— Ertirem biziň tirämiziň bijesi çykaýsa-ha bagtymyzyň getirdigi. Onda jaýly ýerimizi özümize bererler - diýdi. Öwezmyrat batyr ýylgyrdy-da:

— Aý, Gutlymyrat, bizi syrtymyzdan satan, bizi öldürjek bolan öz tirämiziň adamlary dälmi näme? - diýdi. - Onda-da ilň ýakyn garyndyşlarymyzdy. Sen ýene şolardan hantama

bolýarsyň. Onsoňam biziň tirämiziň içinde ýigrimi baş serkar bar. Her serkaram şu ýeri bijebaşy edip bije atjakdyr.

— Bardy-geldi bu ýer başga biriniň bijesine düşäýse, bizi şu ýyl gyş çykýança-da goýmazlarmyka? - diýip, Mamagül alada bilen seslendi.

— Ýogsa näme? Elbetde, bir günem goýulmarsyň. Gapyňdan gelip, şu jaý-a maňa düşdi diýenlerinden soň, çagalaryň elinden tutup, goşuňam arkaňa göterip çykybermeli bolarsyň. -Öwezmyrat batyryň bu sözlerini eşiden Mamagül dagy beter gaýgylandylar. Bular şeýle bir tukat boldular, hatda il bilen birlikde Gökdepede galalaryny taşlap gaçanlarynda-da şeýle gaýgyly, şeýle tukat bolmandylar. Öwezmyrat batyr bularyň şeýle gaýgyly ýagdaýa düşenlerini görüp, olara göwünlik berýän äheňde gürrüňini dowam etdi. - Dünýäde adama boýun burmak gerek däl. Eger ahyrda şu ýer öz serkarymyzyň bijesine düşüp, serkarymyzyň içinde-de özüme ýakyn adama, kakam bilen deň görüp ýören adamym Gandym kakama düşse-de, “şu ýer-ä meniň bijäme çykdy” diýen sagadynda tamdan çykarys. Iň bolmanda munuň üstüniň agajyny alyp gidip, özümize düşen ýerde küme edineris, ýerdöle edineris. Garaz, gyş çykynça mydar ederis. Ony hiç alada etmek gerek däl. Ýöne demirçiniňki kynrak, onuň birnäçe ýyllap zähmet çeken bagy galjak.

Onda Gutlymyrat:

— Onuňam tärini taparys - diýdi. - Onuň üzümleri ýaş. Olary täze ýerine göçüreris. Başga agaçlaryndanam göçürer ýalysyny göçüreris. Bu ýyl gyş maýyl. Geljek ýyl demirçiniň täze ýerem bagly bolar.

— Ine, şunyň jaý maslahat - diýip, Öwezmyrat batyr onuň pikirini goldady. - Göçürip äkidip bolmajagynam kümelik üçin, odun üçin kesmek gerek. Şol ýerde demirçiniň öz zähmetinden emele gelen agaçdan hiç zat goýmaly däl. Diňe ata-babadan bäri gelýän garry tut şol ýerde galsyn.

Öwezmyrat batyr goldandan soň, öz tapan pikirinden monça bolan Gutlymyrat:

— Hakyt şeýtmeli. Men onuň tärini taparyn - diýdi.

— Tärini tapmasaň, eňegindäki barja gylynam ýolup tüketjek ol - diýip, Öwezmyrat batyr bije atylan mahalynda demirçiniň bolşuny gürrüň berip başlady. Mamagül hem özi bilen oglanlykda basdaş agasynyň gaýgyçyl-aladaçyldygyny gürrüň berip, Öwezmyrat batyryň sözünüň üstünü ýetirdi.

— Bijе atylan ýerde bolan bolsa, bu gije onuň ukusy tutmaz - diýdi. - Şu wagt zowzuldap bir ýerde oturyп bilýän däldir. Ine görersiňiz, “indi nätsemkäm?” diýip, bir demden şu ýere-de geler.

Demirçiniň bolşuna gülüşmek bilen, ara biraz şatlyk aralaşan ýaly boldy. Öňki tukatlygy ýatlaryndan çykardylar. Çagalar hem oýunlaryndan boşap gelip, ata-enelerine güýmenje boldular. Hemmeler jaýa ýygmandylar. Mamagülüň aýdyşy ýaly, ara köp wagt salman, demirçi hem geldi. Ol gelip, gaýgyly görnüşde dymyp otyrды. Ol bu sapa: “Indi nädeýin?” diýmese-de, onuň gamly görnüşinden bu sowal açyk aňlanyp durdy.

— Armaweri, demirçi - diýip, Gutlymyrat habar gatdy. Öwezmyrat batyryň beren gürrüňi ýadyna düşen Mamagül bolsa:

— Demirçä şu gün bir zad-a bolupdyr, hemişekiligi ýok - diýip, saklanyp bilmän güldi.

— Demirçä näme bolandyr öýdýäň? Şol öňki demirçidir-dä - diýip, Öwezmyrat batyr sypaýyçylyk etdi.

— Oglanlardan biri bije atylýan wagtda demirçi duran ýerinde öz sakgalyny tüýdüp gutardy diýýärdi welin, her neneň beýle däl eken - diýip, Mamagül demirçe degmegini dowam etdi. Bularyň ýüreginiň giňligini aňlan demirçiniň hem ýüregi giňäp başlady.

— “Başga ýagyň bolmasa, babadaşyň ýokmudy?” diýen ýaly, şu Mamagülünem meniň bilen bassaslygy galman geçjek.

Iliň sakgaly bilen näme işiň bar diýsene. Näme etsem, öz sakgalym - diýip, çalaja gülümsiredi.

Soňra Gutlymyrat ýaňky özleriniň gelen kararyny demirçä gürrüň berdi. Demirçi olaryň bu maslahatyny makullady. Şondan soň ýüregi mazaly ynjaldy. Öýüne gaýdyp, arkaýyn uklady.

Ertesi jemagat ýene ýer böleşik meýdanyna çykyp, iki tire ýeri deň iki bölege bölüp, bize atdy. Munda hem Öwezmyrat batyrlaryň tiresiniň bijesi çykdy. Soň serkaryň aksakgallary ýerlerini suwa bölüşdirdiler. Ýene-de bize taşlamakçy boldular. Şol wagt kimdir biri:

— Öwezmyrat batyr bilen demirçiniň öňki ýerini özlerinde goýaýmak gerek - diýdi. Onda ýene biri:

— Bije atmasyna atalyň. Ýöne şol ýer kime düşse-de, ýene gaýdyp olaryň ýerini özüne beräýsin - diýdi.

Öwezmyrat batyr aslynda Seýitmyrat beg bilen serkardaşam dälidi. Eger-de serkarda Seýitmyrat beg hileli adam bolan bolsa, beýle gürrüň tapyljak hem dälidi. Ýöne Öwezmyrat batyr hem öz göwnündäkini aýtdy:

— Adamlar, bize atyň, keýpden çykyň. Sebäbi toprak köpçüligiňki ahyry. Ýöne topragyň üstündäki öz zadymy götersem, sizem ynjamaly dalsiňiz.

— Aý, bije atyp durmagyň geregi ýok-la - diýip, ýene biri gygyrdy. Ahyry şol wagta çenli sesini çykarman duran Gandym aksakgal gürrüni bir ýaňalak etdi:

— Şu uly ilin içinden bijämiziň gygyryp çykyp gelmegi şolaryň bagty üçin bolan zatdyr. Bije atyp durmaň-da, Öwezmyrat batyr bilen demirçiniň ýerini özünde galdyryň. Onsoň bijäni galan ýerlere atyň.

Öwezmyrat batyryň tabşyrygyndan soň, bije atylýan ýere barmakdan saklanan demirçi Gutlymyrat öňki ýerleriniň ýene özlere galandygyny buşlanda, begenjinden ýaňa iki bolup bilmedi.

MERTLIK HEM HEKIRLIK

Bu bir beýik dagyň önündäki baýyrlaryň etegindäki giň seleň meýdandy. Beýik baýyrlaryň biri böwse bolup, ol böwse garşydaky garalýan beýik daga baka uzalyp gidýärdi. Şu giň ýaýlymly meýdanyň ortasynda durup syn etseň, garşyny kesip geçýän beýik dag gündogarynda hem, günbatarynda hem görünýärdi-de, üç tarapyňy hem halkalaýyp gurşap alýardy. Gaýra tarapynda bolsa uzak daş bir ýerde mele reňk ürgün depeler seňnerläp salgym atyp görünýärdi. Şu giň meýdanyň orta gürpünde bir beýik depä meňzeş merz bolup duran köne

gala seňnerläp otyrды. Pugta synlanyňda aslynda şu galanyň aşagyndaky üstüniň aýtymy giň depäniň hem haçanam bolsa gadym bir zamanlarda üstündäki gala ýaly gala bolandygyny, belki, ondan-da uly, köşki-eýwanly, köp ymaratly bir şäher bolandygyny aňlamak bolýardy. Soň ol gala ýa-da şäher ýykylyp-ýumrulyp, üsti giň aýtymly bir depä öwrülip gidipdir. Onsoň adamlar şol depäniň üstünde ýene gala salypdyrlar. Indi ol gala hem könelip, ýykylyşyp, depä öwürilmäge başlapdyr.

Şol ýaýlymly giň depäniň üstünde iki sany alty gnat ak öý gümmezekläp otyrды. Ol öýleriň biriniň işiginden asylan ak, gyzyl, ýaşyl reňkli, süýr depesi goşa kelleli bürgüt nyşanly baýdak şemalyň ugruna pasyrdaýardy. Depäniň üstünde şu iki öýden başga birnäçe çadyr-da bardy. Depäniň daş-töwerek düýbünde bolsa dikilen ownukly-irili çadyryň derdinden taýak atsaň, ýere düşjek dälди. Çadyrlaryň arasy bolsa adamdan ýaňa ala-gymyrsyды. Şu wagт bu depäniň üstünde hem eteginde şeýle bir şowhunly hereket gaýnap joşýardy welin, şeýle desgaly görnüşe bu depäniň hiç wagт ýüzi düşmändi.

Bu depäniň töwereginini alyp ýatan toply-tophanaly agyr goşun general Skobelewiň goşunyды. Ol Gökdepäni alandan soň, ýene sürüp, birnäçe günden soň şu meýdana - Aşgabada gelipди. Şu selen ýerde birnäçe wagтlap durmagy, birnäçe

çäreler görlerden soň bolsa Mara baka ýöriş etmegi ýüregine düwürdi.

Gökdepe alnandan soň basym Dykma serdar bilen Seýitmyrat beg başlyklaýyn tekeleriň han, serdar, batyr lakamyny dakynanlarynyň birnäçesi öz göwnüne laýyk gören sowgat-sylagyny göterip, Skobelewiň öňünden çykypdylar. Onuň öňünde baş egip, bil бүкүpdiler. Bu gümmezekläp oturan iki sany ak öý hem şonda Seýitmyrat beg tarapyndan getirilen sowgatlardandy.

Skobelew öňünden çykyp, bil бүкүşip duran adamlara birin-birin seredip çykdy-da:

— Ýagşy, ýagşy - diýdi. Öz adamlaryna getirilen sowgatlary ýygnamagy buýurdy. Ol iki elini syrtyna tutdy-da, gelen adamlary ýamaşgandan synlamaga başlady. Her haýsynyň ýanyna baryp, boýdan-başa nazaryndan geçirdi. Ahry Dykmanyň ýanyna baryp, oňa syn hem etmän, yzyna dolandy. Ol önräge ýöredi-de, ýene öwrülip, olara nazaryny dikdi. Bir zatlar aýdyşdyrды. Ol iň sonky jümlesini gapdalynda duran kawkaz geýimli, daýaw hem syratly adama ýüzlenip aýtdy. Ol duran syratly adam özüniň çalgırt, emma aýdyň hem düşnükli sözleri bilen Skobelewiň sözlerini Dykma serdar daga düşündirdi:

— Beýik baýarymyz “bu gelenleriňiz siziň hemmäňiz däl, başga galan serdarlaryňyz hem batyrlaryňyzam bar, ertir hemmäňiz geliň” diýip aýdýar. Düşnüklimidir? - Hiç kimden seda çykmady. Bir salym dymşykdan soň kawkaz geýimli gaýtalap sorag berdi. - Ýa düşnükli dälmi?

— Düşnükli - diýip, kimdir biri seslendi. Emma bular göýä hantamaçylygy bolan dilegçi ýaly bir duran ýerlerinde saýyl bolşup durdular. Skobelew dilmajyna ýüzlenip ýene nämedir bir zatlar diýdi. Dilmaç bu gezek onuň sözlerini Dykma serdara ýüzlenip terjime etdi:

— Serdar, beýik senden sorayar. Aýdanlarymyz düşnüklimi diýýär.

Dykma serdar ysgynsyzraga-da ardynjyrady-da:

— Hawa, öz-ä düşnükli - diýdi. Dilmaç:

— Düşnükli bolsa, beýigiň diýenlerini ediň - diýdi.

Bular hamala toýa gelen myhman ýaly ine-gana atlaryny daňşdyryp, sowgatly ýüklerini düşürişdirip, bu ýerde arkaýyn boljakdylar. O diýenleri hem bolmady. Onsoň atlaryna münüp, kowulan ýaly bolup gaýtdylar.

Iki-ýeke tapan-tupan, diýen eden dost-ýarlaryny hem ýanlaryna goşup, bular ertesi ýene geldiler. Ýene düýnki jogap bilen yzlaryna gaýtaryldylar. Ertesi ýene sanlaryny birneme artdyryp geldiler. Bu sapar welin Skobelewiň ýaman gahary

geldi. Edil guduzlan ýaly bolup, Dykma serdara dazaryldy. Hatda onuň sakgalyndan tutup, çekibem goýberdi. Şonda-da Dykma serdar hemişeki bir durşuny saklap durdy. Onuň gapdalynda duran Seýitmyrat begiň welin endamyna galpyldy aralaşyp, dyzlary titräp başlady, ysgyn-myrdardan gaçdy. Skobelew Dykma serdara eden abaý-syýasatynyň ondan birini Seýitmyrat bege eden bolsa-da, ol duran ýerinde galpyldap çaşjakdy.

Skobelew bu sapar azm uran wagty dilmajyna-da ýüzlenmändi. Bu duranlar onuň aýdanlaryna düşünmeseler-de, düýp manysyny aňyardylar. Skobelew özüne ýüzlenip aýtmadyk bolsa-da, dilmaç onuň aýdanlaryny Dykma serdar daga düşündirdi:

— Beýik “meniň garşyma çykyp urşan adamlar siz dälidiňiz” diýýär. “Eger ýeke siz bolan bolsaňyz, men galany bireýýäm alardym” diýýär. “Maňa şol meniň bilen dogry durup urşan adamlar gerek” diýýär. “Hany ol gyr atly, ak telpek ýigit, hany ol dor atly, gyzył balak ýigit, hany ol demirgyr atly, togalak ýigit?” diýýär.

Dilmaç ýene-de birnäçe batyr ýigitleriň atynyň reňkiniň, geýmini salgy berip sanaşdyrdy.

— “Siziň olary bu ýere getirmänligiňiziň bir emmasy bar” diýýä beýik. “Tilkilik, mekirlilik etjek bolýaňyz” diýýä. Siz şol adamlary alyp gelmeli - diýip aýtdy.

Dilmaç Skobelewiň aýdanlaryny düşündirenden soň, Dykma serdaryň hinine suw gitdi. Bular ýene atlanyp ýola düşdüler. Dykma serdar bir agyz hem geplemän, ýol boýy pikir edip barýardy.

“It gedaýdan gorkar, gedaý itden” diýen ýaly, aslynda Skobelewiň beýdip ýörmeginiň başga sebäbi bardy. “Bularyň özleri gelip, bize boýun bolan kişi bolýarlar, uruşgan batyrlaryny-da ýeňsämizden goýberip, bizi gymakçydyrlar. Bularyň niýeti bozukdyr” diýip gorkýardy. Onuň bu pikirini daş-töwregindäki ofiserleri hem tassyklaýardylar. Hususan hem polkownik Gorodekow “bu çöl gurtlaryna jan ynanmak bolmaz” diýip, öz diýenine tutup otyrды. Onuň üçinem Skobelewiň şol uruşgan batyrlaryň urşy taşlandyklaryna göz ýetiresi gelýärdi. Muny olaryň özüni görüp, öz dillerinden eşidesi gelýärdi. Olary öz ýanyna çekmegiň, ulanmagyň, pikirini edýärdi.

Dykma serdaryň bolsa öz aladasy özüne ýetikdi. Ol öz ýanyndan “Aýrysakgal özi bilen ýüzbe-ýüz durup urşan adamlary bizden gowy görýän bolara çemeli. Elbetde, olary gowy görýär. Olary gowy görýändigini meniň sakgalymdan

tutup çekmegi hem görkezýär. Eger ol meniň eden hyzmatlarymyň gadyryny bilýän bolsa, meniň sakgalymdan tutup silkemezdi. Indi gel-gel Öwezmyrat batyr bularyň ýanynda bizden abraýly boldy duruberdi. Belki, ony ulaldarlar. Belki, onuň egnine çinem dakarlar... Ah, sen Öwezmyrat, seniň bir ýoguňa ýanar ýaly çäre tapmasam boljak däl...” diýip pikir edýärdi. Näme etjegini bilmän içini hüml edýärdi.

Dykma serdaryň ýol boýy pikir edip barmagy onuň ýoldaşlarynyň hem ýüregini gysdyrýardy. Bu tukatlyga has beterem Seýitmyrat beg darygýardy. Ol:

— Dykma, baýaryň bu edip ýörmesi nämedenkä? Munuň bir emmasy-ha bardyr. Ony sen bilmeýärmiň? diýip, gürrüňe başlady.

Dykma serdar ýene bir salym dymyp ýöredi-de, birden atynyň başyny çekdi.

— Adamlar, öz gözünüň bilen gördüňiz, men ähli türkmen öwlady üçin sakgalymdan tutdurdym. Her hili masgaraçylyklary gördüm. Ýene men ýigrenji bolýaryn...-diýdi. Onsoň janygyp bu zatlaryň sebäbini düşündirmäge durdy. - Ine, Seýitmyrat şaýadym. Men bir wagt aýdypdym “şu Öwezmyrat batyryň orslar bilen arasy bar, onda--da iň beýigi bilen” diýip. Aýda-aýda, halys dilim gurady. Ine, indi gördüňizmi, orslaryň iň beýigi “şol gyr atly, ak telpek gelmese

başgaňzyň geregiňiz ýok” diýip dur. Şolam Öwezmyrat batyr bolmaly. Henizem bir pille, biz bir ýol tapyp, Öwezmyrat batyryň ýoguna ýanmasak, ol hökman barymyzyň ýogumyza ýanar. Şuny nähili görýäňiz?

Bularyň içindäki birdir-ikidir Öwezmyrat batyr bilen duýgudaşlyk edýänler hem şundan soň ondan бүтінleý diýen ýaly dändiler hem Dykma serdaryň aýdanyna ynandylar. Olaryň her biriniň ýüreginde Öwezmyrat batyrdan basymrak dynmak, oňa kast etmek islegi joşup başlady. Olaryň hemmesi bir agyzdan Dykma serdara:

— Seniňki dogry - diýip jogap berdiler.

Şondan soň Dykma serdar olaryň öz diýeninden çykmajakdygyna göz ýetirip, özi çetde durup, kişi eli bilen ot gorsamaga başlady. Ýoldaşlaryna garap:

— Men bu ýerde galaýyn. Siz gidiň-de, Dykma siziň üçin orslarda girew otyr, siz barmasaňyz ony goýberjek däller diýiň. Şeýtmeseňiz, olar gitmez - diýdi. Olaryň näme diýse etmäge taýýardygyny eşidenden soň, kimiň kimiň ýanyna gitmelidigini aýdyp, birnäçe atlyny ýola saldy.

Dykma serdar Seýitmyrat begi öz ýanyna çagyryp onuň bilen aýratyn gürleşdi. Özünüň Hal mollanyň ýanyna gitjekdigini, onuň ýanynda görjek çärelerini, Hal molla berjek wadalaryny gürrüň berdi. Onuň özüne hem birnäçe ýumuş

tabşyrdy. Öwezmyrat batyryň ýanyna baryp, ony hem gitmäge yrmagy-da Seýitmyrat begiň boýnuna ýükledi.

Şondan soň il arasynda “serdar hem batyrlar üçin orslar Dykma serdary girew saklap otyrmyşlar, eger olar barmasalar, Dykma serdar öldüriljekmiş” diýen habar ýaýrady. Bu habary atly-abraýly adamlar gelip aýdanson, Gulbatyr serdar, Öwezguly serdar ýaly serdarlar hem Skobelewiň ýanyna gidýan wekilleriniň hataryna goşulyp gitdiler. Ýöne Öwezmyrat batyry gitmäge yrmak Seýitmyrat bege başartmady.

Seýitmyrat beg Öwezmyrat batyryň ýanyna baryp, “batyr, şeýle ýagdaýlar bar, senem ors baýarynyň ýanyna barmasaň boljak däl” diýip gürrüň berdi. Emma Öwezmyrat batyr onuň özüniň üstüne gygyrdy.

— Eger men barmamda, asman bilen ýer tapysşanam bolsa sen meniň gapymdan gelme! - diýdi. - Düşdünmi? Eger indi gaýdyp gapymdan geläýseň hökman çaparyn! Düşdünmi? Git, binamys!

Öwezmyrat batyr ony urjakdy. Emma şol wagt onuň işiginde Gandym aksakgal otyrdy. Öwezmyrat batyr şondan utandy. Seýitmyrat beg:

— Gandym kaka, görýärmiň munuň aýdýanyyny? Dilegi düşüp, gapydan baranda kimiň-kimdigini bilerem welin, şu wagt agzyna gelenini aýdyp dur-da. Başyna iş düşende

garyndaşyny tanar - diýip, Gandym aksakgala ýüz tutup boýurgandy. Gandym aksakgal bolsa:

— Beýle gürrüň aýdýan adamyň saňa dilegi düşmez, hanym. Bar, öz ugruňa oýnaber - diýip, gaýta Seýitmyrat begi bir nakys akmajyk çaga hatarynda tutdy. Gandym aksakgalyň agyz uluňyny aňan Öwezmyrat batyr:

— Sen gözümiň öňünden tizräk ýit. Bolmasa, elim degse, gaty deger saňa. Haýal etseň, hökman çaparyn seni- diýip hemle urdy. Seýitmyrat beg rejäniň geň dældigini bilip, ýok bolup gitdi.

Şondap soň Dykma serdar bilen Seýitmyrat beg Öwezmyrat batyryň garşysyna ellerinden gelen çäreleri görüp başladylar.

Skobelew Aşgabady alandan son Ahal tekeleriniň lap edeni onuň töweregine ýygandy. Skobelew her gelenden Öwezmyrat batyr hakda soraýardy. Dykma serdar, Seýitmyrat beg tarapyndan mazaly gandyrylan adamlaryň hemmesi edil dil düwşen ýaly: “Öwezmyrat batyr entek gylyjyny taşlanok, özüni ýeňlen hasaplanok. Heniz onuň hyrşy bar. Onuň niýeti bozuk” diýip jogap berýärdi.

Emma olar özleriniň berýän uzyn gürrüňleriniň içine öz-özlerine garşy gidýän ýerleriniň bardygyny bilenokdylar. Skobelew şol öz-özlerine garşy gidýän ýerlerinden many çykarýandyram öýdenokdylar. Olar “Öwezmyrat batyryň hyrşy

bar, ol entek ýaragyny taşlanok” diýip tekrarlasalam, Skobelewiň “Öwezmyrat batyr Mara ýa-da başga bir ýere gitmek hyýalyny edenokmy?” diýen soragyna, “Ýok, ol öýünde ýatyr, gaýta Mara gitjeklere-de gitme diýýär” diýip, edil şu meselä gezek gelende sadalyk bilen jogap berýärdiler.

Skobelew şu hili gürrüňleri eşidenden soň, eger Öwezmyrat batyryň urşy dowam etdirmek niýeti bar bolsa, ol öýünde ýatmazdy, diýmek, onuň niýeti bozuk däl diýen netijä geldi. Özüniň in ýakyn janyny ynanýan adamy hem dilmajy-kawkazlyny Öwezmyrat batyryň üstüne ibermegi ýüregine düwdi. Ol dilmajyny ýanyna çagyrdy-da:

— Sen ozalam şular ýaly işde işeňňirlik görkezdiň. Indi sen Öwezmyrat batyryň ýanyna-da gidip gel. Dogry, onuň gylygy çylşyrymlyrak. Ýöne, her näme-de bolsa, kawkaz adamlarynyňkydan üýtgeşik ýeri gaty az. Sen bir ýol bilen onuň ugruny tap-da, alyp gel - diýip, ony Öwezmyrat batyryň üstüne iberdi.

Seýitmyrat beg bilen Dykma serdar bolsa özleri bir agyz söz aýtman, başgalaryň dili bilen Öwezmyrat batyry Skobelewiň ýanynda ýamanlaýyşlaryna ynanyp, munuň üçin öz ýanlaryndan hoşal bolup ýörişlerine Öwezmyrat batyryň üstüne ýörite adam ugradylanyndanam habarsyz galdylar.

Ýeriň-suwuň üç-dört güne çeken jedelli sanaşygyndan soň arkaýynlaşan Öwezmyrat batyr duldan asylgy duran gylyjyny alyp, süpürdi, ýaglady. Jöwher gylyjynyň tygyny gynyna saldy-da, ýene duldan asdy. Onuň bu saparky gylyç asyşy hemişeki asyşyna meňzemeýärdi. Nähilidir bir üýtgeşik hereket açyk görünýärdi. Ol ýönekeý gaýyş bagynyň çatrygy tylla gülbent bilen mäkämlenen gylyja baka hyrydar göz bilen seretdi. Gaýyş bagyna boýdan-başa düzülen kümüş gyýaklaryň arasynda tylla gülbent daň saz berip barýan wagtlary owunjak ýyldyzlaryň arasynda lowurdaýan daň ýyldyzyna meňzeýärdi. Öwezmyrat batyr göýä gylyjyny bir meýdanda taşlap, onuň bilen ömür-baky hoşlaşyp aýrylyşýan ýaly, iç işikde durubam ony ýañadandan bir sapar synlady. Onsoň alňasaman daş çykdy. Iým iýip duran gyr at eýesinin söýgüli gylyjyndan el çekip çykanyny duýýan ýaly, torbaly kellesini bulap bir hili hereket etdi. Öwezmyrat batyr:

— At gazykda, gylyç dulda durmaly boldy- diýip, ýuwaşja hümürdedi.

Gutlymyrat iki syýyny biline çalyپ, telpegini bir gapdala taşlap, täze ýeten ýer paýlarynyň içinde işläپ ýördi. Ol

ýetişibildiginden pil bilen ýer peşäp, öz mellekleriniň çägene pel çekýärdi.

Öwezmyrat batyr atynyň torbasyny aýyrdy-da, Gutlymyradyň ýanyna bardy.

— Sen ýadansyň, pili bir salym maňa-da ber diýdi. Emma Gutlymyrat:

— Ýok, ýog-a, batyr, entek sen eliňe pil alma gürrüňini etmäweri. Ýaralaryň ýagşy gutulsyn - diýip, garşy çykdy. Öwezmyrat:

— Meniň ýaralarym gutulyşypdyr - diýse-de, Gutlymyrat şol bir diýeninde durdy:

— Şol ýer-suw sanaşygynda-da iki-üç gün bassyr meýdana çykdyň welin, ýaralaryň azarmyka diýip uly gaýgy etdik. Özüňe-de zadam diýip bilmedik... Batyr, sen entekler gymyldajak bolma.

Bolmajagyna gözi ýeten Öwezmyrat batyra “ony eýle et, muny beýle et” diýip, Gutlymyrada maslahat bermekden başga ýol galmady.

Öýlerinde Öwezmyrat batyr bilen Gutlymyradyň arasynda diňe ýekeje pilleri bardy. Öwezmyrat batyr öz ýanyndan: “Indi piliňem gerek ýeri boljak. Demirçä bize bir pil ýasap ber diýmeli” diýip oýlandy. Bir meýdan aýak üstünde oturyp,

Gutlymyradyň işini synlady. Ýa oturmak ýüregine düşdi, ýa-da Gutlymyrada haýpy geldi, ol bir salymdan soň:

— Aý, Gutlymyrat, bu dünýäň işini birden gutaryp bolmaz. Ýör, gaýdaly. Dem-dynjyňy alarlar. Soňurrak ýene gelip işlärler. Bu işi irginsizlik ýeňer - diýdi.

— Batyr, sen öýe bar. Men şujagaz ýerimi bitirip baraýyn - diýip, Gutlymyrat ony öýe ugratdy.

Öwezmyrat batyr ýaňy öýe ýetip, işikden giripdi welin, obanyň ileri çetinden on-on baş atly göründi. Bu atlylaryň öňüne düşüp gelyäniň egnindäki çini guşluk galyp barýan günün aşagynda ýalpyldaýardy. Şol üýtgeşik atlylar obanyň bir çetine aralaşanda, obanyň uludan-kiçä ähli itleri baş göterip, özleriniň bar güýji bilen bogazlaryna sygdygyndan şolara baka üýrüp hem topulyp başladylar. Obanyň içinde gowga turuzdylar. Oýnap ýören oglanjyklar:

— Ors gelyär! - diýşip, öýli öýlerine, çatmaly çatmalaryna gaçyp girdiler. Daşda-içde öz işleri bilen bolup ýören aýallarda öýlerine kürsäp urdular. Öýde oturan erkek kişiler bolsa daş çykyşdylar.

Bu çinini ýalpyldadyp gelyän Skobelewiň Öwezmyrat batyryň üstüne iberen ynamdar dilmajydy. Ol obanyň çetine gelende, Öwezmyrat batyryň öýüni sorady. Öz çatmasynyň işiginde duran bir adam:

— Hol görnüp oturan tam - diýip salgy berdi. Öl indi soragsyz, dogry şol tamjagaza tarap sürüp baryardy.

Gutlymyrat piline söýendi-de, gara görnüm ýerden gelýän atlylara syn etmäge durdy. Ol bir meýdan gözünü aýyrman synlandan soň, atlylaryň dogry özlerine baka sürýändiklerini aňlap, pilini gapdalyna tutup, öýe baka ylgady.

Dogry Öwezmyrat batyryňka sürülýändigini gören oba adamlary hem: “Özler-ä batyryňka baka barýarlar, hernä eýgilik bolsun-da” diýşip, howatylanyşyp başladylar. “Kim bilýär, bir şugul batyry ýamanlandyr” diýýänem bardy. Gutlymyrat ylgap işige bardy-da:

— Batyr!-diýip, haslap demini aldy.- Atly orslar göni biziňkä baka gelýär. Beýiklerem önlerine düşüp gelýär.

— Gelseler gelsin-dä, Gutlymyrat, belki, işleri-dertleri bardyr-diýip, Öwezmyrat batyr äwmezdi bilen jogap berýän ýalydy welin, sözünüň ahyrynda: - Näme dogry biziňkä gelýärmä! - diýip soramagy onuňam ýüreginde az-kem howsala peýda bolandygyny aňladýardy.

— Hawa, hawa, batyr. Gylyjyňy-zadyňy guşansaň nädýär, heniz wagt bar - diýip, Gutlymyrat gyssanmaç gürlledi. Uly howsala düşen Mamagül bilen Täzegül egrip duran ýünlerini taşlap, aňkarylyşyp otyrdylar.

Öwezmyrat batyr bir oturyşyny üýtgetmedi-de:

— Men indi gylyç guşanmagy taşladym, Gutlymyrat -diýip, onuň ýüzüne seretdi.

— Onda näme iş etmeli bolarys ahyry?-diýip, Gutlymyrat howsalaly bir ses bilen sorag berdi. Öwezmyrat batyr:

— Başa näme gelse görübermeli bolarys - diýdi.

Eli işe barman oturan Mamagül umytsyz seslendi:

— Eýgilik bol-a, özleri her kim ýurtly ýurduna barmaly diýip jar çagyrdybam şeýle edilermi, janlarym.

Öwezmyrat batyr daş çykdy. Gutlymyrat hem onuň yzy bilen çykyp, onuň arkasynda durdy. Atlylar eýýäm alkymlap gelipdiler. Tama ýetmäge on-on baş ädim galanda, atlylaryň önüne düşüp gelyän beýik ýeňillik bilen atdan düşdi. Ol atyndan düşüp-düşmäňkä yzkylaryň biri gelip, onuň atynyň jylawyny elinden aldy. Ol beýik atdan düşdi-de:

— Öwezmyrat batyr, salawmaleýkim! - diýip, göýä Öwezmyrat batyr bilen ençeme ýyllap dost bolup gezen adam ýaly salam berdi. Görüşmek niýeti bilen iki elini serip, işikde sanjylýp duran Öwezmyrada tarap giň ädim ätläp ugrady. Ol Öwezmyrat batyr bilenem, Gutlymyrat bilenem elleşip görüşdi-de:

— Batyr, biz-ä seniňkä myhman geldik - diýdi.

— Köp ýagşy, hoş gelipsiňiz - diýip, Öwezmyrat batyr bir hili utançly ýagdaýda eýlesine-beýlesine seretdi. Ol ilki bilen

myhmanlary nirede oturdarkam diýip gaýgy etdi. Soň bulara söwşi nireden taparkam diýip pikir etdi. Onsoň myhmanyna ýüzlendi. - Biziň jaýymyzyňam ugry ýok. Eger myhmanlar aýyplaşmasa, daşardan oturybersek niçik bolýar?

Ol beýik:

— Batyr, aýby bolmaz, köp ýagşy - diýip, göwni açyklyk bilen gürlledi.

Gutlymyrat düşek çykarmak üçin eýýäm öýe giripdi. Ol:

— Bize hudaý bakdy, ine iň beýigiň özi öz aýagy bilen myhman geldi - diýip, Mamagül bilen Täzegüle buşlady.

Gorkudan ýaňa bogazlary tüýdüge dönen Mamagül bilen Täzegül diňe şundan soň arkaýynlaşdylar. Aman batyr gelende owadan gyzyň gülli bir keçe getiripdi. Şol abraýlaýdy. Bolmasa bularyň içerisinde ile menzeş bir düşek-de ýokdy. Gutlymyrat ullakan keçäni gujaklap çykardy-da, işikdäki sekiniň üstüne düşedi.

Howsala düşen adamlar hem töwerekden ýygnanyşyp başladylar. Gandym aksakgal hemme kişiden öň gyssanyp geldi. Ol aljyraňly halda aňyrdan gelşine nämedir bir zatlar diýmäge synandy. Emma Öwezmyrat batyr:

— Gandym kaka, elimiziň ýukarak wagty myhmanam üstümüzü basaýdy. Bizä nätjegimizem bilmän durandyrys - diýip, ondan öňürtdi.

Aňyrdan gelen beýik gazaba çykyp gelmändir-de, “men myhman” diýip gelipdir. Gandym aksakgal muňa dessine düşüdi. Arkaýynlaşdy.

— Hanym, hiç gyssanmagyn. Elimiz ýuka dälidir. Gelen myhmana zat tapylar - diýdi. Soňra Gutlymyrada tarap öwürüldi. -Gutlymyrat, bar öýden şol uly halyny alyp gel. Oglanlara-da aýt, dessine şol öweji getirip soýsunlar - diýip buýurdy.

Gutlymyrat çaltlyk bilen gitdi. Ol aradan salym geçmänkä, ullakan halyny getirip, keçäniň gapdalynda ýazdy.

Heniz myhmanlaram, öý eýelerem - hemmesi aýak üstünde durdy. “Myhman ataňdan uly” diýen atalar sözünü berk saklap, her kim myhmanlaryň oturaryna garaşýardy.

— Baýar, düşek üstüne geçiň! - diýip, Öwezmyrat batyr eli bilen orun görkezdi.

Gelen beýik halynyň üstüne geçdi. Onuň yzyndan Gandym aksakgal köwşüni çykaryp, halynyň üstüne geçdi hem gelen beýigiň, gapdalynda oturdy. Töwerekden ýygananan ýaşulular hem çem gelen ýerlerinde oturyşdylar. Ýaş ýigitleriň daş-töwereklerde bolup duruşlary “näme buýursaňyz, biz bitirmäge taýýar” diýip durana meňzeýärdi. Öwezmyrat batyr Mamagül bilen Täzegüle nämelerdir bir zatlar tabşyryşdyrdy. Eýýäm iki sany ýigit semiz öweji getirip soýmaga başlady. Ýene bir-iki sany ýigit ojak gazýardy. Gutlymyrat bir ýigit bilen ullakan

gazany gerňäp gelýärdi. Heniz aýak üstünde duran Öwezmyrat batyr işleriň ýola düşüp ugranyňy görüp, myhmanyňyň ýanyna geçdi. Birdenem bir zat ýadyna düşen ýaly ýerinden turdy.

— Baýar, olar näme düşek üstüne geçmediler? - diýip, on-on baş ädim açyklykda atlaryňyň ýanynda duran soldatlara seretdi. “Atlaryňy tutuň!” diýip, oba ýigitlerine buýurmakçy boldy. Emma gelen beýik:

— Olar şol ýerde bolar - diýdi.

Ýog-a, beýle bolup bilmez. Olar bäräk geçmeli bolarlar - diýip, Öwezmyrat batyr garşylyk görkezdi. Emma ol beýik ýene:

— Öwezmyrat batyr, kanun şeýle, düzgün şeýle. Soldatlara şol ýeri bolar-diýip gaýtalady. Her näme-de bolsa Öwezmyrat batyr bir az pikirlendi-de:

— Baýar, näme-de bolsa, şu wagt siz biziň işigimizden gelen myhmansyňyz. Kanunyňyz-düzgüniňiz bolsa, öz işigiňizde ediberiň. Biziň işigimizden gelen myhman şa-da bolsa bir, geda-da bolsa. Şeýle bolmaly. Gapydan gelen myhmana at sakladyp oturmagy biz halamarys - diýdi. Onsoň oba ýigitlerine gygyrdy. - Myhmanlaryň atyny tutuň!

Ýigitler öň hem soldatlaryň atlaryny tutmak hem daňmak hyýalyndadylar welin, soldatlar atlaryňyň başyny berk tutuşyp oturanlaryndan soň, baryp ýapyşybermäge çekinişip, olaryň düzgünlerine geňirgenişip durdular.

Gelen beýik hem oturan ýerinden rus dilinde bir zatlar diýip gygyrdy. Diňe şondan soň soldatlar atlarynyň başyny töwerekden baranlara ynanyp berdiler hem göýä gorkuly ýaly bir hereket bilen iki-ýekeden gelip, halynyň gapdalyndaky keçäniň çetlerinde ornaşdylar. Gazyklar kakylp, myhmanlaryň atlary daňyldy.

Öwezmyrat batyr göýä özlerine “turuň, ýok boluň!” diýläýjek ýaly bolşup keçäniň erňeginde oturan soldatlara bilesigelijilik bilen seretdi-de, pikire gitdi. Beýik “soldatlara şol ýeri bolýar, kanun” diýende Öwezmyrat batyryň ýadyna Stepan düşüpdü. Onuň patyşaňyň kanuny hakda edip beren gürrüňleri ýadyna düşüpdü. Indi bolsa ol äden ýerinde Stepanyň gürrüňleriniň ýadyna düşüp durjakdygyna göz ýetirdi. Ol öz içinden: “Bu oturan bilen ol oturanlaryň arasynda näme tapawut bar? Olaram adam, bu-da adam. Ýa-da bu oturan gökden düşmändir ahyry. Heý, beýle-de bir kanun, beýle-de bir düzgün bolarmy?” diýip oýlandy.

— Baýar, öýümize gelen myhman öz öýlerine gelen ýaly ornaşyp otursa, şonda biziň göwnümüz ynjalýar. Olara aýt, utanman, çekinmän jaýdar otursynlar - diýdi.

Bu adam türkmenleriň myhmanparazlygy hakda gaty köp gürrüňler eşiden adamdy. Skobelewiň tabşyrygyny hem şu hili ýol bilen barsam, bitirip bilerin diýen ynam bilen gaýdypdy. Ol

Öwezmyrat batyryň myhmanlaryny alada edýändigini aňlandan soň, özüniň ynanjynyň başa barjakdygyna düşündi, soldatlaryna arkaýyn ornaşykly oturmagy tabşyrdy. Soldatlar oturyşlaryny az-kem düzetdiler. Öwezmyrat batyr diňe şondan soň birneme ynjaldy.

Az salym geçenden soň, Gandym aksakgal ilki bolup gürrüňe başlady:

— Baýar, siziň aslyňyz nä halkdyr? - diýip, mylaýym goja sesi bilen sorady. Halynyň gölüne seredip, eliniň aýasy bilen gölün üstünden sypady. Baýar:

— Kawkazly - diýip, gysgajyk jogap berdi. Gandym aksakgal:

— Şeýle diýsene, gapgazly diýsene. Köp ýagşy, köp ýagşy - diýip gaýtalady. - Soraşyp-ideşmek aýyp däl, baýar, siziň adyňyza kim diýerler?

Agaç etli, bugdaý reňk at ýüzli, kyrk baş ýaşlar çemesindäki adam ullakan burnunyň öňündäki murtuny sypalady-da:

— Knýaz Mergen - diýip jogap berdi. Onuň “knýaz” diýeni Gandym aksakgala “kinas” bolup eşidildi. Gandym aksakgal ak sakgalyny sypalap, onuň ady bilen ýüz keşbini deňeşdirip görýän dek ýüzüne syn etdi.

— Kinas Mergen. Kinas Mergen. Köp gowy, örän gowy - diýip gaýtalady. Soň gürrüňi uzaldyp, Kawkazyň taryhyna

degişli soraglar berip başlady. - Kinas Mergen diýýän-ä, bu Gapgaz nähili ýurt bolýar? Onda nähili adamlar ýaşayar?

Knýaz Mergen Gandym aksakgalyň hemme soraglaryna göwnühoşluk bilen jogap berýärdi, giňden düşündirýärdi.

Öwejiň gaýnatmasy ýetişdi. Çanaklara çörek dogralyp, myhmanlara nahar çekildi. Nahar iýlip gutarylandan soň knýaz Mergen:

— Öwezmyrat batyr, meniň seniň ýanyňa gelmegimden maksadym, şu meni beýigimiz iberdi - diýip, özüniň çakylykçy bolup gelendigini aýtdy.

— Mergen aga, biziň beýigiň ýanyna barasy işimiz ýok. Beýigiň ýanyna il agalary, ýurt aksakgallary barandyr. Bize şol bolýar. Meniň ýalylaryň o taýda näme işi bar?-diýip, Öwezmyrat batyr sypaýyçylyk bilen özüniň gitmejekdigini aýtdy. Emma knýaz Mergen hem ýörite şu işi bitirmek üçin gelendigini, Öwezmyrat batyry alyp gelmegi boýun alyp gaýdandygyny gaýtalap:

— Men seni özüm bilen alyp barmasam, beýigimiziň ýanyna baryp bilmerin - diýip, bir tutan ýerini tutdy. Öwezmyrat batyr hem özüniň bir eňegine tutup beýigiň ýanyna baryp bilmejekdigini aýtdy. Gürleşip, ýaňkalaşyp, ahyry çyna çykyşanlaryndan soň, şu wagta çenli sesini çykarman oturan Gandym aksakgal gürrüňe goşuldy.

— Batyr, her näme-de bolsa seni çagyryňan bir uly ýurduň patyşasynyň beýigidir. Ol seniň üstüne özüniň bir abraýly adamyny ýörite iberipdir. Şundan soňam “gitmen” diýip oturmagyň aýypdyr. Onyň tekepbirlik bolar. “Çagyrylan ýere irinme, çagyrylmadyk ýerde görünme” diýip, köneler oýnamaga aýdan dälidir. Çagyrylan ýeriňe bararlar - diýip, Öwezmyrat batyra töwella etdi.

— Gandym aksakgal dogry aýdýar - diýip, knýaz Mergen tassyklar goýdy.

— Gandym kaka, ilden-günden utanman, men nähili baraýyn? Menem şol dönükler ýaly il masgarasy bolaýynmy? Bolmaz ahyry, Gandym kaka - diýip, Öwezmyrat şonda-da garşylyk görkezdi.

— Il-ulusyň önünde masgara bolsa dönükler bolar. Sen dönük däl. Sen çakylyk bilen gidýärsiň. Sen hökman gitmeli - diýip, Gandym aksakgal oňa çyny bilen gitmegi buýurdy.

Ahyry Öwezmyrat batyr gitmekçi boldy. Emma:

— Bu gün giç. Ertir daň bilen ugraly-diýdi. Knýaz Mergen hem:

— Şu gün ugraly - diýip, näçe janyksa-da, ertir ugramagarazy bolmaly boldy. Bu gün agşam myhmanlary Gandym aksakgalyň öýleriniň birinde ýerleşdirdiler.

Ertesi ugramakçy bolanlarynda Gandym aksakgal:

— Bilip bolmaýar, nä wagt, nä zamana. Onsoňam bu bir ýaraly adam. Munuň ýanyna bir adam goşsak ýagşy bolardy - diýdi. Öwezmyrat batyryň:

— Adamyň geregi ýok. Heläk bolmasyn - diýenine-de bakmady.

— At tutmaga ýarar hem gaýdyşsyn höwür bolar - diýip, özüniň on sekiz ýaşly ogluny atyna mündürüp, ýanyna goşdy.

Bular gaty ir ugradylar. Bular ýola düşende gije ýaňy ýarymdan agypdy. Şonuň üçinem olar gün guşluk galyp-galmanka, Skobelewiň düşlän depesine gelip ýetdiler.

Seýitmyrat beg bilen Dykma serdar başlyklaýyn tekäniň lap edip lakam göterýäni toplanyşyp, şol henizem hoş söz tapman ýörüşleri eken. Olar henizem ýene daň bilen gelipdirler-de, Skobelewiň öýüniň agzyna jemlenipdirler. Beýigiň turaryna garaşyp sadylla bolşup durlar eken.

Öwezmyrat batyr gyr atyny oýnadyp, depä çykdy welin, bu duranlaryň depesinden gaýnag suw guýlan ýaly boldy. Ýüzleri bir gyzaryp, bir bozardy, muzzur boldular.

Knýaz Mergen Öwezmyrady daşarda goýup, özi içerik girdi. Öwezmyrat batyr bilen Gandym aksakgalyň ogly hem atdan düşdi. Göýä bu ýerde hiç kim ýok ýaly. Öwezmyrat batyr özlerine tarap gözünem aýlamansoň, Dykma serdar dagynyň arasyndan kimdir biri:

— Batyr, salawmaleýkim! - diýip seslendi. Öwezmyrat batyr ýene-de ol tarapa başynam galdyrmady. Ýöne salam bereniň kimdigini sesinden tanap, başyny galdyrman, salam berene igendi:

— Hamala diýersin, gala alyp, iş bitirip gelen ýaly, senem gylyjyňy süýräp bularyň arasyndamydyň? Seniň bularyň arasynda bolmagyň gerek däl eken.

Öwezmyrat batyryň bu duranlara şeýle bir gahary geldi, iki gözi edil gan guýlan ýaly gyzardy. Ol özüniň gaharyny basmak üçin atynyň o ýan-bu ýanyny dyrmalan bolup güýmenjek boldy. Emma ol azajyk wagt hem bolsa şular bilen bir işikde durmaga tap getirip bilmedi. Olara, aýratynam Seýitmyrat beg bilen Dykma serdara agzyndan gelenini sögüp, enesine-atasyna ýetesi geldi. Ýene bularyň arasyndaky sada, bigünä adamlar ýadyna düşüp pikirlendi. Ýöne ýene kellesine “her näme-de bolsa, ýeri gelende gepi bökdemek haýyp” diýen pikir geldi. Aty bilen boýdaş bolup, çep elini eýeriniň gaşyna urdy. Ýanyndaky ýetginjek ýoldaşyna gürrüň berýän äheňde gaharly käýinjiredi:

— Bular-a sered-ä, ömründe gylyjy gynyndan çykarmagy bilmeýän adamlar biline gylyç guşanyp, eneleriniň aş pyçagynam guşagyna gysdyryp, şu gapa gelipdirler. Namysly adamlar şeýle gapylara zor bilen getirilende-de özüni gizläsi

gelýär. Bu binamyslara sered-ä. Binamyslar, bolmanda gylyjyňzy, pyçagyňzy eneňiziň çemçe torbasyna salyp, gizläp gelmeli ekeniňiz ahyry... Emma namysjaň il-ulusyň namysjan gyz-gelinlerem şeýle ýaranjaňlyk, binamyslyk etmez.-Ol sagyndy. “Şeýle binamys gyz-gelinlerem siziň maşgalaňyzda tapylar” diýesi geldi. Ýene ejap edip saklandy.- Namysly merdiň ölümi bir bolar, binamys ýaranjaň dönükler her gün ýüz ölüp, ýüz direler - diýip, sözüniň üstüne goşdy. Onsoň daş-töwerekde keserip ýatan köne galanyň ýykyk ganatlaryna, somalyşyp oturan, ýemrilişen burçlaryna nazaryny dikdi.

Öz atynyň başyny tutup duran ýetginjegiň Öwezmyrat batyryň bulara aýdýan gürrüňlerini diňlemäge ýüzi çydamady, atynyň yk tarapyna geçip, ony sem bolup duran aksakgallar bilen ara taşa etdi. Olar sem bolup durdular, ýerden seda çykýardy, olardan çykanokdy.

Öwezmyrat batyr gala ganatlaryny synlamagyny dowam etdirdi. Onuň göwnüne galanyň her jaýrygyndan adamlar boýnuny uzadyşyp: “Öwezmyrat, näme sagyndyň? Bularyň binamys dönükdigine biz şaýat” diýişip, goltgy berýän ýaly boldy. Ol ýene-de nämedir bir zatlar diýmäge synanan wagty knýaz Mergen işikden boýnuny uzadyp:

— Batyr, beýigimiz çagyýar - diýip habar berdi. Öwezmyrat batyr atynyň başyny ýoldaşyna berip, öýe girdi.

Oslagsyz ýerden Öwezmyrat batyryň gelip çykmagy, ön hem ýakymly gürrüň eşitmäge zar bolup duran Seýitmyrat beg dagynyň ýüregine wehim saldy. Seýitmyrat beg zowzuldap başlady, Gandym aksakgalyň oglunyň ýanyna gelip o ýan, bu ýan gürrüň eden boldy. Muny oglansyradyp, Öwezmyrat batyryň nähili bolup bu ýere düşeniniň syryny bilmekçi boldy. Emma bu ýetginjek hem:

— Men-ä şularyň nähili bolup gaýdanlaryny bilmedim. Ýöne kakam gijäniň bir wagty ukudan turuzdy hem “Batyr kakaň bilen bile git” diýip ugratdy. Şondan başga bilýän zadym ýok - diýip, özüni mönlüğe saldy. Seýitmyrat beg onandundan dürtgeşdirip, ýolda-yzda geplenen geplerden many tapjak boldy. “Öwezmyrat ýolda ýoldaşy bilen gaharly gürleşýärmidi, ýönekeý gürleşýärmidi, gülüşýärmidi?” diýen ýaly soraglar berişdirdi.

Gandym aksakgalyň ogly henize çenli şeýle gajymallyk düzen oglan dälidi. Aslynda ol sada, türkana oglandy. Ýöne Öwezmyrat batyryň ýaňky gürrüňleri onuň ýüreginde gajymallyk döremegine sebäp bolan bolmaga çemeli, ol:

— Hawa, olar kăwagt şeýle gaharlanyşýardylar, menem gorkup başlaýardym. Birdenem ýönekeý gürleşýärdiler, hatda

gülüşýärdilerem. Ýolda baýar batyr kakama birnäçe sapar çilimem berdi - diýip düýbünden bolmadyk zatlary hem toslaşdyryp aýtdy. Seýitmyrat beg käbir duşwarrak, çylşyrymly soraglar berende bolsa:

— Şony welin bilmedim. Şony batyr kakamyň özünden sora, şol biler -diýip, gaçalak edýärdi. Ahyry Seýitmyrat beg bu ýetginjegiň gürrüňinden baş çykaryp bilmän, lapykeç bolup gitdi.

Knýaz Mergen ýanyna giren wagtynda Skobelew ýaňy ukudan turupdy. Ol heniz daşky geýimlerini hem oňly geýmäge ýetişmändi. Ol knýaz Mergeniň gürrüňini diňleýärkä, geýimlerini geýdi. Knýaz Mergen bolan işleri hem gürrüňleri bolşy ýaly aýtdy. Soň Skobelew knýaz Mergenden Öwezmyrat batyryň gylyk-häsiýeti barada aňlan zatlaryny gysgajyk gürrüň bermegini talap etdi. Knýaz Mergen Öwezmyrat batyryň gylyk-häsiýetini doly öwrenip ýetişmedigem bolsa az-kem öz bilenini aýtdy.

— Çagyr, gelsin! - diýip, Skobelew heniz iligini ildirmedik kürtekçesiniň iliklerini ildirip, özüni tijedi. Öwezmyrat batyr işikden girende, ol:

— Salawmaleýkim! - diýip, ony iç işikde garşylady. Onuň bilen iki elini uzadyp görüşdi. Ol häzirligçe türkmençe öwrenen diňe “salawmaleýkim” sözüni aýtmak hem görüşmek

däbini berjaý edenden soň, iki elini arkasyma tutdy-da, yzyna baka öwrüldi. Iki ädim öňe baka ädimläp, ýene yzyna dolandy, görşen ýerlerinde butnaman duran Öwezmyrat batyry gaýtadan syndan geçirmäge durdy. Teletinden tikilen bökejem ädigiň üstüne agzy bir gulaç gyrmyzy balak bürelipdir. Ädigiňiň diňe başlygy görünýär. Egnine agar çäkmen geýip, bilini sütük guşak bilen sarapdyr. Ýakasy bejerilen ak köýnegi ýakasy ebşir guşalmadyk çäkmeniniň içinden görünýär. Başynda ak telpek. Onuň murty şeýle uzyn hem bolmasa, ýokary gaýdyp, tovlanyp durşy, onuň ýaldyrap duran ullakan gara gözlerini has hem görke getirýär. Heniz boýy ýetmedik hem bolsa, onuň eňeginden hüjüm berip çykan güri gara sakgaly bu sypaty haýbatly bir görnüşe getirýär. Skobelew onuň aýagyndan başlap tä zömmek telpeginiň depesine çenli gözden geçirdi. Iň soňunda onuň guşagyna dakylan şakyr-şukurlaryna ikinji gezek hem göz aýlady. Öwezmyrat batyryň urşa ýa-da başga bir işe ýolagçy bolanda hemişe ýanynda göterýän şakyr-şukurlarynyň hemmesi häzirem bilinedi. Olaryň içinde has göze ilginjrägi bir gary bizden tikilen temmäki haltasydy. Onuň agyz tarapyny guşagyna gysdyrypdyr welin, aşagy dyzynyň üstüne düşüp durdy. Teletinden tikilen başga birnäçe gapjagazlar - guty, serkeç ýaly zatlar guşagyndan asylgydy. Teletinden ýörite tikilen suw gabyny - mytarasyny egninden heýkelleýin

asypdyr. Şolaryň arasynda gök demir tohumyndan diňe çakmak demri guşagyndan asylygy durdy. Ýarag ugrundan bolsa onuň guşagyna gysdyrylan ak saply, kümüş gynly pyçagyndan başga zat ýokdy. Skobelew bir gapdalda ýazylan ullakan haly düşegi görkezdi-de, öz ene dilinde bir zatlar diýdi. Onuň näme diýeni Öwezmyrat üçin düşnükliidi. Emma bir gapdalda duran knýaz Mergen:

— Beýik oturyň diýýär - diýip, onuň aýdanlaryny terjime etdi.

Öwezmyrat batyr geçip oturdy. Skobelew hem özüniň ýolagçylykda göterýän stolunyň başyna geçip oturdy. Knýaz Mergen hem oturdy. Skobelewiň Öwezmyrat batyra beren birinji soragy:

— Hany, biliňde gylyjyň ýok-la. Ony nätdiň? -diýen sorag boldy. Knýaz Mergen Skobelewiň sözlerini terjime edenden soň, Öwezmyrat batyr hamala knýaz Mergeniň özi bilen gürleşýän ýaly, oňa baka dikilip:

— Men ýaragymy taşladym -diýdi.

— Onda bu pyçagy näme taşlamandyr?

Skobelewiň soragyny knýaz Mergen terjime edenden soň, Öwezmyrat batyr ýene onuň özüne ýüzlendi:

Mergen aga mundan ýarag bolmaz. Bu häki bir itden-zatdan goranmak üçin göteriläýýär.

Knýaz Mergen ýene Skobelewiň sözlerini terjime etdi:

— Onuň bilen ýeke dört aýaklylaryň däl, iki aýaklylaryňam hötdesinden gelse boljak.

— Mergen aga, ol aýdýanyň dogry. Iki aýaklylaryň içinde itleriniň bardygyny ýadyňyzdaň çykarmaň - diýip, Öwezmyrat batyr ýylgyrdy.

Skobelew bu jogaby dogry tapan bolsa gerek, sesini çykarman tassyklan ýaly etdi. Soň ol başga-da birnäçe sowal berdi. Öwezmyrat batyr hem şol bir sadalygy bilen jogap berdi. Gürrüň gidip durka Skobelew birden:

— Şol meni tutmaga synanan senmidiň? - diýip, morta sorag berdi.

— Hawa, mendim - diýip, Öwezmyrat batyr bu gezek Skobelewiň göni ýüzüne dikanlap aýtdy. Skobelew özüni näme maksat bilen tutmakçy bolandyklaryny, tutan bolsalar näme etmekçi ekendiklerini soraşdyrdy. Ýerinden turup, Öwezmyrat batyryň golaýragyna baryp, onuň jogabyna garaşdy. Öwezmyrat batyr bir durkuny saklap gürrüň berip başlady:

— Hawa, maksatsyz iş ýok. Biz sen ak patyşanyň doganoglanymyşyň hem iň bir gerekli adamlarynyň birimişiň diýip eşitdik. Eger biz seni diri ele salan bolsak, onda ak patyşa bilen ýagşyja söwda etjekdik. Biziň ýurdumyza hat-galam bilen

şert edişip, seni şol baha bermekçidik. Biziň maksadymyz, ine soldy. Arman, seni gola salyp bilmedik.

Skobelew bu maksada geň galdy-da, süýem barmagynyň ujuny agzyna saldy. Öwrülip ýerine baryp oturdy.

Skobelew esli wagtlap sesini çykarman oturdy. Onsoň bir zatlar diýip, knýaz Mergene ýüzlendi. Knýaz Mergen daş çykyp gitdi. Ol ýene tiz öwrülip geldi. Onuň yzy bilen gelen bir adam ýasy mejimäniň üstünde goýlan gaplarda bir zatlar getirdi. Bu gelen Skobelewiň hut özüniň aşpezidi. Skobelew öz iberen adamyny Öwezmyrat batyryň myhmanlaryna jogap edip, özüniň ertirlik nahar-çaýyny myhmany bilen bile edinmegi ýüregine düwürdi.

Knýaz Mergen Skobelewiň tabşyrygy bilen bularyň atlaryny teblede berkledep, atlary saklap duran ýetginjegi hem alyp geldi. Ol öýe girende basyrganyp turan ýaly, bir hili kürtdürip durdy. Öýüň içiniň bezegine göz aýlady. Skobelewiň ýüzüne dikanlap seretdi. Skobelew elini hereketlendirip bir zatlar diýdi. Emma ýetginjek henizem sömelip durdy. Knýaz Mergen:

— Geç, otur - diýenden soň, ol halynyň erňegine geçip oturdy.

Her kimiň önünde biri-birine menzeş gaplarda aýry-aýry nahar goýuldy. Öwezmyrat batyr öz ýanyndan “her kime aýry-

aýry nahar goýmak düzgüni hiç kimiň biri-birine karam etmezligi üçin edilýändir” diýip oýlandy. Öz ýanyndan öňündäki gaby çaklap gördi. Içindäkini juda ujypsyz hasaplady. “Naharyň bişmegine howlugýan çaga naharyň duzlugy guýlup berilýän okara ýaly, bu gapdan-a adam doýurmak bolmaz” diýip pikir etdi. Myhman bolan ýeri hanyň öýümi, begiň öýümi ýa-da ýönekeý bir garybyň öýümi, kimiň öýi bolsa bolsun, tapawudy ýok, öňünde goýlan nahary utanmagy-çekinmegi göwnüne-de getirmän, begsiremegi ýadyna-da salman, tä doýýança iýmek Öwezmyrat batyryň asly häsiýetidi. Ol iki-üç sapa garbansam gutararyn diýip çaklan naharyny gutaryp bilmän doýanyyny duýman galdy. Ol özüniň çenini çykarjak bolup, soňa baka zor edip iýdi. Ol iň soňky et bölegini göwünli-göwünsiz çeynäp otyrka: “Elbetde, gije ýöräp, ajyganymdan soň, gap meniň gözüme kiçi görnendir, ýogsa jadyly gap däl ahyry” diýip, pikirlendi. Öňündäki gabyň iç-daşyna ýañadandan bir gezek göz aýlady.

Nahardan soň çay getirdiler. Skobelew nahar bilen arasy üzülen gürrüňi çay başynda täzeden başlady. Ol adata hem durmuşa degişli birnäçe soraglar berdi. Öwezmyrat batyr degişli jogap gaýtardy. Skobelew bir salym pikir edip durdy-da:

— Sende batyrlyk-da, mertlik-de bar. Şoňa laýyk akyldyr parasat-da bar. Emma sen ine şu suwsuz meýdanda düme bitipsiň - diýdi.

Knýaz Mergen bu sözleri terjime edenden soň, Öwezmyrat batyr “zaňnar meniň ugumy ýekelejek bolýar-ow” diýip oýlandy-da ýylgyrdy. Emma Skobelew knýaz Mergene ýüzlenip, çynlakaý äheňde gürrüňini dowam etdi:

— Öwezmyrat batyr belki, meniň aýtjak bolýan zadyma düşünen däl. Ol şu bolşy bilen ylymly-medeniýetli bir ýurtda önüp-ösen bolsady diýýärim.

Knýaz Mergen düşündirenden soň, Öwezmyrat batyr özüniň oýnaljak bolunmaýandygyna düşündi.

— Düşnükli. Düşnükli - diýip, bu barada özüniň nähili pikir edýändigini aýtdy. - Belki, meni şu suwsuz meýdan şeýle öndürüp-ösdürendir. Belki, şu suwsuz meýdan meni şeýle derejä ýetirendir. Şeýle bir deňli-derejeli, suwly ýaýlaklarda gögerip çykan bolsam, belki, meni bekişmedik çybyk wagtymda keserdiler. Ömründe düýbünden suwy aýrylman ýören agaçlaryň hem hiç bir derde ýaramaýan paklaw-boşlary tükener ýaly däl. Belki, menem şol agaçlaryň biri ýaly, boş-paklaw bolup öserdim. Kim bilýär bu zatlary...

Skobelew sesini çykarmady. Soňra Öwezmyrat batyryň näçe ýaşyndan urşa girip başlanyny, näçe uruşlarda bolanyny

soraşdyrdy. Öwezmyrat batyr on alty ýaşyndan ata çykyp başlanyny, kiçi uruşlary hasap etmäniňde hem Çopan batyryň serdarlygy astynda ýurt üstünde bolan iki saparky uly çaknyşykda bolandygyny gürrüň berdi. Soňra ol Çopan batyryň gaýduwsyzlygyny, onuň uruş hünärine ökde serkerdedigini taryp etdi. Soňky çaknyşykda ok degip ölendigini aýtdy. Iň ahyrda hem:

— Ol öleli bári indi on ýyl geçdi. Eger ol diri bolan bolsady, sen biziň şäherimiziň ýakynyna-da gelip bilmezdiň. Näçe goşun dökseň-de bary biderek bolardy - diýip, berk ynam bilen aýtdy. Skobelew ýylgyrdy-da:

— Seniň özüň diri ahyry - diýdi. Öwezmyrat batyr hyrçyny dişläp, başyny ahmyrly ýaýkady:

— Başsyz göwre gury läş. Arman, serdarym bolmady. Ýogsa menem diridim, ilem diridi.

— Baştutanlaryňyz bar ahyry. Hanha Dykma serdar, Seýitmyrat beg, ýene-ýeneler, näme olar serdar dälmi?-diýip, Skobelew Öwezmyrat batyryň ýüzüne seretdi, Öwezmyrat ona sagynman jogap berdi:

— Ýala öwrenen köpeklerden ýolbaşçy, serdar bolmaz. Açgöz köpekleri bir dogramça et bilen ýa bir döwum çörek bilen aldap zyýna düşürmek, islän ugruňa äkitmek bolar.

Skobelew bir salym dymyp oturandan soň, Dykma serdaryň ýolbaşçylygy astynda tekelerden atly nöker düzjegini aýtdy, Öwezmyrat batyryň şoňa gelip gulluk etmegini teklip etdi. Emma Öwezmyrat batyr:

— Dykmanyň golunyň astynda gulluk etmeg-ä däl, onuň bilen öli gömmäge-de bile gitmen-diýip, kesgin jogap berdi.

Skobelew türkmenleriň hanlaryna, serdarlaryna hem batyrlaryna patyşa tarapyndan sylag hem çin bagyşlajakdygyny, şolaryň arasynda Öwezmyrat batyryň hem boljakdygyny düşündirip, ýene oňa gulluk etmegi teklip etdi.

— Beýle çini götermäge men namys ederin. Il-ulusymdan utanaryn. Men gylyç götermäge-de utanýan, “oýunçy utulanyny bilse ýagşy” diýipdirler. Maňa azar bermän, daýhançylygyma goýuň. Eger-de basylan adamyny zynjyrlap zor bilen alyp gitmek düzgüniňiz bar bolsa, onda meni alyp gidiň. Ýogsa-da meni öz ygtyýaryma goýuň - diýip, Öwezmyrat batyr bu edilen teklipleriň hemmesine şol bir jogabyny gaýtalady.

Skobelew ahyry Öwezmyrat batyryň bir eňeginden ýazmajagyny bildi-de, öz ýüreginden joşup ýadygärlik sylag berýänini aýdyp, özüniň tylla sagadyny çykaryp, onuň önünde goýdy. Emma Öwezmyrat batyr ol sagady almakdan ýüz dönderdi.

— Men seniň bilen uruşdym. Ýene men nähili sylaga laýyk bolýan? Men sylaga laýyk adam däl. Asyl men sylag hantamaçylygy bilenem gelmedim. Men ýöne seniň çakylygyňa geldim - diýdi. Skobelew bolsa:

— Çakylygyma geleniň üçin ýadygärlik berýän - diýdi.

Şonda-da Öwezmyrat batyr sagady almajakdygyny aýtdy.

Onsoň knýaz Mergen ara düşüp:

— Batyr, bir adam öz ýüreginden joşup şeýle ýadygärlik berende almasaň, şol gaty erbet görülýändir. Onda sen içi kitüwli, şol ýadygärlik beren adama garşy öçli adam bolup çykarsyň. Özün pikir et, ýagşy düşmez, bu sylagy al - diýip düşündirdi.

Öwezmyrat batyr: “Almasam, soňy gowy bolmaz-ow” diýip oýlandy-da, Skobelewe dikarynlap garady.

— Beren sylagyňyza sag boluň - diýip, göýä gatyрак geplese, hemme il-ulus eşidäýjek ýaly, ýuwaşja gepledi.

Öwezmyrat batyr Skobelew bilen hoşlaşdy. Knýaz Mergen ony ataryp, ýola salyp gaýdyp gelende, Skobelew oňa:

— Nähili ýol bilenem bolsa şu adamyny özümize çekmeli. Bu biziň üçin gaty gerekli adam. Akyllly hem gaýduwsyz adam. Sen şu işi öz üstüne al. Onuň bilen gatnaw aç-da, ugruny tapyp, ýuwaş-ýuwaşdan öwrenişdir - diýip tabşyrdy.

Öwezmyrat batyr oba gelenden soň, oba adamlary daşyna üýşdi. Ol bolan işleri bolşy ýaly gürrüň berdi. Aksakgallaryň hem serdarlaryň bolşuny aýdyp, olara sögündi. Skobelewini beren sowallary, özüniň beren jogaplary hakda gürrüň berdi.

— Aýrysakgal akylyly hem gaty mert adam eken - diýdi. Gürrüňiniň in ahyrynda bolsa:

— Soňundan gorkyma etmejek işimi etmeli boldum - diýip, göýä günäkär ýaly görnüşde sylag alanyny aýdyp, sagady görkezdi.

Ömürlerinde sagat diýilýän zady birinji gezek gören tekeler ony şeýle bir geň-taň görüp, elden-ele alyp seretmäge başladylar. Hatda çetdäki oturanlar sagadyň öz üstlerine aýlanyp bararyna alňasap, sagady görüp, gulagyna tutup diňläp duran adamynyň töwereginde itinişýärdiler. Sagady synlap duran ýaşululardan biri:

— Batyr, ýüreginden joşup gürrüň bereniňden soň, munsuny almasaň, gaty aýyp bolardy. Ýagşy edipsiň, alypsyň - diýdi.

Gandym aksakgal bolsa:

— “Berenden al, urandan gaç” diýipdirler. Muny almagyň hiç aýby ýok - diýdi.

Adamlar agşam ýatar wagtyna çenli gürrüň edişip we sagat diýilýän zady ömürlerinde birinji gezek görüp, öýli-öýlerine dagadylar.

Şundan birnäçe gün geçenden soň il arasyna: “Aşgabatda şäher tutuljakmyş. Kerpiç bişirilýän kürelere meýdan çöplerini daşasaň, ýüküni pylança gyrana alýarmyşlar. Ine, saňa gerek bolsa pul, ýüküňi eltip alyp durmalymyş...” diýen habar ýaýrady. Her kim gazanç etmek üçin gidip ugrady. Öwezmyrat batyr bilen Gutlymyrat hem Aman batyryň getiren inerini alyp gitdi. Bular inerlerini mas ýükläp, her gün üç-dört sapar eltýärdiler hem bir giden pul alýardylar. Öwezmyrat batyr: “Bu ýeri puluň çeşmesi eken” diýip, oba-da barman, bular şol ýerde iş üstünde elkinçek ýatyp işläp başladylar.

Şol günleriň birinde knýaz Mergen Öwezmyrat batyry gözläp, oba bardy. Gandym aksakgal ony hormatlap myhmanlady. Soň:

— Batyr siziň ýanyňyzdadyr, Aşgabatdadyr - diýip, onuň nirededigini salgy berip goýberdi. Knýaz Mergen Öwezmyrat batyry iş üstünden tapdy-da:

— Bu gün agşam meniň ýanymda myhman bol - diýip, onuň özi bilen gitmegini haýyş etdi. Öwezmyratrazylyk berip, Gutlymyrady goşda galdyryp, knýaz Mergeniň öýüne gitdi.

Öwezmyrat batyr onuň bilen baranda, öýleriň işiginde gara baýdaklaryň asylygy duranyňy gördi.

— Mergen aga, bu nämäniň alamaty boldugy? - diýip sorady.

— Patyşamyz Aleksandr Ikinjini öldürdiler diýip, knýaz Mergen jogap berdi. Öwezmyrat batyr “başga bir ýurduň adamlary çozup öldürendir” diýip göwnüne getirdi-de:

— Ony öldüren nä halk? - diýip sorady,

— Ony öldürenlerem rus halkynyň öz adamlaryndan - diýip, knýaz Mergeniň beren jogabyna Öwezmyrat batyr haýran galdy. Ol:

— Mergen aga, hiç zat düşünmedim. O nähili ors halkynyň özi öz patyşasyny öldürýär? - diýdi.

— Hawa, bar şeýle azgyn adamlar. Olar patyşanyň duşmanlarydyr. Öňem olar şu işe baş-alty sapar synanyşdylar. Emma patyşany öldürip bilmediler. Adalatly patyşa olaryň günäsini bagyşlady. Emma ol haramzadalar bu sapar wagt tapyp, patyşany öldürdi - diýip, knýaz Mergen gürrüň berdi.

Öwezmyrat batyryň ýüzündäki geň galmak alamatlary birden göterildi-de, ýüz keşbi üýtgeşik bir görnüşe aýlandy. Ol howlukmaçlyk bilen bir zat diýmekçi boldy, emma “birden ýalňyşaymaýyn” diýip pikir etdi-de, saklandy. Aýtmakçy bolan zadynyň deregine diňe:

— Şeýle diýsene?.. - diýip goýdy. Azajyk salym dymandan soň ýene sözünüň üstüne goşdy. - Asyl men ony öldüren aýry ýurduň jansyzlarymyka diýip güman etdim.

— Elbetde, şeýle adalatly patyşany öldürýänler hem jansyzlyk eder, hem satylyp dönüklük eder - diýip, knýaz Mergen düşündiriş berdi.

Öwezmyrat batyrda nähilidir bir küýi galplyk, howlukmaçlyk duýgusy peýda boldy. Onuň näme üçindir, ýüregi howlap, daş çykyp gidiberesi geldi. Ikinji tarapdan bolsa ol öz ýüreginde birdenkä oýanan şu ýürek howlama keselni gizlemek üçin onuň garşysyna jan edip göreşdi. Bu iki tolkunýň göreşinden bir hili bulançak dumanly görnüş emele geldi. Ol ýüzüni sortduryp dymyp otyrka yzly-yzyna uludan demini aldy. Knýaz Mergen öz ýanyndan Öwezmyrat batyrda emele gelen bu tukat gamly görnüş patyşanyň ölümüne onuň çyn ýürekden gynanmagyndan peýda bolandyr diýip ynandy.

— Hawa, şeýle adalatly patyşany dönüklükler öldürdiler - diýip tekrarlady. - Elbetde, ol dönüklükleriň özleri-de diri goýulmaz. Ýöne patyşany öldürdiler-dä - diýip, sözünüň üstüne goşdy.

Öwezmyrat batyr özüniň gör nirelerdedir perwazlap ýören pikir-hyýalynyň içinde:

— Indi onuň tagtyna gör kim çykarka? - diýip, ýuwaşja, göýä gamly ýaly bir ses bilen sorady.

Knýaz Mergen patyşanyň, kowumy, onuň doganlary hakda gürrüň bermäge başlady. Bu gije olaryň gürrüňi patyşanyň ölümi hakda boldy. Öwezmyradyň bolşundan hem onuň käbir soraglaryndan netije çykaran knýaz Mergen ertir Skobelewe Öwezmyrat batyr patyşanyň ölümüne çyn ýürekden gynandy diýip habar bermegi ýüregine düwüp ýatdy. Ol daňa golaý oýananda hem Öwezmyrat batyryň oýadygyny onuň dem alşyndan bildi.

— Öwezmyrat batyr, näme üşediňmi? - diýip sorag berdi.

Öwezmyrat batyr bu gijäni uklaman, diňe ýarym ukuly alasarmyk ýagdaýda tamamlap barýardy, Şonda-da ol:

— Ýok, Mergen aga, men gaty gowy hem ýyly ýatdym - diýip, sypaýyçylyk etdi. - Ýöne ýaňyrak düşürgäp oýandym.

Ertirden soň ol işine ýetişmegi bahanalap, tizräk gitmäge howlukdy. Knýaz Mergen:

— Batyr, şu edip ýören işiň saňa ýaraşýan iş däl - diýip, onuň bolup ýörşüni oňlamaýandygyny aýtdy. - Bir ýurduň atly batyrynyň düýe bilen ýandak, çöp-çalam daşap ýörmegi gelşikli zat däl. Sen biziň beýigimiziň aýdanlaryny tut.

— Mergen aga, bu aýdýanlaryň dogry - diýip, Öwezmyrat batyr onuň bilen ylalaşdy. - Emma dünýäde öz daban

azabymdan önen çörek ýaly lezzetli çörek göremok. Dünýäde iň lezzetli hem ýokumly tagam şol. Azapsyz, derlemän, aňsatlyk bilen tapylan çöregiň gadyry hem, tagamy hem bolmaýar. Kişi minneti bilen tapylan çörek bolsa adamyň janyna zäher bolar.

Öwezmyrat batyr çay-nahar edinip, knýaz Mergen bilen hoşlaşdy-da, howlukmaç gitdi.

Gutlymyrat: “Bu günem dört yük getirsek, her ýüki pylança gyran, hemmesi pylança gyran bolýar. Toplan gyranlarymyzyň üstüne ýene şunça gyran artýar. Nowruza çenli ýene on ýedi gün bar. Her gün dört yük hasap etsek, her ýüki pylança, on ýedi günde hem şunça pul gazanýarys. Nowruzdan soňam bir on gün dagy işläýsek bolar. Ýer işimize soň başlarys. Ine şeýtsek, şunça pul gazanýarys. Soň iň ilki bilen biziň her birimiziň ak öý dikinmegimiz gerek. Galanynam soň görübereris” diýip, öz ýanyndan göwün ýüwürdüýärdi. “Batyr basymrak gelse, işimize tizräk ugrasak” diýip, onuň ýoluna seredýärdi.

Öwezmyrat batyr goşa geldi. Häzir onuň öňki Öwezmyrat batyr däldigi ýüzünden aç-açan görnüp durdy. Gutlymyrat oňa mukyt hem bolup durmady-da:

— Batyr, il eýýäm gitdi. Bizem ugraly - diýdi.

Öwezmyrat batyr çalaja ardynjyrady-da:

— Gutlymyrat, gel indi şu işi bes edeli - diýdi. - Bir çenem boldy. Häzirem ep-eslije gyran topladyk-la. Şolam bolýar-la. Bu dünýäniň işine gutarmak ýokdur, Gutlymyrat. Onsoňam ynha nowruz ýetip gelýär. Ýer-suw işimizem bardyr.

Gutlymyrat özünü lampa aşak goýberdi-de:

— Beýle däl, batyr. Ol nähili beýle bolýar? Entek nowruza on ýedi gün bar. Hasap et, her gün dört ýük, gör, näçe gyran bolýar. Onsoň nowruzdan soňam on gün çöp ýygyp bileris. Sered-ä biz näçe pul gazanyp biljek! Batyr, bu pullary iller alar - diýip garşylyk görkezdi.

Öwezmyrat batyr sagynmady-da:

— Aý, Gutlymyrat pul biwepadyr - diýip, gürläp başlady. - Puldan saňa ýaran bolmaz. Ol bu gün seniň eliňde bolsa, ertir başga biriniň elindedir. Adamlary azdyrýanam, başyna ýetýänem şu puldur - Soňra ol bahana agtaryp ugrady. - Gutlymyrat, meniň-ä walla, endam-janymam agyry bolup dur. Edil soka salnan ýaly soý-sünk.

“Batyr ilki işe başlan wagty ‘biz ýa ölmeli, ýa almaly diýip, gylyç syryp gan döküp ýörüpdiris. Şondan başga zat bilmändiris. Şony biljek bolmaga bize wagtam bermediler. Işiň aňsady hem talaplysy zähmet işi eken. Bu ne aňsat talap’ diýýärdi. Indi näme üçin ol öz aýdanyna garşy gidýärkä” diýip oýlandy-da, Gutlymyrat:

— Batyr, belki, sen işden ýadansyň ýa-da irensiň? Şonuň üçinem işler saňa agyr gelýändir? - diýip sorady.

Öwezmyrat batyr hiç wagt etmeýän zadyny edip - sözünüň arasy bilen ellerini hem hereketlendirip gürlledi:

— Walla, sen Gutlymyrat, bir zada düşünmeýän ýaly gürrüň edýärsiň. Men bu işi hiç agyr geremok ahyry. Ýöne asylkysyny aýdýan... Onsoňam meni gyzdyrmam tutjak bolup durýar. Men gorkýaryn. Köne gyzdyrmam gozgar-da, onsoň şu ýyl ýazy hem arly tomsy bilen ýazdyrmaz. Ine meniň aýdýanyň şol. Düşdünmi?

Häzir Öwezmyrat batyryň maksatsyz bir bolgusyz işiň ýygyna düşüp hem şol işe ýürekden berlip, sözünü bulaşdyryp çaşmallaga urýanyndan bihabar Gutlymyrat:

— Bolýar, batyr, sen onda git - diýdi. - Emma bir işe hem gymyldama. Hiç ýere çykma. Hudaý saklasyn, seniň ol köne gyzdyрмаň gozgaýsa, şonda ýaman bolar. Biziň hemmämizi başagaý edersiň. Sen şu güne çenli gazanan gyranlarymyzy hem alyp git.

— Pa-haý munuň aýdýanyňa seret-le - diýip, Öwezmyrat onuň bu teklibine garşy çykdy. - Men puly näme edeýin? Maňa onuň hiç geregi ýok. Puly götermegi-de men başarmaýaryn diýip, men saňa näçe aýtdym ahyry...

Başda Öwezmyrat batyr gazanylan puly saklamagy-da boýun almandy. Şonuň üçinem gazanylan puly Gutlymyrat saklaýardy. Gutlymyrat boýnundan asylygy kiçiräk bir haltany köýneginiň ýakasyndan çykardy-da:

— Batyr, men saňa ýanyňda göter-de sakla diýemok. Mamagül bibä eltip ber diýýän. Soň Mamagül bilen Täzegül aljak zatlaryny özleri biler. Olar birneme ýüň alyp, öýüň eşik-esbaplaryny taýýarlamaly bolarlar. Onsoňam öýüň süňňüni ussa buýurmaly bolarlar. Bu zatlary olaryň özi senden gowy biler - diýdi.

— Aý, entek öý buýurmak nämä gerek - diýip, Öwezmyrat batyr ýene tersine tutdy. - Sümelge şol tamymyzam bolýar ahyry. Ýöne içine düşek-süşek edilse ýeterlik-le Gutlymyrat.

— Ýok, ýok, bir il deňinde öý edinmek gerek, bolmasa, aýallar kemsinýärler - diýip, Gutlymyrat öz diýeninde durdy.- Onsoňam nä wagt, nä zamana, men ýeke galyp bu puly ýanymda saklamaýyn. Aýallar bu puly ýöne ýatyrmaz. Ojuk-bujuk alar. Egirer, dokar, çalşyrar. Meniň ýanymda bolsa ol öli pul ýatar.

Gutlymyrat pully haltany Öwezmyrat batyra berdi. Öwezmyrat batyr:

— Eltip gowşurmak işini men başararyn - diýip, pully haltany goltugyna saldy.

Gutlymyrat onuň hereketlerini synlady-da:

— Batyr, birden goltugyňdan gaçyraýmagyn - diýip sargady.

— Ýok, ýok, sen arkaýyn bol - diýip, Öwezmyrat batyr oba ugrady.

— Obadan çykmagyn! Oňa-muňa gymyldap, gyzdyrma tutduraýmagyn-diýip, Gutlymyrat onuň yzyndan gygyrdy. Soňra inerini alyp ýeke özi işe ugrady.

Öwezmyrat batyr öýüne gelip, puly Mamagüle tabşyrdy.

— Täzegul bilen maslahatlaşyp, näme etseňiz, şony edersiňiz - diýdi.

Ol oba gelen günü öýünde ýatdy-da, ertesi irden atyna münüp, bir tarapa çykyp gitdi. Indi öýde onuň aty-da ýokdy, özi-de. Üç günden soň giçläp, ol bir ýerden geldi.

Ondan hiç kim hiç wagt “nirä gitdiň, nirede bolduň?” diýip soramaýardy. Ýene-de şeýle. Hiç kim ondan hiç zat soranok. Ýene onuň öýde boljak wagtyny bilen ýaly, ol öýüne gelen guni uç sany atly myhman geldi. Bu gelen adamlar il arasynda şeýle bir tanymal bolan adamlar däldiler. Emma gujur-gaýratlylykda hiç bir adamdan pes hem däldiler. Bular Öwezmyrat batyryň atlysyndaky edermen ýigitlerdendi.

Gutlymyrat myhman gelende ýerimiz daryşganlyk edýär diýip, ondan-mundan agaç tapyp, tamyň gapdalyndan bir çatma

dikipdi. Öwezmyrat batyr düşek ýazdyryp, myhmanlary şol çatmada ýerleşdirdi, olara söwüş etdi.

Mamagül edil dil düwşen ýaly bolup, bu myhmanlaryň hut şu gün gelşine, şeýle gyzyklanma bilen ogrynrak gürrüň edişlerine bir hili geň galdy. Emma hiç aňlap bilen zady bolmady. Sebäbi Mamagül gap-gaç ýygnamak işi bilen ýa-da başga şoňa meňzeş bir iş bilen içeri girende bular özara edip oturan gürrüňlerini kesýärdiler, Mamagüliň çykyp gitmegi bilenem ýene gürrüňlerini gyzygyp dowam etdirýärdiler.

Bular ýary gijeden agýança gürleşip oturdylar. Ekeje gezek Mamagül gap-çanak ýygnamaga baranda Öwezmyrat batyryň:

— Gör, olar nähili edermenlik edip, uly iş bitiripdirler. Döwüň Patyşasy dek, daşy kyrk gat saklawly ak patyşany öldürip bilipdirler. Bu işi Stepan aga ýaly batyrlar oňarýandyr. Indi bilersiňiz Stepan aganyň hakykat aýdýanyny... Bu biziň açgözlerimizi ýok etmek itiň aňsady. Şeýle patyşalar ýok edilensoň, bular nämejik?-diýen sözleri gulagyna ildi. Soň ýene bir iş bilen barmaly bolanda, Mamagül çatmanyň işiginde biygytyýar aýak çekip, içerik diň saldy. Bu gezek haýsydyr bir ýigidiň:

— Şu işden ýüz döndereniň, şu işe dönüklük edeniň aýaly talak - diýenini eşitdi. Soňra içerdäkiler birin-birin şol sözleri gaýtalap ant içdiler. Soňra ýigitlerden-biri:

— Kimde-kim şu anty içip bize goşulsa, biziň adamymyz, alanymyz ýanymyza - diýdi.

Mamagül bu sözleri eşidip bir hili boldy. Gorkan ýaly etdi-de, çatma-da girmän, yzyna dolandy. Soň bir gezek çatmanyň agzyndan baranda ol çatmanyň içindäkileriň “Seýitmyrat beg, Dykma serdar, Sopy han...” diýip, bir topar adamyň atlaryny sanaşyp oturanlaryny eşitdi. “Pylanam şolaryň biri” diýip, olar ady agzalan adamlaryň atlarynyň üstüne goşýardy. Mamagül olaryň gürrüňlerinden belli bir zat aňlap bilmän gitdi. Emma bularyň gaty howply işiň gürrüňini edýändiklerini aňdy.

Ertesi myhmanlar atlananda, Öwezmyrat batyr hem myhmanlary bilen bile gitdi. Mamagül şu gezek Öwezmyrat batyra bir zat diýmekçi boldy-da, ony hem aýdyp bilmedi. Öwezmyrat batyr myhmanlary bilen atlanyp ugranda gaýgyly görnüşde olaryň yzyndan seredip galdy. Olar mazaly arany açanlaryndan soň, yzyna öwrüldi-de:

— Täzegül, batyr dagy bir päle münüpdür welin, özi gowulyk däl, başymyza bir iş getiräýmese ýagşy, gaty gorkýan - diýdi.

— Oňa hiç zat aýdyp bolmaz. Hudaý bardyr-da, Mamagül, hudaýy çagyryp oturmakdan başga näme çärämiz bar-diýip, Täzegül oňa göwünlik berdi.

Öwezmyrat batyr bu giden ugrundan iki günden soň gaýdyp geldi. Indi Öwezmyrat batyr was-was keselini tapynan ýaly, bir gün öýünde tapylsa, ikinji gün tapylmaýardy. Onuň näme maksadynyň bardygy belli däl, ýöne häli-şindi nireleredir ýitirim bolýardy. Ýanyna gylyç hem götermeýärdi. Diňe bilinde pyçagy bardy. Daşyndan göräýmäge ol ýaragsyz ýaly görünýärdi. Emma öýden çykanda ol hemişe sapy uzyn sapaňany donunyň iç ýüzünden biline guşanyp gidýärdi.

Şol günleriň birinde Hal molla gelip, onuň öýünde myhman boldy. Hal molla gaty köp zeýrendi. Çynmy-ýalanmy, onuň özüniň gürrüň berişine görä, ony Skobelew ýanyna çagyranmyş, “sen mollajyk, uly ili azdyryp meniň garşyma sürenem sensiň, niçikmi seni şu dünýäden ýitirim edäýsem” diýip hemle uranmyş. Soňra Dykma serdar bilen Mary tekeleriniň üstüne gidip, olary ýaraşyk etmäge razy etmegi buýranmyş. Emma Hal molla: “Beýle binamysçylygy edip bilmen” diýip, boýun almanmyş.

Öwezmyrat batyr Hal mollanyň göwni üçin onuň gürrüňlerine hä berenem bolsa, öz içinden: “Aýrysakgal gaty mert adam. Hal molla-ha beýlede dursun, ondan zorraklara-da şeýle gürrüň aýtmaz. Hal mollany näme etsin ol, asyl muny çagyranam däl” diýip pikirlendi. Ol Hal mollanyň gürrüňine

düýbünden ynanman otyrды. Hal molla bolsa gürrüňini dowam edýärdi:

— Men Mara gitmerin diýenimden soň, ak patyşanyň beýigi maňa hasam hemle urup başlady. “Öwezmyrat batyram hiç bir diýenimizi etmedi welin, şonam sen azdyransyň” diýip, tussag etjek boldy. Emma dilmajy gowy adam eken. Şol janyma ýetişäýdi. Soň Seýitmyrat beg, Dykma serdar hem beýlekiler binamysçylyk edip, Mara-da gidipdirler. Ynan, batyr, Aýrysakgalyň elinden zordan sypdym. Muny ýetirýänlerem Seýitmyrat beg bilen Dykma serdardan başga adam dälđir.

Hal mollanyň “Öwezmyrat batyram diýenimizi etmedi diýdi... Dilmajy gowy adam eken” diýen sözleri Öwezmyrat batyry birneme oýlandyrды. Ol Hal mollanyň gürrüňine ynanyp başlady. Emma Skobelew Hal mollany düýbünden tanamaýardy, ony ýanyna-da çagyrmandy. Asyl çagyrmak hyýalynda-da dälđi. Hal mollany öz ýanyna çagyranlar Seýitmyrat beg bilen Dykma serdardy.

Hal molla özüniň zeýrenjini halys hetden aşyryp, ahyry ugramakçy boldy. Öwezmyrat batyr hem ony atyna mündürip ugratmakçy boldy. Bu ikisi at ýatagyna baranlarynda Hal molla:

— Seýitmyrat beg bilen Dykma serdar ýaly binamys adam dünýä inmez-diýdi-de, Öwezmyrat batyryň alkymyna gelip, ogrynlyk bilen pyşyrdap diýen ýaly gürrüňini dowam etdi.- Hawa, men eşitdim, batyr, siz bu binamyslaryň ýoguna ýanmaga ant-kasam içenmiňiz. Men aýtdym, beýle zat bolup bilmez diýip. Öwezmyrat batyr şeýle bir işe hyýal etse, menden bihabar etmez diýdim. Emma, batyr, bu binamyslary ýok etmek gerek. Eger şol işe kasam edişmeli bolsa, menem bir gapdalyndan goýma, batyr.

Şundaň soň Öwezmyrat batyr onuň gürrüňne ýüregi bilen ynandy.

— Kasam etseň, edibermeli. Ine biziň kasamymyz-a şu. - Soňra ol Seýitmyrat beg, Dykma serdar başlyklaýyn ýedi adamyň adyny sanady-da: - Çemi gelende şu dönükleri öldürmekden ýüz döndereniň ýa şol işi paş edeniň hatyny talak diýip ant içmeli-diýdi.

— Çemi gelende şu dönükleri öldürmekden ýüz döndersem ýa-da şu syry paş etsem, hatynym talak - diýip, Hal molla Öwezmyrat batyryň aýdan sözlerini üç mertebe gaýtalady. Şundan soň Hal molla bolan ynamsyzlyk Öwezmyrat batyryň ýüreginden bütinleý çykdy. Hal molla Öwezmyrat batyry ynandyryp gitdi. Öwezmyrat batyr Hal molla bolan münkürligi ýüreginden düýbünden çykarandan soň, ony Skobelewiň

çağyranlygy-çağyrmandygy hakynda şol günler häli-şindi diýen ýaly öz ýanyna gelip duran knýaz Mergenden hem sorap durmady. Eger soraýan bolsa ony Skobelewiň çağyrmandygy mälim boljakdy.

Öwezmyrat batyr Hal mollanyň hem özlerini goşulanyny habar berende, onuň ýoldaşlary:

— Biziň aramyza Hal molla gerek däl eken - diýişdiler.
Emma Öwezmyrat batyr:

— Ol hut öz gözümiň önünde gygyryp ant içdi - diýip, olary köşeşdirdi.

Gutlymyrat çöp çekmek işinden eden talabyndan göwni hoş bolup, ýer bejermek işime ýetişeyin diýip, oba geldi. Görse Öwezmyrat batyr obada ýok.

— Gyzyrmasy gozgaýmasyn diýip oba ugratdym. Hiç ýana çykmagyn diýip tabşyrdym. Ýene muňa alaç bolanok. Muny saklap boljak däl asyl - diýip käýindi. Iki-üç günden soň Öwezmyrat batyr öwrülip gelenden soňam ol:

— Batyr, sen öýden çykma, gyzyrmaň tutup başlasa, soň kyn bolar. Beýtme ahyry, aýdylanna gulak salaý-a senem - diýip igendi. Öwezmyrat batyr bolsa:

— Gaýta şu at üstünde oňa-muňa çykmagam maňa kem ýaranok, Gutlymyrat - diýip, öz işini ýolly tapdy. Gutlymyrat onuň ýüzüne seredip, içgin synlady. Göwnüne bolmasa,

dogrudanam, onuň ýüzi täzelenen ýaly bolup göründi. Şonuň üçinem ol:

— Bolýar-da, öz tabyňy özüň gowy bilýärsiň - diýip goýdy. Şeýdip Öwezmyrat batyr şol öňki gezendeligini dowam etdi.

Şol günleriň birinde Ahalyň aksakgallarynyň biri diri ýitenmiş diýen habar ýaýrady. Dogrusy, ol aksakgal Dykma serdar ýa-da Seýitmyrat beg ýaly ýakasyny tanadan bolmasada, açgözlükde ol hem şolardan pes däldi. Ol adamyň zadyna göz gyzdyrylyp, talamak maksady bilen öldürilmedik bolara çemeli. Sebäbi onuň egin-başlarynam atynyň üstüne daňyp goýberenmişler. Onuň atynyň ters yzyny alyp gitselerem, tapan zatlary bolmandyr. Onuň meýdinem tapmandyrlar, başga bir nyşanam tapmandyrlar.

Şol ýylyň güýz aýlarynda bolsa il arasynda “Seýitmyrat beg bilen Dykma serdar bir ýerden gelýärkä, ýolda näbelli adamlar olara tarap üç gezek tüpeň atypdyrlar. Emma urup bilmändirler. Olar gaçyp gutulypdyr” diýen gürrüň ýaýrady. Käbir adamlar: “Bu dönüklere gyran degip başlad-ow” diýse, käbirleri: “Haýyp, atylan ok boş geçipdir, deger ýaly eken” diýip, ahmyr edýärdi.

Öwezmyrat batyr bu gürrüňçiliklerde diňe sesini çykarman dinşirgener oturardy. Ýöne kawagtlar ýaltanmasa:

— Olara atylýan bu ok ýönekeý tüpeňiň oky dälidir. Uly iliň gargyşydyr. Şeýle tüpeňlenip ýörülse, biri degmese, ahyry ikinjisi deger. Gargyş baýnatmaz - diýip, gürrüň nobatyny geçirerdi.

Ilçilik, gürrüň gözläp timisgenip ýörenlerem ýok däl, kändi. “Pylany beýle diýdi, pylany beýle diýdi” diýip, jikmejigi bilen bu gürrüňleriň baryny Dykma serdara ýa-da Seýitmyrat bege habar berýänler-de kändi. Öwezmyrat batyr sunuň şeýledigini aňlany üçinem şol bir gürrüňinden başga zat aýtmazdy.

Şonuň ýaly günleriň birinde oba adamlary Gandym aksakgalyň gapysynda gürrüňçilige üşşüp, şol hakda gyzykly gürrüň edip otyrdylar. Öwezmyrat batyr hem bir gapdalda tirsegine söýenip gürrüň diňleýärdi. Batyr hajy hem murtuny yzly-yzyna towlap, gabarylyp otyrды. Ol:

— Batyr diýýän-ä - diýip, murtuňy eýläk-beýläk etdi-de:- şu işi edýänler aýry ýurtdan-a gelýän däl, özi, şu öz ýurdumyzdandyr, heý bir çäk edýän adamyň ýokmy, kimdir öýdýän, batyr - diýip, sesini çykarman ýatan Öwezmyrat batyry gürlätmek isledi.

— Men-ä güman etjek bolýan welin...- diýip, Öwezmyrat batyr gyşaryp ýatan ýerinden dikeldi. - Eger-de şu işiň özi öten ýyl bolan bolsady, ýa-da öten ýyldan öň bolan bolsady, onda

kimiň ýakasyndan tutjagymy bilýän, ýöne bu iş şu ýyl bolup durýar, onsoňam...- diýip güldi.

Geçen ýyl bolup geçen zatlar şol wagt ýa-ha Batyr hajynyň ýadyna düşmedi, ýa-da ol gürrüň edilmez diýip göwnüne getirdi, şol ikisinden biri, ol gürrüňini öňki äheňinde dowam etdi:

— Asyl şo ýylyň özünde kimiň ýakasyndan tutardyň, batyr?

Öwezmyrat batyr sagynman jogap berdi:

— Eger şol ýitirim edilen hansumagyň bar zady talanyp, aýagynyň balagyna çenlem sypyrylyp, meýdi hem şol ýylky işanlara myhman bolan azaýymhon ahunyň maslygy ýaly, ýedi ýoluň üstünde taşlanan bolsady, onda men hökman Batyr hajynyň ýakasyndan tutardym. Ol egnine näçe gök esgi pägun dakynybersin, ähli gursagynam çin bilen doldurybersin, men hökman onuň ýakasyndan asylardym welin, haýyp, ol hansumak ýitirim edilip, çigit ýaly zadam gozgalman, atynyň üstüne beklenip ugradylypdyr diýip eşidýän.

Öwezmyrat batyr şeýle diýdi-de, ýaňsyly güldi. Batyr hajynyň ýüzi boz-ýaz boldy, gyzardy. Ýöne başga alaç tapman:

— Aý, özi batyram bir zat aýdaýýar-ow. Batyryň şorta, bälçik gürrüňi kändir, tapar otyr şunuň ýalysyny - diýip gülümsirän boldy.

Öwezmyrat batyr bolsa öňki ýaňsyly gülküsi bilen dowam etdi:

— Ýok, bu degişme, bälçik gürrüň däl, Batyr hajy. Eger şol öldürilen hansumagyň ýalaňaç meýdi tapylan bolsa, zadam tapylmadyk bolsa, ýa Seýitmyrat begiň, ýa Dykma serdaryň, ýa-da seniň -şu üçiňiziň biriňiziň ýakaňyzdan tutaýmaly bolardy. Sebäbi bir ýerden ýol urup, kän oljany ele düşüren ogrular, oljany öz aralarynda böleşenlerinden soň, biri-birine ýeten olja paýyna göz gyzdyryp, biri-birini ýok etmegiň kastyna düşýär. Bukuda oturyp, öz ogry şärigini öldürýär. Biziň bu hanlarymyzyňam boluşlary şonuň ýaly ahyry. Heý, şondan tapawutly ýeri barmy?..

— Aý, batyr, bälçikligiňi goýsana - diýip, Batyr hajy gülümsirän boldy. Emma oturyp hezili bolmady. Ol omzy gök pogonly gyrgyzy donuny egnine çekişdirip basym turup gitdi.

Oturanlar dymyşdylar. Bu ýagdaýa geň galmak bilen biri-biriniň ýüzlerine seredişdiler. Bir hili düşnüksiz ümsümlük başlandy. Oturanlaryň her haýsy öz ýüreginde bir hili pikir öwürýän bolmaga çemeli. Şu märekede şu mahal hiç bir zady pikir etmän, öňki oturyşyna arkaýyn oturan diňe Öwezmyrat batyrdy. Gandym aksakgal ýuwaşja ardynyjyrady-da:

— Batyr, seniň gürrüňinden мәlim bolşuna görä ol işanlaryň myhmany azaýymhon ahuny öldüren Batyr hajy ýaly boldy-la - diýdi.

Öwezmyrat batyr sagynman:

— Hawa, Gandym kaka, dagy kim bolar öýdýän?-diýdi. - Ony öldürmäge kese ýerden adam gelmez. Onuň ölüminden Dykma-da, Seýitmyrat begem habarlydyr.

Oturanlardan kimdir biri:

— Hiç beýle zat bolup bilmez. Dykma serdar, Seýitmyrat beg, Batyr hajy dagy beýle iş eder diýseň, hiç kim ynanmaz - diýdi.

— Eder-etmez diýip, adam aklap bolmaz - diýip, ikinji biri seslendi.

— Biz aklarys! -diýip, birinji geplän dözümlü gürlledi.

Gandym aksakgal jedeliň arasyny açmak isledimi-nämemi, Öwezmyrat batyra dikanlap sorag berdi:

— Batyr, sen hak gözünden bilýärmiň ýa-da birinden eşitdiňmi?

Emma Öwezmyrat batyr şol “biz aklarys!” diýip uly gürlän adama gahar edip oturan borly, Gandym aksakgalyň soragynyň jogabyny soňa goýdy.

— Sen olary aklarsyň, sebäbi senem olardan bir döwüm çörek hantamasyň. Onsoň diňe aklamak дәl, pylanyny öldür

diýselerem öldürersiň - diýip, şol adama azm urdy. Soňra Gandym aksakgala ýüzlendi.- Gandym kaka, eşitmek däl, ogurlyklaryny hut öz ellerinde tutdum. Onuň hiç gürrüni ýok. Batyr hajyny her akmak aklajak bolsa-da, meniň ýanymda aklamaga synanmaz. Bu öldürilen aksakgalam öldüren şulardyr, başga adam bolup bilmez - diýip, ol sözüniň üstüni ýetirdi.

— Muny öldürip, olaryň munuň bilen böleşip bilmeýänleri näme? - diýip, Gandym aksakgal geňirgenip sorady.

— Gandym kaka, onuň gaty köp sebäbi bolup biler - diýip, Öwezmyrat batyr düşündirmäge başlady.- Görýäňmi, indi zamana üýtgedi. Täze hökümdarlar geldi. Olar indi şolara ýaranmagyň üstünde biri-biriniň kastyna çykar. Olar täze agalaryny biri-birinden gabanýandyrlar.

— Hawa, indi hiç zady geň-taň görer ýaly bolmandyr. Her haýsy görlüp-eşidiljek - diýip, Gandym aksakgal özbaşyna hümrüdedi.

Şundan soň bir hepde geçip-geçmänkä il arasyna bir hili düşnüksiz myş-myşlar ýaýrap başlady. “Dykma serdar nöker başy edilenmiş. Seýitmyrat beg pylan ýerden pylan ýere barýança soraýan hökümdar bolupmyş, pylan ýerden pylan ýere çenli aralyk şonuň golunyň astyndamyş. Hökümdarlyk üstünde hanlar, aksakgallar öz aralarynda oňuşmaýarmyşlar.

Pylan aksakgalyň öldürilmegine hem şol birek-birekden gabanmak sebäp bolanmyş. Dykma serdar bilen Seýitmyrat beg ikisi giçläp atly baryarkalar, ýolda bir ýerde tüpeňlenipdir, emma ok degmändir, olar gaçyp gutulanmyş...” diýen ýaly gürrüňler iki adamyň başynyň çatylan ýerinde iň ýörgünli gürrüňe öwrüldi.

* * *

Öwezmyrat batyr bir gün öýünde tapylsa, iki gün öýünde ýokdy. Nireleredir bir ýerlere gidýardi. Onuň nirelere gidip, nirelerde gezyänini, näme iş bilen meşguldygyny hatda onuň öz maşgalasynda-da bilýän ýokdy. Şu ýagdaýda bir ýyla ýakyn wagt geçdi.

Gutlymyrat bilen Öwezmyrat batyryň çöp çekip eden talaplarynyň üstüne Mamagül bilen Tazegülün el hünärlerinden emele gelen gazançlaryny hem goşdular. Şol ýyl Gutlymyrat daýhançylykdan hem mazalyja hasyl aldy. Garaz, ep-eslije pul jemlendi. Olar aňrybaşy alty ganat, sekiz ganat öý bolmasa-da, Marydan gelyän söwdagärlerden altmyş-ýetmiş başly dört ganat öý alyp, iki sany öý tutundylar. Hywadan gelyän söwdagärlerden kersen, çanak, çemçe diýen ýaly gap-gaç

alyşdyrdylar. “Türkmen göçi dura-bara” diýenleri, kem-kemden öýlerini gurnap başladylar.

Mamagül Öwezmyrat batyra bolan ýüregindäki käýinjini içine salyp, demini alman, sesini çykarman saklanýardy. Emma Gutlymyrat: “Batyram bir gün öýde tapylsa, iki gün tapylmaýar. Wah, ol iş edenok diýip aýtdygym däl. Ýöne şu gezmegi ahyry onuň başyna bir bela getirermikä diýip gorkýan. Men onuň elini işe degirtjek däl - diýip, käte-käte käýinýärdi. - Gör, onuň duşmanlary hökümdar bolup, hökümdarlyk ygtyýaryny ellerine alypdyrlar. Dünýäň ýüzüne hökümdarlyk edýärler. Olar çemini tapsa, batyry öldürerler. Ak patyşanyň beýiklerem şolaryň sözünden çykyp bilenoklar. Ine, men şondan gorkýan...”

Gutlymyradyň şeýdip janyndan syzdyryp zeýrenmegi ýöne ýerden däl. Sebäbi şol wagtlar “Seýitmyrat wolostnoý, Dykma serdar” diýip, şolaryň atlary il agzyna dolup başlapdy. Gutlymyrat ýüreginde bolan wehimini bir gün Öwezmyrat batyryň hut özüne-de duýdurdy. Emma Öwezmyrat batyr:

— Aý, Gutlymyrat, “serçeden gorkan dary ekmez” diýendirler. Seýitmyrat beg bilen Dykma serdardan gorkup, öýde busup ýatmak bolmaz - diýip, perwaýsyzlyk bilen jogap berdi. - Beýle etseň, gaýta olaryň köhi geler, üstüne sürner. Olara baryp boýun burmagy-da men başarman. Hiç-hiç ony

edip bilmen. Beýle iş edenimden mazarçylyga gidenimi gowy görerin.

Şol günleriň birinde Öwezmyrat batyr gijäniň bir wagty öýüne geldi. Ertirden soň oba-goňşular onuň atynyň ýatakda daňylgy durandygyny görüp, “Öwezmyrat batyr gelipdir-ow” diýip habar tapyşyp, ikiden-ýekeden gelip başladylar. Olaryň käbirleri “Öwezmyrat batyr öýünde tapylmaýar, nirä ýitirim bolýarka?” diýip geňlese, käbirleri “Batyr bir ýerde talaply ýer tapyp, gazanjyň gözünü görendir” diýip pikir edýärdi hem şol talaply ýeri bilesi gelýärdi. Käbirleri bolsa diňe gep gözläp gelýärdi. Şeýle gep agtarýan adamlar bir gürrüň eşitse, wagtyny tapyp, ol gepi eltip bermeli adama ýetirýärdi. Şonuň üsti bilen özüne ýalkawlyk ýa-da azyk gözleýärdi. Öwezmyrat batyryň dünýäde iň ýaman görýän häsiýetiniň biri hem şoldy. Ol bir sapar gürründen gürrüň çykyp, gepiň gerdişi gelende şeýle aýtdy: “Dünýäde iň ýaman ganyň duşman hasaplanýanlar, dönük bolup, öz ilinden çykanlar, il-ulusyna hyýanat edýän adamlardyr. Emma onuň gürrüni maňa, munuň gürrüni oňa eltip, gybat edip, adamlara ýaranjaňlyk edip, şol hünäriň üsti bilenem çörek tapýan adamlaram şol dönüklerden pes däl, şolaram meniň ganyň duşmanym...”

Öwezmyrat şeýle häsiýetde bolan adamlary aňlaýardy, juda görnetin ýeri geläýse, olara hiç zat diýmese-de, olary ýürekden ýigrenýärdi. Olar-da özleriniň ýigrenilýändigini aňýardylar.

Bu gün hem hemişekiler ýaly oba-goňşular Öwezmyrat batyryň öýüne ýygnandy.

— Hä, batyr, sag-aman geldiňmi?

— Aý, şukür.

Ýene gapdaldan biri goşulýar:

— Hä, batyr, iýeniň-içeniň özüňki, gören-eşideniňden habar ber.

— Hawa, batyr, gezen ýerleriňde näme geň-enaýy zatlar gördüň?- diýip, ikinji biri onuň gapdalyndan goltgy berýär.

— Batyr, geň-enaýy zatlary eşitmegem gerek welin, hany, düşewüntliräk ýerden gürrüň bersene. Nirede aňsat talap bar? - diýip, ýene biri soraýar.

Özem ine garşy temmäki, gurgun çilim, yzly-yzyna täzeläp, lokurdadyp çilim çekýärler. Şol wagt Öwezmyrat batyrlaryň tüýnüginden çykýan tüssäni gören adam bularyň öýünde öl tezek ýakylýar-ow diýip güman etjekdi.

Bu oturan adamlar uzyn ömürlerinde bir kâr bilen talap eden adamlar däldi. Bular duluna bir bogdak un taşlap bilse, “maşgalamyň ýyllyk iýjek alapasyny aldym” diýip arkaýynlaşýan adamlardy. Ony hem daýhançylyk edip ýa-da

talabançylyk edip, maňlaýlaryny derledip gazanman, at üstünderäk, el diremeräk gazanýan adamlardy. “Pylan baýyň, pylan baýyň sürüleri, pylan Öýüň çarwalarynyň sürüleri bu ýyl dönüklerden arkaýyn gezendir. Olar näme azyk getirip bererlerkä?.. Bu günler çilim pulumyzam tükenipdir, serdarlaryň alamana gitjegi ýokmuka?..” diýşip, şunuň ýaly çala mydar durmuşda ýaşamaga endik eden adamlardy. Bularyň gazananlarynyňam köpüsi atlary bilen özleriniň esbabyna, şaýyna, çekjek temmäkisine sarp bolýardy. Maşgala üçin diňe bir bogdak jöwen ýa-da bugdaý ýyllyk galla galardy, galanyny aýallar özleriniň el hünäri bilen gazanardylar. Bu ýagdaýa “Ahal mydary” ýa-da “Ahal oňsugy” diýlerdi. Bu ilin özüniň şeýle ýaşaýşyndan göwni hem hoşdy. Bu ýigitler bil agyrdyp orak ormak islemeýän hem bolsalar, “Pylan ýere ýagy dökülipdir, atlanyň!” diýip, jarçyň sesi çykaýsa, ýoly daşmy-yakynmy, onuň gürrüňini hem etmän, şol sagatda atlanyp ýola çykýardylar, gijelerini gündiz edip, Gürgen, Garrygala, Mary ýaly uzak ýerlere iki-üç günde kömege ýetişýärdiler. Bu işi ol ýigitlere buýruk etmek bilen ýa-da düşündürmek bilen etdirýän adam ýokdy. Gaýta “atlan!” sesi eşidilenden bu ýigitleriň özleri höwes bilen atlanardylar.

Bu oturanlar Öwezmyrat batyryň ýetik adamlary. Ol olaryň beren soraglaryny hemişekisi ýaly ýagşy eşitdi-de:

— Aý, ýigitler, talap etjek adama şu eýýamda talap gytçylygy ýok - diýdi. - Ine, Aşgabatda bir düýe çöp ýygyp, kerpiç bişirýän kürelere eltseň, bir etek gyran berýärler. Ine beýlede-Gyzylarbatda diýseň, ýene şonuň ýaly, emgenseň, talapdan köp zat ýok.

— Çöp çekilende pul bolýan bolsa, onda şu Aşgabatdakyny baryp göräýmeli eken - diýip, ýigitleriň biri murtuny sypalady.

— Hawa, ine beýiklerem demir ýoluny çekip, otlusyny äkelyär. Şol ýerde-de näçe diýseň talap tapylyjak. Eger gulluk etmek hyýalyňyz bolsa-da, hanha Dykma serdar nöker tutýar, onuň ýanyna baryň-diýip, Öwezmyrat batyr gürrüň berdi.

Gün guşlukdan-da ýokarrak galypdy, bularyňam gürrüňi ýaňy gyzyp başlady. Şol wagt knýaz Mergen gapydan girdi.

— Batyr, salawmaleýkim - diýip, ol Öwezmyrat batyra salam berdi.

— Waleýkim-diýip, Öwezmyrat batyr myhmanyna hormat edip, ýerinden turdy. Beýleki oturanlar hem ýerlerinden turdular.

Knýaz Mergen Öwezmyrat batyryň ýanyna öňem telim gezek gelipdi. Her gezek gelende onuň gözleri güler durardy. Bu sapar näme üçindir, knýaz Mergeniň ýüzi salykdy hem gaýgyly görünýärdi.

— Mergen aga, gelipsiň, töre geç - diýip, Öwezmyrat batyr eli bilen töri görkezdi.

— Batyr, yzymda gyssag işlerim bar. Men gyssagly. Geçip oturyp biljek däl. Ýöne seni şu gün baýar çagyýar. Şony habar bermäge geldim - diýip, knýaz Mergen habaryny berdi.

— Geçip otursaň, gowy bolardy - diýip, Öwezmyrat batyryň jan etmesine garaman:

— Sag bol, batyr, meni oturan ýaly göräý - diýip, ol daş çykdy.

Belki, Öwezmyrat batyryň özi hem ony atarmaga daş çyksa çykardy, emma ol daş çykmaga ýetişmänkä:

— Batyr, bir daş çyk, seniň bilen az-kem gürrüňim bar - diýip, knýaz Mergen daşardan gygyrdy.

Öwezmyrat batyr çalt daş çykdy. Görse bu sapar munuň ýanynda diňe pessewesinden başga adam ýok. Atynyň ýanyna barynça, Öwezmyrat batyr onuň yzyna düşüp gitdi. Knýaz Mergen töweregine garaman, aýagynyň burnuna seredip, iki elini syrtyna tutup ýöräp barýardy. Ol atyna ýetmäge bir ädim galanda aýak çekdi, yzyna öwrülip, daş-töweregine seretdi. Ol birden:

— Batyr, bilýäňmi näme bar? - diýdi-de, sagyndy. Öwezmyrat batyr:

— Ýok, Mergen aga, meniň bilýän zadym ýok-diýdi.

Knýaz Mergen ýene bir sapar daş-töweregine garady-da:

— Batyr, bilmeýän bolsaň bilip goý - diýdi. - Baýar seni şu sapar ýönelige çagyranok. Ýa-ha seni hökman öldürýär, ýa-da öldürenenem beter ýitirim edýär.

— Mergen aga, bu nähili gürrüň bolýar? Men ol baýary şeýle adalatly adammyka diýipdim-le. Bu nähili birden beýle boldy? Ol baýar beýle boljak adama meňzemeýärdi ahyry - diýip, Öwezmyrat geňirgendi.

— Hawa, adalatlylyk hem adama bagly. Sen ol adamy dogry tanapsyň. Ol adyl hem hemme zada düşünýän adamdy. Emma indi ol önki baýar däl. Ony bu ýerden bir wagt aýyrdylar. Onuň ýerine başga bir beýik gelipdi. Bu gün seni çagyryan şol - diýip, knýaz Mergen düşündirdi.

— Şeýle diýsene - diýip, Öwezmyrat batyr pikire gitdi.

— Hawa, şeýle. Öňki baýar seni gowy gördi. Menem seni ýürekden gowy görmeli boldum. Seniň mertligiň, dogruçyllygyň, sadalygyň, hakykat ugrunda ölüm-denem gorkmaýanlygyň seni gowy gördürdi, seniň bu häsiýetleriň bize ýarady. Belki, seniň bu häsiýetleriň ikinji beýige ýaramadyk bolmagy ahmal... Men, her näme-de bolsa, öz dostlugymy ýerine ýetirip, saňa habar berýän - diýip, knýaz Mergen ýuwaşja gürlledi.

Öwezmyrat batyr azajyk pikirlenenden soň:

— Mergen aga, meniň çigit ýaly eden günäm ýok - diýdi. - Ýene men näme üçin şeýle jeza höküm edilerin. Patyşanyň kanunynda beýle zat bolup bilmez ahyry. Men ol beýigiň ýanyna baryp, öz arzy-halymy bolşy ýaly aýdaýyn...

Emma knýaz Mergen oňa ýagdaýy birin-birin düşündirdi:

— Men saňa aýtdym, batyr, patyşanyň kanuny-da adam elinde. Ol haýsy beýigiň eline düşse, şol beýigiň islegine hyzmat edýär. Ol beýik elindäki kanuna daýanyp, ýalkasa, ýaz, gargasa, gyş edip bilýär. Öňki beýik, gör, saňa nähili hormat goýdy. Bu beýik bolsa hökman gargajak, hökman seni öldürjek... Ýok, ýok, bu wagat sen barma. Saňa dostlugymy aýdýan, düşdünmi?.. Gökdepe alnaly bári seniň üstünden edilýän arza-şikayatlary bir gujak bolupdyr. Öňki beýik olaryň hiç birine-de ynanmaýardy. Hemmesini basyp taşlaýardy. Bu gelen beýik bolsa, ol şikayatlary dogry tapdy.

— Meniň şu günümem köp görüp, beýle meniň elimden şikayat edýänler kimler olar?-diýip, Öwezmyrat batyr sorady.

Emma knýaz Mergen olaryň atlaryny aýtmagy özüne uslyp görmedi-de:

— Aý, batyr, ony maňa aýtdyrjak bolup näme etjek? Şikayatçylar daş ýerden gelen adamlar däl, olar öz ýakyn adamlaryň - diýip goýdy.

— Şeýle diýsene - diýip, Öwezmyrat batyr oýa gitdi. - Olaryň kimdigi belli - diýip, soňra onuň aýdanyny tassyklady. Onsoň sözünüň üstüni ýetirdi. - Mergen aga, siz atlanyň, beýik çagyryan bolsa. Menem yzyňyz bilen bararyn.

— Hawa, barmaly ýerini özüň bilersiň - diýip, knýaz Mergen atynyň üzeňňisine basjak bolup durka aýtdy-da, atyna atlandy.

— Hawa, “durna gökde, duzak ýerde” - diýip, Öwezmyrat batyr güldi.

— Hoş, batyr!

— Hoş, alla ýaryň, Mergen aga. Eden dostlugyňa köp sag bol. Ölinçäm unutman.

Knýaz Mergen atyny sürüp gitdi. Öwezmyrat batyr bir salym onuň yzyndan garap durdy-da:

— Kanun, kanun - diýip, hümürdedi. Onsoň yzyna dolandy. Ol öýe girip, ýerine geçdi, öňki bolşuny saklap gürrüňçilige goşulyp gitdi. Oturanlardan kimdir biri:

— Batyr, beýik seni öňki sapar çagylanda, gyzyldan sagat beripdir. Bu sapar çagylanda, gör, näme bererkä? - diýip, sadalyk bilen öz ýüreginde dörän soragy berdi.

— Hemişe sagat miýesser gelip durmaz. Belki, ýarag-ok berselerem beräýerler. Hawa, kăwagt mumlanan bir gulaç tanapam beräýýärmişler-diýip, Öwezmyrat batyr güldi.

Emma ol sada adam bu gürrüňe özüçe düşüňip:

— Be, şol biçem däläýt - diýdi.

Öwezmyrat batyr ýol şaýyny tutmak hyýalyna düşenden soň, oturanlar hem kem-kemden dargaşyp, öýli-öýüne gitdiler. Gün öýleden agyp, giç öýlä sanan wagty Öwezmyrat batyr eýýäm uzak ýoluň ýolagçylygy üçin kemsiz taýýarlanypdy.

— Munça azyk nämä gerek? Çakmak, gow diýen zatlary goýaýsaň bolmaýarmy? Mytarany, çilimi ýük edinip nätjek? Sen uzak ýatymlyga gideňok ahyry. Bu sapar bu gyljyňam dakyndyň - diýip, Gutlymyrat iç girse, daş çyksa, gapdalynda üsti-üstüne sorag berýärdi. Emma Öwezmyrat batyr sesini çykarman, kemsiz şaýyny tutup, hemme zadyny atyna bökderdi. Hemme işini gutardym etdi. Diňe şondan soň Gutlymyradyň soraglaryna jogap berdi:

— Aý, Gutlymyrat, sen munça sorag berip, kellämi agyry etdiň. Kakam Däli batyr pahyr aýdardy, “ýolagçy bolup gitjek ýeriň sesýetimem bolsa, öýden çyksaň, hemme senediňi düzedip çyk, bilip bolmaz pelek işini” diýerdi. Ine, meniň bu işim şonuň wesýedini tutdugymdyr. Düşündiňmi? Gyljy götermegim bolsa, bu günler adam öldürilýänini özüň gowy bilýärsiň. Belkem, gerek bolar. -Ol atyna atlanmakçy bolan çagy Gutlymyrady çagyrdy. - Ýakynrak gel. Eger her kim sorasa-da, baýar çagyrypdyr, şonka gitdi diýip aýdarsyň.

Onsoňam meniň näwagt gaýdyp geljegim-de belli däl. Bu gidiş, belki, bir ýyla, iki ýyla, ondan-da köpräge çekse çekiberer. Maşgalalara özüň garaşyk edersiň, düşdünmi? Onsoňam meniň dogrymda pylan bolupdyr diýip, ýagşydan-ýamandan gürrüň çyksa, hiç haýsyna ynanmagyn. Tä meniň özümden ýa-da özüm ýaly bir adamdan ýörite habar bolaýmasa, ynanmagyn. Düşdünmi?

Bu garaşylmadyk gürrüňden soň, Gutlymyradyň kellesine daş degen ýaly boldy. Gulaklary güwläp, özüne näme aýdylýanyny-da aňşyрмаýan ýaly, agzyny açyp aňkarylyp galdy. Öwezmyrat batyr:

— Düşündiňmi? - diýip, ýene gaýtalap sorady:

— Düşündim welin... Ýok, düşünmedim - diýip, Gutlymyrat bir hili özüni ýitirjek, aljyrajak ýaly etdi.- Sizi baýar çagyranokmy näme? Siz şol ýere gidýärsiňiz ahyry...

— Gutlymyrat, baýar çagyranyny nätjek sen, ýene bir zady nätjek sen? Soralsa, “baýar çagyrypdyr” diýersiň, soňam meniň aýdanlarymy edersiň. Düşündiňmi? Başga zady biljegem bolma. Mamagüle daga-da ony baýar çagyrypdyr diýip aýt. Düşnüklimi?-diýip, Öwezmyrat batyr gaýtalap-gaýtalap aýdanson atyna mündi.

— Düşnükli. - Gutlymyrat gamgyň bir hereket bilen ýüzüni aşak saldy. Soňra Öwezmyrat batyryň ýüzüne dikanlap

sözünüň üstüne goşdy. -Batyr, nirede bolsaňam, näçe wagtlap bolsaňam, sen maşgalaňdan arkaýyn bolgun.

— Hoş! Men gitdim, Gutlymyrat! - diýip, Öwezmyrat batyr atyny sürüp ugrady. Gutlymyrat bozulan gyryljyk sesi bilen:

— Alla ýaryň bolsun!.. - diýip, onuň yzyndan gygyrdy. Ol ýene bir zatlar diýmekçi boldy, emma damagy dolup, dili diýenini etmedi. Ol tä özüni raslaýança, duran ýerinde dim-dik bolup, Öwezmyrat batyryň yzyndan garap durdy. Onuň garasy ýitenden soň öwrülip öýe girdi.

Öwezmyrat batyr obanyň içi bilen atyny sürüp barýarka, her öýüň gabadyna ýetende, obadaşlary ondan habar soradylar.

— Hä, batyr, ugur haýyr bola, nirä ugradyň?-diýip, öýüniň işiginde bir zada güýmenip duran ýaşuly sorag berdi.

— Baýar çagyrypdyr, şoňa barýan Aşgabada.

— Köp ýagşy, köp ýagşy. Çagyran bolsa, barmaly. Eýgiliklisi bolsun, oňlulyga bolsun.

— Aý, işalla, oňunadyr-la.

Ol aňyrrak geçdi welin, ýene işiginde duran bir goja onuň gapdalyndan gygyrdy:

— Hä, batyr, ugur haýyr bola?

— Baýar çagyrypdyr, Aşgabada barýan.

— Köp ýagşy. “Çagyrylan ýere irinme, çagyrylmadyk ýerde görünme” diýlendir. Oňlulyga bolawersin, baraweri.

— Aý, işalla, oňunadyr.

Şeýdip, Öwezmyrat batyr duşlaryndan geçende, ol öýüň gapysyndanam, bu öýüň gapysyndanam, ol çatmanyň gapysyndanam, bu çatmanyň gapysyndanam gygyryp habar gatyp, ol tä obadan çykýança, öýin-öýin diýen ýaly ýagşy niýet, ýagşy dileg bilen ugratdylar.

Öwezmyrat batyr gidenden üç gün geçenden soň, egni gök esgi nyşanly bir topar atlyny yzyna tirkäp, Dykma serdar obanyň bir çetinden girdi. Oba adamlary öýlerinden çykyşyp, bulara geň galmak hem ýigrenç bilen seredişýärdiler. Dykma serdar atyny sürüp, Öwezmyrat batyryň öýüniň gapysyndanam bardy. Gutlymyrat daş çykdy. Dykma serdar ondan:

— Öwezmyrat batyr öýdemi?-diýip sorady.

— Ýok, onuň şol baýaryň çakylygyna gidişi, heniz dolanyp gelenok - diýip, Gutlymyrat jogap berdi.

Şol wagt gelip, bir gapdalda aýak üstünde oturan Gandym aksakgal:

— Hä, Dykma serdar, Öwezmyrat batyr öýde bolaýanda, şu gelişiň ýaly dogry gelip bilermidiň? Belki sen onun öýde ýokdugyny bilip gelensiň? - diýip, çenden artyk gelen gaharyny bildirmezlik üçin gülen boldy.

Dykma serdar onuň ýüzüne ýalta bakdy, ýöne näme diýjegini bilmän ýaýdandy. Onsoň:

— Gandym aga, bize de buýruk şeýle. Buýruk bolansoň gelmeli bolýar diýdi-de, tiz atynyň başyny yzyna dolap gitdi.

Gandym aksakgal onuň yzyndan gaharly gözlerini aýyrman:

— Bir wagtlar han adam tutmak üçin özüniň kyrk perrajyny yzyna tirkäp gelende, bu obada suwa salma ýenjilip gidýärdi. Indi “il aglak bolsa, doňuz depä çykar” diýen ýaly, gel-gel Dykma-da syrtyňy beýiklere diräp, üstüne çöwjeýär - diýip hüňürdedi.

Birnäçeleri bolsa:

— Munuň etmelisi-hä bilinýär welin, ýöne soňy erbet boljak - diýşip, ahmyrly başlaryny ýaýkadylar.

Dykma serdar nökerlerini yzyna tirkäp, Seýitmyrat begiň ak öýleriniň işiginde düşdi.

Şondan iki gün geçenden soň Öwezmyrat batyr hakda il arasynda dürli gürrüňler ýaýrady. Biri: “Öwezmyrat batyry beýik çagyrypdyr. Beýik Öwezmyrat batyra sögüpdür. Öwezmyrat batyryň hem oňa gahary gelip, gylyjyny sogrup salypdyr. Onsoň ol ýerden çykyp gaçypdyr, indi Öwezmyrat batyr gaçgakmyş” diýdi. Başga biri: “Uly beýigiň ýanynda durkalar, Öwezmyrat batyr şol ýerde gylyjyny syryp, Dykma serdaryň üstüne topulypdyr. Emma beýigiň özi ara düşüpdür.

Ýogsa çapýan ekeni. Şondanam çykyp gaçgak bolanmyş” diýdi. Garaz, her kim bir “myş” toslap, ilň arasy uly wagyr boldy.

Emma şu ýaýradylýan “myş-myşlaryň” içinde diňe ekeje söz hakykatdy. Ol hem “gaçgak bolupmyş” diýen sözdi. Galan “myşlaryň” hemmesi toslamady.

Öwezmyrat batyr obadan çykanda: “Beýigiň ýanyna Aşgabada gitjek” diýip çykanam bolsa, Aşgabada baka ýüzüni hem öwürmändi. Öl hiç kime belli bolmadyk bir ugra gitdi. Onuň nirededigini Dykma serdaram bilenokdy, ýene birem.

Dykma serdar obadan syrtyny saýlap bilmän, şol töwereklerde aýlandy. Üç gün geçenden soň, beýigiň ýanyna baryp:

— Köp ýerini gezdim. Ýer ýykyp, tapyp bilmedim - diýip habar berdi. Beýik bolsa:

— Şol her ýerde-de bolsa, hökman tapyp getiräýmeli - diýip, Dykma serdara täzedan buýruk berdi.

Dykma serdar yzyna nokerlerini tirkäp, ýene bir hepdeläp şu töwereklerde aýlandy. Ahyry hem beýigiň ýanyna baryp:

— Men ony hiç ýerden tapmadym, ol bizin ýurdumyzdan çykypdyr - diýip mälim etdi.

Beýik bu sapar Dykma serdaryň sözüne ynanyp, birneme rahatlandy. Emma beýik rahatlansa-da, Dykma serdaryň özi

arkaýynlaşyp bilmedi. Onuň üstüne aýylganç howp abanan ýaly boldy. Sebäbi ol Öwezmyrat batyryň daş ýerde dældigini bilýärdi. Şonuň üçinem ýakyn bir ýere çyksa-da, ýany nökersiz çykmaýardy. Seýitmyrat beg bolsa gije öýünden meýdana aýak ýoluna çykjak bolanda hem ýany adamsyz çykmasyny goýdy.

Öwezmyrat batyr gaçgak bolandan tegelek alty aý geçenden soň, bir gün Dykma serdar damana bilen gidip barýardy. Yzynda-da on alty sany atly nökəri bardy. Olar bir dagyň burnundan aýlanan ýerinde gapdaldaky gaýadan olara baka ok ýagdyryldy. Oklaryň dogry Dykma serdary nazarlap atylýany belli. Emma oklar sowa geçdi. Dykma ýapyrylyp, atyna gamçy basdy. Ol şeýdip, zordan gaçyp gutuldy.

Soň bir gün bolsa Dykma oba öýüne gelipdi. Ol gijäniň bir wagty aýak ýoluna daş çykdy. Kim-de bolsa bir adam uzyn, gara bolup, onuň üstüne abandy. Dykma arkan çekildi-de, derrew öýe girdi. Içeriden:

— Kimsiň? - diýip gygyrdy. Daşardan kimdir biri:

— Wah, melgunyň hut özi eken. Heý, armanlyja sypdyrypdyrys - diýip, ahmyrly hümrüdedi.

— Heý, melgun, bu sapar ajalyň ýetmändir - diýip, ikinji ses haýbat atdy.- Eý, melgun, bilgin, habardar bolgun. Biz diri bolsak, seniň ýaly ýurdy satan dönükler diri gezmez. Heý, oýnaşly heleý...

Mälim bolşuna görä, bular kimem bolsa, Dykmanyň öýüne gelenini bilip, onuň öýüniň töwereгинi saklapdyrlar. Emma Dykma serdar gije ýatanda, kellesini guşak bilen sarap ýatypdy-da, aýak ýoluna çykanda hem şol durşuna çykypdy. Şonuň üçin bolsa gerek, aňtaýjylar ony seljerip bilmändirler. “Bu Dykma bolman, başga bir bigünä bolaýmasyn” diýip, ýagşylap seljerjek bolupdylar. Onýança Dykma-da gaçyp öýe giripdi.

Dykma serdaryň pikirine görä, şeýle zäherli ýandyryjy sözleri ýa Öwezmyrat batyr, ýa-da onuň ýakyn adamlarynyň biri aýtmalydy. Her näme-de bolsa, Dykma serdar bu syrlary baýardan gizlin saklady.

Emma baýar bu syry bir ýerden eşidip, Dykma serdary ýanyna çagyrdy hem oňa agzyndan gelenini aýdyp sökdü.

— Öwezmyrat batyr biziň topragymyzda bar. Her ýerde-de bolsa, şony tap! - diýip buýruk berdi.

Dykma serdar şaýyny tutup, ýene Öwezmyrat batyryň gözlegine çykdy. Emma Öwezmyrat batyr tapdyрмаýardy. Gaýta oňa duýdurman, onuň nirä baranyny daşyndan aňtap gezyýärdi.

Şol sapar Dykma serdar öz nökerlerinden on atlyny dagyny dagyň bir buljumyny barlamaga ugratdy. Olar giden ugurlaryndan ýaragsyz dolanyp geldiler. Şundan soň Dykma

serdar has öjükip, Öwezmyrat batyryň yzyna düşdi. Alty aýlap gözledi, emma tapyp bilmedi.

Tegelek bir ýyl geçenden soň bir awçy sypat näbelli adam Öwezmyrat batyrlaryň öýüne geldi. Olarda myhman boldy. Ol adamyň aýagynyň astyndaky atyndan başga iki sany ýükli erkegi bardy. Onuň bir düýesiniň ýüki durşuna ham bilen deridi. Bu hamdyr derileriň içinde tilki derisinden başlap, meýdan möjekleriniň adyny tutanyň derisi bardy. Köwügiň, möjegiň, ýolbarsyň, alaja barsyň, gaplaňyň derisi, keyigiň hamy, garaz, piliň hamyndan başga adyny tutan zadyň bardy. Onuň ikinji düýesiniň ýüki bolsa durşuna kakydylan aw eti bilen bir bogdak tüwüdi.

Bu gelen myhman Aman batyrdy. Gutlymyrat öýden çykan badyna oňa gözi düşenden tanady. Begenç bilen onuň adyny tutup gygyrды hem ýanyna baryp, gadyrly görüşdi. Aman batyr gyssanmaçlyk bilen onuň gulagyna bir zatlar pyşyrdady. Şondan soň Gutlymyrat onuň adyny “Awçy myhman” diýip tutup başlady.

Ondan-mundan adamlar gelip başladylar.

— Bu deri, hamlar satlykmydyr, myhman. Aw etiňem satarmysyň? - diýişip, ýerli-ýerden hyrydar çykyşyp başladylar.

— Ýigitler, satlyk däl zat bolmaz-diýip, Aman batyr jogap berdi. - Onda-da awçynyň zady. Sebäbi awçy diňe özi üçin aw

awlaman, satmak üçinem awlaýar. Ýöne myhman bolup bir gapa düşensoň, myhman ýeriňden bigeňeş söwda başlamak bolmaz. Ol biziň ilin adaty. Ine, myhman ýerimiziň aksakgaly bardyr, zady bardyr, ertir geňeşip göreris. Meniň özümiň-ä Aşgabada gitmek hyýalym bar. Näme-de bolsa bu zatlary myhman ýerimde galdyryp gitjek. Olar satar. Hawa, ulaglarymdanam, ine, şu semiz erkek satlyk. Garaz, myhman ýerim görer-dä. Özi alanyny özi alar, galanyny satar.

Şeýdip, Aman batyr sypaýyçylyk bilen özüniň awlan awyny satyp ýören bir awçy bolup göründi. Şol wagt Gandym aksakgal hem gelip:

— Awçy myhman, salawmaleýkim! - diýip, onuň dogry adyny tutman, gelip görüşdi. Sebäbi Gutlymyrat eýýäm oňa Aman batyryň gelendigini habar beripdi hem dogry adyny tutmaly dældigini duýdurypdy. Onuň bilen nätanyş bir adam ýaly salamlaşmagy sargapdy.

Aman batyr bu gije çola wagt tapyp, Gutlymyratdyr Gandym aksakgal bilen gürründeş boldy. Ol Öwezmyrat batyryň gaty gurgundygyny, Kany batyr bilenem tapyşandygyny gürrün berdi. Özüniň hem Öwezmyrat batyr dagynyň toparyna goşulanyny aýdyp:

— Hudaý urup, bagtymyz ýataýmasa, Dykma serdar ähli goşunyny yzymyza salsa-da bizi tapyp bilmez. Tapaýsa-da, bizi alyp bilmez - diýdi.

Öl getiren zatlaryny azyk üçin getirendigini aýtdy. Onuň daşyndan ýene ýüz elli tümen gyran hem berdi. Özi ertir ir bilen düýeleriniň birini alyp, atyna münüp, ýola düşdi. Ugramakçy bolanda:

— Meniň gelenim hiç wagt, hiç kime mälim bolmasyn - diýip pugta tabşyrdy.

Näme-de bolsa Dykma serdar bilen Seýitmyrat begiň gulagyna bir myş ýetipdir. Emma olar näçe ysyrkansalar hem anyk bir zat aňlap bilmediler. Gulaklaryna ýeten “myşdan” ugur-derek tapman, “olara bir awçy myhman gelip, deri, ham, aw eti satyp gitdi” diýen gümürtik maglumat bilen oňmaly boldular.

Seýitmyrat beg bilen Dykma serdar Öwezmyrat batyry gözlemegini dowam etdirýärdi. Her hili ýol bilenem bolsa, ony ele salmaga jan edýärdiler. Olar Hal mollany hem şoňa meňzeşleri çagyrdylar. Olara dumly-duşda Öwezmyrat batyra tor hem gürpbasdy gurnagy, her edip, hesip edip, ony gola salmagy tabşyrdylar. Merde garşy mekirler öz göreşini dowam etdirdiler.

TÖTÄNDEN ÝÖRENLER

Tomsuň jöwzaly günleridi. Gurak meýdandan göterilen toz-topur göýä bir ümür-duman ýaly, dünýäniň dört töweregini halkalaýyn gabsap alypdy. Diňe süýr depede gök asman görünýärdi. Ilsiz-günsüz ymgyr meýdanda-bag ornuna garaçaýyr, ýandak, selme, syrkyň ýaly hyrsyz çöp-çalam ösen bu şortaň meýdanda laýdan bir sümelgejik salnyp, onuň üsti hem çöp-çalam bilen basyrylypdyr. Sümelgäniň asly ýaşaýjysy bir adamdy. Emma üç-dört gün mundan ozal bu sümelgä ýene bir adam gelipdi. Ol gelende egninde bir köne ýamaly horjuny bardy. Onuň hemme goşy hem şol horjun bolmaga çemeli, ýöne onuň şol horjunynyň içinde näme bardygy belli däldi. Diňe horjunyň bir gözünden iki sany gargy tüýdügiň başy görünýärdi. Şondan bäri bu sümelgede iki adam ýaşaýardy.

Eger bu sümelgäniň tutulan orny ýoldan-ýodadan alysd, çölüstanyň bir buljumynda bolan bolsady, onda bu jaý dünýäni terk edip, özüni durmuşdan çetde saklaýan, adamzatdan gaçýan hakyky terkidünýäleriň mekany, bendi diwanalaryň mekany diýmek boljakdy. Emma bu sümelge gür gatnawy bolan uly kerwen ýolunyň ýakasynda salnypdyr. Şonuň üçin bu sümelgäniň eýesi hem köne mazary saklap, özüni terkidünýä

görkezip, gelenden-geçenden aklyk hantamaçylygyny edip, pul ýygnajak bolýan müjewüre meňzemeýärdi.

Sümelgäniň eýesi köne mazarlary saklaýan müjewürler ýaly sypaýy görnüşde dälidi. Ol gojanyň gunduz ýaly ak sakgaly ýüzünden syrygan der damjalarynyň yzgary bilen gatyşan tozana bulaşypdyr. Onuň üstesine-de tezek odunyň tüssesi siňipdir. Öň hem selçen sakgalynyň kä ýerlerini ot çirkizipdir. Opuň başyndaky çöwürme telpeginiň gyrasyna tutulan bagananyň tüýleri düşüp, kä ýerinde bir übtük galypdyr. Onuň egnindäki asly öz sulbasyny ýitiren dony sal-sal bolupdyr. Onuň bilindäki guşagy-da haçanda bolsa bir wagt şu ýerde düşläp geçen kerwenleriň biriniň taşlap giden köne duşagydy. Onuň el-aýaklarynyň gyşyň aýazynda ýarylan jaýryklary tomsuň tozany bilen, kir-kimir bilen dolup gara çor bolupdyr. Ol el-aýaklaryň görnüşi müjewüriň el-aýagyna meňzemän, birnäçe ýyllar boýy çöp-çalamlar bilen dözümlü göreşen el-aýaklardygy görnüp durdy.

Bu sümelgede soňky peýda bolan adamyň hem görnüşi şol gojanyňkydan kän tapawutly dälidi. Diňe bir tapawut bardy -ol heniz beýle garramandy. Emma onuň gasyn atan ýüzüniň ýygyrtlary, hamy syrlaşyp giden maňlaýy başyndan hasratly, gaýgy-gamly agyr günleri geçirendiginden habar berýärdi. Onuň köseleç gara sakgalyna seredeniňde, otuz baş-kyrk

ýaşlaryndadyr diýip çaklamak boljakdy. Emma onuň gany gaçan ýüz sypaty ony has garry görkezýärdi. Häzir ol sümelgäniň kölege taýynda oturyp, özüniň köne geýimleriniň ýyrtygyny çatmak, ýamamak işi bilen meşguldy.

Sümelgäniň hak eýesi goja bolsa göýä başyna bir gaýgyly agyr iş düşen adama meňzeýärdi. Edil aýagy bişen dek zowzuldap, sümelgä girýärdi, bir daş çykýardy. Öz başyna hüňürdäp ýörşüne kimedir birine sögünjireýärdi. “Dunýäde iň bigaýrat sen bolduň... Namyssyz bolduň... Indi dünýäde gezip näme işiň bar” diýýärdi. Belki bu goja häzir özüne sökse-de sögýändir. Ol käwagt sözünüň arasyna dyngy berýärdi-de, ýene täzeden başlaýardy. “Ata-enäni şeýle horlamak bolarmy? Şeýle perzent önenden önmezligi ýagşy, ‘Näletkerde ogul dogdy, dogmady’ diýipdirler. Ata-enäni agyrdanlaryň jaýy dowzahdyr... Ine, bir süri ogul, men olardan näme gördüm?.. Hiç zat!” diýip gygyrýardy. Onsoň ýene bir salym hüňürdisini goýan ýaly edýärdi-de, önki gürrüňine täzeden dolanýardy. “Sen hiç kimçe bolmadyň. Gör, seniň mert ýoldaşlaryň mertlik bilen ölüme gitdiler. Sen näme işläp dursuň?..” diýip käýinýärdi.

Bu goja sümelgesindekä-de, odun-çöp ýygyp ýörkä-de, başga bir iş bilen meşgul wagtynda-da, hemişe şunuň ýaly özüni bilen gürläşer hüňürdär ýörerdi. Emma iki günden bäri,

näme üçindir, bu gojada bir aljyraňlylyk peýda bolupdy, öz-özi bilen gürleşmesi-de has güýçlenipdi.

Gün öýleden agypdy. Edil ýerden çykan ýaly bolup, çaňňyň içinden bir atly görünip. Ol atly bir sürüşini ýazdyrman, şu sümelgäniň ýanynda ýoluň ýakasynda gazylan guýynyň başynda atynyň başyny çekdi. Guýynyň başyndaky köne agaç nowanyň gurudygyny görüp, sümelge baka gözlerini dikdi. Sümelgäniň içinden gojanyň nämedir bir zada gyzyyp, gaharlanyp gaty-gaty gepleýäni eşidilýärdi hem bu tukat, güňleç meýdanda az ömürleri üçin “ah” çekip eňreýän jyzlanlaryň sesi ýaňlanýardy.

Bu atly goja biri bilen gaharlanyşýandyr diýip güman etdimi-nämemi, bir salym diňşirgenip durdy. Bu atlynyň goýry guri gara sakgalynyň üstünden görünýän ýogyn hyrsyz murty onuň ýüzüni asly bolşundan hem agyr görkezýärdi. Haçanda bolsa bir wagt onuň kellesine palta ýa-da gylyç ýarasy düşüpdür. Şol aýylganç köne ýara yeriniň aşak ujy maňlaýyndan görnüp durdy. Bu görnüş onuň hyrsyz sypatyny öňküsindenem beter haýbatly görkezýärdi. Bu hyrsyz adam gojanyň içerde öz-özi bilen gaharlanyşýandygyny aňdy. Bu ýerde başga inlär siňek ýokdur diýip oýlady-da:

— Aý, ýaşuly! Bu gün saňa näme boldy? Nowaň gurap, jaýrylyp gidipdir-diýip, ýogyn hem haýbatly sesi bilen

gygyrdy. Emma onuň sesi öz-özi bilen başagaý gojanyň gulagyna ilmedi. Ol azajyk sagyndy-da, ýene gygyrmaga hyýallandy. Şol wagt sümelgäniň kölege ýüzünde oturan adam özüniň ýamap oturan köýnegini taşlap, ýerinden turdy.

— Salawmaleýkim! -diýip, aňyrdan geldi-de, haýdan-haý guýynyň başynda duran gowany guýa sallady.

Bu atly oňa geň galan ýaly bolup seretdi. Ara azajyk salym salmak bilen:

- Aleýkim - diýip, onuň salamynyň jogabyny gaýtardy. Onsoň birneme käýinjiräp, sözünü dowam etdi. - Bu goja hemişe eli gowaly guýynyň başynda häzir durardy. Mydama nowasy suwdan doly bolardy. Ötene-geçene suw bererdi. Çilim täzelärdi. Çay diýse, çay bererdi. Bu gün ne hudaý urdy muny. Ýa seniň barlygyňdan arkaýyn boldumyka?

Suw çekip duran ikinji gowasyny hem nowa guýdy-da:

— Hawa, ol öňem öz-özi bilen ýañraşyp ýörýärdi. Ýöne, näme-de bolsa, işine jürdi. Emma birki gün bári halys aljyrapdyr. Düze düşmäge az galypdyr - diýip gürrüň berdi.

Atly degişme gürrüňi bilen:

— Näme, ony mundan beter nähili düze düşürjek? Ýa-da suwsuz çöle düşürip, öldürmek hyýalyň barmydy? Onuň düze düşme kemi galmandyr ahyry - diýip ýyrşardy. Suw çekýän:

— Zyr dāli bolarmyka diýip gorkýan - diýdi. Atly özüniň hysryz murtlaryny sypalaşdyrды-da:

— Nāme, sen bu gojanyň ogly ýa-da inisi dagymy? - diýip sorady.

— Ýok. Menem bir gezip ýören adam. - Ol gowany guýydan çekip aldy-da, nowa guýdy. - Ýöne bu gojany bir wagtdan bāri tanaýardym.

— Şeýle diýsene. Ýöne kömekçi diýsene - diýip, atly adam suwdan ganyp, başyny ýokary göteren atyna suw hödürläp, sykylyk atmaga durdy.

— Hawa. Siz, belki, çilim çekersiňiz? Çilim tazeläýin - diýip, gojanyň kömekçisi sorady.

Bu atly göräýmäge bir geçegçä meňzeýärdi. Emma onuň gojanyň kömekçisine assyrynlyk bilen syrly garaýşy, ýönekeý bir geçegçi bolman, bu goja bilen bir işiniň bardygyny aňladýardy. Ol murtuny taýly gezek towlaşdyrды-da:

— Hawa, çilimem çeksek çekäýeris - diýdi. Gojanyň kömekçisi çilimiň başyna temmäki saldy-da, tütedilip goýlan tezek odundan köz bolan bir tezegi eli bilen göterip, çaltlyk bilen çilimiň başynda goýdy. Nātanyş atly atyndan düşüp, sümelgäniň saýa tarapynda atynyň başyny saklap, ör aýak üstünde duran ýerinden gojanyň kömekçisiniň her bir hereketine assyrynlyk bilen syn edýärdi.

Gojanyň kömekçisi özüniň hemme hereketleriniň synlanýanlygyndan bihabar çilimi otlap eltip beren wagty, nätanyş atly:

— Sen bu goja bilen hiç hili ýakyn garyndaşlygym ýok diýdiň-ä? - diýip, öňki berlen jogaby ýene bir gezek gaýtalap tassyklatjak bolýan ýaly çintgäp sorady. Eline berlen çilimi lokurdadyp demine dartdy. Garrynyň kömekçisi bolsa:

— Hawa - diýip goýdy.

— Şeýle diýsene - diýip, nätanyş atly sesini agzyndan burugsap çykan tütün bilen gatyşdyrды. Ol çilimi ýene bir gezek demine uzyn sordy-da, gojanyň kömekçisine berdi. Töweregine göz aýlady. Sümelgäniň diwarynyň ýüzüne kakylan agaç gazykdan asylgy köne horjuna gözi düşdi. Horjundan iki sany gargy tüýdügiň başynyň çykyp duranyny gördi.

— Asyl sen tüýdükçem bölmaga çemeliň. Belki tamdyra, saz-söhbetdenem habaryň bardyr? - diýip sorady.

— Hawa - diýdi-de, garrynyň kömekçisi sypaýyçylyk üçin sözünüň üstüne goşdy. - Az-kem hemmesindenem habarym bar.

— Şeýle diýsene. - Nätanyş atly bir zadyň pikirini edýän ýaly dymdy. Bir salym oturandan soň özüniň çay içmek meýliniň bardygyny duýdurды. - Ýigit, myhmana çaýyňyz-zadyňyz bolmazmy?

— Men sizi geçip barýan ýolagçymykaňyz diýip, çayyň ugruna-da çykmadym. Ine, çayy dessine gaýnadaýaryn - diýip, gojanyň kömekçisi diwaryň düýbünde duran tünçäni alyp, çay gaýnatmak bilen boldy.

— Hawa, men ýolagçylygyma-ha ýolagçy welin, ýöne meniň “göçenimi ýel biler, gonanymy gol biler”. Men haýsy ýerde togtasam, meniň öýüm-ilim şol ýeri.

Şeýle diýdi-de, nätanyş atly atyny sümelgäniň ýeňsesindäki gazyga daňdy. Atynyň syrtyňa bökderen horjunyny alyp, onuň bir gözünden at torbasyna arpa guýdy. Torbany atynyň kellesine geýdirdi. Ýene horjunyny köjap, sümelgäniň saýasyna özi bilen alyp geldi.

Gojanyň kömekçisi tezek hem çöp-çörleriň tüssesine bişip, daşy gara gemre bolan, suwuň löderesinden içi gat-gat ak syrça baglan tünçäni suwdan dolduryp, düýbünü üýşüp duran gora süsdürdi. Öň ýygnalyp, ojagyň başynda üýşürilip goýlan tezek hem meýdan çöplerini tünçäniň düýbüne süýsürdi. Goýry çalymtyk tüsse asmana göterildi.

Sümelgesinde öz başyna hümrüdüp ýören gojanyň sesi kem-kemden peselip, selçeňläp, kä wagt bir aýdýan sözi eşidilmäge başlady. Indi ol hem kesilip, onuň hor çekýäni eşidilýärdi. Ol ýaňrap halys bolan bolmaga çemeli, üstünden gatly köp

gowgany geçiren ýamaly köne içmeginiň syr ýüzüniň üstünde, sümelgäniň bir dulunda uklap galypdyr.

Tüňçe tiz lakyrda gaýnady. Gojanyň kömekçisi köne donunyň syýy bilen onuň gulpundan tutup, kölegä getirdi hem çay atmak niýeti bilen özüniň asylgy horjunyna baka ýöneldi. Şol wagt nätanyş atly:

— Çay mende bar - diýip, jübüsinden çay haltasyny cykaryp oklady. - Hawa, özem baryp ýatan çaydyr. - Garrynyň kömekçisi onuň çay haltasyny alyp çay atmaga durdy. Nätanyş atly bolsa gürrüňini dowam etdi. - Asyl meniň özüm çayy köp içibem ýöremok. Az içýän. Ýöne birnäçeleriniň çay diýip içip ýöreni saman. Men içsemem gaty gowy bolmasa içmeýän.

Gojanyň kömekçisi nätanyş adamyň gürrüňine diň salyp ýörşüne, tüňçäni onuň öňünde goýdy. Döwlüp, üç bölek bolup, soň bölekleri ýerli-ýerinde goýlup daşyndan kagyz ýelmenen bir kāsani hem oňa uzatdy. Bu kase-de haçanam bolsa bir wagt bu ýerde ýük ýazdyryp geçip giden kerweniň döwüp taşlan kasesidi.

Nätanyş atly tüňçäniň çayyny agdaryşdyrda:

— Kāsāni alyp gel, ikimize-de bolar - diýdi.

— Ýok, ýok, meniň çay kemim ýok - diýip, gojanyň kömekçisi garşylyk görkezdi. Emma nätanyş adam:

— Ol hiç bolmaz. Adam bar ýerinde men çay-çöregimi ýeke iýip bilýän dälidirin - diýip, berk aýtdy. - Çöl beýewanda adamsyz ýerde nalaçdyryn. Men adamlary gowy görýän. Adamlar meni ýigrense-de ýigrenýändirler. Adymy eşitseňiz, belki, sizem meni ýigrenersiňiz. Emma men adamlary gowy görýän. Meni şu ýerden kowmajak bolsaň, käsäni alyp gel.

Gojanyň kömekçisi sümelgäniň bir burçunda duran laýdan ýasalyp bişirilen hem içine ýaşyl syrça çayylan bir käsäni alyp geldi.

Nätanyş adam horjundan süýji garylyp bişirilen külçeleri çykaryp orta goýdy. Dikeç gandy bilindäki buýnuz saply hyrsyz pyçagynyň ýeňsesi bilen maýdalap oturyşyna öňki gürrüňiniň yzyny dowam etdi:

— Il-ulusyň içinde betnam görkezilen adamyň adyny eşitseniz, belki, sizem ýigrenersiniz. Meni gorkunç adam, ýigrenji adam hasap edersiňiz.

Emma onuň gürründeşi “betnam görkezenler kim?” diýibem soramady, sesinem çykarmady, öz işi bilen meşgul boldy. Nätanyş atly özüniň gürründeşiniň diňe bir edýän işinden, hereketinden däl, hatda onuň çay içişinden, çörek iýişinden-de many gözläp, assyrynlyk bilen synlaýardy.

— Hawa, asyl siz sazanda ekeniňiz-ä? - diýip, nätanys atly onuň sazandalygyny has pugta anyklamak isleýän dek ýene gaýtalap sorady.

— Hawa, az-kem - diýip, gojanyň kömekçisi hem ozalky beren jogabyny gaýtalady.

— Külçeden iýiň.

— Meniň zat kemim ýok.

— Hiç bolup bilmez. Çekinmän iýiber. Külçe gowy zat bolýar. Meniň hemişe azygym şudur - diýip, nätanys adam bir salym dymdy. Nämedir bir zatlaryň pikirini etdi. Onuň iki gözi horjundan çykyp duran tüýdüklere dikildi. Onsoň tüýdüklerden nazaryny sowdy-da, öz başyna hümrüdap başlady. - Adamzat dünýäde ýaşamak isleýär. Ol özüne bir hünär saýlap alýar-da, şonuň üsti bilen gün geçirýär. Her kim bir zady söýýär. Şoňa yşk edýär. Onuň yşk eden käri dünýäniň iň ýaramaz, pes kärlerindenem bolsa, ol şony söýenden soň, ol pes kär onuň gözüne göýä bir elýetmez hunär bolup görünýär, göýä dünýäde şondan başga kesp gapyşan ýaly bolup görünýär...

Gojanyň kömekçisi nätanys adamyň şu sözleri bilen näme aýtmakçy bolýandygyny bilmän, asla ol hakda oýlanman:

— Şunyň hak - diýip, onuň gürrüňini tassyklady. Nätanys adam sözünü dowam etdi:

— Men bir wagt çopandym. Dünýäde çopançylykdan başga kâr bardyr öýtmezdim. Ine, senem sazanda, dünýäde öz hünäriňden başga kesp-kâr bardyr öýdýän dälşiň?

— Näme, siz sazandalyk hünärini pes kâr diýýärsiňizmi? - diýip, gojanyň kömekçisi sorady.

— Ýok, ýok, men sazandalyk hünäri pes diýip aýdamok. - Nätanyş adam şol bir äheňinde parahat gürledi. - Dünýäde pes hünär bolup bilmez. Her bir hünäriň özüniň gerekli orny bar. Il çopançylyk kârini halamaýar. Zada düşünmeýän akmak adamlary çopan bilen deňeşdirýärler. Hawa, bir ýandan iliň aýdýanyynyň ugry ýogam däl. Emma hünär hakynda aýdanymyzda, il çopanyň hünärine näbeletçilik edýär, şonuň üçin ony pes kâr diýip güman edýär. Çopan, belki, özüniň edýän işinden başga zada düşmese-de düşýän dälidir. Emma onuň öz bakýan agyr sürüsindäki her bir goýny tanap, olaryň her biriniň häsiýetine beletligini göreninde, her biriniň dilini tapýşyny göreninde, çopançylyk kârine pes kâr diýip aýdyp bilmersiň, öz işiniň ussasy diýersiň. Men dünýäde hiç pes kâr göremok. Ýöne pes gylyk, pes häsiýet bolup biler. Asylkysyny aýdaňda, men çopançylyk kârini-de, sazandalyk hünärini-de halamaýan. Düşünýärsiňizmi?

Gojanyň kömekçisi ýylgyrdy-da:

— Siz bu sazandalygy näme üçin ýigrenýärsiňiz? Elbetde, ony ýigrendirýän bir sebäp bolmalydyr-a - diýdi.

— Hawa, elbetde, sebäpsiz däl. - Nätanyş adam sözüne azajyk dyngy berdi. - Adamçylykdyr, dosty-duşmany bolmaýan adam bolup bilmez. Sen başyňdan agyr günler geçiren, köp görgüler gören adama menžeyärsiň. Seniň ýigrenýän duşmanlaryň bardyr, elbetde?

Gojanyň kömekçisi agyrlyk bilen, sojap uludan demini aldy.

— Hawa, bar - diýip, ýuwaşja seslendi. - Bar, onda-da gör nähili şum hem güýçli duşman. Olar bu günler toý içinde şadyýan, men gaýgy-gam içinde sergezdan.

Nätanyş atly özüniň syrly nazaryny has güýçlendirdi. Gözlerini gürründeşiniň dogry ýüzüne dikip:

— Şeýle diýsene... - diýdi.

— Hawa, şeýle welin, ýöne bir zady bar. Ine, siz öňki käriňiz bolan çopançylygy ýigrenýärsiňiz. Şeýle dälmi? Şol kärden başga bir käre geçipsiňiz. Elbetde, şoňa-da bir sebäp bolandyr ahyry? Şol sebäp sizi başga bir käre iterendir. Ine, meniň sazanda bolmagyma-da şol gaýgy-gamly agyr günler sebäp boldy - diýip, gojanyň kömekçisi özüni aklady.

— Elbetde, bisebäp hiç zat bolup bilmez - diýip, nätanyş atly onuň bilen ylalaşdy. - Adam bisebäp hiç bir ugra iterilmez. Düşünýän bolsaňyz, gürrüň şonuň üstünde barýar. Emma sen

öz hünäriňi gerekmez wagty alypsyň. Düşünýärmiň? Menem özümiň çopançylyk kärimi seniň öz hünäriňi söýüşinçe söýýän. Emma bu gün çopançylyk wagty däl. Şonuň üçinem men öz göwnümiň diýenini etmän, tersine gidýän.

Göýä bir utançly zat eden ýaly, gojanyň kömekçisiniň ýüzi dym-gyzyl boldy, esli wagtlap sesini çykarman, ýer dyrmalap oturdy. Onsoň nätanyş atlynyň ýüzüne dikanlap garady:

— Siz gaty geň, gyzyk adam bolup görünýärsiňiz. Siziň asyl özüňiz näme kärde? - diýip sorady.

Nätanyş adam loh-loh güldi:

— Meniň gyzyklylygymy soraýarmyň ýa-da edýän kärimi?

— Hawa, elbetde, gyzyklylygyňyzam edýän käriňiz bilen baglydyr ahyry.

— Ýok, ýok, ol ikisiniň hiç bagly ýeri ýok - diýip, nätanyş atly garşy çykdy. - Eger sen maksadyň näme diýip sorasaň, ony aýdyp biljek. Özüm bilen pikirdeş adamlary gowy görýän, gerek ýerinde olara kömegem berýän - diýip, ol sözünüň ahyrynda morta aýtdy.

Gojanyň kömekçisi nätanyş adamyň bilindäki haşdaň, ullakan pyçagyna seretdi. Indi bu nätanyş adamyň oňki bet haýbat sypaty onuň gözüne oňat häsiýetli adam bolup başlady.

— Zulumkeş adamlardan ýaňa meniň ýangynymyň şeýle güýçlüdigine sen düşüngin - diýdi-de, nätanyş atly külçeden dişläp, çayyny hopurdadyp içdi.

— Bu aýdýanlaryň düşnükli welin, şu bir ýerine düşünemok - diýip, gojanyň kömekçisi pikirli gürlledi. - Siz öň bir sözüňizde “men adamlary gaty gowy görýän” diýdiňiz. Ýene “käbir adamlary ýigrenýän” diýdiňiz? Muňa nähili düşünmeli?

— Hawa, meniň adamy gowy görýänim çyn - diýip, nätanyş atly gürläp başlady. - Men adamyny gaty gowy görýän. Emma adyna adam dakynyp, adamdan azan iki aýakly ynsapsyz möjekleri ýigrenýärin. Özünüň ynsabyny, kowum-garyndaşyny, özüniň ar-namysyny, uýadyny bir gyrana satýanlary, bir gyran üçin ýetim-ýesir ejizleri horlaýan, olara azap berýän ynsapsyzlary ýigrenýän. Elbetde, olar adam däl. Sen şeýle adamlara adam diýip şaýat geçip bilmersiň ahyry... Düşünýärmiň, meniň ýigrenýänim adam däl, olaryň diňe ady adam. Meni derde düşürenlerem şolar... Ine, sen öz başyňa şu agyr günleri düşürenleri adam diýip biljekmi?.. - Onsoň nätanyş atly gojanyň kömekçisiniň başyndan geçirenlerini eşidesiniň gelýändigini duýdurdy. - Hany, eşideli, seniň başyňdan nähili günler geçdi? Şeýle zady edenler adammy? Möjekmi? Hany gürrüň ber, soň mälim bolar nämedigi?

— Aý, şol könäni gozgap näme etjek? Ol uzyn bir kyssa-la - diýip, gojanyň kömekçisi göwünsiz seslendi. Emma nätanyş atly:

— Başga näme işimiz bar? Biri-birimiziň başymyzdan geçen gyzykly kyssalary diňleşeris, wagt geçireris - diýip, gürründeşini özüne baka yrdy.

— Hawa, bir wagtlar meniň diýen wagtymdy. - Garrynyň kömekçisi gürrüňe başlamak ýaly etdi-de, birden sagyndy. Külçeden döwüp agzyna atdy. - Hawa, men başymdan gyzykly wakalary geçirdim.

Nätanyş bir oturyşyny üýtgetmän:

— Hany, eşideli bakaly, nähili gyzykly wakalar geçirdiňkäň? - diýip, oňa goltgy berdi.

— Bir wagtlar meniň gowuja günüm bardy - diýip, gojanyň kömekçisi gürrüňini dowam etdi. - Dogrusy, biz garypdyk. Meniň bir garry enem bardy. Atam men çaga wagtymda ölüpdür. Ejem onuň-munuň işini edip, meni kemala getiripdir. Biz şeýle garybam bolsak, gulagymyz dynç parahat ýaşaýardyk. Biziň gowuja günümüz bardy diýip aýdýanymam şol. Eger men soňky başymdan geçiren günlerim bilen şol öňki günlerimi deňeşdirip görsem, şol öňki garyp günümüziziňem hanpatyşanyňky ýaly ekenligine göz ýetirýärim. - Gojanyň kömekçisi bir azajyk dyndy. Öz başyndan geçiren gaty köp

wakalarynyň haýsy ýerinden başlagyny bilmän sagynýan ýaly göründi. Esli pikirlenip oturandan soň dowam etdi. - Hawa, garybam bolsak, gulagymyz dynç, parahat ýaşaýardyk. Şeýlelik bilen men ýetişip, kemala geldim. Ýigrimi iki-ýigrimi üç ýaşa ýetdim. Bir gyzy ýürekden söýdüm. Ol gyz-da meni ýürekden söýükdir. Emma şu söýüşmek bagtsyzlygyň başy eken. Meniň başyma gelen hemme belalaryň, başyma düşen agyr wakalaryň, gören muşakgatlarymyň sebäbi şol söýgi boldy. Başda biri meniň bir gyz bilen söýüp-söýüşýänligimi garry ejeme şugullady. Ejem: “Oglum şol gyzy söymekden el çek. Şol gyzyň garyndaşlary şeýle adamlardyr, şu söýginiň özi bir belanyň başy bolar” diýip, kän sargady. Hatda ölen atamy getirip orta atdy. “Görümde dik oturaryn” diýdi. Emma men söýgimiň önüne böwet basyp bilmedim. Meniň oňa güýjüm ýetmedi. Söýgi menden ökde çykdy, it alan sanaç ýaly, meni öz ugruna süýredi. Men şeýle bir derejä ýetdim, hatda şol söýginiň ugrunda doganymdan eý görýän dostumyň kellesini almaga-da synandym. Ýogsa ol dostum “şol gyzy alyp ber” diýip, duýduran badyma alyp berjek adamdy. Men söýginiň ugrunda şeýle ile göz-gülban bolupdyryn. Emma şeýle ile gülban bolanymy özüm bilmän galypdyryn.

Gojanyň kömekçisi dymdy, boşan tüňçäni, käseleri bir tarapa süýşürişdirdi.

— Hāli entek düzüwli ile gülban bolup bilmänsiň. Şol mert dostuňam söýgiňe gurban eden bolsaňdyň, ile gülbanlygy, weýrançylygy şondan soň görerdiň - diýip, nätanyş atly dymyşlygy bozdy. Onuň gürrüňiň yzyny diňläsi gelip alňasaýandygy, gürründeşiniň wepaly dostunyň kimdigini bilmäge howlukýandygy görnüp durdy. Ýöne dymyşlyk ýene dowam etdi. Nätanyş atly eýýäm iýmini iýip gutaran atynyň torbasyny almaga turdy. At torbany aýryp, eýeriň gaşyndan ildirdi-de, ýene öňki ýerine geçip oturdy.

— Hawa, onsoň şol söýen gyzyny almaga dostuň kömek bermedimi? - diýip sorady.

— Kömek berdi - diýip, gojanyň kömekçisi ýer dyrmalady.

— Hawa, onsoň ahyry nätdiň? Şol gyzy alyp bildiňmi?

— Hawa, aldym - diýip, gojanyň kömekçisi sagyndy. - Hawa, edil şu şäher ýykylan güni aldym.

Ol şeýle diýip gaýtalady-da, göýä gidip barýan ýoly uçut bir gaýa dirän ýolagçy ýaly kürtdürip durdy, şol uçudyň üstünden böküp geçmäge synanyşýan ýaly göründi.

Nätanyş atly has ornaşykly oturdy, gürrüňiň yzyny diňlemek isledi:

— Ýeri, onsoň?..

Gojanyň kömekçisi pikirinden açylp, gürrüňini dowam etdi.

— Hawa, söýgüli aýalym bilen baş ýyl ýaşadym. Bir ogul, bir gyz emele geldi. Baş ýyldan soň pelek meni söýgüli aýalymdan, oglumdan, gyzymdan aýyrды. Men baryp, Ürgenje düşdüm. Onda talabancylyga, çopançylyga başladym - diýip, özüniň Ürgençde eden işlerini, soň Hywada, Çärjewde, Baýramalyda, Maryda bolşuny birin-birin gürrüň berdi. Her ýerde näçe wagtlap bolanyny, nähili işler edenini aýtdy. Nätanyş atly murtlaryny sypalaşdyrды-da:

— Seniň bu ygan ýerleriň, gören zatlaryň, eden işleriň çakyr aşykça-da ýok. Sen bir sözüňde aýtdyň, “pelek meni hemme zatdan aýyrды” diýip. Pelek seni hemme zatdan ýel belasy bilen aýyrdymy ýa-da ot-suw belasy bilen? Pelek seni nädip hany-manyňdan aýyrды? Şu ykmandalyk köçesine pelek seni nähilelik bilen salды? Ine, meniň eşidesim gelýän ýeri şol - diýdi.

Gojanyň kömekçisi köseleş sakgalyny sypalady-da:

— Şonumy? - diýip, sagyndy.

— Elbetde, şony. Ýogsa pelegiň özi gelip, ýakaňdan ebşitläp tutup, seni şol ugra baka itermändigini maňa mälim - diýip, nätanyş atly hetjikläp aýtdy.

— Ol aýdýanyň şeýle welin, dogrusyny aýtsam, ony gürrüň etmäge şu wagtam gaty gorkýan - diýip, gojanyň kömekçisi egnini gysdy.

— Ine, saňa gerek bolsa gyzyk adam! - Nätanyş atly ýaňsyly gülümsiredi. - Näme pelekden gorkýarmyň? Ýa-da ýene pelek şunyňdanam beter bir güne salar öýdüp, demiňi gaty alyp bilmän oturyşyňmy şu? Indi mundan beter pelek saňa näme jepa berer öýdýäň? Mundan beýläk geçse, seniň janyňy alaýmasa, başga ediljek zatlaryň hemmesi edilipdir? Dünýäden tumaýak bir köne horjunyň bilen galypsyň. Munyň öňde bir ýalaňajyň “geýmimi garakçy soýaýmasyn” diýip gizleýşine meňzeyär. Indi ýaman etseler, seniň janyňy aljaklar. Näme pelegiň senden iki jan algysy barmy? Alsa, bir janyňy alar-da, gorkup ýörüp näme etjek?

Gojanyň kömekçisi näme diýjegini bilmedi.

— Men şu wagtam gaçgak ahyry - diýip, ysgynsyz seslendi.

Nätanyş atly bir hili tagaşyksyz gülküsi bilen:

— Ine, munyň-a öňkiňçe-de bolmady - diýdi. - Sen pelekden gaçyp, dünýäň hiç bir ýerinde orun tapman, ahyry şu gojaň sümelgesine gelip gizlenipsiň-ow?..

— Ýok, men adamdan gaçgak, düşüniň - diýip, gojanyň kömekçisi özüni aklamaga çalyşdy. - Men şu dünýäň adamsyndan gaçgak. Meniň Ahala gelenime ýaňy bir hepde boldy.

— Ahyry üstünden bardyň... - Nätanyş atly janygyp dowam etdi. - Emma adamdan diýme-de, iki aýakly möjeklerden gaçgakdyryn diýip aýt. Olary adam diýilýän mukaddes söz bilen atlandyrma. Hawa, ol ejize ganym möjekler kimler?

Gojanyň kömekçisi uludan demini aldy. Agyr ýük astynda galan dek ýegşerdi. Ýer dyrmalap oturyşyna gussaly taryhyny gürrüň bermäge başlady.

— Hawa, meniň betbagtlygyma sebäp bolana Seýitmyrat beg diýýärler. Soň ol Seýitmyrat wolostnoý diýlip atlandyryldy. Indi bilmeýän, has ulalypmyş, pristaw bolupmyş diýýärler. Hawa, şäher ýykylan günü men şol gyzy alyp gitdim. Gumuň içinde bir guýuda ýaşaýardyk. “Indi bize zat degmezler, çagalara rehim ederler” diýip, birneme arkaýynlaşypdygam. Emma ol gyzy şäher bosgunynda öldi hataryna geçirip ýören hossarlary, baş ýyldan soň onuň meniň bilen ýaşaýandygyny eşidipdirler. Seýitmyrat beg hem şol gyzyň garyndaşlarynyň biridi. Özem hökümet adamy. Ol öz doganoglany Batyr hajyny on baş sany nöker atla baş edip, meniň üstüme ugradypdyr. Bir gün gapyl otyrkak, öýümiziň daşyny aldylar. Meniň golumy arkama daňdylar. Şol wagt oglum üç ýaşynyň içindäki çagady, gyzymyz heniz ýaşyna-da ýetmändi. Ejem: “Il-gün, dat-bidat!” diýip, uly ili bilen ses etdi.

Emma kömege gelip bilýän barmy näme? Hiç kimden delalat ýok. Sebäbi bularyň hemmesi egni gök esgili hökümet nökerleri. Seýitmyrat begiň nökerleri. Aýalym: “Biziň başymyza kyýamat goparmaň! Şu ýaş çagalara rehim ediň!” diýip, dyza çöküp, aglap ýalbardy. Emma Batyr hajy meniň boýnuma tanap dakyp, bir nökeriniň eline berdi. Aýalymyň elinden emýänje çagasyny alyp taşlajak boldular. Emma aýalym:

“Öldürseňiz çagam bilen menem bile öldürersiňiz” diýip, çagany bagryna basdy. Belki, olar onuň elindäki ýaş çagany silkip alyp, bogup öldürselerem öldürerdiler, ýöne şol wagt daş-töwerekde seredişip duran adamlardan çekinen borlular. Şonda-da aýalymy gaty ýaman ýençdiler. Ädikli aýaklary bilen kellesine depdiler, onuň gany ýüz-gözünden şabrap akýardy. Hawa, ejem, oglum uly ili bilen gygyryp aglaýarlar, töwerege delminip kömek gözleýärler.

Aýalymy atyň öňüne salyp, meni hem ata süýredip diýen ýaly alyp gaýtdylar. Men atlaryň yzyna eýerjek bolup ylgaýaryn, käýerde süýrenýän. Aýalym başy aşyr urulýan gamçynyň astynda selpeýär. Şol horluk bilen bir menzile ýakyn ýol ýöräp, bir guýa ýetdik. Emma bogazyna gum dykylyp, bogazy gurap demigip, ýaş çagamyz ýolda ölüpdür. Ölenini

aýalymyň özem duýman galypdyr. Ikimiziňem gözümüzüň öňünde ol çagany ürgün çägä süsdürdiler.

Batyr hajy öz nökerleri bilen birlikde bir baýyň öýüne düşdi. Men daşarda daňylgydym. Batyr hajy şol gije şol ýerde galdy.

Agşam garaňky düşenden soň, kimdir bir aýal ogrynlyk bilen maňa suw hem nahar berdi. Hemme kişi ýatandan soň bolsa, kimdir bir adam ýanyma gelip, meniň elimi çözdü. Ol “sen indi gidiber” diýenem bolsa, men ýolumy tapyp gidip biljek däldim. Meniň başym aýlanyp durdy. Ol adam eýer-esbasy düzüw bir aryk ýabyny elime berdi-de, “sen şu ýabyny al hem şu ugra git” diýip, ýola saldy. Ol adam bir rehimdar çopan bolmaga çemeli...

Şol wagt nätanyş atly:

— Sen şol rehimdar çopany görsen tanajakmy? - diýip, garaşylmadyk sowal berdi. Gojanyň kömekçisi bir hili geň galyjylyk bilen:

— Ýok... Ol wagtlar gijedi , garaňkydy - diýip, myhmanyň ýüzüne ýiti-ýiti seretdi. “Şol adam sen bolaýma?” diýip sorasy geldi. Emma onýança nätanyş atly ýüzüni bir tarapraga sowup:

— Hawa, dünýäde rehimdar adamlar kändir - diýip hümrüdedi. - Ýeri, onsoň şol gidişiňe Ürgenje düşdünmi?

Gojanyň kömekçisi ýüregine düwen sowalyny göwnünden çykarman, myhmanyň ýüzüne gözünü aýyrman seredip oturyşyna:

— Hawa - diýip, gysgajyk jogap berdi.

— Ondan bári näçe ýyl geçdi? - diýip, nätanyş atly sowal berdi.

— Aý, ondan bári köp wagt geçendir. Şu wagtlar men ýigrimi ýedi ýaşymda. Emma siz kyrk ýedi ýaşandyr diýersiňiz.

— Dogry... - Nätanyş atly onuň sözünü tassyklady. - Hany onsoň yzynda galan ejeň bilen ogluňdan näme habar?

— Oglum ölüpmi ýa-da bir ýerlerde diri barmy, ony bilemok. Emma ejem däliräp, düze düşüp, ýykylan şäheriň töwereginde meýdanda ölüp galypdyr. Ony şu goja jaýlapdyr - diýip, gojanyň kömekçisi gaýgyly ýüzünü aşak saldy.

Onuň gürründeşi özüniň doň bagyr, agyr ýüzli görnüşi bilen:

— Seniň bu gören görgüleriň meniň üçin bir geň zat däl - diýip, gödeksi gürledi. - Eger sen meniň başymdan geçenleri eşitseň, öz başyňdan geçirenleriňi ýadyňdan çykararsyň... Ýöne şu güne çenli ondan-oňa gaçyp ýörşüňe men näme diýjegimi bilemok. Sen “söýgi bagtsyzlygymyň başy boldy” diýip, hemme günäni söýginiň başyna guýýarsyň. Ýalňyşyp-ýazybam günäkär şol möjekler. Batyr hajy, Seýitmyrat

beg ýaly namysyny satyp pristaw bolanlar diýeňok. Sen gaýta şu ýerde gorkyňa busulýarsyň. Dykma serdar bilen Seýitmyrat beg ak patyşa ogullaryny sylag berdiler. Patyşa olara çin berdi. Olar mal-dünýä diýip, her işden gaýtjak däller. Olar şeýle binamys. Olary diňe ýylan öldüren ýaly öldürmeli. Eger tapylsa ölüm-den-de başga bir aýylganç zat bolsa etmeli... Düşünýärmiň, başyňdan geçen agyr günleriň gaýgy-gamyny şol binamys möjekleriň hapa ganlaryny ýere dökmek ýeňleder.

Ikisi hem dymdy. Gojanyň kömekçisi gürründeşiniň başyndan geçirenlerini diňlemek arzuwyndady. Şol wagt içerde uklap galan goja oýanyp, daş çykdy. Ol entirek-tentirek edip sümelgesiniň diwaryna ellerini diräp, bu iki oturana baka seretdi. Onuň gözleri gan guýlan ýaly gyzaryp durdy. Nätanyş atly:

— Ýaşuly, salawmaleýkim! - diýip gygyrды.

— Aleýkim, aleýkim, amanmy, amanmy? - diýip, samrap gaýtalady-da, goja olaryň ýanyna gelip oturdy.

— Ynha, külçe iýiň! - diýip, nätanyş atly gaty gygyrды. Emma goja:

— Hawa, hawa, men tapamok - diýip, öz ugruna samyrdady. Nätanyş atly birnäçe külçäni alyp, oňa uzatdy. Goja diňe üç sanysyny aldy-da:

— Men tapamok, men tapamok - diýip, bir täsin hereket etdi. Onuň ýüz-gözünüň damarlarynyň çekýändigini mese-mälim görnüp durdy, ýüz-gözleri, dodaklary gymyldaşyp durdy. Ol bir külçeden dişläp çeynedi-de:

— Gara batyryň mazaryny men gözledim. Hiç tapmadym. Tapamok. Men ölýänçäm onuň mazaryny saklajak - diýdi. Onsoň birden sözünü kesdi. Onsoň: - Meni şu günlere salan sizsiňiz! - diýip, göýä ýanyndakylara aýdýan ýaly edip gaýtalady. Emma onuň bu sözleriniň kimem bolsa başga birlerine aýdylýandygy aýandy. Birdenem ýerinden turup ugrady. - Siz dogandan sokyň gara daşy dogsa bolmaýarmy, näletkerdeler...

Goja şeýle diýdi-de, ýüzi nirä bolsa şol tarapa ýöräp ugrady. Bir meýdan gitdi-de, aşak oturdy.

Nätanyş onuň yzyndan seredip oturyşyna:

— On-on baş gün mundan öň göreemde-de beýle dälmi kä diýýärdim, indi bu halys däliräpdir - diýdi.

Gojanyň kömekçisi onuň ýagdaýy barada gürrüň berdi:

— Aslynda bu ogullary bilen oňuşmandyr. Ogullary-da munuň ugruna garamandyr. Munuň şol sögüp ýörenem ogullarydyr. Garradygyça muny kesel basypdyr. Şeýle-de bolsa ýylgaý beýle däl di. Ýany üç-dört günden bäri welin gaty erbet bolup başlady. Onuň sebäbi munuň iň ýakyn dostlaryndan

birini ýaňy-ýakynda tutup, şu ýerden alyp geçdiler. Şondan bäri bu бүтинleý gutardy.

Nätanyş atly bir hili gala-gop hereket bilen:

— Munuň dosty tutuldy? Ol kim munuň dosty? - diýip, bir hili haýalçyrap sorady.

— Hawa, ol ýeke munuň däl, meniň in söýgüli dostlarymyň biridi - diýip, gojanyň kömekçisi gamgyn ses bilen gürlledi. - Emma men öz janymdan gorkyma ony alyp geçip barýarkalar oňa özümi tanadyp bilmedim... Belki, sen ony tanasaň tanaýansyň. Oňa Öwezmyrat batyr diýýärler...

Nätanyş atly ýeke dyzyna galaga-da:

— Öwezmyrat batyr tutuldymy? Ony tutan kim? - diýip gygyranyny özi-de duýman galdy.

— Ýanynyň ýüz elli atlysy bilen Dykma serdar tutupdyr - diýip, gojanyň kömekçisi uludan demini aldy.

Bu sümelgäniň eýesi goja Öwezmyrat batyryň atlysynyň içinde Garry batyr ady bilen meşhur bolan adamdy. Ol şu ýerde sümelge salyp, Gara batyryň näbelli mazaryny saklaýardy. Öňem çala mydar gymyldap ýören Garry batyr Öwezmyrat batyryň tutulyp alnyp geçilenini görenden soň halys ýan beripdi. Onuň kömekçisidirin diýýän adam bolsa bir wagtlar Öwezmyrat batyrlaryň garyndaşlaryndan Sadaba aşyk bolup, Öwezmyrat batyryň kömegi bilen oňa öýlenen

Nepesdi. Emma ol indi öňki Nepes däl. Bütinleý üýtgapdi gaýgy-gam bilen bulaşyp, garrap gidipdi. Nätanyş atly Garry batyra belet bolsa-da, Nepesi ilki görende tanamandy. Onuň gürrüňlerinden soň tanap galypdy.

Nätanyş atly arman bilen içini çekdi.

— Wah, ony gapyl ýatyrka armanly tutandyrlar ýa-da aldaw-hile bilen alandyrlar. Ýogsa Öwezmyrat batyr Dykma serdaryň ýüz elli atlysyna däl, baş ýüz atlysyna-da el bermezdi - diýdi-de, horjunyny alyp, ony sermeleşdirmäge başlady.

— Hawa, ony aldaw ýoly bilen tutupdyrlar - diýip, Nepes onuň sözlerini tassyklady. - Oňa-da Hal molla sebäp bolupdyr.

— Hal molla sebäp bolupdyr?! - diýip, nätanyş atly horjunynyň erňegine eli bilen basdy-da, bir hili sogduryp aýtdy.

— Hawa - diýip, Nepes jogap berenden soň, nätanyş atlynyň gözleri gan guýlan ýaly gyzardy. Edil göze dürtme gijede görüňän ýolbarsyň gözi ýaly, ot bolup ýaldyrady. Onuň ýüzünde şeýle bir alamatlar peýda boldy, şeýle alamat diňe jan ajygynda gazabyň in soňky derejesine çykan adamyň ýüzünde emele gelýändir. Nepes bu nätanyş atlynyň ýüzüniň üýtgeýşine seredip, aňk bolup otyrdy.

Nätanyş atly horjunyny gazap bilen eýmeçledi-de:

— Arman, men gijä galypdyryn. Haýp! Haýp! - diýip gaýtalady. - Hal mollany men diňe şu gün tanamaly däldim. Özünüň dinini, ygraryny, namysyny bir gyрана satýan haramzadalaryňdygyny ozal bir wagtlar tanapdym. Ol bir wagtlar meniň okyma gabat gelipdi. Ol sapar ol uýz gutuldy. Telpegini galdyryp sydy... Emma haýp, bu sapar gijä galypdyryn...

Nepes bu içine urup, öz başyna hümräp oturan nätanys atlynyň bolşuna haýran galyp, ondan gözünü aýryp bilmän seredip otyrdy. “Bu adam kim bolup biler?” diýip, içinden öz-özüpe sorag berýärdi.

Nätanyş atly hemme zatlaryny horjunyna gyssagly salyşdyrды-da, ony göterip, çalasyňlyk bilen atynyň syrtyna bökderdi.

— Men Öwezmyrat batyryň haýsy ýerlerde gezýäninden habar tutaýyn diýip, ýörite Garry batyryň ýanyna gelipdim. Haýp, gijä galypdyryn - diýip, öz başyna hümrädedi.

Nepes hem ol turansoň, ýerinden turup, onuň golaýyna bardy. Nätanyş atly üzeňňä basmaga çemelendi-de, bir zat ýadyna düşen ýaly bolup sagyndy. Goltugyna elini sokdy-da, agzy daňylgyja bir halta çykardy.

— Al, şunuň içinde iki ýüz elli tümen pul bar - diýip, ony özünden üç-dört ädim uzakda duran Nepesiň önüne oklady.

Nepesiň gözi jyňňyrdap öňüne düşen haltanyň üstünde uzak eglenmän, ýene nätanyş atla baka dikildi.

Nätanyş atly üzeňňä basyp, ýeňillik bilen eýeriň üstüne gondy. Nazaryny göni Nepese baka dikdi-de:

— Seniň bilen bu birinji sapar görşüşim däl. Ikimiz üçünji gezek duşuşdyk - diýdi. - Men saňa ýene gaýtalap aýdýan. Bu tüýdügiňi erniňe gysdyryp, “iž” edip ýa-da tamdyraňy tiňňildedip oba-oba ykmak bilen ýüregiňdäki gaýgy-gamy egsip bilmersiň. Gaýta üsti-üstüne gatlaşdyrarsyň. Ol gaýgy-gamlaryňy ýok etmekçi bolsaň, namysyny satan binamyslardan, adamdan azan guduz möjeklerden ar almaly. Düşün, namyssyz adamlary ýok etmeli... Ol haltadaky puly al, harçlan.

Nepes iň soňky gezek onuň maňlaýyndaky aýylganç köne ýara yerinden gözünü aýryp, pully halta seretdi. Göz ýumup-açar salymdan soň ýüzünü ýokary galdyrdy. Emma eýýäm atly onuň ýanynda ýokdy. Nepesiň kellesindäki garyşyk pikirleriň arasynda birden bir surat göz öňüne geldi. Bir wagt Öwezmyrat batyryň çadyrynyň öňüne getirilen ýaraly ýigit... Onuň kellesi köne-sana ak esgi bilen saralgydy. Birdenem ol ýigidiň Nepesiň hyýalyndaky keşbi ýaňyja gözünüň öňünde duran nätanyş atlynyň haýbatly keşbine öwrüldi. “Ilmyrat... Il

çopan...” diýip, Nepes öz ýanyndan seslenenini duýman galdy. Şobada ýüzüni galdyryp:

— Meniň saňa aýtmaly zatlarym kändi ahyry - diýip gygyrdy. Emma Il çopan eýýäm ses ýeterden uzakdady. Tomsuň ýandyryjy jöwzasynda beýik daglaryň aňyrsyna özüni goýberjek bolup duran günüň gyrmyzy şöhlesiniň aşagynda, ýer bilen göguň tapyşan ýerinde Il çopan çala çiş gara bolup görünýärdi. Tä gözden ýitýänçä Nepes onuň yzyndan seredip durdy. Diňe şondan soň ol uludan demini aldy, aýagynyň astynda ýatan pully halta seretdi. Pully haltany alyp, köne sümelgäniň düýbünde oturyp, pikire çümdi.

* * *

Obanyň iň gowy ýaramly ýerleriniň käbir ýerlerinde beýik howly, beýik ymaratlar salnypdyr. Käbir ýerlerinde bagbakjalar peýda bolupdyr. Emma şortaň ýerlerde tozana basyrynyp, hatar-hatar bolup, egnini gysyşyp oturan öýler şindi hem gaty kändi. Obanyň yerinin baryp ýatan seresinde - iň gözeli ýerinde tutulan beýik howly hem onuň içindäki beýik ymaratlar aýratyn hem göze ilginçdi. Oba gara görnüm ýakynlaşanyňdan bu ymaratlar saýlanyp göze görünýärdi.

Bu ymaratlar “Seýitmyrat begiň howlusy, Seýitmyrat pristawyň jaýy” diýip at alan ymaratlardy. Näme üçindir, bu gün Seýitmyrat begiň howlusynda hemişeki kadasyndan bellikülli aýratyn janly hereket barýardy. Agyr mähelle giň howlynyň içinde ýerleşmedik bolara çemeli, howlynyň dört töwereginde-de adamlar toýçy ýalydy. Kimler howlynyň üstüne çykyp otyrdy, kimler münüp oturan atlaryny, düýelerini howla ýanap, bir gyzykly tomaşa görjek ýaly, howlynyň içine seredişýärdiler. Howlynyň içinde bolsa gyrgyzy don geýnip, eginlerindäki çinlerini ýalpyldadyp ýören adamlar, durmuşy bilen ýüpek donlara çolanan geýnülü adamlar, aksakgallar dolup durdy. Howlynyň içi dumly-duş haly düşekler bilen bezelipdi. Gyrgyzy donunyň egnine gök esgi pogon dakynan nökerler, beýik howlynyň ullakan gök derwezesiniň iç hem daş agzynda üşüşip durdular. Häzirki guralan desga, joşgunly hereket ullakan dabara bilen tutulan myhmanly toýuň tutumyny göz önüne getirýärdi.

Howlynyň içinde Seýitmyrat beg bilen Dykma serdar başlyklaýyn aksakgallaryň arasynda gyzykly gürrüň, “lah-lah” güлки sesleri asmana göterilýärdi.

Howlynyň daş ýüzünde bolsa ýagdaý bütinleý başgaçady. Märeke karar tapman iki ýana elenýärdi. Ýüzleri küljerişip duran adamlar biri-birine gözi düşende hyrçlaryny dişleşip,

biygtyýar başlaryny ýaýkaýardylar. Howlynyň on-on baş ädimlik daşynda sakgallak bir daýaw adam edil aýagy bişen ýaly zowzuldaýardy. Ol tiz-tizden oturyp turýardy. Bu adam Öwezmyrat batyryň iň wepaly dosty Gutlymyratdy. Gandym aksakgalyň daýaw bili garrylykdan бүкүlipdir. Ol hem eli hasaly daşda-içde zowzuldap aýlanýardy.

Şol wagt howlynyň daş ýüzünde, onuň gaýra burçunda iki sany adam öz arasynda ýuwaşja gürleşýärdi. Azajykdan soň bu gürleşýänler dört adam boldy. Bular näme-de bolsa bir zat barasynda gaty çynlakaýlyk bilen gürleşýärdiler. Emma sesleri şeýle ýuwaşja bolany üçin, daş-töwerekdäki adamlar bularyň gürrüňine ünsem berenokdylar. Niredendir ýene bir adam gelip, bulara goşuldy. Öňki duranlaryň biri:

— Heý bir aňan zadyň boldumy? - diýip, soňky gelenden sorady.

— Aňyp, aňman eşidişimizden üýtgeşik zat ýok - diýip, soňky gelen gürläp başlady. - Hemmesi şol öň eşidişimiz ýaly. Hal molla bular bilen dil düwşen bolup, birnäçe ýyllap bile gezipdir, bulary ynandyrypdyr. Bir agşam bolsa bulary öýüne myhmançylyga çagyran bolup, arkaýyn edip, küşde kellelerini gyzdyrypdyr. Şol wagt Öwezmyrat batyryň ýanynda ýigrimi baş ýigidi bar eken. Hemmesi gapyl galypdyr. Haçan howlynyň içi-daşy nökerler bilen dolup, öýe girenlerinden soň bilip

galypdyrlar. Häý, Hal mollajyk, tä janyň çykýança, seniň etiňi kesip agzyňa tutup berin öz etiňi özüňe ýýdirsemdim - diýip, bu baş adamyň biri ahmyrly hyň urdy. Bu hyň uran adam şol Garry serdaryň sümelgesine baran Il çopandy.

— Ýöne bir zady ýaman - diýip, soňky gelen başınji gürrüňini dowam etdi. - Bulara hökümet sudy sud etmän, şerigat bilen kazylar iş kesjekmiş. Ine, şol gorkuly. Kazylaryň näme iş etjegi özüňize belli ahyry. Olar kellesini kesmeli diýer... Şonuň üçin Arkajyň ähly atly kazylaryny ýygnapdyrlar. Emma haýsy-da bolsa bir kazy bu işe goşulmakdan boýun towlapdyr.

— Şu ýerde näçe nöker bardygyny bildiňmi? - diýip, ondan soradylar.

— Şu ýerde üç ýüz atly nöker bar - diýip, ol jogap berdi.

— Synanyşsak näderkä? - diýip, Il çopan murtuny sypalady.

— Bu wagt çakymyz däl - diýip, olaryň biri aýtdy.

— Eger biz bir başyny tutsak, yzy topalaň bolar. Görmeýärmiň bu hyrçyny dişleşip ýören adamlary. Edil kim urdy ederler. Uralyň bagty synap göreliň. Daga gaçyp atyp bilsek gutulýarys - diýip, Il çopan öz diýeninde durdy.

— Ýarag bilen ýumrugyň deň gelmez, Ilmyrat - diýip, biri oňa garşy çykdy. - Sen daga ýetmänkäň, olar seni päk gyrar. Onsoňam olar atly. Bu işimiz gury ölüm bilen gutarar.

— Bu wagt hezil bermez - diýip, duranlaryň ýene biri onuň sözünü tassyklady.

— Siziň hiç biriňizde ýürek nyşanasy galmandyr - diýip, Il çopan olara igenip başlady. - Men siziň batyrlygyňyzy hemişe özümden ökde görýärdim. Emma sizde öňki gaýrat galmandyr. Hanha hemmämiziň iň söýgüli dostumyz Öwezmyrat batyr goly daňylgy otyr. Biz bolsak, bu taýda busup otyrys. - Soň ol öz başyna hüňürdedi. - Söýgüli dostumy boşadyp bilmesem, diri gezdim näme, öldüm näme? Ikisiniň hiç tapawudy ýok.

Öwezmyrat batyr dagy tutulan wagty Skobelewden soňky gelen oblast naçalnigi hem aýrylyp, onuň ýerine başga bir adam gelipdi. Öňki oblast naçalnigi Öwezmyrat batyry tutup öldürmek niýetindedi. Emma bu täze oblast naçalniginiň näme hyýalynyň bardygy belli däl. Diňe bir zat mälimdi. Ol “Şu işi türkmenleriň öz kazy-kelanlary şerigat ýüzi bilen kessinler, özünem obada kessinler, goý, uly-kiçi hemme kişä göz hem görelde bolsun” diýip buýruk beripdi. Özi hem şol iş kesilýän wagty üstünde bolmak üçin oba gelipdi.

Gün günorta ýakynlaşypdy. General turup, çay-nahar edinipdi. Kazylar işe başlamaga hyýal etdiler. Giň eýwany

boşatdylar. Baş sany kazy sellesini tegeläp, şerigat kitaplaryny goltuklap eýwanyň törine geçdi. Ýene bir gapdalda üç-dört sany oturgyç goýdular. Oblast naçalnigi general başy ýalaňaç jaýdan çykdy. Hemmeler ýerlerinden turup tagzym etdiler. General oturandan soň hemme kişi oturdy. Generalyň ýanyndaky ýoldaşlary hem oturgyçlarda oturdylar. Generalyň adamlarynyň içinde sud işgärlerinden bir ýurist hem bardy. Knýaz Mergen hem bardy. Asyl knýaz Mergen düýn Öwezmyrat batyr bilen ogrynrak gürleşip hem bildi. Ol: “Batyr, sen hiç gorkma, bu baýar öňki zalym baýar däl. Bu adamlara rehimdar seredýän baýar. Men saňa elimden gelen kömegi ederin. Generalyň ýanynda az-kem hatyram bar. Bir ýurist dostumam bar. Onam alyp gider ýaly ederin. Iň bolmanda kazylaryň aýdanyna ýol bermez ýaly ederin” diýipdi. Öwezmyrat batyr bolsa oňa: “Mergen aga, sen meniň üçin öňem kän azara galdyň. Taňry ýalkasyn. Siz indi azara galmaň. Türkmenlerde “suw kädisi suwda synar” diýen bir söz bar. Men näme-de bolsa öz maňlaýymdakyny görmeli boldum. Ýöne men bir zady aýtmak isleýän. Şol siziň meni ýanyna elten adamyňyz mertlikde-de, her babatda-da bir adam çeni bar eken. Men ony şeýle tanadym. Şeýle dälmi? Ýagşy adam ýamany göreniňden soň has mälim bolýar eken” diýipdi. Knýaz

Mergenem “hawa, ol şeýle adamdy” diýip, onuň aýdanyny tassyklady. Bularyň gürrüňini edýän adamy Skobelewdi.

Öwezmyrat batyr knýaz Mergene şeýle dokmädelik bilen jogap berenem bolsa, ondan umytsyzam dälidi. “Her näme-de bolsa ors adamy ynsapsyz dälidir” diýip pikir edýärdi.

General:

— Günäkärleri getirip, işe başlaň - diýip, buýruk berdi. Nökerler derwezäniň bir gapdalynda özbaşyna salnan jaýyň gapysyny açdylar.

— Heý, daş çykyň! - diýip gygyrdylar.

Içerden kimdir biri:

— Ýigitler, habardar boluň! Porsy şagallar uwlaşyp başlady - diýip gygyrdy.

— Itiň sesi gelýär diýsene - diýip, ýene biriniň sesi çykdy.

Birinji gygyran nöker lam-jim bolup durdy. Nökerlerden ikinji biri boýnuny tamyň içine uzatdy-da:

— Batyr aga, bir daş çyksaňyz diýýärler. Bize-de buýruk şeýle - diýdi. Öwezmyrat batyr işikden daş çykanda:

— Ýigitler, hiç darykmaň. Itiňem itligi, şagalyňam şagallygy şunuň ýaly ýerde bildirer. Ýogsam kim ony tanar? Adamyňam adamlygy şunuň ýaly ýerde bildirýändir - diýip, sözünüň ýaryny daşarda aýaklady hem özüniň ullakan gözlerini birinji “heý!” diýip, yzgytsyz seslenen nökere baka dikdi. Ol

nöker Öwezmyrat batyryň nazarynyň önünde durup bilmän, yza çekildi. Onsoň Öwezmyrat batyr soňky gygyran nökere ýüzlendi. - Hany, ogul, nirä barmaly?

Öwezmyrat batyryň yzy bilen ýigrimi baş adam ýeke-ýekeden tamdan çykdy. Edil şol wagt howlynyň daş ýüzündäki agyr mähelle howla dyrmaşyp, diwaryň üstüne garga ýaly düzüldi. Nöker:

— Batyr aga, ine şeýläk - diýip, beýik eýwana tarap elini salgady.

Öwezmyrat batyryň ýigitleriniň içinde diňe bir-iki sanysy bu tutulmakdan sussy basylyp, telpek basdyryp müzzeripdir. Emma galan köpçüligi öňki merdanalyklaryny saklap, kelleleri dim-dikdi, gözleri gökdedi. Olar, belki, gahar-gazabynyň joşmagy bilen öňkülerinden hem on esse mertleşendirler.

Öwezmyrat batyr hemişeki ýalyn gylyç ýaga depiş ýaly, häzir hem hemme ýigitleriniň önünde dim-dik bolup ugrady. Olar baryp eýwana çykdylar. Eýwanyň bir gapdalynda görkezilen ýerde ör ayak üstünde durdular. General “otursynlar” diýen bolmaga çemeli, dilmaç düşündirenden soň, hemmesi aşak oturdy. Agyr märeke suw sepilen ýaly dymdy. Howlynyň içinde hem, daşynda hem ümsümlük höküm sürýärdi.

Öwezmyrat batyr oturan baş sany kazyny synlady. Ikinji tarapda oturan general hem onuň ýanyndakylary gözden geçirdi. Ol knýaz Mergene seredip oturyşyna “Mergen aga sud işgäri - zat diýýärdi welin, ol işi başarmadyk bolmaga çemeli. Bu oturan adamlaryň içinde onuň ýaly adam ýok şekilli” diýip pikir etdi. Çünki kazylaryň geýýän eşikleri beýleki adamlaryňkydan üýtgeşik bolansoň, Öwezmyrat batyr eger sud işgäri bolsa, onuň egninde çin bolman, aýratyn bir geým bolar diýip çak edipdi. Şonuň üçinem Öwezmyrat batyr: “Näme-de bolsa günümüz şu kazylara galypdyr. Indi bary bir ölümdir. Şulara aýtjagymy bir aýdyp öleýin” diýip içini gepletledi. Iň soňky deminde janajygyna özüni ýaralan duşmana aýdyljak zäherli sözleri taýýarlady. Töwegellik edip ölüme özüni çaglady.

Kazylaryň ulusy çalarak ardynjyradý-da:

— Hä, siz dinden, şerigatdan gorkmadyňyzmy? Hany, aýdyp oturyň. Näme işler etdiňiz? - diýip, sesine sallam berip sogdurdy. Hiç kimden ses çykmandan soň kazy Öwezmyrat batyra ýüzlendi. - Öwezmyrat, senden sorajarys.

Öwezmyrat batyr dogry kazylara baka dikildi. Onuň gözlerinde gazap ody lowurdap ýandy. Ol mazaly ykjamlandý-da:

— Siziň şerigatyňyzyň şeýle gorkunçlygyndan hem adam iýijiliginden habarymyz ýok. Ol haçandan bäri beýle adam iýiji möjege döndi? - diýdi. - Ýöne siz şerigatyňyzy orta salmaň-da, näme ýüregiňizde bolsa soraberiň. Sebäbi biz ol şerigatyňyzy şu çaka çenli tanamandyk, henizem tanamzok.

Kazy:

— Tanamaly bolarsyňyz - diýdi. Öwezmyrat batyr süýem barmagyny dogry kaza baka gazap bilen çommaltdy-da:

— Hawa, bu taýda men sizi tanaýan - diýdi. - Bir topar ýurt dönükleriniň puluna özüniň namysyny satan selleleri tanaýan. Başga tanaýan zadym ýok, bolubam bilmez. Hol duranlar - Öwezmyrat batyr bir gapdalda duran Seýitmyrat beg bilen Dykma serdary görkezdi. Olar öz ar-namysyny, il-ulusyny pula satanlardyr. Sizem satylanlara satylan bir bölek namysyzsyňyz. Kazym, siziň habaryňyz orta guýuda alnandyr. Ol uly ile äşgärdir. Siz näme sorasaňyz soraň, işiňizi görüň.

— Siz adam öldürmäge dil düwşüp, kasam edişdiňizmi? - diýip, kazy sorady.

— Hawa - diýdi-de, Öwezmyrat batyr soňra sözünü anyklady. - Biz adam öldürmäge kasam edişmändik. Biz adamdan azan hol iki aýakly möjekleri öldürmäge dil düwşüpdik. Biz ol niýetimizden henizem el çekemzok.

Elimizden gelse, olary diri gezdirmejimiz hak - diýip, Öwezmyrat batyr berk aýtdy.

Kazy “pylanyny öldürdiňizmi, pylanyny pylan etdiňizmi?” diýen ýaly mynny-mynny sowallaryny köpeltdi. Öwezmyrat batyr onuň ähli sowallaryna pert-pert jogap berýärdi. Emma ol “pylanyny öldürdiňizmi?» diýen sowallaryň hiç birine hem “öldürdik” diýip jogap bermedi.

— Olaryň ölümüne hiç hili galtaşygymyz ýok - diýip, aýyk jogap berdi.

Kazylar soraglaryny gutardym edip goýdular. Generalyň ýanyndaky dilmajy kazynyň soraglarynam, Öwezmyrat batyryň beren jogaplarynam oňa terjime edip, düşündirip otyrды. General kazylaryň soraglary bilen kanagatlanmadyk bolara çemeli. Dilmaç:

— Batyr, baýaryňam senden birnäçe sorajak zatlary bar - diýdi. Öwezmyrat batyr:

— Sorasyn - diýdi.

General dilmajyň üsti bilen soraglar berip başlady.

— Öldürjek adamlaryňyz kimlerdi? Olaryň içinde rus baýarlaram barmydy?

— Öldürjek adamlarymyz Seýitmyrat beg, Dykma serdar, ýene-de pylany, pylanydy - diýip, Öwezmyrat batyr birnäçe adamyň adyny sanady. Soňundan bolsa: - Öldürjek

adamlarymyzyň arasynda ors ýokdy - diýip, sözüniň üstüne goşdy.

— Bulary näme üçin öldürmekçi bolduňyz? Bularyň günäsi näme?

— Olar iki ýüzlülük, dönüklük etdiler - diýip, Öwezmyrat batyr gahar-gazap bilen gürläp başlady. - Uly ili gyrgyna berdiler. Il-ulus bilen maslahatlaşman, onuň arkasyndan iş gördüler. Ile bir dil berdiler, ýer astyndan bolsa dil düwşüp, ili gyrdyrdylar. Şu günäleri üçinem olar diri gzmeli dälirler. Men öz niýetimden hiç wagt dänmen. Eger siz meni öldürseňizem, olar ölmän galar diýip oýlanmaň. Il olary öldürer.

— Sen şu tutulyşyňda nämeden armanly bolduň? - diýip, general Öwezmyrat batyryň garaşmadyk soragyny berdi.

Öwezmyrat batyr ýeke dyzyna galdy-da:

— Meniň armanly bolan zadym - meni tutan hol namyssyz Dykma serdar boldy. Ol meni gapyllyga saldy. Eger şu Dykmadan başga item meni tutan bolsa gynanjym ýokdy - diýip, ýangynly jogap berdi.

— Bu ýigrimi baş adamyň hemmesi dil düwüşigiňize gatnaşdymy?

— Ýok. - Öwezmyrat oturanlara gözünü aýlady. - Hemmesi däl. Biz ýedi adam bolup dil düwşüpdik. Şularyň

içinde biziň başimiz bar. Iki sanymyz bu ýerde ýok. Belki, olar hiç wagtam ele düşmez. Şu ýerdäkilerimiz men, onsoň pylany, pylany - diýip, Öwezmyrat batyr bu ýerdäki ýoldaşlaryny atma-at sanady.

Soňra Öwezmyrat batyr eýwandan aşakda heşerlenişip duran märekä tarap gözünü gezdirdi. Hal molla şol wagt märekäniň arka tarapynda ör aýak üstünde durdy. Öwezmyrat batyr ony barmagy bilen görkezdi-de:

— Hol binamys molla-da biridi. Emma biz ölüme-de şonuň bilen bile gitmäge razy bolup bilmeris. Ýöne onuň binamysyňam binamysy ekendigini indi il biler. Indi onuň aýaly hem talakdyr - diýdi.

Hemme duran adamlaryň gözi Hal molla dikildi. Ol özüni lampa aşak goýberdi. Howlynyň diwarynyň üstünde oturan adamlaryň arasynda “Binamys, heleýi talak, namysyny satanlar...” diýen gaharly sögünçler köpelip ugrady. Şol wagt oturan ýigrimi başleriň arasyndan bir ýigit zöwwe yerinden turdy-da:

— Şol niýet bilen dil düwşenleriň menem biridirin - diýip gygyrdy. Öwezmyrat batyr oňa çişerilip seretdi-de:

— Ýok, ýok, ol dil düwşenleriň arasynda bu ýigit ýokdy, bu ýigit biziň aramyza soň gelip goşuldy - diýdi.

— Dogry, dil düwşülen wagtynda men ýokdum - diýip, ol ýigit dowam etdi. - Dil düwşülenini eşidişimem ine şu. Emma Seyitmyrat beg bilen Dykma serdar başlyklaýyn birnäçeleri il-ulusyna bir söz berip aldap, olary uruşdyryp, ýer astyndanam ile dönüklük edip, ili gyrgyna berdi. Bu hakykatdyr. Eger olar özleriniň syrlaryny öz ilinden gizlemän, maslahatly eden bolsadylar, onda urşam bolmazdy, iki tarapdan munça gyrgynçylygam bolmazdy. Olar özleriniň ýaman päli-niýeti bilen öz gara nebisleriniň ugrunda bigünä adamlaryň ölümüne sebäp boldular. Şeýle dönükleriň haky ölümüdür. Meniňem niýetim şolary öldürmek. Eger-de kimde-kim şolary öldürmek üçin dil düwşen bolsa, meniňem şolaryň içinde boldugym. Şol dil düwşenleriň birem men. Hiç wagt ol niýetimden dänmen...

Öwezmyrat batyr nämedir bir zatlar aýtmaga synandy. Emma edil şol wagt howly diwarynyň üstünde oturanlaryň arasynda peýda bolan galmagal oňa geplemäge maý bermedi. Howlynyň gaýra tarapky diwarynyň üstünde kimdir biri:

— Goýber, aslyşma? Är işini bitirip bilmediňiz, indi meniň bilen işiňiz bolmasyn - diýip, gaty gygyrdy.

Kimdir biriniň iki eli howlynyň daş ýüzünden uzap, onuň donundan aslyşýardy, ony goýbermejek bolýardy. Emma ýaňky gygyran adam бүтін göwresini howlynyň üstüne çykaryp, ol uzan ellerden sypjak bolýardy. Howlynyň içindäki

bar jemagatyň gözi şol tarapa baka öwrüldi. Söze salym ýok, ol adam howlynyň içine towsup düşdi. Eýwana baka aýak aldygyna ylgady. Ol eýwana çykyp dim-dik boldy-da:

— Hemmäň görüň! Şol dildüwşüge goşulanlaryň birem mendirin - diýip, ýogyn sesi bilen gygyrdy. Howlynyň içi-daşy suw sepilen ýaly dym-dyrslyk boldy.

Generalýň ynjalýgy gaçdy. Ol topalaň turar öýdüp gorkan bolmaga çemeli, töweregindäkilere nämedir bir zatlar buýruşdyrdy. Dykma serdar nökerleriň duran ýerine baka aýak aldygyna ylgap gitdi. Nökerler gozgalaňa düşdi. Bir bölegi howlynyň iç ýüzünden kese töwerege aýlandy, ýene birnäçesi eýwanyň ýanyna geldi.

Ol howlynyň üstünden towsup, düşüp, eýwana çykan adam Il çopandy. Onuň ýoldaşlary gorkup, onuň diýenini etmändiler. Şonda Il çopan: “Men Öwezmyrat batyrdan, onun ýanyndaky mert ýigitlerden galyp gezdim näme, gezmedim näme. Ondan, gel, dönükleriň tüýs dönük ekendiklerini bütin jemagatyň önünde ýüzlerine goýaýyn-da, Öwezmyrat batyr dagy bilen bile öleýin, ýogsa-da ýaşap ýördügiň däl” diýip ýüregine düwüpdü. Ýöne onuň bu niýetini aňan ýoldaşlary ony saklajak bolupdylar.

Il çopan eýwana çykan wagty Öwezmyrat batyr oňa geň galyp seretdi.

— Bu nähili akmakçylyk? - diýip hümürdedi. Il çopana garap bir zatlar diýmekçi boldy. Emma Il çopan:

— Goý, tanamaýanlar tanasynlar. Şol dönükleri öldürýäniň, ýene-de öldürjegiň birem mendirin! - diýip, has batly gygyrdy.

Öwezmyrat batyr märekä baka ýüzlenip gygyrdy.

— Haw, adamlar, ynanyň, şu adam düýbünden biziň aramyzda ýok adam. Biz bu adamy ine şu ýerde birinji gezek görýäris. Asyl bu adamyny tanamzagam.

Ol şende diýdi-de, Il çopanyň ýüzüne çişerilip seretdi. Emma Il çopan öňki arkaýynlygy bilen:

— Ýok, batyr, ýalňysýarsyň! Meni önem görensiň - diýdi. Onsoň nazary bilen Hal mollany gözläp tapdy-da, ony eli bilen görkezip sözünü dowam etdi. - Hol binamysy görýärmisiňiz? Şoňa Hal molla diýerler. Eger şeytan Hal mollanyň dünýä injegini öňünden bilen bolsady, onda ol şeytanlykdan boýun towlap, şu dünýä inmekdenem elli bizar el çekerdi. Emma ol şu oturan bigünä, hakykaty söýýän adamlary ine şu dönükleriň eline tutup berip, bulara iş kesdirýän bolsa, ol binamysyň özi şeytandan baş beter il-günüň öňünde ryswa bolar. Ol binamysa il-ulus öz işini keser. Bir wagtlar ak patyşanyň uly beýigi bilen Dykma serdaryň arasynda hat gatnadan şu Hal mollady. Bu haramzada şonda meniň elime diri düşmeli bolupdy. Emma

ujyz gutuldy. Ol özüniň hatly telpegini galdyryp, janyny gutardy. Görün, bu şol binamysdyr. Şu ryswalygynyň üstüne indi onuň heleýem talak bolupdyr...

Onuň ýüzünden gözüni aýryp bilmän duran Öwezmyrat batyr:

— Ilmyrat! - diýip seslendi. Soňra öz ýanyndan hümrüdedi.
- Bu asyl şol ýaraly Il çopan eken-ow.

— Hawa, batyr, men şol ýaraly wagtym seniň ýanyňa eltilen Il çopandyryn - diýip, Ilmyrat ýene gürrüni dowam etmekçi boldy. Emma general oňa geplemegi gadagan etdi.

— Bulara öz şerigatyňyz boýunça iş kesiş - diýip, kazylara buýruk berdi.

Kazylaryň ýaşulusy iki tarapyndaky oturan kazylary bilen “hyşy-wuşy” gürleşen boldy. Onsoň sözlerini sallamlandyryp sogduryp gürlmäge başlady:

— Hawa, günäkärleriň günäleri subut edildi. Günäleri boýunlaryna ýüklenildi. Wadlahy agzam bitsowap...

— Biz siziň bit sogabyňyzam bilmeris, büre sogabyňyzam, eliňizde baryny aýamaň - diýip, Öwezmyrat batyr sugşuryp goýberdi.

Kazylaryň ýaşulusy şerigat kitabyna garaşdyran boldy. Ýanyndaky beýleki kazylar bilen maslahatlaşýan ýaly etdi. Emma hakykatyna seredeniňde kazylaryň kesjek işleri

bireýýäm öňünden, Seyitmyrat beg bilen Dykma serdar tarapyndan kesilip-biçilip goýlan işdi. “Eger siz ine şeýle iş kesseňiz, generalyňam ýanynda siziň abraýyňyz artar, musulmanlaram iş kesip, jeza bermegi başaryp biljek eken diýer, siz ine şeýle iş kesin, şeýle günä edenlere biziň şerigatymyz şeýle jeza buýurýar diýin. Şol wagt baýaryň sizden göwni hoş bolar” diýip, Seyitmyrat beg bilen Dykma serdar ikisi ýeriň giňinde kazylara sapak çykaryp beripdi. Indi kazylaryň ozal kesilen işi aýdyp çykaýmasy galypdy.

— Hawa - diýip, kazylaryň ýaşulusy sözlerini süýndürip gürläp başlady. - Günäkärleriň Öwezmyratdan başgalarynyna hemmesiniň kellelerini kesip, ak patyşa ibermeli. Öwezmyradyň gözüne myh çekip, ýigrimi ýyl zyndanda oturtmaly. - Onsoň kazylaryň ýaşulusy: - Wadlahy agzam bitsowap - diýip, işini gutardym etdi. Kazylaryň özleriniň işinden göwünleri hoş bolup, general hem hoşwagt bolar diýen umyt bilen, kürsüde oturanlara garap gülümsireşdiler.

Öwezmyrat batyr öz içinden: “Ýigitler bir öler, bir dynar. Emma men kör gözlerim bilen her gün mün ölüp, mün direlerin. Bular meniň gözlerimi kör edip, ýigrimi ýyl zyndanda oturtjaklar. İn ýaman jeza ine şu boldy” diýip, pikir etmäge başlady.

Dilmaç kazylaryň çykaran hökümini generala terjime edip berdi. General haýran galyjylyk bilen:

— Kazylar muny oýun edip, olary gorkuzmak üçin aýdýarmykalar ýa-da çynlarymyka? - diýip sorady. Kazylaryň bar bolup bilşidigi aýdylandan soň, heniz general sesini çykarmaga ýetişmänkä, onuň ýanynda oturan ýurist:

— Bu nähili wagşylyk! - diýip, gaharly gygyrdy.

General kazylary, Seýitmyrat beg bilen Dykma serdary, ýanyndaky beýleki adamlary yzyna tirkäp, tama girdi. Içerde uzaga çekmedik gürründe ýurist bilen şerigatçylaryň arasynda iň ilki gezekki çaknyşyk başlandy. Ýurist şerigatçylary masgara edip ugran wagty, paýhaslanyp oturan general ara düşüp, şerigatçylary ýuristiň deminden gutardy. Ol şerigatçylaryňam gerek ýeriniň boljagyny bilip, olara sypaýyçylyk etdi. Her näme-de bolsa kazylaryň kesen işleriniň ýatyrylýandygy hakynda hiç kime habar bermän, Öwezmyrat batyry ýoldaşlary bilen Aşgabada alyp ugradylar. Märekeden saýlanyp, obadan, çykyp, çola ýere baranlaryndan soň, diňe şol ýerde Öwezmyrat batyr dagyny azajyk saklap, kazylaryň kesen işiniň ýatyrylýandygyny habar berdiler. Şondan soň giň jahan gözlerine dar görnen bu “günäkärleriň” göwrümi giňedi, jahana täzededen inen ýaly boldular. Kimdir biriniň aýdym aýdasy gelip, hiňlendi.

Olary Aşgabada alyp geldiler. Bir wagtky çaňap ýatan bu meýdanda beýik ymaratlar salnypdyr, ok ýaly göni köçeler çekilipdir, gözəl şäher Aşgabat emele gelipdir. Şäheriň köçelerinde adamlar erişde-argaç, haýsy milletden diýseň bar. Bu tussaglaryň beýle şäheri birinji gezek görüşleridi. Olardan biri:

— Batyr, bu meýdan nähili owadan şäher bolupdyr. Men düýşümdemikem ýa-da hakydamda? - diýip sorady. Öz başyna pikirlenip barýan Öwezmyrat batyr:

— Bu düýşem däl, hyýalam däl, hakykat - diýip jogap berdi. - Men size bir wagt aýdypdym orslar biziň ýaly därini sokuda döwenok ýa-da tüpeňi çekiçläp ýasanok diýip. Olaryň hemmesi kärhanadan çykýar diýipdim. Hanha, seniň bir aýda alýan ýoluňy bir günde alýar, mün düýe bilen bir ýyllap daşan ýüküňi bir saparda göterip gidýär. Bu zatlar hakykat ahyry. Oňa söz ýok. Ony bilmezlik, elbetde, akmaklyk ýa-da dälilik bolar...

Öwezmyrat batyr bilen onuň ýoldaşlaryny şol Öwezmyrat batyryň Skobelew bilen birinji sapar duşuşan depesine eltdiler. Ol depe indi şäheriň ortasynda galypdyr, daş-töweregi beýik jaý bolupdyr.

Sud Öwezmyrada, onuň bilen dil düwşüge goşulan beýleki dört adama, ýene-de soňky goşulan iki adama - jemi ýedi

adama olary alty ýyl Sibire sürgün etmek barada höküm çykardy. Olardan beýlekilere bolsa: “Mundan beýläk adam öldürmek niýetini kelläňizden çykaryň, baryň, özüňizem boş” diýip, boşadyp goýberdiler. Bu goýberilenler özleriniň ýanyndaky bar zatlaryny ýoldaşlaryna berdiler.

Öwezmyrat dagyny şähre alyp ugranlarynda Gutlymyrat bilen Gandym aksakgal hem bularyň yzy bilen ugrapdy. Olar Öwezmyrat batyr daga sud edilip, olar Sibire ugradylýança, şäherde boldular. Olara Öwezmyrat batyr dagy bilen duşuşmaga, gürleşmäge rugsat berdiler.

Sibire sürgün edilyän ýedi batyry otla mündürmek üçin maşyna mündürüp alyp ugranlarynda Gutlymyrat bilen Gandym aksakgal hem olaryň yzyna düşdi. Olary otla mündürüp, hoşlaşyk pursaty gelende Gutlymyrat bozuldy. Onuň ýygyrt atan ýumry ýaňaklarynyň üstünden toglanan ýaş damjalary güri hem uzyn sakgalyndan syrygyp gitdi. Gandym aksakgal hem saklanyp bilmedi.

— Hiç, hiç gam çekmäh! Biz sag-aman geleris. Ýöne Ilmyradyň aty bilen meniň atymy hor-har etmäh - diýip, Öwezmyrat batyr sargady.

* * *

Şol kazylaryň Öwezmyrat batyr daga iş kesen gününden beýläk Hal mollanyň syry il-ulusyň içinde paş boldy. Onuň ady bir ýigrenjiniň sypaty, binamysyň alamaty hökmünde tutulyp başlandy. Bu waka Hal mollalaryň öz obasyna-da jar bolup, ulyynyň-kiçiniň agzyna düşdi. Hal mollanyň öz garyndaşlary, hatda öz maşgalasy-da şeýle ýigrenjiniň öz maňlaýlaryndan çykanyna näme alaç etjekdiklerini bilmeýärdiler. Emma seslerini çykarman, ýüreklerinde saklaýardylar.

Hal molla öňki ýetişen ogul-gyzly aýalynyň üstüne gaty köp galyň berip geçen ýyl bir garybyň ýetişen gyzyny alypdy. Bu ýaş gelin özüniň uz owadanlygy, nâz-kereşmesi bilen gaty köp adamlaryň ýüreginde yşk duýgusyny oýandyrypdy.

Hal molla syry açylyp, il masgarasy bolandan soň, aradan köp wagt geçmänkä Hal mollanyň garyndaşlary onuň öýüne geldiler.

— Sen düýbünden ilde ýok bir iş etdiň. Bizi uly namysyň astynda goýduň. Indem nikasy bir wagt çözülen aýallaryň bilen binika ýaşaşyp ýörsüň. Bu musulmançylyga laýyk işmi? Özüňem mollasumak. Sen musulmançylykdan çykdyň - diýip, ýaşuly aksakgallar onuň üstüne gygyrdylar.

— Men ol dil düwşenleriň syryny paş etjek bolup, ýalandan kasam edipdim - diýip, Hal molla sapalak atjak boldy. Emma garyndaş aksakgallary ony gepletmediler.

— Çyndanmy, çyndan dälmi, sen ahyrynda adamlaryň ýanynda şol “talak” sözünü üç mertebe gaýtaladyň dälmi? Onsoň şol boldugy - diýdiler.

Hal molla bir salym böwrüni diňläp oturdy-da:

— Näme-de bolsa öňki aýalyma bolar. Sebäbi soňky aýalyma kasam edişenimizden soň öylendim - diýdi.

— Onçasyny bir hatymkerde ahunlardan sorap görmeli bolar. Bu işiň ugruna çykyp, tizräk musulmançylyga laýyklaşdyrar ýaly bir alaç etmek gerek - diýdiler.

Gepiň gysgasy, il masgaraçylygyna, garyndaşlarynyň zoruna çydaman, Hal molla aýallarynyň talagyny bermeli boldy.

Şol wagtlaram bir ýerden Nepes peýda bolupdy. Gaçyp-tozup, Garry batyryň sümelgesini penalap ýören Nepese Il çopanyň aýdan sözleri gaty täsir edipdi. Onuň aýdan gyjytly sözleri bir ýandan, iki yüz elli tümen pul berip, özüni tanatman gitmegi ikinji ýandan, Nepesi çuňňur oýlanmaga mejbur etdi. “Il çopan mamla - diýen netijä geldi. - Şu durmuşda ýaşadyň näme, ýaşamadyň näme? Ötüligiň bilen diriligiň tapawudy barmy hey? Öldüräýmeseler, şundan erbet saňa näme edip bilerler?”

Şeýdip, adam öldürmek hakdaky pikiri bir wagtlar kellesinden çykyp giden Nepes täze bir hyýala mündi. “Ýaman

etseler öldürjek dälmi, öldürerlerine garaşyp oturma-da, sen ilki öldür. Biziň ganyň duşmanymyz Hal molla. Ol ahyry bize edip bilenini etdi. Özümi tanatman şuny bir ýok edip biläýsem, gyjyt aşagyndan-a çykardym. Hökman bu işi bir ýan ýüzli edeýin” diýip ýüregine düwdi.

Şeýle pikire gelen Nepes soňam birnäçe günläp ýaýdanjyrap gezdi. Ahyry ýedinji gün ýüregini bire baglap, horjunyny egnine atyp ýola düşdi. Hal mollalaryň obasyna bardy.

Ol ilki bilen oba jerçisiniň dükanyňa baryp düşdi. Obanyň meýlis söýen adamlarynyň deňňene bişirmäge taýýarlanyp duran wagtlaryna gabat geldi.

— Ýigitler, menem deňňenä goşuň - diýip haýyş etdi. Kimdir biri:

— Asyl seni goşarys, myhman - diýip, göwünjeňlik bilen razylyk berdi.

Şol dükanda Hal molla-da bardy. Ol dünýä göwni ýetmeýän ýaly bolup, jübüsi doly nohutly kişmişden ikiden-ýekeden agzyna atyp, bir çetde güberilip durdy. Nepes ony gören badyna tanady. Ýüregi gürs-gürs urdy. Hal molla welin Nepesi gümanam etmedi. Ol deňňene nahar ýetişer uçurlary turup gitdi.

Nahar iýlip, çay içilip, dagamakçy bolanlarynda, şol “asyl seni goşarys, myhman” diýen ýigit:

— Myhman, başga düşelgäň ýok bolsa, biziň tünegimize gidäýeli - diýip, Nepesi öýüne alyp gitdi. Nepes onuň yzyna düşüp barýarka: “Özüň-ä oňat, alçak, myhmansöýer ýigit ekeniň welin, Hal mollanyň garyndaşlaryndan bolaýmabilseň ýagşydyr-ow” diýip, içinden oýlandy. Bu pikiriniň anygyna ýetmek isledi.

— Hal molla seniň garyndaşlaryňdan-a däl-dir-de alla? - diýip sorady. Ol ýigit:

— Hal mollany ýitirsene, myhman. Ol nä ... - diýip, paýyş sögünjiredi. - Onuň bilen garyndaş-a däl, tiredeşem däl-dirin. Onuň bilen bir obadandygyma nätjegimi bilmän ýörün.

“Hop, bu dilegimem boldy” diýip, Nepes ýeñillik bilen dem aldy. Şol gün Nepes tä daň atýança saz çalyp, aýdym aýtdy. Şol günden başlap il arasynda onuň ady Ykmanda bagşy diýlip tutulyp başlandy.

Emma Ykmanda bagşy ykmagyny dowam etdirip, obadan çykyp gidibermedi. Şu obada ýaşamaga başlady. Ol gelen gününüň ertesi ýagdaýyny myhman ýerine aýtdy.

— Men bir öýsüz-öwzarsyz myzapyr - diýdi.

— Öýüň-iliň ýok bolsa, senem biziň birimiz ekeniň-dä, geziber - diýip, täze tanşan ýigidi oňa ak ýürek bilen öz öýünden orun berdi.

Şondan soň Nepes obanyň günde bir ýerinde saz-söhbet etdi. Käbir adamlar onuň aslynyň niredendigini, kimdigini biljek bolýardylar. Nepes bolsa:

— Hanyň sazandasydym, pylan ýerde boldum, pylan etdim - diýip, olary gury hekaýalar bilen başyndan sowardy.

— Öýlenip dagy edensiňiz? - diýen sowala:

— Ýok, ömrümde öýlenemok - diýip, kesgin jogap gaýtarýardy.

Nepesiň bu bolup ýörşüne şübhelenýän käbir adamlar ol barada her hili myjabatlaram toslap başladylar. Emma onuň myhman ýeri ondan hiç bir zat sorap eşitmese-de, ilň toslan myjabatlaryna baş galdyrman gezyärdi.

Onuň kalbynda nähili özgerişleriň bolup geçenini bilýän ýok, ýöne Nepes Hal mollany öldürmek niýetinden el çekdi. Ony öldürmegiň deregine talagyny beren kiçi aýalyňa öýlenip toý tutdy...

Bular munda toý etsin. Soňy nirä degýär, soň göreris. Häzir bolsa biz öz ugrumyz bilen gidip, Öwezmyrat batyr dagynyň yzyny yzarlalyň.

GARAŞYLMADYK DUŞUŞYK

Harasatly günleriň biridi. Dury asmanda ýalpyldap duran günü görmek kyndy. Ol birden özüniň altyn nuruny dünýä ýaýradýardy welin, salym bermän, gara bulut onuň ýüzüni gaplaýardy-da, dünýäni garaňkyradyp taşlaýardy. Ýagyşmy, garmy sowrup başlaýardy.

Gün günorta çenleri bolupdy. “Taň-taň” edip, demre urulýan urgynyň zarňyldysy eşidildi. Gum çekip, daş çekip gara başyna gaý bolup ýören sürgünler öz işleýän gurallaryny eginlerine atyp, nirädir ugradylar. Bular işleýän ýerinden gaty daşda bolmadyk, agaçdan salnan bolgusyz tamjagazlara, ýer dölelere baka gidýärdiler.

Bular otlynyň baryp direýän ýerindenem birnäçe günlük aňryk äkidilen Öwezmyrat batyr dagydy, şolara meňzeş ýüzlerçe, münlerçe adamlardy. Olar indi täze barjak otlynyň salynjak ýolunyň tekini tutýardylar. Çukur ýerlerini daş döküp düzleýärdiler, beýik ýerlerini peseldip endiganlaýardylar. Diňe çalman atyp, demir ýol düşäýmeli edip gidýärdiler. Olaryň birnäçe günlük yzynda bolsa ýene şolara meňzeş adamlar ýola çalman atýardylar, relsleri goýup, çüý bilen berkidip, otly ýöräbermeli edip gidýärdiler. Öwezmyrat batyr dagy ýol işinde işleýärdiler. Olara şu agaç tamlardan bir jaý beripdiler. Olaryň ýedisi-de şol jaýda bolýardy. Işe gidenlerinde gezegine jaýda her gün biri galýardy. Jaýda galanyň wezipesi çay

gaýnatmakdy, nahar häzirlmekdi, ýene şolara meñzeş işleri ýerine ýetirmekdi. Bular häzir günorta naharyna çykyp, jaýlaryna geldiler. Bu günki jaýda galan nobatçy:

— Ýigitler, meniň göwnümemi-nämemi, şu gün az-kem irräk çykylan ýaly boldy-la? - diýdi. Olardan biri:

— Her sapar sen öýde galanyňda, biz ir çykaýýas, Gul ýeser aga! - diýip, gaharly gürledi. Ýene biri:

— Gul ýeser aga gorkan öňürder edýändir - diýip güldi. - Hanha, görýäň-ä çäýy-zadam taýýar däl-ä entek.

Üçünji biri goşuny agtaryşdyrды-da:

— Be, walla, bu meniň temmäki haltamyň içi üzüläýipdirlaýt. Men ertir işe gidemde “şu gün çeker ýaly bolar” diýip gidipdim. Asyl zat galmandyr - diýip käýindi. Gul ýeser bolsa ot salyp, çäý-nahar häzirlmek işiniň arasynda:

— Bagyr awysyny gören ýaly, yzyny üzmän çekýärsiň-de, ýene temmäkim gutaraýypdyr diýýärsiň - diýip, onuň öz ýakasyndan tutdy.

Çäý içmäge taýýarlanyp, goş haltalaryna ýapyşanlaryň biri:

— Ertir men iki oýnam kerpiç gant goýup gidipdim welin, onuň bir oýnamy galypdyr - diýip zeýrendi. Öwezmyrat batyr sesini çykarman bu zeýrençleri diňläp otyrdy. Ol ara bir salym ümsümlük aralaşayandan soň:

— Gul ýeser aga, seniň şu bolgusyz kümsükligiň tä ölinçäň aýrylman gitjeg-ow - diýip gaharlandy. Gul ýeser äm-sämsiredi-de:

— Näme, batyr, ony menden görjek bolýarmyň? Men edendir- öýdýärmiň? - diýip sorady.

Bir gapdalda ör aýak üstünde agzy çörekli gäwüşäp duran Ilmyrat heniz Öwezmyrat batyr geplemänkä:

— Ýok, batyr senden görüp aýdanok, Gul ýeser serdar, ony pişik iýendir diýip aýdýar - diýip güldi.

— Dagy näme, jeňnel möjekleriniň gelip biziň öýümizi talamanlygy belli. Sen bolarsyň-da onsoň - diýip, Öwezmyrat batyr öňki sözüni tassyklady.

— Walla, ynan, batyr, bir adamyň goşuna-da el uran dälidirin - diýip, Gul ýeser özüni aklady.

Ilmyrat özüniň çaň basan sakgalyny sypalady-da:

— A-haw, batyr, jeňneliň aýylarynyň päli göçendir. Biziň öýümizi talan şolaram bolsa biçem däl - diýip, Gul ýesere kinaýa edip güldi. Sol eli bilen ýogyn murtlaryny sypalap, elini taýly tarapa ýörettdi.

— Bu bolgusyz kümsükligiňi indi bir goýaýsaň bolmadymy? - diýip, Öwezmyrat batyr öz başyna hüňürdäp käýindi. - Düşen günün şu ýagdaýda. Ýaşyňam bir çene barypdyr. Hemmämiziň ýaşulymyz sen. “Ten bilen giren jan bilen çykar” diýenleri, şol öňki kümsükligiňi goýman barýarsyň. Öz ýoldaşlaryň zadyny aldygyň kimiň zadyny aldygyň?

Gul ýeser öz işi bilen meşgul kişi bolup, onuň aýdanlaryny eşitmediksiräp ýördi.

— Şu gaty dogry aýdylan zat - “ten bilen girip, jan bilen çykar”. Biziňem şu agamyzyň şu owunjak egriligi ölerden bärde galjak däl - diýip, olaryň biri güldi-de, bir wagtlar bolan wakany ýatlamaga başlady. - Bir wagtlar biz Gul ýeser agamyzyň serdarlygy bilen Gamyşly çeşmede ýatdyk. Men atymy şunça bakýarmykam diýýän welin, gaýta ol gün-günden igleýär. Ahyry men senden soradym, ýadyňda barmy, batyr? - diýip, ol Öwezmyrat batyra ýüzlendi.

Heniz Öwezmyrat batyr geplemäge ýetişmänkä, Gul ýeser:

— Gör, gör, indi özünden bir gürrüň toslap tapjakdyr - diýip, onuň gürrüňiniň öňüni gabzady. Öwezmyrat batyr:

— Ýadymda bar - diýip, ýoldaşynyň aýdanyny tassyklady.

— Bu toslama däl - diýip, ýaňky adam gürrüňini dowam etdi. - Hawa, onsoň Öwezmyrat aýtdy: “Atyň hiç hili keseli

ýok. Goşdaşyň Gul ýeser bolsa, atyňa başga kesel gerek däl. Atyňy keselinden gutarjagyň çynyň bolsa, atyňa iým geýdir-de, ony sakla” diýdi. Menem aýdyşy ýaly etdim. Atyma iým geýdirip, daşyň syrtynda bukuldym. Aradan salym geçmänkä, Gul ýeser töwereгинi garanjaklap geldi-de, atyň torbasyny aldy. Onuň içindäki iými öz torbasyna guýdy. At janawer mundan halys bizar bolan bolmaga çemeli, gulaklaryny gyrpyp, onuň üstüne topuldy. Soň syrtyny öwürüp, goşa toýnak saldy. Şol wagtam men çykdim. Ynanyň, şol wagt men atymy boşadyp goýberen bolsamdym, Gul ýeser serdary süňki dagysy bilen bile çeynejekdi. Ine, ýüzüde-gözi, şol wagt Gul ýeser aga: “Haý, Öwezmyrat batyrdan ýetendir-ow” diýdi. Batyrdan ýetendigini bildi. Onsoň “hiç ýerde gürrüň etmäweri” diýip ýalbardy. Menem indiden beýläk şu kärini goýmagyny sargadym.

— Gör, üstüne artdyrýar - diýip, Gul ýeser bu gürrüňleri hiç bir myzaýyk etmän, ýüzüne alman, perwaýsyzlyk bilen güldi.

— Ýok, artdyrmak däl, serdar, ikimiz şonda şeýle wada edişendiris - diýip, ýoldaşy sözünü dowam etdi. Sen öz sözünde durup bilmänsiň. Henizem şol bolşuň. Menem ynha şol edeniňi aýtdym.

Bu gürrüňler Gul ýeseriň azaryna-da däl. Gaýta ol:

— Pahaý, walla, şol üstünden birnäçe ýyl geçen bir goşawuç arpany tükeniksiz uly gürrüň etdiň-ow - diýip, ýoldaşyny utandyrdy.

— Gürrüň bir goşawuç arpada ýa-da dört sany kerpiç gantda däl - diýip, Öwezmyrat batyr käýindi. - Bu ýerde gürrüň şol ogurlan bolup almakda. Şony diläp alaňda kim bermez öýdýäň? Ogurlygyň ulusy bilen kiçisiniň näme tapawudy bar? Bary bir ogurlyk ahyry...

Gul ýeser serdar aýdylanyça bar adamdy. Şunuň ýaly bolgusyz häsiýetleriniň üstesine-de ol oljaparaz adamdy. Ol hemişe “olja” diýip gymyldardy.

Gapyda ör aýak üstünde duran Ilmyrat gülki arasy bilen:

— Öňem bir tüýkesme ogry bolupdyr - diýip, gürrüň bermäge başlady. - Ol zat ogurlap bilmedik günü, goňşularynyň gapysyndaky diregi öz gapylaryna getirip taşlarmyş. Ýa bolmasa, öz telpegini bir ýerde goýup, bukdaklap baryp, şony ogurlan kişi bolarmyş. Ýogsa ýatyp bilmezmiş, hiç ukusy tutmazmyş. Biziň Gul ýeser agamyzyňkam şoňa meňzeýär. Indi bu ýerde oljalara zat tapmansoň, öz ýoldaşlarynyň goşundakyny öz goşuna geçirmese ynjalyp bilýän dälir.

Ilmyrat gürrüňine dyngy berdi-de, daşaryk çişerilip seretdi. Şol wagt daşarda araba sesi hem eşidildi. Onuň üstünde başyndan agyr günleri geçirendigi aňylyp duran bir adam

otyrdy. Ol furgondan böküp düşdi-de, dim-dik boldy. Onuň bu hereketleri, güri sakgaly bilen gatyşyp duran uzyn murty onuň kyn günleri başyndan geçirdim diýip müzzerilmeýändiginden, ýene has agyr göreşlere-de gaýduwsyzlyk bilen taýýarlygyndan habar berýärdi.

Onuň bu hereketlerini hyrydar göz bilen synlap duran Öwezmyrat batyr öz ýoldaşlarynyň arasyndan omzap daş gapa çykyp seretmegini dowam etdirdi. Furgondan düşenden soň ol adam äwmän-alňasaman:

— Türkmenler şu jaýdamy? - diýip, özüniň çalgırt dili bilen bir hili heňde gürlledi. Ol sözüni aýaklap-aýaklamanka, Öwezmyrat batyr:

— Stepan aga! - diýip, garyljak bir ses bilen gaty gygyrdy.

— Öwezmyrat! - diýip, ol goja hem oňa tarap topuldy. Bu gykylykdan soň söze salym ýokdy, bu ikisi göze ilmez çaltlyk bilen eýýäm biri-birine ýetip gujaklaşypdylar. Furgonçy oturan ýerinde bularyň gujaklaşýşlaryna geň galyp, agzyny açyp otyrdy. Öwezmyrat batyryň ýoldaşlary hem ýylgyryşyp, iki-ýeke basyp, bulara baka ugradylar.

Gujaklaşyp aýrylyşanlaryndan soň Öwezmyrat batyr Stepana ýüzlendi:

— Ynan, Stepan aga, men seniň bilen hemişe şunuň ýaly görşenimde, ol düýşüm bolup çykýardy. Bu sapa-a düýşüm däl bolsa gerek - diýdi. Stepan bolsa:

— Duýş däldir, batyr hakykatdyr - diýip gülümsiräp, beýleki ýigitler bilen görüşmäge durdy. Ol her görşeniniň ýüzüne hyrydar göz bilen seredýardi-de: “muny tanaýan” diýýardi. Käsiniň bolsa adyny hakydasyna getirjek bolup: “muny tanaýan, ady... ady...” diýip, onuň elini-elinden aýyrman pikirlenip durýardy. Gul ýeser bilen görşende bolsa ol:

— Hä, Gul ýeser serdar, bu olja diýer - diýip güldi. Olardan biri:

— Stepan aga biziň gylygymyza belet bolup, soňam ýadyndan çykarman saklapdyr - diýdi.

— Náme üçin ýadymdan çykmaly, men siziň bilen az bolmadym ahyry - diýip, Stepan onuň ýüzüne seretdi. Stepan hemmesinden soň Ilmyrat bilen görüşdi-de:

— Bu ýigidi men ozal görmändim - diýdi.

— Hawa, sen ony gören dälsiň, ol ýigit Weli batyryň atlylaryndandy - diýip, Öwezmyrat batyr düşündirdi.

— Hä, Weli batyr, Weli batyr, köp ýagşy adamdy. Men ony hiç wagt unutman - diýip, Stepan uludan demini aldy. Ol

sözüne bir az dyngy berenden soň furgona elini salgady. - Hany, bu zatlary düşüriň-de, öýe salyň.

Ol furgonça hem bir zatlar buýurdy. Furgonçy üstündäki haltalary düşürmäge başlady. Stepan bilen Öwezmyrat batyr dagy hem baryp, furgonça kömek bermäge durdular. Bu haltalardaky ýeralmasy, miweleriň kişdesi hem gantdy. Bulardan başga-da kakadyly et, ýene bir gapda mesge bardy. Bu zatlary düşürüp, jaýa saldylar. Furgonçy atlaryna ot-ým berip, jaýa girdi. Çay-çörek ýmäge başladylar. Özara söhbet gyzdy.

— Stepan aga, biziň sizden umydymyz üzükdi - diýip, Öwezmyrat batyr gürrüňe başlady. - Seni ak patyşa bireýýäm öldürendir ýa-da Sibir diýip bir ýere ýitim edendir diýip pikir edýärdik. Dolanyp seni göreris öýtmeýärdik.

Öwezmyrat batyr dagy özleriniň bu getirilen ýerleriniň öz ýurtlaryndan gaty daşdadygyny bilýärdiler. Bu ýere ýetýänçäler ençeme günläp ýol söküpdi. Emma olar bu ýerleriň Sibir diýilýän ýerdigini ýa başga ýerdigini açyk bilmeýärdiler. Olar: “Sibir diýilýän ýer dowzahyň jähennemi diýen ýaly bir ýerdir, ol ýerde adamyny gynaýan her hili belabeterler köpdür” diýip pikir edýärdiler. “Hernä bize rehimleri indimi-nätdimi, şol Sibir diýilýän belalaryna eltmediler. Ol ýeri nähili gorkuly ýerkä” diýip, öz aralarynda gürrüň hem

edişerdiler. Olar ilki gelen batlaryna şu ýerden gaçmak hyýalynda-da düşdüler. Ýöne: “Gaçanymyzdan soň gaýdyp ele düşäýsek, soň bize şol Sibir diýen ýerden sypmak ýokdur, hökman şol ýere elterler” diýen wehim bilen ol hyýallaryndan el çekipdiler.

Stepan olaryň öz ýagdaýlaryna şeýle düşünýändiglerini gürrüňlerinden aňdy-da, güldi.

— Sibir diýilýän ýer şüdür - diýdi.

— Şüdür?! - diýşip, olar allaniçiksi bolup, ýerli-ýerden gygyryşdylar.

— Hawa, şüdür - diýip, Stepan gaýtalady.

Bularyň hemmesiniň ýüreginde: “Hany onda bu ýerde hiç gorkunç zat ýok-la? Bu ýerler hem başga ýerler ýaly eken-le?” diýen sowal peýda boldy. Stepan edil olaryň ýüregindäkini bilip oturan ýaly:

— Sibir diýilýän ýer hem üýtgeşik ýer däldir - diýip, düşündirmäge başlady. - Olam bir ýurtdyr. Ol ýurt gorkunç däldir. Öz ýurduňdan aýrylyp, bu ýerde gum-kese, daş çekip işlemek agyrdyr. Ýurtda günä ýokdur, munda berilýän jeza, çekdirilýän jepa gorkunçdyr. - Ol sözüniň ahyrynda: - Siz günorta naharyna çykansyňyz? - diýip sorady.

— Hawa - diýip, Öwezmyrat batyr jogap berdi.

— Men hāzir geleyin - diýip, Stepan daş çykdy. Emma ol wagty bilen köwlenmedi.

— Stepan aga basym gelerin diýip gitdi-de gelmedi. Biziň işe çykar wagtymyzam ýakynlaşýar. Gelse, oturar-da. Biz käýinjiň aşagynda galmalyň. Gideliň - diýip, Öwezmyrat batyr ýoldaşlaryna maslahat saldy. Olar şaýlaryny tutup ugramakçy bolup durkalar Stepan geldi.

— Bu günlükçe men size rugsat diläp aldym. İşe gitjek bolmaň - diýip, ýagdaýy mälim etdi. - Bu gün gürleşeliň. Bu ýerde siziň üstüňizden seredýän meniň tanyş dostum.

Soň bular arkaýyn oturyp gürrüňe başladylar.

— Siz haçan geldiňiz? - diýip, Stepan sorady.

— Üç-dört aý boldy - diýip jogap berdiler.

— Men türkmenler geldi diýip bir hepde mundan öň eşitdim. Eşiden badyma-da, eger diri bolsa Öwezmyrat batyram bardyr diýdim. Sen-men ýok, derrew şaýymy tutmaga başladym. Bu ýerde-de meniň daýhanlardan dostlarym bar. Olar ýagşy adamlar. Ine, bu ýigit şolaryň biriniň ogludyr. Men bulara azyk alyp gideýin diýdim. Eger Öwezmyrat bolman, başga biri bolsa-da aýby ýok, azyk elteýin diýdim. Emma meniň başky pikirim dogry çykdy. - Stepan ýylgyrdy. Soň olaryň özüne sorag berdi. - Men gaýdanymdan soň, siziň ýagdaýyňyz nähili boldy?

Öwezmyrat batyr Stepany ugradandan soňky bolan işleriň baryny birin-birin gürrüň berdi. Özüni Skobelewiň çagyranyna, onuň ýanynda mert durup gürrüň edenine çenli jikme-jik aýdyşdyrdy. Soň Aşgabatda kerpiç kürelerine çöp çeken ýerine geldi-de:

— Hawa, siz patyşany öldürdiňiz. Şondan soň bizem dil düwüşdik - diýip, soňky bolan işleri hem özleriniň Hal mollanyň aldawyna düşüp tutulyşlaryny, kazylaryň kesen işine çenli gürrüň berdi.

— Hal molla, haramzada Hal molla - diýip, Stepan ahmyr bilen kellesini ýaýkady. - Şu erbet adamdyr diýip men öň aýdypdym. Sen oňa gaty ynandyň.

— Stepan aga, seniň aýdan zatlaryň hemmesi dogry bolup çykdy - diýip, Öwezmyrat batyr ökünçli sözledi.

Stepan Öwezmyrat batyryň gürrüňini pugta üns berip diňledi. Soňra esli wagtlap dymyp oturdy-da, uludan demini aldy.

— Batyr, biziň ozalky eden işlerimiziň hemmesi ýalňyş bolupdyr - diýdi. - Biz patyşany öldursek, onuň tagtyna ýene bir patyşa çykdy. Ol öňküden-de zalym boldy. Biz ony hiç oýlanmandyrýs. Biz patyşany hem onuň baýarlaryny öldürip gutararys diýip, nähak adam öldürmek ýoly bilen gidipdiris.

— Weý, Stepan aga, bu gürrüňiň nähili? - diýip, Öwezmyrat batyr geň galdy. - Olary, elbetde, öldürmeli. Onuň näme ýalňyş ýeri bar?

— Olary öldürip gutarmasaň, başga çäresi bolmaz, Stepan aga. Ýagşysy olary gyryp, tohumyny kesmek gerek - diýip, Ilmyrat murtuny sypalady.

Stepan bulara nähili düşnükli söz tapmak hakda oýlanýan ýaly bolup, esli wagtlap pikirlenip oturdy. Şol pikirli nazary bilen ýoldaşlarynyň ýüzüne garady:

— Ýok, onymyz maksatsyz göreş boldy. Maksatly ýoluň göreşini ussatdan öwrenmeli. Halypadan sapak almaly.

Hemmesi dymdy. Ara bir meýdan ümsümlik düşdi. Bir salym dymyp oturanlaryndan soň Öwezmyrat batyr umytsyz seslendi:

— Hany, şeýle ussat barmy, Stspan aga? Beýle ussat bize tapdyraýýarmy näme?

Stepan alňasaman-äwmän:

— Şeýle ussat serdar bar. Ol maksatly göreşiň ýollaryny öwredýär - diýip, ynam bilen aýtdy.

Ýene ara ümsümlik düşdi. Bu oturanlaryň ýüreginde: “Ol ussat serdar kimkä?” diýen sowal peýda boldy. Ony bilmäge gyssandylar. Emma bular Stepanyň howlukmazlyk häsiýetine

belet bolansoňlar, oňa sowal bermekden saklanyp, özüniň gürrüň bererine garaşyp otyrdylar.

Stepan oýlanyp oturyşyna käsesindäki çayy içdi.

— Şol patyşa öldürilende, patyşanyň adamlary biziň adamlarymyzdan birnäçesini asyp öldurdiler - diýip, Stepan gürrüň berip başlady. - Soňam biziňkiler patyşany öldürmäge synandylar. Emma bu gezek olaryň synanyşygy başa barmady. Diňe birnäçe adamymyzyň dardan asylany boldy. Ana şol soňky gezek patyşany öldürmäge synanyşanlaryň biriniň inisi bar. Şol gaty akyly, biçak kelleli adam. Ana şol maksatly göreşiň dogry ýoluny salgy berýär. Indi biz şonuň serdarlygy bilen iş görsek, onuň ýoluny tutsak, hökman ýeňşe ýeteris. - Oturanlar şol akyly adamy bir görüp bolsady diýip arzuw etdiler. Stepan şol bir äheňinde dowam etdi. - Diňe şonuň ýoly bileň gitsek, biz zalymlaryň zulmundan gutularys, adalatly bir düzgüne ýeteris. Ondan soň kişi kişä zulum etmez. Adam adamynyň zadyny talamagy ýadyndan çykarar. Adam adamyny söýer. Şeýle bir adalatly zamana geler.

“Bu nähili beýle bolýar?” diýip, Stepanyň gürrüňlerinden baş çykaryp bilmän oturan Öwezmyrat batyr birden saklanyp bilmedi-de:

— Ol bir adam bolsa, bir serdar haýsy ýere ýetsin? - diýdi. Ol serdar bolan adam özleriniň goşun serdarlary ýaly

elmydama at üstünde, goşunyň arasyn'sa bolmalydyr diýip pikir edýärdi. Stepan onuň aýtmak islän zadyna düşündi.

— Ol ýeter, ýeriň ýüzüne-de ýeter - diýdi. - Ol özüniň akyly bilen hat ýazýar. Men okaryn, saňa düşündirerin. Ol okar, ýüz adama düşündirer. Şeýle bolar. Hemme kişi düşüner. Şeýle adalatly düzgüni söýmeýän adam gaty az. Rus daýhany, işçisi şony söýýär. Türkmen daýhany şony söýýär. Ähli milletleriň mazlumlary, tatarlaram, galmyklaram, gruzinlerem, çerkeslerem şol adalatly düzgüni gözleýärler. Hemme milletiň daýhanlary, işçileri zulumy ýigrenýär, adalatly düzgünde rahat ýaşamak isleýär. Hemmesiniň islegli maksady bar. Hemmesiniň göreşi-de bir. Ine, şol serdar bize şeýle öwredýär.

— Bular akyllly adamyň gürrüňleri, gaty dogry zatlar - diýip, Öwezmyrat batyr pikire çümdi. Yzyndan bolsa: - Hemme ýerden birleşip baş götermeli diýsene - diýip, pikirini jemledi.

— Ol akyllly serdar niredikä? Ýa ol gaçgakmy, gizlin gezýärimi? - diýip, kimdir biri sorady.

— Ýok, ol gizlin gezenok, ýöne patyşadan hem onuň nökerlerinden gizlin işleýär - diýip, Stepan jogap berdi.

Ep-esli salym pikir edip oturandan soň Öwezmyrat batyr:

— Bu zatlaryň hemmesi gaty akylllylyk bilen tapylan zatlar welin, seniň şu adam öldürmesiz diýeniňe näme diýjegimi

bilemok - diýdi. - Şeýle zalym adamlary öldürmeli bolar ahyry, Stepan aga. Adam öldürmeseň, ol maksada ýetip bolmaz. Her millet özüniň içindeki zalymlary, talaňçylary öldüribermeli bolar.

— Elbetde, gan dökmän, maksady ele getirip bolmaz, gan dökmeli bolar, emma biziň öňki edişimiz ýaly käbir belli adamlary öldürmek bilen maksady ele getirmek bolmaz. Ony taşlamaly. Maksada ýetmek üçin hemme milleti aýaga galdyryp, patyşanyň hökümetini ýykmalı. Şony etmesek, başgasy bikar. Ony etmek üçin halka düşündirmeli - diýip, Stepan aýtdy.

Ilmyrat bir gapdalda pikir edip oturan ýerinden gozganman:

— Bilmedim, men-ä bu işlere akyl ýetirip bilemok - diýip, umytsyz seslendi. - Möjek aýdarmyş “et süýjüligini goýsa, menem goýun iýmegimi goýaryn” diýip. Şonuň ýaly bu anthor zalymlar özleriniň ejize ganymlıgy, ili talamagyny ölinçä goýmazlar. Onuň üçinem meniň kellämde bir zat bar. Bu zalymlary çem gelen ýerinde öldürmeli. Diňe şeýlelik bilen bulardan dynmak bolar. Bolmasa, bular dyndarmazlar.

— Bu zalymlaryň şol talaňçylyk düzgünine ýol berýän, olara erk-ygtyýar berýän gurallaryny ellerinden almaly. Şol ygtyýarlaryny ellerinden alanyňdan son olar gözleri çykan

ýaly, ile-halka boýun bolarlar. Şonda-da boýun egmeseler ölerler - diýip, Stepan gürledi. Ilmyrat bolsa:

— Duşman ganymdyr, men olary diri gezdirip, öýümde arkaýyn ýatyp bilmerin - diýdi.

Öwezmyrat batyr öz içinden: “Stepan aganyň hemme aýdýan zatlary dogry çykýardy. Olary gaty gowy welin, näme üçin bu öňki pikirinden el çekipdir? - diýip, pikir edýärdi. - Ine, şunusy gowy däl... Belki, bir gowy amatly, düýpli ugur-ýol tapandyr. Onuň soňuny görmek gerek... Ol akylyly, beýik serdar diýýäni nähili adamka? Ony bir görüp bolmazmyka?..”

Oturanlaryň her haýsy bir sorag sorap, Stepanyň üstüni sorag bilen gömdüler. Ol hem her haýsyna aýratyn düşündirişler bilen jogap berýärdi. Sowallaryň köpüsi şol akylyly, parasatly serdar hakynda boldy. Gürrüňçiligiň ahyrragynda Öwezmyrat batyr:

— Sen bu taýa biziň ýanymyzdan gaýdanyňdan soň geldiňmi, haçan geldiň? - diýip sorady.

— Meniň siziň ýanyňyzdan gaýdanymdan soň bu ýere şu ikinji sapa gelşim. Öňem birnäçe ýyl bolup gitdim - diýip, Stepan gürrüň berdi.

Hemme sorag-jogaplar paýawlaşandan soň, Stepan işçileriň, daýhanlaryň durmuşyndan köp gürrüňler berdi. Iň ahyrda Gul

ýeser serdar hem öz ýüregindäki-
ni aýtdy:

— Haýsy ugur bolsa bolsun welin, biziň üçin düşewüntlije, oljalyja ugur bolsa bolýar. Stepan aga...

Stepan oňa hiç zat diýmän ýylgyrdy. Emma Öwezmyrat batyryň, Ilmyradyň hem beýlekileriň soraglaryndan soň Stepan: “Bularyň kellesinden öňki adam öldürmek pikirlerini çykaryp, bulary maksatly ugra gönükdirmek üçin, bular bilep gaty köp işlemeli bolar” diýip pikirlendi.

Stepan ertesi bular bilen hoşlaşyp, ugramakçy boldy. Öwezmyrat batyr bilen Stepan ep-esli salym nämedir bir zatlar hakda gürleşip durdular. Soň Stepan bilen ýoldaşy furgonlaryny sürüp, ýollaryna gitdiler. Öwezmyrat batyr dolanyp, öz jaýlaryna geldi. Bular ýene hemişekileri ýaly öz işlerine gitdiler.

Stepan gelip gidenden üç gün geçenden soň, bulary çagyryp:

— Siz goşuňyzy daňyň. Siz başga ýere ugramaly - diýip aýtdylar. Bular goşlaryny ýygnap durkalar, olaryň arasynda kábiri: “Indi, gör, nirä ugratjakkalar” diýip howsala düşjek boldy. Emma Öwezmyrat batyr:

— Hiç ýere ugratmazlar. Bu Stepan aganyň işidir - diýip, olary köşeşdirdi. Gul ýeser bolsa:

— Hernä düşewüntli, oljalyrak ýere düşsek ýagşy - diýdi.

— Tã ölinçãñ, sen olja diýip öljek. Ine, seniñ dünýäñ gyzyldan dolup durýar-da, şonda näme etjek? Stepan aganyñ aýdýan ýeri - şol gyzyl gazylýan ýerem, gyzyl derýasam seniñki-dä, şonda näme çykjak? Dünýäniñ puly nämä gerek? - diýip, Öwezmyrat batyr käýindi.

— Her niçik-de bolsa, garnymyz dokrag-a bolar-da - diýip, Gul ýeser öz başyna gürledi.

Bular paty-putusyny arkasyna göterip, öz işleýän ýerleriniñ edarasyna bardylar. Az salymdan soň bular goş-golamlaryny araba basyp ýola düşdüler.

Stepan bularyñ ýanyna gelip-gidenden soň, görer ýaly adamlary görüp, tanyşlyk, dostluk üsti bilen Öwezmyrat batyr dagyny öz işleýän ýerine geçirmegiñ alajyny edipdi. Çünki Stepanyñ özi hem şol ýerde bir bölümde demir ýol salyjylaryñ ussasy bolup işleýärdi. Ol Öwezmyrat batyr dagyny özüniñ ussaçylyk edýän bölümine çekip aldy. Stepan olaryñ kimisini garawul, kimisini ýene şoňa meñzeş ýeñilräk işe ýerleşdirdi. Soň her gün diýen ýaly bular bilen ýörite gürründeş boldy. Soňra asyl ýatak jaýyny hem olar bilen birikdirdi.

Stepan bular bilen bir maşgalanyñ adamsy ýaly bolup, iki ýyly geçirdi. Üçünji ýyla aýak basanda, onuñ bu ýerde bolmaly ýyly dolup, gaýtmalydy. Şonuñ üçinem ol öňünden görer ýaly

adamlary görüp, yzynda galjaklaryň soňky geçirjek günleriniň aladasyny etdi.

Stepanyň dogan ýaly görşen adamlary bilen hoşlaşmaly pursaty gelip ýetdi. Öwezmyrat batyr dagy ondan aýrylmagy gaty agyr gördüler. Şeýle bir gamgyn boldular, olar hiç wagt beýle gamgyn bolmandylar.

Stepan gaýtmazyndan üç-dört gün ozal olary köşeşdirip başlady. Ugrajak bolanda bolsa olara şeýle diýdi:

— Meniň inim siziň ýurduňyzda demir ýoluň uly beýikleriniň biri. Men öz maşgalamyň arasyna baranymdan soň, olar bilen maslahatlaşyp, türkmenleriň arasyna gitmek hyýalym bar. Sag-aman Türkmeniňtana barsam, siziň maşgalalaryňyzam hor etmerin. Men ol ýerde demir ýol ussaçylygynda işlärin, ýerleşerin. Siz dünýäni gaýgy etmäň. Men bu ýerde-de siz hakda alada etmegi tabşyrmaly adamlara tabşyryşdyrdym.

Bu ýedisi Stepan bilen hoşlaşyp, ony otla mündürüp galdylar.

* * *

Öwezmyrat batyr daga alty ýyl Sibire iş kesilipdi, emma olar Stepanyň beren kömeginiň arkasyndan baş ýyl Sibirde bolup, işlerini gutardylar hem Aşgabada gaýdyp geldiler.

Öwezmyrat batyr otludan düşen badyna, birinji sataşan tanşyndan:

— Dykma serdar diri barmy? - diýip sorady. Dykma serdaryň öz ajalyna ölenini eşidip, arman çekdi. - Haýp, ol öz ajalyna ölmäge ýetişipdir. Ahalda eli şüwümlü ýigit galman, bary Gökdepede gyrlan eken! Eger olardan birijigi galan bolsady, onda Dykma serdary öz ajalyna ölmäge goýmazdy - diýdi.

Öwezmyrat batyr Stepanyň öwüt-nesihatlaryna gulak asyp, ýekeleme adam öldürmek niýetini kellesinden çykarypdy. Emma öz içinden: “Diňe Dykmany öldüreyin, şondan başga adama zat diýmäýin” diýip, ýüregine düwüpdi. Şonuň soňuna galany üçinem ol uly arman çekdi.

Öwezmyrat batyr öýüne barandan soň golaý-goňşy, dost-ýarlar topar-topar bolup gelip, onuň bilen görüşdiler, hal-ahwal soraşdylar. Emma Öwezmyrat batyryň has gyzykly duşuşygy özüniň söýgüli aty bilen boldy. At janawer garrapdyr. Öwezmyrat batyr gelim-gidimden bir böwşeňlik tapan wagty duşuşmak üçin ýatakda duran atynyň ýanyna bardy. At ilki bada gulagyny gyrypyp, oňa haýbat atýan ýaly etdi. Soňa baka

ol sypatyny üýtgedip, hyrydar göz bilen seredip, ony tanajak bolýan ýaly bir görnüşe geldi. Birden ol tanapynyň boýunyň ýeten ýerine gazygynyň töweregine aýlandy-da, iki öň aýagyny ýere dikdi, üşerilip öňe seretmäge durdy. Haçan-da Öwezmyrat batyr ýany bilen baran Gutlymyrat bilen gürleşende, onuň sesini eşitdi-de, birhili ýuwaşja, näzik ses bilen kişñedi, bir hili üýtgeşik hereketler edip, yzly-yzyna hokrandy. Bir hili aglaýan ýaly suluhdy, gözleri ýaşaran ýaly boldy. Öwezmyrat batyr gaýdyp öýe girende bolsa, ol iki-üç sapar bassyr gaty ses bilen kişñedi.

Öwezmyrat batyr oba gelenden soň bir hepde-de geçmändi, ony oblast naçalnigi çagyrdy. Öwezmyrat batyr: “Baýar meni nätjekkä?” diýen pikir bilen gelip görse, çagyrylan ýeke özi däl eken, beýleki ýoldaşlarynyň hem hemmesini çagyrypdyrlar. Olar hem bir özüm çagyrylandyryn diýip pikir eden ekenler.

Oblastyň naçalnigi bulary öz jaýyna çagyrdy. Bular baryp girenlerinden soň:

— Oturyň - diýip buýurdy. Ýedi batyr oturdy. Şol wagt knýaz Mergen hem oblast naçalniginiň ýanyndady. Naçalnik ony dilmaç edinip getiripdi. Oblastyň naçalnigi birinji gürrüňe başlady. - Siz indi öňki gylygyňyzy taşlajakmy ýa-da ýene başlajakmy? - diýen soragy berdi.

Oturanlar dymyşyp, biri-biriniň ýüzüne seredişdiler. Azajyk dymanlaryndan soň Öwezmyrat batyr:

— Taşlap, taşlaman, biziň ön näme eden işimiz bar? - diýdi.

— Ön ýol urýardyňyz, adam öldürýärdiňiz, garakçylyk edýärdiňiz, ine, şol işleriňizi indi taşlajakmy, taşlajak dälmi diýip sorýaryn - diýip, oblast naçalnigi gaharlandy.

— Siz bu baýara aýdyň, goý, ol ýersiz gaharlanan bolmasyn - diýip, Öwezmyrat batyr knýaz Mergene ýüzlendi. - Ol özi üçin peýdaly däl. Ikinjidenem, biz hiç wagt ýol urup, garakçylyk etmedik. Adam öldürmek diýeni bolsa, indi biz adam öldürmek niýetimizi taşladyk. Biz indi azarsyz-bizarsyz, öz günümize goýsaňyz razy...

Dilmaç düşündirenden soň oblast naçalnigi:

— Hemmãñizem şony isleýärsiňizmi? - diýip sorady. Bir Gul ýeserden başgalary: “Hawa, islegimiz şol” diýişdiler. Emma Gul ýeser dymdy. Oblastyň naçalnigi oňa:

— Sen näme pikir edýäň? - diýdi. Gul ýeser bolsa:

— Däliden dogry habar, eger baýar meni bir döwüm çörek bilen üpjün edäýmese, olja gözläp gezmegimi men-ä goýup bilmen, şony aýtdy-aýtmady diýmesin - diýdi. Soň oblasyň naçalnigi Gul ýeseri tekelerden tutulan jigit nokerleriniň

arasyna iberdi. Galanlaryna-da gulluk ediň diýip köp aýtdy. Emma hiç biri etmedi.

Bu ýedi batyr Stepanyň: “Sizis maşgalalaryňyza-da aýlanaryn, kömek ederin” diýen sözüne “hä” diýseler-de, ýürekden ynanmandylar. Hatda Stepanyň iň ýakyn dosty Öwezmyrat batyr hem öz ýüreginden: “Biziň öýlerimize barmak beýlede dursun, Stepan aga biziň ýurdumyza-da barmaz, bu gürrüňi ýöne biziň göwnümüzizi awlamak üçin aýdaýýar” diýip pikirlenipdi. Emma Stepan öz sözünde durupdyr, olaryň ýedisiniňem öýüne öýme-öý aýlanyp, elinden gelen kömegini beripdir. Stepanyň önki kömeklerem az däl welin, onuň bu eden işi ýedi batyryň ýüreginde oňa tükenmez söýgi döretdi.

Soň il içinde Öwezmyrat batyryň ady “Öwezmyrat Sibir” diýen at bilen şöhratlanyp gitdi. Öwezmyrat batyr beýik Leniniň adyny birinji gezek Sibirde eşidip gaýdypdy. Ol her bir oturylyşykda, her bir gürrüňçilikde:

— Adamlar, är ölse, är dörär diýen söz hakykatdyr. Russiýada Lenin diýen bir är döräpdir, ol parasatly serdar - diýip, bererdi süýjülik bilen gürrüňler.

IKINJI KITAP

MYŞ-MYŞLAR HEM HAKYKAT

Öwezmyrat batyryň ýaşynyň soňunda gözüni dikip oturan, ýaňy on baş-on alty ýaşyna ýeten ýalňyz ogly syrly ýagdaýda ýarag ujundan öldi oturyberdi. Bir gün awa gidenlerinde, onuň ýoldaşy:

— Öz tüpeňi atanlykda atylyp, özüne degdi - diýip, onuň gana bulaşan meýdini getirdi. Oglunyň ölümünü görüp, Öwezmyrat batyryň gözleriniň yşygy sönen ýaly boldy, ýüzüniň bir gat hamy ýanan dek, gara-ört boldy. Oglunyň öz tüpeňi atylyp ölmegi onuň kalbynda müňkürlik döretdi.

— “Öz tüpeňi özüne degdi” diýen gep ýalandyr. Türkmençilik edip, ganyňy ýerine salmak gerek - diýip, öz ýanyndan oýlandy.

Öwezmyrat batyryň ogly bilen awa giden ýigit onuň öz deňduşydy, Öwezmyrat batyryň doganoglany Seýitmyrat begiň ogly Beglidi. Şonuň üçinem Öwezmyrat batyr köp oýlandy. “Be, bu garyndaşlyk arasynda iki arada gylyç ýöräýmeli bolarmy? Men onuň öldürilenini gözüm bilen görmedim ahyry” diýip, öz-özüne basalyk etdi. Onuň ogly jaýlananda Seýitmyrat begiň hut özi tutuş maşgalasy bilen gelipdi, onuň hasratyny paýlaşypdy. Bu ýagdaý hem Öwezmyrat batyryň ýanyp duran oduna suw sepýärdi. Sebäbi Seýitmyrat beg hemme ýere baryp ýören adam däldi. Onuň sarpasy hem belentdi. Öwezmyrat batyryň ogly jaýlananda, Seýitmyrat begiň hatyrasy üçin Arkajyň uly ahunlaryndan biri bolan Muhammetmyrat ahunam gelipdi.

Näme-de bolsa, oglunyň gümürtik ölümüne bolan münkürlük, her dürli garjaşyk pikirler Öwezmyrat batyry uzak wagtlap horlady. Ony telpek basdy, bili бүкүlen ýaly boldy.

Indi onuň ýekeje gyzy galdy. Öwezmyrat batyr bu gyzyny oba arasy bir ýigide çykardy. Ol ýigide Permanguly diýerdiler, bir pukara ýigitdi.

Öwezmyrat batyryň gyzynyň galyňy illeriň gyzynyň galyňy ýaly şeýle agyram däldi. Emma Permanguly pukaraçylygyň derdinden şony hem üzüp bilmän, bir ýyldan köpräk gezdi.

Elbetde, Permangulynyň özi hiç wagt hem Öwezmyrat batyryň ýüzüne gelip biljek däl-di. Ýöne özi baryp bilmese-de, ol kimdir birini Öwezmyrat batyryň üstüne iberip: “Bir öýde meniň täk özüm, sallah ýaşap atam-enemden galan bu pukara çatmany hem tozduryp barýan, meniň şu ýagdaýymy göz önünde tutup, meniň maşgalamy ibersinler” diýip, ýüz tutan bolsa-da, Öwezmyrat batyr “ýok” diýmezdi. Gaýta “päheý, maşgalanyň ahyry barmaly ýeridir, hanha, äkitsinler” diýerdi.

Emma Permanguly başga hili etdi. Ol bir garry aýaly iberip, özüniň agyr ýagdaýynyň habaryny gyzyň özüne ýetirdi. Şeýlelik bilen, günlerde bir gün Öwezmyrat batyryň gyzy edinenje sepiňiň ýeňilrägini göterip, öz adamsy bilen gaçyp gitdi.

Öwezmyrat batyr ownukçyl adamlaryň hilinden däl-di. Öýde maşgalalar näme işleýär, olar nirede oturyp, nirede turýar, nirä gidip, nireden gelýär - munuň ýaly ownuk-uşak zatlar bilen onuň işi bolmazdy. Ol gaýta şeýle häsiýetde bolan adamlary daşyndan ýigrenerdi. Şonuň üçinem ol gyzynyň gidenini şol gün duýmady. Onuň aýaly Mamagül welin eýläk-beýläk çapyp, gyzynyň öz adamsy bilen gidenini şol gün öýlän bilipdi. Ýöne bilenem bolsa, bu agyr habary Öwezmyrat batyra nähili duýdurjagynyň takadasyny tapmady. “Öňem gaýgy-hasrat

bilen бүkülen bir adam, bu-da bir agyr habar” diýip, ol uzyn gününü ýaýdanyp geçirdi.

Öwezmyrat batyr ertesi irden atynyň arkasyny täzeläp, ot berip geldi-de, daş işikde sekiniň üstünde ýanbaşlap ertir çayyny içmäge başlady. Ol aýaklaryny biri-biriniň üstüne atyp, nämedir bir zatlar hakynda pikir edýärdi. Şol wagt Mamagül eje gelip onuň ýanynda oturdy. Ol habaryny nähili aýtjagyny bilmän, esli wagtlaý ýaýdanjyrap oturdy. Ahyry birden agzyny kümşüldedip, dodaklaryny sandyratdy-da:

— Batyr, ol ýüzügara-ha ýüzüne garany çekip, öz adamsy bilen çykyp ötäýdipdir - diýdi.

Öwezmyrat batyr onuň ýüzüne geň galyjylyk bilen seretdi:

— Ötäýdipdir?

— Hawa. Bizi masgaraçylyga goýup gidipdir.

Ara bir salym ümsümlük düşdi. Mamagül eje Öwezmyrat batyr näme diýerkä diýip, бүkgүлдäp otyrды.

— Öz adamsy bilen dälmi? - diýip, Öwezmyrat batyr ýene sorag berdi.

— Hawa-la, öz adamsy bilen-le...

Öwezmyrat batyr ýene dymdy. Bir käse çayyny arkaýyn içdi. Onsoň çäýnekdäki çayynyň soňuny käsesine sarkyrdy-da:

— Aý, gitse, owarra gitsin, Mamagül. Oglumyzdan gowumy? Bizden gowyny tapýan bolsa, ondanam aňryk gitsin

- diýip, parahatlyk bilen seslendi. Ýerinden turup, ýene atynyň töwereginde aýlaň-çaýlaň etdi. Atynyň o ýan-bu ýanyna seredip, galan bir desse ýorunjany hem ahyryň içine gyrdy. Ýorunjanyň düýbünü beýle gapdalyna, hemişe taşlaýan ýerine taşlady. Oragyny hemişeki goýýan ýerinde goýdy. Ellerini kakşdyryp:

— Mamagül! - diýip gygyrdy.

Türkmenleriň arasynda uzak döwürlerden bäri bolgusyz bir nakys ownuklyk resim bolup galypdyr. Är aýalynyň, aýal äriň dogry adyny tutmaly däl. Biri-birini “Baýar”, “Beg”, “Öý eýesi”, “Pylanynyň kakasy”, “Çagalaryň ejesi” diýen ýaly howaýy äheňde çagyrmaly. Emma Öwezmyrat batyr şunuň ýaly nakyslygy daşyndan ýigrenýärdi. Ol aýalynyň adyny hiç wagt “Baýar”, “Beg”, ýa-da “Öý eýesi” diýip tutmaýardy, Mamagül diýip, dogry ady bilen çagyýardy.

Mamagül eje ady tutulan badyna ylgap gapa çykdy. “Näme buýursaň eşidýän” diýen bir hereketde onuň ýüzüne dikanlap durdy. Öwezmyrat batyr oňa bakyp, birhili azmly ýaly gürlledi:

— Aý, akmak, men seni gaty ýüregi ýuka, ýumşak görýän. Bilip goý, iru-giç şol tarapdan kimdir biri gapyňdan geläýse, senem şolara mensiz çigit ýaly rehim edäýseň, seniňem kelläňi alaryn, olaryňam, eşitdiňmi?

Gürrüniň kimler barasynda barýany Mamagül ejä bellidi. Bu ýerde ata-enäniň ikisiniňem öz ýanyndan eden pikiri deň çykypdy. Olaryň ikisi hem: “Gyzymyz özüniň adamsy bilen gidipdir welin, aradan birnäçe gün geçenden soň, olaryň biri bir ýaşulyny öňüne salyp geler, özleriniň günäsini dilär” diýen pikirdediler. Mamagül eje:

— Eşitdim, batyr - diýdi. - Men şolaryň haýsy gelse-de, tä sen gelinçäň öýe salmaýyn, tä sen gelinçäň şolar bilen ýagşydan-ýamandan bir agzam gepleşmäýin.

Mamagülüň jogabyndan Öwezmyrat batyryň göwni hoş bolup, şeýle diýdi:

— A-haw, Mamagül, perzendi bir özüm gowy görýändirin diýip göwnüňe getirme. Perzent ata bilen enä deňdir. Menem perzendi sençe gowy görýärim... Ýöne şeýle agyr haldaky ata-enäniň göwnüne degen perzende, jogap bermegi saňa ynanjak däl. Sebäbi seni gaty ýumşak görýän. Sen pikir etme, men olara hiç bir gaty-gaýrym zat aýdyp, göwünlerine degmerin. Gaty dararyn, ýöne ahyry göwünlerini hoş ederin. Ondan ýaňa sen arkaýyn bolaý.

Öwezmyrat batyr öz işi bilen bolup geziberdi. Şu gezişde bu wakanyň üstünden birnäçe gün geçdi. Emma ata-enäniň eden umydy çykmany. Gyz bilen giýewden hiç bir habar bolmady, gyzlarynyň şol gidişi-gidişi boldy.

Bir gün ertir ir bilen turup, Öwezmyrat batyr atyna seretdi, ertir çayyny içip, howlusyndan çykyp ugrady.

Öwezmyrat batyr eliniň boş wagty demirçiniň ussahanasyna baryp, gürrüňçilikde oturmagy adat edinipdi. Ol bu günem ir bilen şol ýere baka ugrapdy.

Ol uly köçe bilen gidip barýardy. Onuň barýan köçesiniň ýakasynda doganoglany Seýitmyrat begiň uly dükany bardy. Dükanyň gapysynda hem onuň bir eýwanly jaýy bardy.

Seýitmyrat begiň ogly Begli şol jaýyň eýwanynda başga-da birnäçe özi ýaly ýaňy ýetginjek çykan medrese talyplary bilen çay içişip otyrdy. Eginleri ak geýimli talyplar bir topar ak guş ýaly bolşup otyrdylar.

Aslynda Öwezmyrat batyrda şeýle bir häsiýet bardy. Molla, ahun halkyny görse, onuň jyny atlanýardy. Molla adyny dakynyp, sypaýy ak geýme giren adamlary ýigrenmek häsiýetiniň bu adamda näme üçin döräni, haýsy wagt döräni belli dälidi. Bu häsiýet onuň dogabitdi ganyna guýlana meňzeýärdi.

Şonuň üçinem Öwezmyrat batyryň bu talyplara gözi düşenden jyny atlandy, olar bilen salamlaşmagam islemän, ýüzüni kese sowup, öz ugruna gitdi.

Ýöne Beglä gözi düşenden Öwezmyrat batyr biygtyýar halda öz oglunyň ölümünü ýatlanyny duýman galdy. Ol ýuwaşja ýöräp, içini gepledip geçip barýardy.

Begli töweregindäki deň-duşlarynyň böwrüne symsyklap, üm bilen “ol geçip barýany görün” diýen ýşarat etdi. Hemme oturanlar geçip barýana seredişdiler. Öwezmyrat batyr oturanlaryň bu hereketini aňlady, şondan soň gulagy yzynda boldy.

Öwezmyrat batyr olaryň duşundan iki-üç ädimden kän geçmändi. Ol Begliniň töweregindäkilere aýdan sözlerini eşitdi:

— Golaýda gaçan gyz şu adamyň gyzy bolmaly. Görün, ýene utanman köçä-de çykýar. Arsyz, namyssyz...

Begli gürrüniň soňuny şeýle bir ýuwaş dowam etdi welin, Öwezmyrat batyr ýaňky sözlerden başga hiç zada düşünmedi. Ýöne Begli sözüni gutaran badyna onuň ýanynda oturanlar hahahaýlap, ala-wakyrdy bolup gülüşdiler.

Öwezmyrat batyryň üstünden gaýnag suw guýlan ýaly boldy. Onuň saçlary syh-syh boldy, endamyna şagga der geldi. Ol şol ýerde sakga aýak çekenini duýman galdy. Doňan ýaly bolup durşuna: “Oglum üçin Begliniňem, gyzymyňam, giýewimiňem - üçüsiniňem kellesini alaýyn-da, ýene ata çykaýyn - diýip oýlandy. - Öň bir sapar patyşa meni bigünä

ýerimden Sibire sürgün eden bolsa, bu gezek şu üç kelle üçin beribersin nähili jezasy bolsa...”

Ol gazap bilen yzyna dolandy. Häzir Beglem, Begliniň ýanynda oturanlaram onuň gözüne ilmedi. Ýolda-da onuň gözi agy-garany saýgarmady. Ol şol gidip barşyna diňe howlusynyň agzyna ýetende aýňalan ýaly boldy. Dälirän dek:

— Namart, binamys, meniň ar-namysym kimiň ar-namysy, seniň ar-namysyň kimiň ar-namysy, biz doganoglan dälmidik, gan düşer garyndaş dälmidik! Indiki bu gyjydyň näme?! - diýip, aýylganç ses bilen gygyranyny özi-de duýmady.

Onuň bu gazaply sesine Mamagül eje daş işige ylgap çykdy. Emma Öwezmyrat batyr oňa tarap esewanam etmän, ýüzüniň ugruna köneje tamyna kürsöp girdi. Köp ýyllardan bäri diwaryň ýüzüne kakylan gazykdan asylygy duran gylyjyny şakyrdadyp aldy, boýnundan asdy. Gazaply hereket bilen ýene dazyrdap daşary çykdy. Birdenem nämedir bir zady ýadyndan çykaran dek sagyndy-da, gylyjynyň baljagyny ýazdyryp, tygyny ýarysyna gelýänçä gynyndan çekip gözden geçirdi. Onsoň “tygynyň ýarysam bolsa maňa bes” diýen manyda gylyjyny ýene gazap bilen yzyna itdi. Ol:

— Öwezmyrat batyryň kimdigini şu gün görersiň, namart! - diýip ugraberende bir çirkin ses çykdy. Ol nämäniň-nämedigini aňşyrmaga ýetişmänkä, gollaryny galdyryp, ýüzüni üç ýuwan

ak esgi ýaly edip duran Mamagül onuň öňünde peýda boldy. Mamagül eje Öwezmyrat batyryň gözüne seredende, onuň gözleriniň gan ýaly gyzaranyňy gördi, dilýitutuldy. Çünki ol “bu indi ýekeje gyzymyzdanam dyndarjak” diýip oýlanypdy.

— Sowul, akmak, senem it çapan ýaly çaparyň, üç bolmasa, dört boljak eken-dä! - diýip, Öwezmyrat batyr Mamagüli südürläp goýberdi.

Emma Mamagül eje hem ondan el çekip oturybermedi. Synyndan bek asylyşyp:

— Batyr!.. - diýip, çirkin gygyrdy. Soňra şol asylyşyp ýatyşyna boýurganyp başlady. - Batyr, dünýäde gara ýurtda galyp, bir ikimizden näme boljak? Akylyňa aýlan, batyr!..

— Näme bolsa, şo bolsun! Dünýä ýumrulýan bolsa ýumrulsyn! - diýip, Öwezmyrat batyr barha gazaba mündi.

— Batyr, dünýäde ýalňyz perzendiň bir gyzyň galdy. Hany bizden başga galjak nesil, zürýat? Indi bar umydymyz şol ahyry!

— Ah, sen meni nesil-zürýat bilen gorkuzmakçy bolýamyň? - diýip, Öwezmyrat batyr gygyrdy. Emma Mamagülün gasyn-gasyn bolan ýaňaklaryndan dür dānesi ýaly togalanyp gaçýan ýaşlara gözi düşende, geçmişiň bir howply günü ýadyna düşen ýaly bolup tisginip gitdi. Süňni bogun-bogun gowşady. Parahat ses bilen içini döküp başlady.

— Aý, Mamagül, ine sen bu dünýäň işine bir seret ahyry. Sen bir düşün ahyry. Ýadyňa düşýärmä, bir wagtlar eýranlylar gelip galamyzy gabanlarynda, biz nähili uruşýardyň. Siz aýallaram gol gowşuryp oturmandyňyz. Ine, seniň özüň nähili jan edipdiň. Kyn güne, agyr derde galyp, atylan oklary ýygnaýardyň hem bize ok ýetişdirýärdiň. Birnäçäňiz bolsa suw gaýnadyp, galanyň ýokarsyndan duşmanyň üstüne gaýnag suw eňterýärdiňiz. Daş diýmän, demir diýmän, tapan ýaraglarymyz bilen ýurdumyzy goramak üçin duşmana garşy çykýardyň. Bu zatlar näme üçindi? Näme üçindi, aýt ahyry, Mamagül! Gel-gel şeýle gara günler görüp kemala getiren çagaň bu gün seniň bar namysyňy ýere salyp, senden gaçyp gitse, sen näme diýersiň?! Näme diýersiň, aýt ahyry, Mamagül!

Her niçigem bolsa, Öwezmyrat batyr az-kem köşeşdi. Mamagül ýöwzerip, ýalbarmaga başlady.

— Näme-de bolsa, batyr, ynsap et. Olardan bize zyýan gelmez. Olardan önenleriň bize peýdasy deger. “Barlynyň bazary ýanynda» diýenleridir. Ýalňyz gyzyňa haýpyň gelsin - diýip, gyňajynyň ujy bilen gözüniň ýaşyny süpürdi.

Mamagül eje öz ömründe her hili gatylyklary, gara günleri gören adamdy. Ol bosa-boslugy, gaça-gaçlygy köp saparlar başyndan geçiripdi. Öwezmyrat batyryň oňa kân bir peýdasy hem degmezdi. Öwezmyrat batyr hemişe gaç-kowlukda uruşda

bolardy. Onuň üçinem bosguda maşgalany alyp çykamak işi Mamagülüň boýnuna galardy. İn ahyrky bosguda - şäher bosgusynda hem ol özüniň üç sany ýaşajyk çagasyny, öz boýnuna düşen başga-da bir ýetimje çagany bosgudan alyp çykypdy.

Mamagül eje süňni berk, daýaw adamdy. Emma onuň çagasy durmazak boldy. Onuň köp çagasy heniz ýedi ýaşyna ýetmänkä ölüp gitdi. Emma ol il ýaly göz yaş edip aglap, haý-waý edip ýörmezdi. Diňe janyna salyp, dymyp geçirirdi. Hatda in ahyrda jahyl çykan ýalňyz ogly ýarag ujundan ölüp, gapysynda gyzyň gana bulaşyp ýatyrka-da, Mamagül eje mertligini saklady. Diňe: “Allanyň salany-da, çekmeli-dä, başga çärämiz näme?” diýip, gam-gussasyny içine salyp oňupdy. Emma ýüreginden ýanýardy. Gündizini-gijesini agyr oýlar bilen içini hümläp geçirýärdi. Öz içinden: “Oglumyň adam sebäpli gana bulaşanyň anygyna ýetsemdim, gandarymy Öwezmyrada ýetirmän, dişim bilen çekeläp öldürerdim” diýýärdi.

Mamagüle Öwezmyrat batyrdan ullakan gazanç hem ýokdy. Ol göreniň hyzmatyny edip, özüniň çeper el hünäri bilen diýen ýaly çagalaryny ekleýärdi. Oba aýallary dokma ýüwürtmekçi bolsalar-da, tara ýüwürtmekçi bolsalar-da, başga bir iş başlamakçy bolsalar-da, Mamagülsüz başlamazdylar. Bir

geým biçdirmekçi bolsalar-da: “Mamagül eje, kömek et” diýip, onuň üstüne gelerdiler.

Üme bolsun, ýowar bolsun ýa-da şoňa meňzeş başga bir üýşmelen bolsun, Mamagül ejäniň bolşy beýleki aýallara meňzemezdi. Beýleki aýallar derrew kellelerini gybata gyzdyrardylar, dünýäň gürrüni ederdiler. Mamagül eje bolsa ol gybat-gürrüňleri eşitmeýän ýalydyr, hemişe öz işi bilen mübteladyr. Ol diňe özüne gerek gepi geplärdi, özünden soralan zada gysgajyk jogap bererdi.

Gyzynyňam häsiýeti Mamagülüň öz häsiýetine meňzeşdi. Şonuň üçinem şeýle ýuwaş maşgalanyň sabysyzlyk edip, äri bilen gaçyp gidişini il-halk gaty geň görüpdü. Oba aýallary öz aralarynda: “Gara ýer ýaly ýuwaş maşgalady, emma dogajady bilen başyny-gözünü öwürdiler” diýip gürrüň edişýärdiler.

Öwezmyrat batyr özüniň baş ýoldaşy Mamagülüň hemme häsiýetine gaty beletdi. Şeýle bolansoň, özüniň uzyn ömründe agyryşman gelen aýalynyň göz ýaşypa rehim etdi. Ýene, her näme-de bolsa, ol özüniň joşup gelen gaharynyň önüni saklap bilmedi, jany ýangynlyk bilew gürläp başlady:

— Aý, Mamagül, men Mamagülüň ýaşy bir çene bardy, ol her hili muşakgatlary başyndan geçirdi, indi akyllanandyr diýip ýördüm welin, seniň bu körzehin akmaklygyň ölinçäň aýrylmajak eken. Mamagül, gulak goý, men saňa bir zady

gürrüň bereýin. Gadym zamanda bir adam gabrystanlyga müjewürlik edýär eken. Ol müjewürlik eden bolup, agşamlaryna täze jaýlanan ölüleriň mazaryny agtaryp, kepenini soýýan eken. Ahyry ol görüp bendäniň başy ölüm ýassygyna ýetipdir. Şonda ol özüniň ýekeje ogluny ýanyna çagyryp: “Aý, oglum, men ölýän welin, meniň bir kesbim bardy, öliniň kepenini soýýardym, şol kesbim galjak, meniň kepen soýýanlygym hem ile mälim boljak. Soň il maňa gargyş eder” diýipdir. Onda ogly: “Aý, kaka, sen arkaýyn aýagyňy uzyn salda ölüber, şol kesbiňdeň saňa ýekeje-de gargyş gelmez, gaýta yüz-müň alkyş bolar ýaly ederin” diýip jogap beripdir.

Garry göriban müjewür ölenden soň, il-gün ýygnanyp, oňa kepen edip jaýlapdyrlar. Ogly bolsa atasynyň jaýlanan agşamy bir gazmadan uzyn gazyk ýasap, bir palta, bir pil hem bir pahna göterip, mazarçylyga barypdyr. Atasynyň mazaryny agtaryp, onuň meýdini görden çykarypdyr. Onsoň kepenini soýupdyrda, ýalaňaç maslygy süýräp, ýedi ýoluň çatrygyna eltipdir. Atasynyň ýalaňaç meýdini arkan ýatyryp, göbeginiň ýokary eteginden gazmadan ýasalan gazygy kakyp, onuň meýdini ýere çüýläp ötäýdipdir. Ol göribandandan önen oglanyň edişini neneňsi görýän, Mamagül? Ertesi ýoldan geçen ýolagçylar görseler ýoluň çatrygynda garmy gazykly ýalaňaç meýit ýatyrmyş diýýä. Bu ahwalaty gören adamlar: “Wah, wah, öň bir göriban bardy,

ol öliniň diňe kepenini soýýardy, başga zat etmezdi. Indi bir göriban döräpdir welin, öliniň kepenin-ä bir soýýar, ony ýola çykaryp garnyna-da gazyk kakýar, öňki göriban pahyra ýüz-müň alkyş” diýşip gidenmişler. Ilem bir işi gaýdan, “belki, öňki göriban öwredip gidendir” diýen oý, hiç kimiň kellesine gelmändir. Ine, Mamagül, seniň gyzyň bilen giýewiň şol ynsapsyz göribandyr. Biz bolsak indi gabrystana dönen adamlardyrys. Olar bize müjewür bolmagyň deregine, biziň kepenimizi soýa-soýa gitdiler. Indi olardan önenler bolsa, şol öliniň garnyna gazyk kakýanlardan bolup dörärler. Dünýäniň bolşuny, zamasynyň gerdişini özüň göre-göre gelyärsiň ahyry, Mamagül. Ine doganoglan, ýakyn garyndaşymyz Seyitmyrat begi neneň görýäň? Hemmesi şonuň ýaly.

— Näme etselerem özlerine ederler, batyr. Kyýamat günü öz ejirlerini özleri çeker.

— Muňa seret, gaýta kyýamat diýýär! - Öwezmyrat batyr gaharly gürlledi. - Akmak, olar kyýamaty seniň öýünde eýýäm gopardylar. Ogluň läşini gapynda serdiler. Mundanam beter kyýamat bolarmy? Ýagşy, Mamagül, gyzyň bilen giýewiň ganyny geçeyin, şolara tyg ýöretmäýin. Emma meniň başga işim bar. Ýolumdan goýma.

Ol şeýle diýdi-de, ýüzüniň ugruna çykyp gitdi. Mamagül eje yzynda agzyny aňkardyp galdy. “Batyr oglumyzyň ölümi

hakda bir habar aňan bolara çemeli” diýip, ol öz başyna hümrüdedi. Howlynyň agzyna çykdy. Ol ýerde hem uzak karar tapman, ýene gaýdyp öýe girdi. Ýöne şol gün Mamagül eje öýünde-de arkaýyn oturyp bilmedi, uzakly gününü zowzuldap geçirdi.

Öwezmyrat batyr şol çalt gidişine Begliniň oturan ýerine bardy. Ýöne olaryň oturan eýwanynda ne Begli bardy, ne beýleki ýoldaşlary. Dükanyň agzy hem ýapyk durdy. Öwezmyrat batyr derrew Seýitmyrat begleriň howlusyna ylgady. Howlynyň içine girdi-de:

— Seýitmyrat beg! - diýip gygyrdy. Birnäçe sapar gygyrany bilen jogap bolmady. Muňa onuň has-da beter gahary geldi. “Indi Seýitmyrat begiň özi çyksa-da, egri gylyjyny gerşinden salaýyn, sylamaýyn” diýen pikire geldi. Ýogsa onuň öňki hyýaly, bar kasty Seýitmyrat begiň ogly Beglidedi. Şeýle pikire gelen Öwezmyrat batyr indi Seýitmyrat begiň “beg” lakamyny hem taşlap:

— Aý, Seýitmyrat süýthor! - diýip gazaply gygyrdy. - Näme, baryň gyryldyňmy?!

Emma onuň sesine jogap beren bolmady. Howly obasy göçen gala meňzeýärdi. Uly-ha beýlede dursun, oýnamaga çykan oglan-uşagam ýokdy.

Köçeden geçip barýan Öwezmyrat batyr gazap bilen yzyna dolananda, Begli oýuň rejesiniň bozukdygyny aňypdy. Ol derrew dükançylara dükany ýapmagy tabşyrdy. Ýanyndaky ýoldaşlaryny hem alyp howlularyna ylgady. Howludaky adamlara, kakasyna ýagdaýy habar berdi. Özi bolsa medresä gaçyp baryp, bir hüjrä girdi-de, agzyny daşyndan gulplatdy.

Seýitmyrat beg bolsa öz gezeginde Öwezmyrat batyra töwella etdirmek üçin ahunlara, beýleki mertebeli adamlara habar etdi. Özi hem jaýlarynyň birine girip gizlendi. Öwezmyrat batyr gygyryp duran wagty ol jaýlarynyň birinde onuň sesini eşidip ýatyrdy.

— Seýitmyrat süýthor haw! Gyryldyňyzmy haw?! - diýip, Öwezmyrat batyr köp gykylyk etdi.

Dogrudanam, Seýitmyrat begiň il içindäki ýörgünli ady Seýitmyrat süýthordy. Emma onuň ýüzüne beýle diýip bilýän adam ýokdy. Ýüzüne onuň adyny Seýitmyrat beg diýip tutardylar.

Her näme-de bolsa, Öwezmyrat batyryň aňsat gidibermejegine gözi ýetdimi-nämemi, hatar oturan üç sany ak öýüň ortakasyndan:

— Ol obada ýok - diýip, kimdir biri ölügsi seslendi. Bu ses Seýitmyrat begiň baýry aýalynyň sesidi.

Şol arada söze salym ýok, üç öýüň işigindäki eýwanly tamdanam bir eprut kempir hasasyna söýenip eýwana çykdy. Bu bolsa Seýitmyrat begiň ejesidi. Hakykatyna seredeniňde, bu kempir Öwezmyrat batyryň hem degişli ýeňňesi bolmaly. Ol beýik eýwanda hasasyna söýenip, esli wagtlap sesini çykarman, Öwezmyrat batyra çişerilip durdy. Bir meýdan ümsümlük aralaşdy. Birdenem:

— Öwezmyrat jan, bu ertirden bäri gykylyk edip duran senmi? - diýip seslendi.

— Hawa, men.

— Näme gep, eýgilikmi?-diýip, kempir äm-sämsirän boldy. - Wah, ol Aşgabada oglunyň ýanyna gidipdi.- Ol ýene äm-säm kişi bolup, öňki sözlerini gaýtalady. - Näme eýgilikmi özi?

Bu kempiriň gaty köpbilmiş häsiýetlerine Öwezmyrat batyr belet borly, ol kempiriň bolşuna ähmiýet berip durmady. Ol:

— Seýitmyrat süýthoruň özi bolan bolsa, eýgilikdigini-däldigini özüne görkezerdim welin, arman özi ýok eken. Ogly Begli bolaýsa-ha, has ýagşy bolardy, maňa geregi şoldy - diýip, garry kempiriň sözünü kesdi.

— Onuň süýthorçulygyny sen nirede gördüň? - diýip, kempir hem sürünip başlady.

— Ol süýthorlaryňam süýthory. Ol ölüden kepen soýýanlardan. Ýöne ol ölüden kepen soýsa, men dirikä onuň hamyny soýjakdym.

— Bu nä päli azanlyk!

— Ýok, bu päli azanlyk däl, muňa azana musallat bolmak diýerler - diýdi-de, bu garry kempir bilen mundan artyk harçaňlaşyp durmagy özüne uslyp bilmedik Öwezmyrat batyr howludan çykdy-da, göni medresä baka gidiberdi. Medresä baryp hüjrelere aýlanmaga başlady. Ahyry medresäniň damyllasy:

— Ýaşuly, kimi agtarýaň? - diýip sorady.

— Men Seýitmyrat süýthorunyň ogly Begli mollany agtarýan.

— Nätjekdiň ony?

— Ony it çapan ýaly çapjak.

— Be, beýle bolmaz ahyry. Bu taýy adam öldürilýän ýer däl ahyry.

— Eýse onda, bu taýy ganhorlaryň gaçyp atalgasymydy?

— Agam, ahunlar bilse ýagşy görmez.

— Nämäni? Şu ýeriniň ganhoryň ýatagy bolanyny bilsemi ýa-da başga bir zat diýjek bolýaňmy? - diýip, Öwezmyrat batyr gözlerini depesine dikdi. Şol durşuny üýtgetmän sözünüň üstünü ýetirdi. - Şu gün şol ganhory tapyp berseňiz-ä bereniňiz, bolmasa-da medresäňize gan çaykaryn.

Bu gykylyk wagtynda talyplaryň ýekejesi hem hujresinden çykyp bilmedi. Ýöne olar gapydan yşyklaşyp seredişýärdiler. Damylla gorkdy.

— Agam, ol adam bizde ýok, onuň öten agşamky öýlerine gaýdyşy - diýip, sapalak atdy.

— Bolýar. Ol öýlerine gidenmiş eken. Ýöne men ony şu ýerden tapýançam, başga hiç ýerden gözlemen. Ol şu ýerden çykmabilse çykmasyň - diýip, Öwezmyrat batyr metjidiň eýwanyna bardy-da, gylyjyny öňüne kese basyp, aýbogdaşyny gurdy oturyberdi.

Metjit hujreleriň dogry garşysyndady. Onuň işiginde hem beýik eýwany bardy. Şonuň üçinem bu ýerden seredeniňde hemme hujrelere girip-çykýanlar görnüp durýardy. Öwezmyrat batyr bolsa awa garaşýan bürgüt ýaly bolup eýwanda otyrdy.

Damylla içki howly bilen hujreleriň arasynda gatnap, iki ýana zowzuldap ýördi. Garşy ahunyň ýanyna barýardy. Öwezmyrat batyryň öz töwellasyny almajakdygyna ahunyňam gözi ýetikdi. Öwezmyrat batyryň ahunlary, molla-işanlary beýle bir halap barmaýandygy ozalam ahunyň gulagyna degýärdi. Şonuň üçinem ahun ýeriň asty bilen bir ugruny tapyp, Seýitmyrat begiň üstüne adam iberdi. Onuň bir ugur tapmagyny tabşyrdy.

Seýitmyrat beg köp oýlanandan soň, ahyry näme etmelidigini bildi. Öwezmyrat batyryň gaty gowy görüşýän adamlaryndan birini tapyp, şony töwella etmek üçin iberdi.

Metjide gün guşluk galyberende gelen Öwezmyrat batyr öýle namaz wagty golaýlaşýança ýerinden galman oturdy. Bir seretse, ahun bilen biri tirkeşip ýetip gelýär. Damylla bolsa olaryň esli yzyndan gelýär. Öwezmyrat batyryň ýanyna ýetip-ýetmänkäler olardan biri:

— Salawmaleýkim, batyr - diýip seslendi.

— Waleýkim.

— Ýeri, batyr, bu nähili boluş? Bu saňa ýaraşjak zat däl-le. Bu oturan ýeriň metjit ýaly-la?..

— Demirçi, şu gün metjit däl, hut pygamberiň öz öýem bolsa gan çaykamaga çykdy - diýip, Öwezmyrat batyr demirçiniň ýüzüne dikanlap seretdi. Demirçi şol bir parahat äheňi bilen dowam etdi:

— Aý, ýok, batyr, munyňdan-a iş bolmaz.

— İş bolup bolman, demirçi, men iki başymy deňläp çykdy. Men ýene bir gezek Sibire gitmäge-de, ondan beterräGINE-de boýun. Onsoň bu işden zat çykarmy-çykmazmy, onçasyny özi bilýär.

Ahun sesini çykarman durdy. Ol Öwezmyrat batyryň damyllanyň üstüne gygyryp aýdan sözlerini eşidipdi, onuň

üçinem sem bolup durmakdan gowusynyň ýokdugyna düşünyärdi. Demirçiniň töwellasyny almadyk adamyň ahunyň töwellasyny almajakdygy bellidi.

— Sen gaty ýalňyşýaň, batyr. - Demirçi sözünü delillendirmäge durdy. - Ogluň ölümi hakda entek hiç kimi günälemäge esas ýok. Aslynda öz tüpeňi özüne degipdir ahyry. Bardy-geldi münkür bolýan bolsaňam, ilki bilen magadyna ýetmegiň gerek. Yzarlap ýörseň, ahyry bir gün ýüze çykar. Ýel aýdar, gün aýdar, adam gany ýerde ýatmaz. Ilki bir anygyna ýeter-de, etjek işiňi şondan soň ediberler. - Ol ahuna ýüzlendi. - Şeýle dälmi, ahun aga?

Diňe şundan soň ahun:

— Aý, hawa-la - diýip, çala başyny atmak bilen oňdy.

— Öňde biri: “kyrk ýylda ganymy aldym, ýene alňasaklyk edipdirin, howlугypdyryn” diýipdir. Alňasamak gerek däl ahyry.

Demirçiniň sözünüň şu ýerinde ahun ýene söze goşuldy.

— Hawa, “sabyr rahmandan, äwmek şeýtandan” diýenleridir - diýip, içginräk durdy. - Sabyrly bolmak gowy zat. Bu zatlaryň bary-da takdyry ezeldir.

Bu gürrüňlerden soň damylla-da bir-iki ädim öňe süýşdi. Öwezmyrat batyr, näme üçindir, sesini çykarmady. Ýene demirçi dowam etdi:

— Batyr, sen şu gezek menden geçip, meniň sözümi ýere salma. Meniň töwellamy al. Ýör, ikimiz gaýdaly. Baraly, maslahat edeli. Bu işi maslahatly eden ýagşy. Ondan soňam bir zady ýadyňdan çykarma. Seýitmyrat saňa daş däl ahyry. Ol seniň doganoglanyň. Garyndaşlyk arasynda bu gürrüň nämä gerek?

Öwezmyrat batyr bir salym böwrüni diňläp oturdy-da, donuny kakyşdyryp ýerinden turdy.

— Haý, demirçi, gelen sen bolduň - diýip, ahmyr bilen başyny ýaýkady. - Men seniň sözüňi ýykyp biljek däl. Emma senden başga müňüsi gelenem bolsa, meniň üçin daşa ýagmyr ýagan ýalydy, tapawudy ýokdy, şu gün şu taýda gylyjyň hökümini ýöretjekdim. Bolýar, demirçi, ýör, gaýdaly.

— Senden tamamam şeýledi, batyr - diýip, demirçi egninden agyr ýük aýrylan dek uludan demini aldy. Öwezmyrat batyry yzyna tirkäp, öýüne eltdi.

Mamagül ejäniň şol aýagy bişen dek zowzuldap ýörşüdi. Bularyň baranyny görüp, onuňam jany ara girdi. Dessine çay gaýnadyp, önlerinde goýdy.

Çay başynda Öwezmyrat batyr bolan işi ussa gürrüň berdi. Demirçi oňa it-eşekleriň sözi bilen ýürek çişirip ýörmezligi sargady. Başga-da birnäçe maslahatlar berip, öz öýüne gaýtdy.

Şol günden soň Öwezmyrat batyr birnäçe günläp howlusyndan çykmady. Ata ot ýygmak işini hem Mamagül ejäniň özi etdi. Ýöne Öwezmyrat batyr hemme zady içine salsa-da, gep-gürrüň ýatmady. Şol wakanyň bolan gününüň hut ertesi: “Öwezmyrat batyr däliränmiş. Öl ahunlaryň medresesine baryp, baryňzy uçdan-tutma gyraryn, metjidiňize gan çaykaryn diýip, eli ýalaňaç gylyçly dyzanmyş, ony köpläp tutup, zor bilen zynjyrlanmyşlar” diýen myş-myş habar göýä ýyldyrym çakan ýaly bolup, tutuş oba jar boldy.

Öwezmyrat batyr gündizlerine özüniň köne howlusyndan çykman, başyny basyrynyp ýatsa-da, gijelerine dünýä syganokdy. Uzyn gijesini atynyň töwereginde aýlanyp geçirýärdi. Gije ýarymdan agandan soň, atyna münüp, niredir bir ýerlere gidýärdi. Ýene daň saz berer uçurlarynda gelip, atyny ýatagynda baglap ýatýardy.

Onuň, gijeler nirä gidip, nireden gelýänini bir özi, birem aty bilýärdi. Başga bilýän ýokdy. Hatda Mamagül eje-de bu işden habarsyzdy.

Şeýle ýagdaýda birnäçe gün geçdi. Ahyry bir gün Mamagül eje:

— Batyr, beýdip, gije-gündiz aç-suwsuz syryljap ýatmasana. Senem bir daş-iç çyk ahyry - diýip dillendi. Öwezmyrat batyr oňa:

— Năme, Mamagül, ot ýygmak halys irizäýdimi? Bolmasa, oty agşamlaryna özüm alaryn - diýip jogap berdi.

— Ýok, ýok, irmek däl - diýip, Mamagül eje ýürekden gürlledi. - Ýöne daş-ıç çyksaň, göwnüň açylarmyka diýip aýtdygymdy. Köp wagtdan bári atyňam şowür görenok. Bu janawaryňam gezim göresi geldimikä diýýärin.

— Aý, Mamagül, ot ýygмага ýaltanmaýan bolsaň bolýar, at bilen meni alada etme - diýip, Öwezmyrat batyr ýene kellesini ýassyga goýdy.

Ol ýene bir hepdäni şol boluşda geçirdi. Şondan bir gün soň ir bilen Mamagül eje täret gylmaga çykanda, Öwezmyrat batyr başyny ýassykdan galdyrdy-da:

— Mamagül, atyň keçesiniň giden ýeri bolsa seredişdir. Başga-da esbaplaryna esewan bol. Horjunyňam ýyrtyk-ýirik ýeri bolsa seret - diýip tabşyrdy.

Mamagül eje Öwezmyrat batyryň tabşyran işlerini bitirdi. At keçesiniň giden ýerlerini ýamady. Horjunyň ýyrtylan ýerlerini torlady. Başga esbaplarynam kem-käs ýerlerini düzetti. Öwezmyrat batyr agşam turup, öz beren tabşyryklarynyň nähili ýerine ýetirilendigini barlaşdyrdy. Hemmesini gözden geçirip, göwni hoş bolandan soň, çay içdi, çörek iýdi.

Hemişe ýassy namazyny okap, irgözinden ýatmak Mamagül ejäniň adatydy. Ol bu günem öz adaty boýunça irgözinden

ýatdy. Öwezmyrat batyr bolsa öz başyna hysyr-pysyr edip, nämedir bir zatlar edýärdi, nämedir bir zatlary taýýarlaýardy. Ol şol hysyrdanyp ýörşüne gijäniň bir wagty öz işini gutardym etdi. Bir meýdan böwrüni diňirgäp durdy. Il ýatar uçurlarynda howlusyndan çykyp, demirçiniň ýanyna baryp geldi.

Öwezmyrat batyryň birnäçe günläp gijeler ýatman atyny seýisläp, gezdirip şöwür çekip ýörmegi uzak ýola taýýarlanmagyň alamatydy. Demirçiniň ýanyndan gelenden soň, ol at keçesini hem köne ýapynjasyny atynyň syrtyna bökderdi. Aňry-bäri salyp taýýarlap goýan horjunyny bökderginiň üstünden berkleđi. Hemme zadyny taýýar edenden soň, tama girip gyljyny guşanyp çykdy. Atyny gazykdan çözüp, idip öýüň gapdalyna bardy-da:

— Mamagül! - diýip, ýuwaşja seslendi.

Mamagül ukusyna gaty sakdy. Ol “hä!” diýip, derrew ýerinden turdy.

— Hany, bäri çyk.

Mamagül çykyp görse, Öwezmyrat batyr çyny bilen bir tarapa ugramaga taýýarlanylpydyr. Mamagül soramakçy bolan mahaly Öwezmyrat batyr öňürtiläp:

— Mamagül - diýip, assalyk bilen söze başlady, - Men häzir ugraýan. Meniň haçan gaýdyp geljegim belli däl. Ýöne sen meni hiç alada edinme. Eger aç-hor

bolan wagtyň bolsa, gerek zadyňy baryp demirçiden soragyn. Başga gapydan baraýmagyn. Demirçä: “Batyr gelyänça birneme karz ber” diýäýgin, düşdünmi?

— Düşdüm welin, batyr nirä gitdi diýseler, näme jogap bereýin?

— Demirçi meniň gitjekligimden habarlydyr.

— Ýok, başgalar sorasa diýýärin.

— Walla, gürrüňi köpeldýärsiň-aýt, Mamagül. Sen näme tapmaýarmyň? Haýsy ugra, nirä gidenini bilemok diý. Aşgabat diýdimi, Tejen diýdimi, bir ýer-ä gitdi diý. Näme seniň diliň agyrýarmy? - Ol soňky jümlesini aýaklady-da, atyna münüp sürüp ugrady. - Hoş, sag bol, Mamagül.

— Alla ýaryň, batyr - diýip, Mamagül eje sekiniň üstünde dikilip galdy.

Öwezmyrat batyr atyny sürüp, howlynyň agzyna bardy, atyň başyny hyrra yzyna öwürdi-de Mamagülün ýanyna geldi.

— Hawa, Mamagül, men saňa ýene bir zady sargamagy ýadymdan çykarypdyryn - diýdi. - Ol namys getiren gyzyň ýa-da giýewiň howlyň işiginden geläýseler, habarlarynam almad, kowup goýber. Gelmesinler.

— Bolýar, batyr.

— Hoş - diýip, Öwezmyrat batyr gelşi ýaly yzyna dolandy-da, atyny sürüp howludan çykyp gitdi.

Daňyň öň ýanlarynda dogýan şamlan aý ýaňy ýerden saýlanypdy. Onuň kümüşleç şöhesi Öwezmyrat batyryň ýagyrmysyna ýagty salýardy.

Öwezmyrat batyr nirädir bir uzak ýola ýolagçydy. Emma onuň nirä, näme üçin gidýändigini hiç kim bilenokdy, ony ýeke demirçi bilýärdi.

Öwezmyrat batyryň gördüm-bildimsiz uzak ýola ýolagçy bolmagy, ol hakda il arasynda ýaýran “däliränmiş” diýen myjabatlary has-da artdyrdy, öňki myjabatlaryň üstüne täze-täze myjabatlaryň döräp gitmegine sebäp boldy. Biri “Öwezmyrat batyr bus-bus bolupmyş, öýünden çykyp bilmän ýatyrmyş” diýse, ýene biri “Öwezmyrat batyry öwlüýä ýykypmyşlar, öwlüýä dünýeýärmişin” diýýärdi. Birnäçeleri bolsa “Öwezmyrat batyr zyr däli bolup, düze, daga-daşa urup gidenmiş, onuň nirä gidenini aýaly hem bilmeýärmiş” diýişýärdiler. “Öwezmyrat batyryň jyny molla düşüpmiş, molla görse, jyny atlanyberýärmiş, onuň bir molla uçugy barmyş, ol bir mollany öldürmän dynmaz” diýýänlerem bardy. Dili şerebeli adamlar olara “jyny molla düşen bolsa, aýby ýok, garamaýak bilen işi bolmasa, bolýar” diýip jogap berýärdiler. Garaz, her bir meýlisde, her bir märekede birnäçe wagtlap adamlaryň gürrüňi şo boldy.

WEPALY DOSTLAR

Gün giç öýläne sanypdy. Bir adam sag egnine dag umgasynyň läşini göterip, obanyň öňündäki dagdan aşak indi. Bu adamyň egninden asan hyrlysynyň aýaklary göýä ýabak göteren ýaly ýokarda somalyp gelýärdi. Bu adam dagyň düýbüne düşdi-de, bir bolgusyzja ýoda bilen obanyň ileri çetindäki gapysy tamly ak öýlere baka ýüzlendi.

Bu öýleriň töweregi oğlan-uşak, aýal-erkekden doludy, nähilidir bir desga bilen joşgunly hereketdedi, biş-düş taýýarlanýardy. Daş-töwerekde oýnap ýören çagalardan bir gyzjagaz egni umgaly gelýän adamy dagyň başynda salgym atyp görnen badyna seljeren bolmaga çemeli:

— Kaka, awçy ata gelýär - diýip gygyrdy.

— Bu nä, özüniň geleni gowy boldy-ow! - diýip, heniz sakgalyndan ak sepmedik, ýaşy kyrkdan atan, sypaýy geýnen bir adam begençli seslenip öýden çykdy. Dagdan inip gelýän awça çişerilip seretdi. - Hakykat özi, tanapsyň.

Ol awçy gelýänçä, o ýan, bu ýan gezmeläp, daşarda boldy. Awçy onuň ýanyna ýetip gelýärkä:

— Salawmaleýkim - diýip, nazymly ses bilen sogduryp salam berdi. Öý eýesi onuň salamyny aldy.

— Batyr, mahalynda gelip ýetişdiň. Hoş geldiň, sapa geldiň - diýip begençli seslendi.

Awçy öý eýesiniň bu gürrüňine pikir bermeýän bir görnüşde egnindäki läşi düşürdi, ony öýüň gapdalynda goýdy. Hyrlysyny egninden aýryp, tama söýedi. Diňe şondan soň:

— Oglan-uşak, mal-baş sag-aman oturanmysyňyz? - diýip, saglyk-amanlyk soraşyp başlady. Öý eýesine gezek bermän gürrüňini dowam etdi. - Size gaýdyberdim. Şu ýakyndaky oba gelýen ýolagça duşdum. Şujagaz şarany elteýin hem saglyk-amanlyklaryny bileýin diýdim. Bujagaz läşi hem şol ýolagçynyň ulagyna dakyp getirdim. Ýogsa muny şondan şuňa göterip getirmek maňa eýgertjegem däl eken. Indi ýük götermek kyn düşýär. - Soňra ol ýene saglyk-amanlyk soraşmaga dolandy. - Hemme sag-salamat oturanmysyňyz?

— Şükür hudaýa, saglyk-salamatlykdyr. Gelseň, gowy edipsiň, batyr - diýip, öý eýesi hormat bilen gürlledi.

— Adam durdugyça ysgyndan galaýjak öýdýän - diýip, awçy ýene garrylykdan zeyrenjiräp başlady.

— Batyr, sen beýle garrap ýören dälşiň-le - diýip, öý eýesi oňa teselli bermekçi boldy.

— Bo-how, kän gar basylandyr, batyr. Men ýaga düşemde on sekiz ýaşymdadym - diýip, awçy sözünü kesmän gürlledi. - Men ors gelende kyrk ýaşyma giripdim. Ondan bärem ýene on

bäş ýyl geçdi. Hasap et-de görüber. Şonda men dogry elli bäş ýaşamaýanmy? Onsoňam bu adamlaryň başyndan nähili günler geçdi. Gün görmedik ahyry. Adamy şolam garradýar-a.

— Men sizi köp bolsa elli töweregindedir diýýärdim welin, beýle däl eken-ow - diýip, öý eýesi geňirgendi.

— Ýok, ol beýle dälidir. Men altmyşa ýakyn bardym. Men öz tirkeşen deň-duşlarymyň köpüsinden uludyrn, batyr. Öwezmyrat batyram menden bir ýaş kiçidir - diýip, awçy gürrüňiniň yzyny Öwezmyrat batyra sowdy. - Haý, pahyr, Öwezmyrat batyryň haly, gör, neneň bolduka? Soň ondan hiç habar eşiden dälsiň?

— Batyr, ondan habar bar. Asyl Öwezmyrat batyryň özi häzir şu ýerde.

— Aý, ýog-a, Öwezmyrat batyryň özi şu taýda? - Beýle jogaba garaşmadyk awçy tarsi yerinden galyp, öý eýesi bilen boýdaş boldy. - Batyr, sen muny degşip aýdýarmyň ýa-da çynyňmy? Ol bu ýakalara düşer diýip, ýatsam-tursam kelläme geljek däl ahyry.

— Ol geldi, özem gaty horugyp gelipdir - diýip, öý eýesi başyny galdyрман, parahat gürlledi.

Awçy ynamsyz bir garaýyş bilen töweregine garanjaklady:

— Hany onda, nirede ol?

— Ol basym geler, ol atyny gezime çykardy. Sen ýadansyň, batyr. Geç, otur, dem-dynjyňy al.

— Be, ölmedik adam ýene görüşäýjeg-ow. Pahyr nähili horluklary başyndan geçirdi. Patyşanyň Sibirinem görüp geldi - diýip, awçy öz başyna hümrüdedi.

Awçynyň öňüne çay getirilip goýuldy. Ol çay içmäge oturdy. Öý eýesi hem bir çäynegi öňüne aldy. Ol oturan ýerinden “ol işi beýdiň, bu işi beýdiň” diýip, töweregindäki maşgalalaryna ýumuş buýurýardy.

Awçy çay içip ýören adam däl. Ol hemişe öňüne çäynek goýlanda, “aý, şüý-ä biziň bir halaýan zadymyzam däl, ýöne garaz hödür-dä” diýip aýdardy. Emma ol bu sapar sesini-üýnünü çykarman, çayyny ilň agdaryşy ýaly edip agdardy. Çünki häzir onuň küýi başga zatdady. Ol çayyny agdaryp, bir käse guýdy-da, öý eýesiniň ýüzüne garady:

— Horlanyp gelipdir diýdiňmi, batyr? - diýip sorady.

— Hawa, gaty horlanyp, bize geňeşe-maslahata gelipdir.

— Ol kimden horluk gördükä?

— Kimden bolar öýdýäň, elbetde, adama adamdan horluk gelýär. Bu zatlary özüňem göre-göre gelýärsiň. Adam pahyr hudaýdan gelen horlугy horlugam hasap etjek däl ahyry.

— Ol dogry-la. Ýöne men ýene patyşadanmyka diýip oýlapdyryn.

— Patyşa tarapyndan bolanda -da, ol horlugam edýän şolar ýaly adamlar ahyry. Ony öň Sibire iberdenler kimdi? “Başga ýagyň bolmasa, babadaşyň ýokmy?” diýen ýaly, ýa öz garyndaşyňdan, ýa-da şoňa meňzeşden gelýär-dä horluk - diýip, öý eýesi Öwezmyradyň başyna düşen horlugy gysgaça gürrüň berdi.

Öý eýesiniň bu gürrüňini diňländen soň, awçy bir salym dymdy. Ara bir meýdan ümsümlük düşdi. Ara düşen tukat ümsümligi bozmaga ol ikisiniň hiçsem gyssanmady. Diňe daşarda oýnaşyp ýören çagalaryň jagyl-juguly, gazan-ukaç, gap-gaçlaryň şakyr-şukury eşidilýärdi.

Awçynyň görnüşi edil aýratyn bir ýerde görnüşe goýaýmalydy. Onuň gök balagynyň agzy bir gulaja ýakyndy. Dokama uçgurynyň seçekleri dyzyna düşüp ýatyrdy. Onuň egnine geýen donunyň asly haýsy reňkde bolanyny saýgarmak kyndy, günün aşagynda agarypdyr, onuň üstesine-de aw gany syçrap, onuň bar ýerine menek-menek tagma salypdyr. Onuň biline guşanan ak guşagynda her dürli asylgy zatlary görmek bolýardy. Daşyndan seredeniňde, olar neşe üçin düzülen bir bezegdir diýip güman etmek mümkindi. Emma olaryň her haýsy öz ýerinde bu adama hyzmat edýän guraldy. Ine bu teletinden edilen seçeklije togalajyk guty däri gutusydy. Ine bu ýasyrak, tegelek seçekli teletin gap serkeçdi,

awçy oňa kâse hem aňry-bäri zat salýardy. Ine bu teletin gap onuň ýanjygydy, onuň içinde çakmak daşy, gowy, mis hem ýene şoňa meňzeş zatlar bardy. Ine bu çelege meňzeş, depesi guýguçly teletin gap bolsa onuň ýanyna suw göterýän mytarasydy. Onuň başyna telpek ornuna eýlesini-beýlesini gysyşdyryp geýen derisiniň haýsy haýwanyň hamy boldugyny saýgarmak mumkin dälidi. Onuň çal symgylt tüýleri seçelenip ýatyrdy. Aýakgap ornuna aýagyna çeken hamynyň hem haýsy haýwanyň hamydygyny biler ýaly dälidi. Çünki onuň gyrşy çykyp, diňe aýagynyň burunlarynda az-owlak tüýi galypdyr. Ol dag awçylarynyň ýeňiljek çarygyna meňzeýärdi. Hyrydar göz bilen seredeniňde, bu adamyň şu sypaty Gökdepe urşundan öňki döwri göz önüne getirýärdi.

Bu ikisi göýä bir uçsuz-gyraksyz deňze düşüp, gulaçlap ýüzüp aňyrsyna çykyp bilmän urunýan dek, esli wagtlap çuňňur pikire batyp oturdylar. Bu agyr dymyşlygy ahyry awçy bozdy.

— Şeýle diýsene, horlapdyrlar diýsene - diýip, uludan demini aldy. Tirsegine söýenip gyşaryp ýatan öý eýesi kâsesine çay guýdy.

— Hawa, batyr onda-da nähili horlamak - diýip, içini hümetledi. - Ýeke ogluny öldüripdirler, ýalňyz galan ýekeje gyzyny azdyryp gaçyrypdyrlar. Bu zatlaryň ýaşynyň

soňundaky adama nähili horluk bolup degjekdigini özüň oýlaper. Garyplyk, ýoksuzlyk horlugy hem onuň üstesine.

— Aman batyr, sen Öwezmyrat batyry Gökje bosgusyndan soň tanap başladyň. - Awçy sowan çayyny horp-horp owurtlady. - Ýöne şu adam göwhere barabar gaty gymmatly adamdyr.

— Onuň gymmatyny menem bilýän, batyr - diýip, öý eýesi ara söz goşdy. Awçy sözüniň yzyny dowam etdi:

— Men sekiz doganyň biridim. Meniň atyň dişi ýaly, özüne göwni ýetýän ýedi sany agam bardy. Men hemmesiniň kiçisidim. Agalarymyň arkasyndan tarhan gezyýärdim, harç edýärdim, il arasynda meniň adym Kany beg, Kany beg bolup ýöredi. Men şol ýaş yetginjek wagtyň Öwezmyrat batyr bilen dost bolup gezerdim. Men şol wagt öz ýanymdan “men sekiz doganyň biri, men ýaga düşäýsemem, agalarym dessine gaýdyp satyn alarlar” diýip pikir edýärdim. Şol pikir edişim ýaly, men on sekiz ýaşymdakam ýaga ýesir düşdüm. Meni Gazmine eltdiler...

Gürrüňe kellesi gyzan awçy başyndan geçen wakalary Aman batyra gürrüň edip berdi. Özüne Öwezmyrat batyryň hossar çykanyny aýtdy. Aman batyr bolsa onuň gürrüňini aňk bolup diňleýärdi. Wagtal-wagtal häsini berýärdi. “Hany, onsoň

soňy nähili boldy?” diýip, öňe-öňe omzaýardy. Awçy gürrüňini tamamlandan soň, ol:

— Beý, Kany batyr, men seniň bilen köp ýyllap tirkeşenem bolsak, henize çenli bu gyzykly kyssany bize gürrüň bermän saklapsyň - diýdi.

— Hawa, Öwezmyrat batyr şeýle adamdyr. Kyn günde agalarymdan öňe düşüp, hossar çykan Öwezmyrat batyrdyr - diýip, Kany batyr öňki aýdanlaryny gaýtalady. - Soňraky ýagdaýlary bolsa, batyr, seniň özüň bilýäň. - Ol sözüne bir azajyk dyngy berip, böwrüni diňläp oturdy. Soňra Aman batyryň ýüzüne garady. - Aman batyr, bu ne köp eglendi? Geler ýerde gelmedi-le bu, ýa meniň özüm howlugýarmykam?

— Geler, awçy, geler, alňasama - diýip, Aman batyr oňa basalyk etdi. - Ol atynyň suwuna degen bolup, o ýan, bu ýan hysyrdanyp ýörendir. Belki, otam alsa alýandyr.

Ol ikisi tirkeşip daş çykdy. Aman batyr töweregine garanjaklady-da:

— Hanha, gelyär - diýip, Kany batyra ýüzlendi. Kany batyr onuň görkezen tarapyna garady.

— Henizem munuň şöl hemişekiligi-ow. Bu atyny özünden başga ynanmaýar-ow - diýip seslendi.

Bir salymdan soň at ýatagynda bu üç batyryň gyzykly şowhun bilen gygyryşyp görşüp, saglyk-amanlyk soraşyp

duruşlaryny görenlerinde hatda üm bilmez çagajyklar hem oýunlaryny goýup, aňk bolup, agyzlaryny açyşyp galdylar. Öwezmyrat batyryň atyny gazyga daňyp duran ýaş ýigit bolsa olaryň bolşuny synlap durşuna aty bir gazyga baglap, bir çözüp duranyny hem duýanokdy.

Soňra üç dost çay başynda gürrüňi dowam etdi. Olar gürrüňe gyzyyp, wagtyň nähili geçenini duýmadylar. Könäni ýatlaşyp degişdiler, gülüşdiler. Kany batyr bolsa “Men şu duşuşygymyza henizem ynanmajak bolup durun, ýa düýşümdir, ýa-da süýji bir hyýaldir öýdýän” diýip, häli-şindi gaýtalaýardy.

Aradan esli wagt geçenden soň, hyzmat edip ýören ýaş ýigit gelip, naharyň häzir bolanyny duýduryp gitdi. Öwezmyrat batyr:

— Aman batyr, soramak aýyp däl, bu göwni açyk, yhlasly ýigit seniň kimiň bolýar? - diýip sorady. - Gelelim bäre iki gün boldy. Emma soramagyň ýagdaýyny tapmadym. Men göremde ogluň gaty ýaşdy. Ogluň diýeýin diýsem, size meňzeyän ýeri ýok.

Öwezmyrat batyryň bu barada soramagy ýöne ýerden däl. Sebäbi ol geleli bäre bu ýigit hem oňa edil Aman batyryň özi ýaly yhlas bilen hyzmat edýärdi.

— Batyr, bu ýigit meniň giýewim. Şu üç öýüň çetkisem şunuň öýüdir - diýip, Aman batyr jogap berdi.

— Şeýle diýsene, ogluňa meňzemeýär diýdim-le.

Aman batyr çalaja ardynjyrap, gamgyn gürlledi:

— Aý, batyr, maňa şu oglumdan gönençlik bolmajak öýdýän. Perzent diýilýän ata-enä wepa berse ýagşy. Wepa bermejek bolsa, perzent bolandan bolmany gowy. Meniň şu oglumam ahyry wepa bermezmikä diýýän. “Boljak oğlan bolşundan belli” diýipdirler. Oglanyň adam boljagy-bolmajagy başdanam-a belli welin, ýanyna bir gylly kelle getirilenden soň has açyk aňladýar. Men oglumy öýerdim welin, ondan soň muňa iş hoş ýakmaýan ýaly göründi. Menem üstüne bir öý dikdim-de, goşuny başgaladym oturyberdim. Indi körem bolarsyň işlemän diýdim. Birneme mal-gara bölüp berdim. Soň bir atym bardy, elini ýüzüne tutup: “Kaka, şu atyňam maňa ber” diýdi. Onam berdim. - Aman batyr gazykda duran ata tarap elini salgady. - Ine bu aty bolsa soň satyn aldym. Indem oglum el direme eklenç gözläp, atlanyp onda-munda kaňkaýar. Özem baýarçy bolupdyr. Baýarlaryň ýanyna gatnaýar. Ine düýn “pylan baýaryň ýanyna gitjek” diýip, ir bilen atlanyşy, indem on günden gelyärmi, baş günden gelyärmi, alla bilsin. Asla men onuň şu baýarçylygyny halamok.

Kany awçy maşgala gürrüni wagtynda ýagşydan-ýamandan bir zat aýtman, diňçi bolup oturdy. Öwezmyrat batyr hem diňe:

— Năme-de bolsa, Aman batyr, “bagyragyň bary ýagşy” diýendirler, perzendiň bary ýagşy - diýip goýdy.

Aman batyryň bu käýinçli gürrüňinden soň üç dostuň arasyna tukat ümsümlik aralaşdy. Her haýsy öz ýanyndan içini gepledip pikire çümdi, özem her haýsy bir köçeden gopýardy.

Güýz gününüň ýakymsyzja şemaly ösýärdi. Bu şemal akrabyň ýakyndygyny duýduryp, gyşyň gazap sowuklaryny ýadyňa salýardy. Tamyň bir gapdalynda howalanyp oturan beýik çynaryň saralyşan ýapraklary şygyrdaşyp ses edýärdi. Öň hem paýhyn bolup, çynaryň astyna düşek ýaly bolup ýazylyp ýatan ýapraklaryň üstüne täze ýapraklar üznüksiz gaýmalaşyp dökülýärdi. Bu gamgyn görnüş dostlaryň tukatlygyny has-da artdyrdy. Öwezmyrat batyr bu tukatlygy bozmak üçin Kany batyra habar gatdy:

— Kany batyr, il batyrçylykdan elli bizar el çekenem bolsa, seniň şol “ant” diýip, henizem batyrçylygyňy taşlaman ýörşüň-ow.

— Ýok, batyr, ol beýle däl - diýip, Kany batyr jogap berdi.
- Asyl men batyrçylygy şol siz dargap, meni ýeke goýan günüňizden ýüregimden çykaryp taşladym. Men batyrçylyk hakdaky pikiri kellämden çykaryp taşlandygymy hiç kime

aýtmassamam, muny il-günem hut şol günden bilip başlady. Indi şu jelegaýdaky ýaýlalarda meniň adymy Kany batyr diýip tutsaň, hiç kim tanamaz. Emma Kany awçy diýseň welin, tanamaýan bolmaz.

— Onda seniňkem meniň adymyň il arasynda Öwezmyrat sibir diýlip tutulyşy ýaly bolupdyr-da? - diýip, Öwezmyrat batyr göwnüaçyklyk bilen ýylgyrdy. - Ýöne şol buljum gaýalarda, garaňky daglarda ýeke gezmegem bir batyrlykdyr.

Şol wagt ýaňky ýigit eli kündüklü gelip, bularyň eline suw akytmakçydygyny aňlatdy. Bular ellerini ýuwmak üçin ýerinden turdular. Üçüsi hem üç ýerden goşawujyny uzatdy. Ýigit bularyň üçüsiniňem eline gezegine suw akytmaga ýetişýärdi. Bularyň elini ýuwduryp, ol ýigit öz işiniň yzyndan gitdi. Kany batyr donunyň syýy bilen elini süpürüp durşuna:

— Men-ä gys ýakynlap ýörmikä öýdýän - diýdi. - Suwuň sesi adamyň gulagyna ýakymсыz degýär. Garradykça adamyň sary gaçyp ýör öýdýän.

Öwezmyrat batyryň gelmegi bilen Aman batyr şu gün irden bir semiz goýny soýup, söwüş edipdi. Öýüň töweregindäki bu günki guwul-çuwulam şonuň üçindi. Semiz goýnuň etinden üç-dört dürli tagam häzirläpdiler. Dört-baş çanak çekilip, orta goýuldy.

— Ine, kim haýsyndan halasa, şondan iýsin. Hany, batyr, al bakaly - diýip, Aman batyr Kany batyra ýüzlendi.

— Hany, alyň bakaly, “urşuň geňeşi ýok” diýipdirler - diýip, Kany batyr elini nahara uzatdy. Onuň yzy bilen beýleki üç el hem çanaklara baka uzady. Dört sany el dynman çanaga inip çykýardy. Nahar iýildi, töwir galdyryldy. Çanaklar ýygnalyp, ýene ellere suw akydylandan soň, ýerlerinden turup, öýüň töweregine gezim etdiler. Öwezmyrat batyr atynyň töwereginde aýlanyp, öz başyna dyrmanyp ýördi. Eýýäm gün gyzar ikindi ýerine barypdy.

Bu gezim onçakly uzaga çekmedi. Tiz-tiz biri-birine arany ýakynladyp barmaşa, biri-biriniň gürrüňine ten berşip, ýene ahyrky pellä gelip ýetdiler. Gyzykly gürrüňiň arasyny Aman batyr bozdy.

— Agşam sowugam düşäýdi. Içerde otursak gowy bolsa gerek - diýdi.

— Şondan gowusy ýok öýdýän - diýip, Kany batyr onuň sözünü tassyklady.

Üç dostuň arasynda henize çenli bolan gürrüňler birinji duşuşygara gürrüňidi. Olaryň gürrüňiniň iň gyzykly ýeri entek öňde galypdy. Şonuň üçinem olaryň üçüsi-de öýe girmegi makul gördi. Aradan salym geçmänkä, çüýşeli çyra ýanyp,

bezegli tamyň içini gündizlik ýaly etdi. Dostlar gök çäýýň başynda gyzykly gürrüňe başladylar.

Öwezmyrat batyr bu ikisiniň ýanyna öz dostlarynyň arasynda iň wepalysy diýip gelen adamdy. Olara dadyny aýtmak üçin, maslahat soramak üçin gelipdi. Munuň üstesine-de ol soňky aýrylyşykdan soň, bularyň arasynda iň gyzykly wakalary başyndan geçiren adamdy. Oňa görä-de bu gün agşam gürlmek gezegi Öwezmyrat batyryňky boldy. Emma ol öz başyndan geçiren kyssasynyň haýsy ýerinden başlaýagyny bilmän, sagynýan ýaly bolup oturdy.

— Aslynda siz nähili ele düşdünüz? - diýip, Kany batyr gürrüňe ýol arçady. - Biri “olar öýe baranlaryndan soň, her haýsyny öz öýünden alyp gidipmişler” diýýär. Başga birnäçeleri “olar bir ýerde düşüp, uklap ýatyrkalar daşlaryny gabapmyşlar” diýýär. Ýene biri “gidip barýarkalar, bir dagyň öwrüminde daşlary gabalypdyr” diýýär. Men aýtdym, “äý, ol-a bolmajak zat, olar dirikä daşy gabalsa, ýa öler, ýa öldir” diýdim. Birnäçeleri bolsa “olary sizi sylaglaýjak diýip, aldap çagyryp tutupdyrlar” diýýärler. Batyr, il arasynda şunuň ýaly tükeniksiz myş-myş gürrüňler bar. Biz bularyň haýsy birine-de ynanjagymyzy bilemzok.

— Siziň özüňiz nähili bolup ele düşendiris öýdýäňiz? - diýip, Öwezmyrat batyr Kany batyra gaýtaryp sowal berdi.

Aman batyr bir zat diýmekçi bolup taýýarlandy, emma näme üçindir, dilini dişläp saklandy, Kany batyryň gürlärine garaşdy.

— Biz bularyň haýsyna ynanjagymyzy bilmedik, indem dogrusyny seniň özüňden eşideris - diýip, Kany batyr gürrüňi çöp döwlen ýaly etdi.

Öwezmyrat batyr bir salym oýlanjyrap oturdy. Onsoň:

— Şol wagt anty bozup, öýli-öýümize gaýtmak gürrüňini tapan kimdi? - diýip, bir zady ýadyna saljak bolýan ýaly, dostlarynyň ýüzüne garady.

— Aramyzda bu gürrüňi ilki tapan Hal mollady - diýip, Aman batyr onuň bu soragyna ýüzüniň ugruna jogan berdi.

— Hawa, Hal molla-da bolsa bolýandyr - diýip, Kany batyr gümansyradyp, göwünli-göwünsiz gepledi. Aman batyr:

— Gümansyratma, batyr, ilki gaýtmak gürrüňini tapan soldy - diýip, kesgin aýtdy.

— Gümansyratmak gerek дәl, şol gürrüňi ilki tapan, dogrudanam, Hal mollady - diýip, Öwezmyrat batyr Aman batyryň sözlerini tassyklady.

— Hawa-la, dogry-la - diýip, Kany batyr ylalaşdy, Öwezmyrat batyryň gürrüňiniň yzyny diňlemäge taýýarlandy.

— Ýeri, onsoň - diýip, Aman batyram Öwezmyrat batyry gyssady. Öwezmyrat batyp gürrüňe başlady:

— Hawa, biz Hal mollanyň gürrüňi bilen öz eden antymyzy bozup, öýli-öýümize dargadyk. Sen, Kany batyr, öz sözünden dänmän ýeke galdyň. Aman batyr üç atly bolup, öz obalaryna baka başga ugra gitmeli boldy. Biz toparymyz bilen aşak indik. Hawa, biz uzak ýol ýöräp, Hal mollalaryň obasynyň duşuna geldik. Wagıt giç öyländi. “Bu gün bize sowlalyň. Biziň öýümüziziň duşundan geçip gitmän” diýip, Hal molla indeg etdi. Biziň hiç birimiziň göwnümüzde zat ýokdy. Gul ýeser, ýene-de birnäçeleri düşmegiň tarapdary boldy, men, ýene-de birnäçämiz “düşmäliň süreliň” diýdik. Garaz, ýol üstünde azajyk sagynyp, maslahat edenimizden soň, galmagy ýüregimize düwdük. Mollanyň öýüne sowuldyk. Ondan öňem birnäçämiz

ýolda öz obalaryna sowlup galypdy. Şol wagıt galanymyz jemi ýigrimi baş atlydy. Ýigrimi baş at mollanyň howlusynda daňlyp, ýigrimi baş adamam dünýäden bihabar bil guşaklaryny çözüp, sozanlaryny hem hatarlaryny, gylyçlaryny tärimiň başyndan

asdylar. Biz gaty arkaýyndyk. Üstümüz gapyl basylar diýip hiç kimiň göwnüne gelmeýärdi. Hal molla baran badymyza bir goýun söwüş öldürdi. Öýüň ortasynda ojakda bir ullakan gazan ataryp, palaw bişirilmäge duruldy. Ýigitlere bolsa yzly-yzyna çay getirip başladylar. Şol wagıt Hal molla: “Batyrlar, küşt

hyýalyňyz-a ýok alla?” diýdi. Özüňize mälim bu Gul ýeser serdaryňam bir bolar-bolmaz küştçüligi bar, göwünjeňlik bilen: “Getir bäre!” diýdi. Şobada ortada küşt häzir boldy. Küşdi ýazyp: “Dik, batyr!” diýdi. “Dikseň, dik!” diýdim. Şeýdip, ikimiz törde küşde başladyk. Arkaýynlyk, ýigitleriňem hemmesi biziň daşymyza aýlandylar. Hal molla hemişe iç girip, daş çykyp, zowzuldap ýörýärdi. Asyl ojakdaky gazana-da wagtynda tüwüsi atylan, şol gaýnap durşy eken. Biziň kellämiz küşde şeýle bir gyzypdyr welin, ol zatlary duýmag-a beýlede dursun, hatda garaňky düşüp, çyraň ýakylanyna-da mukyt bolmandyrys. Wagt ýary gijä ýakynlan eken. Birden işik açylyp, “Salawmaleýkim!” diýip, bir nätanyş geň ses eşidildi. Päh diýlen ýaly ýüzümüzizi galdyranymyzda, Dykma serdaryň egniniň çinini ýalpyldadyp, üstümize abanyp duranyňa gözümüz düşdi. Şol demde sary sakgal Hal mollanyň kimdigini bilip galdyk. Men tärimiň başynda asylgy duran ýaraga ýetmek hyýalynda tarsi ýerimden turdum. Gul ýeserem ýerinden gozgandy. Göz ýumup açasy salymam geçmändi. Dykma serdar: “Batyr, görşeli” diýip gelip elimi gysymlady. Bir eli bilenem Gul ýeseriň elini gysymlady. Onuň bilen bile giren bir ors baýary bolsa iç işikde eli sapaňaly durdy. Men Gul ýeseriň ýüzüne ahmyrly seredip, diňe hyrçymy dişläp oňdum. Olam şol hereket bilen maňa jogap berdi. Töweregimizdäki ýigitleriň

hemmesi ör ayak üstüne galan eken. Olaryň ýüzi bir gyzarýardy, bir bozarýardy, göýä kül urlana döndi. Olaram hyrçlaryny dişleşip galdylar. İç işikde duran baýar ors dilinde bir zatlar samyrdady. Baş sany kazak, ýene-de baş sany jigit - poşçy öýe girdi, olar ur-tut tärimiň başyndaky sozanlary, hatarlary, gylyçlary ýygnadylar-da, çykyp gitdiler. Bir kazak bilen bir jigit bolsa iç işikde elleri ýaragly, her haýsy gapynyň bir söýesine söýenip durdy. Dykma serdar oturyň diýip buýruk berdi. Ýerli-ýerimizde oturdyk. İşikde duran rus baýary hem Dykma serdaryň ýanyna töre geçdi. Dykma serdar Gul ýesere ýüzlenip: “Hä, serdar, siz kimleri öldürmek üçin dil düwşüp, ant içdiňiz?” diýdi. Gul ýeser pytdy-sytdy ediberjek ýaly etdi, meniň ýüzüme seretdi. Meniň ýüregim agzyna geldi-de birden: “Dykma, ony menden sora!” diýip gygyrdym. Dykma serdaram beýlekilerem meniň ýüzüme seretdiler. “Kimde-kim Gökdepede biziň ikimizi para alyp syrtyndan satan bolsa, şol söwda bilen razylaşyp, seniň ýaly egnine çin dakynan bolsa, şolaryň baryny uçdan-tutma gymmaga boýun bolup ant içipdik. Emma biziň orslar bilen işimiz ýok” diýemde, Dykma serdar durup bilmedi-de: “Batyr, gaty gidiberme, ine, ýaşulyňyz serdaram bar ahyry» diýdi. Onda men: “Ol serdar bolsa öz ýerinde serdardy. Bu ýerde, Hal mollanyň öýünde gapana düşüp otyrkak bize onuň serdarlygy gerek däl - diýdim. Şu

ýerde biziň hemmämiz serdar - diýdim. - Men bir aýtjagymy aýdaýyn. Sen soň serdar bilen gürleş-de otur - diýdim. - Han aga, sen berk belle. Iň birinji sen, Dykma, çin dakyndyň, Gul batyr dakyndy, Öwezguly serdar dakyndy, Amannyýaz işan dakyndy, Garahan işan dakyndy, Nurberdi han ölmedik bolsa, olam dakynardy, emma onuň ýerine ogly Magtymguly han dakyndy. Nurberdi hanyň sylag berlen aýaly, maryly Guljermal handan bolan ogly Ýusup han dakyndy, olar orslaryň gelmegine razyçylyk görkezip, Maryny tüpeň atman tabşyrdy. Şu zatlar dogrumy, Dykma?” diýip soradym. Emma ýerden seza çykýar, Dykma serdardan çykanok. Öýüň içine bir meýdan suw sepilen ýaly boldy. Ol sözlemän, ýer synçgap oturansoň, men ýene dowam etdim. “Dykma, ine biz ant içipdik. Şonuň üçinem dönük adamlaryň barysynyň ýoguna ýanyp, külüni asmana sowurmalydyk. Eger olar biz öldürmezimizden öň öz ajalyna öläýen bolsalaram, olaryň maslygyny görden çykaryp otlamaly hem külüni asmana sowurmaly diýip ant içipdik. Işana-piriňe seretmän, baryny gyrjakdyk. Sebäbi, Dykma, seniň egniňdäki ýaldyraýan çiniň sol Gökdepede dökülen ýetim-ýesirleriň ganydyr, ilň gözüniň ýaşydyr. Şonuň üçinem hökman seniň hakyň ölümdir, Dykma” diýdim. Meniň bu sözlerimden soň töwerekdoki oturan ýigitleriň hemmesiniň gany gyzdy. Hatda gobsunyşyp

oturanlary-da bardy. Birki-ýarymy bolsa durup bilmän, gözüne ýaş aýlady. Emma ýaragsyzdylar ahyry, hatda gylyjam billerinde däldi. Magtymguly gökleň ýöne ýere aýtmandyr ahyry.

Ýigidiň bolmasa ýaragy-aty,
Şony belli biliň ýokdur gaýraty.

Eger-de şol ýigitleriň, heý bolmanda, gylyjy tärimiň başynda bolman, billerinde bolan bolsady, meniň gürrüňimden soň, hökman sogrup aljakdylar. “Ak patyşa adam öldürýän ýörite bir çarh ýasadanmyş, adamyny şol çarha salýarmyş” diýen ses ozaldanam gulagymyza degip ýördi ahyry. Biz şeýle wehimiň astynda ýaşap ýördüg-ä. Eger munuň ýaly baş-alty ýyl Sibir bilen gutuljagymy öňünden bilen bolsam, men şol wagt Dykma serdaryň boýnuna towsup, Hudaýdan öň bogup janyny alardym. Näme-de bolsa öýi köýen Dykma serdar meni geplemän ýeňdi. Men soň: “Gul ýeser namartlama-da, bir az gujurlan” diýip, serdara azm urdum. Mundan soň Gul ýeserem bir az daýandy. “Hä, serdar, başga näme sorajak zadyň bar?” diýdi. Dykma serdar: “Serdar aga, siz kimler bolup ant içdiňiz? Ýa-da şu oturanlaryň hemmesi ant içdimi?” diýip sorady. Bir görsem, Gul ýeser ýigitlere gözünü aýlap, pylany, pylany diýip sanamak hyýalynda. Arasynda maňa-da gözünü tegeleýär. Ýene men öňürtmeli boldum. “Aw, Dykma, biz - dil düwşüp ant

içenler ep-esli bardyk. Emma olaryň birnäçesi bu taýda ýok. Bu ýigitleriň köpüsi ol dil düşükden habarsyz adamlardyr. Bular soň gelip biziň toparymyza goşuldylar. Bu oturanlaryň arasynda dildüşüğe birinji goşulan meň bilen Gul ýeser serdardyr. Galanlarynyň öz dili bar, özleri aýdyp biler” diýdim. Gul ýeserem meniň aýdanlarymy tassyklady. Şol wagt biri: “Üçünjisi mendim” diýdi. Ýene biri “Dördünjisi mendim” diýip seslendi. Beýle ýandan ýene biri: “Bäşinjisi mendim” diýdi. Dogrudanam, şu oturanlaryň arasynda şol anta goşulan şu başimizdik. Altynjymyz bolsa öý eýesi Hal mollady. Ol şol wagt iç işikde eňňerä giren doňuz ýaly bolup dymyp otyrды. Az salym ümsümlikden soň bir çetden: “Menem altynjysydym” diýip, bir ýigidiň sesi çykdy. Men: “Bu kimkä?” diýip, şol ses çykan tarapa nazarymy aýlanymda, beýle gapdaldan ýene biri: “Menem şolaryň biridim” diýip gygyrды. Görsem, bular gany gyzyp oturan ýigitler, ýerli-ýerden gygyryşjak. Men: “Ýok, olar ýokdy, asyl olaryň habaram ýokdur, nähak aýdýarlar!” diýip gygyrdym. Ýadyňyzda bar bolsa gerek, bir murtlak ýigit bardy, Söýeg diýerdiler. Ana, şol, ýene-de bir topar ýigit, gyzyp barýar.

— Hawa, hawa, ýadyma düşýär - diýip, Kany batyr onuň sözünü tassyklady. Aman batyr bolsa:

— Wä, olar soň gelip goşulmadymy näme? Ol ant içişen wagtymyz olaryň ady hem ýokdy ahyry. Olara seret, ýok ýeriňizden bardyk diýip gygyrmak nämä gerek diýsene - diýip, oturan ýerinde gobsunjyrady. Öwezmyrat batyr gürrüňini dowam etdi:

— Hawa, şonuň üçinem men beýlekilerem gany gyzy, nähak ýerden özlerini oda süsdürerler diýip gorkdum-da, olaryň habary ýokdur, ýalan aýdýarlar diýip gygyrdym. Ýöne welin sözümden peýda bolmady. Gaýta ol ýigitler betesine tutdular. Ikisem ýerinden turdy-da: “Batyr dogry aýdýar. Biz şol ant içilen wagty ýokduk. Soň geldik. Ant içileninden habarsyzlygymyzam hak. Biz şol antyň içilenini şu wagt eşitdik. Ýöne biz şonda bolmadygam bolsak, boldugymyz hasap edäýiň, serdar, niräňiz gowuz bolsa dykyň, eliňizden gelenini aýamaň” diýip, gazap bilen gygyrdy. Mundan soň menem näme diýjegimi bilmedim. Biz orsça bilmesegem, agyz uluňyndan az-owlak anlaýarys. Ors beýigi elini bir gezek bize, bir gezek gazana garap uzadyp bir zatlar diýýärdi. Onuň bolşy bulary naharyny iýenlerinden soň äkideli diýýäne meňzeýärdi. Dykma serdar bolsa naharlaryny iýdirmän süreli diýýäne meňzeýärdi. Ol ikisi bir howa parsylaşdylar, gygyryşdylar. Ahyry Dykma serdar: “Bu beýik naharlaryny tiz iýsinler diýýär” diýip, onuň näme diýýänini düşündirdi. Hal molla

çanaklary getirip, tiz nahar salyşdyryp berdi. Nahar iýip ugramakçy bolan wagtymyz:

— Serdar, eden hyzmaty üçin Hal molla näme taňryýalkasynyň bolsa ber - diýdim. Onda Gul ýeser serdar Dykma serdara ýüzlenip:

— Hana, serdar, biziň bilen dil düwşüp, ant içeniň birem, ine, şu Hal molladyr. Ony özüňem bilýän bolsaň gerek - diýdi. Dykma serdardan hiç hili jogap bolmandan soň, ol Hal molla ýüzlendi. - Aý, Hal molla, tapan kesbiňe bereket. Sen şu kesbiňi bes etmegin. Şundan çörek taparsyň. Sebäbi zamana edil seniň ýalyň zamanasy bolupdyr. Ýöne meniň saňa bir aýtjak zadym bar. Seniň şu nahar bişirip ýören aýalyň senden mertdir.

Şundan soň ýigitleriň her haýsy bir zat diýdi. Biri: “it mundan wepalydyr” diýýär, ýene biri: “her bir aýal mundan mertdir” diýýär. Ahyry biri onuň dogry ýüzüne dikilip: “Aý, Hal molla, ölsem-ä bilemok, ýöne ölmesem, iru-giç seniň kelläni almasam, aýalymyň gyňajyny başyma ataryn” diýip ant içdi. Hawa onsoň bizi atlandyryp surüp ugradylar. Howludan çykan wagtymyz görsek, ýüz atly kazak bilen ýüz atly jigit howlynyň daşyna halkalaýyn aýlanan eken. Sürüp Aşgabada eltdiler. Soňam bizi kazylara süýt etdirdiler, Sibire ugratdylar.

Öwezmyrat batyr gürrüni gutardym eden badyna tirseğine söylenip ýatan Aman batyr ýatan ýerinden birden dikine galdy-da, Kany batyra ýüzlendi:

— Gördüňmi, Kany batyr, ine seniň ynamdar mollaň eden işi. Ýeri, muňa näme diýersiň, Kany batyr?

Kany batyr bolsa:

— Dilim-agzym ýokdur, Aman batyr - diýip dymdy.

— Walla, meniň şol molla hiç wagt ynamym ýokdy. - Aman batyr sözüni dowam etdi. - Men muny Kany batyra-da telim gezek aýtdym. “A-haw, Kany batyr, şu sary sakgal Hal molla özi geň adam dälidir, şundan diňe gowulykdan başga hemme zat çykar” diýýärin. Emma bu: “Ýalňyşýaň, şu adamdan erbetlik çykarsa, onda erbetlik çykmaýjak adam ýokdur” diýip, hiç ýeň berenok. Men aýdýan, nebsine ejiz adamlardan oslanyň çykar, men şu mollany gaty nebsine ejiz görýän diýýän. Onda bu: “Ýok, adamçylygy diňe bir nebis bilen ölçemek bolmaz” diýýär. Hanha, gör, indi seniň hatamkerde mollaň gara nebsi üçin eden işlerini.

— Öz doganlaryň gara nebisleri üçin gör nätdiler diýseň bolmaýarmy şonda - diýip, Öwezmyrat batyr Aman batyryň sözünüň üstüne goşdy. - Yzynda ataňdan galan zatlary paýlaşmak üçin seni bir batman jöwene-de almadylar-a. Bu

näme

gara

nebsiň

etdirýän zady dälmi?

— Wah, ol gürrüňleri men ýaňy eşitdim ahyry. Şunça ýoldaş bolup gezsegem, men o zatlardan bihabar ekenim. Eşiden bolsam diýerdim-le. - Aman batyr sözüne sähelçe dyngy berdi-de, Öwezmyrat batyra sorag berdi. - Hawa, ýeri onsoň, soňy näme boldy?

Kany batyr çuňňur pikire düşüp, eňegini bir eli bilen tutup, gözünü bir nokada dikip otyrды. Onuň öň hem ýiti gözleri durdugyça ýitelip barýan ýaly görünýärdi. Öwezmyrat batyr Aman batyryň sowalyna:

— Hawa, alty ýyl Sibirde bolup, ýedimiz sag-aman gaýdyp geldik - diýip jogap berdi.

— Geleniňizden soň bir azar bermän durdularmy? - diýip, bu gezek Kany batyr sorady.

— Gelenimizden soňam bizi ýanaral ýanyna çagyrdy. - diýip, Öwezmyrat batyr gürrüň bermäge başlady. - “Siz galtamançylygyňyzy goýjakmy ýa-da ýene başlarsyňyzmy?” diýdi. Gul ýeser: “Baýar aga, tä ölinçäm bir döwüm çöregimi berseň goýaryn, bolmasa goýman, sebäbi başga meniň elimden gelyän hünär ýok” diýdi. Şonuň üçinem ony jigitleriň arasynda gullukda goýdular. Onuň ýüregindäki arzuwy şoldy, myradyna ýetdi. Biz bolsak, “seniň gullugyňam gerek däl, çöregiňem,

ýöne bize adam tarapyndan azar berilmän, gulagymyzy dynç etseň bolýar” diýdik. Ýanaral: “Siziň şol diýeniňiz bolar, adam size azar bermez” diýdi. Azar görmän ýörşümem ine şu. Kim eşiden, kim diňläň...

Şu ýere ýetende Öwezmyrat batyr göýä damagy dolup sözünü soňlap bilmeýän ýaly gürrüňini şarpa kesdi.

— Azar däl, zulum etdiler diýsene... - Aman batyr içini hümetledi. - Adamdan adama şeýle zulum ýetermi... Ýeke ýalňyz ogluňy gana bulaşdyrmakdan agyr zulum bolarmy?.. - Ol gürledigiçe gyzdy. - Meniň dostlarymyň şeýle agyr hallarynyň hekaýasyny eşidesim gelenok. Emma nalaç, bu zatlara çydasamam çydamaly, çydamasamam çydamaly. Çydamaly! - diýip, ol gaýtalap gygyrdy-da, ýüregi howlaýan ýaly bolup birden ýerinden turdy. Ol ýerinden turanda gözünüň öňi garaňkyrap gitdi, bir ugra ýöremegi hyýal etdi welin, aýagy diýenini etmän, entirekledi. Ol Öwezmyrat batyryň halyny göz önüne getirip, ýüregi ot alyp otyrды. Ol gazaba çykanda şunuň ýaly huşy başyndan uçýardy. Ol şu wagtlar niräni çapaly diýseň gitjekdi.

— Batyr, göwrümiňi giň tut! - diýip, Kany batyr syçrap ýerinden turdy-da, ony gujaklady. - Batyr, otur, demiňi dürse. Sen häzir öz huşuňda däl, huşuňa aýlan.

Ýöne Aman batyr oturandan soňam wagty bilen ynjalyp bilmedi.

— Hawa, çydamaly. Ýöne haçana çenli çydap gezip bolar? - diýip, bu sözleri öz başyna telim gezek gaýtalady.

Onuň gözleriniň içine gan guýlana dönüpdü. Aman batyryň agyr zorluk, sütem zerarly görülen horluklar hakdaky gürrüňleri diňlände, öz içini geplede-geplede birden gazaba çykyp, däliporhan bolmak häsiýetiniň bardygy Öwezmyrat batyr bilen Kany batyra mälimdi. Eger häzir ony Kany batyr saklamadyk bolsa, onuň üm-düzüne tutdurybermegi hem ahmaldy. Belki, aýak ýeterde bolsa, Hal mollanyň idegine çykmakdanam gaýtmazdy.

Öwezmyrat batyr welin her näçe agyr bolsa-da, ruhy dünýäsinde her neneňsi apy-tupan gopsa-da, öňki bolşuny saklap, parahat gyşaryp ýatyrdy. Ara bir tukat ümsümlik düşüp gitdi. Bir meýdan dymylandan soň, Aman batyr:

— Batyr, bir wagt, men ýaş wagtym, Nurberdi hanyň kyrk perrajy meniň boýnumy zynjyrlap, dar agajynyň aşagyna eltende, meni dardan boşadan seniň bilen Kany batyr dälmidir? - diýip, Öwezmyrat batyryň ýüzüne dikanlady. Ol “eger şeýle bolsa, seniň aryn üçin biz hut şu wagt atlanmaly” diýmekçidi. Onuň gürrüňi haýsy tarapa burup ugranyňy aňlan Öwezmyrat batyr öňki parahatlygy bilen gürlledi:

— Hawa, Aman batyr, şonda seni boşadan bizdik. Ýöne sen biraz ýassyga söýen. Biziň gürrüňimizi diňle. Men heniz gürrüňimi gutaramok.

— Bolýa, şeýle bolsun - diýip, Aman batyr tirseğine söýendi-de dymdy. Bir howa hemmesi hem dymdy. Dymşlygy Kany batyr bozdy.

— Soň Hal molla näme boldy? - diýip sorady. Aman batyr Öwezmyrat batyrdan öňürtdi. Jany ýangynlylyk bilen:

— Ine saňa gerek bolsa, ýüregimde dert goýan mollany ýene bu ara getirip sokdy - diýip, hyrçyny dişledi, başyny ýaýkady.

— Molla näme boljakdy? - diýip, Öwezmyrat batyr gürrüňe başlady. - Hiç zadam bolmady. Kany batyr, soň ol molla yzçylyk eden bolup, Hal yzçy adyny alypdyr. Häzir bolsa ol molla ähli Arkajyň ogrularynyň patyşasy bolupdyr. Indi onuň molla lakamy aýrylyp, seniň batyr lakamyň bu ýerlerde awçy bolşy ýaly, täze lakam alypdyr. Il arasynda indi onuň adyny Hal beg diýip ýöredýärler. Arkajyň ähli tüýkesme ogrulary bolsa şondan biidin gymyldabam bilmeýärler. Hemmesi şonuň bilen bilikli ogrulyk edýär. Olam şolaryň ýataşarigi. Bu ilinem işi gaýdypdyr, ynanan adamsyna Hudaýdan beter ynanýar.

— O neneňsi beýle- bolýar? - diýip, Kany batyr düşünmän sorady. Aman batyr Öwezmyrat batyrdan öňürti gürlledi:

— O neneňsisı bolarmy? Ýata şarik bolanda, baýguşuňky ýaly, ýatan ýerinde yrsgaly agzyna gelip durmalydyr-da.

— Meselem, ynha şeýle bolýar - diýip, Öwezmyrat batyr düşündirmäge durdy. - Meniň ýaly bir pukaranyň atyny ogurlap köseýärler. Ertesi ol adam Hal begiň üstüne baryp: “Beg aga, meniň atym ogurlandy, tapyp ber, şunça söýünjiň bar” diýip boýun burýar. Ol bolsa: “Ertir gel” diýip gaýtarýar. Ertesi ol ýanyna baranda: “Şunça söýünji bolsa-ha, tapylsa-da tapylaýjak” diýýär. Pukara nä alaç etsin, diýenini tapyp berýär. Ol bolsa ogurlanan malyň ýarpy bahasyny alyp, ogry bilen bölüşip otyr. Baýarlaryň, beýikleriň haýsy biriniň ýanyna barsa-da, ýene şol adam ýüzli, abraýly. Kany batyr tirseğine söýenip ýatan ýerinden birden dikeldi-de:

— Hudaýyň meni gul edenine şükür, gedaý edenine şükür - diýdi. - Ahyry şu güne salyp, müjerret geçirenine-de şükür. Hal molla ýaly ynsapdan aýyrmasa bolýar.

Aman batyr onuň gürrüňine çalaja ýylgyrdy-da:

— O näme üçin, batyr? - diýip sorady.

— Adamlar öz gara nebisleri üçin biri-birine ynsapsyzlyk edýärler. Ýylanyň agzynyň jähegiň bolmaýşy ýaly, adamlaryňam biri-birine edýän zulmunyň, süteminiň jähegi bolmaz eken - diýip, Kany batyr käýindi.

— Adamlaryň hemmesini diňe Hal molla meňzeşleriň aýagyndan asmaly däl, batyr. Ynsaply adamlar kän ahyry - diýip, Aman batyr garşy çykdy. Kany batyr sesini çykarmady. Öwezmyrat batyr Aman batyryň tarapyny tutup gürrüňe başlady:

— Hawa, ynsaply adamlar gaty kän. Asyl her millette kän. Ine men Sibire baramda şol Stepan aga duşdum. Asyl onuň özi şu ýerden eken. Biz bärden baran badymyza “türkmenler geldi” diýip eşidip, ol biziň ýanymyza ylgapdyr. Gelip, biziň boýnumyzdan gujaklap, hemmämiz bilen görşup çykdy. Ol ozal Kawkaz tarapynda demir ýol ussaçylygyny edýän eken. Onuň asly päle eken. Soň ony biziň tarapymyza geçiripdirler. Bir gün: “Sen patyşa garşy etmiş etdiň” diýip töhmet edip, pahyry Sibire iberipdirler. Biz onuň bilen bir ýerde duz-emek bolduk. Ol adam bize gaty köp gürrüňler berýärdi. Men ol adamy ýürek bilen gowy görýärdim. Onuň gürrüňlerini üns bilen diňlärdim. Men onuň öz çak edişimdenem has ägirt adam ekenligine soň göz ýetirdim. Stepan aga bizden kän öň baryp, bizden bir ýyl öňem ýylyny doldurdy. Ol bärlik gaýtjak bolup, biziň bilen hoşlaşyp durka, maňa: “Sen öýüňize näme sargasaň sarga, men hökman öýüňize bararyn, sargamasaňam, baryp saglygyňy aýdaryn” diýdi. Men geň galdym. Öz içimden: “Aý, şu barasam ýok, göwnüm üçin aýdan bolaýýandyр, menem

göwni üçin aýdan bolaýaýyn” diýip, “Stepan aga, barsaň, meniň maşgalama salamymy aýt, saglygymy ýetir” diýen boldum. Stepan aga biziň bilen hoşlaşyp ýola düşdi. Ol gelip maşgalasynyň arasynda birnäçe gün bolandan soň, biziň obamyza gelipdir, sorap-idäp, biziň öýümizi tapypdyr. Mamagülün işiginden baryp, meniň salamymy hem saglygymy ýetiripdir, “Näme kem zadyňyz bolsa aýdyň, men kömek ederin” diýipdir. Mamagül bolsa oňa münkürlük edipdir. Öz içinden: “Bu bir geň zat däl, ýa jansyzdyr, ýa içalydyr, ýa bolmasa jadygöýdür, gözbagçydyr, biziň öýümizi götermekçidir” diýip oýlanypdyr. Gorkupdyr. “Biziň hiç bir kem zadyyyz ýok” diýip, onuň öňüne çay goýup, saçak atypdyr, ony basymrak ugradanyny kem görmändir. Stepan aga bolsa hiç zady göwnüne getirmän, Sibir durmuşyndan, meniň hal-ahwalymdan gürrüň berip oturypdyr. Çayy öňüne çekip, saçagy açan Stepan aga saçakdaky çöregiň tötekdigini görüpdir. “Bularyň iýýäni jöwen çöregi, ýene kem zadymyz ýok diýýärler, bular gaty mert adamlar-ow” diýip, içini gepledip turup gidipdir. Ýöne Mamagül Stepan aga turup gidenden soňam ynjalmandyr. Öz barlany bilenem oňman, gyzyna: “Aý, gyz, ýaňky gözümizi baglap, zadymyzy göteren bolaýmasyn, zatlaryňy barla. Ýogsa ors nire, gelip hal-ahwal soramak nire? Bu geň adam däl. Jadygöý gözüni baglap

gidensoň, zadyň birnäçe günläp gözüne bar ýaly bolup görnermiş” diýipdir. Olar şeýdip, Stepan aga gidenden soňam birnäçe günläp zatlaryny barlapdyrlar. Onsoň zatlaryny barlap ýörmek halys ýüreklerine düşüp, irip goýupdyrlar, ýöne aradan birnäçe gün geçenden soň ýaňky jadygöý gözbagçy ýene gelip oturyberipdir. Bu gezek gelende, Stepan aga arkasyna bir putdan gowrak ak un hem alyp gelipdir. “Geçen sapar gelenimde, jöwen çörek iýýändigini gördüm. Şonuň üçinem şujagaz ak uny getirdim. Ine-de ýigrimi manat pul jemläp getirdim” diýipdir. Bu “gözbagçynyň” bu saparky bolşy Mamagüle has-da geň görnүpdir. Ol uny hem Stepan aganyň gapjygyndan çykaryp goýan puluny almajak bolupdyr. Emma Stepan aga: “Siz hiç utanmaň, alyň, men Öwezmyrat batyra wada edip gaýtdym halyňyzdan habar tutup durmagy, men size dözemok” diýipdir. Soňra ol önünde goýlan çayy içip, tötekden az-kem iýip, boşadyp berlen haltasyny alyp, hoşlaşyp gidipdir. Bu gezek “gözbagçy” Mamagülün gözüne Hydyr ata bolup görnүndir. “Şu Hydyr ata bolup, biziň gözümize görüňýän bolaýmasyn?” diýip, öz pikirini gyzyňa hem aýdypdyr. Oňa: “Hydyr atanyň görnenini gören ýerde aýdyp ýörmegin” diýip sargapdyr. Bu una iki esse jöwen ununy garyp, çörek edinipdirler. Köpüsini jöwen unundan edenlerinden soň, ol un köpe ýetipdir. Onuň üçinem Mamagül: “Hydyr atanyň ununyň

berekedi bir başga, eger özümüz şunuň ýaly uny üweden bolsak, ol eýýäm gutarady, bu henizem gutaranok” diýip begenipdir. Ýöne ahyry ol unam gutaraňkyrlap, ýekeje ýugrummy galypdyr. Ana şol gün Stepan aganyň ýene bir bogdak un alyp gelmegi Mamagüli onuň Hydyr atadygyna hasam beter ynandyrypdyr. Ol şol sapar: “Hydyr ata jan!” diýip, tas Stepan aganyň aýagyna ýykylan eken. Nāme-de bolsa syr saklap durup bilipdir. Stepan aganyň dördünji gezek geljek wagty ýakynlaşanda hem meniň özüm Sibirden geldim. Stepan ahyrky sapar gelende: “Ol pylan wagt geler” diýip, meniň geljek wagtymy hem aýdyp gidipdir. Sebäbi ol biziň haýsy wagtrak geljek mütdetimizi bilýärdi. Menem ana şonuň diýen wagtraklary gelipdirin. Şonuň üçinem Mamagül gelen günüm maňa “Hydyr atanyň” ýoluganyny hem onuň beren kömegini gürrüň edip berdi. Men şondan soň Stepan aganyň hakyky mert adam ekendigini bilip galdym. Öň oňa az-kem ynamsyzlyk bilen garandygyma gyjالات çekip, utanyp ýüzüm gyzardy. Elbetde, meniň ýüregimdäkini Stepan aga bilmeýärdi, emma şonda-da men ökünip aňyrsyna çykyp bilmedim. Mamagüle bolsa: “Aý, Mamagül, Hydyr ata biziň gapymyzda nāme işlesin? Ol size kömek beren Stepan agadyr” diýdim. Meniň bu aýdan sözum göýä bir gyzykly, gowy düş görüp ýatan adamyny ukudan oýaran ýaly boldy. Mamagül süýji

hyýalyndan aýrylmany kyn gördi. Stepan aga meniň gelenimi eşidip geldi. Mamagül şol wagt meniň aýdanlarymyň hakykatdygyny bildi. Mundan soň Stepan aga meniň bilen ýakyn gatnaşyk açdy. Onuň ýedi-sekiz ýaşlyja ogly bar, olam kakasy bilen gelip öwrenişdi. Meniň oglum awa gidende hemişe onuň yzyna düşüp giderdi. Öz öýleri ýaly bizde ýatyp-turýardy. Henizem olar bilen gatnawym öňküsi ýaly, ýene şu sapar bärlik gaýdamda, olara duýdurman gaýtdym welin, şoňa birneme gynanýan. Ine, dünýäde şeýle adamlaram bar.

Öwezmyrat batyr gürrüňini gutardym edip, uludan demini aldy. Aman batyr Kany batyra ýüzlendi:

— Batyr, Stepan aganyň nähili adamdygyny gördüňmi? Öwezmyrat batyryň doganoglany Seýitmyrat beg ýaly, seniň agalaryň ýalylaryň müňünden bir Stepan aga gowy ahryy.

Gije bir çene barypdyr diýip, olar ýatmagyň gürrüňini etdiler. Emma şondan soňam olaryň özara gürrüňi wagty bilen kesilmedi. Olaryň sesi gije ýarymdan agandan soň galdy.

Daň saz berip, şu tamyň üstüne abanyp duran beýik çynaryň üstünde ýatan guşjagazlar ýaňy jybyldaşyp başlan wagtlary ýene tamyň içinde güňleç hümrüdi başlandy. Bu hümrüdi Kany batyryň sesidi. Ol hemme kişiden ir oýanypdy.

— Bu betbagt çyra-da agşam tas gözümi gapypdy, asyl bu çyra nämä gerekdi - diýip, özbaşyna hüňürdeýärdi hem baş

uçda ýanyp duran çyrany söndürmekçi bolýardy. Ýöne çyranyň nurbadyny towlamagyň takadasyny tapanokdy. - Munuň baran ýeri emel, tilsim, ine, şu çyranam tilsime gurupdyr-a - diýip, ol käýinjiremesini dowam etdi. Ahyry hem çyrany çüýşesiniň depesinden üfläp söndürdi. Onsoň ýene öz-özi bilen gürrüňini dowam etdi. - Müňimiz biriksek, şunuň bir çüýşesini ýasap biljek däl-ow. Ýene şeýle tilsimdir emeller çykarýan millet bilen urşup basjak bolýas. Bizem bir başyna turşy çykan. Olar iki sany çöpi biri-birine sürtende, ýalynly ot çykyp dur. Sen bolsaň bir demir bilen bir daşy çakyşdyra-çakyşdyra, onuň gapdalynda aşgarlanan pagta goýup, zordan ot alýarsyň...

Ol Gökdepede bolan urşy, dökülen nähak ganlary ýatlap, köp hapa boldy. Soňra general Skobelewi ýatlady. Ýakup ermenini ýatlady. Skobelewden öňki gelen goşunyň ştabynda Ýakup atly bir adam bardy. Ol adam obozyň naçalnigidi hem ştabyň dilmaçlyk işini alyp barýardy. Onuň üçinem türkmenleriň berk belläni şol adamdy. Onuň egni çinli, saçy ösgün bolup, özem türkmençe gepleşeni üçin Öwezmyrat batyr, Kany batyr ýaly köne türkmenler ony ermenidir öýdýärdiler hem oňa Ýakup ermeni diýýärdiler. Emma ol ermeni bolman, Ýakup garabaglydy.

Soňra Kany batyr gul bolup Eýrana düşüşini ýatlady, özüniň bir batman jöwene geçmeýşini ýatlady.

— Aý, naýynsap adamlar! - diýdi-de, maňlaýyny ýassyga goýdy. - Köp ýaşasaňyz, ýüz ýaşajak. Ýene näme üçin biri-biriňize ynsapsyzlyk edýärsiňiz? Näme üçin beýdýärsiňiz? Dagda gezip ýören çöl haýwanlary biri-birine rehim edýär, siz edeňzok.

Öwezmyrat batyr bilen Aman batyr ýatan ýerlerinde munuň käýinjini diňläp ýatyrdylar. Aman batyr:

— Adamlar özleriniň gara nebisleri üçin edýärler, batyr - diýip ýerinden turdy.

— Käýinjiň peýdasy ýok, Kany batyr, adamlar öz diýenini edýärler - diýip, Öwezmyrat batyr hem turdy.

Bular çay-çörekden soň her haýsy bir tüpeň alyp, awa gitdiler. Giçläp, gyzar ikindi wagtlary bir keýik bilen birnäçe guş alyp geldiler. Şol günüň ertesi Aman batyryň ogly hem geldi. Onuň gelenini Aman batyryň giýewisi habar berdi. Onuň myhmanlar bilen salamlaşmaga-da gelmezligi Aman batyryň degnasyna degdi. Ol ýeriň asty bilen myhmanlara duýdurman, oňa agzyndan gelenini aýtdy. Diňe şondan soň ol salam berip geldi hem myhmanlar bilen görşüp, saglyk-amanlyk soraşyp gitdi. Aman batyr ogly gapydan girenden soň tä çykyp gidýänçä gaharly nazaryny ondan aýyrmady. Ol çykyp gidende bolsa yzyndan gaharly garap, ahmyr bilen başyny ýaýkady.

— Men şu oglumy näme etjegimi bilemok - diýip, käýinmäge başlady. - Öldürsem, ganly boljak. Öldürmesemem, munuň bolup ýörşi haýwandan gowy däl. Geleni-gidenem bilenok, asyl gözi ýer görenok munuň. Iru-gijem şundan gowusy çykar öýdemok. Şu Hal molla ýaly, beýikleriň, baýarlaryň şugulçylygyny eder ýörmikä öýdüp gorkýan. Indem umytlydyryn welin, işalla, indi oglum bolaýsa, şunuň adyny ýanap at dakman.

— Aý, beýle bolmaz-la - diýip, Öwezmyrat batyr Aman batyra göwunlik beren ýaly etdi. Kany batyr bolsa:

— Şugulçylyk gowy zat däl ahyry - diýip goýdy.

— Beýle bolmaz diýme, batyr - diýip, Aman batyr içini hümlledi. - Şundan gorkym köpdür. Ýagşyny-ýamany tanaýan doňuz bolsa şeýle edermi, ine görüp dur-a, atasynyň öýüne myhman gelipdir. Eýýäm gelip görüşse bolmaýarmy ahyry.

— Näme-de bolsa, soňuny görü bermek gerek, batyr. Käýinmek gerek däl - diýip. Öwezmyrat batyr ony köşeşdirdi.

Bu üç dostuň günü agşamlaryna uzak gijeläp gürrüň edişmek bilen, ertesi hem irden awa gitmek bilen geçýärdi. Şeýle ýagdaýda olar wagtyň nähili geçýänini hem duýanokdylar. Bir gün Kany batyr hasap edip görse, Öwezmyrat batyr ikisiniň bu ýere gelenine bir aýa ýakyn bolupdyr.

— A-haw, beýdip ýatmagymyz bolmaýar. Meniň gelenime bir aýa ýakyn bolupdyr - diýip, ol dostlaryna ýüzlendi.

— Näme bir aý bolanda, iki aý bolanda, seniň malyňy ýagy sürýärimi ýa öýüňi ogry urýarmy? Ýat-da, näme aladaň bar? - diýip, Aman batyr oňa garşy çykdy.

— Ol aýdýanyň şeýle welin, ine meniň yzymda Mamagül ýeke galdy - diýip, Öwezmyrat batyr hem dillendi.

— Näme ol garryny ýagy göterer öýdýäňmi?

— Ýok, oňşuk tarapy kynmyka diýýän.

— Hawa, meniň-ä malymy ýagy sürjek, öýümi ogry urjak gümany ýok welin, Öwezmyrat batyryň yzyny ýadyma saldym - diýip, Kany batyr ony goldady.

— Eýle bolsa, men sizi ýola salaýyn. Ýöne bu günem, ertirem meniň hezzet-hormatymy saklap duruň - diýip, Aman batyr ylalaşdy. Dostlary onuň diýenine razy boldular.

Myhmanlaryň ertir ýola düşmeli gününüň agşamy üç dost iň soňky aýgytly maslahatlaryny etdiler. Gürrüňçilige gelenler öýli-öýüne dargapdylar. Tamda, hemişeki ýaly, bu üçüsinden başga adam ýokdy.

— Kany batyr - diýip, Aman batyr söze başlady. - Öwezmyrat batyr uzak ýoldan bize geňeş, maslahat soramaga gelipdir. Indi muňa geňeş bermek biziň işimiz. Munuňam oňünde iki ýol bar. Ýa-ha öňküsi ýaly çekip-çydap, parahat

gezibermeli, ýa-da doganoglany Seýitmyrat begi, Hal mollany ýanynyň mollasy-mugtusy bilen güjük gyran ýaly gyryp, öňküsi ýaly Sibire gidibermeli. Emma welin, Kany batyr, sen bir zady ýadyňdan çykarma, bu sapar biz Öwezmyrat batyry Sibire ýeke ibermeli däliris.

— Öwezmyrat batyr öňem ýeke gitmändir-le - diýip, Kany batyr ara söz goşdy.

— Dogry, ýeke gitmändi. - Aman batyr onuň sözünü tassyklady. - Ýöne gürrüň onda däl. Olaryň arasynda ikimiz ýokduk ahyry. Ine, gürrüň şunda, batyr. Öwezmyrat batyr bizi ölümden gutaran süňk hossarymyz ahyry.

— Hakykatdyr - diýip, Kany batyr başyny atdy.

— Hakykat bolsa, meniň bir zat göwnüme gelýär. Mamagül ejäni şu taýa göçürip getireliň. Ýaraglanyp, üç atly bolup atlanalyň.

— Hökman atlanalyň - diýip, Kany batyr tirseğine söýenip ýatan ýerinden dik oturdy. Aman batyr sözünü dowam etdi:

— Hökman atlanalyň-da, şol adamlary mollasy-mugtusy bileň güjük gyran ýaly gyrallyň.

— Hawa, hökman şu wagt gyrallyň. Bolmasa, ýene birnäçe ýyldan soň dyzdan ragbat gaçar, gözden nur gaçar. Emma welin şol adamlaryň sanyny artdyralyň, pylany serdary, pylany

hany hem ýok edeliň - diýip, Kany batyr ýene birnäçe adamyň adyny sanaşdyrdy.

— Aýby ýok, olaram ýoklalyň - diýip, Aman batyr onuň bilen ylalaşdy. - Onsoň duşmany it çapan ýaly çapalyň-da, dogry ýanaralyň işigine sürüp baralyň. “Aga, biz şu sebäplere görä şeýle iş etdik” diýip, baryny aýdalyň. Goý, şondan soň ol bizi kesip-dograp, näme etse etsin.

Kany batyr başyny ýaýkap, onuň sözünü böl-di:

— Pa-haý, başda alşyň akyllýlykdandy welin, soňuny ýoýduň. Gadym eýýamda bir kazy bolupdyr. Ol kazy okap oturan kitabyňyň içinde: “Kimiň kellesi mim ýaly kiçijik bolup, sakgalam uzyn bolsa, ol adam akmak bolar, kimiň kellesi togalak, uly bolsa, sakgalam iki tutam bolsa, ol adam akyllý bolar” diýip ýazylan ýerini görüpdür. Bu kazynyň sakgaly uzyn, kellesi hem kiçi eken. Ol kazy tüýs akmak men-ow diýip oýlan. “Kelle bolsa owarram, sakgaly bir gysgaldaýyn” diýip, sakgalyndan iki tutamy ölçäpdir. Ölçän yerinden bir eli bilen gysymlap, bir eli bilenem aşagyndan ot degripdir. Sakgala ot düşüp lowlap ugranda, oda çydaman elini çekipdir. Sakgaly durşy bilen zat galman ýanyp, eňegi taýpy ýaly bolup galypdyr. “Şu-da meniň akmaklygymdan-ow, sen gysgaltjak bolsaň syndy tapmaýarmydyň?” diýip, kazy öz-özüne käýinipdir. Ýanaralyň gapysyna barsaň, soň senem şol

kazy ýaly özüňe käýinersiň, eden işiňe puşman edersiň, emma peýda bermez. Seni adam öldürýän çarhyna salar goýber-dä. Näme ýanaralyň garny-böwri agyryp durmy?

— Dagy näme iş etjek? - diýip, Aman batyr jibrindi.

— “Berimsiz baýlara barandan, keremli daglara bar” diýlip, oýnamaga aýdylan däldir. Iş bitirenimizden soň barmaga ýer taparys. Geläýeris Gaçybatar.

Kany batyr özüniň dagyň buljum ýerinde bolan tebigy galasyna Gaçybatar diýip at goýupdy. Gökdepe urşunda basylanlaryndan söň, birnäçe batyrlar gaçyp çykyp, şol galada mesgen tutupdylar. Şol ýerde hem ýurda dönüklük eden serdarlara, hanlara garşy dil düwşüp ant içipdiler. Soň olardan başga-da öz obasyndan gaçgak bolanlar-da şol ýere ýygnanardylar. Şonuň üçin şol ýeriň Gaçybatar ady köplere mälimdi.

— Pa-haý, bu-da Gaçybatar diýip, tä ölinçä öz galasyny elinden berjek дәl-ow - diýip, Aman batyr aýtdy. - Seniň ol galaň näme? Töweregine ýüz sany sallat bilen ýüz sany jigidi aýlasa, iş gutarar duruberer-dä. Näme onuň üstünde daş iýip oňjakmy?

— Onuň gizlin çykalgasyny nätjek? - Kany batyr hem aňsat ýan bermek islemedi. - Daşyma aýlansalar, niçikmi bir dag beýlesinden çykyp, syrtyndan awlap dursam? Asyl ogryn

geçelge bilen ikinji berkime gaçyp ataryn. Meniň sumat bolanymy olaryň syrty duýman galanda oňmarmyň?

— Ogryn çykalgaň agzynda baş-on sany sallady goýaýdym-da, hany göreli nirä girýärsiň. Ýeke-ýekeden çykarsyň, çykanyňy awlar duraryn. Hany göreýin el-aman diýip gelmeşiňi? Bu gaýta oňkiňçe-de bolmaz.

— Olar ogryn çykalgany nireden bilsinler?

— Seniň galaňa gelip-geçen gaçgaklaryň sany-sajagy ýok. Olaryň içinde Hal molla ýalysy ýokdur öýdýänmi?

— Ol çykalgany Hal molla däl, onuň babasam bilýän dälidir. Ony dünýäde bilýän bir sen, Öwezmyrat batyr hem Gul ýeserdir. Başga bilýän bolmaz. Asyl-a sizden soň özümiň täze tanan ogry çykalgamy sizem bileňzok. Gyssanan wagtyňyz, eger isleseňiz, atyňyz-zadyňyz bilen ýeriň aşagyndan serhet aşyrmak meniň boýnuma. Pa-haý, munuň edýän gürrüňine seret. Men şony hökman ederin.- Kany batyryň bu sözlerinden soň, Aman batyr biraz ylalaşajak ýaly etdi-de:

— Aý, batyr, şu gaçgaklyk günde gezmekden ozalam-a ezbez bolupdyk - diýdi. - Näme bolsa ykbaldakyny görü bermeli bolar. - Ol şu wagta çenli sesini çykarman oturan Öwezmyrat batyra ýüzlendi. - Batyr, biziň bu maslahatlarymyza sen näme diýýän?

Öwezmyrat batyr ýuwaşja ardyňjyrady-da:

— Siz näme etseňiz, şol maňa makul. Ýöne welin bir zady bar. Şu ýerde eden maslahatymyzy men Stepan aga ýetirip, onuň bilen geňeşmeli bolaryn.

— Eý, batyr, senem... - diýip, Kany batyr göwni suw içmedik ýaly boldy. Aman batyr oňa garşy çykdy:

— Ýok, batyr, beýle däl. Ol adama hökman geňeşmek gerek. Gep salgyndan ol adam gaty köp zat bilýän adam bolmaga çemeli.

— Ol adam hemme zady bizden gowy bilýär - diýip, Öwezmyrat batyr onuň sözlerini tassyklady. - Belki, ol bize başga bir amatly ýol salgy berer.

Şundan soň Kany batyr hem ylalaşdy. Näme-de bolsa bular öz maslahatlary bilen daňyň atanyny duýman galdylar. Muny olar guşlaryň jagyl-jugul saýraşýan sesleri eşidilip başlandan soň bildiler. Her hal olar gün dogmanka pikirlerini jemläp, belli bir karara geldiler. “Häzirlikçe güýçleriniň ýetdiginden Öwezmyrat batyra pul kömegini berip ugratmaly. Birnäçe günden soň hem Aman batyr Öwezmyrat batyryň yzyndan barmaly. Ol barynça Öwezmyrat batyr hem Stepan aganyň geňeşini bilip goýmaly. Eger Stepan aganyň pikiri hem bularyň pikiri bilen bir çykaýsa, onda Kany batyry hem ýaraglandyryp, işe başlamaly. Soňky işler bolsa soň görülýär-dä” diýip

wadalaşdylar. Kany batyr bolsa “iş bitenden soň meniň galama gelmeli” diýip tekrarlaýardy.

Aman batyr özüniň jemläp bilen puluny Öwezmyrat batyra berdi. Aman batyr gurply, özüni mazalyja oňarýan daýhandy. Ol ep-esli pul jemlän eken.

— Maňa pul geregem däl-ä, öz günüme goýsalar, men ýykma-ýykylma özümi oňarýan ahyry. Onda-da munça pul - diýip, Öwezmyrat batyr almajak boldy.

— Ýok, sen bu pullary hökman alarsyň - diýip, Aman batyr puly bir ýaglyga düwüp, Öwezmyrat batyryň horjunynyň bir gözüne saldy. - Mal äkitseň, birnemejik malymyzam bardy welin, emma bu uzak ýola mal äkitmek kyn bolar. Bu pullary sen biderek harçlama-da, bir ýer tutdur. Mal-gara edin, gurplan. Şonuň üçinem biz saňa pul kömegini berýäris.

Kany batyr hem:

— Ýüzümiziň ugruna meniň galama sowlup geçersiň, menem barymdan bereýin - diýdi.

Üç dost dagdan-daga tutduryp oturyşlaryna günortan bir ýerde düşdi. Çay içip, nahar edinip, ýene ýollaryny dowam etdirdiler. Şol gün gyzar ikindin mahaly Kany batyryň galasyna bardylar. Öwezmyrat batyr özüniň köne gezen ýerini hyrydar gözi bilen nazardan geçirdi. Bu beýik daglar, kemerli beýik

gaýalar şol öňki görüp gidişi ýaly, üýtgän zat ýok. Ol başyny ýaýkady-da:

— Hä, “är garrar, heňnam garramaz” diýenleri-dä - diýdi.

Bu gije munda bolup, ertir ugramakçy bolan wagtларында, Kany batyr horjuny göterip, bir gaýanyň düýbüne bardy. Ol bir daşy galdyryp, bir zatlary goşawuçlap, horjuna guýýardy. Onuň jýňňyrdaýan sesi gaýa düşüp gidýärdi. Ol horjunyň iki gözünü taýlap, dolara ýakyn etti. Kany batyr hiç wagt pul sowýan adam däl, onuň üçinem oňa düşen pul düşüşü ýaly durýar. Aslynda ol puluň hasabyna-da düşüniş duran adam däl, asyl pulam sowanok.

Ol horjuny alyp gelende Öwezmyrat batyr eýle-beýle diýjek boldy welin, Kany batyr oňa geplemäge maý bermedi:

— Batyr, sen entek sesiňi çykarma. Men bir etjegimi edeýin. Şu pul diýilýän zat bilen hol gaýanyň daşlary meniň üçin deň. Aslynda adamlary ynsapdan çykarýan şu pul, adamyny her ýollardan ýöredýänem şu pul. Onuň üçinem men muny ýaman ýigrenýän. Emma görýärmiň, şeýle ýigrenýänem bolsam, menem ony hol meýdana, daşlaryň arasyna zyňaýmandyryn. Bu pul şeýle bir jadyly-mähirli zat bolar eken.

Öwezmyrat batyry ugratmak üçin, bu ýerdenem üç bolup ýola düşdüler. Esli meýdan ýöränlerinden soň, Kany batyr olar bilen hoşlaşyp galmakçy boldy. Şonda ol dostlaryny saklap:

— Siz õň eden lebziňizi bozduňyz. Eger lebziňizi bozmadyk bolsaňyz, başyňyza bu bela gelmezdi - diýdi. Emma dostlary onuň bilen razylaşmadylar.

Aman batyr Öwezmyrat batyr bilen günortana çenli bile ýöränden soň, olar bir ýerde düşläp, çay-nahar edindiler hem şu ýerde hoşlaşyp aýrylyşdylar. Öwezmyrat batyr birnäçe günläp aga-ýana, ýata-tura ýol ýöränden soň öz obasyna gelip ýetdi.

Öz obalarynyň içi bilen köçeden barýarka, obalarynyň pylan sopy diýen atly sopularynyň biri onuň önünden çykdy. Öwezmyrat batyra gözi düşen sopynyň ýüregi gürsüldäp, ýüzi ak-tam boldy. Öwezmyrat batyr oňa-da mukyt bolman:

— Salawmaleýkim, sopy aga - diýip, salam berdi. Emma sopy dodaklaryny çalaja gymyldadyp, köwejekläp gidip barýardy. Asyl Öwezmyrady görende onuň dili basylan eken. Ol eгнаşыр yzyna garanjaklap barşyna, gitdigiçe ädimini açyp gitdi. Öwezmyrat onuň bolşuna düşünmän, aňk-taňk boldy. Öz içinden: “Be, sopy aga salamymy almady, muňa näme bolduka?” diýip oýlandy. Sopynyň özi hakda nähili pikirdediginden bihabar, öz ugruna sürüp gitdi.

Sopy bolsa şol barşyna ilki ýeten öýünün gapysyndan kürsäp urupdy. Gapydan girip-girmenkä-de:

— Öwezmyrat batyryň deminden zordan gutuldym - diýip, demi-demine ýetmän gürrüň berdi. - Ol maňa bir azm urup seretdi welin, tas gözi içimden geçipdi. Däliräni çyn eken. Asyl zyr däli...

Öwezmyrat batyry görende sopynyň gulaklary gapbagapypdy. Öwezmyrat batyryň beren salamy hem oňa sögünç ýaly bolup eşidilipdi. Şeýdip, sopynyň gürrüňi Öwezmyrat batyr entek öýüne ýetmenkä bütün oba ýaýrady.

Öwezmyrat batyr öýüne baryp, bir horjun teňňän Mamagül ejäniň öňüne oklady. Öwezmyrat batyryň gelenini giçden soň eşitse-de, demirçi onuň bilen salamlaşmaga, hal-ahwal soraşmaga geldi. Mamagül eje Öwezmyrat batyr hakda eýýäm oba ýaýran myjabaty gürrüň berdi. Öwezmyrat batyr sopynyň näme üçin gaçanyny şol mahal aňlap galdy. Ýöne ol muňa ullakan üns berip durmady.

— Aý, ilde diýenem kändir, aýdanam - diýdi. Demirçä birneme pul berdi-de, öz niýetini mälim etdi. - Demirçi, ertir bir öldürer ýaly janly al. Belki, ertir Stepan agany hem çagyrsak çagyraýarys.

— Bolýar, ertir men bir janly alaryn. Sen ýadap gelensiň, batyr, ýat, dynjyňy al. Men gideýin - diýip, demirçi turup gitdi.

— Ertesi gün guşluk galandan soň, oba-goňşular gelip başlady. Aýallar Mamagül ejäniň ýanyna baryp: “Nähili, gyz,

ol mazaly açylyp gelipmi, haýsy öwlüýä ýykdyňyz?” diýip soraýardylar. Olara hakykaty düşündirjek bolmak Mamagül ejä uly bir iş boldy. Erkek adamlar bolsa Öwezmyrat batyryň ýanyna salam berip baryardylar. Kimisi sypaýyçylyk bilen: “Batyr, sag-aman geldiňmi?” diýip goýýardy. Käsi bolsa oňa öliniň soragyny berýärdi, “nähili, onat açyldyňmy?” diýýärdi. Öwezmyrat batyr bolsa:

— Açylyp-açylman, maňa näme bolupdyr? Hiç bir bolan zat ýok ahyry - diýip jogap berýärdi. Emma oňa sowal berenler bu jogap bilen kanagatlanar ýaly däldiler. Olar öz içlerinden: “Däliliginden açylandan soň, özüne näme bolanyny, başyndan nämeleriň geçenini bilmeýän bolmaga çemeli-ow bu” diýip pikir edýärdiler. Şol wagt demirçi bir semiz goýun alyp geldi.

— Batyr, ynha getirdim.

— Gowy edipsiň, demirçi, ony bir adama öldürtde, tendirmek ýagdaýyny et.

Demirçi bilen ýene biri goýun öldürmäge durdy. Şol wagt ogly Pýotr bilen tirkeşip Stepan aga-da howla girdi. Ol ösgün ak saçlary uzyn ak sakgaly bilen gatyşyp duran saryýagyz adamdy. Onuň saç-sakgalyndan hasap tutup ýaş möçberini ölçemekçi

bolsaň, onuň ýaşyny ýetmiş töwereginden gözlemelidi. Emma ýüzüniň ýagtylygyna, gözünün ýanyp durşuna garanyňda ýaşy

elliden agyp, altmyşa golaýlan adam diýmek boljakdy. Stepan aga derwezeden giren badyna aý berip tegelenip oturan märekäniň ortasyndaky Öwezmyrat batyra gözi düşdi.

— Salawmaleýkim, Öwezmyrat batyr - diýip, sogduryp gygyrdy.

— Waleýkim, Stepan aga - diýip, Öwezmyrat batyr ýerinden turdy. Onuň öňünden çykyp görüşdi. Pýotr hem gelip görüşdi.

— Gurgunmysyň, akylyly ýigit? - diýip, Öwezmyrat batyr onuň başyny sypady. Stepan aga:

— Adamlar, salam - diýip, oturan adamlara baş egdi. Adamlaryň kimisi “waleýkim” diýip jogap berdi, kimisi çalaja başyny atdy. Öwezmyrat batyr Stepan agany hem, Pýotry hem öz ýanyna geçirip oturtdy.

— Hoş geldiň, Stepan aga - diýip, begenjini bildirdi. - Özüň tüýs wagtynda geläýdiň. Şunça gelmedik bolsaň, üstüňe adam iberjekdim ýa-da özüm barjakdym.

— Meniň bu gün dynç alýan günüm - diýip, Stepan aga gürrüň bermäge başlady. - Işi ýoldaşyma tabşyranymdan soň, gel şu gün Öwezmyrat batyrdan bir habar tutup gaýdaýyn, belki, gelse-de gelip ýörendir diýdim.

— Köp ýagşy edipsiň, köp gowy edipsiň, Stepan aga - diýip, Öwezmyrat batyr minnetdarlyk bilen gaýtalaýardy.

— Hawa, Öwezmyrat batyr däliräpdir, sopy-mollany gyraryn diýip gygyrypdyr diýip eşitdim. Men ýalandyr, Öwezmyrat batyr hiç wagt däliremez diýdim. Ýene-de göwnüme inkis gitdi. Öwezmyrat batyr Sibire gitdi, ýekeje ogly öldi, köp-köp ýaman işler boldy, günü agyr, haly ýaman adam diýip oýlandym. Kim bilýär, aýdylýan zatlar ugrunda bardyr diýdim. Onsoň habar tutaýyn diýdim gaýdyberdim.

— Aý, Stepan aga, biziň ilimiz şeýle bir il, bular ýalany tapsalar, çyna ýakyn barmaýarlar - diýip, Öwezmyrat batyr düşündirdi. - Şol ýalana gowy ynanýarlar. Düşdünmi?

— Ýalançy adam ýalan aýdar, köp-köp adamlaram oňa ynanar. - Stepan aga çalaja başyny atyp gürleýärdi. - Ýalana ynanarlar, çyna ynandyrmak kyndyr. Çyna ynansalar gowy bolardy, köp adamlar hakykata düşünerdi.

Demirçi goýun öldürip, nahar atardy. Nahar ýetişýänçä Mamagül hem çörek bişirip ýetişdirdi. Şol wagt obanyň belli kerlerinden Nyýazberdi ker aňyrdan salam berip geldi. Demirçiniňkide küşt oýnaşyp, bu kerin Öwezmyrat batyr bilen dostlugy-da ýok dälidi. Nireden hem bolsa Öwezmyrat batyr däliräpmiş diýen habar munuňam gulagyna ýeten bolmaga çemeli.

— Batyr, açylyp geldiňmi? - diýip, ol Öwezmyrat batyrdan sorady. Öwezmyrat batyr:

— Nyýazberdi aga, men syrkaw däl - diýip gygyrdy. Ýöne onuň näme diýýänini eşitmedik ýa-da oňa özüçe düşünen Nyýazberdi ker öňki äheňinde dowam etdi.

— Adamlar her hili gürrüň etdiler. Biri batyry Mälik baba ýykypdyrlar diýdi, ýene biri Seýitjemaleddine diýdi. Başga biri Paraw bibini düýnäpdir diýdi. Aý, garaz, haýsy birine ynanjagyňy biler ýaly etmediler.

Onuň bolup durşuna Öwezmyrat batyryň şunça gahary gelse-de, bolmajagyny bilip, ahyry degişmä saldy:

— Nyýazberdi aga, men Mamagül bibiden başga bir bibinem düýnämok. Öten agşam gelip, Mamagül bibiniň gapysyny düýnedim - diýip gygyrdy.

Onuň bu sözlerine oturanlar hezil edinip gülüşdiler. Öwezmyrat batyryň sözlerini eşitmedik Nyýazberdi aganyň bu gülşükden soň hezili bolmady.

— Gowy bolup açylyp giden bolsaň bolýa - diýip hümrüdedi. Şundan soň oturanlaryň arasyna ümsümlik düşdi. Ümsümligi Öwezmyrat batyr bozdy.

— Men sopy aganyň gaçanyňy geň görmeli däl ekenim. Bu başyna turşy çykan ile-de şunuň ýaly myş-myş tapsa, başga zat gerek däl. Bu ilin işi gaýdypdyr - diýip käýindi.

Nahar iýlenden soň, oturanlaryň birnäçesi öýlerine dargady. Birnäçesi bolsa tä il ýatar wagt bolýança gürrüň edişip oturdy.

Diňe şondan soň öýde demirçi, Stepan aga, Pýotr hem Öwezmyrat batyr dördüsi galdy. Pýotr ýedi-sekiz ýaşly oglan, ulularyň gürrüňine gulak asyp, aňkaryp oturmakdan başga bilýän zady ýok. Ýöne beýleki üçüsiniň welin arasynda gaty çekeleşikli gürrüň barýardy. Emma olar şeýle assa gürleşýärdiler, hatda özlери-de biri-birini eşitjek bolup, agyzlaryny biri-birine degraýjek bolýardylar. Gürrüňiň başyny Öwezmyrat batyr başlady. Onuň gürrüňini diňläp Stepan aga çürt-kesik garşy çykdy.

— Hiç bolmaz. Hiç-hiç bolmaz - diýdi.- Bir adam öldüreniň bilen, iki-üç adam öldüreniň bilen iş bitmez. Asyl adam öldürmek nämä gerek? Asla gerek däldir. Bir-iki adamy öldürip, özüň tussag bolup, Sibire gitmekden ýa-da ölmekden netije çykamaz. Men bu pikir bilenrazy däl. Ýaş wagtyň şeýle akmak pikir meniňem kelläme gelipdi, bir baýary öldürmek pikirine düşüpdim. Akyllý bir adam aýtdy, bu pikir akmaklykdyr, taşla diýdi. Soň ol pikiri taşladym. Ol myhman gelende maňa duýdur, men oňa-da düşündirerin.

— Stepan aga dogry aýdýar - diýip, demirçi onuň aýdanyny tassyklady.

Öwezmyrat batyr Stepan aganyň pikiri bilen razylaşyp, bu gije ýatmakçy boldular. Demirçi öýlerine gitdi. Stepan aga, Pýotr, Öwezmyrat batyr üçüsi hem ýatdy. Ýöne Stepan aga:

— Bu pikiriňiz ýalňyş pikir - diýip, tä uklap galýança şol gaýtalady ýatdy. Ertir turanlaryndan soňam onuň bar gürrüňi şol boldy.

Öwezmyrat batyr Stepan agany ugradanda oňa birnäçe güne ýeter ýaly çorbalyk et salyp goýberdi. Pýotr bolsa birnäçe günlük Öwezmyrat batyrlarda galdy.

— Petýa ikimize-de ogul bolar - diýip, Stepan aga hoşlaşyp gitdi.

GÜRRÜŇÇILIKDE BOLAN JEDEL

Heniz gök agaçlary akrap urmandy, arly tomsuň jöwzasyny başyndan geçiren agaçlar ýüzi küljeren tamly ýapraklaryny sallaşyp otyrdylar. Hasyl paýawy güýz paslynyň ahyrky aýlarynyň bir günleridi. Obanyň işsiz, eli boş adamlarynyň bary bir öýçi ussanyň telärine ýygnanypdy. Agzy boş adamlar degişýärdiler, şorta söz aýdyşýardylar, ýomak atyşýardylar, gyzykly gürrüňler edişip, şowhun bolşup otyrdylar. Eger bu gürrüňçilige, (bu üýşmeleňe gatnaşýan adamlaryň birlänikisiniň tirseğine söýenip, hiç gürrüňe goşulman, tukat görnüşde ýatanyny hasap etmeseň, bu ýerdäkileriň hemmesi obanyň gamsyz-gussasyz, erkin adamlary diýip düşünmek boljakdy. Bulary daşyndan synlasaň, gürrüňlerine gulak assaň

dünýäde bulardan şadyýan adam ýokdy, gam-gussa diýen zady göýä bularyň ata-babalary-da görmedik ýalydy.

Gürrüňçiligiň bir çetinde, tirsegine söýenip, daşyndan syn edip ýatan biri:

— Men-ä şu oturanlaryň çigit ýaly gam-gussasy yok öýdýän - diýip hümrüdedi.

— Gadym zamanda bir patyşa bolupdyr - diýip, ikinji biri oňa jogap deregine erteki aýtmaga başlady.- Hawa, ol patyşa: “Maňa gaýgysyz-gamsyz bir adam tapyp beriň, men ol adamyny sylajak” diýipdir. Ol patyşanyň wezir-wekilleri, hemme aksakgal-ulamalary il gezip, ahyry meniň ýaly birini tapypdyrlar. Ol adam meniň ýaly şu günlügin tapsa, ertirliğini gaýgy etmän, deň-duş, dost-ýarlaryny ýygnap, wagtyny hoş geçirer eken. Öýünde öwselesi bolmasa-da, elmydama öýi uly üýşmeleş eken, şorta söz aýdyşar, ýomak atyşar, gülşer-oýnaşar ekenler. Ine, onsoň ol biçäräniň ezeneginden tutýarlarda, patyşanyň huzuryňa eltýärler. “Ine, patyşahym, seniň diýýän adamyň” diýip tabşyrýarlar. Patyşa ýasawullaryna: “On müň teňňäni getir” diýip buýurýar. Hazynaçylary on müň teňňäni mejimä salyp getirip, ýaňky adamyň ýanynda goýýarlar. Patyşa: “Aý, ýigit, şu mal seniň halalyň, sen şuny al” diýýär. Onda ol ýigit: “Aý, patyşam, bu ne desga, bu ne sylag, men hiç zada düşünemok, maňa bir düşündiriň” diýýär.

Onda patyşa hemmesini birin-birin düşündirip: “Sen dünýäde gaýgysyz-gamsyz adam, şonuň üçinem şu teňňäni saňa bagyş edýäriň” diýýär. Onda ol ýigit: “Aý, patyşam, bir çemçe ganymy geçeň, saňa aýtjak sözüň bar” diýipdir. Patyşa rugsat beripdir. Ol ýigit: “Eý, patyşam, şeýle adam diýip saýlap tutanlary men bolsam, seniň ähli wezir-wekilleriň, aksakgallaryň aklyly bir juýje horazyň aklylyça-da ýok eken. Senem akmak ekeniň. Heý-de бүтін endamy ýylanyň zäher-zakguny bilen garylyp-ýugrulan adamda-da gaýgy-gam bolmazmy?” diýipdir. “Ol neneňsi ýylanyň zäher-zakguny bilen garylyp-ýogrulan?” diýip patyşa sorapdyr. “Ol şeýle - diýip, ýaňky ýigit düşündiripdir. - Meniň hemişe kärim ýerli adamlaryň ýerini ýarpasyna ýa-da üçden birine ekmek. Olaryň ýyl ýüzki aýdýan minnetli gürrüňleri meniň janyma-tenime ýylanyň zäheri bolup ornaýar. Meniň ýyl ýüzki çeken agyr zähmetimem janyma zakgun bolýar. Şonuň üçinem men her günki çekýän zäher-zakgunymy süňňüme ornatmajak bolup, öz deň-duş, dost-ýarlarymy ýygnap, warsaky urşup derdimi ýeňledýän. Şonda-da şol gaýgy-gamlaryň, kişiniň minnetli sözleriniň ondan birini-de egsip bilmän, gijelerimi ukusyz geçirýän. Onuň üçinem seniň bu teňňeleriň maňa degişli däl. Kime berseň, şoňa ber”. Ol ýigit şeýle diýipdir-de, turup gidiberipdir. Ine, bu oturanlaram edil şonuň ýalydyr.

— Ýa, rast aýdylan gürrüň eken - diýip, birinji adam ertekiçiniň sözünü tassyklady. Sebäbi onuň özi hem şol ýigit ýaly göreniň ýerini ýarpasyna, üçden birine ekip ýörenleriň biridi. Bu ertekini aýdyp beren bolsa Öwezmyrat batyrdy. Ol bu ertekini edil jaýly-degerli ýeridir diýip aýdyp beripdi. Onuň erteki aýdyp beren diňçisine Nurnyýaz diýerdiler. Onuň ogly yokdy. Aýalynyň dogran çagasynyň hemmesi gyzdy. Olaryňam hemmesi heniz ýaş çagady. Diňe iň ulujasy ýaňy göze görnüp başlapdy. Şonuň üçinem Nurnyýaz бүтін өmrүni diňe bir suw hem bir suwluk ýer bilen geçirmeli bolupdy, hor-homsy ýaşaýardy. Iliň ýerini kärendesine ekip mydar edýärdi.

Stepan aga tabşyryp gidenden soň, Öwezmyrat batyr obada bir üýşmeleň bolsa, gürrüňçilik bolsa, sypdyrman baryna gatnaşyp başlapdy. Hatda ol käte obadaky bar bolan tirýekhanalardaky gürrüňçiliklere-de bardy. Bu oňa köp zatlara göz ýetirmäge mümkinçilik berdi. “Sütemden, jebirden kösenip ýören adam kän. Olaryňam her haýsynyň bir gylygy, bir häsiýeti bar. Eger sen olar bilen ugruny tapyp gürleşip bilseň, olar saňa hudaýa ynanan ýaly ynanýarlar. Ine şony başarjak bolmaly” diýip, ol käte öz ýanyndan oýlanýardy.

Öwezmyrat batyryň sözüne köpleriň gulak gabardýandygynyň bir sebäbi bardy. Bu ýyl sanaşyk ýylydy. Geçen sanaşykdan bäri baş ýyl geçipdi. Adamlar sanaşygyň

başlanaryna garaşyp ýördüler. Täze suw bolanlary hasaba alyp, sana geçirmelidi. Ölüp gidenleri sakdan çykarmalydy. Şonuň üçinem dek düýnünň özünde ogly bolan adamlaryňam birentegi ony özi ýaly başga biriniň düýn-öňňün bolan gyzy bilen adagly edip, düýnki bolan çagasyny sanaşyga salmaga jan edýärdi.

Sanaşyk adamyň jemgyýetiň haýsy gatlagyna degişlidigine garap, her hime bir hili täsir edýär. Meselem, hemişe özüne kesana bir keleme suw alyp oturan Muhammetmyrat ahun, her haýsy ýarym kelemeden içip oturan Rahmanweli hoja ýalylara bir hili täsir edýär. Özünüň suwuny köpeltmek üçin öz ogullaryny, ilen-çalanlaryny iki-üç gezek öylendirip, ýaş çagalaryna çenli adagly edip, neslini köpeltmäge jan edýän, ilden ençeme esse köp suw alýan Arslan baý, Seýitmyrat beg ýalylara bir hili täsir edýär. Özünüň ýekeje ogluny öylendirmäge zat tapman oturan demirçi ýaly garyp-gasarlarada bir hili täsir edýär.

Stepan aganyň sapak çykaryp bermegi bilen, öwretmegi bilen Öwezmyrat batyr adamlaryň häsiýetini öwrenmegiň, olara täsir etmegiň syrlaryny özleşdirip başlapdy hem adamlara şeýle täsir etmegiň zerurlygyna barha çuňňur göz ýetirýärdi. Sanaşyk başlanmagynyň öň ýanlarynda bu has-da zerurdy. Öwezmyrat batyr bu işde birneme tejribe toplapdy, emma entek onuň öwrenmeli zatlary köpdi.

Bu üýşmeleňdäki gürrüňçilik, degişme-ýomak atyşmak esli wagta çekdi. Soňa baka gürrüň başga ugurlara ýazyp başlady. Degişmek-gülüşmek adamlary irizdimi-nämemi, soňra hasyl hakda gürrüň gitdi. Onsoň ýyndam atlar hakda gürrüň etdiler. Olaryň içinde Öwezmyrat batyryňam atynyň ady tutuldy. Öwezmyrat batyr bu gürrüňlere goşulman, bir gyrada gyşaryp, diňläp ýatyrdy.

Atlar hakdaky gürrüňiň böwşeňlän bir ýerinde, uk tyzlap duran öýçi ussa tyzlap duran agajyna söýendi-de:

— Batyr, nätdiňiz, demirçiniň ogluny öýermek gürrüňiňiz nähili boldy, guda bolan ýeriňiz barmy? - diýip sorady.

Öwezmyrat batyr bir gobsunyp, oturyşyny düzet-di-de, çalarak ardynjyrady:

— Hawa, ussa, tapdyk özün-ä, guda-ha bolnandyr - diýip, gapdalynda gyşaryp ýatan Nurnyýaza seretdi.

Heniz ussa geplemäňkä, Nurnyýaz:

— Aý, ussa, şu eýýamda ogluň bolsa, gyz tapylar. Ogluň bar bolsa, senem gotur ogşugyňy al-da, bize baryber, näçe gyz gerek bolsa bizde bar, biziň öýümiziň biten oty gyz - diýip, degişmä saldy.

— Onda demirçi seniň bilen guda bolupdyr-ow? - diýip, öýçi ussa Nurnyýaza ýüzlendi.

— Hawa.

— Demirçi erbet adam dälidir.- Öýçi ussa işi bilen gümra bolup durşuna, gürrüňini dowam etdi.- Onuň bir aýby garyplygydyr. Ahyry ýekeje ogluny deňli-duşly edip dynsa bolýar.

Öýçi ussanyň beýle diýmeginiň sebäbi bardy. Demirçiniň dört ogly bolup, olaryň üçüsi ýaşlygyndan ölüp gidipdi. Onuň öýerjek bolýany ogullarynyň iň kiçisidi.

Sanaşyk hakdaky gürrüňi hem öýçi ussa gozgady. Jedel hem şu gürrüňiň üstünde turdy. Oturanlaryň kimisi ogly bolsa-da, öýlendirmek üçin zat tapmaýanlygyndan zeýrendi. “Patyşanyň öý salgydam munuň üstüne” diýip käýindiler. Kimisi özüniň ogulsyzlygyndan zeýrendi, bagtsyzlygyndan nalady. Öňki şatlykly-şagalaňly gürrüňleriň ornuny zeýrençli gürrüňler eýeledi.

Sähel böwşeňlik aralaşanda, Öwezmyrat batyr çalaja ardynjyrady-da, gürrüňe goşuldy:

— Garaz, üstünde patyşa höküm sürse, ahry bar malyň towuk bolup, goşuňam horaza ýükläýmeli bolar.

— Ogulsyzlygyndan käýinip, gam-gussa batyp içini hümedip ýatan Nurnyýaz Öwezmyrat batyr sözüni gutaran badyna:

— Adamlar, meselemki, pylan obada suwy köne tümmekler içýär. Biziň obamyzda-da şonuň ýaly edilse ýagşy bolmazmy? - diýen sowaly orta atdy.

“Köne tümmekler” meselesini birdenkä çözmek, beýle sowala birdenkä jogap bermek aňsat däl. Şonuň üçinem oturanlaryň bary pikire gitdi. Täşli şorta bir zat diýjek bolup agzyny münküldedende, Öwezmyrat batyr ondan öňürtdi.

— Aý, jemagat, munuň aýdýan gürrüňine serediň - diýip, Nurnyýazyň pikirine garşy çykdy. - Ine, şu günden başlap, suwy köne tümmekler içýär hasap edeliň. Sen, men köne tümmek bolup galýas diýeliň. Onda biziň agtyk-çowluklarymyz biziň şu günki içýän ýarym sagat suwumyz bilen kanagat edip, köne tümmekler içýär diýip oturmaly bolar. Hakykatdanam, biz köne tümmek bolup galarys. Agtyk-çowluklarymyz bolsa bize gargyş eder.

— Batyr hakykatyny aýtdy - diýip, Täşli şorta onuň sözlerini tassyklady.

Medresäniň talyplaryndan daýhanlaryň hojalyk gürrüňçiligine dynman gatnaşýan diňe Täşli şortady. Daýhanlar öz aralarynda onuň adyny Täşli şorta diýip tutýardylar. Ol degişgen, wäşi ýigitdi.

— Aý, Nurnyýaz, eger suwy köne tümmekler içmeli edilse, özbaşyna bir kelemäni mugt içip oturan Muhammetmyrat

ahuna-da hiç zat bolmaz. - Öwezmyrat batyr gürrüňini dowam etdi. - Her haýsy ýarym kelemelik suw içip oturan hoja-seýitleriňem ýitiren zady bolmaz. Olar öňküleri ýaly mugt suwy içip oturlarlar. Sen bolsaň ýene ýarym sagat suwuň bilen galyp, göreniň ýerini üçden birine eker ýöwersiň.

Öwezmyrat batyryň bu gürrüňleri oturanlaryň ýanyp duran zeýrenç oduny ölçeren ýaly etdi. Çetde oturanlaryň biri:

— Olaram garamaýaklar bilen deň içip ýaly etmeli - diýip gygyrdy. Başga biri:

— Ol bolmaz, olar öwlatdyr - diýip seslendi. Başga biri:

— Ol gaty bolar. Olar öwlat bolsa, özlerine öwlat, biziň suwumyza öwlat däl! - diýip gygyrdy.

— Agzyna gelenini otlap, öwlada dil ýetirýär - diýip, çetde oturanlaryň biri özbaşyna hümrüdedi. Başga biri:

— Baýlary nätjek? - diýip gygyrdy.

— O ne baý? - diýip, biri gygyrdy.

— Näme baý gytmy! - diýip, oňa gaharly jogap gaýtardylar. - Hol ilen-çalanyna çenli, üçden-dört aýal alyp, her biri on sekiz suw bolup ýören baýlar!

Ol adam bu sözleri aýdan badyna, Täşli şorta:

— Olara bir aýalyňdan bolan maşgalaňa suw berjek, başgasyna berjek däl diýmek gerek - diýip sugşurdy.

— Ony diýip bolýarmy? Hanha Arslan baý bilen Seýitmyrat beg ýygnapdyrlar tapyp bilen heleýlerini-de, her haýsy birnäçe suw içip otыр - diýip, biri zeýrendi. Şol arada Nurnyýaz:

— Hawa, olar tapan heleýlerini ýygnaýarlar. Ol heleýlerem, ärleri oňaryp bilmese-de, töwerekden gazanmany oňarýarlar. Tüweleme, gazanma kemini goýanoklar, çagalary itiň güjügi ýaly - diýip güldi. Oturanlaryňam hemmesi gülüşdi. Bu gürrüň, gülki Arslan baýyň garyndaşy Orazgeldi kümsük ýalylara ýaramady. Şu мәreкеде Seýitmyrat begiň garyndaşlaryndan bir ýeňil kelle ýigit otyрdy. Onuň Seýitmyrat bege garyndaşlygy Öwezmyrat batyрdan ýakyn dälди. Ol ýeňil kelle ýigit Muhammetmyrat ahunyň, hoja-seýitleriň, Arslan baýyň мәрекеде ,oturan garyndaşlarynyň ýüzüne nazaryny aýlap çykdy. Olaryň öz arkasyny tutjagyny aňansоň:

— Nәme agzyňa gelenini samrap, bigünә adamlaryň başyny agyрdýarsyň? Agzyňy sala goýberme! - diýip, Nurnyýaza hemle urdy.

— Nәme, ýogsam ýalanmy? Aýdamda nәme diýersiň? - diýip, Nurnyýaz güldi. Ýeňil kelle ýigit bolmajysyny boldy.

— Gaýtalabam bir aýtsaň, agzyňy gan ýalan ganjyga döndererin! - diýip gygyрdy.

Nurnyýaz ýene öňküsi ýaly güldi-de:

— Sen beýle atarman-çaparman, nireden dogan Görogly - diýdi.

— Seniň bir... - diýdi-de, ýaňky ýeňil kelle ýigit turup Nurnyýazyň üstüne topuldy. Nurnyýaz hem oturan ýerinden taýýarlandy. Emma Öwezmyrat batyr tarsa ýerinden turup, ol ýeňil kelleni orta ýola ýetirmän tutdy. Ýeňil kelle ýigit dyzamaşyny dowam etdi.

— Inim, dur, saňa gürrüň bar. Sen Seýitmyrada menden ýakyn garyndaş dälşiň. Düşündiňmi? - diýip, ony köşeşdirjek boldy. Nurnyýaz bolsa:

— Gowy, batyr, ol dyzmaş ýigidiň kimdigini bir göreli - diýip gygyrdy.

— Aý, inim, gany gyzgyn bolmazlar - diýip, Öwezmyrat batyr ol ýeňil kelle ýigide gep düşündirjek bolýardy.- Sen bir pukarasyň. Nämde bolsa günä biziň öz garyndaşymyza. Il ýalan zady gürrüň edenok. Il dogrusyny aýdýar. Düşünýärmiň?

Iki tarap hem uruşmaga taýýardy. Ýagdaýyň gowy daldigini aňan öýçi ussa hem Öwezmyrat batyryň ýanyna baryp, ýaňky ýigide töwella edip başlady. Emma ol barha möwç alýardy. Şobarmana Öwezmyrat batyryň ýüzüne dikildi-de:

— Saňa binamys garry köpek diýerler - diýdi.

Öwezmyrat batyr lyk doldy. Aňyrsy bäräk gelip, gazaba çykdy. Bir az arkanjaklady-da, hyrçyny dişläp, ýaňky ýeňil

kelläniň agzyna güçledip goýdy. Ýeňil kelle agzyny iki eli bilen tutup, ters öwürildi. Onýança Öwezmyrat batyr özüni raslap, ýeňil kelläniň gulagynyň düýbüne ikinji ýumrugy sugşurdy welin, ol üç basdyrylyp baryp, ýykylan ýerinden galmady.

Şol wagt turup topulmaga taýýar bolup oturanlardan Orazgeldi kümsük syçrap, Öwezmyrat batyra baka topuldy. Emma öňden taýýarlanyp duran Täşli şorta ony Öwezmyrat batyra ýetirmän, bir ýumrukda seňseläre golaý etdi. Hyň urup oturanlar topary bilen turup topuldylar. Emma Nurnyýazyň tarapyny tutýanlaram olardan az däldi. Olar hem hüjüm edip ýerlerinden turdular.

Iki tarap garpyşdy. Her kim ýumrugyny işledeni bilen kanagat etmedi. Öýçi ussanyň tärimlik üçin taslap üýşürüp goýan agajyna ýapyşdylar. Üýşmek agaç göz ýumup-açar salymda ýom-ýok boldy. Hatda kellesi gyzan ussanyň özi hem elindäki tyzlap duran uguny alyp topulypdy.

Öýçiniň agajyny ýarag edinenler Öwezmyrat batyryň tarapdarlarydy. Seýitmyrat begiň, hoja-seýitleriň tarapdarlary bolsa aýaklaryndaky köwüşlerini alyp topulypdylar. Öwezmyrat batyryň tarapdarlarynyň bolsa ýapyşaýyn diýende-de, aýaklarynda köwşi ýokdy. Köpüsiniň aýagy ýalaňaçdy. Iki-ýeke aýagy gaplysy hem ýa çokaýlydy, ýa çaryklydy.

Kimdir biriniň eline ilen uzyn bir uk bolupdyr. Ol ugy aýlan wagtynda teläriň üstüne basylan kerepli köne ýonuşgalyry tozadýardy hem paýradyp ýere dökýärdi.

Bu uruş onçakly uzaga çekmedi. Orazgeldi kümsük başlyklaýyn maňlaýynyň ganyny sarkdyryp, teläriň astyndan gaty tiz dazlaşyp çykdylar. Şeýdip, Seýitmyrat begiň, Arslan baýyň, hoja-seýitleriň tarapdarlary aýakgabyndan, telpek-tahýasyndan bizar bolup, baş açyk, aýak ýalaňaç gaçyp gitdiler. Täşli şorta gaçyp galan köwüşleri, telpek-tahýalary dazyrdadyp daşaryk zyňşdyrды:

— Telpek-tahýalaryňyzam alyp gidiň!

Bu uruşda Öwezmyrat batyryň maňlaýyna köwüşüň naly degip yz galdyrypdyr. Nurnyýazyň gulagynyň düýbüne köwüşüň ökjesi degipdir. Ussanyňam maňlaýyny köwüşüň ökjesi sydyrdypdyr. Başga bir ýigidiň maňlaýy çilik ýaly çişipdir. Başga-da ýeňil-ýelpaý ýumruk degeni, ýüzüni sypjyrdany bardy. Diňe bir ýigidiň eli agyrypdyr. Ony barlap gören Öwezmyrat batyr:

— Çykan zad-a ýok, ýöne gaty agyran bolara çemeli - diýdi.

Şol wagt heniz gahar-gazaby ýatyşmadyk Öwezmyrat batyryň gözi birden henizem ýerinden galman ýatan şol

ýeňil kelle ýigide düşdi. Ol topulyp baryp, onuň içine depmäge başlady. Ýöne Nurmyýaz derrew ony saklady:

— Batyr, birden garamata galaýmaly.

Ýeňil kelläniň agzyndan ganly köpürjik gelyärdi. Onuň iki dişi birden döwölüp, üçüsiniňem düýbi gowşapdy. Öwezmyrat batyr onuň aýagyndan tutup, teläriň aşagyndan daşaryk süýröp çykardy. Teläriň aşagynda ýene birki sanysy seňselöp ýatyrdy. Olary hem süýröp daşary çykardylar.

Diňe şundan soň aňyna aýlanan öýçi ussa nämäniň-nämedigine göz ýetirdi. Ol leýis bolup ýatan tärimlik agaçlara nazaryny aýlap:

— Wah, meniň taýýarlan agajymy dagadyp, kül-uşak edip taşlapdyrlar - diýip käýindi.

— Ussa aga, ilki özüň başladyň. Adamlarda günä ýok - diýip, Täşli şorta onuň elindäki agajy görkezdi.

Ussa omruly-p-omruly-p, elinde diňe bir tutam bolup galan agaja geňirgenip seretdi. Muny meniň elime haýsyň berdiň diýýän ýaly bir garaýyş bilen töweregindäkilere nazar aýlady. Ol kellesiniň gyzgynyna näme-nämeleriň bolanyndan habarsyzdy. Ýöne ol basym akylyna aýlandy. Çalam-çaş bolup ýatan döwük-ýenjik agaçlary ýygnaşdyrmaga durdy. Beýleki adamlaram ussanyň agajyny ýygnaşdylar.

Şol wagt daşarda seňseläp ýatanlar özlerine gelip, ýeke-ýekeden syp berip gaçyp başladylar. Ýigitleriň garagolraklary gaçanlaryň yzyndan:

— Ho, bas-ha, gyý-u, haý-haý! - diýşiپ gygyryşdylar.

Ussa özüniň kellesiniň gyzgynyna eden işini aňmanlygynyň üstüni basyrmak üçin:

— Şol agajy meniň elime biriňiz berensiňiz. Haýsyňyz beýle garagolluk etdiňiz? - diýip, gürrüni şortalyga saldy. Onda Täşli şorta:

— Ýok, ussa aga - diýdi. - Seniň kelläň göçdi. Özün ilki agaç alyp topulmakçy bolaňda, gaýta bize-de hol üşmekden başga ýerden almaň diýip, taýýar agajy özüň görkezdiň.

— Öz diýenini özi bilenok - diýip, beýlekilerem Täşli şortanyň sözünü goldamak bilen gülüşdiler. Ussanyň özi bolsa: “Kellämiň gyzgynyna şeýle diýsemem diýendirin” diýip oýlandy. Daşyndan bolsa:

— Bolsa-da, öz-ä gyzykly boldy - diýdi. Onsoň Nurnyýaza ýüzlendi. - Nurnyýaz diýýän-ä, ol batyr ýigit seniň agzyňy ganjartjakdy welin, onuň özüniň agzy gan ýalan ganjyga döndi duruberdi-le. Bolsa-da Öwezmyrat batyr onuň agzyny döle düzlän ýaly etdi.

Gaharly duran Öwezmyrat batyr:

— Deýýus, märekede özüni tanadýa-da - diýip goýdy.

Ýigitlerden biri:

— Öwezmyrat batyr ony gaýdyp çörek çeynemez ýaly etjekdi, henizem özüm saklaýdym - diýdi. Soňam esli wagtlan her haýsy bir zat diýip gülşüp oturdylar. Gyzykly gürrüňiň böwşeňlän ýerinde Täşli şorta:

— Bolsa-da bir süňk ýeňilligi etdik - diýdi.

Onda bu ýandan bir ýaşuly:

— Ýok, Täşli molla, sen süňk ýeňilligini entek göreňok. Ertirki gün suw sanaşygy gelip, ýer bölüşilende, ana, süňk ýeňilligini şonda görersiň - diýdi. Ýene bir ýigit:

— Eger şol kesana mülkiýa suw içip ýatanlaram sanaşyga salaýmasalar, saka barar-da oturybereris. Ondan soň kim dyzmaç bolsa gelibersin - diidi.

— Şeýtmeli.

— Hökman şeýtmeli.

— Hökman şony ederis.

Ýerli-ýerden gygyryşyp, teläriň içini ala-zenzele etdiler. Gykylyk ýatyşansoň, Öwezmyrat batyr söz nobatyny aldy.

— Sanaşygyň öňünden märekäni ýygnanlarynda, ýerli-ýerden gygyryp aýtmak gerek - diýdi. - Eger oňa-da garaman, öz diýenlerini etseler, ondan soň ýarag şaýyny tutup, saka çykaýmak gerek. Biziň näme gorkymyz bar? Milletiň köpi biz bolup durkak, biz öz diýenimizi etdirip bilmerismi eýsem?

Ýerli-ýerden: “dogry-da, dogry!” bolşup tassykladylar. Şol wagt maňlaýyndaky köwşüň sydyrdan ýerini barmagy bilen basyşdyryp duran öýçi ussa:

— Öwezmyrat batyr, bu işiň yzy ula gidäýmese ýagşydyr - diýdi.

— O nä iş?

— Ýañky urşumyz diýýän-ä...

— Ula gidip, nirä gider öňdýň?

— Nä bileýin, arçyna, süýde-gatyga ýetirip bir zat edäýmeseler.

Öwezmyrat batyr bir az pikire düşdi.

— Aý, ullakan bir zat ýok-la-diýdi.- Bar günä olaryň özünde ahyry. Bizde günä ýok ahyry. Olaryň özi ilki topulmadymy näme? Aý, hiç zat bolup durasy ýok-la.

Onuň soňky jümleleri, “hiç zat bolasy ýok-la” diýse-de, birneme wehim edýändigini aňlatdy.

— Onyň dogry, batyr - diýip, ussa uludan demini uldy. - Ilki olardan boldy. Bolsa-da olar arçynyň ýanynda ýüzli adamlar. Onsoň türkmençiligem bar, olaryňam kowmy-garyndaşy bar.

— Bolsa bolubersin - diýip, Öwezmyrat batyr aýgytly gepledi. - Biziň kowum-garyndaşymyz olaryňkydanam kän. Ine, şu oturanlaryň hemmesi, milletiň köpüsi, biziň

garyndaşymyz, ussa. Sen ony gaýgy etme, ussa. - Onsoň bir azajyk sagyndy-da, sözünüň üstüni ýetirdi. - Asyl soralaýsa, “Öwezmyrat uruşdy, biz urşamzok, biz ýöne araçydyk” diýip görkeziň. Emma ilki olaryň özi onuň üstüne topuldy diýip aýdyň.

Ol sözünü aýaklan badyna Täşli şorta:

— Menem batyr bilen bile görkeziň - diýip gygyrdy. - Sebäbi bir topar adamyň garşysyna bir adam çykyp şeýle edip bilmez diýerler, ynanmazlar.

— Aýby ýok, ynanar ýaly şeýle diýäýiň - diýip, Öwezmyrat batyr ylalaşdy. - Aý, soralybam durasy ýok-la.

Bu märeke şu maslahat bilen dagady. Kim malyna agşam otuny almaga gitdi, kim başga iş-derdi bilen boldy.

Öwezmyrat batyr bilen Täşli şorta hemme kişiniň soňundan ussany şägirdi bilen galdyryp tirkeşip çykyp gitdi. Bu ikisiniň hümrdeşip barşyna daşyndan syn eden ataly-ogulmyka diýip güman etjekdi.

Öwezmyrat batyr Täşli şorta bilen köneden tanyşdy. Täşli şortanyň kakasy hem Öwezmyrat batyr bilen oturyşyp-turşup, gatnaşyk edip ýören adamdy. Emma oglunyň Öwezmyrat batyr bilen dostlaşmagyna kakasy sebäp bolmandy.

Täşli şorta medrese talyby hem bolsa, epdek-gurhan diýip ýykylyp ýatman, wagt tapdygy obadaky gürrüňçiliklere

gatnaşardy. Özem haýsy märekä barsa-da, gürrüňçilige edil oturanlaryň biri ýaly bolup goşulardy. Emma umuman molla halkyna ýigrenç bilen garaýan Öwezmyrat batyr ony öz ýanyndan halamazdy. Täşli şortanyň bolsa Öwezmyrat batyryň özüne bolan garaýşyndan habary ýokdy. Ol bu sada, gönümel hem degişgen adamynyň gürrüňlerini höwes bilen diňleýärdi hem ony jany-teni bilen gowy görýärdi.

Mundan birnäçe ýyl ozal, heniz Öwezmyrat batyryň ýekeje ogly dirikä bir gezek Täşli şorta olaryň gapysyndan bardy. Agşamaralardy. Öwezmyrat batyr gapysynda aýdyma çalaja hiňlenip otyrды. Şol wagt hem Täşli şorta salam berip geldi.

Oňa gözi düşende Öwezmyrat batyr bir hili tisginip gitdi, depe saçy üýşüp, myrryhy atlandy. Emma gapysy açyk garyp türkmen diýenleri, türkmençiligiň ata-babadan gelýän adaty onuň gaharyny öz erkine goýbermedi. Ol göz ýumup-açar salymda öz ýanyndan pikir öwürdi. “Gapydan gandar duşmanynam gelse, onuň salamyny almaly, geleweri diýmeli. Hut bize dönüklük eden Hal mollanyň özi gapymdan salam berip gelse-de, men ony kowmaly däl” diýen netijä geldi. Täşli şortanyň salamyny alyp, “geleweri” diýdi. Oňa oturmaga orun görkezip, öňüne çay goýdy. Emma Öwezmyrat batyryň ýüzi açylmady, hemişekisi ýaly gülşüp-degişmedi. Ol diňe soralan sowala jogap berip otyrды.

Öwezmyrat batyryň özüne bolan garaýşyndan bihabar Täşli şorta onuň bu bolşuna özüçe düşündi. “Bu açylyp gürlemedi, bu gün munuň bir aladasy, gaýgysy bar borly, ýogsa-da bu meniň birinji gezek gelenim üçin şeýdýändir” diýen pikire geldi. Ol şeýle pikir bilen ahyry turmakçy bolanda: “Täşli molla, bir habar bilen gelipmidiň ýa keýpinemidi?” diýip, Öwezmyrat batyr sowuk-salalyk bilen onuň habaryny aldy. “Ýok, batyr, ýöne siziň gürrüňleriňizi diňläýin diýip gaýdyberdim” diýip, Täşli şorta hoşlaşyp çykyp gaýtdy.

Täşli şorta soň ýene bir gün Öwezmyrat batyryň ýanyna geldi. Emma bu gezegem onuň ýüzi açylmady. Täşli şorta: “Batyryň bu günki tukatlygynyňam bir sebäbi bardyr-da” diýip, bu gezegem hoşlaşyp turup gitdi. Soňra ol Öwezmyrat batyryň ýanyna gatnamasyny has-da ýygjamlatdy. Özem Öwezmyrat batyryň ýüzüniň açyklygyna-tukatlygyna bakmady, onuň gürlärine garaşyp oturman, özi gürrüň berdi. Öwezmyrat batyry hem gürrüňe çekdi. Şeýdip, olaryň hüýi alşyp gitdi. Olar her hili gürrüňler etdiler, şorta sözler aýdyşdylar.

Öwezmyrat batyryň ogly ölenden soň Täşli şortanyň gün sypdyrman her gün ikindinara gelip, tebärek çykyp durmagy Öwezmyrat batyry onuň bilen has-da ysnyşdyrды, Öwezmyrat batyryň kalbynda oňa çuňňur mähir oýandy.

Öwezmyrat batyr Täşli şortanyň hüý-häsiýetine belet bolupdy. Ýöne şonda-da mollalara bolan ynamsyz garaýyş onuň kalbyndan çykanokdy. Şonuň üçinem ol käwagtlar: “Wah, seniň özüň gaty gowy ýigit, hemme häsiýetiňem adamlaryňka meňzeş welin, arman, özüň molla bolaýýarsyň” diýerdi. Öwezmyrat batyryň ýanyna ýygy-ýygydan gatnap ýören Täşli şorta Stepan aga bilenem tanyş boldy.

Ýöne Öwezmyrat batyr mollalara ynanmaly däldigini aýdyp, Täşli şortanyň hem molladygyny Stepan aga duýduryp, oňa ahmal bolmazlygy tabşyrdy. Emma Stepan aga: “Molla diýip, olaryň hemmesini bir aýakdan asma, Täşli ýagşy ýigit, oňa ynanmak gerek” diýdi. Öwezmyrat batyra münkürligini taşlamagy tabşyrdy. Şoldurda-şoldur, Öwezmyrat batyr bilen Täşli molla ýaş tapawudyna garamazdan iýeni aýry gitmeýän dost boldy. Stepan aga bilen edilýän maslahatlaryň hemmesinde diýen ýaly Täşli şorta-da bolýardy. Emma her näme-de bolsa Täşli şorta bolan ysgynsyz münkürlük Öwezmyrat batyryň ýüreginden hiç çykmaýardy. Emma ol muny Täşli şorta duýdurman saklaýardy.

Tirkeşip barýan Öwezmyrat batyr bilen Täşli şorta Öwezmyrat batyryň öýüniň duşuna ýetdi. Öwezmyrat batyr sagyndy-da:

— Aý, Täşli molla, soňam nirä degse, şoňa degsin, ýör, öýe baryp bir çay içeli - diýdi.

— Ýok, men häzir oturmaýyn - diýip, Täşli şorta garşy boldy. - Işň yzynda bolaýyn. Bilip bolmaz, näme-de bolsa, men görmeli adamlaryň hemmesini görüp, pentläp goýaýyn. Soňra agşam öwrülip geläýerin.

— Emma agzyňa berk bolgun - diýip, Öwezmyrat batyr sargady.

— O tarapdan arkaýyn bol - diýip, Täşli şorta howlukmaçlyk bilen gitdi. Öwezmyrat batyr hem öýüne sowuldy.

Öwezmyrat batyryň uran ýeňil kelle ýigidi öýçi ussanyň teläriň agzynda esli wagat ýatandan soň essine geldi. Assa gaçan namart diýenlerini edip, ýuwaşlyk bilen ol ýerden syp berdi. Agzyny ganjardyp, öýlerine geldi. Ol ýigidiň kakasyna Durdymyrat diýerdiler. Ol Seýitmyrat beg bilen Öwezmyrat batyryň ikisine-de deň garyndaşdy. Durdymyrat hem obanyň bir çetinde oturardy. Çünki ol çarwaçylyk durmuşyndan üzül-kesil el üzüp bilmän, hem çarwalygy, hem çomrulygy goldan bermejek bolup gelýän adamdy. Onuň ýüze golaý dowary, başga-da sygyr-syrymy, sagymlyk düýeleri bardy.

Durdymyrat mallarynyň arasynda köw-söw edip ýörkä, ogly basylan alaman ýaly bolup, bärden tasap bardy.

— Ýeri, oglan, bu bolup gelşiň nä mojuk? - diýip, Durdymyrat oglundan sorady. Ogly bolan işi gürrüň berip, Öwezmyrat batyryň uranyny aýtdy.

— Öwezmyrat batyr bilen paýlaşyp bilmeýäniňiz näme?

— Bilmedim, azgynçylyk-da... - diýip, ogly dili agzyna sygmaýan ýaly kynlyk bilen jogap berdi.

— Ol azgynmy? Sen azgynmy? Azan haýsyňyz?

— Elbetde, ol azypdyr.

— Tur, pohuňy iým-ä. Eýsem seni ýöne duran ýeriňde Öwezmyrat batyr baryp ýenjiberdimi? - diýip, Durdymyrat ogluna azm urdy. Ogly sesini çykarman duransoň, gahary has joşup, gözlerini gyzardyp başlady. - Elbetde, özüňden bolandyr. Ýogsa Öwezmyrat batyr oglan-oglanjykmy seni urup? Seniň şu erbet diliňden bolandyr, doňuz.

Ogly kakasynyň rejesini bozuk görüp:

— Ine, iki sany dişimem döwdi diýip, gysymyndaky dişlerini görkezdi.

— Henizem saňa az, gözüňi çykaran bolsa, has gowy bolardy. Bar, ýok bol gözümiň öňünden, doňuz! - diýip, Durdymyrat käýindi. - Bu doňuz dynç oturan başymyzy bela goýýar. Indi arçyn diýer, kazy-kelan diýer, süýt-gatyk diýer çagyrrar ýörerler. Olara näme derdi-hal iýjek, ýonjak. Bu doňuzam dynç oturan başymyza şer getirýär.

Orazgeldi kümsük bolsa öýçi ussanyň teläriniň ýanyndan gaçyp gaýdyşyna, göni Seýitmyrat begiň ýanyna barypdy. Oňa bolan wakany goşmaly ýerine goşup, aýyrmaly ýerini aýryp gürrüň berdi.

Orazgeldi kümsük baranda Seýitmyrat beg bezegli eýwanly tamyň töründe Arslan baýy, oba kethudalaryny daşyna üýşürip maslahat urup otyrdy. Bu ýerde-de gürrüň suw sanaşygy hakda gidýärdi.

— Hawa, arçyn, mürzäňiz täze suw bolanlary hasaba alyp ýetişýärmikä, sanaşygam-a ýetip geldi - diýip, uzyn ak sakgally kethuda aýalyňky ýaly inçejik sesi bilen arçyna ýüzlendi.

— Aý, kethuda, mürzäniň başga näme işi bar. Onuňky ölenler bilen täze suw bolanlary hasaba alyp ýörmekdir-dä - diýip, arçyp oňa jogap berdi. - Galanyny serkar başlyklary bilen miraplar oňarar.

Arçyn bu sözleri aýdyp, göwnühoşluk bilen özüniň gyrçuw sakgalyny sypalaşdyrды. Emma aýal sesli molla onuň jogaby bilen ylalaşmadyk borly, ýene jyňňy sesi bilen gürläp başlady:

— Aý, adamlar, bilmedim welin, biziň şu etjek bolýan işimiz başa barmazmyka diýýän. - Ol özüniň inçejik sesine elleriniň hereketini hem goşup janygýardy. - Ýerleri bölüp, mülkiýa etmeli. Emma suwy hemişe sanaşykda galdyrmaly. Hojalyklaryň her öý başyna içýän kelemesini, ahunlaryň içýän

bir serkar suwuny öňki bolşy ýaly goýmaly. Arçyn, eminler üçin bolan öli suwy-da ýatymaly däl. Olaryň baryny öňki bolşuna galdyrmaly. Eger şeýle etmesek, garamaýagyň agzyna seretsek, onda biz juldandaky bolarys.

— Ýagşy, bu agzyboş garamaýaklar “biz siziň bu edeniň bilenrazy däl, hojalaryň, ahunlaryň mugt suwuny kesjek, iki serkar öli suwy hem bir kelemä getirjek” diýseler nädersiň? - diýip, kethudalaryň biri oňa sorag berdi. Inçe sesli kethuda näme diýjegini bilmän sagyndy:

— Menmi?

— Hawa, sen.

— Ine, meselem, - diýip, inçe sesli kethuda özüni ele alyp gürläp başlady. - Ine, meselem, metjit-medrese üçin bölnen ýer-suwy alalyň. Ol ýer-suw ahuna berlenok, metjit-medresä berildi. Hojalaryňky bolsa olaryň hoja haky, ata-babadan gelýän däbimiz. Heý, muny bozmak bolarmy ahyry.

— Aý, emin, bu halk däbiňi nä bilýä, ýenäňi näbilýä, ýygnanaga-da şäherden bir zäkunçyny getirse, arçyn bilen eminlere goýuljak suwuňdan başgasyny keser oturyberer - diýip arçyn onuň sözüne garşy çykdy. - Öli suwuňy hem patyşalyk suw diýip saklap bilseňrazy bolarsyň.

— Bu zatlaryň başga ýoly bar - diýip, häliden bari bu goh-galmagaly kesesinden diňläp oturan Seyitmyrat beg söz

nobatyny özüne tarap sowdy. Oturanlaryň bary agzyny öweldip, onuň ýüzüne garady. - Ýeriň iň gowy ýerinden patyşalyk üçin diýip bölmek gerek. Onsoň galan ýerlerem oturym ýeri diýip bölmeli. Şonda bularyň birnäçesi özlerini oňarman, oturymly ýerlerini satyp gitmäge mejbur bolar. Onsoň ol ýerler mülk bolmabilse bolmasyn...

Orazgeldi kümsügiň kowgudan sypan ýaly bolup gapydan girmegi bilen bu gürrüniň arasy ýolundy. Onuň göz-gülban keşbi, beren gürrünlere oturanlaryň her haýsyna bir hili täsir etdi. Kethudalarda, arçynda howsalaly bilesigelijilik döretse, Seyitmyrat beg bilen Arslan baýda gahar-gazap, ýigrenç döretdi. Arslan baý sakgalyny titredip:

— Bu nä azgynçylyk, bu nä azgynçylyk - diýip, şol bir sözleri telim gezek gaýtalap otyrды. Seyitmyrat beg esli wagtlap sesini çykarman, hum ýaly çişip oturdy. Häzir onuň bar pikiri Öwezmyrat batyr hakdady. Ol häzir dünýäde bir gazaby bolsa Öwezmyrat batyryň üstünden inderjekdi. Ol Seyitmyrat beg üçin böwründe dörän aýrylmaz sanjydy. Bu ýan bermez, merdana adam Seyitmyrat begiň dünýäsine hudaýdan biidin inen adamdy. Ol beýle adamyny ýeriň göterip ýörşüne çydap bilenokdy. Dünýäde Öwezmyrat batyr ýaly gaýratly adamlaryň bardygy hakdaky pikir Seyitmyrat begiň aşyna awy gatýardy, gününüň süýjüsini gaçyryýardy.

— Hany göreli... - diýip, ahyry Seyitmyrat beg içini hümetledi. Bu sözleriň aňyrsynda nähili bet maksatlaryň ýatandygyna düşünmek kyn däl di.

ARSLAN BAÝYŇ GYZY

Ýaz günleriniň biridi. Dünýä gyzy-ala bolup, gök otlar bilen bezenipdi. Agaçlar täze geýnen gök lybaslaryny güjeňleýärdiler.

Uly medresäniň öň ýanyndan geçýän ýabyň boýy gür agaçlykdy. Söwüt, derek, tut, armyt, ülje, erik, güjüm agajy, her hili gül agaçlary - garaz bu ýabyň boýunda adyny tutan agajyňy görmek bolýardy. Agaçlar heniz boýuny-inini almaga ýetişmedik ter ýapraklar bilen ýaňy bezenenem bolsa, biri-birine çolaşan çybyklardan ýaňa aşagyndan akýan suw gün garasyny görmän oňýardy.

Şu gür agaçlaryň aşagyndan akyp ýatan suwuň boýunda iki sany aýal kir ýuwýardy. Bu iki aýalyň ýuwup oturan geýimleriniň şeýle köplüğinden hem gaty gymmat baha matalardan tikilendiginden, olaryň öz maşgalasynyň geými dældigini aňlamak mümkindi. Çünki bu aýallaryň özläriniň eginlerindäki köne, ýama-ýama geýimleri oda atsaň, tütejek

däldi, bu sypatdaky aýallaryň şeýle köp hem gymmat baha geýimleriniň eýesi däldigi görnüp durdy.

Kir ýuwup oturan aýallaryň biri:

— Aý gyz, Sadap, bu gutarar ýerde gutarmajak öýdýän - diýip, ýanyndaky aýala habar gatdy. - Daň ataly bári çay-çörekden bizar şol gidip oturyşymyz. Henizem-ä egsilenok.

Sadap oňa jogap bermek deregine gapdalyndaky gyzdyrylgy duran gazandan bir-iki kürüşge çogan aşgarny alyp, kir ýuwup oturan legene guýdy-da, diňe şondan soň:

— Dyrnaklarym döküldi, elimi suw garratdy. Barmaklarymyň başy ýarylypdyr, aşgaram öýtär, jyz-jyz awyşaýar - diýip zeýrendi.

— Aý gyz, Sadap, bular muny sabyn tapman edýärmikä ýa-da aşgara ýuwanyny gowy görýärmikäler - diýip, Gülsoltan ýene sorag berdi.

— Aý, nä bileýin, Gülsoltan, sabyn tapman-a duran däldirler welin, garaz Soltan hanyň söýenidir-dä.

— Aý, şu Soltan han-a, özi birneme gysganjyragam öýdýän - diýip, Gülsoltan Sadabyň jogabyna garaşdy. Sadap oňa ýaltalyk bilen jogap berdi:

— Sahy diýip, sahy däl, gysganç diýip, gysganç däl, biz-ä bilemzok Soltan hanyň nähili adamdygyny.

Gülsoltan bilen Sadap öz agyr günlerinden käýinip başladylar.

— Aslynda maňlaýyňa ýazylan är bir bagtlyrak, gowrak adam bolup çyksyn-la - diýip, Sadap öz gününden nägileligini ärine igenmek bilen tamamlady.- Maňlaýyňdan çykan är betbagt hem emelsiz bolsa, ýamany ana şol. Biziň maňlaýymyzdan çykan bir är däl-de, janyňa gelen apat ahyry.

Gülsoltan:

— Seniň äriň Arslan baýyň garyndaşy dälmi näme? - diýip sorady.

— Garyndaşy bolanda näme?

— Heý, olaryň bir peýdasy degmeýärmi?

Gülsoltanyň bu sözleri Sadabyň hasam derdini gozgan borly, ol öňküsindenem beter zeýrenmäge başlady:

— Wah, Gülsoltan jan, derdimi gozgamasana. Ine nähili peýdasynyň degýändigini görüp dursuň-a. Är-heleý iki ýerden olaryň hyzmatynda, ody bilen girip, küli bilen çykýarys. Özün görýäň-ä, seniň bilen iki bolup, olaryň näçe agyr halyalaryny dokadyk. Şonda-da, bitin eşik geýip, garnymyz dok gezemzok. Sebäbi beren bir atym çaýlaryny, bir ýugrasy unlaryny pula öwürüp hasaplap, ahyry hak berjek bolanlarynda iki esse edip tutýarlar. Ine seniň äriň olarda öýdençer bolup işleýär. Seniň

özüňem elmydama olaryň hyzmatynda. Heý, garnyňyz doýup, eşiğiňiz bitýärmí? Biziňkem edil şonuň ýaly-da...

Ol ikisiniň arasyňa bir meýdan ümsümlík düşdi. Şeýle bir tukatlyk boldy welin, hatda siňňin akyp ýatan suw hem şowhun edip akýan ýaly boldy. Berdaşly ýumruklaryň astynda owkalanýan geýimlerden çogan köpürjigi çykyp, hyžlap ses edýärdi.

— Hawa-da, şeýle-dä, seniň aýdýanlaryň bary hak - diýip, Gülsoltan esli wagtdan soň ýoldaşynyň sözlerini tassyklady.

— Görnüşi şeýle, başga näme diýjek? - diýip, Sadap ýene dymdy. Gülsoltan bolsa sözünü dowam etdi:

— Hemme ýerde şeýle. Ejem ikimiz öz garyndaşymyz Seyitmyrat begleriň hyzmatyny diş-dyrnak bolup ederdik. Şonda-da bize peýdalarynyň degen ýeri bolmandy.

Gülsoltan sözünü kesip, uludan demini aldy. Sadap gürrüňi başga tarapa burdy:

— Seniň-ä mazaly kakaň bar. Ol däliräp açylandan soň hum tapypmyş, gyzył tapypmyş diýen bir gürrüňem bar. Asyl indi, tüweleme, olar dokunyndyram.

— Hawa, hum tapypmyş-a diýýärler - diýip, Gülsoltan onuň sözlerini tassyklady.

— “Tapypmyş diýýärler” diýip, näme özüň baryp göreňokmy?

— Ýok-la.

— Näme üçin? Ýa-da henizem baryş-gelşiňiz ýokmy?

— Hawa-la - diýip, Gülsoltan agyr gynanjyny syzgyn beren ýaly etdi-de, tukatlandy. Bir salym dymandan soň, ýene sözünü dowam etdi. - Hawa, kakamyň däliremegine-de men sebäp boldum. Indi ol gören ýerinde meniň kellämi aljakmyş. Iller şeýle diýip gürrüň edýärler. Menem görünmän gaçyp ýörün! Ne ärim, ne-de men, hiç birimiz gözüne görnüp bilemzok.

— Heý, şeýle-de bir ýüzügaraçylyk bolarmy? Bir ýyljyk çydaýsaň bolmadymy? - diýip, Sadap oňa käýinmäge durdy. - Heý, ata-enäň ýüzüne şeýle garaçylyk getirerlermi? Eger olar bilen gatnawyň bolan bolsady, onda ynha senem bir gurgun adam bolup oturybermeli. Düýn men demirçiniňkä syndymy taplatmaga bardym. Şonda: “Öwezmyrat batyr hum tapypdyr, indi puluny sowmaga ýer tapanok. Ol öňki atynyň üstüne, ähli Ahala belli yklymy baglan bir tohum baýtal alypdyr. Onuň şol tohum baýtala göwni ýetip, eýesiniň diýen puluny döküp gaýdyberipdir. Bir süýtli sygram alnypdyr” diýip gürrüň edişip oturanlaryny eşitdim. Eger sen ýüzüňe garany çekmedik bolsaň, näme-de bolsa, perzendisiň saňa-da kömek ederdi.

— Meniň özümden boldy. Göreniň gürrüňine gidip, ýüzüme gara çekdim. Indi näbileýin, kyýamada çenli olaryň

ýüzüne geler ýaly bolmadym öýdýän - diýip, Gülsoltan uludan demini aldy.

Olar ýene seslerini çykarman, öz işleri bilen boldular. Şol dymyşlykda, öz içinden äriniň bihepbeliginden zeýrenip oturan Sadap, içki pikirini daşyna çykaryp, hüňürdäp başlanyny hem duýman galdy. Gülsoltan onuň gürrüňini diňläp oturyp bilmedi.

— Sen, gyz, o bendäni beýle ýamanlap, halys etdiň. Ol dogumly hem gowy adam ýaly-la - diýip, oňa garşy çykdy. Onuň bu sözleri Sadabyň oduny ölçeren ýaly etdi. Ol öňküsindenem beter jibrindi:

— Wah, jan dogan, şeýle dogumly, gowy bolýan bolsa, il içinde onuň ady Orazgeldi gurt, Orazgeldi batyr diýlip tutulmazmydy. Onuň adynyň il içinde Orazgeldi kümsük diýlip tutulýanlygyndan biläýseň bolmadymy nämedigini? Il bende bilip dakýar ady, bilmän dakanok.

Şundan soň Gülsoltan häzir Sadabyň derdini gozgamazlykdan gowusynyň ýokdugyna düşündi.

* * *

Öýle namazyndan soň medreseden iki sany talyp çykyp, ýap boýuna baka ugrady. Bularyň biri on ýedi-on sekiz ýaşlar töweregindäki, görmegeý ak ýüzli, gara gaşly, gara gözli, egin-

başy düzüw, başy şempa ak telpekli ýaş ýigitdi. Ikinji talyp bolsa egni horydarak egin-başly, başy sary telpekli, gany gaçgynrak bugdaý reňk ýüzli, ýigrimi-ýigrimi bir ýaşlar töweregindäki ýigitdi. Ikisi hümrdeşip suwuň boýuna ýeten wagtlary gaýra ýanlarynda suwuň o tarapynda özleriniň kirli geýimlerini ýaýradyp, çoganly gazanlaryny bugardyp, kir ýuwup oturan aýallara gözi düşdi. Talyplar olardan bir az oýurganýan ýaly etdiler-de, suwuň boýuny syrpy, ýokarlygyna gitdiler. Ep-esli ýöräp, ara birnäçe öwrüm salanlaryndan soň, gür ağaçlary perdelenip, ýabyň ýakasynda oturdylar. Bu talyplaryň görmegeý ak ýüzlüsi ýolda gelýärkäler hem:

— Bu aşyklyk adamyny däli etjek. Bu aşyklyk belasy dünýäde iň agyr belalardan biri eken. Bu aşyklyk, bu aşyklyk... - diýip, dynman ýaňraýardy. Öz ýanyndan Mollanepes bolan bolup, goşgy goşup hiňlenýärdi:

Ýakdy meni yşkyň ody,
Perwana men, sen şemig,
Köýdürdiň, zalym, bizi,
Göýä ataş-nar tamyg.

Ikinji talyp ýol boýy dymyp, ýoldaşynyň gürrüňine gulak salyp gelýärdi. Diňe käwagt:

— Be, şeýle diýsene? Onda sen çyn-hakykat aşyk bolupsyň - diýip, onuň häsini berýärdi. Onuň bolşy özüniň aşyky-diwana

bolan ýoldaşyny ýaňsylaýan ýaly bolsa-da, ýoldaşy oňa üns bermeýärdi. Belki, ol ýoldaşyny ýaňsylajak, oýnajagam bolýan däldir, belki, käbir adamlaryň bolşy ýaly, onuňam asly häsiýeti, bar gep tapyp bilşi şeýledir. Ýöne, näme-de bolsa, onuň bir zat hakynda çuňňur pikir edip, gep agtarýanlygy mälimdi. Ýabyň ýakasyna baryp oturanlaryndan soň ol:

— Seniň çyn-hakykat aşyklygyňy ýaňky aýdan gazalyňam tassyklaýar. Asyl Mollanepesem şeýle gazal düzen däldir - diýip, ýoldaşyny hasam götergiläp goýberdi.

Görmegeý ýaş ýigidiň bu sözlere has-da yşgy görterildi. Öz ýanyndan: “Aý, Mollanepesem bolup bilse, meniň ýaly adam bolandyr, menden artyklygy ýokdur” diýip oýlandy. Ol ýene özüniň şol bir bent goşgusyny aýdyp hiňlendi. Ol ýaş talybyň yşgy has beter joşup, kellesi dumanlady, birden:

— Men şol gyzy hökman alaryn. Almasam, dünýäde diri gezmerin - diýip, ant içdi.

— Sen ol gyzyň yşgynda ýanyp-bişip ýörsüň welin, seniň bolup ýörsüňem öňde bir diwananyň patyşanyň gyzy Melike hubanyň yşgynda ýanyp ýörşi ýaly bolaýmasyn? Nähili, ol gyzyň seniň diwanalygyňdan habary barmy ýa-da sen daşyndan aşykmy - diýip, ikinji talyp ýüzüni bir gapdala sowup, çalaja ýylgyrdy. Ol özüniň ýylgyrmasyny ýoldaşyndan gizleýän borly, sebäbi ýoldaşyna baka ýüzüni öwren badyna

onuň ýüzündäki ýylgyryş alamatyndan nam-nyşan galmady. Ol şeýle ýeserlik bilen özüniň aşyk ýoldaşyny oýnaklaýardy. Emma ýaş talyp ondan düýbünden bihabardy.

— Ýaňy-ýakyndan bäri onuň bolşy mendenem beter - diýip, ol ýoldaşyna gürrüň bermäge durdy. - Her gün şu suwuň boýuna gelnejesi bilen gelýär. Edil jeren ýaly bökjekleýär. Onda-da meniň çykýan wagtymy gabatlap çykýarlar. Ine, öz gözüň bilen görersiň. Men onuň gelnejesi bilen arany has ýakynlaşdyrdym. - Onsoň ol kir ýuwup oturan aýallardan käýinip başlady. - Ýöne bu gün bularam köne-küşüllerini ýaýradyp kir ýuwup otyrlar, şular garalda bererlermikä diýip gorkýan. - Ýene ol: - Mende ýene bir pikirem bar - diýip dymdy.

— O nähili pikir? - diýip, ikinji talyp onuň agzyna aňkarylady.

— Ol gyzyň gelnejesi hiç-le, ony ele salmak aňsat. Ýöne ilki bada şol gyzyň ejesini yryp bolsa, gyzy ele salmak has aňsat bolardy. Men şeýtsemmikäm diýýärim. Emma welin... - diýip, ol ahyry hem gürrüňini aýaklaman goýdy.

— Hä, onuň welisi näme? - diýip, ikinji talyp sowal berdi hem oňa has içginräk oturdy.

— Welisi, men şeýle başlamakçy bolsam, hut ahunlaryň özi bilen çaknyşmaly bolarmykam diýýän.

— Weý, onun ahunlara näme dahylly ýeri bar?
— Ahunyň şol gyzyň öýleri bilen arasy barmy-ka öýdýän.
— Şeýlemikä? - diýip, ikinji talyp geňirgenýän kişi boldy.
— Hakykat şeýledir. Emma näme-de bolsa, bizem eden pikirimizi ýerine ýetirmelidiris.

Ikinji talyp mys-mys güldi-de:

— Bäh, seniň şu akyly tapaýşyňa men edil haýran galýan. Dogrudan hem gaty akylllyk. Şony şeýle hem etmeli - diýip, ony galdyryp, meçew berip goýberdi. Ýöne soňra talybyň gürrüňine garaşman, dymdy-da, öz ýanyndan pikire batdy.

Ikinji talybyň sep duýdurman, ukyplyk bilen bu görmegeý ýaş talyby oýnaklap ýörşünden, onuň ýüreginde bir gizlin syrynyň barlygy mälimdi. Käbir bakyşda ol mekirlilik bilen bu ýaş talybyň hemme syrlaryny aňlap, golçasyna gol salmakçy bolýan ýaly görünýärdi.

Bu iki talyp kän wagt bäri bir medresede bile okap gelýärdi. Biri-biri bilen hiç wagt sene-mene eden adam däldi. Şonuň üçinem bu iki arada nähili mekirligiň bolup biljegine düşünmek kyndy.

Aslynda bu ikinji talybyň özi bir pukaranyň ogludy. Kakasy ony: “Senem bir ölä-dirä ýarar ýaly bol” diýip, mekdebe beripdi. Ol çaga wagtyndan bäri mekdepde hor-homsy bolup okap, indi hem ýigrimi-ýigrimi bir ýaşap ýördi. Onuň şu

ýaşyna çenli medresede hiç bir adam bilen tersleşen ýeri ýokdy. Emma şorta sözlüligi ähli medresä belli bolupdy. Şonuň üçinem talyplar oňa Täşli molla diýmeginiň deregine Täşli şorta diýen lakamy goýupdylar.

Aýdyşlary ýaly, Täşliniň şortalygyna söz diýer ýaly däl. Şonuň ýaly onuň zehinliligi, ylmy derejesi, gylyk-häsiýeti hem hiç kimiňkiden peslär ýaly däl. Emma şeýle-de bolsa, onuň bilen bile okan deň-duşlarynyň köpüsi ahundan pata alyp, kimsi bir medresä damylla bolup gidipdi, kimsi ýene bir medresede müderres bolup ýördi, kimisi düwünjiler mekdebine molla bolupdy, kimisi bolsa bir oba ymam bolup ýerleşipdi. Täşli şortanyň bolsa şol şu medresede galyp barşydy.

Ahunlar öz gereklän adamlaryny ýanlaryna çagyryp: “Pylan medresä müderres gerekmiş, sen şoňa git, saňa şony tabşyryň, ony sen oňararsyň” ýa-da “pylan medresä damylla gerekmiş, pylan oba ymam gerekmiş” diýip, olara pata berip ugradýardylar. Talyplar her sapa öz aralarynda: “Indiki gezek Täşli şortanyňkydyr” diýip gülşerdiler. Emma ýene-de Täşli şortaça ýok biriniň adyny tutardylar-da, onuň ady tutulmazdy. Onuň sebäbi hem hiç kime belli däl. Şol sebäpli hem talyplar öz aralarynda pylan sebäpdendir diýip, käte jedalet ederdiler. Her näme-de bolsa, Täşli şortanyň özi meni şeýle kemsidýärler diýip, göwnüne çigit ýaly-da zat getirmän gezýärdi.

Täşli şorta dymyp, iki gözünü akyp ýatan suwa dikip, edip oturan pikirinden açyldy-da:

— Eýsem ahun olar bilen gatnaşýar diýsene? - diýip, gaýtalap sorady.

Ýakdy meni yşkyň ody,
Perwana men, sen şemig -

diýip hiňlenip oturan ýaş talyp, hiňlenmesini goýdy-da: -
Täşli şorta, sen meniň aýdanlaryma ynanaý - diýdi. - Men saňa ýalan sözlemen. - Soň ýene sözünü dowam etdi. - Ýeke ahunlar däl, asyl damylla-da ýöne dälidir. Sen bilýärmiň damyllanyň kim bilendigini?

— Ýok.

— Onuň kän barýan ýerini bilýäňmi?

— Hawa, bilýän.

— Şol öýde bir gelin görýärmidiň?

Täşli şorta ämsiredi-de:

— Mukyt bolmandyryn - diýdi.

— Pä-heý, seniň yşkdan çigit ýaly hem habaryň ýok eken, Täşli şorta. Eger bir çigit ýaly yşkyň eseri kelläňde bolan bolsady, onda şol gelin seniň gözüňe ilderdi. Ol gelniň şeýle bir owadan gözleri bar welin, seredeňde içiňden parran geçýär.

Täşli şorta biperwaýsyrap gürledi:

— Men öňkini geň görüp otyrdym welin, sen-ä beterinden
beterini çykarýaň. Damylla-da şeýle eken-ä.

Ýaş talyp birden:

— Gelyärler! Gelyärler! - diýdi-de, Täşli şortanyň
böwrüne symsyklap goýberdi.

Şol wagt kir ýuwup oturan aýallaryň ýeňse ýanyndan
bezenip görnüşe çykan ýaly, bezemen gelin bilen bir gyz
gelyärdi. Ýaş gelin boýdan-başa ýüpege çolanypdyr. Onuň
gyýma gara gaşlarynyň aşagynda şar gara gözleri
ýalpyldaýardy. Onuň ak ýüzünde towlam-towlam bolup duran
zülplerini baharyň mylaýym şemaly nar ýaňaklarynyň üstüne
ýaýradýardy. Ol assa basyp, seýkin ýöräp gelyärdi. Onuň bilen
egindeş gelyän on alty-on ýedi ýaşlaryndaky gyzyň egnine
geýen ýuka hem nepis dokalan gyrmyzy ketenisi, her hili
öwsüp, dumly-duşa öz şöhesini saçýardy. Bu gyzyň altyn
çekeligi, altyn yeňseligi, tylla gupbasy ýalkym salyp, ýaz
gününiň ýiti şöhesi bilen çaknyşýardy. Tegelek ak ýüzünde
gyrmyzy ýaňaklary gyzyň almany ýadyňa salýardy. Bularyň
ellerinde täret gylmak üçin ýörite ýasalan, daş-töweregi
nagşyly ak kündükleri bardy.

Bular kir ýuwup oturan aýallaryň deňine ýetenlerin-de, bir
az sagynyp:

— Armaweriň, henizem gutaraňzokmy? - diýip, gelin olara habar gatdy. Emma habar gatsa-da, bularyň jogabyna garaşmaýan ýaly, geliň bilen gyz assyrynlyk bilen ýabyň kenaryny gözden geçirýärdi.

— Öz-ä şol ýuwup oturyşymyz, janym. Indi basym gutarsak gerek - diýip, Sadap ýaramsaklyk bilen jogap berse-de, onuň sözi ýele gitdi. Çünki gelin bilen gyz onuň gürrüňine ünsem berenokdy, olaryň her haýsy öz küý-köçesinden gopýardy. Gyz güne seretdi-de:

— Gelneje, heniz öýle-de bolmandyr. Ýörsene ýabyň boýunda bir salym oturaly-la - diýdi.

— Öýle azany ýaňrak aýdyldy - diýip, Sadap olaryň gürrüňine goşuldy. Gelin zülplerini çep eli bilen timarlady-da:

— Ýok, bu ol öýläni diýýän däl, heleý öýlesi heniz bolanok diýýändir - diýip, jak-jak edip güldi. Gyz bilen gelin tirkeşip, ýabyň boýy bilen ýokarlygyna syrýp ugrady.

Gülsoltan assa basyp barýan gelin bilen gyzyň yzyndan seretdi-de:

— Aý gyz, ýaş başyndan bu gyzam namaz okaýarmy? - diýip, Sadaba ýüzlendi.

— Hawa, Arslan baýyň bu gyzy ýaş başyndan bäri täretsiz aýagyny ýere basýan däl - diýip, Sadap jogap berdi.

— Älhepus, iliň maşgalasy şeýle bolaýýar - diýip, Gülsoltan geňirgendi.- Ine, ejem maňa namaz öwretjek boldy. Onda-da, çykarylyp, gaýdyp baran çuwalgyz wagty. Ejem şunça jan çekse-de, men bir aýda ýeke etdehyýatysynam belläp bilmedim. Ahyry ejem: “Ak goýun, gara goýun, egil günäkär boýun” diý-de, egil-de galyber, şonda-da hudaý kabul etjek bolsa eder” diýdi. Menem şeýle etdim.

— “Garynja gara günde, gurbaga saz-bilen söhbetde” diýipdirler. Hawa-da, etdehyýatyny öwrenjekmi sen ýa-da kişiniň tükeniksiz kirini ýuwjakmy, agyr halysyny dokajakmy, haýsysyna ýetişjek? - diýip, Sadap içini dökdi.

— Şu aýdýanyň dogry - diýip, Gülsoltan hem onuň sözünü tassyklady.

— Soltanam maşgala terbiýe berip bilýän adam - Sadap gürrüňini dowam etdi. - Emma bu Zybagül hem uly mollanyň gyzydyr. Bu gyza namaz öwredenem, terbiýe berenem şol.

Zybagül ýaňky geçip giden gelniň adydy. Ol bir uly mollanyň gyzydy. Arslan baý ol molla bilen guda bolup, Zybagüli öz inisi üçin alyp beripdi.

Aslynda Zybagülün kakasynyň kim boldugyny, onuň taryhyny Sadabam, Gulsoltanam bilmeýärdi. Zybagül Öwezmyrat batyry hem onuň ýoldaşlaryny hile bilen tutduryp, Sibire iberden şol Hal mollanyň gyzydy.

Zybagül özüniň baldyzy bilen suwuň boýuny syryp barýarka, birden bularyň gelmegini arzuw edip oturan talyplara gözi düşdi. Zybagül sagyndy-da, ýüz-müň náz-kereşme bilen olara garap, bir agajyň pürüni gysymlap owkalamaga durdy. Eli kündükli gyz hem onuň arkasyndan talyplara baka garap:

— Gelneje, ol kim? - diýip sorady.

— Haýsysyny diýýän? - diýip, agajyň pürüni owkalap duran gelin assalyk bilen sorady.

— Hol, hol gara gaşy.

— Wah, gara gözi diýsene! - diýip, gelin gyzyň sözünü düzetti.

— Hawa-la, gözem gara, owadan oylan?

Şol wagt bu ýaş gyz бүтінлей ol oglana göwün berdi, ol ýigidiň gara gaşlary, gara gözleri muhabbet-söýgi hanjary bolup, gyzyň synasynda tagma goýdy. Edil bir üýşmek ak garyň üstünden gaýnag suw guýlan ýaly, bu gyz pagyş-para eredi. Bir demden soň gyz öz essine geldi. Ýeňňesi bilen ol ýigidiň ýanynda oturan ikinji talyba gözi düşende ol hyýaldan saklanmak ýadyna düşdi, tisgindi.

— Gelneje, bular jadygöýmüdir? - diýip, assalyk bilen sorady. Gelnejesi bolsa gyzyň aýdan sözi gulagyna-da ilmän, diňe ýaşajyk agajyň pürlerini gysymlap, ýaňyja pyntyk ýaran ýapraklaryny mynçgalap duranyny özi hem aňlamaýardy.

Şol wagt Täşli şorta bir oturyşyny saklap, parahat otyrdy. Emma ýaş, görmegeý talyp bolsa elýaglygyny çykaryp suwa batyrdy hem bir jübüsinden arak sabyny çykaryp, suwa batyryp çykaran ýaglygyna çalmaga başlady. Ol şeýdip oturyşyna ýaglygyny suwa näçe sapar batyryp, näçe sapar sabyn çalanyny hem ýadyndan çykardy. Ol eliniň ýetişibildigidinden ýaglyga sabyn çalýardy, gözi bölsa gyz bilen gelinedi. Ol şeýdip alabasgy bolup otyrka, birden arak sabyn elinden syppy-da, suwa gaçdy. Ol sen-men ýok:

— Alsana, alsana! - diýip, Täşli şorta baka elini serdi. Täşli şorta bu ýagdaýy görüp otyrdy, onuň näme haýyş edýänine-de düşünýärdi. Ol:

— Öň бүтін bir arak sabyny bir elýaglyga çyrşap gutardyň. Indi eliniň dek durmaýan bolsa, boş elini oýkan bol-da otur-da, kim gelip seniň elini barlaýar. Indi meniňem sabynymy gutarjak bolýaňmy! - diýdi.

— Aý walla, Täşli şorta, alsanaýt, bolmasa, karz beräý, men saňa bir sabyn bergili - diýip, ýaş talyp ýalbardy. Täşli şorta çit ýektaýynyň jübüsinden çykaryp, arak sabyn berdi. Ýigit bu sabyny hem alyp, el ýaglygyna çalmaga başlady.

— Gardaş, görýäňmi, ol gelnejesi Zybagül handyr, o-da Arslan baýyň gyzy Jumagül jandyr - diýip, ýigit öz başyna

samraýardy. - Meniň bularyň yşkyna düşüp, etmedik zadym galmady.

Täşli şorta şol wagt içginräk oturyp, bir zat aňmak üçin sorag bermekçi bolup synandy. Ýöne kellesine başga bir pikir geldimi-nämemi, saklandy.

— Şeýle diýsene, ozalam-a bularyň yşkyna düşüp, köp işler edipsiň-ow - diýip oňdy.

— Hawa, edilmedik iş galan däldir - diýip, ýaş talyp gelin bilen gyzdan gözüni aýyrman oturyşyna gürledi. Täşli şorta:

— Gyz-a görnükli eken welin, haýyp dodagy kütüräk eken. Ýuka dodak däl eken. Emma gelnejesi welin men bap adam eken-dä - diýip hümrüdedi. Emma onuň hümrüdisi ýaş talybyň gulagyna-da ilmedi.

Gyz özüniň soragyna jogap bolmansoň alňasap:

— Gelneje, olar jadygöý dälmidir? - diýip, gaýtalap sorady.

— Onuň ak ýüzi, onuň gara gaşy, onuň jan algyç gara gözleri jadygöýdir, onuň görki-görmegi göýä bir jadygöý ýaly daşlary ereder, daglary ýandyrar - diýdi-de, gelin uludan demini aldy. Aşak oturdy-da, suwuň gyrasynda kündüginini goýdy. Elini ýuwmaga durdy. Emma gözi talyplardady. Şol wagt gyz hem kündüginini ýerde goýup, üç-dört ädim beýläk ýöräp, bir agaja ýaplandy-da, talyplara syn etmäge durdy.

Zybagül öz ýanyndan: “Men hiç wagt ýeke wagty muňa düşüp bilmeýän. Ýeke wagty bir duşsamdym, özümiň derdi-pyrakymy muňa bir duýdursam arzuwdan çykaryn” diýip oýlandy.

Jumagül agaja söýenip duran ýerinden birden elini bulamak isledi, töweregine garanjaklady. Ýene gelnejesine, ýaş talybyň ýanynda oturan Täşli şorta gözi düşüp, ol niýetinden el çekdi. Onsoň gelnejesiniň ýanyna bardy-da, aşak oturdy.

— Gelneje, ol oğlan kimdir? - diýip sorady.

— Ol Seyitmyrat begiň ogly Begli molladyr. Onuň ýanyndakyny men tanamok - diýip, gelnejesi jogap berdi.

Jumagül Begli mollanyň adyny ejesi Soltan hanyň dilinden düşürmän ýörenini öňdenem bilýärdi. Şonuň üçin hem ol:

— Begli molla şu oğlanmy? - diýdi.

— Hawa, şol.

Şol wagt kir ýuwýan aýallaryň ýanyndan yzgytsyz ses eşidildi:

— Henizem gutaraňzokmy? Siz gybata kelläňizi gyzdyryp eglenensiňiz. Bolmasa, bu taýda ýuwup-ýuwmaz ýaly näme bar. Şu gün agşamlyk Jumagülün kakasy Aşgabada ugrajak. Geýimler şonuň ugraryna gurap ýetişmeli. Siz bolsaňyz bu

ýerde gybat edip günüňizi geçirýärsiňiz. Heý şeýle-de bir zat bolarmy?

Bu ses Arslan baýyň baýry aýaly Soltan hanyň sesidi. Soltan han kyrk baş ýaşlaryna ýeten, Jumagül ýaly göze görnen gyzly keýwany bir aýalam bolsa, gelinsiräp, özüniň gelinlik döwrüni goldan bermejek bolup ýapyşyp ýatan aýaldy.

Soltan hanyň sesi eşidilen badyna Zybagül bilen Jumagül hasyr-husur kündüklerini suwdan dolduryp, gelen ugurlaryna yzlaryna gaýtdylar. Ýaş talyp Begli molla bolsa:

— Gardaş, hemmesiniň halypasy geldi. Indi ony yrmaly ýeri geldi. Sen bir az beýleräk git-de, bir agaja bukulyp, görünmän dur. Öňem onuň bilen meniň az-kem “hä-hawam” bar. Men ony bir synap göreýin - diýdi. Täşli şorta:

— Bolýar - diýip, ýokarlygyna baka ýüzlendi hem bagçylygyň arasynda ýitip gitdi. Begli molla bolsa yerinden turdy-da, Soltan hana medreseden gelýän ýaly bolup görünmegiň hyýalyna düşdi.

Soltan han kir ýuwyýan aýallara igeňip, käýinip durka, eltisi Zybagül bilen gyzy Jumagül kündüklerini dolduryp, olaryň duşundan geçip barýardy. Olara gözi düşen Soltan han:

— Näme işläp, ters öwrülip ýörsüňiz? - diýip hemle urdy.

— Tăret gylp gelýäris - diýip, Zybagül ýüzüniň ugruna onuň duşundan geçip gitdi. Soltan han gyzy bilen eltisiniň yzyndan seredip galdy.

Şol wagt Begli molla medreseden häzir çykyp gelýän adam bolan bolup, Soltan hany hem görmedik kişi bolup ýabyň boýuny syryp ugrady. Soltan hanyň oňa gözi düşüp, barmagyny dişläp oňa tarap seretdi. “Bir wagtlar meniň ýaş wagtymda, munuň ýaly oglanlar meni görmek arzuwynda ters öwrülerdiler. Bu meni görmedik bolup geçýär - diýip, ahmyr bilen öz ýanyndan pikir öwürüp başlady. - Indi men bulara zar bolupdyryn. Arslan ýaşy ortadan agan Arslan, şular ýaly bir ýetginjek bolan bolsady. Bolan wagty näme hezil berdi diýsene. Üstüne-de birini aldy, onuň bilenem oňman, ýene birini aldy. Indi Arslan bilen bir keýp çekmekçi bolsam-da, şunuň ýaly ýigitleri ýadyma sala-sala zordan bir keýp etmeli bolup galyptyryn...”

Soltan han bir salym ýaýdanjyrap durandan soň biygtyýar halda Beglä tarap ýöredi. Bir azajyk ýöränden soň:

— Begli! - diýip, ýuwaşja seslendi.

Baglaryň arasy bilen öz ugruna gidip barýan kişi bolup, göwünli-göwünsiz gadam urup barýan Begli molla aýak çekdi. Soltan han hem oňa tarap ýöredi.

Täşli şorta agaçdan-agaja bukulyp, bulara duýdurman, edil alkymlaryna geldi-de, bir agaja ýüzüni berdi. Soltan han bilen Begliniň bolsa her haýsy suwuň bir ýüzünde durdy. Soltan han Begli bilen saglyk-amanlyk soraşdy. Begli molla bolsa oňa degişli jogabyny berdi. Ol soňra şeýle bir ýuwaşlyk bilen gürlledi welin, hatda olaryň, alkymynda duran Täşli şorta-da näme diýenini gowy eşidip bilmän, gulagyny ýapyryp diňlemeli boldy.

— Bu Begli mollany nätjekdikä? - diýip, Soltan hanyň Begliniň ýanyna baranyňy gören Gülsoltan Sadaba sorag berdi.

— Guda düwründir-dä, Begliniň gelnejesi Arslan baýyň iň kiçi aýal doganydyr-da. Elbetde, gürrüňi bardyr-da - diýip, Sadap onuň göwnüne zat getirmejek bolup sypaýyçylyk etdi.

Agajyň arkasynda gizlenip duran Täşli şortanyň gulagyna Soltan hanyň aýdan sözleri eşidildi:

— Begli, sen näme üçin gezmäge geleňök? Gelip dursaň bolmaýarmy?

Agajyň çybygyny döwüp duran Begli molla:

— Bu günler okuwymyz zor bolýar. Damylla hiç ýere goýbermeýär - diýip jogap berdi.

— Şu gün agşam gel.

— Arslan agan özi öýde bormy?

— Näme bizi Arslan agan ýerine almajakmy?

— Ýok-la, alnar-la. Ýöne gürrüň onda däl-dä. Aý, ýöne soraýdym-la - diýip, Begli molla gümmi-sümmä urdy.

— Ýöne soran bolsaň, onda şu gün agşam gel. Bolýarmy? Meniň şu gün agşam seni görmek işimem bar - diýip, Soltan han gözlerini oýnatdy.

— Bolýar, hökman bararyn.

— Onda men şu gün agşam saňa garaşaryn - diýip, Soltan han ýene kir ýuwup oturan aýallaryň ýanyna ýüzlendi. Olaryň ýanyna bardy-da:

— Şu gün agşam Jumagülüň kakasy Aşgabada ugraýar. Guran geýimler bolsa alyp gideýin - diýip, äriňiň ýolagçydygyny yzyndan seredip duran Begli molla eşitdirmekçi boldy. Hiç zatdan habarsyz Sadap bolsa:

— Ine, ine şular guran bolsa gerek - diýip, agaçlaryň üstünde serilgi geýimleri görkezdi. Soltan han guran geýimlerden bir-iki sanysyny alyp:

— Galanynam tiz ýuwup gutaryň, oýnap oturmaň - diýip, hemle urdy-da, bagçylygyň arasyndan görünüp duran beýik howla tarap ýüzlendi.

Begli molla ýabyň boýuny syrýp, bir az ýokarrak gitdi-de:

— Täşli! Täşli! - diýip, ýuwaşja seslendi. Ol Täşli şorta ýokarrakdadyr öýdüp pikir edipdi. Emma Täşli şorta:

— Hä! - diýip, edil alkymynyň aşagyndan ses berdi.

— Gördüňmi, gardaş, diýenim geldi - diýip, Begli molla begenjini mälim etdi.

Täşli şorta ony hasam götergiledi.

— Ýok, sen etmelisini bilýärsiň. Hökman şeýle etmeli - diýdi.

Bu ikisi tirkeşip, medresä baka ýüzlendiler.

Özüniň işi bilen başagaý bolup oturan Sadap:

— Üstüne heleý alnaly bári Soltan hanyňam bir yzgytsyzlygy çykypdyr welin, edil bir guýruksyz ite dönäýipdir - diýip, özbaşyna käýindi. Gülsoltan bolsa:

— Arslan baý bagtly adam, bu ýaşdan soň bir pukaranyň tördä oturan uly gyzyny aldy - diýdi.

— Aý, jan dogan, “açlyk näme iýdirmez, dokluk näme diýdirmez” diýenleridir-dä - diýip, Sadap ýangynly gürledi. - Şol pukaranyňam Arslan baý ýaly ýaşy ortadan agan adama gyzyny beresi gelyän däl, açdyr-da, dagy nä alaç etsin. - Onsoň bir azajyk dymdy-da, sözünüň üstuni ýetirdi. - Soltan han ol gyzam elinde bir gul hasabynda saklar-da. Näme oňa eýgilik görkezer öýdýärmiň?

Şol wagt göýä tümüň içinden çykýan ýaly bolup, ikindi azanynyň günleç sesi ýaňlandy. Sadap bilen Gülsoltan çoganly suwa sokaň ahyrky geýimlerini towlap, suwuny sarkdyrýardy. Namaza girenler çykyşyp, her haýsy öz ugruna gidýärdi. Birki-

ýarym sopular bolsa, metjidiň eýwanynda tesbisini sanamaga oturypdy.

Begli mollada bir gala-goplugyň bardygy açyk duýulýardy. Ol ýene ýabyň kenaryna baryp, ýaňky Zybagül bilen Jumagülün duran ýerini görmek isledi. Täşli şorta hem onuň bilen bile gitdi.

Begli molla ýabyň kenaryna baranda ýuwan kirlerini, legendir gazan-ukaçlaryny göterip gidip barýan Sadap bilen Gülsoltany gördi.

— Ýok bolman geçen şu iki heleý şu gün maňa bela boldy. Hanha ahyry ýok boldular. - Begli molla Zybagül bilen Jumagülün duran ýerini Täşli şorta barmagy bilen görkezdi. - Wah, ol ine şu ýerde durdy. Dal çykan çybyk bilen boýdaş bolup durdy. - Ol Täşli şortanyň ýüzüne garady. - Dost jan, indi gözün görensoň ynanansyň.

— Ýok, ynanmaz ýaly bolmady. Men seniň keramatyňy gördüm. Seniň bitirmejek işiň bolmaz - diýip, Täşli şorta ýene onuň göwnüni gösterdi.

— Gel-gel, şu günki ýaly günde meniň yzyndan çakylykçy gelýär. Çagyryjak bolsaňyz başga gün gapyşdymy? - diýip, Begli molla gaharly hüňürdedi.

Täşli şorta şu gün Begli mollanyň yzyndan çakylykçy gelendigini bilýärdi. Ýöne onuň näme habar bilen

çagyrylýandygyndan habarsyzdy. Şunça dostsyrasa-da, Begli molla özüniň näme üçin çagyrylýandygyny Täşli şortadan gizlin saklaýardy. Täşli öz ýanyndan “ýeri geldi” diýip oýlandy-da:

— Eger seniň ýeriňe men bolsam, bir gapdalymdan şeýle näzeninler göz güldürip, gaş kakysyp durkalar, yzymdan çakylykçy däl, öýüňizde kyýamat gopupdyr diýselerem gitmezdim. Gitme öýüňize, näme işiň bar? - diýip, gürrüň gozgady. Begli molla bir az sagyndy-da:

— Barmasam bolmajak - diýdi. - Agalarym gelen bolmaga çemeli. Şolar çagyrdýamyka diýýän.

Täşli şortanyňam bilmek isleýäni şoldy. Begli mollanyň agalarynyň ulusy kadetler korpusynda okaýardy. Ortanjysy hem Aşgabatda gimnaziýada okaýardy.

Täşli şorta öz ýanyndan: “Munuň doganlarynyň ikisiniň birden gelip çykmagy ýöne ýerden däl, eger-de şularyň etjek gürrüňleriniň jemini bilsem, onda men Begliniň gizlin syrny hem aňlap bilerdim”, diýip oýlandy-da:

— Aý, gelenlerinde näme? Hemişeki agalaryňdyr-da, gyssagly näme gürrüňleri bolar öýdýäň? - diýip, äm-sämsiredi.

— Bilmeýän welin, şu Öwezmyrat Sibiriň meniň üstüme ýükleýän töhmeti dogrusynda bolaýmasa, näme-de bolsa baryp görmeli - diýip, Begli molla özüniň hökman gitjekdigini

aňlatdy. - Baryp, olaryň ýanynda köp oturman, Soltan hanyň ýanyna ýetişerin - diýip, sözünüň üstüne goşdy.

— Bolýar-da, gitseň gidersiň-de onda - diýip, Täşli şorta biperwaýsyrap gürledi.

Bu ikisi ýene medresä dolandy.

Öwezmyrat batyryň ýekeje ogly bilen Täşli dostdy, ikisiniň arasyndan gyl geçmeýärdi, iýenleri aýry gitmeýärdi. Öwezmyrat batyryň ogly ölemen awçydy. Ol hemişe diýen ýaly gününü awyň yzynda geçirerdi. Täşli şorta-da onuň bilen aw sebäpli tanşypdy. Emma oglunyň söwer dostunyň molla boldugyndan Öwezmyrat batyryň habary ýokdy. Ol Täşli mollany gowy tanamaýardy.

Öwezmyrat batyryň ogly awa gidende, Täşli şortanyň onuň yzyndan galýan wagty ýokdy. Öwezmyrat batyryň ogly hem Täşli şortasyz awa gitmeýärdi. Günlerde bir gün ol ýigit tüpeňini göterip, Täşli şortanyň hüjresine geldi. Ol wagtlar Täşli şorta Begli molla bilen bir hüjrede ýaşaýardy. Bular awa gitmegiň maslahatyny etdiler. Şonda Begli molla:

— Täşli, sen bazara git-de, tüwüdir ýagyňy alyp gel, taýýarlyk gör. Biz bolsak gidip guş urup, aw edip geleli - diýip bir maslahat tapdy.

— Ýok, men batyryň ogluny ýeke awa iberen däldirin, men galman. - diýip, Täşli şorta çürt-kesik aýtdy.

— Ýok, sen gal - diýip, Begli molla hem öz eňegine tutdy.
- Tüwi bişirer ýaly, zatlaryňy taýýarla. Şu gün bir palaw iýesimiz gelýär. Biz hökman bir aw urup geleris.

Begli molla bir eňegine tutup oturansoň, Öwezmyrat batyryň ogly hem:

— Bolýar-da, Täşli, onda sen bu gezek gal-da, tüwi-ýagyňy taýýarlaber - diýdi.

Täşli şorta ahyry nalaç galyp, tüwi-ýag taýýarlamaly boldy. Begli bilen Öwezmyrat batyryň ogly bolsa, tüpeňlerini alyp awa gitdi. Şol sapar hem: “Öz tüpeňi özüne degdi” diýip, Begli molla Täşli şortanyň söwer dostunyň meýdini gana bulaşdyryp getiripdi.

Öwezmyrat batyr oglunyň şu hili ölümüne münkürlig bolupdy. Ýöne Täşli şortanyň münkürligi Öwezmyrat batyryňkydanam ýüz esse beterd. Şondan soň Begli molladan oçli bolup galypdy. Öz ýanyndan: “Men öz doganymdan artyk görýän dostumy şunuň öldürendiginiň-öldürmändiginiň iru-giç anygyna ýetmesem bolmaz, ýetdigimem hökman şunuň etini dograp, özüne iýdirerin” diýip äht edipdi. Şondan bäri hem Täşli şorta bu syryň anygyna ýetjek bolup ýördi. Begli bilen özüni dost hasap eden bolup syr saklap gezyýärdi.

Hüjrä baranlaryndan soň, Begli molla derrew geýimlerini çalşyrdy-da, öýlerine baka ugrady. Täşli şorta ony ugradyp, medresäniň daşyna çykdy.

— Sen ýöne gürrüňe kelläňi gyzdyryp, ol çagyryp giden näzeninleri unudaýmagyn - diýip, Täşli molla sargady.

— Täşli jan, olaryň ugrunda etmedik işim ýokdur. Men olary ölsemem ýadymdan çykarman - diýip, Begli molla gyssagarada agzyndan gaçyran sözünü özi-de aňman, ýüzüniň ugruna gitdi.

Bahar günleriniň mylaýymja şemaly öwüsýärdi. Gülleriň ysy dumly-duşdan kokup durdy.

— Seniň etmedik işiň ýokdur... Anygyna ýetip bir göreli, soňy näme bolarka? - diýip, Täşli şorta baglygyň arasyndan kä görnüp, kä ýitip barýan Begli mollanyň yzyndan seredip durşuna özbaşyna hümrüdedi. Soňra uludan demini aldy-da, agyr pikire çümdi. “Arslan baýyň gyzynyň görk-görmegi, aý ýaly ýüzi bir duzak. Onuň alma ýaňaklaryndaky goşa-goşa hallary bolsa duzagyň üstünde goýlan däne, bu duzak ýigitleri awlaýar... Näme üçin adamzat biri-birine hiledir duzak gurmak, hyýanat etmek üçin ýaradyldyka? Näme üçin?... Ýalňyz öz owadanlygyňy demine dartyjy mar etjek bolup, özüňden gaýry owadan, asylzada ýigitleri gapylykda öldürüp ýörmelimikä? Nähak gan dökmelimikä? Namart... - Onuň gözünüň öňi

garaňkyrap, başy aýlanan ýaly boldy. Gapdalyndaky pesrāk haýata ýaplandy. - Hä, bu zatlaryň bir anygyna ýetip bolsady...”

Täşli şorta Öwezmyrat batyryň oglunyň ölümüne hem Arslan baýyň gyzy sebäp bolandyr diýip güman edýärdi. Sebäbi Täşli şorta Öwezmyrat batyryň ogly bilen tirkeşýän döwründe Arslan baýyň gyzyna bu ýigidiň geçýän güzerinde telim gezek gabat gelipdi. Öz ýanyndan: “Arslan baýyň gyzy bu ýigidiň töwereginde perwana bolup pyrlanýar-ow” diýip çak edipdi. Sebäbi Öwezmyrat batyryň ogly gözeilginç görmegeý, syratly ýigitdi. Onuň gara gaşlary, ýanyp duran gara gözleri bardy. Munuň üstesine-de ýekeje perzentleri bolany üçin Mamagül diş-dyrnak bolup, ilin işini edip gazanan bar zadyny oňa siňdirerdi. Ol elmydama gyzylçog bolup gezerdi.

Täşli şorta dostuny ýatlap, onuň keşbini göz önüne getirip esli wagtlap durandan soň, içini hümläp, ýaplanyp duran howlusyndan aýryldy. Töweregine ser saldy. Näme üçindir, hoştap ys bilen burk urup duran güllere ýüzlendi:

— Eý, näzijek ýapraklar, gyrgyzy güller, näz etmän, bir gapdalyňyzda hazanam bardyr. Aşky şeyda bolan güldür bilbilen ýşky muhabbetin bozanam bardyr.

Ol hujresine baka yöneldi.

Dünýäde yşk döretmeýän hiç zat ýok. Adamzat öz erkli, öz peýwagtyna bolanda her bir hünäri yşk edip öwrenýär, her bir käri, her bir işi yşk edip edýär, baryny-da özümiň ýamanlygym üçin edemok, bagtlylygym üçin edýän diýip düşünýär. Emma şeýle bir yşkyň duzagyna bent bolup, betbagtçylyga uçraýanlarda bolýar.

Her bir yşky duýgy adamzadyň ýüreginde täze oýanan mahalynda tolkunly, datly bolup, ýürek joşdurýar, ylaýta-da bu gyzykly joşgun ýaşlyk döwründe güýçli bolýar.

Arslan baýyň on baş-on alty ýaşyna ýeten gyzy Jumagülüň ýüreginde-de edil şu günler yşky duýgynyň gaýnap joşýan bir döwrüdi. Emma munuň ýüregindäki joşgun dagdan inýän, durnanyň gözi ýaly dury çeşme suwuna meňzemän, bulanykdy, misli gum depelerinden syrygyp, takyrda tolkunyp, nirä akjagyny bilmän, uýgun atan läbik kak suwuna meňzeýärdi. Jumagül heniz özüni tanamaýan çaga wagtynda Muhammetmyrat ahunyň inisi bilen adagly edildi. Bu gyz heniz on-on bir ýaşyna ýetmänkä, töwerekden: “pylany seniň adaglyň, pylany seniň äriň” diýlip, eýýäm gulagy kamata getirilipdi.

Jumagül on iki-on üç ýaşyna baranda, “seniň äriň diýýänleri nähili adamka?” diýip, bir gezek görüp synlamak arzuwyna düşdi. Ol bir gün ýeňňeleri bilen bir ýerden gelyärdi. Şonda

ýeňňeleriniň biri: “Han-ha, seniň adaglyň, biziň körekenimiz» diýip, ep-esli aralykdan bir adamyny görkezdi. Utanç-haýa ol gezek Jumagüle öz adaglysyny ine-gana synlamaga ýol bermedi. Ol göz asty bilen çala garanda-da, aralary daş bolany üçin gowy saýgaryp bilmedi.

Soň bir gezek Jumagül deň-duş gyzlarynyň biri bilen bagyň içinden barýardy. Birden ýoldaşy alysdan dogry özlerine baka gelýen bir adamyny görkezip:

— Waý, gyz, hanha seniň adaglyň bize baka dogry gelýär - diýip seslendi. Ikisi hem ýoluň bir tarapyna böküp, tutlaryň arasyna girip, gürüm-jürüm boldy.

Bolsa-da, Jumagül üçin adaglysyny mazaly synlamak üçin çemeli ýer gabat geldi. Ol güri gara ýaprak tutlary pena edinip, aňyrdan dünýäden bihabar gelýän adaglysynyň ýazzy maňlaýyndan synlamaga durdy. Onuň gözünüň önünde şeýle bir surat peýda boldy.

Ilkibada ýüzüne seredeniňde, onuň ýaş sypaty bar ýalydy. Ýöne mekgejöwen gultpagyna meňzäp duran, çykyşyna öz erkine goýberilip, bitertip ösen sakgalyna seredeniňde welin, onuň ýaşynyň bir çene barandygy mälimdi. Çep gözünüň agy köprükdi, çaşydy. Bir erni çalarak gyşykdy, ýöne gaty siňe seredäýmeseň bildiribem duranokdy. Emma häzir Jumagülüň gözüne welin ol iki esse beter bolup, erni bir tarapa gyşaryp

ýatan ýaly bolup göründi. Onuň şilliň uzynlygy hem bu sypatyny has “gelşigine” getirýärdi.

Bu ýşarat surat hiç zatdan habarsyz geçip gitdi. Jumagülün ýüregi çöp döwlen ýaly döwürdi. Joşgunly yşkdan nam-nyşan galmady. Bary dagady, huşy başyndan uçdy, gözi garaňkyrady. Özüni lampa aşak goýberip, maňlaýyny iki eli bilen tutdy.

Jumagül esli salymdan soň aňyna aýlandy. Soň ol ýoldaşy bilen ýoluny dowam etdi. Jumagül ýol boýy içini gepledip barýardy. Ýoldaşy munuň göwnüniň erbet bozulanyňy aňlady. Ol dymşyp barmaga çydamadyk borly, Jumagülün ýüreginden gopaýjak sözlerdir-dä diýip gürläp başlady:

— “Itiň boýnuna göwher daksaň, item aglar, göwherem” diýipdirler. Haýp, onuň egnindäki ýüpek geýimler. Ol ýüpek geýimler aglaşyp gitdi...

Emma Jumagül ýagşydan-ýamandan sesini çykarmady. Şol sem bolup barşyna öýlerine ýetdi. Uzynly gününü dymyp geçirdi. Ýöne ol gaty näziklendi. Ol öňem lälilikdi, nüz işi bitgindi. Emma indi onuň birdenkä häsiýeti üýtgäp, şeýle bir näziklendi, hatda ejesi Soltan han ýa-da ýeňňelerinden biri degşip, çalarak lak ataýsa-da, ol aglaýardy, içi içine sygman, ýarylaýjak bolýardy. Degmeseler hem gününü içini gepledip, dymyp geçirýärdi ýa-da ýatyp geçirýärdi. Gün-günden saralyp, igläp barýany mese-mälimdi.

Günlerde bir gün ýeňňesi Zýbagül bilen öýde iki çäk otyrkalar:

— Saňa näme bolýar, gyz? Seni bir hudaý-a urupdyr. Näme bolýar? - diýip, Zýbagül çynlakaýlyk bilen sorady.

Jumagül jogap bermeginiň deregine zörledip aglamaga başlady. Zýbagül ýalbaryp-ýakaryp, ony zordan goýdurdy. Ýöne Zýbagül ondan el çekip oturybermedi, höre-köşe edip, soragyny dowam etdi. Ahyry goýmansoň, Jumagül:

— Gelneje, derdim başymdan agdyk - diýip, göz ýaşyny döke-döke, ýüregindäki barja syryny gürrüň berdi. Iň soňunda bolsa: - Indi nätsemkäm, kime dada gitsemkäm? - diýip zarlady.

— Şonuň üçinem aglar oturlarmy? - diýip, gelnejesi arkaýyn gürlledi.

— Wah, gelneje jan, başga näme edeýin? Aglamakdan başga näme bitirjek işim bar?

— Munuň aýdýanyňa sered-ä. Wah, sary gyz, çaga bolýaň - diýdi-de, Zýbagül assalyk bilen sözünü dowam etdi. - Dünýäde owadan ýigit gytny, haýsyny ýüregiň söýse, saýla-da tut. Şonuň bilen gidiber.

Jumagül hem şol günden üýtgäp başlady. Nirä çyksa, onuň gözleri özüne mynasyp söýgüli ýar agtarýardy. Her bir ýigidi göreňde öz içinden: “bu däl” ýa-da “ine, şu ýigit maňa

mynasyp eken” diýip, ýigitleriň daş görnüşinden bahasyny berýärdi. Şol arzanu-gymmat baha goýup ýören wagtlarynda hem Öwezmyrat batyryň ogly Jumagülüň iň ýokary gymmat goýan ýigitleriniň biri bolupdy. Emma ol ýigit ýüzüni galdyryp adam ýüzüne seredýän ýigit däl di.

Jumagülüň ýüreginde bulanyk yşkyň duýgusy şeýle bir joş urdy, tas gyzy däliredip, düze düşüripdi. Onuň töwreginde görelde, küşgeleşçisi hem ýeterlik bardy. Zybagül ony ýola salypdy.

Şol günlerde Begli mollanyň dabarasy hem Jumagülüň gulagyna ýetip başlapdy. Her gün diýen ýaly Begli mollany görmek arzuwy bilen gelnejesi Zybagül ikisi suwuň boýuna çykýardy. Ol bu gün Begli mollany ilki gezek görüpdi. Begli mollanyň didaryna hyrydar göz bilen nazar salyp, “mynasybym” diýip baha beripdi.

Jumagül gelnejesi bilen öýlerine geldi. Emma Begli mollanyň ýaglygyna sabyn çalşy, onuň gara gözleri Jumagülüň gözünüň önünden gitmedi.

Bir wagtdan soň Soltan hanam dolanyp geldi. Ol Arslan baýy eýýäm gitjek ýoluna ugradypdy. Soltan han öýe gelenden soň aýratyn bir hysyrdy-işe başlady. Oýleriň içini bejerişdirdi, ony-muny düzedişdirdi, täze düşekler ýazyşdyrdy. Hemişeki

ýaly işi başga adamlara buýurman, bu sapar hemme işi öz eli bilen elin edişdirdi. Diňe günüsine nahar häzirlemegi buýurdy.

Jumagül ejesiniň bu hereketlerinden bir zat aňan ýaly boldy. Ol dürli bahanalar bilen iç girip, daş çykmasyny köpeltди. Ol öz ýanyndan: “Begli geler, men oňa çolarakda duşsam, belki, ol maňa lak atar, bolmasa, meniň özüm lak ataryn” diýen pikir bilen, howlyň daş agzy bilen öý iki arada gatnaw ýasady. Emma garaňky düşdi, geler ýerde Begli gelmedi.

ÝAPYK SYR

Agzy ilerik baka garadylyp tutulan ýaşyl derwezeli beýik howlynyň gapysy gum-guklukdy, iňlär siňek bara meňzänokdy. Ikindi gidip, ýaňy agşam namazynyň wagty bolan uçurlarynda orta boýly, gyzyl kürteli ýaş gelin assa basyp derwezedен çykdy. Onuň gara gözleri bag çebşiň gözleri ýaly balkyldap durdy. Ol daş-töweregi assyrynlyk bilen gözden geçirdi.

Bu owadan näzenin bir oturyp, bir turup, töweregi bir meýdan kemsiz synlandan soň, merdemsі-batly basyp, ýene howla girip gitdi. Bir salymdan soň ol näzenin ýene daşary çykdy. Ýene öňküsi ýaly töweregi gözden geçirdi. Ýene howla girip gitdi.

Bu gözel iç girip, daş çykyp, kân zowzuldady. Ol iň soňky gezek çykanda, heniz şapak ýaşmandy, günbatar gyzyly ot ýaly bolup durýardy.

Gelin gündogar tarapdaky güri tutluga tarap gözlerini dikdi. Güri tutlaryň näzik ýapraklarynyň arasyndan agtarýan zadyny saýgaranda, gelin bütin bedeni bilen söýünip, ygtyýarsyz ýüz-gözlerini hereketlendirdi. Şol tarapa ýöredi. Golaý barandan soň ýigidiň ýüzüni saýgardy. Agşamyň şapagyna ýigidiň ýüzi lowurdap görünýärdi.

Ol gelin ýigide golaýlaşandan soň, töweregi ýene bir gezek pugta gözden geçirdi, ol assa ýöräp barşyna göýä bir tor guş ýaly töweregine garanjaklaýardy. Bir gözünü hem derwezeden aýyрмаýardy. Şeýle assyrynlyk bilen, şeýle seresaplylyk bilen barşyna ýaňky gelin ýigit bilen ara bir haýat salyp, düze oturan boldy.

Bu howly Begli mollalaryň howlusydy. Öňünden bu barada belleşilen ýaly, Begli mollanyň howla girmegi bilen, bu näzenin gozgalaň tapyp, zowzuldamaga başlapdy.

Häzir tutlugyň içindäki ýigit bilen ara haýat salyp gürleşip oturan bu ýaş gelin Begli mollanyň agasynyň, Seýitmyrat begiň ortanjy ogly Durdynyň gelnidi. Ol gelin Muhammetmyrat ahunyň iň kiçi uýasy Sülgündi. Bu tutlugyň arasyndan ýüzünü görkezip duran ýigidem Täşli şortady.

Taşlı şorta Begli molla bilen tirkeşip, Seýitmyrat beglere köp gelerdi. Şonda onuň gelnejesi Sülgün bilen içgin gürleşýän wagtlary bardy. Olaryň wadasy hem Begliniň gelip, howla girmegi eken. Her wagt, gündiz bolsun, gije bolsun, tapawudy ýok, eger Taşlı şorta Begli molla bilen tirkeşip öýe girmese, onda gelin hökman töweregindäkileriň gözüne çöp atyp, şol gara ýaprakly tutlaryň arasyny barlamaly eken. Şol ýerde hem ol özüniň bilýän zatlaryny habar bermeli eken. Bu sapar hem Sülgün özüniň täze eşiden zatlaryny habar bermäge gelipdi.

Sülgün oturan ýerinde töweregine garandy. Taşlı şorta haýatyň aňry ýüzünde duran ýerinden:

— Sulgün, meniň tabşyran ýumşumdan heý bir zat aňyp bildiňmi? - diýip sorady.

— Ýok, Taşlı, aňlan zadym bolmady. Şunça biljek boldum, ýöne hiç bolmady.

— Eltiňem bilýän zady ýokmy?

— Wah, eltim-ä beýlede dursun, enesiniňem bilýän zady ýok. Ýöne şu gün iki agasam geldi. Kakalaram öýde. Dördüsiniň arasynda bir gürrüň bar bolaýmasa.

— Ondan eşidip bilen zadyň bolmazmy?

— Olar ýanlaryna bizi eltmezler. Ýöne biljek bolaýyn welin, Taşlı, zat çykar öýdemok.

— Olar haýsy tama ýygnanarlar.

— Hol çetki tama.

— Bolýar, meniň oturan ýerimi salgy ber-de, Gurbany iber.

Täşli şortanyň Gurban diýýäni Seýitmyrat begleriň gapysynda kän wagtlardan bäri işläp ýören hyzmatkäridi. Ol Seýitmyrat begleriň maşgalasynyň ähli syrlaryny bilýärdi.

Seýitmyrat begiň iki uly oglunyň biri kadetler korpusynda, biri gimnaziýada okap, öýlerine aýda-ýylda bir gezek gelýärdiler. Onda-da bir aý bolup, ýene gidýärdiler.

Sülgün Täşliniň tabşyrygyny eşitdi-de, ýerinden turdy.

— Bolýar, men ony baryp ugradaryn - diýip, howla baka gitdi.

Bir az salymdan soň, Gurban köne donunyň juluny tasadyp, eli tanaply howludan çykdy. Geldi-de, haýatdan böküp geçdi. Böken ýerinde hem Täşli şorta bilen tapyşdy.

— Gurban, keýpiň niçik? - diýip, Täşli şorta sorady.

— Gaty gowy, mollam, menlik näme ýumşuň bar? - diýip, Gurban buýrulan ýumşy bitirmäge taýýardygyyny duýdurdy.

— Gurban, sen şu gün iti howlynyň agzynda daňmagy ýadyňdan çykaran bol. - Täşli şorta ýuwaşja pyşyrdap, oňa düşündirmäge durdy. - Goý, ol gündizki daňlygy ýerinde galsyn. Merdiwanam getir-de, iň çetki tamyň arka ýüzünde söýe, düşündiňmi?

— Düşündim, mollam, men muny oňararyn welin, seniň şu tamyň üstünde näme işlejeğiňi bilemok.

Täşli şorta gönüläp jogap berdi:

— Aý, Gurban, ikimiziň derdimiz şol bir dertdir-dä. Jandan artyk dostumyzyň gany gidip barýar. Meniň Begli bilen tirkeşip ýörmegimem şonuň üçin. Ine şu gün şol tamda şu syryň üsti açyljaga meňzeýär.

— Indi bary düşnükli, mollam, aýdyşyň ýaly ederin - diýip, Gurban haýatdan böküp, howla girip gitdi.

Täşli hiç ýere gitmän, töweregi mazaly garaňky basýança, şapak gyzyly mazaly öçýänçä garaşdy. Soňra pişik basyşyny edip, Seýitmyrat begleriň howlusyna girdi, çetki tamyň arka ýüzüne aýlandy.

Tamyň daşyndaky diwar adam boýundanam belent bolany üçin penalanara zat bardy. Täşli şorta emäý bilen merdiwana dyrmaşyp başdady. Ol ilki bilen baryp, ot ýakaryň turbasyndan diňläp eşitmekçi boldy. Ýöne bolmady. Tamyň içinde gürleşýän adamlaryň sesi ýöne gury wagyrdy bolup durdy. Hiç zat aňşyrar ýaly däldi. Soň ol eýläk-beýläk aýlandy. Onuň seresapsyzlygyndan birden ýatan bir bişen kerpiç aýagyna degip, uly dükürdi turuzdy. Içerde oturanlar allaniçiksi boldular. Seýitmyrat begiň uly ogly sapançasyny ýalaňaçlap

eline aldy. Dördüsi hem itnişip eýwana çykdylar. Daşary çykan batlaryna Seýitmyrat beg:

— Tamyň üstündäki kim? - diýip gygyrdy. Onýança Gurban bir ýerden peýda bolup:

— Seýitmyrat aga, ol men. Ýaňy mei ýabagymy tamyň üstüne okladym. Beýle bolaram öýtmedim - diýdi.

— Pă-heý, işini tükeden. Heý, beýle-de bir iş ederlermi? Tamyň üstünde ýabagyň nä köri barmyş - diýip, näme-de bolsa indi jany ara giren Seýitmyrat beg käýindi. Ogly bolsa:

— Pă-heý, muňa seret-le - diýip, sapaňçasyny gabyna saldy.

Seýitmyrat begiň sesi çykan badyna işiň nämededigini aňlan Sülgün öýde oturan ýerinden бүkgүлдäp başlady. Emma Gurbanyň sesini eşidip, arkaýynlaşdy. Gurban bolsa:

— Men beýle boljagyny bilmedim-dä - diýip özüni aklady.

Täşli şorta bu gürrüňleriň baryny eşidip ýatyrdy. Ol Seýitmyrat beg dagy daşaryk çykan batlaryna düşüp gaçaýmaga-da hyýal etdi. Emma onýança Gurbanyň sesini eşidäýdi.

Täşli şorta ahyry bir wagt pejiň turbasy çykarylan başga bir deşik tapdy. Şondan yşyklap, öýüň içini gözden geçirdi.

Öýüň içi kemsiz bezelipdir. Ortada-da bir stol dur, onuň töwerek-daşy oturgyçdan doly. Seýitmyrat begiň uly ogly dar

geýimde, başy ýalaňaç otыр. Onuň egninde ýalpyldap duran zerli çini bardy. Ortarada ýanyp duran çyranyň ýalkymy düşende, onuň çini has hem beter lowurdaýardy. Seýitmyrat begiň ortanjy ogly hem dar geýimdedi. Onuňam egninde pogony bardy welin, ol ýalpyldamaýardy, asyl reňki-de başgady. Begli molla bolsa uly agasynyň garşysynda otyrды. Seyitmyrat begiň özi bir çeträkde otyrды. Jaýyň içinde atasy bilen ogullaryndan başga hiç kim ýokdy. Bular meýlisiniň ilki başyny palaw iýmek bilen başladylar.

Nahar başynda Begli mollanyň agalary çakyr içmekçi bolanlarynda oňa-da hödürlediler. Emma Begli molla özüniň içgiden habarlydygyny aňlatman, syryny bek saklap:

— Arak, şerap içmek bize ýaraşmaz, ahunlar ýa-da damylla biläýse gowy bolmaz - diýdi.

— Bize-de içgi gadagan. Näme bu ýerde içeniňi kim bilýär? - diýip, kiçi agasy oňa töwella etdi. Diňe Seýitmyrat beg:

— Begli ikimize azar bermäň, hanha sizi şol ýola çykardyk, ha içiň, ha içmäň, öz işiňiz - diýenden soň, olar hödür etmesini goýdular. Nahardan soň:

— Biz seniň Öwezmyrat batyr bilen şol galmagalyňy eşidip, okuwymyzy taşlap gaýtdyk - diýip, uly agasy Begli molla baka ýüzlenip söze başlady.

Seýitmyrat begiň uly ogluna Alladurdy diýerdiler. Ol ýakyn waglarda kadetler korpusyny gutaryp, ofiser bolup çykmalydy. Ol özüne biçak göwni ýetýän adamdy. “Elbetde, mende bolan akyl köp adamda ýok. Özgelerde meniň zehinim ýaly zehinem ýok. Aslynda meniň özüm ýönekeý bir ata-enäniň oglam däl ahyry. Şonuň üçinem kadetler korpusyna girmek maňa nesip etdi. Dünýäň adamlaryny bir süri akmak, oýnatgy, goýun ýaly toplan, halan ugruňa sürüp ýörmeli. Onsoň meniň agzymdan çykan her bir söz olaryň arasynda bisarpa tutulmaly däl, tylla-gyzylyň gyryndysy ýaly bolmalydyr. Adamlar meni aga saýyp, oňümde lepbeý diýip durmalydyr” diýip, ol öz ýanyndan pikir edýärdi. “Onuň üçinem az geplemeli, uz geplemeli” diýip, ol öz ýanyndan şert edipdi hem bu şertini berk tutmaga jan edýärdi. Emma käbir oturylyşyklarda gürrüňe kellesi gyzyp, öz şertini bozanyny özüniň duýman galýan ýerleri hem bolman duranokdy.

Alladurdynyň daş-töwerege, il-ulusa garaýşy şeýledi. Iliň özüne nähili garaýandygy, nähili garajakdygy barada bolsa ol çigit ýaly-da pikir etmeýärdi. Il üçin Alladurdynyň haýsy mekdepe de okaýanynyň parhy ýokdy. Il bir zady bilýärdi. “Seýitmyrat begiň ogly kadetler korpusyny gutaryp, bir gün uly baýar bolup geler, egnine çin dakynar, atasyndan beter bolup, dünýä ot ýakdyrmaz. Näme üçin diýseň-okuwda olara ilaty

talamagy öwredýärler ahyry” diýip gürrüň edýärdiler. Nähili-de bolsa ahyry özüniň talanjakdygyna ilatýň gözi ýetikdi. Ilat Alladurdyň aýdyşy ýaly akmak dälidi.

Alladurdy bu gün agşam öz maşgalasynyň arasynda hem az geplemek hakda özüne beren pendini unutmaýardy. Ol inisine ýüzlenip:

— Sen meniň nähili ýerde okap ýörenimi gowy bilýärsiň. Ol ýerik her bir adamyň ogly baryp bilmeýär, bilýärmiň. Meniň özümem ýöne bir adam dälidirin. Dykma serdaryň ogly Oraz serdaram menden maslahatsyz bir iş edip bilýän dälidir. Asyl ýanarallaram käwagt menden maslahat soraýarlar, maňa gulak asýarlar - diýdi-de, öz gürrüňine özi ynanmaýan ýaly bolup dymdy. Töwereginde onuň agzyna aňkaryp oturanlar hem şol oturyşlaryna lam-jim bolup oturdylar. Içerde tukat ümsümlük höküm sürdi. Bir salym dymandan soň, Alladurdy birden:

— Öwezmyrat batyryň ogluny sen tüpeňlediňmi? - diýip, kiçi inisiniň dogry görejine gözlerini dikdi.

Täşli şorta бүтін durky bilen gulaga aýlandy. Demini tutup, gürrüňiň soňuna garaşdy.

Seýitmyrat beg oglundan öňürti bir zat diýmekçi bolýan ýaly, oturan ýerinden bir az ilerräk gobsundy. Atasynyň bu hereketi Begli üçin aýratyn bir duýduryş ýaly bolup göründi. Ol oturyşyny bir azajyk düzetdi-de:

— Ýok - diýip, başyny ýaýkady. - Onuň öz tüpeňi atylyp, özüne degdi. Heý menem oňa ýarag çekerinmi? Meniň onuň bilen duşmançylygym näme?

Şundan soň Seýitmyrat serdar öňe omzap gürrüňe başlady:

— Gördüňmi? Begliniň onuň ýaly iş etmejegine men ynanyan diýmedimmi? Ýöne ol günler Öwezmyrat batyryň özi delirep düze düşäýdi. Onuň jynam bize düşdi.

Alladurdy kakasynyň gürrüňine üns bermeyän ýaly etdi-de:

— Bu wagt öz aramyz, sen bir iş eden bolsaň aýdaý, “ýagydan ýaý boýy” diýipdirler, biz seni öz ýanymyz bilen alyp gideli - diýip, ýene inisine ýüzlendi.

— Hawa, öz aramyz. Bir iş eden bolsaň, aýtmak gerek. Onda biz ondaky çäräni görjek - diýip, kiçi agasy Durdy hem gürrüňe goşuldy.

— Ýok, men hiç beýle iş edemok - diýip, Begli ýene şol bir diýenine tutdy.

— Men Öwezmyrat batyr ýaly adamlary oýy-oýmagy bilen gyraýsamam günäm geçiler - diýip, Alladurdy ýene gürläp başlady. - Ol öňem bir sapar Sibire gidip gelendir welin, men ony dolanyp gelmez ýaly etdirip bilerin. Sen hiç zatdan çekinme. Bitiň burnuny ganadyp bilen adam bolmaz.

Oglunyň bu sözleri Seýitmyrat bege ýaraman durmadyk borly, ol tamakinlik bilen:

— Aý, şol Öwezmyrat batyr-a, goluňdan gelse, ýitirim edäýmek gerek. Ol düzüw gezjek adam däl - diýdi.

Alladurdy bir salym dymyp oturandan soň:

— Ýöne öz garyndaşyň bolaýýar. Onuň özümüzden başga gan düşerem ýok - diýip, özüniň başarmajak, golundan gelmejek gürrüňi myçyp goýberendigine puşman edip, delil tapmakçy boldy.

Emma Seýitmyrat beg oglunyň myçyp goýberen sözlerine ynanan borly:

— Oglum, şonuň garyndaşlygam gursun, gan düşerligem gursun. Şol üstümize gelşini gören bolsaň, sen ony şol wagt öldürerdiň. Onuň ýoguna ýandyrmak gerek - diýip, ýene gaýtalady. Emma hiç kimden seda çykmany.

— Weýenni bolmadyk adam hiç bir taktikany bilmeýär. Aslynda şu Öwezmyrat ýaly akmak adamlardan gorkmalydyr - diýip, Alladurdy esli wagtlap dymyp oturandan soň, özbaşyna hüňürdedi.

— Belki, Begliniň başga kemi bardyr? Belki, muny öylendirmek gerekdir? - diýip, Durdy gürrüňi başga ugra gönükdirdi.

— Şeýlemi, Begli? - diýip, Alladurdy oňa garady.

— Ine, muny diýseňiz biçem däl - diýip, Seýitmyrat beg hem olaryň sözünü tassyklady.

Begli diňe ýylgyryp otyrdy.

— Heý, halaýan gyzyň barmy? - diýip, Alladurdy ýene Beglä sorag berdi. - Saýla-da tut, öz saýlanyňy alyp bereli.

Begli sesini çykarman ýylgyryp oturandan soň:

— Belki, menden utanýandyr, men daş çykaýaýyn - diýip, Seýitmyrat beg daş çykdy. Alladurdy ýene soragyny gaýtalady.

Ahyry Begli molla:

— Hawa, halap, saýlanym bar - diýip boýun aldy.

— Hany aýt göreli - diýip, agalary öňe omzady.

— Gelnejemiň agasy Arslan baýyň gyzy.

— Arslan baýyň gyzy? - diýip, Durdy gaýtalap sorady.

— Hawa, Arslan baýyň gyzy.

— Ol Muhammetmyrat ahunyň inisiniň adaglysydyr ahyry.

— Onuň ýaly bolsa, başga tap - diýip, Alladurdy garşy çykdy. - Başı bellengi bolsa, eýe çykmak bolmaz. Başga-da gyz gyt dälidir.

Begli molla öz içinden: “Bu ahunlar meniň maňlaýymdan ýeser bela bolup döred-ow. Näme-de bolsa, şol gyzy almasam, şonuň ugrunda ömrümi kül ederin” diýip, berk ýüregine düwdi-de:

— Başga men-ä şu wagat kimi tutjagymy bilmedim - diýdi.

— Onda tapjak bol. Gyzlara syn et-de geziber.

Begli molla bu ýerden tizräk turmakdan gowusynyň ýokdugyna göz ýetirdi.

— Bolýar. Onda men-ä gitjek - diýdi. - Damyllamyz agşam ýeriňizde tapylyň diýipdi.

Agalary garşy bolmady.

— Bolýar gitseň - diýdiler.

Begli molla agalary bilen hoşlaşyp çykdy-da, Arslan baýlaryňka baka, Soltan hanyň ýanyna ýetmäge howlukdy.

Täşli şorta aga-ini gürrüňi gutarandan soň, töwerege üns bilen ser saldy-da, pişik basyşyny edip, merdiwandan aşak düşdi. Derwezä baka ýüzlendi. Derwezededen çykan ýerinde Gurban onuň yzyndan:

— Mollam! - diýip ylgap ýetdi. - Mollam, heý bir bilen zadyň boldumy?

— Gurban, köp zatlar bildim. - Ol ýuwaşja ýoräp barşyna jogap berdi. - Emma ikimiziň biljek bolýan zadymyzdan aňlan zadym bolmady.

— Wah, şeýle boldumy - diýip, Gurban gynançly seslendi. - Men mollam şu gezeg-ä bir zat aňar diýipdim.

Olar bir salym seslerini çykarman, içlerini gepledip gitdiler. Ahyry Täşli şorta içki pikirini daşary çykardy:

— Bu syr gaty berk saklanýar. Öz-özlerine-de, ynananoklar. Ýöne öz biri-biriniň önünde-de boýun

almasalaram, meniň münkürligim artmasa, kemelenok. Ahyry bu syryň üsti açylar.

— Ol aýdanyň-a şeýle welin, wagtam geçip barýar - diýip, Gurban aladaly gürlledi.

— “Kasas kyýamata galmaz” diýendirler. Ahyry bir gün üsti açylar bar zadyň. Sabyrly bolmak gerek.

Täşli şortanyň bu sözlerinden soň Gurban birneme ynjalan ýaly boldy.

— Mollam, irde-giçde bu syryň anygyna ýetäýseň, menden bihabar bir iş edäýmäwergin - diýip, Täşli şorta sargady. - Eger biz kellämiziň gyzgynyna bir iş edäýsek, soň ol gojany diwala çagyrdyp-zat edip köp horlarlar. Näme-de bolsa maslahatly edeli hemme zady, mollam.

Gurbanyň bu gürrüni Täşli şortany oýlandyrdy. Ol bir salym pikir edenden soň:

— Şunyň dogry, Gurban - diýip, onuň bilen ylalaşdy. - Biz näme etsegem, Öwezmyrat batyra gara gelmez ýaly etmeli. Eger-de hakykatyna ýetäýsek, onda ony biri bilen tutup, şol ýerde ikisiniňem işini bitireris.

— Garaz, mazaly ölçerip-dökmän, maslahatlaşman bir iş edip oturyberme-dä - diýip, Gurban onuň bilen hoşlaşyp galdy.

Täşli şorta öz hüjresine barandan soň, Begli molla-da sompuldap geldi. Begli molla işikden giren badyna Täşli şorta:

— Gurtmusyň, tilki? - diýip sorady.

— Begli hemişe gurtdu, hiç wagt tilki bolmaz, Täşli şorta - diýip, Begli molla öwünjiräp başlady. - Soltan han bilen işi sazladym. Indi galdy onuň eltisi Zybagül bilen gyzy Jumagül. Soltan hanyň günüsü Nabady bolsa saňa tabşyrdym. Entek Zybagülem bir ele salaýyn, onsoň Nabady hut öz elim bilen seniň alnyňa getirerin. Ýöne welin, Täşli şorta bir zady bar...

— Nämesi bar? - diýip, Täşli şorta has-da gyzyk berdi.

— Aý, walla, şu ahunlar meniň gapdalymdan aýrylmaz bela bolup döräpdir. Şuňa näme alaç etjegimi bilemok.

— Näme, bu zatlara ahunlaryň näme dahyly barmyş?

— Wah, Soltan hanyň gyzy Jumagül Muhammetmyrat ahunyň inisine adagly edilipdir. Ine, meni ýandyryň ýeri. Düşdünmi?

— Adagly bolsa bolubersin, onuň saňa näme azary bar? Adaglysyna barandan soň, gaýta seniň üçin gowy bolar - diýip, Täşli şorta mönsüräp, ony has-da götergiledi.

— Şu maslahatyňam dogry - diýip, Begli molla ylalaşdy. - Ahunlaram soň görübermeli bolar-da...

Olar hüjräni içinden temmeläp ukladylar.

ÖŇKÜDEN BETER ŞARPYK

Öwezmyrat batyryň gyzy Gülsoltanyň adamsy Permanguly ýaş başyndan bäri özüniň gara güýjüni Arslan baýyň agyr hyzmatyna sarp edip gelýärdi. Onuň ody bilen girip, küli bilen çykda-da, garnynyň dok, egniniň bitin bolan wagty ýokdy.

Tomsuň ilki aýydy, halyly üzümiň ýaňy bişen günleridi. Permangulynyň önünde tötek bilen zirk ýaly gatyk goýdular. Permangulynyňam, Arslan baýyň gapysynda hyzmat edip ýören Permanguly ýaly beýleki ähli talabanlaryňam hemişe iýýän höregi şu tötek bilen zirk ýaly gatykdý.

Permanguly naharyny edinip boldy-da, çep gursagyny tutup towlandy. Onuň ýagyrnysy gurşup, çep goltugyndan pyçak urlan ýaly boldy. Ol näler çydajak boldy, başartmady. Yza çydam edip bilmedik Permanguly aýylganç towlandy-da:

— Alla, men-ä ýaramajak bolýan öýdýän - diýip, kynlyk bilen seslendi. Şol wagt saýada kese gyşaryp, gök çay süzüp ýatan Arslan baý:

— Ýaraman, näme bolupdyr? - diýip, hemleli sorady.

— Bilmedim, ýüregimiň başyndan pyçak urulýan ýaly, endam-janymy gysyp-gowrup, barýar.

— Pa-haý, her wagt şunuň ýaly bolgusyzja kesel tapynan bolmagy senem öwrenjeg-ow - diýip, Arslan baý onuň sözüne

pisint etmān kāýinip başlady. - Ownuk-uşak agyryny kesel diýip ýörmezler. Ine, işe barsaň, derlärsiň. Hiç agyry galmaz. Pagta otagsyz ýatyr. Ot ýatyrylman, tohumlap ýatyr. Üzümleri çaň basypdyr, şelpelemek gerek. Beýle işiň gyzgalaňly wagty syrkawlamak nireden ýadyňa düşüp ýör. Hanha, görüň, Seýitmyrat begiň öýdençerleri iş diýip ýapyşyp ýatyr, doňuz ýaly işleýärler, iýen çöreklerini ödeýärler. Siziňem şolardan kem ýeriňiz ýok. Ýöne siz bir topar ýal ýagysy, olaryň ýaryçada işläňzok.

Permanguly häzir öz derdi-azary bilen başagaýdy. Ol:

— Bolmajak öýdýän, Arslan aga - diýip, yza bilen towlanjyrady.

Permanguly Arslan baýyň gapysynda ýyllaýyn işlärdi, her ýylam ýylyň ahyrynda algy-bergi, hak hasabyny edişerdi. Arslan baý öz hasapçysyna: “Depderiňi getir-de, hasaplaş” diýip buýrardy. Hasapçysy hem onda ony aldyň, munda muny aldyň diýip, çot kaka-kaka, onuň ýyl boýky zähmet hakynyň zordan üçden birini goýardy. Şonda-da Arslan baý öz hasapçysyna münkür bolup: “Sen ýalňys hasaplaýan bolaýma?” diýerdi, onuň hasap-hesibini ýañadandan öz gözünden geçirerdi.

Häzirem Arslan baýyň bar aladasy öz işidi. Permangulynyň derdi onuň azaryna-da dälidi.

— Nāme bolmajak öýdýän, gatam bolar! - diýip, ol Permangula tarap öwürüldi. Görse onuň ýüzi mergi degen ýaly gara-ört bolupdyr. Permanguly yza çydap bilmän togalanýardy. Şundan soň Arslan baý rejäniň geň dældigini bildi. - Beýle bu iki arada saňa nähili kesel ýolukdy, sen öň heý bir zat iýdiňmi? - diýip sorady.

Permanguly towlanyp ýatyşyna:

— Edenim ýolda gelyärkäm bir hoşa üzüm iýdim. Başga iýen zadym ýokdy - diýip jogap berdi.

— Aý, boldy, saňa kerep iýen aga diýerler - diýip, Arslan baý başyny atdy. - Sen möý iýipsiň. Şeýle bir zady bardyr-la. Adam üzüm iýende seresap iýer ahyry. Seresap iýmeseň, boljagyň şudur.

Şol wagt Permangulynyň ýoldaşlary hem nahara gelişdiler. Olar her haýsy bir iş bilen meşgul bolansoň, nahara-da hemişe ygym-sagym gelerdiler. Olar Permangulynyň bolup ýatyşyny görüp haýalçyradylar. Onýança Arslan baý:

— Ol ýaňy ýolda üzüm iýende, möý iýipdir. Siz ony çatmasyna äkidiň - diýip, biperwaýlyk bilen buýruk berdi.

Iki sany talabanyň her haýsy Permangulynyň bir goltugyna girip, ony çatmasyna alyp ugradylar. Permangulynyň çatmasy beýle bir uzakda bolmasa-da, olar ýolda otura-otura gitmeli boldular.

Adamsyny birdenkä beýle halda görmek Gülsoltany aljyratdy. Ol özüni ýitirdi. Permangulynyň ýoldaşlary:

— Hiç gaýgy etme, ertir açylar - diýip, Gülsoltana göwünlik berip gitdiler.

Permanguly uzak ýatmady, şol günün ertesi giç öýlän jan berdi. Gülsoltany gara ýurtda taşlap gitdi. Oba-goňşular ýygnanyşyp ony jaýladylar.

Permanguly öýüne eltilen badyna Gülsoltanyň dertdeş ýoldaşy Sadap ylgap barypdy. Oňa uzakly gije syrkaw saklaşyp, derdini bölüşipdi. Ol häzirem Gülsoltanyň daşyndan aýrylanokdy. Beýleki goňşy aýallaram Gülsoltana göwünlik berip, onuň lowlap ýanýan ýüregine suw sepýärdiler.

Sadap tä Permangulynyň kyrky geçýänçä gün yrman Gülsoltanyň ýanyna gatnady. Arslan baýlaryň tükeniksiz kirini ýuwup, diş-dyrnak bolup olaryň agyr halylaryny dokap, oduny ýakyp, külüni atyp, bu ikisi bir jan, bir ten bolup galypdy. Ikisi biri-birini dogan ýaly görýärdi. Ol ikisi diňe baýyň surnukdyryjy agyr hyzmatynyň labyryny çekmek bilen çäklenmän, ondan has agyr minnetini hem bile çekýärdiler. Kişi minnetiniň zäheri ol ikisiniň endamyna şeýle bir ornapdy welin, hatda bular bu zäheriň awysyna derman gözlemegi hem unudypdylar. Olar özlerini ümbilmez belanyň öňündäki çybynjyk ýaly ejiz duýýardylar, diňe käte derdinişip oňardylar.

Olar uzak-uzak derdinişip, sözleriniň başyny hem, ahyrky töwirini hem: “Dünýäde adamyň başyndan gaty zat ýok, her haýsyny görýär, baş gatydyr, hemme zada çydar, hemme zady üstünden geçirer” diýen sözler bilen gutaryardylar.

Gülsoltan Permangulynyň aýyny sowdy, indi kyrky galypdy. Şol arada bir gün garaşylmadyk ýerden ömründe Permangulynyň gapysyny tanamaýan Muhammetmyrat ahun geldi. Heniz eýle-beýle zady görmedik Gülsoltan, ahundan sussy basylyp, özüni ýitirdi.

Ahunyň gelmegi ýöne ýerden däl. Ol bu gelşinde iki bähbidi göz önünde tutup gelipdi.

Permangulynyň erkek dogany ýokdy. Onuň üç sany aýal dogany bardy. Olaryňam üçüsi-de bir wagtlar çykarylyp, maşgalaly-zatly bolup gidipdiler. Bir gün olaryň üçüsi hem iň uly aýal doganlarynyň öýüne ýygnanyp maslahat etdiler. “Ärsiz heleý - uýansyz at” diýenleridir, ol gelniň atasam Öwezmyrat batyrdy. Ol tapsa iki çigniniň etini ýemekdenem gaýtmaz, oňa oýnamaga Öwezmyrat Sibir ady dakylan däl. Şonuň üçinem biz doganymyza ata-babamyzdan galan zatlaryň baryny terekä saldyrallyň. Ýetdik hakymyzy alalyň, ata-enemiziň, doganymyzyň aşyny-suwuny bermegi hem öz boýnumyza alalyň” diýen pikire geldiler. Häzirem

Muhammetmyrat ahuny Permangulynyň şol üç uýasy öňüne salyp gelipdi.

Permangulynyň ähli emlägini terekä salanda-da, öz paýyna başgalardan alýan hüşür-zekadynyň ondan biriçe-de zat düşmejekdigine, asla Permangulynyň ahli emläginiň bir baýdan düşýän hüşür-zekatça ýokdugyna Muhammetmyrat ahunyň gözi ýetikdi. Ol bu ýere şerigat ýoluny berjaý edeyin ýa-da hüşür-zekat alaýyn diýip gelmändi. Ony bu ýere gelmäge mejbur eden başga bir has düýplüräk bähbit bardy. Onuň päli-niýeti Gülsoltany lütjek goýup, ony mätäçligiň derdinden ölümden başga her bir zada razy bolar ýaly etmekdi. Şonuň üçinem Permangulynyň uýalary gelip, onuň emlägini terekä salyp bermegi haýyş edenlerinde, Muhammetmyrat ahun tykyrap durmady. “Bu iş parzdyr, gitmeli bolar” diýip ýeňil gopdy.

Ahun Permangulynyň emlägini şol niýeti bilenem terekä saldy. Öý goşlaryny ata-babadan galan köne susaga çenli böl-di. Gülsoltan öň hem alyp-ýolup barýan adam däl-di, gaty utanjaň hem ýuwaşdy. Onuň üstesine-de, ahunyň gelmegi onuň sussuny basdy. Şeýlelik bilen, munuň atasy öýünden getirenje sepi hem terekä düşdi. Ýer ugrundan bolsa bularyň iki tanap boş ýeri bardy. Onuň bir çetinde ýeke düýp çynar otyrdy. Olaryň bu boş ýeri hem terekä düşdi. Mal ugrundan ýekeje

çallyk geçisi bardy. Bu geçi hem terekä düşdi. “Ata-eneme aş-suw bermek paýym” diýip, ojagaz geçini Permangulynyň iň uly uýasy aldy. Bu paýlaşykda göwreli oturan Gülsoltanyň göwresindäki çaga ýada-da düşmedi, ony bilselerem bilmediksirediler.

Şeýdip, her kim özüne ýeten paýy alyp, öýli-öýüne dargady. Ahun: “Gelin, bu allanyň buýrugydyr, muňa kanagat etmelidir” diýip, öz içinden pälini-niýetini ýerine ýetirenine göwnüni hoşlap gitdi. Ýalňyz Gülsoltan bu bolşa haýran bolup, barmagyny dişläp, bularyň yzyndan garap galdy. Adamzadyň gaýraty, erk-ygtyýary her zatdan berk boljak eken. Gülsoltan bu terekeden soň takyr öýüň içinde ýalňyz galdy. Emma şonda-da ol ejizlik etmedi. Dilenip hiç kimiň gapysyndan barmady. Hatda atasyna-da ýüz tutmady. Özüniň zähmetine, el hünärine daýandy. Her kimiň hyzmaty bolsa etdi, iýjek çöregini gazandy. Şeýle agyr günde galanyňa garaman, äriň kyrkyny bellemäge taýýarlandy. Bir janly alar ýaly ownuk-uşak pul artdyryp başlady. Şonda ýürekdeş syrdaşy Sadap ýanyna gelip:

— Gülsoltan, sen onuň kyrkyny etjek bolup azara galyp ýörsüň. Onuň aýal doganlary gelip, seniň öýüňi talap gitdiler. Goý, ol ölen öz maňlaýyndan görsün, sen indi öz günüň aladasyny et - diýip maslahat berdi. Emma Gülsoltan:

— Ýok, Sadap, eger olam aýal doganlary ýaly bolan bolsady, men eýýäm barjak ýerime barardym. Ýöne ol uýalaryna meñzeş är däl di, men onuň hatyrasyny saklaýyn - diýip, äriniň kyrkyny sowdy.

Günlerde bir gün aýy-güni dolup, Gülsoltanyň ogly boldy. Gülsoltan bilen dertdeş Sadap şol wagt hem onuň ýanyndady. Çaganyň göbegenesi hem Sadap boldy. Oba-goňşular ýygnanyp, at goýmakçy bolanlarynda, Sadap:

— Bu oglan kakasynyň yzynda boldy. Munuň adyna kakasynyň adyny dakaýalyň. Şondan ýadygärlik bolsun. Emma gapdalynyň gulusyny aýrally-da, ýöne Perman diýäýeliň - diýdi. Bu söz Gülsoltanyňam göwnüne jaý boldy. Beýleki oturanlaram muny makul gördi. Diňe çetde oturan bir garry aýal:

— Permangeldi dakylsa, has ýaraşykly bolardy - diýip seslendi.

— Bar, olam bolýar, haýsyny diýen diýibersin - diýşip, bolşuna görä toýy sowup dagadylar.

Perman bolandan iki aý geçenden soň, Sadabyň gyzy boldy. Onuň adyna Ajap dakdylar.

Iki gelin ýabyň boýunda kir ýuwup oturan wagtlary oglumyz bolar diýip göwün ýüwürdüýärdi. Emma Sadabyň

gyzynyň bolmagy onda göwnüçökgünlik döretdi. Sadap bijesi gara ýatak galan dek naýynjar bir görnüşde:

— Meniňki gyz bolaýdy - diýip zeýrendi.

— Ogly-gyzy ýok, haýsy-da bolsa uzagyndan berildigi bolsun - diýip, Gülsoltan oňa göwünlik berdi. - Özüň sag-aman galan ýeriň hemmesinden gowy.

Gülsoltanyň “özüň sag-aman galan ýeriň hemmesinden gowy” diýmegi ýöne ýere dälidi. Sebäbi “pylany ýaş üstünden ölüpdir, pylanam ýaş üstünden öldi, pylany al bolanmyş” diýen ýaly şum habarlar häli-şindi bularyň gulagyna ýetip durýardy. Ýaş üstünden ölmek keseli iň bir howply kesel hasaplanýardy.

Gelen gününden beýläk dulda ýaş gelinsiräp oturmadyk Gülsoltanyň agyr günde ýalňyz maslahatçysy Sadapdy. Her bir işde Gülsoltan onuň bilen maslahatlaşýardy.

Gülsoltan açlygy-suwsuzlygy gördi, egin-eşik horlugyny gördi. Kişiniň agyr hyzmatyny edip, ondanam agyr minnetli sözünü eşitdi. Emma baryna mertlik bilen çydady.

Emma Gülsoltanyň etinden ötüp, süňňüne ornan, ony halys bizar eden başga ýagdaý boldy. Soňky ýyllarda aýal-erkek onuň üstüne siňek ýaly döküldi durdy. Munuň öýüne myhman gelmeýän günü ýokdy. Aksakgaly ýok, garasakgaly ýok, dullar amanat-yrýat alşyp, tapanyny geýip, dökülişip durdy. Olar aňyrdan gelýärdiler-de, ojagyň başynda oturyp, gep

makullamaga başlaýardylar. Kim özüni öwýärdi, kim baýlygyny taryplaýardy, kim özüni Görogly deň atarman-çaparman edip görkezýärdi. Olar özleriniň aksakgaldygyny, garasakgaldygyny hem ýatlaryndan çykarýardylar, “bijin, takyk, ýylan, ýylky” diýşip, öz ýanlaryndan ýyl öwürüşip, her haýsy özüni ýaş ýigit edip goýýardy. Öýlerinde urbalyk tapylmaýan, ömründe duluna doly çuwal söýäp görmedikler hem aňyrdan gelen badyna: “Bir sowutly degirmenimem bar” diýip, özüne mahabat berip başlaýardy. Ondan gep urup, mundan gep urup, iň ahyrda hem oňa söz aýtmaga gelendigini duýdurýardy.

Özüniň gara güýji bilen zordan bir döwüm çöregini tapyp ýören Gülsoltany bu gelenlere çay bermegem tozduryp barýardy. Gelýän myhmanlaryň birnäçesi özüniň barlylygyny subut etmek üçin: “Ine, baryp ýatan gowy Şanhaý çayy, şundan demläý” diýip, keşde salnyp bejerilen çay haltasyny çykarýardy. Gülsoltan bolsa myhmanyň çayyny özüne demläp bermäge namys edýärdi. Ikinji tarapdan bolsa ol: “munuň çayy dogaly-jadyly bolaýmasyn” diýip heder edýärdi. Şonuň üçin hem: “Ýok, haragam bolsa öz çayymyz ýagşy” diýip, myhmanyň hödürlän çayyny almazdy.

Gülsoltanyň beýle diýip, myhmanlaryň hödürlän zadýndan ýüz öwürmegi tötänden däl. Sebäbi ol her gün öýüne

myhman gelip gidenden soň, öz töwereginde bir alamat görýärdi. Hasam beter garry aýallar söz aýdyjy bolup gelip gitse şeýle bolýardy. Ýa işiginde bir doga taşlap giderler, ýa öýüniň bir duluna doga oklap giderler. Ýa dem salnyp taşlanan bir düwür gant ýatandyr, ýa düwünçege düwlen dem salyngy bir çümmük duz ýatandyr. Ýa dem salnan kömür bölejigini düwünçege düwüp taşlap giderler. Garaz, her gezek myhman gelip gidenden soň Gülsoltanyň gözüne şunuň ýaly bir alamat ilerdi.

Gülsoltan bir gün bejermek üçin öýüni çöşdi. Şonda gamyş bilen durlugyň arasyndan gaty kân kagyz çykdy. Bu kagyzlaryňam her haýsyna arap harplary bilen nämelerdir bir zatlar çyrmalydy. Bu kagyzlary gören Gülsoltan: “Her gelen meniň gamşyma bir doga gysdyryp gidýän bolara çemeli. Olar öýümiň daş töwereginde-de doga baryny gömüp çykandylar. Bular meni däliredip düze düşürmeseler ýagşy” diýip, uly howsala düşdi.

Gülsoltan aňyrdan gelyän myhmanlaryň sahysyrap ýaýradýan gantdyr nabatlaryndanam datmaýardy. “Doga şol niýetlenen adamsyndan başga adama kâr etmeýärmiş, ýöremeýärmiş” diýip, ol sowgatlary syrdaşy Sadaba eltip berýärdi.

Şeýle çydamlylyk bilen ol özüniň çagasy Permany üç ýaşyna ýetirdi. Emma bu indegsiz gelýän myhmanlar Gülsoltany halys gysyp-gowurdy. Duluna taşlanyp, gamyş bilen durlugyň arasyna gysdyrylyp gidilýän dogalaram ony uly howsala salýardy.

Gülsoltan bir gün Sadabyň ýanyna baryp, derdini aýtdy.

— Indi meniň etimden ötüp, süňňüme ýetdi. Meni zyr dälî ederlermikä diýip gorkýan. Näme etsemkäm? - diýdi.

— Gülsoltan jan, başyň boş bolsa, item saňa lak atar, guşam. Ýöne sen kakaň howlusyna göç-de bar. Şondan gowusy yokdur - diýip, Sadap oňa maslahat berdi.

— Indi men olaryň ýanyna nä ýüzüm bilen baraýyn? Men ol ugrumy ozal gömdüm ahyry. Ejem bolsa bir zady bolar welin, kakamdan gorkýan - diýip, Gülsoltan bu işde Sadapdan kömek sorayan ýaly etdi. Sadap:

— Men ejeňi göreýin. Ol kakaňyrazy eder - diýip maslahat berdi.

Şondan soň Sadap Mamagül ejäniň ýanyna baryp ýalbardy. Gülsoltanyň ýagdaýynyň gaty kyndygyny, oňa diňe şolardan delalat ýetjekdigini aýtdy. Mamagül:

— Meniň özüm-ä batyra diýibilmen welin, demirçä diýdirer-dä - diýip,razylyk beripdir. Şondan soň Gülsoltanyň özi hem demirçiniň aýalynyň ýanyna baryp:

— Daýym kakamy görewersin - diýip ýalbardy. Mamasy:

— Hökman daýyňa aýdaryn, kakaňyrazy eder - diýip wada berdi. Gülsoltan onuň ýanyndan hoşal bolup gaýtdy.

Aslynda bu söz aýdyjylar ýeke Gülsoltany bizar etmek bilen oňmaýardylar. Olar Öwezmyrat batyryň üstüne-de dökülip durýardylar. “Sende şeýle bir maşgala barmyş” diýip söz aýdýardylar. Öwezmyrat batyryň: “Mende şeýle maşgala ýok. Ol indi meniň maşgalam däldir” diýip, çyny bilen aýdýan sözlerine-de ynam etmeýärdiler. “Şunyrazy etsek, gyzy munuň sözünden çykyp bilmez” diýşip, şol yzyny üzmän dökülişip durdular. Onuňam öýüniň töwereginini, gamyş bilen durlugynyň arasyny her hili dogatumarlardan dolduryp çykýardylar. Garaz, Gülsoltanyň birnäçe ýyllap dul oturmagy işan-mollalar üçin taň zat boldy, olaryň iýjegi baýguşuňky ýaly öz agzyna geldi. Olardan dogat alyp, aklyk getirýän dullaryň sany-sajagy ýokdy.

Bir tarapdan Mamagül, bir tarapdan aýaly, ýalbaryp-ýakaryp, ahyry demirçini Öwezmyrat batyryň ýüzüne gelmägerazy etdiler.

Bir gün agşamara Öwezmyrat batyr öz gapysynda otyrды. Onuň köne howlusynyň içinde tukat ümsümlük höküm sürýärdi. Diňe gözüniň önünde ýatakda ot iýip duran aty käwagt burnuny açyp, gulaga ýakymly bir owaz edýärdi.

Öwezmyrat batyr nämedir bir zatlaryň pikirini edip, içini hümläp otyrды.

Mamagül eje çay demläp goýandan soň, ol pikirinden açyldy. Çayyny agdardy-da, demini berdi. Tahýasyny maňlaýragyna goýdy, aýagyny aýagynyň üstüne atyp, tirseğine söýendi. Hemişekisi ýaly, ýuwaşja aýdyma hiňlenmäge başlady. Şol wagt demirçi aňyrdan salam berip geldi.

— Giç ýagşy.

— Gelen ýagşy, gel, demirçi - diýip, Öwezmyrat batyr dikelip oturdy-da, oňa öz ýanyndan orun berdi. Mamagül demirçiniňem önüne bir çäýnek çay demläp goýdy.

Öwezmyrat batyr özüniň hemişeki adatyňa görä, başyndan geçiren köne taryhyny hekaýa edip başlady. Bir sapar alamana barýarkalar bir aýynyň çagasyny alyşlaryny, ol aýynyň hem zeýrenip, bularyň yzyna düşüşini, ahyry hem onuň çagasyny gaýtaryp berişlerini, bir ýolbarsy awlaýşyny, arça şahy ilip sypyp bilmän duran bir keýgi halas edişini gürrüň berdi. Bir orda ýolbarsyň üstünden baranda atly gaçyp gutulyşyny hekaýa etdi. Soňra gürrüňiniň yzyny gorkaklyk-batyrlyga ýazdyrды, jürbe-jür häsiýetde bolan adamlaryň gürrüňini etdi.

Demirçi bolsa önündäki çäýnegiň gapagyny oýnap, käýarym bir ysgynsyz ses bilen “hüm” diýip otyrды.

Öwezmyrat batyr birden sözünü şarpa kesdi-de:

— Bu gün seniň hemişekiligiň-ä däl, demirçi, saňa näme bolýar? - diýip sorady.

Demirçi ol gürrüň edip otyrka, öz ýanyndan: “men muňa nähilelik bilen aýtsam ugrundan turarkam, gürrüňi haýsy ýerinden başlasamkam?” diýip, uly gaýga galyp otyrды. İçinden näme diýjekdigini ölçerip-dökýärdi. Öwezmyrat batyryň gürrüňleriniň birem onuň gulagyna ilenokdy. Demirçi özüniň bu syryny aňlatmajak boldy-da:

— Ýok-la, men diňläp otyryn-la. Hany onsoň yzy nähili boldy? Ol aýy çagasyny alyp ötägitdimi? - diýip, gürrüňe goşulan kişi boldy.

Öwezmyrat batyr ornaşykly oturdy-da:

— Pahaý, ýagşy-da bir diňläp oturan ekeniň - diýdi.

— Näme, aýyň çagasyny aldyk diýip aýtdyň ahyryn.

— Men aýtsam, ol aýyly gürrüň meniň birinji başlan gürrüňim ahyry. Ondan soň men näçe gürrüňler etdim. Wah, meniň eden gürrüňlerimiň bary ýele gidipdir - diýip, Öwezmyrat batyr käýindi.- Ol öz ýanyndan demirçiniň özüne ýetesi aladasy bar borly diýip pikir etdi-de, sözünüň üstünü ýetirdi. - Näme, salgyt-algyt diýip, arçyn ýene azar berýärmí? Tiz töle diýýärmí?

— Salgyda alajymyz ýok, tölemeli. Garaz bergi etmeli, borç etmeli tölemeli welin... - diýip, demirçi ýene dymdy.

— Salgyt tölenenden soň, onuň başga näme “welini” bolup biler?

Demirçiden jogap bolmady. Ikisi hem dymdy. Ahyry demirçi çalarak ardynjyrap, sypaýyçylyk bilen söze başlady. Özünüň öňünden taýýarlap goýan geplerini aýtdy. Öwezmyrat batyr parahatlyk bilen:

— Haý, demirçi, maňa şu gürrüňleri aýdýan sen bolaýýarsyň. Şuny aýdan başga bir adam bolsady, hökman kowardym. Meniň bilen dost gürrüňini etjek bolsaň, sen şu maslahaty maňa berme - diýdi.

Demirçi Gülsoltanyň agyr ýagdaýyny, hossarsyz gara ýurtda galandygyny, oňa özlerinden başga hossarlyk etjek adamyň ýokdugyny aýtdy, ýalbardy. Emma Öwezmyrat batyr:

— “Eli bilen eden egni bilen çeker”, demirçi. Ol eli bilen etdi. Goý, indi çeksin. Ol bizi şol taşlap giden günü biz ondan geçipdik. Beýle hor bolsa, goý, özünüň deň-duşuny saýlasyn-da, ýok bolsun-da - diýip, öz eňegine tutdy. Demirçä mundan bu ýana onuň şeýle gürrüň getirmezligini sargady.

Demirçi bu gün agşam diýenini etdirip bilmän gaýtdy. Ýöne Öwezmyrat batyr her näme diýse-de, demirçi hem öz

niýetinden el çekmedi. Ertesi hem geldi. Bu gezegem Öwezmyrat batyry yryp bilmän gaýtdy.

Üçünji gün ýene şol gürrüňi edip başladylar. Şol wagt Sadabyň äri Orazgeldi kümsük hem gelip öýe girdi. Ol bir çetde oturyp, olaryň agzyna aňkaryp başlady. Bular onuň girenine hem ähmiýet bermän, özleriniň gürrüňini dowam etdiler.

Demirçi bu gezek has gazaba çykypdy. Özem häsiýetine muwapyk bolmadyk gepe çeperlik bilen gürleýärdi. Onuň aýtjak sözleri öz-özünden agzyna gelip duran ýalydy.

— Aý, batyr, ol gyz meniň üçinem keseki däl. Onda ol gyza meniň özüm hossar çykaýjak. Ýöne il meniň kimdigime seredip durmaz. “Öwezmyrat batyr özüniň ýeke-ýalňyz gyzyna-da hossarçylyk edip bilmedi” diýip gürrüň eder. Sen ilniň gyjالاتyna galarsyň. Soňra “ah, demirçi, şonda maňa berkräk aýdaýsaň bolmadymy” diýip maňa igenmegin - diýip, gürrüňini gutardym etdi.

Ozal hem ilniň myjabatyndan bizar bolup ýören Öwezmyrat batyr bir meýdan dymyp, pikire batyp oturdy. Ahyry başyny galdyrdy-da:

— Ah, demirçi, meni halys bizar etdiň. Bar seniň diýeniň bolsun, şony göçür-de getir - diýip razylyk berdi.

Demirçi şondan turup, ylgap öýüne bardy.

— Şu wagıt dil ýazdyrdy, derrew öýüni çözüň-de göçürip getiriň - diýip, aýalyny Gülsoltanyň üstüne iberdi.

Demirçiniň aýaly hoş habar bilen tasap Gülsoltanyň öýüne bardy. Emma Gülsoltan özüniň gara güni üçin bir ýere giden eken, ol öýünde ýokdy. Gapysy gulpludy. Demirçiniň aýaly ep-esli wagtlap onuň gapysyny saklady. Emma Gülsoltan wagtynda gelmedi. Ahyryol öýüne dolanyp geldi hem şeýle-şeýle diýip, ýagdaýy demirçä gürrüň berdi.

— Aýby ýok, ertir irden öýüni çözersiňiz - diýip, demirçi parahat gürlledi.

— Ertir sähet däl ahyry. Garşysyndan ýyldyz. Bisähet gün nähili gymyldajak?

— Sähet diýdiňiz, bisähet diýdiňiz, siziňem gürrüňiňiz tükenenok. Bar birigün çözäýiň - diýip, demirçi aýallaryň yrymyndan käýindi.

Gülsoltan özüniň güzerany üçin birinji işiniň yzyndan gidip, agşamlyk ondan gaýdyp geldi. Gapysynda duran aňry-bärileriň üstünde goýlan ýarty çörege gözi düşdi. Gapysyny açmakdan saklanyp, çörege baka yöneldi, oňa siňe-siňe seretdi. Üç ýaşyny dolduryp, dördüne giden Perman ylgap baryp çörege ýapyşmakçy boldy welin:

— Haý, haý, degme! - diýip, ony saklady. Üme düşmez Permanyň tegelejik garaja gözleri ýalpyldap ýatan ak çöregiň üstünde perwaz urýardy. Ol:

— Eje, çörek! - diýip delmindi, dyzady.

— Ýok, oglum, ony iýmäli - diýip, Gülsoltan gapysyny açdy. Oglunyň elinden tutup, içerik girdi. Ogluny içerde goýup, ýene özi daşary çykdy. Bu syrly çörege seretdi. Perman hem ylgap çykyp, onuň ýanynda durdy-da, çörege seretmäge başlady. Emma ol bu sapar öňküsi ýaly çörege el uruberenokdy.

— Ýene biri biziň gapymyzda dogaly çörek goýup gidipdir. “Şu çörege mätäç, iýer” diýýändirler - diýip, Gülsoltan öz başyna hümrüdedi, gözüne yaş aýlady. Gülsoltan bir ýugrasy tapsa, onuň köpüsini jöwen uny ýa-da arpa uny edip bişirýärdi. Şonuň üçinem ol: “ýa meniň ömründe bugdaý çöregine ýüzüm düşmäni üçin, şu bugdaý çöregi meniň gözüme yssy görünýär, ýa-da bu çörek dogaly-da, meni özüne çekýär. Şu ikisiniň biri” diýip, öz ýanyndan pikir etdi.

Hakykatda bolsa bu çörek arassa ýazlyk bugdaýyň unundan ýugrumy ýetirilip bişirilen ak çörekdi. Demirçiniň aýaly il arasynda çörek bişirmäge ökdeligi bilen belli aýaldy. Kābir adamlar öz aýalynyň bişirişinden kāýinende: “Demirçiniň aýalynyň eline her hili bugdaýyň uny düşse-de, onuň bişiren çöregini iýip doýup bolmaýar, süýji bişirýär. Sen bolsaň ýazlyk

bugdaýyň ak ununy-da çig-çarsy bişirýärsiň, it iýer ýaly bolmaýar” diýip, aýallaryna igenerdiler. Gülsoltanyň gapysynda goýlup gidilen bu syrlyçörek hem demirçiniň aýalynyň bişiren çöregidi.

Dogrudanam, ol çörek syrlydy. Ony demirçiniň aýaly yrym edip getiripdi. Ol Gülsoltanyň ýanyna hoş habar bilen gaýdanda, saçagyndan bir çörek alyp, “çörek adamzada ýoldaşdyr, soňam ony Gülsoltanyň öýüni çöşenimizde iýeris” diýip, syýyna dolap alyp gaýdypdy. Gülsoltany tapman yzyna gaýtmakçy bolanda-da: “Getiren hoş habarymyň alamaty bolsun, bu Gülsoltanyň paýy” diýip, elindäki çöregi döwüp, ýaryny onuň gapysynda goýup gidipdi. Emma Gülsoltan muny özüçe ýorup, “bu dogaly çörek, ýaman zadyň alamaty” diýip düşündi.

Gülsoltan çörekden gözünü aýyrman esli wagtlap seredip durandan soň:

— Al, oglum, sen iýäý, sen mana düşmez neresse çagasyň, saňa zyýan ýetmez - diýip, çöregiň gyrasyndan çümmükläp tutdy-da, Permana uzatdy. Perman çöregi iki eljagazy bilen tutup aldy hem dişläp iýmäge başlady.

Şol günüň ertesi ir bilen bir aýal Gülsoltanyň yzyndan çakylykçy geldi hem ony Seýitmyrat begiň baýry aýalynyň çagyryandygyny habar berip gitdi. Gülsoltan ozalam häli-şindi

diýen ýaly Seýitmyrat begleriň hyzmatyny edýärdi. Olar bolsa muňa garyndaşsyrayan adam bolýardylar. Gülsoltanyň töleýän muzdlaryny hem garyndaşlyk kömegi edip görkezjek bolup azara galýardylar. Gülsoltan buýurjak ýumuşlary bardyr-da diýip güman etdi-de, Permanyň elinden tutup öýünden çykdy. Gapysyny gulplap, Seýitmyrat beglere bardy.

Gülsoltan bärden baranda Seýitmyrat begiň baýry aýaly eýwanly tamlarynyň eýwanynda garry gaýynenesi bilen gürleşip otyrdy. Ol Gülsoltany hormat bilen garşy alyp, öz ýanynda oturtdy. İçginsiräp hal-ahwal soran kişi boldular. Soň Seýitmyrat begiň ejesi gürrüňi uzakdan aýlap başlady:

— Seniň bu kakaň ýel çalyp ýeldirgän borly. Onuň jynam öz garyndaşlaryna, öz maşgalasyna düşüpdür. Ine, seniň agaň Seýitmyrat onuň jan ýaly doganoglany. Birnäçe ýyllap, munuň kastyna çykyp, muny öldürjek bolup gezdi. Indem jyny saňa düşüpmiş diýip eşidýäs. Ol seni ýa-ha öldürjekmiş, ýa-da gazak-galpak diýip, ýomut-gökleň diýip, bir owarralara kän pul alyp satyp goýberjek bolýarmyş. Şeýle bir gorkuly habar düýn seniň agaň Seýitmyradyň gulagyna degipdir.

Seýitmyrat begiň baýry aýaly hem gaýynenesiniň gürrüňini süýjülik bilen tassyklady.

Gülsoltanyň, ýüregi gopup, howsala düşüp başlady.

—Ene, indi men nä alaç etsemkäm? - diýip, naýynjar seslendi. Gülsoltan Seýitmyrat begiň ejesine “ene” diýip ýüzlenýärdi. Garry kempir mekirlik bilen Gülsoltany möýüň kerebi ýaly kerebine çolaşdyryp başlady.

—Nä alaç etmekden alla saklasyn, guzym - diýip halymsyrady. - Sen ýöne bu başy boş oturmakdan el çek-de, birine bar-da oturyber. Şonda hemmesini ýeňersiň. Sen biziň bar diýen adamymyza barsaň, şonda hiç tarapdan hor bolmarsyň. Oňa barsaň, bu dünýäňem, o dünýäňem abat bolar. Hiç wagt ýamanlyk ýüzüni görmersiň.

—Wah, şu ýeke çagama dözemok - diýip, Gülsoltan ýanynda dünýäden bihabar oturan Permany görkezdi.

—Onyňa nä döw çalar öýdýän? - diýip, kempir indi sürnüp başlady. - Kakaň bolar ýa-da gaýynekejileriň bolar, onyňa hossar tapylar. Ine, agaň hem näme diýýänini eşit, ol näme aýdýar. - Kempir oturan yerinden oglunyň adyny tutup gygyrdy. - Seýitmyrat, aý, Seýitmyrat...

Tamlaryň birinde uklap ýatan Seýitmyrat beg enesiniň sesine oýandy-da, daşaryk çykdy. Hiç wagt ýagşydan-ýamandan adyny tutmaýan adamy bilen ýüzbe-ýüz bolup, Seýitmyrat beg bu gezek:

—Amanlykmy, saglykmy? -diýip, Gülsoltana habar gatdy. Ak kündükden suw akydyp, ýuwunyp durşuna gürrüňini

dowam etdi. - Seniň ataň seni ýomuda-gökleňe satyp ýok etmek hyýalyňa düşüpdir. Birnäçe gün bäri bir aşakly ýomut onuň öýünde myhman bolup ýatyr. Ol ýöne ýerden ýatanok. Ataň seniň bahaňy kesip, ol ýomutdan alyp bilen puluny alypdyr. Indem seniň çagaňy çyrladyp, şonuň syrtyňa mündürip goýbermekçi. Ýöne sen ejemiň diýenine gulak as-da, şonuň diýeni bilen boluber.

Seýitmyrat beg gürrüňi gutardym edip, içerik girip gitdi.

— Hawa, gyzym, sen biziň diýenimizi et-de, biziň diýen adamymyza bar. Ýamanlyk ýüzüni görmersiň -diýip, Seýitmyrat begiň ejesi oglunyň gürrüňiniň yzyny ýetirdi. Barjak adamynyň kimdigi barada Arslan baýyň aýaly Soltan han bilen gürleşmegi maslahat berdi.

— Agam Seýitmyrat bu gürrüňi nireden eşitdikä? - diýip, Gülsoltan uly howsala bilen sorady.

— Agaň ony hak gözünden eşidipdir - diýip, Seýitmyrat begiň aýaly gaýynenesinden öňürti jogap berdi. - Ýogsa ol beýle gürrüňleriň arasyna goşulyp ýörmezdi.

Gülsoltan agyr ýüküň astynda galan dek esli wagtlaý özüni ele alyp bilmän ýegşeriljiräp oturdy.

— Bolýar, men öz göwrümime bir geňeşip göreýin - diýip, ol ahyry entirekläp ýerinden turdy. Gapa tarap yöneldi.

Seyitmyrat begiň enesi hem ony ugratmak üçin howlynyň agzyna çykdy.

— Sen Arslan baýyň aýaly Soltan han bilen maslahatlaşyp gör. Ol seniň barjak adamyň kimdiginem aýdar, barjak ýeriňde özi eltip gowşurar - diýip tabşyrdy. Soňra mekirlilik bilen şumjaryp gürrüňiniň üstüni ýetirdi. - Wah, agyr gün adamy her hili horluga sezewar edýär-dä...

Gülsoltan içini geplede-geplede, aňyrdan gelşine Sadabyň ýanyna bardy. Bir salym oturandan soň:

— Ejemiň ýanyna bardyňmy? - diýip sorady. Sadap Mamagülüň ýanyna barşyny, eden gürrüňlerini habar berdi. Sözüniň ahyrynda bolsa:

— Öýüňizde daş ýerden gelen myhmanam bar eken - diýdi.

Bu sözleri eşiden Gülsoltanyň depe saçy üýşüp, endam-jany jümşüldäp gitdi, huşy başyndan uçdy.

— O nähili daş ýerden gelen myhman? - diýip sorady.

— Hawa, öz-ä bir daş ýurtdan gelen myhman bolmaga çemeli. Özüniň mysalasam ýomuda meňzeş ýaly. Ýöne öz-ä arzyly myhman bolara çemeli, kakaň köne dostlaryndanmy-nämemi, oňa söwşem edipdir - diýip, Gülsoltanyň ýagdaýyndan bihabar Sadap göwnüne hiç zat getirmän baryny bolşy ýaly gürrüň berdi. - Ejeň bilenem gürleşdim. Ol seni

ýanyňa göçürip eltip bilse, armany ýok. Daýyň kakaň ýanyňa barýarmyş.

Hakykatdanam şol günler Öwezmyrat batyryň ýanyňa Aman batyr gelipdi. Gelen gününüň ertesem yzyna dolanypdy. Öwezmyrat batyram ony hormatlap söwüş edipdi. Onuň bu saparky gelmegi hem jaý ýerinde Seýitmyrat beg üçin zerur tutaryk bolupdy.

Gülsoltan bilen atasy öýüni barlyşdyrjak bolup, bir gezek Mamagülün ýanyňa baryp gaýdan Sadabyň bu zatlardan habary ýokdy. Ol häzir öz gürrüňi bilen Gülsoltanyň ýanynda Seýitmyrat begiň aýdan sözlerini tassyklap oturanyndanam bihabardy. Ol özi baryp gaýdandan soňky bolan wakalardanam habarsyzdy. Iş-alada bilen Gülsoltan ikisi üç-dört gün bäri görşüp bilmänsoň, oňa habaryny hem ýetirip bilmändi. Ol Öwezmyrat batyryň gyzynyň öz ýanyňa gelmegine razy bolanlygyny-da, ol gürründen adamsy Orazgeldi kümsügiňem habarlydygyny-da bilenokdy.

Gülsoltan bolsa eýýäm öz ýanyndan belli netijä gelipdi. Ol Seýitmyrat begiň aýdanlaryna indi doly ynanypty. Öz ýanyndan: “Kakam meniň ýoguma ýanjak bolup ýör eken-ow” diýip howsala bilen oýlanyp otyrdy.

Gülsoltan Sadap bilen hoşlaşyp turmakçy bolanda, ol Gülsoltanda nähilidir bir üýtgeşikligiň bardygyny syzdy. Onuň

bolşuny bir hili gördi, onda nâhilidir bir küýügalplyk bar ýaly göründi.

— Aý gyz, Gülsoltan! - diýip, ony iç işikde yzyna dolady. - Seniň şu günki bolşuňy men gowy göremok, Gülsoltan. Men azara galyp, seniň ejeňi gördüm. Ejeň demirçini görmäge boýun boldy. Olar hökman seniň kakaňyrazy edip, saňa hossar çykarlar. Şonynça sen bir iş edip, biziň ýüzümize garalyk getiräýseň, kyýamata çenli seniň ýüzüňi men görmen. Eşitdim, eşitmedim diýmegin.

Gülsoltan syr saklap:

— Ýok-la, meniň göwnümde bir üýtgeşik zat ýok-la - diýip jansyz ýylgyrdy.

— Bolýar üýtgeşik zat bolmasa, ýüzümize gara getirmeseň bolýar - diýip, Sadap sap ýürekden sözledi.

Emma Guloltan ýola çykandan soň, onuň ýüreginde Sadaba-da münkürlük peýda boldy. “Hä, bular Sadabam aldap, özlerine hyzmatkär edinipdirler. Dünýäde sap ýürekli gowy adam galmandyr” diýip içini gepletledi. Şol çykyşyna Arslan baýlara baka ugrady. Ol ýolboýy içini geplede-geplede Arslan baýlara bardy.

Arslan baýyň aýaly Soltan han Gülsoltany gadyr bilen garşy alyp, töre geçirdi.

— Gülsoltan, seniň kakaň ýaly naýynsap adam ýok eken, ol bir pula çapan ynsapsyz adam eken - diýip, Soltan han hem Seyitmyrat begiň gürrüňini tassyklady. Gürrüňiniň yzyny bolsa Seyitmyrat begiň enesiniň sözlerine syrykdyrды. - Ýöne sen başyňy gutarmagyň aladasyny et. Biziň diýen adamymyza bar-da oturyber. Sen meniň ýanymajyk gel, men seni äkidip öz elim bilenjik gowşuraryn. Oňa barsaň, iki dünýäň abat bolar. O dünýä, bu dünýä ýamanlyk ýüzüni görmersiň. Ýag iýip, ýüpek geýersiň.

Soltan hanyň gürrüňleri Gülsoltanyň kakasynyň öz kastyna çykandygy hakdaky ynamyny has-da berkitdi. “Meniň atamyň etmejek zady ýok. Olar Sadabam öz ýanlaryna çekipdirler. Dünýäde ýekeje syrdaşym Sadapdy, bu-da olaryň gepine gidipdir” diýip oýlandy. Sadaba nägilelik bildirdi.

— Bolýar, Soltan eje, men bir göwrümime geňeşeyin. Şu gün saňa jogabymy ýetirerin. - Gülsoltan ýerinden turdy.

— Wah, seniň ýagdaýyňa düşünýän, Gülsoltan, saňa ojagyňy depip gidibermek kyndyr - diýip, Soltan han onuň damagyny pagta bilen çaldy. - Ýene biziň aýdanymyzy etseň, hor bolmarsyň.

Gülsoltan öýüne gelensoň içerik sygmady, öýi ony gysyp-gowrup başlady. Aýagy bişen dek bir iç girdi, bir daş çykdy.

— Zalym birehim atam her haýsyny eder. Bu köpbilmiş Sadabam olaryň gürrüňine gidip, meniň oda ýanmagyma sebäp boljak bolýar - diýip, öz başyna hüňürdäp, bigünä adamlaryň başyny agyrtdy. Öz ynanjyna ýürek bilen berlip, durdugyça beter howsala düşdi. Onuň häzirki bolşy telbe bolup düze çykyp gidibererli görünýärdi. Ol näme göterip, näme goýýanyňy-da bilmeýärdi. Ol özüniň az-owlak zadyny bir ýaglyga düwdi. Bir oýnam aşygy Permanyň öňüne atdy-da:

— Oglum, oýnaber - diýip, çykyp gitdi.

Ol bir meýdan ýol ýöräp, köşegi galan maýa ýaly böwrüni diňşirgenip, yzyna diň saldy. Hemişe öz peýwagtyna bir iş üçin çykyp gidende, Permanyň öňüne bir topar aşyk ýa-da başga oýnawaç dökerdi-de, yzyny garaman, diňşirgemän giderdi. Perman bolsa uzyn günläp öýde oýnawaçlary bilen ýeke galardy.

Bu gün bolsa Gülsoltan ýalňyz balasyndan aýra düşen ak jeren dek her iki ädimden sagynýardy, diňşirgenip durýardy. Göwnüne Perman aglaýan, onuň sesi gulagyna gelýän ýaly bolýardy. Gam-hasrat bilen ýüregi dolan ene birden yzyna dolandy-da, şalt-şalt edip ylgap gaýtdy. Gelip, gapyny açyp seretdi. Görse, Perman dünýäden bihabar aşyklary bilen garabaşagaý bolup otыр.

— Otyrmyň, oglum. Oýnaber! - diýip, Gülsoltan Permanyň her ýañagyndan bir ogşap, ýene çykyp gitdi. Göz owasyna çaýylan iki damja göz ýaşyny ýüzüniň ugruna süpürdi. Uzak ýöredi. İçini geplede-geplede gitdi. Ýene onuň gulagyna çaganyň aglaýan zaryn sesi eşidilýän ýaly bolup aýak çekdi.

— Perman aglaýan bolaýmasyn! - diýip, ýene yzyna ylgady. Gelip gapysyny açanda, hemişekisi ýaly dünýäden perwaýsyz, öz aşyklary bilen mübtela bolup oturan Permany gördi. “Oturan eken” diýip, göwrümi giňän ýaly boldy. Her taý ýañagyndan bir ogşady-da:

— Oýnaber, oglum! - diýip, çykyp gitdi.

Ýene ol ýene orta ýoldan yzyna ylgamaly boldy. Garaz, iki arada gatnap ol bu ýoly torç etdi, göz ýaşı bilen suwlady. Ol altynjy gezek yzyna tasap gelende, gün eýýäm ýaşypdy. Perman henizem aşyklaryny oýnap otyrdy. Ol içerik girdi-de, ogluny gujaklap, ýarym-ýaş aglady. Gözýaşı dür däneleri ýaly bolup, ýañaklaryndan aşak togalanyp gaçýardy. Ejesiniň ýüzüne seredip oturan Perman onuň bolşuna geň galdy.

— Eje, seni kim urdy? - diýip, gözlerini tegeläp sorag berdi.

— Oglum, bizi hudaý urdy - diýip, Gülsoltan dodaklaryny sandyradyp, öňküsindenem beter aglady.

—Goý, eje, goý, men ulalaryn, seni urany gaty ýaman uraryn - diýip, Perman özüniň näzijek elleri bilen ejesiniň ýaňaklaryny süpürdi. - Goý, eje, goý - diýip gaýtalady.

Perman, onuň geljegi hakdaky oý-pikirler Gülsoltanyň aýagyna salnan zynjyr bolup, ony gitjek ugruna goýbermeýärdi. Ol ahyry Permany gujagyna aldy-da, gapysyny gulplap ýola düşdi. Çagasyny gujaklap, Soltan hanyň ýanyna bardy. Soltan han bolsa ony şol agşam barjak ýerine eltip, nika gyýlanyny görüp gaýtdy.

Sadap bu wakany şol günüň ertesi eşidip galdy. “Biziň sözüimizi ýere salyp, ýüzümüzizi gara edipdir. Indi onuň bilen ýüz görüşmen” diýip, öz ýanyndan ant içdi.

Öwezmyrat batyr dagy bolsa Gülsoltanyň äre baranyny, onda-da Öwezmyrat batyryň iň ýigrenýän adamyna barandygyny iki günden soň eşitdiler.

—Bu-da öňki edenleriniň üstüne ol gyz tarapdan maňa degen bir şarpyk boldy. Özem öňki-soňkusyndan betەر degen şarpyk boldy - diýip, Öwezmyrat batyr içini tutup galdy. Demirçi hem onuň ýanynda gyjalytly bolup galdy.

Bu zatlaryň kimden ýetenini, nähili ýetenini Sadap soň-soňlar bilip galdy. Emma giçdi, boljak iş bolupdy.

Demirçi bilen Öwezmyrat batyryň Gülsoltany göçürüp getirmek barada eden gürrüňini diňläň Orazgeldi kümsük şol

ýerden göni Arslan baýyň öýüne barypdy. Ol ýerde Arslan baý Seýitmyrat beg hem Muhammetmyrat ahun bilen meýlis gurap otyrdy. Orazgeldi kümsük olaryň gürrüňine goşulmak hem olara ýaranjaňlyk etmek üçin Öwezmyrat batyryňkyda bolan gürrüňi olara mälim etdi.

—Şu gün demirçi bilen Öwezmyrat batyryň arasynda şeýle gürrüň boldy. Öwezmyrat batyr özüniň dul gyzyňy ýanyna göçürüp getirmäge razylyk berdi - diýip aýtdy.

Bu gürrüň oturanlaryň gyzygyny gaçyrdy. Olar ýerli ýerden Orazgeldi kümsüğe sorag berip başladylar. Her bir zady çintgäp-çintgäp soradylar. Orazgeldi kümsük bolsa hemme zady bolşy-bolşy ýaly edip, telim gezek gaýtalap gürrüň berdi. Ahyry olar hut şu ýeriň özünde maslahaty çugdamladylar. Şondan soň Seýitmyrat beg özüniň mekir enesi bilen baýry heleýine gep oltarmagy sapak berdi. Arslan baý öz aýaly Soltan hana sapak berdi.

Şeýdip, olar Gülsoltany öz torlaryna çolaşdyryp, bagtyny ýatyrdylar. Öwezmyrat batyra ýene bir aýňalmaz ýaly zarba urdular.

GALTAMANLAR IÇINDE

— Seniň üçin kim gam çekmeli?..

On baş-on alty ýaşlar çemesindäki gyzyň gara gözleri oýnaklap, garşysynda duran ýigdekçäni owsunlap demine dartyp barýardy.

Onuň garşysynda duran ýigdekçe:

— Bu näme diýdigiň?.. Meniň üçin... - diýip, gyzyň ýüzüne çişerildi-de, sözüne dyngy berdi. Bir salym oýlanyp durdy. - Ol nähili gam?.. Men-ä hiç zada düşünmedim...

Ýigdekçe gapdalyndaky syrdam derege söýendi. Gamgynlyk bilen boýnuny burdy.

— Düşünmediň-ä, Perman... - Ýüregindäki tolkunly joşguny nähili dökjegini bilmän, gyz kyn ýagdaýa düşdi, ýüzüne gyzgylt öwüşgin çäýyldy. Ol häzir nirede duranyny, näme edýänini hem bilenokdy. Suw bilen gyrmalap goýan çelegini pikirinden çykarypdy.

Perman bilen gyzyň duran ýeri medresäniň bagly-gülzarly howlusynyň bir gapdalyny kesip geçýän suwly ýabyň boýudy. Olaryň her haýsy ýabyň bir tarapyndady. Kimdir biri bularyň duranyny uzakdan garalap gördi-de, güri agaçlary pena edinip, olara tarap bukdaklap ugrady.

— Dogrudanam, düşünmedim, Jahan...- Perman uludan demini aldy. - Men bu gürrüniň nähili ara düşenini bilemok. Biz düýbünden başga zadyň gürrüni edip durduk. Sen ertir mallaryňy nirä çykarjak diýdiň, menem niräniň oty parç bolsa,

şoňa diýdim. Senem ysmanak ýygмага gitjegiňi aýtdyň. Gitseň, gaty gowy edýäň. Men her saparam seniň ýüküňi ulaga dakýardym ahyry, ýene-de göterip bererin. Ýeri, onsoň bu ara gam çekmek hakdaky gürrüň nireden geldi? - Ol tukatlyk bilen dymdy. Onsoň başyny çala galdyryp, Jahanyň ýüzüne seretdi-de, sözünüň üstüni ýetirdi.- Men ýalňyz, Jahan. Öz gamymy meniň özüm çekmeli...

— Ýok, ýok, sen bilmediň... Sen meniň aýtjak bolýan zadyma düşünmediň - diýip, gyz aňyrdan tolkun urup gelýän sözleriň badyny güýç bilen saklap, bir az sagyndy.

— Belkem, düşünen dälidirin - diýip, Perman ylalaşdy. Ol häzir özüni arkaýyn saklajak bolsa-da, bu oňa başartmaýardy. Onuň tegelek gara gözleri uçganaklap, bugdaý reňk ýüzi hem nar ýaly gyzarypdy.

Ýabyň aňry ýüzünde duran mähek ýaly duýgur gyz nazaryny onuň bir gyzaryp, bir agaryp duran ýüzünden aýyrmaýardy. Ýigidiň häzirki agras keşbi hem onuň görmegeý ýüzüne çirk ýetirip bilmeýärdi. Onuň güri gaşlary, güri saçlary ýüzüne
üýtgeşik
gelşik
berýärdi. Esli wagtlaý ara düşen ümsümligi ýene ýigit bozdy.

— Dogrusy, bu ýerde düşünmez ýaly zat ýok - diýip, ol kineli gürledi. - Seniň üçin gam çekýän ýok. Sen ýerden ýeke çykan. Gamhorsyz, hossarsyz-howandarsyz bir adam. Gүjүk

wagty, eýesini tanamaýan bir wagty biriniň yzyna düşüp gelen bir it. Hudaý-a urupdyr, indi pygamberem hasasy bilen dürtýär. Ine seniň maňa aýtjak bolýan zadyň...

— Haçan men şeýle zat diýenmişim?! - Gyz ör-gökden geldi. - Ýok, ýok, Perman, he-ýem men saňa şeýle zat diýerinmi? Sen näme maňa näbeletmi? Çaga wagtymyz bile oýnanymyz-a hasabam däl, soň ikimiz meýdanda näçe gezekler duşuşdyk, oturyşdyk, ýolda bile ýöredik. Heý, meniň saňa şeýle gyjالات beren wagtym boldumy? Heý, menden ýaman söz eşiden wagtyň boldumy?

— Eşitmändim. Indi eşidäýmesem.

— Häzir sen meniň hyýalamda-da ýok, ýatsam-tursam düşüme-de girmejek zatlary göwnüňe getirip dursuň, onuň ýaly zady men hiç wagtam diýmen, Perman - diýip, Jahan ýüreginden syzdyryp aýtdy-da, birdenem sözüni tapba kesdi. Gyzyň sözüni kesip dymyp galmagy ýigidi oýlandyrdy.

— Dagy sen maňa näme diýmekçidiň? - diýip, ol göwünli-göwünsiz ýylgyrdy. Gamly gözlerini tegeläp, sesini çykarman duran gyzyň ýüzüne çişerildi. Gyzdan jogap bolmansoň, ol gürrüňini dowam etdi.

— Bu zatlar aýdylanda-aýdylmanda-da, olaryň hemmesi dogry. Meniň tüýs bolşum şeýle ahyry. Meniň bu bolşumdan

sypara ýagdaýymam ýok. Tüýs hudaýyň uranyny pygamber hasasy bilen dürtýär.

— Pygamber... pygamber... - diýip gaýtalady-da, gyz uludan demini aldy. Gapdalyna pena bolup duran agajyň daşyna sag goluny aýlady. Agaja agramyny atyp, sag ýaňagyny sütüniniň ýüzüne berip sözläp başlady:

— Sen türk, ýa-da bilgeşleýin edýärsiň, Perman. Sen meniň sözlerime düşünmediň-de, başga tarapa çekdiň. Sen bilýärmiň, meýdandan ot ýygşam-da, ysmanak ýygşam-da, odun ýa-da tezek ýygşam-da, sen meniň ýükümi erkegiňe dakardyň-da, ýüzüň ugruna gapymyza getirip düşürerdiň. Sen maňa şeýle köp kömek berýärdiň, men onuň üçin saňa alkyş edýärdim. Seniň Perman adyňy ömür ýadymdan çykarar ýaly bolmandym. Eden ýagşylygyň üçin ejemem saňa alkyş edýärdi welin, olam indiden beýläk öňki alkyşlaryny gargyşa öwrüp başlady.

Perman geňirgenip, onuň sözünü böl-di.

— Näme üçin ejeň mana gargyş edýär? Men näme etmiş etdim? Haýran galmaly zat. Degmänkäň-dolaşmankaň, tötänden gargyş ýagyp dursa...

— Hal mollany tanaýarmyň? - diýip, Jahan Permanyň özüne sorag berdi.

— Hal mollany tanamaýan barmy?

—Tanaýan bolsaň, şol Hal mollanyň baýry aýaly Hüýrjemal meniň ejemiň uly aýal dogany hem gudasy. Ana, şol Hüýrjemal ejem baranda, biziň üstümize atyp bilen myjabatyny atypdyr. Şondan bäri ejem maňa iňirdäp, azar ýamanyny berýär.

—Ýagşy bu iki arada mende näme ýazyk bar?

—Kimde ýazyk bar, Perman? Mende-de ýazyk ýok. Ol heleýiň özüniň tapyp ýören zatlary şol. Indi bu habar uly ile-de ýaýrap gider.

—Asyl men hiç zada düşünemok. Men eden etmişimem bilemok.

—Etmiş iň etmedigem bolsaň, indi etmeli bolarsyň.

—Özümi bilip etmen, asyl golaýyndanam barman.

—Özüň öz aýagyň bilen etmiş iň üstünden baranyňy duýman galsaň nädersiň?

— Armanly bolaryn.

—Çigit ýalam ökünmän, gaýta şol etmişine begenip, şonuň bilen öwünip ýörjegiňem bilýän - diýip, gyz torsaryllyrady.

Diňe gyzyň şu sözlerinden soň Permanda üýtgeşik bir duýgy peýda boldy. Ol birinji gezek görýän ýaly, Jahanyň ýüzüne dikanlap seretdi.

Jahan Permanyň çagalykda bile oýnap-ösen deň-duşudy. Permandan sähelçe ýaşy kiçi hem bolsa, ony özüne ýakyn

tutýan deň-duşlarynyň biri hasap edýärdi. Sebäbi Perman Jahanyň hemme häsiýetlerine beletdi.

Jahanyň garryja mamasy gaty gürrüňçi, ertekiçi aýaldy. Jahan onuň “çuwal-çuwal” ertekilerini, hekaýatlaryny höwes bilen diňleýärdi. Soňra ol mamasyndan eşiden gyzykly ertekilerini Permana hem aýdyp berýärdi.

Perman Jahanyň özüne mylakatlylyk bilen, mähribanlyk bilen garaşýandygyny bilýärdi. Onuň duýgy-düşünjesiniň barha giňeýändigini, kämilleşýändigini hem görýärdi. Ol muny bolmaly, adaty zat hasap edýärdi. Jahany edepli, akyly gyz hasaplaýardy. Ol Jahanyň mamasynyň aýdyp berýän ertekidir hekaýatlarynyň gyzyň duýgy-düşünjesiniň, ruhy dünýäsiniň kämilleşmegine ýetirýän täsirinden bihabardy.

— Aý, şeytan gyz, sen meni oýnajak bolýarmyň? - diýip, Perman Jahanyň ýüzüne seredip durşuna gülümsiredi. - Seniň gün-günden şeytanlygyň çykýar. Sen meni suwa äkidip, suwsuz getirjek bolýan-a dälsiň-dä?...

— Sen şu ömrümde tä şu güne çenli heý meniň şeytanlyk edip, oýundan-çyndan seni aldan ýerim boldumy? Bolan bolsa, aýt - diýip, gyz şol bir názli torsaryljyrama bilen gürlledi.

— Bolmandy.

— Bolmadyk bolsa...

Şol wagt kimdir biriniň yzly-yzyna ardynjyrany eşidildi. Garaşylmadyk ýagdaýa bularyň ikisi hem ör-gökden geldi. Perman aňk-taňk bolup, “bir duran ýerinden butnaman sanjylyp galdy. Jahan beýle ýanynda duran çelekli torbasynyň ýanyna böküp bardy. Arkasyny çelege ýaplap, hasyr-husur torbasynyň barlaryny köşesinden geçirip çekişdirdi. Çelekli torbany arkasyna alyp, çalasyňlyk bilen ýerinden turdy-da, garşysyndaky güri baglyga urup gitdi.

Perman butnaman durşuna, otuz-kyrk ädim beýle ýanyndaky ýogyn derekden gözüni aýyrmady. Näme üçindir, oňa ähli syr şol deregiň aňyrsynda gizlengi ýaly bolup göründi. Ol ýalňyşmandy. Deregiň aňyrsyndan sary towugyň maslygy ýaly tüýi bulaşan telpek göründi. Ol telpegi tanyş gören Permanyň göwrümi giňäp, çalaja ýylgyrdy. Onýança hem deregiň aňyrsyndan Permanyň gowy görüşiň dosty Çary gülümjiräp çykdy.

Çary bularyň gürleşip duranyny uzakdan görüpdü. Onsoň ol agaçdan agaja bukdaklap, olaryň golaýyna barmakçy boldy. Emma ol Perman dagynyň otuz-kyrk ädimligindäki deregiň aňyrsynda bukulmaly boldy. Sebäbi mundan aňyrda arkasynda gizlener ýaly uly agaç ýokdy. Çary deregiň arkasyna bukulyp, olaryň gürrüňini diňlemäge durdy. Emma ara daş bolansoň, olaryň gürrüňi aýyl-saýyl eşidilmeýärdi. Ol gürrüňiň näme

hakdadygyny eşitjek bolup, gulagyny şunça gabartsa-da, peýdasy degmedi. Ahyry ol durup-durup ýadansoň, ardynjyrap, bularyň gürrüňini bozdy.

— Gitdimi? Gitdimi? - diýip, Çary ýylgyrjaklap Permanyň ýanyna geldi. Ol Permanyň ýüzünde nägilelik alamatyny görüp, özüni ýitirjek ýaly etdi. “Gyzy ürküzenimi Perman gaty görükdir” diýip oýlandy. Permanyň gaharyny, öýkesini ýazmak üçin hemişeki şelaýynlygyna tutup başlady. - Men şunça yetişäýdim. Bolmasa, ol gyz seni owsunlap demine dartýardy. Çöregiň bitin eken, gardaş. Ol edil adamçy maýa ýaly üstüne abanýar. Hernä meniň bogazymyň gijäni ýagşy bolaýdy. Seni uly howpdan gutardy.- Permandan ses-üýn çykmandan soň, ol ýene dowam etdi. - Be-heý, Jahan ýaly sarç bir gögerçiniňem seniň toruňa düşenini gördüm. Haýran galdym. Siziň bar gürrüňleriňizem diňledim. Jikme-jik eşitdim.

Çarynyň sözlerini biperwaýlyk bilen diňläp duran Perman:

— Bolýar, bolýar, eşiden bolsaň, gowy edipsiň. Ýör onda, gideli - diýip, ýöräp ugrady.

— Oýun edýän-laý, eşitme nire - diýip, Çary onuň bilen gapdallaşyp barşyna çynlakaý gürläp ugrady.- Men seni gözläp cykdym. Öýüňizde ýok ekeniň. Onsoň suwuň boýundadyr-la diýdim. Görsem, sen Jahan bilen gürläp dursuň. Onsoň agajyň arkasyna bukulyp, gürrüňiňizi diňlejek boldum. Siz

bolsaňyz, edil görüňiz başyňyza ýykylan ýaly, dünýäni duýaňzok. Siziň üstüňize talyplaryň biri gelermikä ýa-da ahunlaryň biri görermikä diýip, ýüregim ýaryldy. Onsoň ardynjyrap, ürküzmeli boldum.

Çarynyň bu sözleriniň jany ýok däl di. Medrese olaryň duran ýeriniň alkymyndady. Howlynyň ikinji tarapy hem ahunlaryň maşgalasynyň oturymly howlusydy. Ondan aňrygam mal howlusy gidýärdi. Bu üç utgaşyk howlynyň kese gaýra daş ýüzi boýdan-başa ini bir tanap ýer tutýan güri baglykdy. Bu ir-iýmişli baglygyň ýeňsesinde bolsa on baş tanap meýdan üzümçilik bardy.

Iki dost şu baglygyň içi bilen bir meýdan sesini çykarman ýöredi. Çary ara düşen dymşlyga çydamadyk borly, sagyndy-da:

— Perman, Jahan bilen näme hakda beýle uzak gürleşdiňiz? - diýip sorady. - Jahanyň näme diýenini maňa-da aýt-da.

Perman hiç zat aýtman, Çarynyň ýüzüne garap ýylgyrmak bilen oňdy.

— Näme dymýaň? Jahan näme diýen bolsa, aýt-da. Ýa-da mendenem syryňy gizleýäňmi? - diýip, Çary nägilelik bilen seslendi.

Perman Çarynyň sözlerine

perwaýsyzlyk bilen jogap berdi:

— Ony özüm eşitdim diýdiň-ä. Eşiden bolsaň, bolýar-da, şol eşidişiň bilen oňubererler. Başdan eşidemok diýen bolsaň, baryny aýdyp bererdim. Indi gaýtalap durmak nämä gerek?

Perman ony has-da odukdyrmak üçin, ýüzüni bir gapdala sowup çalaja ýylgyrdy.

— Ýok, duz ursun, eşitmedim - diýip, Çary özelenip başlady. - Eşiden bolsam, gulagym gapylsyn. Aýtsana, Perman, bir eşideýin-le.

— Dogrymy aýdaýynmy ýa-da ýalan sözläýinmi?

— Dogrusyny aýt, Perman.

— Dogrusyny aýtsam... - diýip, Perman oýlanjyrady. - Walla, ýadymdanam çykypdyr eýýäm.

— Edil içimi ýakýarsyň, Perman.

— Dogrusyny aýtsam, gürrüň köp, Çary.

Olar medrese howlusy bilen ahunlaryň howlusynyň gaýrasyny kesip geçip, mal howlusynyň bir burçuna ýetdiler. Şol ýerde bagçylyga bakan açylan gapynyň agzyndaky sekiniň ýanyna ýetdiler. Bu gapy köneje bir tamyň gapysy bolup, onuň bir gapysy mal howlusyna tarap, ikinji gapysy bolsa baglyga tarap çykýardy.

— O nähili gürrüň köp? - diýdi-de, Çary köneje telpegini alyp, aşagynda goýdy-da, sekiniň bir gyrasynda oturdy. Perman

hem onuň gapdalyna geçdi. Çary Permanyň agzyna aňkarylyp, onuň sözlärine garaşdy.

—Aýtsam, il arasynda seniňem gürrüňiň gyt däl - diýip, Perman Çarynyň düýbünden garaşmadyk ugrundan gopdy. - Seniňem dabaraň dag aşypdyr.

— Biziň nähili gürrüňimiz bolsun?

— Nähili bolmasyn? Seniňem barýanja ýeriňi eýýäm il aňlapdyr. Bir saparky masgaraçylygyň ile jaram bolupdyr - diýip, Perman söz arasynda assyrynlyk bilen Çarynyň ýüzüne garady.

Çarynyň ýüzi gyzaryp gitdi.

—Ony hiç kim görmändi ahyryn - diýip, berk ynanç bilen aýtdy. - Men näme edipdirin? Hiç zadam etmedim. Onuň özi ilki üstüme suw serpdí. Menem suw serpdim. Ol meniň arkama ýumruk bilen urdy. Menem urmaga dözmän, elinden tutdum. Başga bolan zat ýok.

Perman bu gürrüňi Çarynyň ünsüni özünden sowjak bolup hile bilen aýdypdy. Bu wakany öň bir gezek Çarynyň özi oňa gürrüň edip beripdi.

—Başga näme boljakdy? Biriniň çuwal gyzyna şeýle lak ataňsoň, elinden tutaňsoň, saňa başga näme gerek? - diýip, Perman gara çyny bilen gürledi. - Gaýyn öýi eşitse, näme diýer? Çerräňki ýaly gulaklaryňam jomrardylar. Ýöne

görmänleri ýagşy bolupdyr. Indi ýöne işiň arçyna-zada düşse,
dert eminleriň
öňünde ýüzüni gyzardyp oturmaly bolsaň, şonda ýaman bolar.

— Muny nireden bildilerkä? Şularam Jahan gürrüň berdimi?
- diýip, Çary geň galyp sorady.

—Hawa, Jahan gürrüň etdi. Bilmejek gümanlary barmy?

—Wah, muny Göwheriň özi Jahana gürrüň berendir - diýip,
Çary pikire gitdi. Çünki öň bir wagtlar Çarynyň uly
agasyňyňam üstüne şeýle myjabat ýüklenip, obadan gaçgak
edilipdi. Ol agraslyk bilen başyny galdyryp, Permanyň ýüzüne
seretdi. — Onda indi men nätsemkäm?

— Näme etmeli bolar? Barjak ýeriňi tanap barmaly,
agzyňdan çykýan sözleri bilip aýtmaly. Kim bilen iş
salyşýanyňy bilip, eden işiňi seljerip etmeli.

Perman bu sözleri agzynyň ugruna aýdyp goýberipdi. Bu
sözler garrylaryň agzynda köp gaýtalanýan sözler bolansoň,
onuň gulagynda galypdyr-da, gepiň gerdişine aýdyp
goýberipdi. Ýogsa bu sözleriň manysy onuň özüne has
degişlidi. Ol, aslynda, basan ýerini seljermezlikde Çarydan
hem kütekdi.

Çary başyny aşak salyp, agyr pikire gark bolup esli oturdy.

— Geçilmesiz güzerden geçilip, barylmasyz ýere barlypdyr-da - diýip, uludan demini aldy-da, Permanyň ýüzüne garady. - Näbileýin beýle zatlaryň boljagyny.

Dostunyň agyr ýüküň aşagynda galan dek ýegşerilip oturyşyna Permanyň ýüregi awady. Ony mundan artyk kösemäge ýüregi etmedi. Onuň egnine elini goýdy-da, gözlerini güldürip, ýüzüne seretdi:

— Birneme dikel-how. Oýun etdim, hiç hili gürrüňem ýok il arasynda.

Çary onuň ýüzüne aňalyp esli oturdy.

— O nähili gürrüň ýok? Onda sen bu zatlary nireden bilýäň?

Perman gara çyny bilen hahahaýlap güldi.

— Akmak, bu zatlaryň baryny maňa özüň gürrüň berdiň-ä ...

Çary iki ýumrugyny düwüp, maňlaýyna ýumruklady:

— Dogrudanam, akmak... - Onsoň Permanyň egnine ýapyşyp silterledi. - Eý, heý adam bilen beýle-de bir oýun ederlermi? Çynmyka diýip, meniň gara janym galmady ahryy.

Ol bu sözleri gaharlanan kişi bolup aýtsa-da, kiçi dilinden bärde gaharlanýardy. Onsoň özem Permana goşulyp, hezil edinip güldi.

* * *

Perman şol günden soň köp wagtlap Jahany görmedi. Jahan bilen duşuşyk, aralarynda bolan gürrüň onuň kalbynda joşgunly duýgy oýaranam bolsa, ol özüni Jahan hakdaky pikirden daş tutjak bolmaga çalyşýardy. Ýüregindäki söýgi joşgunyny jylawlap saklaýardy. Jahan bilen duşuşmagyň ýoluny gözländen geçen, gaýta bilgeşleýin çeke durýardy. Sebäbi ol özüniň ýekedigini, hossarynyň-howandarynyň ýokdugyny bilýärdi. Ejesi Seýitmyrat begleriň alyna düşüp, Muhammetmyrat ahuna barandan soň, Permanyňam göreni-eşideni ahunyň hyzmaty bolupdy. Ol göwnüne degilmekden, kemsidilmekden başga zat görmändi. Ony äre giden heleýiň yzyna düşüp gelen ýetim saýýardylar, adamdyram öýtmeyärdiler. Şonuň üçinem hemişe Permanyň egni gysykdy, ýüzi aşakdy.

Bir gün obanyň orta gürpündäki derwezededen çykan keteni köýnekli, tylla gupbaly gyz öň ýanlaryndaky suwly ýaba onuň hemişeki suw alynýan olumyndan barman, ileri ýanyndaky ýaşajyk söwütleriň arasy bilen baryp, bedrelerini ýabyň ýakasynda goýdy. Göýä ýitireni bar ýaly töweregine garanjaklady. Söwüdiň güri ýaşajyk ýapraklaryny iki ýana serpişdirýärdi, aşak-aşak basyşdyrýardy. Ol söwüt şahajyklaryny iki ýana serpişdirip, boýnuny uzadyp öňe

barýarka, birden bir zada gözi düşen ýaly bolup saklandy. Söwüdiň pürlerini gysymlap durşuna, öňe ümzük atdy-da:

—Perman! Perman! - diýip, assaja seslendi.

Hiç zada başyny galdyrman bagyň içinde işläp ýören Perman piliniň sapyna daýandy-da, başyny galdyrdy. Özüne baka delminip, el bulap duran gyza gözi düşdi. Dessine özüni güri söwütligiň arasyna atdy.

—Ne zor işleýärsiň? - diýip, gyz oňa lak atdy. Perman çalaja gülümsiräp jogap berdi:

—Hawa, işlemeli bolýar.

—Näme üçin ol gün bar diýen ýerime barmadyň?

—Meni Muhammetmyrat ahun edil şol wagt gyssagly bir ýere ýollady. Şonuň üçin gelip bilmedim.

—Muhammetmyrat ahun diýsene... - Jahan bir azajyk sagyndy. - Meniň aýdanlarym nähili? Wadaňda durup bilermiň?

Perman ýaýdançly sözledi:

—Men durup bilerin welin, nirä barjagymy bi'lemok, Jahan.

—Bilmez ýaly näme bar. Meniň öňki aýdyşym ýaly edäý. Sen meniň ýanymda durup bilseň bolýar.

—Meniň durup bilmejek gümanym barmy? Men duraryn-la. Ýöne seni bilmeýärin. Jahan, sen köp wagtlardan bäri men diýýärsiň. Emma men saňa gaty ynanmaýaryn. Sebäbi ynanarlyk zat göremok.

— Năme, năme? Năme diýdiň?

— Saňa năhili ynanjagymy bilemok diýýärin.

— Hany, ýabyň ol ýakasyna özüňi çekip durma-da, bäräk geçsene. Hany ber eliňi bolmasa...

— Ýok, özüm geçerin.

Perman elindäki pilini söýget edinip, ýabyň aňry ýüzüne edil Jahanyň ýanyna towsup düşdi. Jahan bir hili ýuwaş hereket bilen Permana baka yöneldi. Birden onuň gözleri Permanyň ýyrtyk balagyna düşdi. Onuň bir dyzy çykyp durdy. Perman Jahanyň görenini bilip ýygşyrynjak boldy. Şol wagt hem bir aýagy suwa gitdi. Jahan:

— Haý-haý! - diýip tutmakçy boldy.

— Zyýany ýok, zyýany ýok!- diýip, Perman ham çarykly aýagyny suwdan çekip aldy.

— Ýene ejemem bar diýýärsiň. Ol seniň dyzyň ýyrtygyny-da çatmandyr. Pä-heý, seniň eje bolaýşyny - diýip, Jahan öz başyna hümrüdedi. Onsoň ýuwaşlyk bilen Permanyň elinden tutdy-da, assaja ses bilen gepläp başlady. - Men seni şeýle bir söýýärin, Perman, ýürekden gowy görýärin. Ýöne sen năme üçin maňa ynanmazlyk edýärsiň? Beýle bolma, Perman. Meni ýakma. Ynan, ýürekden söýýärin.

— Söýýäniňe ynanýan, Jahan. - Perman hem gyzyň golundan tutdy. - Ýöne men özümiň kimdigimi tanaýaryn. Kimiň

ogludygymy bilýärin. Ynha garşynda duran ýeke-täk ýyrtyk balakly Perman. Seniň hem Jahandygyňy, ataň-eneňi tanaýaryn. Men ine şu ikisiniň jebis geljegine ynanmaýaryn.

— Sen, Perman, meniň Jahandygyma ynanýan bolsaň, şeýle zatlary göwnüňe getirme. Maňa ynan. Meniň ýüregimi ýaryp göräýseň bilerdiň. Men seni ynandyraryn. Hakykatdyr, Perman - diýip, gyz hamsykdy-da, Permanyň goltugyna ýaplandy.

— Bolýar, men ynanaýyn. Et diýeniňi-de edeýin, Jahan.

Perman şeýle diýenden soň, Jahan kellesini galdyryp, onuň ýüzüne seretdi. Birigün nirä barmalydygyny aýtdy. Gitjek bolanda:

— Hökman şol dalbaryň aşagynda tapylgyn, ahyrky wadamyzy belleşeli - diýdi-de, bedresini ýarsyndan edip öýlerine gitdi.

Perman söwütleriň ýapraklaryny gysymlap dikilip durşuna, tä garasy ýitýänçä onuň yzyndan garap durdy.

Perman gyzyň sargap giden dalbarynyň aşagynda özüniň wadaly müddetinde tapyldy. Jahan hem diýen wagtynda geldi. Gyz bu sapar maslahat bilen gelipdir. Ol:

— Men tomus egin-baş şaýymy tutaýyn. Şondan soň wadamyzy belleşeli - diýdi.

Perman hem bu maslahata razy boldy. Bir salym gülşüp oýnaşdylar. Şondan soň olar indiki duşuşjak ýerlerini hem wagtyny belleşip, öýli-öýüne gitdiler.

Olar wagtlaryny şu hili keýpi hoşlukda geçirip, pasly güýze ýetdiler. Güýzüň bir açyk gijesi duşuşmagy wadalaşdylar.

Perman Jahanlaryň öýleriniň golaýyndaky goja tuduň düýbünde garaşyp otyrdy. Wagt ýary gijeden agypdy. Dik asmana galan Kerwengyran ýyldyzy “bu dogan daň ýyldyzy bolaýmasyn” diýdirýärdi. Permanyň her minudy sagada döňüpdi.

Şol wagt obanyň bir çetinden bir eşegiň aýylganç aňňyran sesi geldi. Obanyň her ýerräginde bolan eşekler biri-biriniň sesini eşidip, sazlaşykly aňňyryşyp başladylar. Ilerem üýrüşip ala-gopgun boldular. Bu goh-galmagal Permanyň howsalasyny hasam

artdyrdy. Ol gözüni Jahanlar tarapdan aýyrmady.

Ahyry gabat ilerik garap duran derwezäniň kiçijik gapysy açyldy. Ondan çykan gara çala bir sagynjak ýaly etdi-de, Permanyň garaşyp oturan ýerindäki tut agajyna tarap yöneldi. Ýaldyragyň ýangynyndan soňky güýzüň salkynjak howasynda şemala çalaja sygyrdaýan tut şahalaryndan biwagt hazan şemaly degen birki sany ýaprak gaýyp gaýtdy.

Howludan çykyp gaýdan gara tuduň golaýjagyna geldi-de:

—Perman! - diýip, ýuwaşja seslendi. Perman oňa özündenem ýuwaş ses bilen jogap berdi.

— Hä.

— Sen garaşyp otyrmyň?

— Hawa.

—Eşidýärmiň, olar meni gözleýärler. Sen entek bir az garaş. Men zatlarymy duýdurman alyp çykaýyn - diýip, gyz howsalaly gürledi.

—Hoş. Men garaşaryn. Emma tizräk geljek bol. Daň ýakyndyr.

Jahan yzyna öwrüldi-de, ýene derwezededen girip gitdi. Daş-töweregi ümsümlik gaplap aldy. Onda-munda gygyryşýan horazlaryň sesiniň eşidilip başlamagy, wagtyň geçýänliginden habar berýärdi. Perman barha howsala düşýärdi.

Ahyry derwezäniň kiçijik gapysy açylyp, ondan çykan gara Permana tarap gaýtdy. Özüniň bar egin-esbabyny bir tüýnükli ýaglyga daňan Jahan tuduň düýbüne golaýlandan Perman oturan ýerinden böküp çykdy. Olar öz aralarynda nämedir bir zat barada çalaja hümrdeşipdiler. Gyssanmaç ýola düşdüler.

Ýöne olar uly köçä çykýan bu egremçe köçe bilen gitmediler-de, uly köçä tarap dogrulaý ugradylar. Derrew bularyň önünde beýik haýat peýda boldy. Olar şol haýatdan geçseler aňyrsy aňsatdy, baglyga urup gidibermelidi.

Tuduň düýbünden ugran batlaryna derwezeden ýene bir garanyň çykyp, özleriniň yzyna düşüp ugranyndan bularyň habary ýokdy. Olar haýatyň düýbüne ýetip, aýak çekdiler, çala hümrdeşip güýmendiler. Derwezeden çykan gara hem töweregine ýaltaklap, bulara golaýlaşdy. Perman haýatyň üstüne mündi. Ol Jahanyň elinden çekjek bolup aşak eglen halatynda, bularyň yzyna düşüp gelýän gara gyssanmaçlyk bilen:

— Jahan! - diýip seslendi.

Iki elini ýokaryk, Permana tarap uzadyp duran Jahan ellerini aşak goýberdi-de, yzyna garady. Bu garaşylmadyk sese ýüregi ýarylan Jahan bir-iki ädim yza tesdi. Oňa çenli yzdan gelýän gara Jahana golaýlaşdy. Muny gören Perman haýatdan aňryk düşüp, baglara siňip gitdi.

Aňyrdan gelen Jahanyň üstüne abandy-da, sojap-sojap, demi-demine ýetmän gürledi:

— Jahan, seniň bu edip ýören işiň näme? Bilýärmiň, ataň-eneň duýaýsa bu işe näme diýerler? Bu edýän işiň gaty ýaman işdir. - Heniz aýňalmaga ýetişmedik Jahan sesini-üýnünü çykarman durdy. Aňyrdan gelen sözüni dowam etdi. - Gaty myrtar, ilde ýok iş. Il-gün duýsa nähili bolar?..

Bu arada özüni birneme raslan Jahan:

— Năme bolanmyş? Hiç hili bolan zat ýok - diýdi-de, ýene dymdy, yzyna, derwezä tarap ugrady. Derwezäniň agzyna ýetenlerinde aňyrdan gelen:

— Ol kimdi? - diýip sorady.

—Kim boljakmyş? Hiç kim! - diýip, Jahan gaharly siltenjiredi.

—Năme men haýatyň üstündäki garany gören dăldir öýdýärmiň?

—Bolupdyr-da gören bolsaň... Hiç kim dăldi.

Bularyň yzyndan ýetip, Jahany alyp gaýdan onuň atasynyň aýlykçysydy. Ol hem öz ýanyndan Jahandan umydygărdi. Emma onuň umydygărligi öz ýanyndan yşk etmek bilen çăklenýărdi, onuň öz yşkyna düşüp ýöreninden Jahanyň habary ýokdy. Bu gün Jahana wagty bilen çykyp gitmăge păsge berenem şoldy.

Bu gün Jahanyň atasy öýde ýokdy. Şonuň üçinem aýlykçy Jahany ejesine eltip gowşurdy hem ony bolan ýagdaýdan habardar etdi. Jahanyň ejesi:

—Sen muny hiç ýerde agzyňdan çykarma. Ne atasy bilsin, ne başga adam. Hiç kim aňmasyn - diýip, aýlykça pugta tabşyrdy. Bu tabşyrygynyň yzyny oňa eden ýagşylygy üçin hoşamatly sözler aýtmak, alkyş okamak bilen berkleđi.

Aýlykçy ýatak ýerine gidensoň, enesi uzakly gije gyzyňa ykarat etdi. Ol öz ýanyndan aýlykçynyň aňyrky garanyň kimdigini tanamandygyna begenýärdi. Özi bolsa gyzynyň kimde göwnüniň bardygyny aňýardy hem onuň kim bilen gaçjak bolanyny çaklaýardy. Şonuň üçinem ol:

— Seniň ilden gözläp tapanyň şol ýedi gapyda ýer tapmadyk ýetmek boldumy? - diýip, gyzyňa igenip başlady. - Indi şondan başga adam guryldymy? Hana, seniň öz adaglyň gül ýaly oylan. Onuň bir aýby entek ýaşlygy. Başga näme kemi bar onuň? Şeýle döwletli maşgalany taşlap, bir ýetmek bilen gitjek bolýarmyň? Ol döwlete kast etseň, sen pes bolarsyň.

Ol gyzyňa inirdäni, öwüt bereni bilen oňmady. “Meniň gyzyma kimdir biri jadyly doga edipdir. Ertire çyksam, muňa gaýtargy doga-tumar alaýyn” diýen pikiri ýüregine düwdi.

Şeýdip, gyzyň ejesi gijeki wakany basyrdym-busurdym etdi. Emma ol bir zatda ýalňyşýardy. Ol gyzynyň kim bilen gaçjak bolandygyny özünden başga güman edýän adam bardyr öýtmeýärdi. Aýlykçynyň Jahanyň kim bilen gaçjak bolanyny bilmeýändigini hakda aýdan sözlerine gara çyny bilen ynanyrdy. Aýlykçy mekirlilik edendir diýip göwnüne-de getirmeýärdi.

Ýöne aýlykçy gije Jahanyň gaçjak bolan adamyny gözi bilen görüp tanamadygam bolsa, ol hem edil Jahanyň ejesi ýaly, Jahan bilen Permanyň arasyndaky gatnaşygy aňýardy. Ony

Jahanyň her ädimini yzarlap ýörmäge mejbur edenem şol münkürlikdi. Ýöne ol Jahanyň ejesiniň ýanynda Perman hakda bilgeşleýin dil ýarmandy. Ýöne ol bu syry uzak içinde hem saklap bilmedi. Onuň birki ýerde agzyndan syppyran sözi agyzdan-agza geçip, barha ulalyp, üsti doldurylyp il arasyna paş bolup gitdi.

Munuň ýaly habara ysyrany, bähbit arap ýören adamlaram köpdi. Arçyna-da, onuň eminlerine-de geregi şunuň ýaly gürrüň. Olar ysyranyşyp, bu gürrüňi öwürüp-çöwürüp öz peýdalaryna öwürdiler. “Däli дәlini söýer, molla ölini” diýişleri ýaly, bu şumlukdan özleri üçin bir zat ýonmagyň ugruna çykdylar.

Bir gün ýasawul taýagyňy towlap, bagyň içinde işläp ýören Permanyň ýanyna geldi-de, ony öňüne salyp, arçynyňka alyp gitdi. Bu garaşylmadyk çakylyga Permanyň ýüregi ersip giden ýaly boldy. Emma basym özüni ele aldy. “Indi näme bolsa görübermeli bolar” diýip, göwrümüne giňlik saldy.

Ýasawul Permany arçynyň öýüniň gapysyndaky tamyň işigine eltdi-de:

— Aлып geldim! - diýip мәlim etdi hem daş işige çykdy. Ol Permana içeri gir diýen ýararat etdi.

Perman gapydan salam berip girdi. Emma munuň salamyny alan adamam bolmady, gelewari diýen adamam. Belki,

Permanyň özi hem salamym alnar, gel diýlip mürähet ediler diýip ymsynan däl bolsa gerek. Ol iç işikde arkasyny diwara söýedi-de, törde halynyň üstünde oturanlara göz aýlady.

Arçyn bir burçda ýanyny per ýassyga berip gyşaryp ýatyrdy. Eminleriň dördüsi hem onuň ýanyndady. Olaram per ýassyklary tirsekleşip ýatyrdylar. Olaryň boşadan çäýnekleri henizem aýrylman, ortada üýşüp durdy.

Arçyn tirseğine söýenip ýatan ýerinden dikeldi. Gapdalyndaky äpişgeden agzyndaky nasyny daşaryk tüfläp goýberdi. Agzyny çalyşdyryp, oturyşyny düzetti. Onsoň gahardan gyzaran gözlerini alardyp, Permanyň ýüzüne dikdide:

—Perman senmi? - diýip dazaryldy. Onuň maňlaýyndaky ýygırtlar has köpelen ýaly boldy.

— Hawa, arçyn aga men - diýip, Perman oturyşyny düzetti, gurap duran bogazyny açmak üçin çalaja ardynjyrady.

—Sen bolsaň, ol gije näme işler etdiň? - diýip, arçyn hamana eýýäm hemme zada ýetik äheňde azgyryldy.

—Aý, aga, men-ä üýtgeşik bir eden işimi bilemok - diýip, Perman ýöwsel jogap berdi.

— Ine, saňa gerek bolsa - diýip, eminleriň biri arçynyň ýüzüne ýallaklady. - Ol öz eden işini bilenokmyş. Ýeri, muňa näme diýersiň?

Soňra ol emin ýüzüni çytyp, Permanyň ýüzüne garady. Onuň ýüzi Permana bethaýbat göründi. Onuň torba ýaly gara sakgaly guşaklygyna düşüp durdy. Onuň bu görnüşi Permanyň howalasyny basdy. Ol birdenem oýnaklaýan ýaly ýyrşardy.

Arçyn Permana gözünü alardyp gürrüňini dowam etdi:

—Näme sen, doňuz ogly, öz eden doňuzlygyňy bilmediksirän bolýarsyň? It ogly, haramzadaçylyk edeniň-ä edeniň, indi bilmediksiremäň näme? Şu adamlaryň öňüne geleňde bir eden haramzadaçylygyňy dogry sözle-dä. Näme myrtaryňy aşyryp otyrsyň, haramzada? Biriniň adaglysyny alyp gaçmagyň nähili haramzadalykdygyny bilýärmiň? Başga bir adam bolsa eýýäm seniň kelläňi alardy. Emma bagtyňa duşanyň Hudaýberdi boldy.

Arçyn sözüne dyngy berende ýaňky bethaýbat emin:

— Sözläber, han ogul, eden işiňi. Sözläp bilmejek bolsaň, öň ejeň goltugyldan çykman oturmaly ekeniň - diýip, iliňkä meňzemeýän üýtgeşik ses bilen gülüp goýberdi. Onuň gülküsi tamyň içini sarsdyrdy. Ol gülki arasy bilen ýanynda oturan ak sakgally emine ýüzlendi. - Meniň aýdýanlarym dürs dälm, kethuda?

—Bilmedim, kethuda, howalamyz oglanyň sussuny basýan bolaýmasyn? - diýip, aksakgal emin jogap berdi.

—Howalasy basyljak bolsa, öň ejesiniň goltugyndan aýrylmazlygy gerek - diýip, gara ýüz betnyşan emin ýene güldi.

“Gorkagy kowsaň batyr bolar” diýenleri, bethaýbat eminiň bolşy, arçynyň hemleli sögünçleri Permanyň etini gataltdy. Ol gaharyny saklap bilmän, gyzmaçlyk bilen pert-pert gepläp başlady.

—Aý, arçyn aga, hemleli hem sögünçli sözleri haramzadaçylyk eden adama aýtjak bolsaňyz, ilki haramzadaçylyk edenini kimdigini bilip, soň aýtmak gerek. Emma men ilde ýok haramzadaçylyk etmedim.

Perman soňra özüniň çagalyk durmuşykdan başlap başyndan geçiren ähli zatlaryny gürrüň berdi. Jahan gyz bilen haçandan başlap nähili tanyş bolandyklaryny bolşy-bolşy ýaly aýtdy.

Permanyň gürrüni oturanlara täsir eden borly, olar onuň ähli aýdanlaryny üns bilen diňlediler. Öňki boluşlaryndan az-kem ýumşaşan ýaly boldular. Dogrusyny aýdanyňda, beýle bolmaz ýaly hem däl di. Permanyň hekaýasyny diňlän her bir adamyň ýüregi eräp, Permana arka duraýmalydy, hökman Jahany Permana alyp bermeli diýäýmelidi.

Perman gürrüñini gutardym edenden soň ara birhowa ümsümlük aralaşdy. Ahyry eminleriň biri oturyşyny düzetti-de:

— Gördüňizmi, kethudalar, meniň aýdyşym ýaly, bu oglanyň özi parahat, ýuwaş gezip ýören bir oğlan. Belanyň körügi şol gyzda - diýdi.

Eminleriň arasyndaky çala sowat mollaçararak biri özüni şerigaty yzlap bilýän adam edip görkezjek bolup söze goşuldy:

— Bu aýdýanlaryň dogry, kethuda. Emma welinim bu näme üçin özge biriniň nikalysyna el gatypdyr? Ine şuna näme diýjek? Bu şerigata sygýan zat däl-ä.

— Ogry şa malyny iýer - diýip, bethaýbat emin ara söz goşup goýberdi.

— Goýmandan soň el gatmasa, alajy näme? Ýene günä gyzda, agalar - diýip, beýleki emin aýtdy.

Arçyn edil öňküsi ýaly hum kimin çişip oturmasa-da, entekler gahary ýatyşar ýaly däl. Ol ýene Permana azgryldy:

— Sen ol gyzyň biriniň adaglysydygyny bileňokmydyň?

Perman bir az sagyndy, näme diýjegini paýhaslandy.

— Bilmedim. Bilsem-de, ol gyz adaglysyndan sowapdyr - diýip sözläp başlady. - Ondan el çekipdir hem ýüregini maňa beripdir. Şonuň üçinem onuň göwnündäkini kim çözübiler? Onsoňam onuň adaglysy ýaşajyk oğlan. Gyz ony hasap edenok. Şonuň üçinem men onuň diýenini etdim.

Mollaçarsyraýan emin bu talabançylykdan başga zady bilmeýän ýaş ýigidiň agzyndan şeýle gürrüňleriň çykyşyna haýran galdy. Bet haýbat emine bolsa Permanyň bu gürrüňleri eşegiň gulagyna ýasyn çykança-da ýokdy.

Arçyn Permanyň ýüzüne tiňkesini dikip bir salym oturdy-da:

— Bar, sen hol daşardaky bagyň aşagynda garaş - diýip, hemleli seslendi. - Gerek bolaňda, özümiň çagyrarys.

Perman daş çykyp gitdi. Onuň ýyrtyk balagyna gözi düşen mollaçar emin ýaňsy bilen mys-mys güldi.

— Bu gyzyň halap ýören ýigidine seretseňiz-le! Işi gaýdan gyz. Päheý-de bir, öýlenjek ýigide serediň-ä. Balagy aşyklynyň eti ýaly sal-sal bolup dur welin...

— Molla kethuda, sen näme diýýärsiň, bular ýaly-da ýonmaga çemeli zadyň bolar gümany-da bardyr - diýip, çakyr gülküsine tutdy. - Molla kethuda, şular ýaly dawany tapmak meniň işim, ýonmak seniň işiň, Men munuň ýaly dawany ýok ýerindenem tapyp bilerin. Ýöne sen ýonmak işini ahmal etme. - Ol mollaçar emine tarap eglibräk sesini sähel ýuwaşadan kişi boldy. - Munuň ikinji tarapyndanam ahmal bolmagyn, mollam.

Şol wagt ýasawul gapydan girip:

— Eneli-gyz öňräk gelip, öýde garaşyp otyrlar - diýip habar berdi. Arçyn ýasawulyň ýüzüne-de seretmän:

— Olara aýt, şu taýyk gelsinler - diýdi.

Ýasawul baryp Jahanyň ejesine arçynyň, çagyryandygyny aýdan badyna, ol özüniň näme üçin çagyrylýandygyny aňypdy. Bu Jahanyň wakasynyň ile paş bolandygynyň alamatydy. Şonuň üçinem ol ýasawula:

— Ynha biz tiz bararys. Sen baryber - diýip ýola saldy-da, gyzynyň daşyna geçip başlady.

— Hanha, ol ýer dartan kellesi kesilmiş seni arçynyňka çagyrdyp, bizi il masgarasy edýär - diýdi. - Indi näme diýjek. Basjak ýeriňi bilmesen, etjek işiňi bilmesen, şeýle masgara bolarsyň.

Ol, bir tarapdan, şeýle diýmek bilen gyzynyň ýüreginde Permana bolan ýigrenç döretjek bolsa, ikinji tarapdan, oňa wehim saldy. Eger Perman diýip dil ýazdyraýsa, özünden, atasyndan, bütün öwladyndan geçmeli boljakdygyny aýtdy. Şeýdip gyzyny mazaly berkledim edenden soň, yzyna tirkäp arçynyňka baka ugrady. Arçynyň ýanynda Perman bolansoň, olar öýde garaşmaly boldular.

Eneli-gyz tirkeşip gapydan girende, arçyn oturan ýerinde gobsunjyradý-da:

— Geliň - diýdi. Eneli gyz tama arkasyny berip oturdylar. Arçyn nas kădisini synalap oturyşyna, Jahanyň ejesine

ýüzlendi. - Ýeri, birki günlükde siziň howlyňyzda nähili galmagal boldy?

Jahanyň ejesi uz ýaşynyp oturan ýaşmagynyň astyndan:

— Ullakan galmagal bolanyny bilemzok - diýip, gyzyna baka garap oňdy.

— Utanyp oturmaň-da, bolşy ýaly aýdyberiň. Bilinmän duran zat ýok - diýip, gara ýüz bethaýbat emin söze goşuldy.

— Hawa, aýdyp oturmak gerek - diýip, arçyn hem onuň sözlerini goldady.

Jahanyň ejesi ýuwdundy-da, elindäki çöp bilen ýer dyrmady. Bu ýerde aýtmak üçin ýüreginden toslap gelen zatlarynyň ýalandygyna özi utanýan ýaly, ýüzi gyzardy, Ol bir az dymandan soň:

— Hawa - diýip, ýüzüni ýokary galdyrdy. Gapdalynda oturan gyzyna elini salgap dowam etdi. - Hol ýetimek Perman, ine şu gyzymyzy zorlap alyp gaçjak bolupdyr.

—Belki, gyzyň özi razy bolandyr. Belki, gyzyň özi ony goýan däldir? - diýip, arçyn sakgalyny sypady.

— Ýok, beýle däl, arçyn aga. - Jahanyň ejesi ýene gyzyna baka ýüzlendi. - Ynha, onda özi aýtsyn. Hany, aýt, gyz. - Ol gyzyny söze başlaryna goýman böwrüne symsyklady. - Ony özüň goýmadyňmy?

Böwrüne symsyk degen Jahan oýkanjyrady. Muny synlap oturan arçyn:

—Gyza azar berme. Biz ony senden soraýarys - diýdi.

—Menden soraýan bolsaňyz, gyzy zorlap alyp gaçjak bolupdyr - diýip, Jahanyň ejesi gysgajyk jogap berdi.

— Onuň ýaly bolsa, sen bir salym işikde garaş. - Arçyn uzyn çal sakgalyny sypalady. - Biz gyz bilen oglany ýüzleşdirip görjek.

—Bolýar, ynha özündenem sorap göräýiň - diýip, Jahanyň ejesi daşaryk çykdy.

Arçyn Permany çagyryp getirtedi.

— Hany sen aýdýarsyň, gyzyň özi meni halady, meni söýdi, gaçaly diýdi diýip. Gyz beýle diýmeýär-le - diýip, ol Permana garap hemleli gürlledi.

Permanyň gyza berlen sapakdan, atylan haýbatlardan habary ýokdy. Ol gyza bolan öňki ynanjyny ýitirmändi. Şonuň üçinem ol:

— Onuň beýle diýjek gümany barmy? Ol özüniň sözünüň üstünde ölinçä bardyr ahyryn - diýip, ýürejigindäkini aýtdy.

Arçyn indi gyza ýüzlendi:

—Ýeri, gyz, Permany seniň özüň goýmadyňmy?

Gyz elini ýüzünden aýyrman, ýüzüni iki tarapa sapjaklatdy-da, öňküsi ýaly dymmagyny dowam etdi. Arçyn soragyny ýene gaýtalady. Şondan soň gyz:

— Men Permana razy däldim. Ol meni zorlap äkitjek boldy - diýip, ýuwaşja, emma içerdäkiler eşider ýaly aýtdy.

Permanyň ýüzi gyzardy, saçlary syh-syh boldy.

— Men zor etdimmi? - diýip, Jahana baka gygyrdy. - Men seni ýabyň boýuna-da, dalbaryň aşagyna-da zorlap eltdimmi?

Jahan ýüzüni çala gapdala sowup:

— Şu zatlaryň baryny sen meni masgaralamak üçin etdiň. Meni zorlap alyp gaçjak bolduň - diýip, öňki sözlerini tassyklady.

Permanyň kalbynda harasat gopdy. Onuň Jahana bolan ynamynyň berk zynjyr tanapy edil sagdyn ýerinden şarta ýolnan ýaly boldy. Ol agzyndan näme çykýanyny, näme samraýanyny bilmedi.

— Ah, iki dilli biwepa! Dönük! Meniň başymy gowga saldyň. Indem birnäçe ýyl bäre edip gelýän ähdiňi bozduň. Bihaýa! Men seni zorlap alyp gaçan bolsam, ýary gijeden soň öýüňizden ogurlarmydym?

— Zorladyň! - diýip, Jahan onuň sözünü bölledi. Perman hasam gyzdy, akylyny ýitiren bir däli ýaly boldy. Ol elindäki zatdan doly düwünçeği görkezip:

— Muny-da men senden zorlap aldymmy? - diýip gygyrdy. Ol düwünçek şol gije Jahanyň geýim-gejimlerini düwüp gelen düwünçegidi. Jahan ony Perman haýata münen badyna uzadypdy. Soňra özi elini uzatmaga bolsa ýetişmändi. Şeýdip, Perman haýatyň arka ýüzüne oklan düwünçegi onuň ýanynda galypdy.

Jahan düwünçegi görüp, elini serdi. Permanyň bolşuny gyzmarak gören arçyn:

— Gyzy öz ygtyýaryna goý - diýip gygyrdy. Ýöne häzir Permanyň gulagyna hiç zat eşidilenokdy. Ol şol bir bolşunda janygyp gürleýärdi:

— Gördüňizmi? Ine onuň öz eli bilen maňa beren düwünçegi. Muny jümle-jahan görsün. Ine, bu iki dilli biwepa öz ähdini bozdy, wadasynda durup bilmedi.

— Ol elindäki düwünçegi gyzyň üstüne oklap goýberdi.

— Ine meniň şaýadym. Al, seniň biwepalygyňa tagma bolsun.

Perman edil mejnun ýaly bolup çykyp gitdi.

Gyzyny içerde goýandan soň tamyň daşynda aýagynyň aşagyna gor dökülen ýaly zowzuldap ýören Jahanyň ejesi Permanyň daşaryk çykanyny gören badyna tama urduryp girdi.

— Nähili, arçyn aga, gyzyň özünden sorap gördüňizmi? - diýip, arçyna ýüzlendi. Arçyn baş barmagy bilen sakgalyny daraklady.

— Soradyk özün-ä... Emma welin seniň gyzyňda şübhe kän...

— O nähili şübhe? Gyzymyzy zorlap alyp gaçjak bolupdyr-da - diýip, gyzyň ejesi elewräp başlady.

— Zorlapdyr welin, ýöne emmasy bar. - Arçyn gyssanman gürlledi. - Bir tarapdan gyz zorlanana meňzemeýär. Birnäçe taraplaryny göreňde, şeýle ýaly.

Ara nähili gürrüň goşjagyny bilmän paýhaslanyp oturan mollaçar emip öz ýanyndan şerigatdan delil agtarýardy. Birdenem onuň ýadyna Permanyň aýdan sözleri düşdi.

— Siziň gyzyňyz könedan adagly eken. Ýöne däninim seniň gyzyň özge bir kimsäni söýüpdur. Beýewbar söýmedik hem bolsa, gyzyňa el degipdir. - Mollaçar emin töweregindäkilere ýüzlendi. - Kethudalar, pugta pikir beriň. Bu işiň özi kiçi iş däl. Uly iş. Aşgabat kazysyna-da barmaly bolsa gerek. Bu-da bir abraýly ýeriň maşgalasy. Görüň-dä garaz...

Olar maslahatlaşyp, Jahany elindäki ýaglygy bilen entek dawa çözülýänçä arçynyň maşgalasynyň arasynda goýmaly diýen pikire geldiler. Ejesi gyzyndan aýrylyp, öýüne ugrady. Ol indi gyzyny şu abraýly bilen eline gowşursalar, eminleriň islän

zadyny berip ýüklerini tutmaga razy gelipdi. Ol ýol boýy hem şu pikir bilen gitdi.

Arçyn dert emini bilen gyzyň işine garasyn, biz habary Permandan eşideliň.

Perman edil bir Mejnun ýaly bolup arçynyň tamyndan çykdy-da, sähel ýöränden soň yzyna bir öwrüldi-de:

— Ah, sen iki dilli biwepa! - diýip, Jahana gaýybana hemle urdy. Onsoň ýene öz ugruna haýdap ugrady.

Gürrüniň ulusynyň entek öňdediginden Permanyň habary ýokdy. Ol şol gidişine göni özüniň köneje tamyna bardy. Emma ol oturmaga ýetişmänkä, içki howludan:

— Perman! - diýen gyryljyk aýylganç bir ses çasly çykdy. Perman ol sesi şobada tanady. Bu Muhammetmyrat ahunyň hut özüniň sesidi. Bu bolýan zatlary entek kellesinde aýlap ýetişmedik Perman ahunyň özüni näme üçin çagyryandygy hakda pikirem edip durman, köne edähedine görä, sesiň ikinji gezek gaýtalanaryna garaşman tamynyň ikiýji gapysyny açyp, mal howlusyna çykdy.

Işikden Permanyň kellesi görnen badyna howlynyň kese ileri hem günbatar ýüzüni tutup duran bassyrmanyň aşagyndaky gylýallar hokranyşyp, atlar aýaklaryny gazaşdylar, düýeler yñranyşdylar. Bular göýä: “öylän meýdana çykar wagtymyz boldy” diýşip, Permana ýüz tutýan ýalydylar.

Permanyň işigini ýassanyp ýatan Akbaý atly iti hem ol gapydan çykandan ýallaklap, onuň bilen gapdallaşyp ugrady.

Perman ýere düşek bolup ýatan mal derslerini basgylap, tiz pursatda iki howlynyň arasyndaky derwezäni açdy. Ol mal howlusyndan oturym howlusyna geçen ýerinde, ony daýaw, nurana görmegeý, peşeneli güri gara sakgalyndan ýaňy ak görnüp başlan bir adam garşy aldy. Daşyndan göräýmäge onuň ýüzi beýle bir agras görünmese-de, ol egnine ýasgynjak alan göwşüllän donuny omzuna gaharly siltäp dartanda, onuň gözleri hem edil gudUz itiň gözi ýaly gyzardy. Ol alkymynyň aşagynda duran Permanyň üstüne abanyp:

— Perman! - diýip aýylganç seslendi. Permandan jogaba garaşman onuň üstüne sürnüp başlady. - Sen, doňuz, öz duz iýen ýeriňe kast edýärsiň. Duz seniň gözüňi tutar. Meniň it bilen tabakdaş bolasym gelenok. Şu günden şeýläk şu howluda seniň garaň görünmesin. - Onuň başyndaky kiçiräk sary telpegi sassyldap durdy, onuň gaharynyň barha möwç alýandygyndan habar berýärdi. Ol öz sözleriniň ýetginjek Permanyň ýüreginden ok bolup geçýänligi hakda pikirem edenokdy. Barha beterine tutýardy. - Asyl doňuzdan emele gelen elmydama doňuzlygyna galjak eken. Şu günden bu ýana garaňy görmäýin, haramzada.

Ol agzyndan tüýküligini syçradyp, Permanyň üstüne dübläp durmagyny dowam edýärdi. Perman şu güne çenli ahunyň ýüzüne gelip bir söz aýtmag-a däl, hatda onuň ýüzüne-de dogry garap bilenokdy. Onuň her hili tagnaly, iğençli-sөгünçli sözlerini çekip-çydap gelýärdi. Häzir hem ol ýüzüni aşak salyp, ýüzüni gyzardyp, hum ýaly çişip durdy. Ahun sözüne sähel dyngy beren ýerinde Perman birden:

— Ahun aga! - diýip, gaty ses bilen gygyrdy. Onuň bu sesi ahuny tısgındırdı. Hatda onuň özi hem öz sesine bir ädim yza tesenini duýman galdy. Emma ol bir bada sözünü dowam edip bilmedi. Damagy dolan ýaly boldy-da, bir salym gözlerini tegeläp ahunyň ýüzüne seredip durdy. Onsoň gaharyna bäs gelip bilmän ahunyň özündenem beter gygyrdy. - Sen howlyňdan kowsaň, meni kowýarsyň. Bu öz howlyňdyr, kowubam bilersiň. Emma meniň asly nireden emele gelendigim bilen seniň işiň bolmasyn. Men itden emele gelen bolaýyn, doňuzdan emele gelen bolaýyn, nämeden emele gelenem bolsam ol meniň aslym. Onuň bilen seniň şärikçiligiň ýok!

Permandan birinji gezek şeýle gaýtargy eşiden ahunyň gözleri çyra ýaly ýandy. Ol Permanyň ýüzüne çişerilip:

— Eh-hä, saňa dilem çykypdyr-a! - diýdi. Dogrudanam, mundan ozal ahun Permanyň dili bardyram öýtmezdi. Perman

diňe birdir-ýarymdyr ýakyn deň-duşlarynyň ýanynda bolaýmasa, özge ýerde geplemelidirem öýtmezdi. Diňe gerek zadyny aýdyp, soralan zada jogap berip, sesini çykarman ýörerdi. Onuň gurluşy tukatdy.

— Seniň işiň bolmasyn diýsene!.. - Ahun Permanyň sözlerini ýaňsyly gaýtalap, barha gyzyp gitdi. - Bu nähili bihaýalyk, bu nähili aslyny tanamazlyk! - diýip gygyrdy. - Meniň işim bolman, başga kimiň işi boljakdy, doňuz?! Bu nähili doňuzlyk?

Gahary içine sygman duran Permanam ýaryldy.

— Meniň aslym bilen, bir wagt ölüp giden atam bilen seniň işiň bolmasyn. Seniň näme işiň bolsa, meniň bilendir. Meni islemeyän bolsaň, ödülsiz kowup bilersiň, ýöne aslyma dil ýetirmersiň - diýip, aýgyt ediji gözlerini ahunyň ýüzüne dikdi. Ahun onuň bu garaýşyndan gaharynyň ýetjek derejesine ýetendigini, häzir onuň hiç zatdan gaýtmajakdygyny gördi. Onuň Akbaýy-da bu görnüşden gozgalaňa düşen ýaly, bir gapdalda guýrugyny bulap, bir oturýardy, bir turýardy.

Ahunam hum ýaly çişip, ýetjek derejesine ýetdi. Ol hut şu güne çenli adam çagasyndan şunuň ýaly gaýtawul görmändi. Onuň ýüzüne dogry gelip bilýän adam ýokdy. Ol bu ýigdekçeden eşiden sözlerini medreseniň talyplaryndan-a däl, müderres-damyllalaryndan-da eşitmändi.

Olar ahun özlerine her neneňsi gaty käýese-de, ýüzlerini aşak salyp, sessiz-üýnsüz oturmak bilen ahuna gulak asýardylar.

Ahunyň bar gahary bokurdagyna gelip, bir howa gepläp bilmän dymyp durdy. Onsoň kakynlan ýaly, ýer depip gygyrdy:

— Sen nejis, haramzada, şu sagadyň özünde sowrul, garaň görünmesin! Eşitdiňmi?!

— Eşitdim. Sen dur diýseňem, men bu ýerde durmaryn. Men giderin - diýip, Perman howlynyň gaýra ýüzündäki, baglyga çykýan derwezesine baka yöneldi. Başy aýlanyp, gözleriniň öňi garaňkyrap duran Perman ýoluny tapmaýan ýaly entirekledi.

Şol wagt medrese howlusyndan eşidilen öýle azany ahuny howlukdyrdy. Ol öýüne girip, peşini geýip çykmagy ýadyndan çykarmadyk bolsa-da, tä metjide barýança oňly aýňalyp bilmedi.

— Asly haramzada haramzadalygyna gitjek eken - diýip, ýol boýy özbaşyna hüňürdäp gitdi.

Başga ýerden gelen iki-ýeke ýaşuly ahundaky bolan üýtgeşikligi aňmadyk bolsa-da, özleriniň täretlidigine-täretsizdigine garaman, onuň yzy bilen namaza durjak bolup duran bir topar medrese talyplary, onuň ýüzüni gören batlaryna ondaky bolan üýtgeşikligi duýdular.

— Ýuwundy ýagjarypdyr - diýip, bir talyp ikinji talybyň böwrüne dürttdi. Näme üçindir, talyplar ahuny öz aralarynda “ýuwundy”, “ýumruk” diýip atlandyryadylar.

— Tulum ýaly çişipdir - diýip, ikinji talyp pyşyrdap jogap berdi. Şeýdip, biri-biri bilen pyşyrdaşyp, biri-biriniň böwrüne dürtüşip, talyplar ahunyň yzy bilen metjide girdiler. Yzyndakylaryň bolşundan bihabar ahun öz içinden Permana gargynjyrap, mähräbe kellesini sokdy. Ol hemişeki suwara sürelerini ýerli-ýerini saýgarmaz ýagdaýda sanaşdyrdy-da, başyny seždä goýdy.

Perman ahunyň howlusynyň bagçylyga çykýan işigine bardy-da, söýä ýaplanyp, yzyna bir garady. Howlynyň içindäki iki sany ak öý, onuň işigindäki eýwanly tamlar, olaryň töweregindäki baglar, gül agaçlary gözüne çala salgym bolup göründi. Ol bir azajyk durandan soň, elini silkdi-de, bagçylygyň içine urup gitdi. “Men ahunlaryňam ýüzüne geldim - diýip, ol içinden pikir öwürýärdi. - Oňa şol soňky sözümi diýmesem-de boljakdy. Her niçigem bolsa, bu uly ilin ahuny ahyryn. - Kalbynyň jümmüşinde garşylyklaýyn duýgy peýda boldy. - Ýok, men dogry etdim. Näme üçin oňa gaýtargy bermeli dälmiş? Ol meniň aslyma ýetdi. Bu bir sapar, iki sapar däl. Meniň aslym bilen onuň näme işi barmyş? Men onuň ody bilen girip, küli bilen çykyp ýörün. Bir diýenini iki gezek

gaýtaladamok. Şeýdip ýörkämem, her gün käýinç, her gün igenç, sögünç. Mundanam bir mydar bolarmy? Gaýta onuň kowany ýagşy boldy”.

Ol göwnüni bire baglasa-da, uzak wagtlap ynjalmak miýesser etmedi. Bir agyr pikirden sypmanka, ikinji bir agyr pikir üstüne abandy. “Ýagşy, indi men kimiň gapysyndan bararyn?” diýen sowal ony aýak çekmäge mejbur etdi. Nirä gitjegini bilmän, ýáýdanjyradý. Näme üçin barýanyňy özi-de bilmän, ýene köneje tamyna tarap gitdi. Göwünli-göwünsiz, dähedem-dessemläp, tamynyň ýanyna bardy hem özüni sekiniň üstüne goýberdi. Iki eli bilen kellesini tutup pikire çümdi. Ahunyň gapysyndan gelip başyndan geçiren wakalaryny ýatlap başlady. Emma göwün galkynar ýaly hiç bir zat ýadyna düşmedi.

Perman alty-ýedi ýaşyna ýetýänçä Gülsoltanyň täze öýüniň bir dulunda orun tapdy. Ol wagtlar Perman durmuş tutumynyň tapawutly taraplaryny bilmeýärdi. Ol öz okarasyna kesmegiň guýlup berilmegini özüniň gowy görülýändigini üçindir öýdüp düşünýärdi. Soňa baka ol ahunyň beýleki aýallaryndan bolan çagalar bilen tutluşyklarda şarpygyň ýeke özüne has dözümli degýändigini duýup başlady. Ýekelik, kemsinmek duýgusy onuň depesinden agyr ýük bolup basýardy. Elbetde, çagalyk, ol özüne degen şarpyklary ýene bir-iki sagatdan ýadyndan

çykarýardy hem täzedən çagalar bilen oýna gyzygýardy. Ýöne degýän şarpyklar, kemsidilmeler barha ýygy-ýygydan gaýtalanýardy hem olary ýatdan çykarmaga wagtam ýetmeýärdi. Onuň ýagdaýy ýeri täzelenip ýerlemedik guzynyňky ýalydy. Ol bu howlynyň çagalary bilen goşulyşyp bilmän, köplenç özbaşyna oýun tapyp güýmenýärdi. Emma özüni gaça tutmagam hemişe ony halas edip duranokdy. Onuň oýnuny bozýardylar, dumly-duşundan çekeläp, it alan sanaja dönderýärdiler.

Sekiz ýaşyny dolduryp, dokuz ýaşyna girenden soň, Perman oýnamaga-da wagt tapmady. Ol hyzmata werziş edilip, mal yzyna salyndy. Şundan soň Perman durmuşyň aýlawlaryna has içgin düşüniپ başlady. Ol özüniň geýýän egin-başynyň Muhammetmyrat ahunyň maşgalasynyň köne-sanasydygyny gördi. Käte ejesi oňa beýleki çagalar bilen deň çay-nahar berýän wagtynda, munuň üçin ejesiniň sansyz inirdiler eşidýänini syzdy. Şol arada hem ahunyň: “Perman belagata ýetipdir, indi munuň ýatak jaýyny başgalamak gerek” diýip buýurmagy bilen Permany mal howlusynyň bir çetindäki mal esbaplary saklanýan köneje tama geçirdiler.

Bu ýagdaý Permana has-da agyr degdi. Ol ahunyň öýünden özüne ýürekdeş syrdaş tapandan-a geçen, onuň howlusyndan bir çete zyňlyp taşlandy.

Perman bu suwagy giden köne tamyň Muhammetmyrat ahunyň eýwanly tamlary dældigini görüp dursa-da, onuň nähili tamlygyna akyly ýeterden ejizdi. Ol gabsalary gara ört bolup giden bu köne tamyň özüne nähili ykbal taýýarlaýandygy hakda oýlanardan ýaşdy. Bu köneje tamda ozalam Perman ýaly birnäçe talaban ýaşap geçipdi. Olaryň içinde kimsi az, kimsi köp ýaşapdy. Käbirleri bolsa бүтін ömrüni şu tamda ýaşap müjjeret geçipdi.

Bu tamyň içindäki ýorgan-düşek hem ýirik-ýyrtyk at keçesinden, düýe halygyndan ybaratdy. Ine Permana durmuş üleşiginden ýeten zatlar şu boldy. Bu howluda indi onuň ýalňyz syrdaşy ahunyň mallarydy.

Ýöne ýürek höwür kuýseýärdi. Perman bu howludan tapmadyk deň-duşlaryny, syrdaşlaryny onuň daşyndan gözlemeli, daşyndan tapmaly boldy. Olar Çary, Jahan, Aşyr ýaly, Permanyň meýdanda mal yzynda ýa-da ot-çäp ýygyp ýörkä duşuşýan ýoldaşlarydy. Olar Permana çyn ýürekdeş boldular hem ony ýekesiretmediler.

Daň çyzylandan tä garaňky düşýänçä, Perman mallaryň yzynda syňsyraklap geçýärdi. Agyr hyzmat, ýalňyzlyk zerarly onuň gany kesikdi, göwni çökgündi. Käwagt meýdanda özi ýaly ýoldaşlary bilen duşuşanda dişi ýyrşaraýmasa, onuň ýylgyranyny görýän adam ýokdy. Ol hemişe egni gysyk, sessiz

gezýärdi. Medresäniň talyplarynyň birki-ýarymy oňa “Lalja glanjyk” diýýärdiler. Talyplaryň arasynda ony götergiläp, “Pälwanjyk” diýip hoşamat edýänleri-de bardy. Ýöne köplenç ol hakda: “aý, bir ýetimje çagadyr-da” diýerdiler. Perman soňa baka öz betbagtlygynyň düýp özeniniň şu sözlerdedigine akyl ýetirip başlady.

Perman köneje tamyň gapdalyndaky sekiniň üstünde pikire batyp otyrka, ahunyň öýleriniň iň çetkisinden orta ýaşlaryndaky, gara gözli, tegelek ýüzli, edil Permana çalymdaş bir aýal çykdy. Ol baglaryň içi bilen Permanyň tamjagazyna tarap ugrady. Gelip, goltugyndaky emip ýatan çagany emziginden aýyrman, dünýäni duýman oturan Permanyň gapdalyna geçip, sekiniň gyrasynda oturdy.

Gapdalyna gelip oturanyň kimdigini gören Permanyň doňy çözülen ýaly boldy. Sekiden düşdi-de, ýerde ýatan agajyň üstünde oturyp, ýer dyrmalamaga başlady.

— Perman! - diýip, Gülsoltan ýuwaşja seslendi. Permandan ses çykmady. Gülsoltanyň özüniňem damagy dolup, esli wagtlap gepläp bilmedi. Ahyry kynlyk bilen öňki sözünü gaýtalady. - Perman!

Permanyň ýa-ha oňa ýüregi gyýmady, ýa-da jogap gaýtarmasa goýulmajagyny bildi, ejesinden öýkeli ýaly, ýüzüni bir gapdala sowdy-da:

— Nădersiň Permany? - diýdi. Ejesi onuň bolşuna ähmiýet bermän:

— Ahun näme diýdi? - diýip sorady.

Perman gaharly kine bilen jogap berdi:

— Ahun maňa gapysynda ýatan itine diýmeýän sögünçlerini diýdi. Başga näme diýer öýdýäň?

— Itine diýsene! - diýip, Gülsoltan goltugyndaky çagasyny gobsundyrp, içini hümetledi.

— Hawa, itine. Men onuň üçin it. Onda-da nähili it! Öz ýüpüni üzüp, salgyma çapyp entäp ýören bir çolugyň yzyna düşüp gelen it. Ýöne bu ýerde çolukda näme günä bar. Ol ony güjükligidan ýallap, ulaldypdyr. Ony öz sürüsinden azaşdyrýandygyny nä bilsin...

Permanyň bu sözleri Gülsoltana gaty agyr degdi. Her niçik-de bolsa, ol syr bildirmedi. Naýynjar bir görnüşde:

— Belki, seniň özüňden bolandyr-da, Perman! Ýogsam ahun aňsat adamyň ýüzüne gelyän dälidir. Belki, seniň özüňem bideplik edensiň-dä - diýip, göz owasyna dolan iki damja ýaşy bir eli bilen syldy.

— Hawa-la, bary meniň özümden. Itiň özi, elbetde, üýrendir-dä.

— Hany onda başga näme? - diýende, Gülsoltanyň sesinde hem duýlar-duýulmaz nägilelik ýaňlandy.

— Başga näme boljakdy? Başga hiç zat ýok. Kyýamat gaýym bolanok. Indi seniň-de delminmegiň peýdasyz.

— Saňa näme üçin gaharlandy ol?

— Saňa erteki aýdyp beresim gelmeýär. Biziň ertekimiz öň otarylypdyr ahyry.

Gülsoltan, ýene damagy dolup, kynlyk bilen gepledi:

— Indi sen nirä giderkäň?

— Menmi?... - diýip, Perman ajy ýylgyrdy.

— Dagy kim boljakdy?

— Sen öz süreniňden güjügiňi yzyňa tirkäp ugraňda, onuň it çykandan soňky girjek süreni hakda oýlanmansyň-da, eje - diýip, Perman ýerinden turdy. - Bu item indi kysmatyndakyny görer-dä...

Ol şundan soň yzyňa garaman, baglygyň içine urup gitdi. Gülsoltan hem ýerinden turup, esli wagtlap onuň yzyndan seredip durdy. Oglunyň öz derdiniň özüne ýetikdigini, ejesi bilenem seriniň ýokdugyny görüp duransoň, ony saklajak, maslahat berjegem bolmady. Bardy-geldi Permana kömek edeýin diýäýende-de, öz elinden hiç zadyň gelmejekdigine Gülsoltanyň gözi ýetip durdy. Şonuň üçinem onuň bar güýji gözüne ýetdi. Permanyň giden tarapyna garap, göz ýaşyny seçelendirip butnaman durdy.

Perman nirädir bir ýere gitmek maksady bilen ýerinden turmandy. Ol diňe ejesiniň ýanyndan basymrak aýrylmak üçin gaýdypdy. Ol baglygyň içi bilen esli wagt bimaksat aýlandy. Ýöne özi-de bilmän, göz ýeterden daşrak çekildi. Howlularyň, haýatlaryň duşundan böwür berip geçdi.

Ol esli wagt gezmeländen soň, kellesiniň köp yeriniň çybygy kesilmän galan, ýarysy pide bolan garry tuduň aşagyna baryp oturdy. Töwregini synlap, ýene pikire batdy. Ol şol oturyşyna Çarynyň aňyrdan gelenini hem duýmady. Ol:

— Perman! - diýip, ýuwaşja seslenende, tisingip gitdi. Permandan jogap bolmady. Permanyň üýtgeşik bir ýagdaýa düşenine şobada göz ýetiren Çary oňa sorag ýagdyryp başlady. - Perman, saňa näme boldy? Näme üçin beýle gama batyp otyrsyň? Malyňdan ýiteni boldumy?

Elbetde, Çary mundan başga zat hakda oýlap biljek däldi. Ol Permanyň gamgyn halyny görende, hakykatdanam, ol malyny ýitirendir, şonuň üçinem ahun oňa sögendir diýin pikir edipdi. Sebäbi ahunyň bar maly - bir giden düýe, at, sygyr diňe Permanyň boýnunady. Oňa ýetişmek kyndy. Metjitdäki talyplar sygyrlar aňşam ýatagyna gelenden soň olaryň öňüne ýeňiljek bir gujak ot atsalar besdi, galan bar iş Permanyň başynady. Bardy-geldi deň-duşlary oňa kömek bermekçi bolaýsalam, ahun olary kowýardy. Permanyň ýagdaýyna belet Çary ol

hökman ýa bir ýabysyny, ýa bir düýesini ýitirendir diýip pikir edipdi.

Perman iki eli bilen duluklaryny tutup, aýaklaryny taýly gezek ýuwaşja gymyldadyp oturyşyna:

— Ýok, Çary, malymdan ýiteni yok - diýip jogap berdi.

— Onda näme üçin sen beýle tukat görünyň? Walla, men hem erbet bolýaryn, Perman - diýip, Çary temmäki dolanyp, çilim çekmäge başlady.

— Ýok, Çary, malym ýitenok. - Ol iki elini dulugyndan aýyrdy. Bir gapdala ýüzüni sowdy-da, sallanyp duran bir ýapragy alyp, elinde oýnatmaga başlady. - Biler bolsaň, Çary, şu wagt meni ahun öýünden kowdy.

— Näme üçin? - Çary geň galdy. - Düýbünden kowdumy? Näme üçin? Sebäbi näme?

— Kowulsaň, ymykly kowuldygyň bolar-da, Çary. - Perman jany agyryly gürledi. - Başga nähili bolar?

— Hm-m... - diýip, Çary içini hümledig goýdy.

— Inim... - Perman söze başlamakçy bolanda damagy dolup, ýüzüni bir tarapa sowdy. Kynlyk bilen gamgyn seslendi. - Indem barjak gapymy bilmän, ugrumy ýitirip oturyşym şu.

Çary oňa nebsiagyryjylyk bilen seredip:

— Sebäbini açyk bilip bilmediňmi? - diýip sorady. Ol Permany gepletmek, şonuň bilenem derdini ýeňletmek isleýärdi. - Sebäbini bilmek gerek eken.

Çary häzir Perman üçin elinden gelenini etmäge taýyndy. Ahunyň ýanyna barmaga-da çekinjek däldi.

— Ol sebäbini aýtmady. - Perman sözüne bir azajyk dyngy berdi. Göwnüni bire baglady. - Ýöne onuň sebäbi açyk mälum zat. Men ony aýtmasa-da bilýän, Çary.

— Näme sebäbi bar?

— Şu gün meni Jahan sebäpli arçyna çagyrdylar. Kimem bolsa biri şugullan borly.

— Aý, gardaş, onda ahun oňarmandyr. - Çary ahmyr bilen başyny ýaýkady. - Bu ýerde Jahanyň özi günäkär ahyry.

Çary bilen gürleşmegi Permanyň derdini ýeňleşdiren ýaly boldy. Emma henizem kellesindäki agyr pikirler söwüdiň üstünden gije örüzilen serçe toparynyň daşa gidip bilmän, söwüdiň töwereginde köw urup durşy ýaly, ondan el çekip gidibermeýärdi. Az-kem göwrümi giňän Perman pikirli görnüşde gürledi:

— Men ahun özümi şol sebäpli kowýandyr öýdýärim. Dogry, bu meniň öz göwnüme gelşi. Ýöne başga sebäbi bardyr öýdemok.

Perman, umuman, öz pikirinde ýalňyşmandy. Onuň kowulmagynyň düýp sebäbi Jahan hakdaky gürrüňiň ahunyň gulagyna ýetirilmegidi. Ýöne ondan ozalam bir waka bolupdy. Ol waka hem ahunyň gulagyna ýetipdi. Ol waka Permanyň hem galtaşygy bardy. Ýöne ahun nätjegini bilmän içini hümledig ýördi. Jahanly waka bolsa ahuna Permandan dynmaga açyk sebäp bolupdy. Elbetde, Perman bu zatlardan bihabardy.

Dostlaryň gürrüňi uzaga çekdi. Gün ýaşdy, iňrik garalyp başlady.

— Hany, onda şu ýerden bir gideli, soňunam soň görüberýäs-dä - diýip, Perman ýerinden turdy.

Çary pert-pert gürlledi:

— Perman, sen nirä barmagyň-a gürrüňinem edip oturma. Iki dogan bolmasak, üç dogan ekenik-dä. Asyl men seni öz doganymdan kem göremok. Bize gideli. - Ol Permanyň ýaýdanjyraýanyňy görüp, has-da kesgin gürlledi. - Sen atam-enemden ýaňa arkaýyn bolaý. Olaryň sähelçeji gem ýüzlerini çytmajakdyklaryny bilýärin.

— On-a menem bilýän - diýip, Perman her niçigem bolsa ikirjiňlendi. - Bolýar onda, meniň tamymda aňry-bärijigim bar, olary bir alaly.

Olar tirkeşip Permanyň bolýan köneje tamyna bardylar. Perman özüniň ölügsije çyrasyny ýakdy. Tamyň bir dulunda üýşüp duran köne-sana geýimlerini hem beýleki zatlaryny ýygnaşdyrmaga başlady.

Bir dulda Permanyň öz ýasan “krowaty” durdy. Onuň üstünde tagta deregine eýläk-beýläk ýüp germelipdir, düşekçe deregine düýe halyklary, at keçeleri bitertip atyşdyrylypdyr. Çary özüni şol “krowatyň” üstüne taşlady-da, çin arkan düşüp ýatyşyna öz işi bilen başagaý bolup duran Permana janygyp gürrüň bermäge başlady:

— Bilýärmiň, Perman, şol diýýän gaýtarmaňy? Dogurdanam, edil bir perijigiň bar-da...

Perman işinden ünsüni bölmän sorag berdi:

— Ol haýsy gaýtarma meniň diýýänim?

— Aý, walla, hol elinden tutdym diýmedimmi?

— Hä, hawa, hawa, onsoň nähili? - diýip, öz işi bilen mübtela bolup duran Perman, dostunyň gürrüňine goltgy berdi.

— Walla, edil bir periň bar-da! Peri tüýs. Duz kessin, ezip içäýmeli. - Ol syçrap ýerinden turdy-da, işigiň agzynda duran eýeriň üstüne çagajyklaryň edişi ýaly atlanyp mündi. Iki ýana yranyp oturyşyna göçgün bilen gürrüňini dowam etdi. - Eý, dost jan, bir gezek ol çuwal gyzyň ýoldaşyny gördüm welin, edil içim diriye tütünsiz ýandy. Ony görseň, senem ýanarsyň.

— Nähili? - diýip, Perman dostunyň ýüzüne gülümsiräp bakdy. Çary öňküsindenem beter janygyp gürrüň berdi:

— “Bir gözi syma sokur, bir gözünüň agy bar, bir gulagy çürt kesik, bir gulatynyň çägi bar” diýleni-dä. Men onuň bolşuny söz bilen aýdyp biljek däl. Onda saglykdan, abatlykdan başga nähili aýyp diýseň bar. Onuň sakgaly dagy edil gumda gögeren tekesakgaly ýaly. Erni diýseň, basman eşegiň erni ýaly. “Gawunyň gowusyny şagal iýer” diýip, ýöne ýere aýtman ekenler. Ýeri, şeýle gelne şeýle är duşaymalymy diýsene...- Ol birden zöwwe yerinden galdy. - Dost jan, sen bir ony görsediň...

Edil şol wagt hem gapy tykyrdady. Çary böküp bir burça gysyldy. Perman:

— Kimsiň? - diýip, daş çykdy. Çary bolsa girmäge deşik tapanokdy. Ol bir, gizlenmek üçin Permanyň “krowatynyň” aşagyna girmegiň pikirini edýärdi, bir, daş çykyp gaçmagyň. Sebäbi ol ahun gelendir hem ýaňky gürrüňleri diňländir öýdüp pikir edýärdi.

Ýöne Perman kän eglenmän içerik girdi. Çary gyssanmaçlyk bilen:

— Kim eken ol? - diýip sorady.

— Aý, hiç kim-le - diýip, Perman ilki gümürtik gepledi. Soň sözünüň üstüne goşdy. - Ejem-le.

— Ahun geläýdimikä diýip ýüregim ýaryldy - diýip, Çary gorkanyny boýun aldy. Sözüne aram berip, dowam etdi. - Perman, nähili-de bolsa, sen mundan ymykly geç. Men seniň ýeriňe bolan bolsam, bir wagt geçerdim.

— Nätjek, onda-da ýazyk ýok. - Perman gamgyn gürlledi. - Ol nalaç etsin? Men ondan özümi bilip başlan badyma geçmelidim, geçip bilmedim. Nirä gitjek? Edil garaňky tamyň gapysyny tapmaýan dek sermenip geçdim ahyry, Çary. Ine, şu gün ýüregime daş bagladym, näme bolsa, şol bolsuna urdum.

— Dogry edýäň - diýip, Çary onuň sözünü tassyklady. - Onuň ýaly ejeden düýbünden geçmek gerek.

Perman on iki ýyl ýaşan tamjagazyndan paty-putusyny göterip çykdy. Çary hem onuň yzy bilen çykdy. Tamyň agzyny öňküsi ýaly ýüp bilen bagladylar-da, olar hemişeki geçýän ýerlerinden haýatyň üstünden aşyp geçdiler-de, tirkeşip garaňkylyga siňip gitdiler.

TÄLEÝ DEPDERI

Daglaryň ýylagyna düşen uçgundan peýda bolan oduň tokaýdan tokaýa düşüp gidişi ýaly, Muhammetmyrat ahunyň Permany gapysyndan kowandygy hakdaky “myş” hem birnäçe günläp obanyň bir o çetine, bir bu çetine çabrady, gaýtgyň alyp

köwlendi, bir üýşmelen bolsa gürrüňçilik şonsuz geçmedi. Ýöne aradan köp wagt geçmänkä, ýene ondanam has geň wakalar boldy, has geň “myşlar” ýaýrady. Ol wakalar, ol “myşlar” hakda her üýşmelende bir hili gürrüň edýärdiler, olary her kim özüçe çözüärdi.

Perman ahunyň gapysyndan gidenden soň kân wagt geçmänkä, Muhammetmyrat ahunyň medresesiniň talyplary köçelerde topar-topar bolup, her gün diýen ýaly gopgun edip başladylar. Gelin-gyzlar olaryň duşundan arkaýyn geçip bilmediler, Talyplar gelin-gyzlaryň yzyndan atyr pürkýärdiler. Agşamlaryna bolsa olar serhoş bolup, köçelere çykyp bögürişýärdiler. Mätäjiniň “Söýgüli jenan” goşgusyňy özleriçe düzedip, onuň içine öz halan gelin-gyzlarynyň atlaryny salyp, aýdym edip aýdýardylar. Bu aýdym, bu bögürişmek, gykylyk-galmagal her agşam gaýtalanýardy.

Bu ýagdaý adamlaryň etinden ötüp, süňňüne ornady. Gykylyk-galmagalyň arasynda öz gelniniň ýa-da gyzynyň ady tutulýan adamlar bir gezek geçirdiler, iki gezek geçirdiler, ahyry çydaman, talyplar köçä çykanlarynda, olaryň üstüne çozup, köçe tozanyny gopdurdylar.

Bu ýagdaýdan soň, “myş-myşlar” has-da güýçlenip, hatda gürrüňçilikde ahunlaryň özlere-de şek ýetirilip, olara aç-açan sögübem goýberýärdiler. Bularam, owarram diýseň, metjitdir

medrese üçin hemişeki gelýän hüşür-zekat hem azalyp başlady. Ahuny bu ýagdaý hemme zatdan beter ynjalykdan gaçyrdy. Şonuň üçinem ol Permanyň yzy bilen talyplarynyňam birnäçesini kowup goýberdi. Özem talyplaryň köçe tozanyna gatyşanyna-gatyşmanyna parh goýup durmady, ony ahun saýgarjagam bolmady. Şeýdibem il arasynda öz abraýyny götererin tamasyny etdi.

Ýöne bir zat geňdi. Kowulanlaryň arasynda Seýitmyrat begiň ogly Begli molla-da bardy. Dogrusy, Begliniň näme üçin kowulandygy geň däl-di. Sebäbi kowulan talyplaryň arasynda Begli molladan başga arak içip, köçä çykyp bögürüp ýöreni ýokdy. Geň ýeri Muhammetmyrat ahunyň Begli mollany kowmaga ýürek edip bilşidi.

Permanyň bolsa kowulmagy däl-de, näme üçin kowulandygy geňdi. Arçyndyr eminler Jahanyň ata-enesinden önjeýlije ýonan borludy, bu hakdaky gürrüň il içine ýaýramady. Bu gürrüňi Perman bilen Çarynyňam ýaýratjak gümany ýokdy.

Garaz, oba adamlaryna bir howa gürrüň edere, kelle döwere zat tapyldy.

Ine, bu günem demirçiniň ussahanasy gürrüňçilige gelen adamdan doludy. Bu kömrüni tapsa demrini tapman, demrini tapsa, kömrüni tapman ýören ussanyň işem özüne ýetikdi, ýanyna gelip gidýän müşderisi-de. Dogry, Seýitmyrat beg,

Arslan baý ýaly adamlaryň muňa işiniň düşüp geljek gümany ýok. Ýöne garyp-gasarlaryň welin biri orak dişetmäge gelýär, ýene biri pyçak taplatmaga gelýär. Ilçilik, şunuň ýaly ownuk-uşak iş günde tapylyp durýar, demirçi hem şolaryň arkasyndan gününü itekleýär. Ýöne ussahana gelýäniň köpüsi welin, wagtyny nähili geçirjegini bilmän, gürrüňçilik küýsäp ýören adamlar. Olar ir ertir ýygmanyşyp, günortan turýardylar, giç öýlän ýygmanyşyp, il ýatandan dargaýardylar. Olaryň arasynda dürli häsiýetli adamlary görmek bolýardy. Iki gulagy düýbünden diýen ýaly gapylan Nyýazberdi kerem, okap-okap, ahyram ýoluny urduran diýlip medreseden kowlan Täşli şortada, obanyň belli ýomakçy gojalaryndan Bally şap-da her güi diýen ýaly şu ýerdediler. Bulardan başga Öwezmyrat batyr ýaly laram bu ýere her gün gelýärdiler. Bir sebäp bilen şolar gelmese, bu ýerdäki gürrüňçiligiňem ugry bolmazdy.

— Bu medresede okap, bögürişip ýören talyplaryňky düşnükli welin, şu Permanyň şolar bilen bile kowulmagyna näme diýjegini biler ýaly däl - diýip, kimdir biri gürrüňe başlady. - Onuň gözünü açyp göreni ahunyň hyzmaty ahyry. Özi bir gara maňlaý ýetimek eken.

Şunuň bilen gürrüň bir howa Permanyň üstüne agdy. Onuň geçmişi, ahunyň gapysynda çeken ejiri, indiki görjek günü, keç ykbaly hakda gürrüň etdiler.

Elbetde, bu adamlar Öwezmyrat batyryňam, demirçiniňem Permandyr ejesi bilen ýakynlygyny bilýärdiler. Şonuň üçinem bu barada seresaply, sypaýyçylykly gürrüň edýärdiler. Gülsoltany Öwezmyrat batyryň öň, Muhammetmyrat ahuna barmaka hem gapysyndan getirmeýändigini, häzirem ony öz gyzym diýip, Permany agtygym diýip hasap etmeýäni olara mälimdi. Şonda-da häzir Gülsoltan hakda aýdyljak köp sözleriň öňi bökdelyärdi.

— Gözüň gören ýeke çagaňa guwanyp otursaň bolmadymy, akmak! - diýip, kimdir biri Gülsoltanyň adyny tutman käýindi.

— A-haw, zamanasynda eklenjem kynlaşypdyr. Nätsin, alaç tapan däl. Baý boş adama aňsadam däl - diýip, ikinji biri onuň aýdanyny ýuwmarylady.

— Meniň ýaly ýoluny urduranyň kowluşyny geňem görmeli däl - diýip, Täşli şorta gürrüňi bütinleý başga ýana sowmak bilen boldy. - Ýöne meniň ýeke özüm ýol urduran bolsam, indi Hal mollanyň mes gelin-gyzlary talypalaryň barynyň ýoluny urduryp, kowulmagyna sebäp boldy. - Ol gülki arasy bilen sözünüň üstüni ýetirdi. - Aý, olar ahunyň özüni ýoldan çykarmasa-da razy gellersiň.

— Urdurypdyr-a urdurjagyny - diýip, Bally şap sugşurdy. - Gelin-gyzy bolmasa, Hal mollanyň özi ahuny ýoldan çykaryp ýör-dä.

— Hakykat şeýle - diýip, Täşli şorta onuň sözünü tassyklady.

— Boldy-boldy, iki arada nähak ýere Perman ýetime şarpyk degdi diýsene - diýip, bir ýaşuly ýene gürrüňi öwürüp Permanyň üstünden eltdi. - Bu nähili naýynsapçylyk! Haramzadaçylyk etseler öz medresaňdäki bakyp-besläp ýören mes mollalaryň edipdir. Elmydama malyň yzynda sergezdan bolup ýören ýetim oglanda näme ýazyk bar diýsene.

Bu gürrüňçilikde teläriň bir çetinde köseleş sakgalyndan ýaňy iki-ýeke ak görnen bir adam otyrды. Näme üçindir onuň durdugyça ýüzi gyzarýardy. Oba adamlary ony ýüzüne Allak diýip atlandyrsalaram, ýeňsesinden adyny Allak pişik diýip tutardylar. Allak pişik diýmeseň, ony tanan adamam bolmazdy. Ol oba içinde gybatkeşligi bilen bellenen adamdy. Oba içinde adamlar arasynda kiçijik bir dawajyk bol sa, ol iki tarapyňy hem örjeşdirip goýbererdi-de, ony hem şol sagadyň özünde arçyna, onuň dört eminine üstüne on esse goşup, uly dawa ýaly edip habar bererdi. Eminlerem mundan peýdalanyň, dawagärlerden ýonmak bilen bolardylar.

Allak pişik Hal mollanyň dogan oglanydy. Emma gürrüňçilikde oturan adamlar ýa-ha ony äsgermän bilgeşleýin etdiler, ýa-da onuň barlygyny ýatlaryndan çykardylar, Hal mollaly gürrüň öňki hörpünde dowam etdi.

Gürrüňiň arasynda bir böwşeňlik aralaşanda jaýly-jaýsyz diýmän Allak pişik hem söze goşuldy.

— Perman ýetmek ýöne gezip ýörmegi-de oňarmady - diýdi. - Dogrusyny aýtsaň, mugt çörek onuň garnyna depdi.

— Nireden ahunlar oňa mugt çörek berenmiş? - diýip, Bally şap onuň alkymyndan aldy. - Ol sekiz-dokuz ýaşyndan beýläk ahunlaryň ody bilen girip, küli bilen çykyp ýör. Onuň gözünü açyp, malyň yzynda selpäp ýörşi ahyry. Onsoň ol nähili mugt çörek iýýärmiş?

— Perman duz iýen ýerine kast etdi - diýip, Allak pişik hem ýan bermedi.

— O nähili kast edenmiş?

— Ahunlaryň bir tohum gylýaly ýok boldy. Soň Hal aganyň bir tohum gylýaly ýok boldy - diýip, Allak pişik oturan ýerinde gorsandy. - Şol zatlaryňam sebäpkäri Perman bolmaly. Ol ogrular bilen aragatnaşyk saklap, ol gylýallary ogrulara özi çykaryp

beripdir. Onam ahun pal atyp, açyk täleý depderinde görüpdür. Onsoň ol Permany saklarmy işiginde. Kowup goýberdi.

Ara bir salym ümsümlik aralaşdy. Dogrudanam, Permanyň ogrular bilen gatnaşyk edendigi, ahunyň täleý depderine garap

muny bilendigi hakdaky “myş” hem ýok dăldi. Belki, şonuň üçindir, Allak pişige gaýtargy beren adam bolmady.

— Perman-a şeýle eken diýeli, bu Begli sopynyň kowulmagy gaty geň. Gylyjam öz gynyny kesjek eken-ow - diýip, Bally şap gürrüni başga tarapa burdy.

— Ýa, Bally aga senem-ä - diýip, Täşli şorta ýaňsyly seslendi. - Bu ýerde ogurlygam ýok, täleý depderem. Olar biderek toslanyp ýören zatlar. Permanyňam, Begli mollanyňam näme üçin kowulandygynyň sebäbini, gel-de, menden sora. - Ol adamlary has gyzykdyrjak bolýan ýaly, sözüne dyngy berdi. Töweregine bir laý nazar aýlap çykdy. Dogrudanam, adamlaryň hemmesi onuň agzyna aňkaryp doňup galdy. Hatda gürrüňe goşulman, öz işi bilen gümra bolup duran demirçi hem, başyny galdyryp, Täşliniň ýüzüne seredip durşuna çekijini sandalynyň üstüne tyrkyldatdy. - Ahunyňam gylýaly ýitenok, Hal mollaňam - diýip, Täşli şorta gürläp başlady. - “Ogurlyk eden uýalmaz, üstüne gelen uýalar” diýişleri ýaly, Perman ogurlyk etmän, ogurlyk edeniň üstünden bardy. Has dogrusy, ogurlyk edenler Permanyň üstünden geldiler. Ine onuň kowulmagynyň sebäbi. - Hiç kimden ses-üýn çykmaýardy. Täşli şorta dowam etdi. - Bir gezek ahun Permany Hal mollanyň hyzmatyna iberdi. Ol tomsuň jöwzasynda bir hepdeläp, Hal mollanyň malyna seretdi. Agşamlaryna-da onuň howlusynda dag ýaly

edilip basylyp goýlan ganar-ganar pagtany saklap, şonuň üstünde ýatýardy. Bir gezek gije mollanyň uly gelni Begli molla bilen onuň beýle ýanyndaky saman kepbaş girýär. Perman muny görse-de, görmediksiräp, sesini çykarman ýatan. Ýöne bogazy gijäp, halys çydatmandyr. Üsgüripdir. Begli molla-da üsgüreniň kimdigini bilmän ökjäni göterýär. Hal mollanyň ýarak iti hem münýär söbügine, onuň egin-eşigini düýt-müýt edip taşlaýar. Hernä, onuň dadyna Perman ýetişäýýär, ýogsa özünem dike-dike etjek eken. Perman ony itiň agzyndan sypdyryp, howludan çykaryp goýberýär. Şol goha daş çykan Hal molla talybyň kimdigini bilmän galsa-da, işiň mojukdygyny aňýar. Ýöne gaharyny Permandan çykarýar. Senden item münň esse gowý, sen бүтін howlyny göterip gitselerem duýjak däl diýip, onuň üstüne heňkirýär. Ertesem ony gapysyndan kowup goýberdi.

— Bu zatlar mundan gelip çykdy-ow! - diýip, Bally şap sakgalyny sypady.

— Galat aýdýaň! Sen agzyňdan näme çykýanyny bilip gürlä! - diýip, ýüzi boz-ýaz bolan Allak pişik kellesini saňnyldadyp gygyrdy.

— Galatdygyny-däldigini, bar-da Permandan sora - diýip, Täşli şorta arkaýyn gürlädi.

— Ýalan sözläpdir seniň Permanyň! Tapdyň bu ýerde ynamdar adamy! - diýip, Allak pişik has-da gyzdy.

— Allak aga, sen gaty gyzyberme! - diýip, Täşli şorta onuň ýüzüne dikanlady. - Bir-ä, seniň haýбатыňdan gorkýan adam ýok. Birem, Permana ynanmaýan bolsaň, beýleki ite daladan Begli mollany hem getirip, gözüň önünde dikip bilerin. Galatdygyny-däldigini görersiň şonda. Sen durup bilseň, men duraryn sözümde.

Allak pişik gürrüni mundan artyk uzaltmagyň öz peýdasyna däldigine düşündi.

— Seniň-ä edäýmeliň belli welin...- diýip silkinjiräp ýerinden turdy. Märemeden saýlanyp ugrady.

— Bileniňden galma! - diýip, Täşli şorta onuň yzyndan gygyrды. Ara bir ümsümlük düşen ýaly etdi-de, birdenem uly gowur turdy. Her kim bir zat diýdi.

— Asyl gürrüň mundan gelip çykdy-ow!

— Şeýle bir emmasy bardyr-la.

— Bolsa-da, Allak pişigiň almytyny berdiň, Täşli molla.

— Älhepus, seniň täleý depderi bolaýşyňy!

— Allak pişig-ä süzüberdaý.

— Dursa bujurygynyň artjagyny bilip durandyr.

Gowur ýatyşan badyna Bally şap ýene Täşli şortany dürtgedi:

— Hany, molla, Begli mollanyňam bir kyssasyny eşideli. Ahunyň Begli mollany kowşy geň.

— Halys başga alaç tapmansoň kowýandyr - diýip, Taşli şorta gürrüňe başlady. - Ýöne Permanyň kowulmagynyň bir ýanynda ýene Begli molla hem bar. Arslan baýyň gelnin-ä bilýänsiňiz? Hal mollanyň gyzy. Adyna Zybagül diýýärler. Ana şol Zybagül bir gün men Permanyň tamjagazynda otyrkam, bir gyltan bezenip, şaňňyrdap gapydan girdi. Meniň barlygymdanam çekinip durmady-da, Permana ýüzlenip: “- Bar, hüjresinde bar bolsa, Begli mollany çagyryp gel” diýdi. “Begli molla näme üçin gerekdi?” diýip soradyk. Ol gelin güldi-de: “Doga aljak” diýdi. Men ol gelniň nähili doga diýip gelenine beletdim. Onsoň Perman gelyänçä, ol gelin bilen ikiçäk galmagy bir hili gördüm-de, “Ynha, Beglini özüm çagyraýaryn, onuň bilen bir hüjrede ýaşayan” diýdim. Men Begliniň hüjrede ýokdugyny bilýärdim. Olar şol wagt birnäçe talyp bolup, başga bir hüjrede içinden temmeläp arak içip otyrdylar. Men Beglini gelniň ýanyna iberdim. Ýöne hüjrä baran badyma diýen ýaly ýarym serhoş Begli molla ýüzüni aktam edip geldi. Men bir bolmasy işiň bolandygyny şobada aňdym. Begli bolan wakany gürrüň berdi. Kim bilýär bir zat ysyrganyp barypdyr, kim bilýär, tötänden barypdyr. Begli Permanyň tamyna baran badyna ahunam bularyň üstünden

barýar oturyberýär. Gelin-ä suwulgan ýaly bolýar-da, suwulyp çykyp gidýär. Begli molla-da ölse ol wagtlar onuň gaşynda durjakmy, bu-da göterýär ökjäni. Gazaba münen ahunyň penjesinde Permanyň ýeke özi galýar. Men ynjalyp oturyp bilmedim. Näme bolýanyny bir göreýin diýip, Permanyň tamyna baka ugradym. Barsam, ahun eýýäm gidipdir. Permanyň ýeke özi ganyny gaçyryp otyr. “Näme boldy?” diýip soradym. “Ahun näme diýdi?” diýdim. Ahun ondan: “Bu näme boldugy, peläket?” diýip sorapdyr. “Indi seniň tamyň orramsyň oýnagy boldumy?” diýipdir, çaga-da, hemme zady bolşy ýaly aýdaýmaly welin, meniň adymy tutmajak bolup, bar zady öz boýnuna alypdyr. “Bu taýda hiç zadam bolanok, ahun aga” diýipdir. “Arslan baýyň gelni Begli mollany çagyryp gel, doga aljak diýdi. Menem çagyryp geldim” diýipdir. Ahun Permana: “Indiden beýläk şu ýere şol gelnem, Begli molla-da aýagyny sekäýmesin. Özem bir ýerde diliňi ýaraýsaň, gümüňi çekerin!” diýip hemle urupdyr.

— “Alynyň aryny Ahmetden çykarypdyr-da”! - diýip, biri seslendi.

— Gör-le bu bolup ýören zatlary! - diýip, Bally şap mys-mys güldi. - “Gylyç gynyny kesmez” diýýänleri mundan gelip çykdy-ow. Näme Hal molla-da, Seýitmyrat begem ahunyň öz gyny-da. Olaryň ikisine-de gol ýapmaly. Ikisinem

masgaraçylykdan dyndarmaly. Onsoň, seredip otursaň, Begli mollany medreseden kowaýmasaň, başga alajam ýok.

— Ýogsa näme? - diýip, Täşli şorta onuň sözlerini tassyklady. - Medresedäki ähli azgynçylygyňam, arakhorlугyňam başy Begli molla. Onsoň Begli mollanyň medresede hem özüni, hem ahuny, hem Arslan baýdyr Hal mollany masgara edip ýöreninden, ol ýerden gideni ibaly ahyry.

— Elhepus, bolsa-da ahun-a alan eken-ow - diýip, Bally şap ýene mys-mys gülmäge başlady. - Onuň Permana diýäýen zadyny! “Seniň tamyň orramsyň oýnagy boldumy?” diýipdir diýdiňmi? Heý, pahyr, öz medresesiçe-de görmändir-ow.

Gürrüň, degişme uzaga çekdi. Ýöne bu gün Öwezmyrat batyr hiç gürrüňe goşulmady. Bir gyrada öz oý-pikirleri bilen mübtela bolup, bu edilýän gürrüňleri diňledi oturdy. Ol ahyry il daganda-da gitmedi.

Onuň bar pikiri, Perman hakda bolupdy. Elbetde, ol gyzyndan geçensoň, Permany hem öz agtygydyr öýtmezdi, hatda onuň barlygy hakda-da oýlanyp durmazdy. Perman hem Öwezmyrat batyryň öz babasydygyny daşyndan bilýärdi. Diňe birnäçe gezek ony daşyndan görüpdi. Emma onuň golaýyna barmalydyr, onuň bilen gürleşmelidir diýen pikir kellesine-de gelmändi.

Bu günki üýşmeleňde bolan gürrüň Öwezmyrat batyry birinji gezek Perman hakda çynlakaý oýlanmaga mejbur etdi. Ýer urup, ýeke galan ýetim oglana nebsi agyrdy. Onda ne ata bar, ne ene bar. Ne hossar-howandar bar. Kim oňa arka durar, kim hossar çykar? “Biri oňa hossarlyk etjek bolsa, Öwezmyrat batyr, oňa sen hossarlyk etmeli - diýip, ol telim gezek şol pikire öwrülip geldi. - Gyzyň seniň ýüzüňi ýere salyp gitdi. Ýöne bu ýerde ol çaganyň näme günäsi bar? Onsoňam ol oglana enesinden bulut ýakyn ahyry. Seniňem, Öwezmyrat batyr, şondan başga şu dünýäde ýakyn hossaryň ýok. Öz günümi özüm itekleýän, göreniň gapysynda hyzmat edip, minnetini çekemok diýäýmeseň, seniňem şondan üýtgeşikligiň ýok. Senem şonuň ýaly ýetim. Men ol oglanjygy ýygnaýsam näderkä? Hem ol ilini minnetinden dynar, hem onuň maňa hemaýaty ýeter. Indi bildenem kuwwat gidip ýör, Öwezmyrat batyr”.

Ahyry ol ýüregini bire baglady. Märeke dagap, demirçi bilen ýeke galanlaryndan soň:

— Ussa! Şol Perman şindiz nirede? - diýip, göýä onuň ýanynda gyjalata galyp, müýn iş eden ýaly ýuwaşja bir äheňde sorady. Demirçi onda bir üýtgeşikligiň bolandygyny aňyp, ýüzüne çişerildi.

— Eşidişime görä, Çary diýip bile mal bakyp ýören dosty barmyş. Häzir-ä şolarda ýaly - diýdi. - Muny nämeden soradyň, batyr?

— Bi, neme diýýän-ä, ussa - diýip, Öwezmyrat batyr başyndaky tahýasyny çykardy-da, onuň bilen kellesini sypalaşdyrdy. - Men pikir edip otyryn welin, enesinden-ä ol oglana hossar çykyp, arka duran ýok. Onuň başga-da hossary ýok. Onsoň diýýän-ä ol oglany ýygnap oturybersek nähili bolarka?

— Hiç hilem bolmaz, batyr. Ýygnasaň ýygnan adam bolarsyň. Uly iş bitirdiğiň bolar.

— Bi il-gün bir hili görmezmi?

— Il-gun Öwezmyrat batyr iş bitiripdir diýer. Ussa kesgin gürlledi. - Men muny saňa özüm aýdaýyn diýip ýördüm, batyr. Ýöne seniň nähili görjegiňi bilmedim. Gaýta tersine tutarsyň öýtdüm. Permany ýygna, batyr. Onuň senden başga hossary ýok.

— Dogry-la, özümem şeýle pikir edýän. Ony men ýygnaýyn - diýip, Öwezmyrat batyr sözüni jemledi. - Onda, ussa, sen şu gün Permany tapyp getir.

Perman şol gün babasynyň yzyna düşüp, ilkinji gezek onuň howlusynyň gapysyndan girdi. Onuň eneden bolanyny eşitse-de, henize çenli ýekeje gezegem görmedik Mamagül eje bu

garaşylmadyk şatlyga guş bolup uçaýjak boldy. Agtygynyň daşynda pelesañ kakdy.

— Batyr, şun-a oňaraýypsyn - diýip, Öwezmyrat batyra minnetdarlyk bildirdi. - Ynha indi Perman janam hossarly, bizem hossarly bolduk.

— Mamagül, şu günden şeýläk Perman edil baýyň çagasy ýaly gezsini - diýip, Öwezmyrat batyr joşup gürlledi.

Mamagül eje Öwezmyrat batyryň diýşi ýaly hem etdi. Ony bir kemsiz geýindirdi. Emma gyrmyzy balak, keteni köýnek, gyrmyzy don geýip, gyzyl çog bolup gzmäge Permanyň ýüregi takat etmeýärdi. Ol mamasynyň diş-dyrnak bolup, azap baryny siňdirip geýdiren bu egin-eşigini negada bir toýda-tomguda geýip çykýardy. Ýöne her niçik-de bolsa, Perman indi biriniň arzyly ýeke ogly ýaly saklanýardy...

* * *

Şol “myş-myşly” gürrüňlerden soň, Perman ahunyň gapysyndan kowlup, babasynyň öýüne barandan soň bir ýyl gowrak wagt geçdi. Guraklyk bilen geçen ýazyň tomsy hem gury epgek bilen tozap geçdi. Güýzüň çigrekli günleri duýdansyz gelip ýetdi. Güýzüň çigrekli şemaly hazan uran ýapraklary paýhyn edip, ýere düşýärdi.

Geçen döwrüň içinde demirçiniň ussahanasynda artyp-kemelen zat bolmandy. Diňe ussanyň öz ýüzünde, bolşunda birneme özgeriş bolandygy duýulýardy. Onuň ýüzünün gara-gurasy köpelip, saly gowşan ýalydy. Ebti agdyk görünýärdi, göwnüçökgünlik, tukatlyk basmarlandygy bildirip durdy.

Demirçiniň ussahanasyňa gürrüňçilige gelýänlerde-de üýtgeşen zat ýokdy. Şol bir gelýän adamlardy. Bir üýtgeşen zat şol Täşli şorta bilen bolan gürründen soň, ussahananyň golaýyndanam geçmedik Allak pişik gahary ýatyşyp, kinesi könelişip, soňky wagtlarda ýene bu ýere gelmäge başlapdy.

Bu günki üýşmege gelen adamlar göni bir ýas ýerine gelen ýaly gaty tukatdy, ýüzleri salykdy. Gürrüňçiligem beýle bir gyzyberenokdy. Diňe Nyýazberdi ker öz ugruna agzyna näme gelse, gürläp otyrды. Allak pişik hem şerigatdan, kowahatdan bilikli adam bolan bolup, ondan-mundan gürrüň gozgan bolýardy. Allak pişigiň takwasyran bolup, bilimdarsyran bolup oturyşyna Bally şapyň pisindi oturmadymy-nämemi, ol birden:

— Men-ä şerigatyňam bilemok, kowahatyňam, Allak beg - diýip, naskädisini tyrkyldatdy. - Öz öýümde günüme goýsalar, arkaýyn ýaşasam, meniň şerigatymam şol, kowahatymam.

— Hüm... Dogry aýdýañ, indi bu adamlaryň gulagy dynç bolsa şondan başga arzuwy ýok - diýip, Öwezmyrat batyr hem Bally şapyň sözünü goldady.

Emma bu gürrüňler Allak pişige täsir etmedik borly, tä Täşli şorta gapydan salam berip girýänçä, ol özüniň takwasyramasyny bes etmedi. Täşli şorta geçip ornaşandan soň welin ol lam-jim ümsüm oturdy. Ussahanadaky tukat ümsümligi ýeke kiçijik çekijiň tyrkyldysy bölýärdi. Ahyry bu ümsümligi Bally şap bozdy.

— Molla, birki-üç gün bäre görünmediň, nirä gitdiň? - diýip, ol Täşli şorta ýüzlendi.

— Hawa, oňa-muňa çykdim. Soňam şähre gitdim - diýip, Täşli şorta jogap berdi.

— Ol habaram çyn bolaýdymy onsoň?

— Hawa-la, Bally aga. Çyn-la.

— Çyn bolmajak gümany barmy, Bally? Zamanasynda şu gün agzyňa gelenini aýtsañ, ol hökman ertesi çyn bolýar - diýip, Öwezmyrat batyr seslendi. Oturanlardan başga biri zeýrenjiräp, käýinjiräp başlady:

— Adama gulagy dynç oturmak ýok öýdýän özi. Bu dünýä gaty giň eken. Asyl biz ýeke ors patyşasyny, türk soltanyny, onsoňam iňlisi, owgany, eýrany bilýärdik. Başgasynyň adyny-

sorunam eşitmezdik. Indi german diýdi, awstrin diýdi, bir gapdaldan bela tapyldy... Awstrin patyşasynyň oglumy, doganymy öldürilipmiş diýýärler. Bar, indi öldürilenem eken-dä. Ýeri, bu iki arada biziň näme işimiz bar?.. Öldüren biri, nähak gan eden biri, ölenem biri. Ýeri, indi öleniň yzynda mün adamyň gan dökmegi nämä gerek? - Soň ol Täşli şorta ýüzlendi. - Eýsem, poşçularam ugradyljakmyş diýen gürrüňem cyn bolýar-da onda?

— Hawa, olaram ugradyljakmyş - diýip, Täşli şorta jogap berdi.

Indi birnäçe gün bari dowam edýän “myş-myşlar” adamlary uly gaýga goýup, günleriniň süýjüsini gaçyrypdy. “Awstriýa patyşasynyň ogluny başga bir patyşanyň adamy öldüripdir. Awstriýa-da oňa uruş şaýyňy tut diýipmiş. Onuň arkasynda-da Germaniýa durýarmyş. Ganhoruň arkasynam ak patyşa tutýarmyş. Dünýä ikä bölünipmiş, uruş başlapmyş” diýen gürrüň ulynyň-kiçiniň agzyndady. “Bir adam öldi diýip, ýüz mün adamyny gyrgyna bermek nämä gerek? Asyl uruş turzup, gan dökmek kim üçin gerek? Bize gerek zat däl. Asyl ak patyşanyň bu işe goşulyp näme işi bar? Munuň başga bir emmasy bardyr” diýşip gürrüň edýärdiler.

Demirçi çekijini saklady-da:

— Indi hannaslaryň günü geldi - diýip, aladaly gepledi. - Ýerden ýöränimizi, eli taýak tutanymyzy urşa sürerler. Bir ýandan salgyt salyp, öýüňem çillege döndererler. Ýesirler bolsa yzlaşyp galar.

Allak pişik oturyp bilmedi-de:

— O nähili hannaslaryň günü geler? Olar şerigatdan çykyp bilmezler ahyry - diýip, ýerli-ýersizligine özi-de düşünmän, bu ara şerigaty sokdy. Onuň bu sözüne Öwezmyrat batyryň gahary geldi.

— Biz Gökdepeden bosmankak, hannaslar gallanyň batmanyny bir gyrana çykaran bolsalar, bosanymyzdan soň gallanyň batmanyny baş gyrana ýetirdiler - diýip, ýangynly gürläp başlady. - Biz bir gysym gowurgany içmegiň tüý ýüzüne sepip maşgala naharlaýardyk. Biz ol wagt baş gyran tapmak üçin atly-ýaragly ýurt sökýärdik. Başıňa gowga düşen günü hannaslaryň şerigaty şoldur. Kim seniň ol şerigatyňy gara şaýa alýar? Seniň şerigatyň bilen... - diýip, ol sözünüň ahyryny hyň urup goýdy.

Onuň daşynda oturanlar. “Dogry aýdýaň, Öwezmyrat batyr, hannaslaryň günü geldi” diýişip, onuň sözlerini tassykladylar. Allak pişigiň ýüzi çapady ýaly gyzardy. Bally şap Öwezmyrat batyryň aýdanlaryny az görýän ýaly:

— Hannaslaryň garny ýagjarmasa, şerigatçylaryňam tüýdugi gurar ahyry, şeýle dälmi, Täşli molla? - diýip, sugşurdy.

— Hüm - diýip, Täşli şorta jansyzrak hä berdi-de, bir azajyk böwrüni diňläp oturandan soň, gürrüniň yzyny ýetirdi. - Siz ony diýýärsiňiz, Bally aga. Asyl ahunlaryňam “wallahy-aglam” diýip, allanyň adyndan pitiwa berip oturan zatlarynyň bary-da şoňa tymsal bir zatdyr. Onam aýtsaň, “ýoluny urduran” bolýarsyň.

Allak pişik çişip barmaşa:

— Siz bu taýda her hili gürrüňler edip, ak patyşa-da at dakyp şek ýetirdiňiz - diýip, “siziň bu işiňizi degişli ýerine aýdaryn” diýmekçi bolýan ýaly gürrüň etdi. Onuň bu gürrüňine demirçiniň gaty gahary geldi.

— Biz näme gürrüň etdik? - diýip, ol dym gyzyl bolan gözlerini gazap bilen, Allak pişige dikdi. Çünki şol wagtlar urşuň myş-myş habary bilen bir hatarda “kimde-kim patyşa hakynda ýaman söz aýtsa ýa-da uruş hakynda bir ýaman söz aýtsa, ony gezip ýören jansyzlar gerekli ýerine habar berýärmişler-de, şol adamam ýitirim edilýärmiş” diýen “myş-myşlaram” obanyň içine dolupdy.

Allak pişik sakyndy-da:

— Ynha patyşany ýamanlap, her hili gürrüň otarýarsyňyz, bu näme? - diýdi.

— Haçaň biz patyşany ýamanladyk? Näme agzyňa gelenini otlap ýalan sözleýärsiň? Biz hannaslardan başgany ýamanlamzok. Özi hannas bolsa ak patyşa bolsa-da ýamanlajak - diýip, demirçi soňra oturanlara ýüzlendi. - Adamlar, biz, heý, patyşa hakynda ýagşydan-ýamandan bir agyz söz aýtdykmy?

— Ýok! - diýip, oturanlar ýerli-ýerden seslendiler.

— Bu akmak bolsa, başymyzdan töhmet atmakçy bolýar. Göruň bu akmagyň aýdýan gürrüňini - diýip, demirçi Allak pişige alaryldy. Allak pişik tasanjyrap ýerinden turdy-da:

— Akmak sensiň. Äňet seniň öýüňi ýykyşyma. Gözüň nämeler görýärkä - diýdi.

— Çyk, sowrul, garaň görünmesin, kezzap! - diýip, demirçi elindäki çekiji onuň başyndan indererli göründi.

— Bar, asman paýyňy çek! Seniň patyşaň bilen... - diýip, Öwezmyrat batyr hem bir gapdaldan paýyş sögdi. Rejäniň geň dældigini aňan Allak pişik ussahanadan atylyp çykdy. Ussahanada oturan ýetginjekler onuň agzyna öýkünip, zyndan sykylyk atyşdylar. Hatda onuň zyndan it küşgürenem boldy.

Şeýle-de bolsa bu waka demirçiniň ynjalygyny gaçyrdy.

— Biz patyşa hakynda näme diýdik? Hiç zat aýtmadyk ahyryn - diýip, ol howsala galdy. - Bu haramzada başymyzy ýok tükezzibanlara sokmasa ýagşy...

Täşli şorta, Bally şap dagy ony köşeşdirdiler.

— Bitiren goşy bolmaz. Arkaýyn bol, ussa. Saňa bir zat bolsa, biziň hemmämizem seniň bilen bile bolarys. Asyl senden bir zat soralaýsa, şu oturanlarymyzyň adymyzy görkez-de, bizi kötekläý - diýişdiler.

Demirçi şundaň soň birneme arkaýynlaşdy. Öwezmyrat batyr bolsa:

— Indi öýünde oturan ýerinde mesawy gürrüň edip bolmasa... Bu nähili zamana boldy? Indi öýümüzde-de arkaýyn gürläp bilemzok. Seniň patyşañ bilen... - diýip, öz başyna sögünjiräp hümrüdedi. Beýleki oturanlaram her haýsy bir zat diýip Allak pişige, Hal molla, ak patyşa çenli sögünýärdiler. Diňe Nyýazberdi ker bu gopgundan habarsyz agzyny öweldip oturýardy.

Uruş hakda “myş-myş” gürrüňler ýaýrap başlandan soň, Gurbanmyrat arçynyň öýünde her gün bir hili desga guralyp başlandy. Her gün onuň öýüne egni çinli beýikler gelip başlady. Olar arçynyň öýünde görnen günü Seyitmyrat beg, Hal molla ýalylaram tilki ýaly timisgenişip, şolaryň töwereginden aýrylmaýardylar.

Beýikleriň gelmegi hökman bir almytyň alamatydy. Olaryň gelen gününüň ertesi ilatdan ýa bede, ýa saman, ýa öý, ýa erkek alyp başlaýardylar. Günde agşam diýen ýaly jar-jaryň üstüne

çekilip, ilatyň gulagy kamata geldi. Garry aýallar: “Şäher ýykylmazýndan öňem günde şunuň ýaly jar bolup, ahyry şäher ýykylady. Munuňam yzynyň bir çöpi bardyr...” diýip, bu ýagdaýy özleriçe ýorýardylar.

Öwezmyrat batyr obadaky alha-allygy daşýndan synlap: “Her zat bolsa-da, ahyrzaman gopsa-da, meniň howlymdan alan zatlary bolmaz. Sebäbi meniň howlym teýim-takyr, özümem bir sanaç un iýipdirin” diýip, öz ýanyndan oýlanýardy. Alha-allyk bolsa barha artýardy. Her gün biriniň gapysyndan erkegini ýa başga bir zadyny alyp gidýärdiler.

Nyýazberdi ker bu zatlara işigindäki ýekeje erkegi alnyp gidilenden soň göz ýetirip galdy. Ol ýasawul erkegini gapysyndan alyp giden badyna demirçiniň ussahanasyna ylgap geldi.

— Uruş başlanypdyr, adamlar, kyýamat gopdy. Ýekeje erkegimi ýasawul gapymdan urşa alyp gitdi. Indi neneň bolar? Daga gaçarysmy, guma gaçarysmy? Hany gaçmaga göç ulagy? - diýip, uly gopgun turuzdy.

Nyýazberdi kerin bolşuny synlap oturan Öwezmyrat batyr özünde alara zadyň ýokdugy hakdaky ynanjyna imrinip, atyny ýadyndan çykarypdy.

GÜMANLY ÝAZGYT

Ýaňy garaňky gatlyşyp ugranda köwsarlaýan epgek şemal agşam azanyňy obanyň içine ýaýratdy. Şol üstünde oturan heniz sakgal-murty tabamadyk ýaş ýigit diň atyny jylawlap gelýän goja göýä bir gyssagly habar bilen çapar ugratmakçy ýaly görünýärdi. Atyň üstünde oturan heniz sakgal-murt tabamadyk ýaş ýigit gorkunç bir şum alyp gitmekçi ýaly dymyp, aty bilen özüniň maňlaýyndaky garaňky ýazgydy hakda oýlanýardy. At dünýäden perwaýsyz kellesini dik asmana tutup, uçganaklaýardy, häzir jylawy goýberilse, onuň laçyn ýaly ganat kakjagy gümansyzdy. Ýetmiş ýaşlar töweregindäki goja at bilen bile idenekleşip, ony howlynyň gapdalyndan uly ýola çenli jylawlap bardy. Olar şol ýerde aýak çekdiler. Goja uly howsala bilen:

— Meniň sargytlarymy unutmagyn. Ondan soňam gidişiňi öňüňden çykan ýolagçylara-da aňlatmagyn. Atyna ynangyn, gaçsaň gutularsyň, kowsaň ýetersiň. Ýeri gelende gaçaýmagam bir batyrlykdyr. Mundan beýläk maňlaýyňda näme bolsa görmeli bolduň. Bar, alla ýaryň - diýip, ýaş ýigidiň gulagyna ýene bir gezek sarkyrdy-da, jylawy goýberip, ony ýola saldy. Birdenem on-on baş ädim arany açan ýigidiň yzyndan:

— Perman! - diýip gygyrды. - Gitjek ugruňda suwy islän ýeriňde taparsyň, emma azygyňy ahmal etmegin - diýip tabşyrды.

Ýigit atynyň başyny çalaja çekdi-de, yzyna garady. Gojanyň sargydyňy diňläp, atyny sürüp öz ýoluna gitdi. Goja ol garaňkylyga garyşýança yzyndan seredip durdy-da, haýaljak ýöräp, howlusyna tarap gaýtdy. Bu wagtlar köne howlynyň içindäki sekiniň üstüne goýry saýasyny salýan gara ýaprak tuduň depesinden ýokary galyp ugran aý tylladan ýasalan jam ýaly lowurdaýardy.

* * *

Gurak gelen ýylyň her günü harasat bilen geçýärdi. Dyrnaklary gan öýen guşlaryň jakgyldysy bilen ýüzi küljeren ýapraklary solgun baglardaky jyzlanlaryň sesleri goşulyp, tukatlyk basan obanyň içinde ýaňlanýardy. Agşamlaryna dymyk hem petiş bolýardy. Gijeler çybyndyr peşeleriň iňňildisi ýatanokdy.

At gaçyrylmazyndan birnäçe gün öň şeýle dymyk gijeleriň birinde şu köne howludan göýä tümüň içinden çykýan ýaly bolup tukat aýdym sesi çala eşidilýärdi.

Öwezmyrat batyr ýetmiş ýaşlar töweregindäki iri süňk başly bir adamdy. Onuň köpüsi agaran gür sakgaly bilen daşy gabsalan tegelek ýüzündäki gasynlar, nähili-de bolsa gadym eýýamdan bäri baslygyp ýatan syrlardan habar berýärdi.

Öwezmyrat batyr bir kiçijik yşkyň yzyna düşüp, öz ýanyndan öz göwnüni awlap, ýüregindäki gussalaryň üstüni basmagy adat edinipdi. Ol bu agşamam öz ýanyndan süýji duýgulara imrinip, göwni birneme rahatlyk tapypdy. Gök çayyň başynda ýanbaşlap çalaja hiňlenmäge başlapdy.

Köne derwezeden girip gelen ýaş ýigit Öwezmyrat batyryň gamgyn hiňňildisine päsgel bermejek bolýan dek, sessiz-üýnsüz onuň gapdalyna geçip oturdy. Ol Öwezmyrat batyryň aýdymyna gulak asyp oturan ýaly görünse-de, onda nähilidir bir galagoplugyň, howsalaly tukatlygyň bardygy bildirýärdi. Öwezmyrat batyr hiňlenmesini birden kesdi-de:

— Perman, geldiňmi? - diýip, ýetginjege habar gatdy. Onuň ýüzüne ýiti-ýiti seretdi. Onuň kalbyndaky birahatlygy duýan dek sorag berdi. - Näme beýle tukat görünýäň?

Perman hemişe-de babasynyň ýanynda wagtyny dymyp geçirýärdi. Ol utanjaň, ýüzi salyk ýigitdi. Ýöne şonda-da Öwezmyrat batyr onda nähilidir bir üýtgeşikligiň bardygyny syzypdy. Perman bir salym dymyp oturandan soň:

— Bilmedim-dä, baba - diýip, gümürtik jogap berdi.

— O nähili “bilmedim”? Özünüň tukatlygyny bilmeýän ol niçiksi adam?

Öwezmyrat batyr Permanyň tukatlygynyň sebäbini öz ýanyndan çen etdi. “Deň-duşlarynyň biri bilen öýkeleşendir-de, sonuň üçin keýpi ýokdur” diýip oýlandy. Emma Perman babasynyň önünde onuň şu çaka çenli öz agzyndan eşitmedik, asyl eşiderin öýdüp gümanam etmedik jogabyny goýdy:

— Dogrudanam, baba, bilmedim. Bu gurakçylyk ýylyň-ýylyna gatlaşyp gidip otыр. Onuň azary hemme kişä deň diýseň, iň ýamany adamlaryň ala tutulmagy...

— O nähili ala tutulmagy?

— Görüp durşuň ýaly-da, baba. Ine, daýymyň ýekeje erkegini elinden aldylar. Nyýazberdi aganyňam ýekeje erkegini elinden aldylar. Onuň nähili zeyrenenini özüň gördüň-ä. Garaz, obamyzda garyp-gasaryň erkegi bolsa, birini goýman ýygnadylar. Malyň elinden zorlanyp alynsa, şondan başga saňa näme gerek...

Öwezmyrat batyr munuň gürrüniň yzyny eşitmäge howlukdy.

— Çilim otlal! - diýip, ojakda çay gaýnadyp oturan aýalyňa gygyrды-da, Permana ýüzlendi. - Ýagşy, sen näme etsem diýýärsiň?

— Adamlaryň öz malyna, öz zadyna erki ýetmese, näme edersiň? Şerigat diýersiň, şoňa meňzeş bir zat diýersiň-de, şona baglanyp gözüni garaldar oturarsyň-da. Başga etjek alajyň näme? Ýöne gynanjymy aýdýan, baba, elimden gelýän zat ýok.

Permanyň bu gürrüňine Öwezmyrat batyr geň galdy. Sebäbi ol henize çenli Permandan beýle söz eşitmändi. Şeýle-de bolsa ol “Perman daýysynyň erkeginiň alynmagyna gynanýandyr” diýip oýlandy-da:

— Munyň dogry-la, seniň şunuň üçin keýpiň ýokmy? - diýip, özüne uzadylan çilimi aldy, keserip ýatan ýerinden lokurdadyp-lokurdadyp bir sordy.Ýeke olam däl - diýip, Perman jogap berdi. - Men ony ýeke şu gün görmeli däl ahyry. Uruş başlalaly bári men ahy-nalanyň yzynyň kesilmeýändigini her gün gerýärin. Bu zatlar üçin tukatlanjak bolsaň, бүтін ömrüňi tukatlanyp geçiräýmeli.

— Başga näme eýsem?

— Erte ýa birigün atlaram aljakmyşlar, baba, ana meniň keýpimiň ýoklugy.

Atlaryň alynjagy gulagyna ilen badyna Öwezmyrat batyr hasyr-husur ýerinden turup, dik oturdy-da:

— Atymyzy aljaklar? - diýip, Permanyň ýüzüne çişerildi.- Aý ýog-a, beýle bir zat bolup bilmez.

Öwezmyrat batyr her gün arçynyň öýüne gelyän beýikleri bilýärdi. Bir baýar gelen gününüň ertesi hökman erkek, öý, bede ýa-da başga bir şoňa meňzeş zadyň alynýandygyny-da bilýärdi. Mundan başga-da her hili gorkunç “myş-myşlaryň” içinde gaýnaýardy. Şeýle-de bolsa ol öz ýanyndan: “Meniň howlymdan almaga zat tapmazlar” diýip, başyna deňäp oturan atyny alarlar diýen wehimi kellesine-de getirmän arkaýynsyraýardy. Perman:

— Hawa, baba, açyk şeýle. Aljaklar - diýip, aýdyň jogap berenden soň, ol çilimini ýene bir gezek sordy-da:

— Munyň akla gelmejek bir zat - diýdi. Çiliminiň tüssesini burugsadyp üfledi-de, dowam etdi. - Patyşaly döwletiň türkmeniň baş sany atyna zar bolmagy bu bir pisindiniň oturjak gürrüň däl ahwetin. Munyň gury “myş-myş”, şow-şowdur.

— Aý, baba, beýewwar alajyň ýok bolsa bilmedim, ýogsam indi “myş-myş” diýere orun galmandyr - diýip, Perman göwnüçökgün gürlledi. - Sebäbi şu gün bir “myş” gulagyňa ilse, ol hökman ertesi çyna çykýar. Onuň gürrüni ýok, baba, atlary ýygnap alýarlar.

Öwezmyrat batyr jan-jedel oňa garşy çykjak boldy:

— Iliň zadyny zorlap almak bolmaz ahyry. Hany onda ynsap? Aý, munyň bolmaýar...

Babasynyň öz ýüregine teselli berjek bolup azara galşyna Permanyň nebsi agyrdy.

— Sen ynsap diýýärsiň, baba - diýip, gamgyn gülümsiredi.

— Hawa, ynsap diýýärin...

— Bilmedim, baba, seniňem ynsap gözleýän ýeriňi - diýip, Perman başyny ýaýkady.

— Nämäni bilmediň?

— Baba, özge ýerde kyýamat goparsynlar, kişiniň öýünilini götersinler, sen tä öz ýakaňdan ebşitläp tutýançaýlar, “myş-myş” diýjek-de, gözüňi ýumup ýatjag-ow onda? Ertir seniňem ýakaňdan tutjaklar, baba, ýadyňdan çykarma. Ine men seniň görüp duran zadyňy ýadyňdan çykaryşyňa “bilmedim” diýýärin, baba...

Bu gürrüňler Öwezmyrat batyra üýtgeşik täsir etdi. Ol ýaňy şu ýylyň güýzünde Permany öylendirmegiň, toý tutmagyň pikirini edip göwün ýüwürdip otyrdy. Häzir bu daş degen ýaly kellede ol pikirlerden nam-nyşan hem galmady, bary uçup gitdi. Ol Permanyň soňky sözlerini diňläp otyrka, özi-de bilmän sakgalyny baş barmagy bilen üzňüksiz daraklaýardy. Soňra ara bir meýdan ümsümlik düşdi. Öwezmyrat batyr häzir бүтін dünýäni unudyp, kalbynda öz-özi bilen gürlleşýärdi. Öz-özüne sowal berýärdi, oňa jogap agtarýardy. “Sen, Öwezmyrat batyr, uzyn ömründe şunuň ýaly horlugy, zorlugy görüpmediň?

Ýok. Näme ýalan sözleýäň! Är ýaly boýnuňa al-da. Bir wagt Nurberdi han seniň goluňy zynjyrlap, kyrk perrajyň eline tabşyrdy. Kelläň kesilip, naýzaň başyna sanjyljak bolup durka, kimdi seniň janyňa ýetişen? Dogry, dogry... Hawa, Kany batyr bilen Gul ýeser serdar dagy janyma ýetişipdi. Ýagşy, indi nähili diýýärsiň? Indi näme, boş, erkin kakabaş adam, hemişeki basha-baslykdan gutuldykmykak diýýärin. Onda näme her ýyl öý salgydy alyp-alyp, öýüňi çillege dönderdiler? Iň ýamany-da haýyňa-waýyňa bakman, bar malyň bolan bu ýekeje atyňam erte-birigün aljak bolup durlar. Bu dünýäniň işi şeýle. Munuň üstesine öz öýünde arkaýyn gepläbem bilmeýärsiň. Bu näme boldugy?..”

Birdenem ol:

— Men ygtyýarsyz, tussag hökmünde bir gul, men bir gul, başga hiç zat däl - diýip, içki pikirini daşyna çykaranyňy duýman galdy. Kellesindäki pikiriniň önüni-yzyny çalyp, belli bir netije çykaryp bilmän, bulaşyp galdy. Bir salym dymyp oturandan soň, “ýer gaty bolsa öküz öküzden görer” diýenlerini edip, Permana käýinjiräp başlady. Sen hemişe düňderilip oturýarsyň. Nirede bir şunuň ýaly şum habar bolsa tapyp gelýärsiň-de, onam birden aýdyp goýberýärsiň. Öňem ýok, soňam. Mysalaň şunuň ýaly şum habar tapyp ýörerli...

— Baba, ili horlaýan men däl. Ony edýän ak patyşa, onuň baýarlary, arçynlar, hanlar. Sen bolsaň maňa käýinýärsiň. Bu iki arada mende nä günä bar ahyry - diýip, Permanyň ýüreginden syzdyryp aýdan sözleri Öwezmyrat batyra agyr täsir etdi. Ol indi öňki pikiriniň üstüne Permanyň hem göwnüne degendirin diýip oýlandy. Şondan soň ümsüm dymyp oturdy. Ara düşen ümsümlük esli wagta çekdi. Öwezmyrat batyr öňüne getirilen çäýnekleriň birini Permanyň öňüne süýşürüp, birini hem özi agdaryp içmäge başlady. Ol birden uludan demini aldy-da:

— Eýsem, onda sen muny hak gözünden eşidipsiň-dä? Asyl sen muny nireden eşitdiň? - diýip, mylaýymlyk bilen sorady, öz ýanyndan Permanyň göwnüne degendirin diýip ynanany üçin, onuň ynjan göwnüni almak üçin gülümsiredi.

— Hawa, hak gözünden - diýende, Permanda azajyk ýaýdniç duýlan ýaly boldy. Ol çäýneginiň gapagyny şakyrdatdy-da, has ynamly dowam etdi. - Hawa, hawa, edil hak gözünden eşitdim. Seýitmyrat beg bilen Hal molla arçynyň öýünde otyrka, şolaryň agzyndan çykan gürrüň, Gurbanmyrat arçynyň mürzesi ýokardan gelen buýrugy okap beripdir.

— Onda bu gürrüňler Seýitmyrat beg, Hal molla, Gurbanmyrat arçyn üçüsiniň arasynda bolan gürrüň-dä? - diýip, Öwezmyrat batyr takykklamakçy boldy.

— Ýeke üçüsem däl, arçynyň eminleriniňem hemmesi bar eken. Onsoňam... - diýip, Perman sagynyp galdy. Gürrüňiniň yzynda aýtjak zadyna dili aýlanmady. Onuň ýüregini çişiren esasy zat hem şoldy. Özüniň jikme-jik eşiden bu habaryny babasyna aýtmak kyn düşdi.

Onuň bir zat sebäpli sözüne dyngy berenini aňan Öwezmyrat batyr yzyny eşitmäge howlukdy.

— Ýeri, “onsoňam”... Soňy näme bolupdyr? - diýip, Permany gyssady. Perman eşiden zadyny bolşy-bolşy ýaly gürrüň bermäge başlady:

— Soň Seyitmyrat beg: “atlaryň tohumyny tüketmezlik gerek” diýipdir. Biziň atymyzy, Sähediň atyny, ýene-de şular ýaly atly atlary baýarlar ýygnap alandan soň, pul güýji bilen olardan diläp almagy maslahat edipdirler. Biziň atymyzyň hyrydary köpelipdir. Bir ýerden Seyitmyrat beg, ýene bir ýerden Hal molla “ol ata menden başga adam eýe bolup bilmez” diýenmiş... Ine, baba, şeýle gürrüňlerem bolupdyr - diýip, Perman soňky jümlesini aýratyn nygtap aýtdy.

— Meniň-ä aňym çatýan dälidir. Biziň gapymyzda duran atymyza olar nähili eýe çykyp bilerler - diýip, Öwezmyrat batyr oýa batdy. “Atym gidäýse, atylýan toplaryň arasynda titrär, ýüregi ýarylar. Birden ok deger” diýip pikir etdi. Atyny

söweş meýdanynda gana bulaşyp ýatan halda göz öňüne getirdi. Ýöne Permanyň sözleri ony bu pikirlerden sogrup aldy:

— Olaryň eýe çykması gaty aňsat, baba. Ýöne oňa kim eýe çykjak, häzir şo belli däl. Baýarlar atlary ýygnap öz ýanlaryna geçirenlerinden soň, tohum at bahanasy bilen ony Seýntmyrat beg satyn aljakmy ýa-da Hal molla.

— Asyl ol ata göz gyzdyrýan köp-ow! - Öwezmyrat batyryň gany depesine urdy. - Puluň arkasyndan satyn aljaklar diýsene. Ýeri onsoň ol puly kime berjekmişler?

— Elbetde, baýarlara bererler.

— Hany eýesine näme?

— Eýesine hiç zat. Onuň azaby garnyňa. Eýesinden baýarlar mugt alyp, pula-da satarlar. Olaryň edähedi şol ahyry, baba.

— Ine saňa gerek bolsa sütem. Iki arada eýesi boş galybermeli diýsene. - Öwezmyrat batyr gyzyp başlady. - Atym elimden çykyp, onuň üstüne Hal molla, Seýitmyrat beg ýalylar münmekçi bolan sagadynda atymyň kellesini gylyç bilen çaparyn. Onuň üstüne müneniňem kellesi şol sagatda aýrylar. - Ol hamala Hal molla, Seýitmyrat batyr garşysynda duran ýaly haýbat atdy. - Muny eder-etmez diýip şübhelenmäň. Hökman atyňam, siziňem başyňyzy alaryn, pisler. Men indi bir sanaç un iýipdirin, näme bolanda näme... - Soňra ol öz ýanyndan ýuwaşja hümrüdedi. -

Sen Hal molla maňa öňem edibileniňi edensiň. Dişiňde et galandyр seniň...

Şundan soň ol dymdy. Permana-da habar gatman ümsüm oturdy. Ýöne şondan soň ol atynyň ýanyна gatnamasyny köpeltdi. Perman ýerine girip ýatandan soňam, babasynyň atyň ýanyна üç-dört gezek aýlanyp gaýdanyny gördi. Babasy özbaşына nämedir bir zatlar diýip hüňürdäp ýördi.

Perman daňa golaý basyrganyp oýandy. Şol wagт hem babasynyň bir zatlar hüňürdäp, atynyň ýanyndan gelýändigini gerdi. Ol: “Men näme üçin bir şum habar getirip, garry babamy ynjytdym? Bu gije onuň gözlerine çiş kakyldy” diýip, öz-özüne igendi. Pikirlenip ýatyşына ýene ymyzgandy.

Perman ertesi ir bilen başыны galdыranda, çay demlenerine garaşыp, ojagyň başында , çilimini çekip, gala-gop bir ýagdaýда oturan babasына gözi düşdi. Babasy çilim түssesini burugsadyp:

— Hal molla ýaly, Seýitmyrat beg ýaly adamlaryň ömür boýы ili çürkäp, jowrandыryp gelýänini görүp-görүp gelýärsiň. Ýöne olardan näme tama edersiň, eý, nadan! - diýip, öz-özüne käýinýärdi. - Olar özleri üçin desga gurýar. Saňa bolsa emgek göz bilen gaşыň arasyнда garaşыp ýатыр. Hany, sen ony pähim etmän näme gördüň? Gara batыр pahыр аýdardy: “Serdar

bolmak diýlen zadyň özi duşmanyň saňa erjeşmek niýetini heniz göwnüne getirmänkä aňmakdyr” - diýerdi. “Bardy-geldi seniň ýoluň güri tokaýyň üstünden düşäýse, öňüňde bir ýolbars ýa-da başga bir gorkunç haýwan oturan bolsa, sen ony ondan ozal görmelisiň. Ol ilki göräýse, peýläp, çemini tapyp seni arar, seniň habarsyzlygyň üçin köp begener” - diýerdi. “Adamlaram şonuň ýaly, ondanam gorkulydyr. Şu gün kimdir biri bilen ýürekdeş dost bolsaň, şu günki dostlugyň, ýene ýedi ýyldan puja çykyp, saňa ol dostuň zeper ýetirjek bolsa, şonam ýedi ýyl öňünden aňla-da, wagty gelende ondan oýurgap geçmegi oňar” - diýerdi. “İne, şu şertleri oňarmasaň, seniň serdarlyk bilen işiň ýok, serdarlygyňam seniň bilen işi ýok” - diýip, pahyr bu gürrüňini her oturyşanymyzda gaýtalardy. Biz bolsak gözünü aýagymyzyň astyndan aýyrman ýören duşmanymyzam tanamzok. Biz näme Hal mollanyň gurup goýan demir gapanyňa ony tanaman düşdükmi? Tanap aňry ýanyňa geçýärdik. Molla halkynyň baş gyrana dinini-imanyny satýanyny bilemzokmydyk? Bilýädik. Ondan gowy zada-da garaşamzokdyk. Wah, arman, şol gezek biziň kellämiz küşde gyzdy. Tärimiň başynda duran ýarag el ýeterden uzakda boldy. Ýogsam, daşymyza aýlanan soldat ýüz bolman, müňem bolsa paýhyn ederdim. Çykyp daga ýarmaşardym. Aý, owarram, men tutulanyma-da gynanamok, Sibire sürgün edilenime-de, ýöne

Dykma serdaryň eline düşenim üçin ömür ahmyr çekip giderin... Ýeri, bu günki günün ondan gowumy diýsene? - diýip, Öwezmyrat batyr barha ot aldy. - Indi Dykma serdarçada ýok adamlar ilin ganyny sorýar. Onuň ýaryça bolmadyk Seyitmyrat beg bilen Hal molla ýalyly bizi edil urşun yzynda galan ýesir ýaly edip çöpleýär, edenini edýär...”

Ol sesini kesdi-de, ýatakda duran atyna gözünü dikip, ýene gamgyn oýa batdy. Onuň ýer bilen gögün arasynda gözünü dikip oturan maly şu atydy. “Malym - başym” diýip, ol bu atyny öz başyna deňäp ýördi. Ony başga adama ynanman, özi münüp, özi seýisleýärdi. Kāwagtlar Permany mündürüp şowre çykarmakçy bolanda hem nirä barmaly, nireden gaýtmany, at niredede sagynar, niredede tezeklär - baryny sanaşdyryp sakyrda, gaýta özi şowre gidenden beter ýadardy.

Perman bu gapydan geleli bari babasynyň bu häsiýetlerini pugta öwrenipdi. Perman babasynyň gürrün edip berýän köne hekaýalaryny gyzykly bolany üçin ýarym-ýalta diňlärdi. Emma ol gürrünler muňa beýle bir täsir etmezdi, kalbyny gozgap durmazdy. Ýöne bu gezek özi sebäpli babasynyň şeýle howsalaly ýagdaýa düşmegi, onuň ýüreginden çykaryp aýdan sözleri Permana üýtgeşik täsir etdi, onuň kellesinde pikir üstüne pikir döretti. Ol ýatan yerinden dik oturdy-da, gamly gözlerini bir nokada dikdi.

Öwezmyrat batyr çaýyny içip ýerinden turdy.

— Almany göge at, ýere düşýänça ýa pelek - diýip, öz başyna gepläp, hemişeki oturyşýan gürrüňçilik ýerlerine baka çykyp gitdi.

* * *

Öwezmyrat batyr bu gün ertirden bäri ondan çykyp, oňa girip, obanyň hemme gürrüňçiligini elek etdi. Hiç haýsynda-da ornaşyp arkaýyn oturyp bilmedi. Aýagynyň aşagyna gor dökülen ýaly zowzuldady. Ahyry ol ýakyn ýerde bolan otly duralgasynyň bazaryna gitdi. Bazaryň agyr mähellesiniň tamam ýüzleri çaňjaryp, köpüsiniň ýüzüni demrew basypdyr, tebsirän dodaklary kepäpdir.

Öwezmyrat batyr bazaryň boýuny syrýp barýarka, özüniň uly magazininde gözüne äýnek dakynyp, gazet okap oturan Seýitmyrat begi gördi. Onuň ogly Begli molla özüniň söwdasy bilen gara başyna gaýdy. Mundan aňryk geçip ugran ýerinde öz magazininde özi ýalylary daşyna üýşürüp, lah-lah gülüp oturan Hal molla gözi düşdi. Öwezmyrat batyr olary gören badyna Permanyň gijeki aýdan gürrüňleri ýadyna düşdi. Atynyň “alynjakmyş” derdi has güýçlenip, gahary geldi, ýöne içine salyp, aňryk geçip gitdi. Dürli desgalar bilen bezelen

çaýhanalary birin-birin aýlanyp çykdy. Zamanasynda “täze çykan zat” diýlip, yşk edilip diňlenýän “maşyn bagşynyň” owazy çaýhanany göçürere getirýärdi, ýöne onuň sesi Öwezmyrat batyryň gulagyna-da ilmeýärdi.

Ol ahyry bir çaýhanada özüne oturyşmaga gürründeş tapyp, bir çäynek çay içdi. Adamlaryň her haýsynyň öz zeýrençli gürrüňleri bilen mübtela boluşlary ýaly, Nyýazberdi ker hem bu çaýhananyň bir burçunda gopgun edýärdi. Ol urşuň turanyny gapysyndaky ýekeje erkegi alnandan soň bilip galypdyr. Daşyndakylaryň: “Nyýazberdi aga, urşuň başlananyňa bir ýyla ýakyn boldy” diýip gygyrýandyklaryny hem eşitmän, öz ugruna:

— Uruş turupdyr, kyýamat gopupdyr. Indi daga gaçarysmy, guma gaçarysmy? - diýip gowur edýärdi. Iki sözünüň arasynda hem: - Ýekeje erkegimem aldylar - diýip zeýrenýärdi.

Çaýhananyň içi şuna meňzeş zeýrençli gowur bilen güwläp durdy.

Umytly hoş habardan başga nähili zeýrenç diýseň üsti-üstüne gatlaşyp, Öwezmyrat batyryň gulagy kamata geldi. Onuň gürründeş bolana adamlarynyň hemmesi hem: “Alynjakmyş sesi ýaýran bolsa, ol hökman çyn bolar” diýip tassykladylar.

Öwezmyrat batyr hiç hili umytly habar gulagyna degmân, öýlân howlusyna gaýdyp geldi. Ol bazarda gezip ýörkä hem, çayhanada adamlar bilen gürründeş bolanda hem, öýlân yzyna gaýdyp gelýärkä hem atyny öz elinde alyp galmak üçin gaty köp pikir etdi, ýüreginde köp zatlary öwrüp-çöwrüp, özüni köp ugurlara urup gördi. Ol häzir gapysyndaky sekiniň üstünde böwrüni diňläp otyrka hem şol hakda pikir edýärdi. Onuň kellesine gelmeýän pikir ýokdy. Her ýollara ýüz urup çykýardy. “Gurbanmyrat arçyna ýüz tutsam, oňa elimde baryny bersem, bu niçiksi bolar? Ýok, olam boljak zat däl. Ol teti sakgalam başgalaryň elindäki maýmyndyr. Ol öz başyna bir iş edip bilýän adam däl. Oňa bersem hökman beýleki kethudalary hem doýurmaly bolaryn. Ýogsam biri alar, beýlekilerem etjegini eder. Şeýdip atyňam gider, zadyňam. Olaryň hemmesini doýurmak üçin bolsa mende zat ýok...”

Ol pikirini şu ýere ýetirip sagyndy. Şol wagt hem howlynyň ýeňsesindäki bagyň içinden Permanyň:

Men bir okdum dagdan daşa atyldym,

Pelek bilen humar oýnap utuldym.

diýip, aýdym aýdýan sesi eşidildi. Öwezmyrat batyr birden:

— Perman! - diýip gygyrdy. Perman “haw!” diýip jogap berse-de, Öwezmyrat batyr sesini çykarman, ýene öz pikirine mübtela boldy. Sekiniň üstünde ornaşykly oturdy. Perman çalt

gelip, babasynyň ýanynda onuň buýrugyna garaşyp saňalyp durdy. Öwezmyrat batyr:

— Men kelledäki dagynyk pikiri bir ýere çugdamlamak üçin seni kömege çagyrdym - diýip, agtygynyň ýüzüne garady. Soňra bilindäki temmäki haltasyny eline alyp, çiliminiň başyny ýere kakýşdyrды-da, temmäki salmaga durdy. Öwezmyrat batyr, näme üçindir, sözleriniň arasyny kesip, pikire gidýärdi, gaty haýal gepleýärdi. Perman bolsa: “Haçan babam näme aýdarka?” diýip, onuň agzyna aňkarylyp durdy. Öwezmyrat batyr çiliminiň başyna ojakdan ot alyp goýdy. Gaýdyp ýene ýerinde ornaşyp oturdy. Çilimini sordy-da:

— Eger bir amatly alaç tapmasak, at elden gitjek. Bir ýol tapmak gerek - diýdi.

— Hawa, näme-de bolsa, bir alaç tapmak gerek - diýip, Perman geçip babasynyň ýanynda oturdy. Ol babasy bir ugur tapandyr öýtdi. Onuň näme diýjegini eşitmäge gyssandy. Emma Öwezmyrat batyr gyssanmady. Şol arada magazinde göçgünli söwda bilen başagaý bolup duran Begli mollanyň keşbi göz önüne geldi. Birdenem Permanyň garaşmadyk sowalyny berdi:

— Sen Seýitmyrat begiň ogly Begli molla bilen nähili tanşyp, nähili dost bolduň? Asyl sen onuň nämesini gowy gördüň?

Perman bu garaşylmadyk sowala aňk-taňk boldy. “Babam bu orunsyz sowaly näme üçin berýärkä?” diýip oýlandy.

— Menmi? - diýip sagyndy.

— Dagy kim bolsun? Meniň-ä Seýitmyrat begiň ogly bilen köprüde galtaşan ýerim ýok. Onsoň sen bolarsyň-da!..

Babasynyň bu sözlerinden soň Perman çynlakaý oýa batdy, nähili jogap berjekdigi hakda pikirlendi. Bir wagtdaky wakalary babasynyň bilýäninden, ony jikme-jik eşidenliginden Permanyň habary ýokdy.

— Men onuň bilen dost bolup bile-de gezemek, syr hem alşyp ýöremek - diýip, Perman her sözünü oýlanyp-oýlanyp gürlämäge başlady. Begli molla hakda gowy bir zat aýdyp bilme-de, ol hakda erbet gürrüň etmegi hem özüne uslyp bilmedi. - Ýöne men onuň bir ýerini halaýan - diýip, ýene sözüne dyngy berdi.

— Nämesini halaýaň? - diýip, Öwezmyrat batyr onuň geplärine garaşdy.

— Ol gepçilik edenok. Bir ýerde bolan gürrüňi baryp gürrüňi edilen adama aýdyp, onuň ýüregini çişirmeýär. Men ony şu häsiýeti üçin gowy görýän.

Perman bu gürrüňleri öz ýüreginde hiç hili garalyk bolmansoň aýdyp durdy. Ýogsa ol Begli mollanyň häsiýetini düýbünden bilmeýärdi. Begli molla Permanyň aýdyşy ýaly

bolman, gaýta бүтинleý onuň tersinedi. Şonuň üçinem Öwezmyrat batyr Permanyň häzir Begli molla hakda aýdyp duran zadynyň onuň hut özüne degişli häsiýetdigini bildi. Sebäbi ol Permanyň häsiýetini özüçe öwrenipdi. Onsoň ol Permanyň ýüzüne çişerildi-de:

— Sen onuň gürrünihi hiç ýere çykaraňokmy ýa-da ol senin gürrünihi? - diýip sorady. Öz ýanyndan bolsa: “sen Begli mollanyň kimdigini bileňok-da, onda atasynyňkydanam on esse beter bet häsiýetler bolmaly” diýip oýlandy.

— Ol... - diýip, Perman dymdy.

— Pä-heý, oňardyň-ow! - diýip, Öwezmyrat batyr agtygynyň sözüne güldi. - Sende näme gizlin gürrüň bolup biljek? - diýip, ýene onuň ýüzüne çişerildi. Perman öz ýanyndan: “Iki ýyl mundan oň bolup geçen gürrüňlerden babamyň habary ýokdur, eger habary bar bolsa, eýýäm menden sorardy” diýip pikir etdi.

— Azu-köp bolýar, bolman durmaýar - diýip, öňki sözünüň üstünde durdy. Näme üçindir, Öwezmyrat batyryň gahary gelip, gyzyp başlady:

— Men näme dünýä düşünmeýändir diýýärmiň? Menem boljagyny bilýän, bolar ol... Emma ýaşajyk çagalaryň özi ýalylylar bilen sene-mene edişip tutluşandan soň, olaryň özlerine jan pena gözläp, demir galasy bolan ata-enesiniň ýanyna gaçyp

atmagy arzuw edişi ýaly, on dört ýaşy dolduran bir ýaş ýigidiňem özüne laýykly bir arzuwy bolýar. Ýöne çagaly gürrüňleriň kime geregi bar? Haýsy meýlisde şuny gürrüň ederler öýdýäň? Sende eýsem çaganyň arzuwy bolan ata-ene däl, şol wagt degerli hossaram bolmandy.

Perman babasynyň öz başyndan geçiren agyr günlerinden, her hili wakalaryndan habarlydygyny aňdy hem ýüzi gyzardy.

— Hawa, baba, gatylykda önüp, gatylykda ösdüm - diýdi.

— Ýagşy, takyr ýerden nähili gürrüň öndürüp bolar öýdýärsiň? - diýip, Öwezmyrat batyr sözüne dyngy berdi. Permandan jogap bolmansoň, ýeňe özi dowam etdi. Emma il takyr ýerdenem gep döretdi. Ýumruk ýalylygyňdan seni ogry etdiler, başga her hili myjabatlar ýapdylar. Dilden dile düşüp, ilini içinde dolduň, ahyrynda ýaş başyndan kowlup, köçä taşlandyň. Barara gapyňam galmady. Seniň şeýle güne düşmegiň düýp sebäbi Begli mollanyň atasy Seýitmyrat beg hem şoňa meňzeşler dälmedi? Olara näme bolar öýdýäň. Ana, bir wagtlar Begli mollany hem medreseden kowan boldular. Kowanlarynda oňa näme edip bildiler? Soň ol atasy Seýitmyrat begiň dükanynda söwda etmäge başlady. Oňa näme, onuň döwletli atasy bar. Emma köçede hossarsyz galan sendiň.

— Özüm nähili bolsamam, bu zatlara akylym ýetýärdi, baba. Özümi bilip başlanymdan beýläk her günüm, her sagadym maňa sapak çykaryp berýärdi.

— Onda näme Begli molla diýýärsiň? - diýip, Öwezmyrat batyr gaharly aýtdy.

Babasynyň iki ýyldan bäri ýadyna salman, bu gün näme üçin şeýle gürrüň edýändigine Perman nähili düşünjegini bilmedi. Bir salym dymyp, ümsüm oturdy. Göwnüne geňeşdi-de, şu wagta çenli öz ýüreginden çykarman ýeren kinesini ýeri gelende çykarmaly boldy.

— Baba, heniz men dünýä inmänkäm, ejemiň eden bir günäsi üçin seniň menem ejem bilen bile ýigrenip ýörüşüň ýaly, bu-da şoňa meňzeş bir gepdir-dä, aýdyp goýberdim. Adamyny ýamanlap oturmak islemedim - diýdi.

— Ýok, ýok, men seni haçan ýigrendim?! - diýip, Öwezmyrat batyr ýüzüni aşak salybrak hümrüdedi. - Ýürekden ýigrenmeýärdim ahyry. Men seni ol ýerden eýýäm ýygnamakçydym. Seniň nähili görjegini bilmeýärdim. Emma ejeň gürrüňini goý, ol günäniň üstüne günä gatlaşdyrdy. Men tä ölinçäm onuň ýüzüni görjek däl, işigimdenem getirjek däl. - Birden ol äheňini üýtgetdi. - Bu gürrüňleri goýaly-la. Bularyň geregem ýok... Hany bir alaç tapjak bolaly. Heý, bir alaç bolmazmy?

Ol dyndy. Permannyň geçmiş taryhyny hiç wagt ýadyna salmak islemän ýören halyna, Begli mollanyň gürrüňini gozgap, onuň üstünden duýdansyz baryp düşenine puşman etdi. Ýöne ol ýene aty hakdaky pikire dolanyp geldi. Ol pikire çümüp oturyşyna kellesini gaşaşdyrdy, sakgalyny sypalaşdyrdy. Birden ol:

— Galan ýeke bir ugur bar, ondan başgasy tamam gömülipdir - diýip öz başyna hüňürdedi. - Olam aňsat däl - diýip, dogrudanam, geçip bolmajak bir kynçylyga maňlaýyny diräp, çykgynsyz ýagdaýda galan dek sakgalyny üznüksiz sypalaşdyrdy. Perman uludan demini aldy:

— Ahyry bir gaçybatalga baram bolsa ýagşy. Men töwerek-daş gömülip galaýdymyka öýdüpdirin.

— Ýok, bar... Bar welin, onuňam emmasy bar.

— Emmasy näme?

— Ol ugur juda garaňky hem gorkuly ýer. On ýyl mundan öň bolan bolsady, men onda toýa giden ýaly görerdim. Indi dyzlarda ysgyn galmandyr. Bütün süňňüm lagsapdyr. Ol bir wagt toýa gidenden enaýy görmeýän uzak ýollarym indi menden gutulypdyr - Öwezmyrat batyr dyzlaryna ellerini urdy. - Indi ýollar gutuldy menden...

Perman babasynyň bir çykalga tapandygyny, ýöne özüni ýaşrak görüp, bu işi özüne tabşyrmaga ikerjiňlenýändigini aňdy. Ol oturyşyny bir az düzetti-de:

— Ahyry şol gaçybatalga barýan bir ýol bar gerek özi - diýdi.

Öwezmyrat batyr onuň bu sözünden özüçe many çykaryp, arkalanan ýaly boldy.

— Wah, bar-la. Ýöne ol gorkuly, hatarly uzak ýoldur.

— Şol ýolda gezýänlerem adamlar gerek?

— Hawa-la, özümiziň tel-tagt eden ýerimiz.

— Adam gezen ýerinde adam gezer. Onuň ýaly bolsa men ol ýola şaýymy tutaýyn, baba.

— Permanyň bu sözlerinden soň Öwezmyrat batyr has hem gurplandy. Onuň ýüzünde söýünç alamlary mese-mälim bolup, umyt yşygy ýaldyrap gitdi.

— Biraz ätiýaç edýärdim - diýip, ol ýaýdançly gürlledi. - Dünýäde ýekeje neslim sen. Senem ýaş. At bilen senem gözümiň öňünden gitseň... Ýogsa barjak ýerleriň seni öz çagalaryndan eziz görüp saklajakdyklaryny bilýän.

— Baba! - Perman aýgytly gürlledi. - Sen ätiýaç etme. Haýal etmän, meniň şaýymy tut-da, ýola sal.

Öwezmyrat batyr ýene dymdy. “Ýeri, yzy näme bolar?” diýip, öz ýanyndan oýlandy. Ahyry ýüregini bire baglady.

— Bolýar, sen ýola düş. Soňunam görübereris - diýip, Permana nähili gitmelidigini düşündirip başlady. Şu obadan çykyp, Permanyň tä ahyrky barjak ýerine çenli sapak çykaryp berdi. Ilki pylan oba bararsyň, soň pylan oba bararsyň, soň ýene pylan oba bararsyň diýip, onuň ýolundaky obalary atmat sanaşdyrýar. Olara nähili barmalydygyny öwredýär. Ýoluň çatryk hem tirsek ýerlerine çenli, hatda daglaryň içinde belliräk daşlaryň nirede hem nähili ýatandygyna çenli salgy berýär. Daglaryň uçutlarynyň nirededigine, ondan soň ýoluň nirä sowulýandygyna, daglara nähili münüp, nähili düşmelidigine çenli düşündirýär. Onuň bu zatlary edil öz eli bilen goýan ýaly edip gürrüň berşine Perman geň galýardy. Haýsy oba sowulmalydygyny, haýsy tarapyndan girip, kimiň öýüni soramalydygyny, myhman boljak öýüniň eýesine näme aýtmalydygyny birin-birin düşündirdi.

— Olar saňa hezzet ederler, soňam ýola salyp goýbererler - diýdi. Pylan oba hergiz-hergiz baraýmagyn diýip, birnäçe obanyň daşyndan böwür berip geçmegi Permana aýratyn tabşyrdy. Ol her bir jümlesiniň ahyrynda hem: “Düşdünmi?” diýip soraýardy. Onuň aýdanlaryny üns bilen diňläp duran Perman “hä” , “hüm” diýip, gysgajyk jogap gaýtarýardy.

Garaňky düşdi, il ýatyp it uklady. Öwezmyrat batyr henizem Permana ýol salgy bermegini dowam edýärdi.

Ýüregini bire baglan Öwezmyrat serdar Permany ýola salmaga taýýarlanyp başlady. Birigün agşama çenli iki günüň içinde aty uzak ýol müngüsine galyp eder ýaly gyssagly seýislemegiň ugruna çykdy. Perman bilen onuň garry mamasyna bolsa ojuk-bujuk ýol esbaplaryny ýygnap ýol şaýyny tutmagy tabşyrdy.

Perman ýol şaýyny tutup ýörkä:

— Baba, bir hatjagaz bolaýsa, baran ýerimde gowurak tanalardym. Bir molla. hatjagaz ýazdyraýsak nähili bolarka? - diýip, Öwezmyrat batyra geňeş saldy.

— Ol näme üçin? Hat nämä gerek? Seniň gidişiňi ikimizden başga adam bilmeli däl ahyry - diýip, Öwezmyrat batyr çilimiň başyna temmäki salyp, ojagyň başynda çommalyp oturdy. Çilimini sordy-da, atyna baka elini uzadyp dowam etdi. - Şu ahunlaryň hüjresinden çykyp, takwasyrap ýören birnäçe molladan şu at häsiýetli hem akylydyr. Asyl men molla halkyny ýaman ýigrenýän özüm... Näme bulam-bujarlyk çyksa, şolardan çykýar. Olaryň hatam başyny iýsin, petegem. Sen minneti şu atdan çek. Sen onuň üstünde oturmagy oňarsaň, ol Maryda-da, ýomut-gökleňde-de islän adamyňy saňa tapyp berer. Ine, saňa şu at hem hat, hem petek.

Permanyň ýola düşmeli agşamy gelip ýetdi. Mamagül eje atyň keçesiniň giden ýerlerini abat edipdir. Külçe bişirip,

horjunyň bir gözünü doldurypdyr. Ýene bir gözüne tüňçe, käse, çay hem başga ýolda gerek zatlary salyşdyrýpdyr. Öwezmyrat batyr aty seýisläpdir.

Öwezmyrat batyr, Mamagül eje, Perman üçüsi aýak üstündedi. Perman atlanmazyndan oň babasynyň buýrugy bilen onuň könedan galan ýapynjasyny hem at keçesiniň üstünden bökderip ganjygany dartdyryp çekdi. Öwezmyrat batyr işikdäki köne tamda köp wagtdan bäri asylgy duran gylyjyny alyp, gapa çykdy hem onuň tygyny ýarysyna çenli gynýndan çykaryp seretdi. Ýagly duran gylyja aýyň ýagtysy düşende lowurdap gitdi. Ol gylyjy gynýna dykdy-da:

— Bu gylyç tüýs jöwheriň baryp ýatanydyr. Muny gerek ýeri gelende işledersiň - diýip, Permanyň biline dakdy. - Sen allany çagyr-da, ýola düş. Yzynda menem maňlaýymdakyny görerin. Meniň köpüm geçip, azym galypdyr. Iň ýaman etseler, Aşgabada elterler, öýe salyp, tussag ederler, gaýta bir döwüm çöregi özleri bermeli bolarlar. Ýogsa-da şu gün geçirip ýörşümüzem şondan gowdy däl.

Öwezmyrat batyr Permany ata mündürdi-de, özi jylawlap, howludan alyp çykdy. Garryja mamasy ýagşy dileg bilen Permany ugradyp, sekiniň erňeginde saýyl bolup galdy.

GYRGUŞ

At bilen Permany ýola salandan soň, ol gije Öwezmyrat batyryň gözüne uky gelmedi. Ýorganyna girdi, çykdy, karar tapmady. Ýüregine daş baglap gözünü berk ýumdy, ýene uky gelmedi. Gaýta ukynyň deregine Perman bilen at geldi. Soňra dürli suratlar onuň gözünüň önünden hatar gurap geçip başlady. Seyitmyrat beg, Hal molla, atlara seredýän dogtorlar çinlerini ýalpyldadyşyp, atyň töwereginde gaýmalaşyp ýörler.

Öwezmyrat batyr gözünü ýalpa açdy-da, ýorgandan çykdy, daşarlara aýlandy, Permanyň giden ugruna baka seretdi. Daşarda esli güýmenenden soň, ýene dolanyp içerik girdi. Ol bir içerik girip, bir daşaryk çykyp, iki ýana gatnap ýörüşüne öz başyna nämedir bir zatlar hüňürdeýärdi. Hal mollanyň, Seyitmyrat begiň atlaryny tutup, sögünýärdi.

Ol uzakly gije iki ýana zowzuldap, halys boldy. Daňa golaý çala ymyzgandy. Jahan mazaly ýagtylyp, günün gyrasy görünmäge az galypdy. Ol yňranjyrap, gygyryp, gorkunç basyrgandy. Bu wagtlar Mamagül eje täret gylp, namaza durjak bolup durdy.

— Batyr, batyr! - diýip, ol Öwezmyrat batyry yralady. Öwezmyrat batyr “häh!” diýip, yerinden galdy, dik oturdy.

Dikelenden soňam onuň gysymlary berk ýumulgydy, aňk-taňk bolup otyrdy.

— Batyr, basyrgandyň - diýip, Mamagül eje öňki sözünüň üstüne goşdy-da, ertir namazyna durdy.

Dogrudanam, Öwezmyrat batyr gorkunç düýşürgedi. Ýöne ol düýş tötänden dörän bir zat bolman, onuň gündizki küýünden geçen zatlar gije düýşüne giripdi. Onuň gören düýşi ýüregindäki küýi-köçesi, aňyňdaky pikir-hyýalydy...

German urşy turmazyndan öň, şu töwerekdäki obalaryň birinde köp myhmanly, uly toý bolupdy. Şol toýda Öwezmyrat batyryň Gyrguşy bilen Hal mollanyň aty pelleden ikiçäk goýberildi. Bu iki at ýyndamlykda töweregi baglan atlar diýlip hasap edilýärdi.

Atlaryň gaýdan pellesi gaty daşdy. Pelleden ugrajak bolup duran atlar çala çiş gara bolup görünýärdi. Toýuň agyr mähellesiniň gözi atlara baka dikilipdi.

Hal molla bolsa bu wagtlar näme edip, näme goýýanyny bilenokdy. Toýhananyň bir tarapynda ýygy-ýygydan buşukmaga oturýardy. Şol wagt utanç-haýa diýlen zat bu adamdan bütinleý görterilipdi. Onuň huşunyň göçüp gidendigini öňki giden hassa ýaly açanyňy-ýapanyny bilmän, uçguryny elinde saklan, tiz-tizden meýdana oturyp-turşy hem tassyklaýardy.

Ahyry atlar pellehanadan gaýtdy. Ýolda olar biri-birinden öňe geçýärdi. Çapyksuwarlaryň gamçysy mährewsiz inip-çykýardy. Atlar edil ok ýaly süýnýärdi. Toý märekese bolsa edil bir möwç urýan deňiz ýaly iki ýana tolkunýardy. Hal molla uçgury elinde toýhananyň önünde iki ýana ýorgalaýardy.

Atlaryň kä biri öňe geçýärdi, kä beýlekisi. Şol barmana ikisi doga bagyny deňläbem esli wagtlap gitdi. Märekäniň üstüne suw sepilen dek dym-dyrslyk ara düşdi. Birdenem kimdir biri:

— Gyrguş öňe geçdi! - diýip gygyrdy. Şol sesiň yzy bilen şowhun başlandy, zenzele göge göterildi.

Şol wagt atlar ses ýetime gelipdi. Gyrguşuň maňlaýynyň sekili ýaňy guşluk galyp başlan günün aşagynda kümüş ýaly ýalдыраýardy. Mähelle güw berýärdi:

— Gyrguş ozdy!

— Gyrguş öňde!

— Haý, Gyrguş jan, haýdaweri!

Gyrguş bu gykylyga has-da göterildi. Okýylan ýaly owsunyp, ýoly demine dartyp başlady. Öwezmyrat batyr elindäki köneje attorbasyny başaşak tutup duranyny, onuň içindäki bir goşawuçjyk iýmiň zat galman dökülendigini aňanokdy. Onuň iki gözi ýyldyrym ýaly bolup süýnüp gelýän atdady, megerem, atyňam gözi häzir eýesindedir...

Gyrguş ara taýak basdyrym meýdan salyp, toýhananyň duşundan süýnüp geçdi. Agyr märekäniň gykylygy öňküden iki beter göge göterildi. Öwezmyrat batyryň poslurak sary telpegi gykylyk bilen bile asmana galyp, gökde gaýýardy.

— Öwezmyrat batyr, gözün aýdyň-haw! - diýen sesleriň yzy üzülenokdy. Öwezmyrat batyryň telpek bilenem işi ýokdy, märekäniň gykylygy hem gulagyna ilenokdy. Ol Gyrguşuň daşynda kebelek bolup ýördi. Agyr märeke hem Gyrguşuň ýanyna eňdi. Posly telpek gökde gaýa-gaýa, ýene gelip, Öwezmyrat batyryň kellesine ildi.

Şol wagt toýhana tarapdan bir galmagal peýda boldy. Adamlar şol tarapa baka üşerilişdiler. Hal molla nämedir bir zatlar diýip, öz başyna ýaňraýardy, sesine bat berýärdi. Kimdir biri:

— Dogry aýdýarsyň, Hal aga, ol öň gaçdy - diýip, Hal mollany götergiledi. Hal mollanyň ýüzünde reňk-pet galman, üç ýuwan esgi ýaly agarypdy.

— Ýogsa näme?! - diýip, Hal molla tamşanyp, gany gaçyp kepän dodaklaryny ölledi. - Meniň atym nire, ol nire? Gel-gel, çekelemäge çaýyr tapman ýören bir ýabynyň meniň atymdan öň geljek gümany barmy? Elbetde, ol öň gaçandyr. Meniň atym bir agzyna ýorunja, bir agzyna ýumurtga, ýene bir agzyna

palaw iýýär. Ýene-de, galyň akmak il meniň atymy bir ýaby bilen deňeşdirjek bolýar.

Märekäniň içinden dili ýeňilrägiň biri:

— Hal aga, sen atyňa ýumurtga berýärmiň ýa başga zat berýärmiň, ol öz işiň - diýip gygyrdy. - Biz onuň gürrüňinem edemzok. Ýöne Gyrguş arany aý dogan ýaly etdi. Biz şony gözümüz bilen gördük. Sen onuň üçin ilniň üstüne nagaraňy döwme. Eger öň gaçan bolsa, hanha, çapyksuwaryň... Näme üçin ol sesini çykarman dur...

Hal mollanyň bu nadaralygyndan soň, “bu dawaly boldy” diýip, toýhanada baýragy bermän saklap durýardylar. Ýene agyr märekäniň gykylygy göge göterilip başlady.

— Baýrak Gyrguşuňky!

— Baýragy hökman Gyrguşa bermeli! - diýip, agyr märeke iki ýana tolkun atýardy.

Atyny basyryklap-arkalap, töwereginde aýlanyp ýören Öwezmyrat batyr:

— Aý, inilerim, aý, adamlar, gygyryp durmak nämä gerek - diýip gygyrdy. - Goý, baýraklaryny bermeseler, bermesinler. Bize abraýy besdir. Öwezmyrat batyr atyny baýrak üçin çapdyranok ahyry.

— Öwezmyrat aga, sen sesini çykarman durmaly - diýip, märekäniň içinden bir adam gygyrdy.- Baýrak hak eýesine

berilmedik wagty, soňuny biz özümüz göreris. Sebäbi bu toý, bu baýrak Hal mollanyň, Hal molla meňzeşleriň toýy, baýragy däl. Bu toý uly ilin toýy, baýragam, uly ilin baýragy.

Atlary pellehanadan goşup goýberen bir ýaşuly seýisdi. Bu galmagalyň üstüne ol hem gelip ýetişdi. Bu gürrüňlerden habardar bolan badyna ol:

— Kim aýdýar öň gaçdy diýip? Haýsy biriňiz aýtdyňyz? - diýip, çapyksuwarlara baka dazaryldy. Çapyksuwarlardan ses çykmansoň, garry seýis dowam etdi. - Hiç öň gaçany ýokdur. Kim diýse, ýalan sözleýändir.

— Gyrguş öň gaçmadymy? - diýip biri sorag berdi.

— Ýok! Atlaryň öň gaçany ýokdur. Gaýta Gyrguş Hal mollanyň atynyň sargysyny ýassanyp ugrady. - Seýis toýhanadaky hadymlara ýüzlendi. - Gyrguş çykan bolsa, baýrak hökman şonuňky!

— Dawa jar boldy! Öwezmyrat batyr, baýrak seniňki - diýlip, toýhanadan gygyrylandan soň, Öwezmyrat batyr atyny münüp baryp, baýragy aldy-da, maňlaýyna syldy. Onsoň:

— Şeýle gerekli bolsa, bu baýragy Hal molla beräýseňizem bolardy - diýip gülümsiredi.

Bu toýdan soň kän wagt geçmänkä, aýlaw at çapyşygy hem boldy. Atynyň öňki galanyna ahmyr edip ýören Hal molla bu çapyşyga hem atyny gaty pugta seýisledip gaýdypdy..

Çapyşyga gatnaşýan atlar baş-altý tapgyr edilip goýberildi. Iň soňky tapgyr uly atlaryň gezegi boldy. Gyrguş bilen Hal mollanyň taryply aty hem şu tapgyrdady. Çapyşygyň iň uly baýragy hem şu tapgyrda ozan at üçin goýlupdy.

Atlar aýlaw ýarymdan gaýtdylar. Olar göýä bir topbak ýyldyz ýaly bolup süýnýärdi. Olar ülker ýaly bolup bir çugdamlanýardy, bir sozulýardy.

Hal molla hemişeki adatyna görä, aýlawyň ortasyndaky meýdançada tiz-tizden buşukmaga oturyp-turýardy. Bu gezek tiz-tizden oturyp-turýan ýeke Hal molla dälidi. Onuň töwereginde başga-da özi ýalylar görünýärdi.

Bu günki at çapyşygyna bir topar egni çinli patyşa ofiserleri hem tomaşa edýärdiler. Olaryň arasyndaky polkownik Mazanyň hem bolşy Hal mollanyňkydan pes dälidi. Ol bir sapar gözüne äýnegini geýýärdi, bir sapar äýnegini aýyrýardy-da, dürbüsine ýapysýardy. Hal molla ýaly uçguryny eline alyp, oturyp-turup ýörmese-de, onuň bolup durşy şondan ibaly dälidi.

Atlar aýlanyp, aýlawyň ahyrky ýarymyna ýetenlerinde, Gyrguş topardan saýlandy-da, edil atylan ok ýaly bolup, toparyň önüne düşüp gaýtdy. Hiç bir gümürtiklige ýer goýman, Gyrguş arany aý dogan ýaly edip, polkownik Mazanyň dürbüsiniň önünden iň birinji bolup geçdi. Aýlawyň iň uly baýragyny aldy.

Şundan soň gowy atyň ölemeni polkownik Mazanyň küýi-köçesi Gyrguşy ele salmak boldy. Şol gün ol Öwezmyrat batyry öýüne äkidip, aty bilen özünü myhmanlady. Onuň Öwezmyrat batyry myhmançylyga çagyrmakdan maksady hem onuň atyny diläp almakdy.

Ol şeýle hem etdi. Öwezmyrat batyrdan atyny diledi. Onuň üçin möçbersiz baha hödürledi. Munuň üstesine köp töwella hem etdi. Bolmady. Öwezmyrat batyr ahry ertir bilen ugrajak bolup durka, polkownik Mazana şeýle diýdi:

— Baýar, Öwezmyrat batyr hiç wagt dünýäniň gyzylyny-kümşüni söýen adam däl. Meniň üçin daş bilen olaryň arasynyň tapawudy ýok. Emma bu at meniň ömürlük wepaly ýoldaşym. Baýar, muny menden alsaň, meniň özümem zyndana sal. Goý, ýalançyny gözüm görmesin.

Ahry sözüniň ýer almajagyna gözi ýeten Mazan:

— Munça puluň üstüni basyp gitdiň. Akylsyz ýaşuly ekeniň - diýip galdy.

Gyrguş şondan soň ile belli boldy, ülkäni baglady, öňüne at geçmedi. Oba adamlary hem: “Batyr aga, sen Gyrguş üçin otdan kösenme, gerek wagty ýorunjamyzdan ýygyber” diýip, obanyň ähli otuna tarhan etdiler.

Öten ağşamky Perman bilen gaçyrylyp goýberilen hem ine, şol birnäçe ýyllap il-ulusy baglan, ýyndamlykda öňüne at geçirmän gelýän Gyrguşdy.

Gyrguşuň töwereginiň hyrydary gaty kändi. Ol hyrydarlygyň ahyry hem indi gelip zorluga hem süteme ýetipdi. Indi Gyrguşy Öwezmyrat batyryň elinden zor bilen almakçy bolýardylar. Öwezmyrat batyry basyrgandyran hem şol zorluk, şol sütemdi. Bu ýagdaý onuň gahar-gazabyny ahyrky derejesine ýetiripdi. Ol daňdan ymyzganadan badyna hem gündiz küýünde göteren zatlary, ukuda düşýüne giripdi.

Ol düşýünde Gyrguşa atlanyp bir ýere ugrady. Ol gür baglygyň içi bilen barýandyryn öýtdi. Birdenem ol gür baglyk agyr mähellä öwrüldi duruberdi. Öwezmyrat batyr bu mähelläni toý märekесidir diýip göwnüne getirdi. Adamlar “Gyrguş gelýär-de, Gyrguş!” boluşdylar. Birdenem bu agyr märeke gözünden gaýyp bolup gitdi. Märekäniň deregine baş-alty sany egni çinli baýar bilen bir topar egni sozanly kazak peýda boldy. Şol wagt polkownik Mazan bilen Hal mollanyň hem her haýsy bir tarapdan peýda boldy-da: “Gyrguş!” diýşip, ylgap gelip, atyň uýanyny iki tarapdan sakaklady. Şol wagt Öwezmyrat batyr atyndan düşdi. Gazaba münüp:

— Çekiň eliňizi, pisler! Özüm ölmesem, Gyrguşuň uýanyňa ýapyşmarsyňyz! - diýdi-de, uýany olaryň elinden silkip alyp, öz gysymyňa berk gysdy. Şol mütdetde hem Mamagül eje ony ukudan oýardy.

Öwezmyrat batyryň düýşünde gaýnan gahar-gazaby henizem synmandy, gysymy ýumulgydy. Ol ýerinden turdy-da, beýhuş ýaly bolup, howlynyň agzyna çykdy.

Mamagül eje çalak-çulak ertir namazyna eglip-galdy. Ojakda tünçesiniň aşagyna ýakan oduny ölçerişdirdi. Öwezmyrat batyr uzak wagt eglenmän, ýene gapa öwrülip geldi. Bir meýdan bu ikisiniň arasynda tukat ümsümlük höküm sürdi. Öz işi bilen dyrmanyp dymyp oturmak Mamagül ejäniň endik eden häsiýetidi. Ol özüne berlen möhüm sowallara-da aňrujy ýagdaýyny tapsa gysgajyk jogap bermek bilen çäklenerdi. Bu sapar hem iki arada gürrüň gozgamak paýy Öwezmyrat batyra düşdi.

— Biz Permany ugratdyk welin, neneňsi bolarka? Ol hem bir zat görmedik, ajamy ýaş oglandyr - diýip, ol Mamagül ejäniň ýüzüne dikildi. Mamagül hemişekisi ýaly:

— Bilmedim-dä, batyr. Bu zatlaryň ýagdaýyny özüň gowy bilýärsiň - diýip, ýene dymdy.

Öwezmyrat batyr bu gürrüňi Mamagül ejeden bolmanda birki agyz teselli berer ýaly söz eşiderin diýen umyt bilen

aýdypdy. Ol tamasy hem çykmandan soň, Öwezmyrat batyr Mamagül ejä igenip başlady:

— Ine, ýene şo bilmedimini getirdi. Men uzyn ömrümi seniň bilen geçirip, şu ýaşyma gelipdirin. “Men şu zady bilýän” diýeniňi eşitmedim. “Bilmedim mün belany sowar” diýen ýaly, bu akmak edil gözüniň görüp duran zadyny sorasaň-da, ýene “bilmedim” diýip jogap berýär. Bir wagtlar üstüne ýagy döküljek bolup durka, “ahmal galaýmagyn” diýip tabşyrsam, bu akmak şonda-da, tümüň içinde öz işi bilen garabaşagaý ahyry...

Öwezmyrat batyr bu ýerde Gökdepe urşunda bolan bir wakany ýadyna saldy. Onuň özi uruşda gezip ýörýärdi. “Il bosaýsa, Mamagül gapyl galar” diýen pikiri göwnüne getirip, bir gezek ol urşuň arasynda wagt tapyp, Mamagül ejäniň ýanyna ýörite gelipdi. “Çaman ördek burun uçar” diýipdirler, habardar bol” diýip tabşyrypdy.

Mamagül eje hemişekisi ýaly jansyzja ýylgyrды-da:

— Batyr, ol wagtlaram işini edip bermeseň, hiç kim pul bermeýärdi. Hars urup işlemeseň, güzeranam geçmeýärdi ahyry - diýdi.

Ýene bu iki ara tukat ümsümlük düşüp gitdi.

Tüñçe gaýnady. Çay demlendi. Öwezmyrat batyr, çäýnegini göterip, temmäki haltasyny biline gysdyryp, hemişeki gürrüňçilik, oturyşyk ýerlerine gitdi.

Näme üçindir, Öwezmyrat batyr bu sapar gürrüňçilikden tiz gaýdyp geldi. Ol öz başyna bir zatlar hüňürdäp, kimdir birine käýinýärdi:

— Şunuň ýaly adam ertir ir bilen öňünden çykanda, aňrujy ýagdaýyny tapsaň, bir gapdalyndan sowlup geç. Ynha, Allak pişik hem şol sowlup geçmeli adamlaryň biridir. - Ol käýinjini dowam etdi. - Bu dünýäde näme etseň geçýär. Sen şugulçylyk et, gep gezdir, her zat et - bary geçýär. Ine Allak pişik ýaly şugulçylygy özüne kesp edinip, şol kespden çörek iýýänlerem gyt däl. Ogurlyk et, öýüni ogry ýatagy et-de, Hal molla ýaly ilin zadyny tala, halkyň göz ýaşyny iç. Mollaçylygyňy taşla-da, hannaslyk et, il içinde Hal molla adyň Hal husyt diýlip tutulsyn, tapawudy ýok - bu zamanada şonuň ýaly nejislik rowaç alýar. Gaýta bu eýýämde şolar ýaly zatlar set bolupdyr ahyry. Birentek adamlar pesligi kesp edinipdirler, onsoň ony geň-taň görýänem ýok. Her döwürde bir zat set bolýar eken. Ýagşy, halk beýle zatlary geň-taň görende näme etjek alajy bar. Halk beýle zatlary özüne resim edinmejek bolanda elinden geljek zat barmy. Il pahyr näme etsin. Gaýta bu zamanda kimde-kim ogry bolsa ýa-da öýüni ogry ýatagy edip bilse, ol

adam patyşa beýikleriniň, oba kethudalarynyň ýanynda ýüzli, iň abraýly adam hasaplanýar, “tuf” diýse, tüýküligi ýere gaçmaýan bir mertebä ýetýär. Bet iş tutanyň işi rowaç bolup, ol dünýä ýygýar, döwletli baý bolýar.

Öwezmyrat batyr gürrüňçilik ýerine baryp, ýaňy birinji käsesini guýanda, şol wagt obanyň belli şugulçylaryndan biri bolan Allak pişik hem gelip girdi. Ol gapydan girenden Öwezmyrat batyryň myrryhy atlanyp otyrды. Muny az görýän ýaly, Allak pişik has beterini tapdy. Edilip oturylan gyzykly gürrüňiň arasyna söz goşup, atly gürrüňi orta taşlady.

— Öwezmyrat batyr, öten agşamdan bäri atyň sesi eşidilenokmy ýa-da meniň göwnümemi? - diýip, Öwezmyrat batyryň köne derdini gozgap goýberdi.

Ýüregi бүkgүлдä giden Öwezmyrat batyr öz ýanyndan: “Bu pis şugulçy muny ýönelikden soran dälди, muňa näme diýsemkäm?” diýip oýlandy. Ol häzir berlen sowaly aňynda tiz-tiz aýlady-da: “Ömrümde bir mertebe-de bolsa, gümürtige salyp, gel bir ýalan sözlemäге synanaýyn” diýip içini gepletди.

— Hawa, şeýle, Allak han - diýip, garşysynda tegelek mawy gözünü pişigiň gözi ýaly ýaldyradyp oturan Allak pişige gözünü dikди. - Öten agşam Perman münüp bir ýere gidipди. Men öýde ýokдum. Ol nirä gitjegini mamasyna-da aýtmандыр. Şu işe biziň özümüzem haýran galyp otyrys - diýди.

Allak pişik içgin-içgin oturyp, kân soraglar berdi. Öwezmyrat batyr bolsa jogaby barha gysgaldyp, gürrüni başga tarapa burmaga çalyşdy. Şeýdip ol çäýyny nähili içenini, niresine içenini bilmedi. Ahyrda tizräk turup gaýtmakdan amatlysyny tapmady. Öwezmyrat batyryň gürrüňçilikde köp oturman tiz dolanyp gelmeginiň, zamanasyndan, Allak pişik ýaly adamlardan käýinip ýörmeginiň sebäbi hem şudy.

Öwezmyrat batyr ojagyň başynda çilimini çekdi-de, käýinjiniň bir ýanyny il-ulusa-da ýazdyryp goýberdi:

— Ilem hudaý urupdyr. Goňsusy aglap otursyn, “sen nämä aglaýaň?” diýip onuň gapysyndan barjak gümany ýok. Gaýta iki ädim beýle ýanynda öz öýünde şadyýanlyk edip, gülüp oturýar.

Hemişe howlusynda tapylmaýan Öwezmyrat batyr bu gün howlusyndan çykman, uzyn gününü käýinç bilen geçirdi.

Ertesi irden turan batlaryna arçynyň ýasawuly gelip:

— Batyr, seni arçyna çagyryrlar - diýip habar berdi.

— O nämä üçin çagyryarkalar? - diýip, Öwezmyrat batyr anyklamak isledi. - Heniz biz çäý-çörek hem edinmändik.

— Men onuň nämä üçindigini bilip duramok - diýip, ýasawul hemleli gepledi. - Haçan çäý içip bolarka diýip garaşybam durup bilmen. Meniň ýene ýetmiş sany seniň ýaly çagyrmaly adamym bar. Maňa seni häziriň özünde alyp gel

diýdiler. Meniň gapyňy saklap oturmaga wagtyň ýok. Hany tur, tizräk bol.

Ýasawul Öwezmyrat batyry öňüne salyp gitdi.

* * *

Allak pişik Gyrguşuň ýokdugy hakdaky habary günübirin Hal molla ýetiripdi. Hal molla bolsa şol agşam arçynyň ýanyna gelip, etmeli işleri arçyna birin-birin sapak çykaryp beripdi. Şonuň üçinem arçyn ertesi ir bilen özüniň dört eminini, kethuda-aksakgallaryny ýygnap, ýasawulyny Öwezmyrat batyryň ýanyna iberdi.

Arçynyň töweregine ýygananan kethuda-aksakgallaryň birnäçesi:

— Gyrguşy Öwezmyrat batyryň özi gaçyrandyr - diýişdiler. Hal molla bolsa:

— Ýok, ony Perman kesip gidendir. Bu akmak garry köpek gaçyrmagy nireden bilýär? Siz ol Perman diýen ýetimegi tanamaýarsyňyz. Öl tüýs tüýkesme ogrudyr - diýip, öz eňegine tutdy.

Öwezmyrat batyr ýasawulyň öňüne düşüp geldi. Ol arçynyň ýanyna çagyrylyp, ýasawulyň öňüne düşüp gaýtmagy ölümiň gyrasy bir iş diýip hasap edýärdi. Ol diňe ogurlyk edýänler, ýol

urýanlar, garakçylar ýa-da şulara meñzeş etmişli adamlar arçynyň ýanyna çagyrylyp, ýasawulyň öňüne düşüp gaýdýandyrlar öýdýärdi. Emma bu gün ýasawulyň öňüne düşüp gaýtmak onuň öz başyna-da düşdi.

Kethudalar ýerli-ýerden Öwezmyrat batyryň üstüne sowal baryny ýagdyryp, osmakladyp, syr aňlamak üçin her ýola tutup gördüler. Emma Öwezmyrat batyr ýalňyşyp-ýazyp, ömründe bir mertebe agzyndan çykaran ýalan sözünden dänmän, töhmedi Permanyň başyna atdy. Ahyry kethudalar muny ýaňsylamaga, oýnaklamaga başladylar. Öwezmyrat batyr bolsa bu horluklara, kemsidilmelere çydamaly boldy. Ahyry:

— Bar, ötäýit, diwala islenende gidersiň - diýip goýberdiler.

— Gel-gel, adam indi öz zadyny özi ogurlap, ýasawulyň öňüne düşmeli boldy. Ýagşy, üstesine ýalanam-a sözlediň. Megerem, ýasawulyň öňüne düşýänleriň hemmesi meniň ýaly bolsa gerek - diýip, Öwezmyrat batyr öýüne barýarka, ýolboýy hüňürdäp gitdi. Permanyň üstüne atan töhmetine öz ýanyndan özi gynanýardy. Göwnüne bolmasa, ol töhmet çyna barýan ýalydy. - Töhmet etmesem, başga alajym näme? - diýip, öz-özüne sowal berýärdi hem jogap agtarýardy. - Aýby ýok, asly aga gara sürtseňem ýokmaz. Aý bilen günüň öňüni gara bulut müdimilik saklap bilmez ahry. Ol bir gün ýalpyldap çykar. - Soňra ol öz-özüne göwünlik bermäge başlady. - Dogrudan-da,

gara bulut aý bilen günüň ýüzüni hemişelik perdeläp bilmez. Niçik-de bolsa wagtlaýynça perdelendi. Ol töhmet kethudalaryň arasynda çyna çykarylady, çyn diýlip tassyklandy. Çünki Permanyň üstüne atylan ýeke şu töhmet bolman, ýaşajyk wagtyndan bäri onuň üstüne töhmet bary atylyp gelinýär ahyry. Bu töhmet hem şolaryň üstüne urna boldy.

Işler Öwezmyrat batyryň oýlaýşy ýaly gelip çykdy. Şol günüň ertesi atlary ýygnap almak üçin komissiýa geldi. Komissiýa gelen baýarlaryň arasynda polkownik Mazan hem bardy. Elbetde, Mazan ýygnalan atlaryň arasyndan Gyrguş ýaly ile belli ýyndam atlary saýlap almak üçin gelipdi.

Hal molla, Seyitmyrat beg ýalylar gelýän komissiýalary garşy almak üçin her haýsy özleriniň söwda jaýlaryny bezäp, näzi-nygmatlar taýýarlapdylar. Komissiýa çenleri bilen birlikde arçynyň kethudalary hem ýygnanypdylar.

Komissiýa gelen badyna Hal molla buşlukçy ýaly Gyrguşuň ogurlanandygyny Mazana habar berdi. Mazan bu habary eşiden badyna oda-köze düşüp başlady. Arçyny, onuň kethudalaryny gysyp-gowrup etlerini iýäýjek boldy. Öwezmyrat batyry çagyrtady. Onuň üstüne dazarylady, herreldi, barmaklaryny onuň gözüne sokaýjak boldy. Emma Öwezmyrat batyr şol bir sözünden ýazmady. Ahyry Mazap ogrynyň haýsy ugra gidenini

aňlamakçy boldy. Ol hem bolmady. Hal molla lapykeç bir halda:

— Baýar, ogry özüniň giden ugruny hiç kime aýdanok ahyry - diýdi.

Bu maglumatlardan soň Mazanyň yhlasy öçdi, umydy söndi, ýüzi sallandy. Onuň karary gaçdy, günübirin Aşgabada baka ýüzlendi. Mazan Aşgabada baryp, uýezd naçalnigine wakany habar berdi. Uýezd naçalnigi:

— Siz onuň üçin gam çekmäh. Ol ogry ýere girse, gulagyndan çekip, asmana çykda aýagyndan dartyp çekip alaryn - diýdi. Ol derrew mürzesi bilen dilmajyny çagyrdy. Keskarkajyň ähli obalarynda bolan ogry başlyklaryna, öýüni ogry ýatagy edip, şonuň üsti bilen döwlet hem “abray” tapan adamlara atma-at hat ýazmagy buýurdy. Şol hatda Permanyň hem atyň daşky sypatlaryny jikme-jik görkezmegi tabşyrdy. Naçalnigiň buýran haty şol gün bitirilip, gyssagly suratda dumly-duşa ýaýradyldy.

Öwezmyrat batyr hem Aşgabada diwala islendi. Ol uýezd naçalniginiň diwalhanasyna bardy. Naçalnik ony görmegele islemedi. Çünki Öwezmyrat batyrdan agzynyň ýagjarmajagyna akyly ýetip durdy. Şonuň üçinem ol Öwezmyrat batyryň işini özüniň kiçi çinownikleriniň birine tabşyrypdy. Ol çinownik

hem Öwezmyrat batyryň üstüne abyr-zabyr urup gygyrdy.
Ahyry hem belli bir ugur tapyp bilmän, ýene:

— Ertir gel - diýip goýberdi.

Öwezmyrat batyr daş gapa çykan wagtynda arkasyndan:

— Ýaşuly! Ýaşuly! - diýen ses eşitdi.

Öwezmyrat batyr yzyna garady. Görse, rus egin-başynda bir adam dur. Ol munuň diwalhananyň adamsy boldugyny aňlap: “heý, bir umytly gürrüň bermezmi?” diýen pikir bilen onuň bilen gürleşdi. Aňyrdan gelen özüniň maksadyny basym aňlatdy. Ol:

— Men diwalyň dilmajydyryn. Saňa rehimim indi. Men seniň bu işiňi düzedeýin. Emma zat gerek. Sen maňa bir baş manat ber. Öňünden baýara bir içirip-iýdirmek gerek. Soň öz işimizi güzerlär is - diýdi.

Öwezmyrat batyr öz ýanyndan: “Bu bir rehimli adam bolara çemeli” diýip oýlandy-da, posly telpeginden çykaryp, baş manat berdi. Dilmaç:

— Sen ertir gel, işler düzeler - diýip yzyna gaýtdy.

Öwezmyrat batyr öz-özüne “Hernä hudaýym işimizi aňsat etdi, hudaýym bir rehimdar musulmany maňa duş getirdi” diýip begenip gitdi. Ertesi ýene geldi. Indi düýnki munuň bilen gürleşen çinownik munuň habaryny hem almady. Ol düýnki dilmajy gözläp tapdy.

— Ýeri, işler nähili? - diýip sorady.

— İşler ýagşy, men bir baýar bilen oturyşdym. Indi baýaryň maşgalasyna hem aýalyňa peşgeş sowgat alyp bermek gerek. Onuň üçinem pul gerek. Bir on manat ber, işiň soňy düz - diýip, dilmaç ýene ondan pul diledi.

Öwezmyrat batyr on manady hem berip gitdi. Ertesi ýene-de diwalhana bardy. Ýene-de hiç kim munuň habaryny almady. Ol ýene şol dilmajyň ýanyna bardy. Bu sapar dilmaç Öwezmyrat batyry sowuk garşylady. Ýüzüni sallap oturyşyna agraslyk bilen:

— Seniň bu dawaň gaty uly eken. Sen gaty beýik adamlar bilen dawa başlapsyň. Bu işiň iň ýokary beýik naçalniklerden çözülmeli ekeni. Elbetde, ol beýik naçalnik üçinem kän pul gerek - diýip, ýüzüni gamaşdyrdy. - Walla, eden azabymyň hemmesi biderek çykdy. - Ol bir azajyk ýüzüni çytyp oturdy-da, ýene Öwezmyrat batyra dileg saldy. - Ýene bir otuz manat ber, ýaşuly. Göreli, işiň soňy nähili bolýar.

Öwezmyrat batyryň ondan-mundan karz-kowal ýygnap ýanyna göteren pulunyň hemmesi hem elli manatdy. Nähili-de bolsa ol ýene-de otuz manady dilmaja berdi.

Ol ertesi gelip, ýene dilmaç bilen gepleşmeli boldy. Dilmaç bu gün Öwezmyrat batyry görenden:

— Walla, beýik baýarymyz gaty gaharly, golaýyna barar ýaly däl - diýip zeýrenmäge başlady. Ýöne ol ýa-ha indi Öwezmyrat batyryň jübüsünde pul galmandygyna göz ýetiren dilmaç bu gezek pul dilemedi.

— Ertir bir gel - diýip, ony gümürtik wada bilen ugradyp goýberdi. Şondan soň dilmajyň “ertir, ertiri” gutarmady. Ahyry Öwezmyrat batyr dilmajyň ýanyna bardy-da:

— Indi men seniň başga etjek peýdaňdan geçdim. Ýöne sen şuny aýt. Men ömrüm ötinçä şu şäherde ýatmalymy ýa-da ahyry bir wagt obama gaýtmaly wagtymam boljakmy? Ine, sen maňa muny bilip ber - diýdi.

— Aý, başy çaşan çal, men ony nireden bileýin? - diýip, dilmaç Öwezmyrat batyryň üstüne gygyrdy. Onsoň ol rusçalap töweregindäki özi ýaly çinowniklere ýüzlenip, Öwezmyrat batyry ýaňsylady. - Jenaplar, bu garry däliniň samsyklygyna bir bakyň, agzynyň näme gepleýänini bilenok.

Bu boluş Öwezmyrat batyryň hasam janyna degdi. Ol öz içinden: “Gel, şular meni atýan bolsalar atsynlar, iň ýaman edenlerinde öldürjekler dälmi?” diýip, diwalhanadan çykdy-da, göni obalaryna gaýtdy.

KIM KIMI AWLAMAK ÝOLUNDA

Damana ýoluny kesip geçýän bir çeşmäniň gözbaşynda, dag eteginde alty-ýedi atly düşläpdir. Bulardan kimisi el ýeter ýerinde çeşmäniň boýunda atyny örkäpdir, kimisi bolsa atynyň tanapyny uzyn goýberip, tanapynyň ujundan berk tutup, tüpeňini gujaklap, çeşme kenarynda daşlygyň arasynda gyşarypdyr.

Nähili-de bolsa bu atylaryň ýarag şaýy tutgundy. Bäşatar okundan doly hatarlary billerine guşananlaryny hem az görüp, bu atlylar okly hatarlary taýly omuzlaryndan heýkelleýin asypdylar. Emma bu atylaryň eginlerindäki geýimlerinde resmi nyşanlardan hiç bir alamat görünmeýärdi. Olaryň eginbaşyna geýen lybasy ýönekeý oba daýhanlarynyň lybasydy.

Bu ýedi atlynyň içinde ýaşulusy bardy, ýaş kiçisi bardy. Ýöne olaryň boluşlaryndan, assa gürleşişlerinden, agzyna aňalyşlaryndan bu atylaryň serkerdesiniň heniz sakgal-murty tabamadyk ýaş ýigitdigini aňlamak mümkindi. Ol ýaş ýigit köp geplemeýädi. Ýöne az geplese-de, onuň aýdany aýdan ýerinde kesgitdi bir orun alýardy. Bu ýigidiň özi ýaş hem bolsa gözleriniň ot ýaly lowurdap ýanyşyna seredeniňde ondaky gujur-gaýratyň öz derejesinden artykdygyny aňmak kyn däl di.

Bu ýediniň biri şu gözbaşyň üstüne abanyp duran uçut gaýanyň çür başyndaky uly daşlaryň arasynda şol daşlaryň biri ýaly bolup somalyp durdy. Keseden sereden adam juda üns

beräýmese, ol adamyny gaýanyň daşlaryndan tapawutlandyryp biljek däldi. Ol şu ýedi atlynyň daş-töwerekden habardar bolmak üçin goýan gözegçisidi.

Birden ol gözegçi daşlaryň arasy bilen bir azrak pese böküp düşdi-de, elini agzynyň bir gapdalyna penalap:

— Agamyrat! - diýip seslendi. - Gelyär... Eger ýeriň yüzünde bolsa, şu gelyän atly şodur.

Gözegçi şeýle habar beren badyna bu atlylarda gyssanmaç gozgalan peýda boldy. Olar hasyr-husur ýerlerinden turdular.

Sakgal-murty tabamadyk ýaş ýigit öz ady tutulandan ýerinden böküp turdy-da, gözegçiniň duran gaýasynyň düýbüne bardy. Ol şol ýerde saklandy-da:

— Atynyň reňki nähili? - diýip, gyssanmaç sorady.

— Gyr at.

— Üstündäki nähili adam?

— Bize salgy berişleri ýaly, ýaş oğlan. Atyň kelle tutuşy edil owsunjy mara meňzeýär.

— Onuň ýaly bolsa edil özüdir.

— Edil özüdir.

— Edil özüdir.

Şeýle diýip ýedi atly ýedi ýerden tassyklady.

— Her haýsyň atyň bilen öz ýeriňe baryň - diýip, Agamyrat atlylaryna buýruk berip başlady. - İnňe ýiten ýaly boluň. Meniň

aýdan zatlarymyň birinem ýadyňyzdan çykaraýmaň. Haçan men çykanymdan soň, iki-ýekeden çykyp geliň. Şondan bärde burnuňyzy görkezmäň. Eger biz ony iki ädim ara salyp kowmaly bolaýsak, ol bize aldyrmaz. Ondan soň tüpeňläp alaýmasaň, alajy bolmaz. Daşyny gallap, jylawy ele getirmek gerek. Bardy-geldi elimizden gaçyp gutular çemeli bolaýsa, şonda tüpeňlemek gerek. Ondan bärde tüpeňiň agzyny öwräýmäň.

Bu buýrugy eşidip, atlylar atlaryny idip, her haýsy bir kemeriň düýbüne aýlandy. Agamyrat bilen gözegçi ikisi atlaryny idip, ikinji tarapdaky kemeriň gobul gatlaklaryna siňdi.

Bu gizlenpeçek oýny ýörite maksat bilen gurlupdy. Aňyrdan gelen kimem bolsa, gele-gelmäne şu çeşmäniň gözbaşyna maňlaýyny diremelidi. Nazaryny dag düýbünden bulduraşyp çykýan bulajyklara dikmelidi. Şol halatda hem bu bukuda ýatan atlylar iki-ýekeden çykyp, onuň daşyna egrilmelidiler. Daş-töwerekdäki dag aýyltymy şu gelýän aw üçin gurulgy gapan ornuny tutýardy. Bu buldurap çykyp duran çeşme bolsa gapanyň ortasynda goýlan meňiň ornuny tutýardy.

Gaty daşda bolmadyk beýik dagyň burnundan dolanyp geçen ýerinde bir atly göründi. Ol salgymlap görünýän köteliň

üstüne çykdy-da, göýä suwa çümen ýaly bolup aşak indi. Soňra ikinji kötele ýarmaşdy.

Gyr atyny sürüp gelyän bu atly Permandy. Ol çeşmäniň gözbaşyna ýetmek üçin ýene iki sany kiçiräk kötelden inip-çykmalady. Perman garry babasynyň tabşyrygy boýunça Gyratyny diňe patyşanyň pristawlaryndan hem emeldarlaryndan gaçyrmalydyr diýip düşünýärdi. Emma indi bu atyň hyrydary köpelipdi. Daglaryň garakçylary, çölleriň ogrulary - zamasynyň ýal-ýagylarynyň hemmesi hem bu atyň aşygy boldy. Çünki şeýle sypatdaky bir aty ele salanyň şunça baýragy bar diýlip çagyrylan baýrak hakdaky habar dumly-duşa ýaýrapdyr. Bu zatlardan diňe Permanyň habary ýokdy.

Agamyrat özüniň gözegçisi bilen bir ýerde bukulyp, daşlaryň arasyndan seredip ýatyrdy. Ol ýuwaşja pyşyrdady-da:

— Salgy berlen atyň edil özi - diýdi. - Hakykat aýdylanyça-da bar eken. Ýeriň ýüzünde at bolsa özi ýaly bolar, mundan artyk bolup bilmez. Kelle tutuşyny görýärmiň?

— Muny ele salsagam, ýene goldan gitjek-dä. Näme eltip bermeli-dä - diýip, ýoldaşy umytsyzlyk bildirdi.

— Näme üçin eltip bermeli?

— Berlen tabşyryk şeýle ahyry. Bize-de berseler-ä çagyran baýraklaryny berip kowup goýbererler, bolmasa, o-da ýokdur.

— Năme olar bize tabşyryk berip, olar kimmiş, biz olaryň tutma gulumy?

— Pristawa tutup eltip bermeli diýmedilermi năme? Şoňa tabşyrmaly diýdiler-ä. Baýragam şonuň üçin çagyrylan-a.

— Diýseler diýibersinler. Goý, eltip tabşyran tabşyrsyn. Ellerinden gelse, biziň özümüzizi hem pristawa eltip tabşyrjak adamlar gyt däl. Derimize saman dykjaklar. Ýöne hany bu iş olaryň golundan geläýýärmişmi?

— Onda bu aty ele salaýsak, seniň hyýalyň năme etmekçi?

— Aty ele salaýsak, serdara-da, Hal molla-da daş berjek. Düşündiňmi? Men olaryň baýragyny başyma ýapaýynmy? Kime at gerek bolsa goý ol atyň agramyna teňňe bersin. Bolmasa-da daş alar. Düşdünmi? Şeýle diýeris olara,razy bolmasalar, gollaryndan gelenini edibersinler. Biz năme olara tapdyryp durusmy? Tilkiniň bazarda nă işi bar.

— Dogrudanam, şeýtsek, teňňäni tahýa bilen ölçäp paýlaşmaly bolarys-ow.

— Ýogsa năme? Emma biz bu atla gaçmaga maý beräýsek, ol bize el bermez. Ýöne gaçmaga maý bermän bir tagallasyny etmek gerek.

— Onda seniň öz atyňa-da ynamyň ýog-ow?

— Elbetde, ýok. Bir-ä ol at owazasy Ahala dolan at. Onsoňam ol at uzak ýol söküp, şöwür çekip, tap bolup gelýän

at. Şeýle-de bolsa, uzagrag-a kowlaýsa bir zat bolsa bolardy.
Ýöne balygyň suwdan daşlaşyp bilmeýşi ýaly, biziň gaty
dagdan arany
açybermäge ýagdaýymyz ýok.

— Hawa-la, şeýle-le...

Agamyrat ýoldaşynyň sözünü böldi:

— Ýuwaş, ýuwaş... Ýakynlady.

Perman iň aşaky kötelden inip, çeşmäniň gözbaşyna baka
ýüzlendi. Ol dünýäden bihabardy. Emma Gyrguş bukuda
daşlaryň arasynda ýatan adamlary aňlady, olaryň atlarynyň
ysyny aldy. Şonuň üçinem ol hokranyp, gulaklaryny keýerdip
başlady, öňe baka göwünli-göwunsiz gadam urdy. Perman
bolsa Gyrguşuň, bu hereketlerini başga bir zada ýorman, diňe
suwsuz at çeşmäni görüp, begenjinden şeýdýändir diýip
düşündi. Janaweri aýagynyň yetişibildiginden debsiledi. “Seni
awlamak üçin daşlaryň arasyndan ýüzlerini görkezişip ýatyrar,
şularyň bukulyp ýatyşy eýgilik däl” diýip eýesine aýdaýmaga
Gyrguş janawere bir dil bitmedi. Bu howpy Permana duýdurjak
bolup, ondan başga baryny etdi. Emma, Perman atyň üm-
ýaratyna düşünmedi. Aty öz erkine goýman, öňe sürdi.

Öz gezeginde bukulyp ýatan ýerinde Agamyradyň hem
ýüregi gopupdy. Onuň ýüregi şeýle bir gürsüldäp urýardy, edil
agzyndan çykaýjak bolýardy. Agamyrat ýatan ýerinde

Permanyň atynyň edýän hereketleriniň hemmesine düşüňip ýatyrdy. Onuň ýüregini gopdurýan, howsala salýan zadam şudy. Ol öz ýanyndan: “Şu at çeşmä ýakynlan wagtynda bir aýylganç ses bilen kişňär-de, bukuda hiç zatdan habarsyz duran biziň atlarymyzy örüzer. Atlar ýerli-ýerden kişneşer. Bularyň sesine atyň üstündäki hem bukuda ýatan adamlaryň bardygyny bilip gaçmaly bolar” diýip oýlandy. Şonuň üçin hem ol basymrak çykmaga howlukdy.

Perman Gyrguşy suwa goýberdi, sygyrdy. Emma Gyrguş şunça suwsuzam bolsa, suwa ünsüni bermedi. Çala burnuny batyrdy-da, ýene kellesini galdyrdy, daş-töweregine ýaltaklady. Bir ugra gözlerini dikip, gulaklaryny gyrypdy. Perman üznüksiz sykylyk atdy, bolmady.

Şol wagt Perman çüýşe ýaly dury suwuň içinde gaýmalaşýan owunjak balyklara nazaryny dikdi-de, nämedir bir zadyň pikirine gitdi. Edil şol wagt gara atyny idip, alkymlap gelen bir ýaş ýigide gözi düşdi. Onuň gözi Agamyrazyň gözi bilen sataşan badyna depe saçy üýşüp gitdi. Onuň yz ýanyndan, kemberiň düýbünden ikinji bir atlynyň çykyp gelýänini görüp, hasam gorkdy. Üstünden gaýnag suw guýlan ýaly boldy.

Perman diňe şol wagt keramatly atyň hemme edip geçen hereketine düşüňip galdy. Emma indi etjek emelini ederden giçdi. Bu iki atlydanam başga töwerek-daşdan, ondan-mundan,

kemerleriň düýbünden çykyp, atlaryny idip gelýän gorkunç adamlara gözi düşen badyna ol özüni awlamak üçin gurlup goýlan gapana aýagyny goýanyňa kemsiz düşüdi. On dört-on bäş ýaşly Permanda gorkudan ýaňa ysgyn-deramat galmady. Indi onuň gözleri agy-garany saýgarmaýardy. Eger şu gorkunç ýaragly adamlar diňe şu görnüşleri bilen gymyldaman duran bolsalaram, Permanyň duran ýerinde dili tutulyp, ýüregi ýarylmagy mümkindi. Emma Agamyrat howlukmaçlyk etdi. Ol öz aýagy bilen gelen awuň ýakynyna alkymlap bardy. Birdenkä nähili ýol bilen habar gatjagyny bilmedi-de:

— Ýagşy ýigit, armaweri. Ýeri, bu çeşmede düşmejekmi? - diýdi. Permanyň bolsa jogap ornuna kepäp dodaklary çala gymyldady. Agamyrat dowam etdi. - Ýagşy ýigit, nireden gelip, nirä barýaň?

Onuň dili gepläp, Permany gürrüňe güýmeýärdi. Göwresi bolsa gyr atyň jylawyna el ýetirmek üçin dynman hereket edýärdi. Ol dili bilen ýüregindäki bet niýetiniň üstüniň örtüginini şunça galňatsa-da, onuň gözlerindäki lowurdap ýanyp duran gazap odunyň reňbe-reň şöhesi ýüregindäki hemme sylary paş edýärdi. Şonuň üçinem şu syr aňladyjy ýaldyrap duran ýiti gözleriň aňladýan manysy Perman üçin onuň aýdýan sözlerinden has aýdyňrakdy. Aslynda şol wagt Permanyň iki gulagy gapylyp, Agamyradyň ýekeje sözünü hem eşitmeýärdi.

Her nāme-de bolsa şol göz ýumup-açar salymyň içinde Perman: “Üstümi gapyl basdyrdym. Töweregimi aldyrdym. Indi bular atymy-ha almasyna alar welin, menem “atymy elimden aldyrdym” diýip babamyň ýanyna diri gaýdyp barmaýyn” diýip, öz ýüreginden belli bir karara geldi. Sebäbi onuň üçin başga ýol-ýoda, gaçalga galmandy, ýeriň ujuny gök basyp, dünýä gapysypdy.

Gepiň gerdişine şuny hem aýdyp geçmek gerek. Ahal-teke atlarynyň gaty köp akyllý häsiýetleriniň bolşy ýaly, duýgurlyk häsiýeti bu atlarda hasam güýçlüräk bolýar. Şonuň üçinem bet niýet bilen özüne baka ýüzlenen her bir jandary hem öz golaýyna getirmezlige çalyşýar. Aslynda ahal-teke atlary özüne ot-ým berip, terbiýe berýän adamdan özgäni halamazak bolýar. Häzir Permanyň aýagynyň aşagyndaky Gyrguş hem şeýle häsiýetli atlardandy. Emma edil şu minutda atyň bu häsiýetleri Permanyň hem, Agamyradyň hem ýadyna düşmeýärdi.

Agamyrat sypaýyçylykly gürrüň eden bolup barmaşa, birden gyr atyň jylawyna özüni oklady. Gyrguş şol minutda çarpaýa galdy-da, edil ak jereniň böküşü ýaly gapdallaýyn bir tarapa özüni oklady. Şol wagt Agamyrat gyssanmaçlyk bilen:

— Gaçma! Gaçma! Gaçsaňam, ok gutarmaz! - diýip, gyssanmaç gygyrdy. Munuň sesi bilen sürbe-sür Permanyň hem:

— Ýok, gaçman! - diýen sesi eşidildi.

Bu sözleriň hemmesi-de, gyr at bir böküp heniz ýere düşmänkä aýdylyp gutarylan sözler boldy. Perman öz ýanyndan indi gaçmagyň peýdasy ýok diýen netijä geleni üçin “gaçman” diýip aýdypdy. Jylawyň erkini almak üçin Gyrguş bilen Perman göz ýumup-açar salym çekeleşmeli boldy. Emma Gyrguş Permanyň jylawy dartanyňa garamady. Bir böküp düşen ýerinde eglenmän, ýene bökdi, üçünji saparam bökdi. Soň

kellesini bir silkdi-de, ýapyrylaýdy. Gyr atyň jylawyny öz erkine goýbermelidigine Perman edil şol minut düşünişip galdy.

Başda-da ýadyna düşse düşerdi welin, gyr atyň oslanman durka birinji gezek bökmegi ony birneme aljyradypdy, onuň üstesine babasynyň biline dakyp goýberen köne kesgir gyljy hem at bökende başyndan aşyrylyp, oňa agyr hossa bolupdy.

Gyrguş göz ýumup-açar salymda damananyň şa ýoluna düşdi. Ol söz bilen aýdyp bolmajak çalasyňlykda gazap bilen toýnak kakýardy. Onuň ýelsiz howada tapýan ýelgini üstünde oturan Permanyň gözünü açdyranokdy. Perman başda oslanan durka at bökende aljyran hem bolsa, minut geçmänkä özüni

dürsedi. Çünki onuň gözünü açyp göreni at, ol ata ezberdi. Onuň üçinem onun oturyşy edil eýeriň üstüne kakylan çüý ýalydy.

Gyr at birinji sapar bökende, Agamyrat hem salymyny bermän özüniň gara atynyň üstüne böküp mündi-de, gyr atyň ökjesine düşdi. Beýlekilerem onuň hereketini gaýtaladylar. Ýedi atly som-saýak bolup, Permanyň yzyndan kowdy. Her sekuntda arany ýolup barýan gyr atyň gazap gaçýşyny gören Agamyrat:

— Üstündäkini tüpeňläň! Nämä gaýgyrýarsyňyz? At elden gitdi! - diýip, kowup barýarka gygyrdy. Ýedi atyň toýnagynyň paýyrdysyna başatarlaryň hem sesi goşulyp başlady. Tüpeňleriň mähşeleri rehimsiz inip-çykýardy. Emma Gyrguş göýä gazap bilen awynyň yzyndan kowýan laçyn dek, kötelden-kötele inip-çykýardy. Perman bolsa üstünde edil gazyk ýaly bolup oturdy. Gyrguşuň endamyna çykan der ýaňy ikindä ýakynlan günüň aşagynda ýaldyraýardy. Az pursadyň içinde Gyrguş ýedi atlyny, ýedi tüpeňiň agzyndan atylýan oklary yzda taşlap, gözden ýitip gitdi.

PERMAN GORKULY ÝERDE

Özüniň gysgajyk ömründe munuň ýaly uzak, gorkuly ýola Permanyň birinji gezek ýolagçylyga çykyşydy. Emma dogumlyjady. Onuň dogup-döräp gören zady zähmet boldy. Zähmetiň içinde beýnisi bekeddi, eti gataldy. Ol ýaş hem ajamy bolany üçin hem babasy ony ugratmakçy bolan wagtynda gitjek ýolunyň jikme-jigine çenli aýdyp, bir günläp sapak çykaryp beripdi. Emma Permana şeýle jikme-jik salgý berlenem bolsa, ýolda azaşdy. Birinji sapar azaşanda ol ýalňyşyny tiz aňdy hem ony basym düzetti.

Indiki sapar ony duýdansyz gopan tupan azaşdyrdy. Ol bir suwuň boýuna ýakynlap gelýärdi. Onuň çat garşysyndan bir apy-tupan ýel turdy. Asmana göterilen tozan dünýäni gapyşdyrdy. Edil şol wagt Perman atyny sürüp, suwa ýetdi. Atyny suwa goýberdi. Şeýle göz açyp bolmajak tozan bolany üçinmi, ýa-da ýeliň suwuň ýüzüni çöp-çalamdan doldurany üçinmi, garaz, nämedir bir zat üçin at suw içmedi. Perman atyny debsiläp suwdan geçdi. Suwdan geçen ýerinde munuň garşysynda kiçijik ýodalar dumly-duşa pytrap gitdi. Perman iň çep tarapky ýoda atynyň başyny burdy. At bolsa iň sag tarapdaky ýoda dyzady. Perman hem juda paýhassyz oglan dälidi. Şonuň üçinem ol atynyň sag tarapdaky ýoda dyzamagy sebäpli pikire batdy. Onuň bu barada pikir etmäýin diýende-de başga alajy ýokdy, sebäbi häzir atyndan başga onuň ýanynda

maslahatlaşar ýaly geňşdary ýokdy. Ýöne ol atyň hereketine üne berse-de, öz ýanyndan onuň dyzan ýodasy bilen gitmegi oňlamady. “Bu sapar at ýalňyşdy. Eger men atyň islän ugry bilen gitsem, onda baryp, demir ýoldan çykarys. Demir ýoluň boýuna çyksagam, görüp tutarlar, aty hem elimden alarlar. Babamyň salgy beren ýoly bu ýoldur. Bu ýoldan gitsem, ne demir ýola ýakynlaryn, ne-de daga” diýip, öz ýanyndan pikir etdi. Öz saýlap tutan ýodasy bilen gitmegi ýüregine düwüp, atyny sürdi.

Gün guşluk galanda turan tozanly sary ýel bir sagat gowraga çekdi. Birdenem bu geldi-geçer ýel duýdansyz gopuşy ýaly, duýdansyzam ýatdy. Tot-tozan ýok bolup, howa durlandy. Şol wagt hem Permanyň gözi üstüne abanyp howalanyp duran beýik daga düşdi. Ol atynyň ýalňyşmandygyny şonda bilip galdy. Onuň ýaňky saýlap alan ýodasy gyýalap, ýokarlygyna baka göterilip, ony dagyň düýbünden geçýän damananyň şa ýoluna eltip salypdy.

Perman şondan soňam: “ol ýerde aşak inerin, bu ýerde aşak inerin”, diýen pikir bilen köp ýöredi. Ençeme kötelden inip-çykdy. Şeýdibem ol ahyry şol ýedi sany garakçynyň üstünden bardy. Ol şonda atynyň ýalňyşmandygyna has-da betەر göz ýetirdi. Emma öz janyndan hem umydyny üzdü. Ony bu ýüzbe-ýüz gelen ölümden ýene atyň özi alyp çykdy.

Soň Perman ýene babasynyň salgy beren ýoluna gönükdü. Sowulmaly obasyna sowuldy. Barmaly gapysyny babasynyň salgyna görä adamdan soraman tapdy, myhman boldy.

Tosun at şol gaçha-kowlukda azajyk narawlyk tapynypdy. Bu baran öýüniň eýesi hem at idedip, at bilen iş salyşýan adam eken. Ol ata bir göz gezdirip synlan badyna atyň narawlandygyny aňlady.

— At gazap çapylmakdan az-kem narawlapdyr, asyl golawrapdyr - diýdi. Soň atdan gözünü aýryp, Permana käýindi. - Beýle gazap çapyp, bu atda näme kastyň bardy, oglum? Tosun duran aty beýle çapsaň, öldürersiňem. Bu hem adam ýaly janly-jandar ahyry. Muny beýtmeseň bolmaýarmy, oglum.

Perman geplemezek, utanjaň bir oglan. Onuň üstesine-de şu gezekkisinden oň hiç wagt hiç ýere ýolagçy bolmadyk, nätanyş adamyň öýünde myhmançylyk etmedik oglan. Ýolda garakçylaryň üstünden baryp, gaty gorkmagy hem oňa mazaly täsir edipdi. Bu zatlaryň bary birigip, Permanyň sustuny has-da basdy. Şonuň üçinem ol: “Muny men etmedim, men ata ýekeje gezegem gamçy çalmadym, bu iş onuň öz eden işi” diýip bilmedi-de, bar günäni öz üstüne alyp dymmak bilen çäklendi. Öý eýesi garry atyň eýlesine geçip bir syn etdi, beýlesine geçip bir syn etdi. Idip gördi.

— Hop ýagşy, oglum, muny men tiz gutararyn, gowy bolýança munda galarsyň - diýip, şol günden ata seretmäge başlady.

Perman iki agşam şol ýerde galmaly boldy. Soňkusy gün daňdan turup, bu garrynyň ogly bilen iki bolup ýola düşdi. Günortana çenli ýoldaşy Perman bilen bile gitdi. Bir jülgede düşläp, günortan çay-çöregini bile iydiler. Ýoldaşy şol ýerde hoşlaşyp, yzyna dolandy. Perman bolsa öz ýoluna atyny sürdi.

Permanyň gidip barýan ýoly egrem-egrem jülgelerden aýlanyp, ol dereden bu derä girýärdi, tokaýdan-tokaýa sümýärdi. Aşagyna gün düşmez şeýle bir gorkunç sümme tokaýlar gabat gelyärdi welin, olaryň içinde ýol-ýoda saýgarar ýaly dälidi. Emma Perman indi atyna berk ynanyardy. Ol indi atyň jylawyny öz erkine goýberipdi. At hem her bir sümme tokaýdan öz alyp barýan ýodasyny ýitirmän alyp çykýardy. Şo barmaşa at bir sümme tokaýyň içi bilen geçdi-de, bir uçut gaýany ýanap, tokaýyň sepgidi bilen gitdi. Bir çeşmejigiň üstünden geçdi. Ol çeşme beýik uçut gaýadan dazlap aşak inýärdi. Perman çeşmäniň gaýadan inişine geň galyp, esli wagtlap seredip durdy.

— Babamyň aýdan çeşmeleriniň biri hem şu bolsa gerek - diýip, öz ýanyndan pyşyrdady. Ýoluny dowam etdi. At ýene bir

salym ýöredi-de, bir bolgusyz öwrümjikde ýapgyt ýalçy daş gaýa dyrmaşyp ugrady.

Perman ýokarysyna göz aýlady welin, bu pesrāk ýapgydyň ýokarysy beýik uçut daş gaýa baryp direýär eken. Hiç ýere gidere ugur-ýol ýok.

— He-ýeý, janawer, şu wagta çenli ýalňyşman gelýärdiň welin, şu gezeg-ä gaty ýalsyşan bolsaň gerek.

Guş bolaýmasaň, garşyňda ýol ýok ahyry - diýip hümrüdedi. Heniz gaty ýokary galmadyk atyny aşak dolady. At öwrülip, deräniň düýbüne düşüp saklandy. Perman ýene onuň jylawyny erkine goýberdi. At ýene öňki ýapgyda dymaşyp başlady. Perman ýene aty yzyna dolady. Soň ýene ony öz erkine goýdy. At ýene öňki ýoluna gitdi. Perman aty birnäçe gezek yzyna dolandan, at bolsa ýene öňki ugruna gidenden soň, ol ahyry “näme bolsa, şo bolsun” diýip, töwekgelçilik etdi.

At ýapgyt daşyň ýüzi bilen ep-esli ýokary galandan soň, darajyk bir köçejigiň agzy görüldi. Perman ony görüp, “bu bir sallatlaryň gazyp giden nagymy bolara çemeli” diýip, göwnüne getirdi. Onuň aňyrsyny hem barlaman, ýene aşak indi.

At deräniň düýbüne düşüp, ýaňy daýanan badyna, birden gapdaldaky bir çogmak hyşanyň arasyndan bir gorkunç zat towsup çykdy-da, aty jylawlady. Permanyň depe saçlary syh-syh bolup üýşdi. On iki süňňi pagyş-para gowşady. Bedeniniň

agzalary bogun-bogun sökülip, bu ýaş oglanyň ýaňy kuwwata gelen dyzy edil ýüz ýaşyndan agan garrylaryň dyzy ýaly lagşady, ysgyn-mydar galman, göwresi ten bilmez boldy. Ýüzüniň reňki üç ýuwlan ak esgä döndi. Dodaklarynyň gany kepäp, dili bolsa hereketden galdy.

Endamynyň gany öz kadasy bilen ýöremän, agzalary gurşup uklap ýatan adamyň “päh!” diýlen ýaly, birden ukudan oýanmagyna “basyrganmak” diýlip aýdylýan bolsa, Perman hem atyň üstünde oýa otyrka edil şonuň ýaly basyrganypdy. Belki, ondan hem beter bolupdy.

Çogmak hyşanyň arasyndan şeýle bir gorkunç zat böküp cykan badyna ol: “Adamlaryň arasynda aýry jynslar dogrusynda edilýän her hili howatyrlý gürriňler çyn eken-ow. Şu bela-beter adam iýýän jynsdan bolsa gerek. Ýene öldürip ötägitse-hä janyň uýy. Emma “dünýäde iň süýji et adam eti bolýarmyş” diýip garrylar gürriň ederdi. Adamyň etiniň süýjüligine bolsa, bu adamhor pisler beletdir. Ilki özümi iýer, atymy-da soňra agşam şamy ediner” diýip göwnüne getirdi.

Gyrguşuň jylawyny saklap duran aýylganç sypat adam bolsa atyň kellesiniň bir gapdalyndan ot ýaly ýanyp duran gözlerini Permanyň dogry ýüzüne dikip, geplemän sem bolup durýardy.

Onuň adam ýa-da başga bir jyns boldugyny saýgarar ýaly dälidi. Ol endamyna boýdan-başa alajabarsyň derisini çekipdir.

Başynda bolsa ýene haýsydyr bir ýyrtyjynyň derisiniň tüýleri seçelenip durdy. Onuň ýüz gözleri tüý bolup, uzyn ak sakgaly bilen bulaşyp ýatyrdy. Gaşlary gözüniň üstüne bürenip durdy.

Perman “hakykat şol aýy diýilýänlerine duşdum-ow” diýip pikir etdi. Garrylaryň oglanjyk wagtyndaky aýdýan ertekilerindäki “sag goly almaz bolan güýçli aýylar” diýlip gürrüni edilýän gorkunç jandarlar ýadyna düşdi. “Meniň indi kazam dolup, iň ahyrky gadamym şu boldy” diýen netijä geldi.

Perman bu ýere ýetmezinden öňem ençeme gorkunç wakalary başyndan geçiripdi. Ol geçen üç gije-gündiziň içinde köp muşakgatlary çekdi. Ol üç gijäni ukusyz geçirdi. Onuň yzarlap gelýän inçejik ýodasy ony beterden-beter gorkunç tokaýlaryň üstünden eltdi. Ömründe palta sesini eşitmedik mähnet ýogyn hem uzyn ağaçlar güri çykyp, başlary asmanda çatylyşyp durdy. Olaryň aşagynda hyşa, hüžžük gamyşlar örçeleşip, çolaşyp çykypdyr. Gidip barýan ýoluň göýä bir ötüge meňzeyär. Her bir gadamynda önünde turan duşman atyňy sakga saklap biljek ýa-da bir möjek bolsa üstüne zyňyp arap biljek. Seniň goluň galmanka olar işini bitirjek. Munuň üstesine-de jürbe-jür ýyrtyjy möjekleriň sesleri. Olaryň aýylganç arryldylary, hil-hil uwlamaklary her gije onuň gulagyny kamata getirip, güň edipdi.

Perman bir gezek ertirir bilen tokaýyň içinden suw gözledi. Ahyry suw dolup ýatan bir oý tapdy. Atyny sürüp, köle ýakynlady. Emma at birden dört aýagyny hem ýere diredi-de, sanjyldy duruberdi. Perman näçe debsilese-de, bir dabanam süýşmedi. Ýogsa at gaty suwsuzdy. Emma suwsuzlyk-da ony suwa meýil etmäge mejbur edip bilmedi.

Ol atynyň bir zatdan heder edýändigini aňdy. Şunça ony görjek bolup dyrjaşdy, töwerek-daşyny üns bilen synlady. Emma hiç görüp bilen zadam, aňlan zadam bolmady. Kölüň töwereklerine nazar saldy. Dag umgalaryndan başlap, her hili ýyrtyjy-möjekleriň yzyna gözi düşdi. Daş-töwerek dürli yzdan ýaňa torç bolup ýatyrdy.

Şol wagt atyň bu duran ýerinde durmaga ýüregi çydam etmedik borly, yzyna serpildi-de, ökjäni göterdi, Perman tiz-tizden omzundan garap barýardy. Birden onuň gözi kölüň aňyrsyndaky pesräk baýyrdan aňyrygyna baka inip barýan ýolbarsyň symgylyt gerşine kaklyşyp gitdi.

“Duşmanyň ýüzi aňryk” diýip, içinden oýlandy. Bu wakany pal edinip, özüçe gowulyga ýordy. Ýöne ýolbarsdan sag-aman arany açmagy hem, öz göwnüne teselli bermegi hem Permаныň kalbyndaky wehimi aýryp bilmeýärdi. Ol islendik ýagdaýda şeýle gorkunç möjekleriň penjesine düşäýmeginiň ahmaldygy hakdaky pikirden el çekip bilmeýärdi.

Ýolbars bilen bolan gorkunç duşuşykdan soň, Perman köp ýol sökdi. Ýöne ol näçe ýörese-de, sümme tokaýlykdan gözi açylmady. Gün dik asmana çykypdy. Emma Perman ony käte bir ýerde görüp galýardy.

Permany alyp barýan inçejik ýol beýik bir ýapgyt kötele ýarmaşyp gitdi. Bu kötel beýleki kötellere garaňda has ýapgytdy, ýüzi hem beýlekilere garaňda ýalaňaçrak diýmek boljakdy. Ozalky köteller mähnet-mähnet agaçlara basyrylyp otyrdy. Hatda gara daşlaryň ýapgytlaryndanam agaçlar çykyp, terslin-oňlyn uzalyşyp otyrdy. Bu köteliň bolsa ýüzüne gyrtýçdyr ýylakdan perde çekilipdi. Selçeňräk arça agaçlary asmana gol gerşip otyrdylar.

Perman bu köteliň aňry ýüzi hem bäri ýüzi ýalydyr diýen pikir bilen atyny sürüp, onuň depesine çykanda, munuň depesiniň bir geriş bolup, aňry ýüzüniň hem suwamaý ýylçyr gara daşdygyny gördi. Ondan aşagy hem öňi-soňy görenine meňzemeýän, aňyrsy-bärsi görünmeýän ymgyr giden tokaýlyk bolup ýatyrdy. Bu ýapynyň ýüzünden ýoluň ýapbaşlap inýän sudury çala saýgardýardy. Ol atynyň başyny çekip, bir salym töweregine ser salyp durdy. Ýene atynyň başyny öz raýyna goýberdi.

Her niçigem bolsa bu kögel Permana öňki kötellere görä tanşyrak ýaly göründi. Garşysyndaky tokaýlyga gözünü aýlap:

“Babamyň diýen kese köteli şudur” diýip oýlandy. “Babamyň aýdan alamatlarynyňam şu kötelden tapylaýmagy ahmal” diýen umyt bilen töweregine syn edip gitdi. “Şu ýerlerde golaýrak bir ýerde çeşme bolmaly. Onuň gözbaşynda bir mähnet, göze ilginç hoz agajy bolmaly. Onuň şahalary biri-biriniň içinden geçişip, üstünde keçe ýazyp halka gurap oturyberer ýaly bolmaly. Çeşmäniň sag ýakasynda süýnmek uzyn hem ýasy daş bolmaly. Onuň üstünde iki adam jaýlaşyp ýatyp biler ýaly bolmaly...

Ol babasynyň salgy beren şu alamatlaryny gözledi. Sebäbi babasy oňa:

— Kötelden düş-de, barýan ýoluňdan çykyp, atyň başyny goýber, özi tapar. Soň barjak ýeriň ýakyndyr - diýipdi.

Perman hernäçe gözlese-de, babasynyň diýen çeşmesini tapmady. Ahyry atyny bir agaja baglap, töweregine pyýadalap aýlanyp başlady. Terslin-oňlyn gatnaw etdi.

Şeýdip aýlanyp ýörkä, birden gözi ullakan çynaryň aňyrsynda bukup duran möjegiň ullakan kellesine düşdi. Bu çynar ondan birneme açygrakdady. Möjek şol çynaryň aňyrsynda bukulyp durdy. Perman hem ol çynaryň daşyndan telim gezek öwrüm edipdi. Emma ol möjek ýeserlik bilen Permandan bukulýardy. Perman haýsy tarapdan gelse, ol hem çynaryň daşyna aýlanyp, onuň arka ýüzünde bukulýardy.

Şeýdip, ol haçan Perman çynaryň golaýjagyndan geçerkä diýip peýläp durdy.

Ýöne Permanyň aýlanjyrap ýören ýeri açygrakdy. Şonuň üçinem möjek şeýle açyk aralykdan hüjüm etmäge üýşenip durdy. Eger ol möjek bolman ýolbars ýa-da gaplaň bolsa, Permany gören badyna çym-pytrak edip, çaňňalagyny çasyraýmalydy.

Möjegiň kellesine gözi düşen badyna Perman atyna baka okduryldy. Perman atyna atlanan wagty möjek hem agaçlara gabat bolup, aňyrylygyna baka seňkildäp gitdi.

Babasynyň salgy beren tokaýyny hem çeşmesini Perman şu gün tapypdy. Bu tokaý hem Permanyň öňki gören tokaýlaryndan peslär ýaly dälidi. Babasynyň salgy beren çeşmesi pessejik tümmejigiň düýbünden çykyp, buldurap akyp ýatyrdy. Ol ýigrimi-otuz ädim töweregi akyp, soňra tokaýyň aşagynyň düşegi bolan çayyr hem şona meňzeş güri otlaryň arasyna siňip, ýok bolup gidýärdi. Bu çeşmäniň başyndaky hoz agajy bilen ýasy daş hem babasynyň taryp edişiçe bardy.

Ol bu çeşmäniň başynda atyny ýakyp, özi hem az-owlak dynç alandan soň, babasynyň tabşyryşy ýaly, atyny öz ygtyýaryna goýberdi. Ol hem esli wagt ýöränden soň, şol beýikden inýän çeşmäniň hem ýylçyr gaýanyň üstünden eltdi.

Perman atyna ynam etmän aşak-ýokary iki ýana gatnaw edip ýörkä hem ine şu gorkunç belanyň üstünden geldi.

Perman sesini çykarman özüne seredip duran gorkunç yşarata seredip doňup galypdy. “Gorkana goşa görner” diýlendenem beter bolupdy. Bu aýylganç sypatly jynsyň gözleriniň lowurdap ýanyşy Permanyň gözüne daglaryň garaňky gowagynda bukup ýatan ýaraly ýolbarsyň gözi bolup görüldi.

Janyndan umydyňy üzen Perman dünýäni unudypdy. Aýry bir jynsy görmeg-ä beýlede dursun, hatda ýönekeý bir del adamyny görende-de, uçjak guş ýaly towsup duran sarç bir atyň burny ganan ýaly sulhup, gymyldaman durşy hakynda oýlanmagy Perman ýa-ha unudypdy, ýa-da “her neneňsi sarç, güýçli malam üýtgeşik bir gorkunç jynsy görende gorkudan ýaňa ädimi goşulyp, edil burny deşilen ýaly gymyldap bilmez” diýip, käbir garrylaryň aýdýan gürrüňlerini ýadyna getirdi. Emma juda gaty gorkup, huşy başyndan uçup, özüni ýitirmek bilen, atyň gorkup gorkmazlygy onuň ýadyna-da düşmeýärdi diýsek, has dogrurak bolsa gerek.

Her näme-de bolsa, Permana şagga bir ak der gelip, depesinden dabanyňa ýetdi. Göýä ak gülüň ter ýapraklaryna daň-säherler düşen çyg damjalary ýaly, onuň gany gaçan ýaňaklarynda hem der damjalary ýaldyraşýardy.

— Bu ýerlere guş gelse ganaty gyrlyp, gulan gelse toýnagy gyrylýar. Sen nädip düşdün? - diýip, ahyry ol gorkunç jyns ynsan dilinde gepledi. Ol sandyrawuk sesi bilen şeýle diýip kellesini ýaýkanda başyndaky deriniň tüýleri seçelenip gitdi. Her niçigem bolsa, ol sözländen soň Perman munuň adamdygyny açyk aňlady hem az-kem ýüregi düşüşdi. Bir az ysgyna gelip başlady. Birden: “Babamyň diýen adamy, belki, sudur” diýen pikir kellesine gelip girdi. Ol zordan:

— Düşdüm, baba! - diýip, dodaklaryny tamşandyrdy.

— Düşdüm diýsene!-diýip, ol gorkunç adam çalaja başyny atdy.

Permaň bu iki arada mazaly ysgyna gelip, özüni bir az dürsemäge ýetişdi. Öz ýanyndan: “Babamyň diýen adamy hökman şu adamdyr” diýip tassyklady-da:

— Meni siziň ýanyňyza babam ugratdy - diýdi.

— Seniň babaňa kim diýerler?-diýip, ol atyň uýanyny berk tutup, gowşatman durşuna sorady. Onuň jogabyyny eşitmäge gulagy agyrylyk edýän ýaly, bir az Permana baka ýakynlady. Perman:

— Öwezmyrat batyr diýerler - diýeninden, ol göýä bir gorkunç zat gören dek, atyň uýanyny birden goýberip, iki-üç ädim yza çekildi. Bu arada Perman hem ysgyna gelip, atdan

düşdi. Sebäbi ol atyň üstünde otursa, gorkany has äşgär bildirip duran ýalydy.

Garry baba ýañadandan atyň golaýyna gelip, ony mazaly synlady. Onsoň Permanyň ýanyna geldi. Onuň bilindäki gylyjyň baljagyny ýazdyryp, tygyny ýarsyna gelýänçä çekdi-de, içgin-içgin seretdi. Ýene gylyjy ýerine salyp, gaýra çekildi. Perman aýna gylyjyň bilindedigini diňe şundan soň duýup galdy.

Garry baba Permanyň boý-syratyny täzedden başdan-aýak gözden geçirdi.

— Şu atyň seniň aýagyň aşagynda bolup, şu gylyjyň hem seniň biliňde bolmagy, ynanmazlyk etmäge ýol goýanok. Eger şu alamatlar bolmadyk bolsa, men seniň Öwezmyrat batyryň agtygydygyňa ynanmazdym - diýdi. Perman ol özüniň gaty gorkandygyny aňandan soň şeýle diýýändir diýip oýlandy. Garry baba ýene Permana sorag berdi. - Sen batyryň gyz agtygy bolarmyň?

— Hawa - diýip, Perman çalaja baş atdy.

— Bolýar-da. “Öli arslandan diri syçan ýagşy” diýipdirler. Öwezmyrat batyr indi garrap çökenden soň bolýar-da. - Garry baba soňam şol bir sözi telim gezek gaýtalady. - Bolýar-da. Bolýar-da...

Garry babanyň bu sözlerinden onuň özüniň gaty gorkandygyny bilenine göz ýetiren Perman utanyp, ýüzüni aşak saldy.

Garry baba öňki sözlerini birneme ýuwmarlamak isleýän ýaly:

— Aýby ýok, atlan, gideli - diýdi. Perman atlandy. Goja pyýadalap, onuň önüne düşdi.

BERK BULJUMLARYŇ EÝESI

Permana duýdansyz sataşan bu gorkunç adam Kany batyrdy. Ol Permanyň gelýänini ol entek tokaýdan çykmanka görüpdü. Şobada hem çaltlyk bilen gaýadan aşak inip, tokaýyň eteginde, hyşanyň aşagyna sümülipdi.

Kany batyr bukuda oturan ýerinden Permanyň bolşuny synlamaga başlady. Perman birnäçe gezek aşak-ýokaryk inip-çykdy. Kany batyr her gezek ony duşundan geçirip goýberdi.

Kany batyr Gyrguşy gören badyna tanapdy. Gyrguşuň taýlygy şu ýerde geçipdi. Öwezmyrat batyr soňam Gyrguşy münüp, onuň ýanyna birnäçe sapar gelip gidipdi. Ýöne ol Gyrguşy ozal görmedigem bolsa, aňsatlyk bilen tanap biljekdi. Sebäbi ol Gyrguşuň ýedi arka çenli ata-enesine, babasyna, ähli eždadyna çenli beletdi. Gyrguş indi ata-babasynyň ençeme arka

bäri göterip gelyän adyny göterýärdi. Kany batyr bolsa öz belet atlarynyň agtygyny, çowlugyny, ýuwlugyny görende-de aňsat tanap bilýärdi.

Gyrguşuň üstündäki gögele oglanyň kimdigini welin Kany batyr tanap bilmedi. Şonuň üçinem birden-bire çykyp özüni mälim edäýmän Permanyň her bir hereketine syn etdi. Onuň kimdigini, näme niýetiniň bardygyny, näme etmekçi bolýandygyny bilmek isledi. Belki, bu Öwezmyrat batyryň iberen adamydyr, belki-de, Öwezmyrat batyryň Gyrguşy bir söý bilen bu ýaş ýigidiň eline düşendir. Onuň gizlenmeginiňem, Permanyň atyny duýdansyz jylawlamagynyňam sebäbi şudy.

Kany batyr Gyrguşuň ýokary galýan ýerinden ýokary galyp başlady. Permanyň sallatlaryň gazyp giden nagymydyr hasap eden ötüginiň agzyna ýetdiler. Ol Permanyň çak edişi ýaly däl eken. Basym ol ötügiň aňrsy birneme giňedi. Olar ýene uçut gaýanyň ýokary başyna dyrmaşyp gitdiler. Esli ýöränlerinden soň, Permanyň şol aşakdan synlan şaglawuk çeşmesiniňgözbaşynyň ýanyndan çykdylar. Çeşmäniň bu ýerden görnüşi aşakdan seredeniňdäkidenem üýtgeşikdi. Çeşme kemerlerden kemerlere böküp, belent uçutdan aşak eňterilip, tokaýyň içine siňip gidýärdi. Perman bu çeşmäniň gözəl görnüşinden gözünü aýryp bilmän bir az sagyndy.

— Entek häli synlasaň wagt tapylar. Bu wagt sür, gideli. Soň synlarsyň-diýip, Kany batyr ony gyssady.

Çeşmeden aňryk geçip, on-on baş ädim ýörediler. Iki sany ýanaşyk ýatan mazaryň üstünden bardylar. Ol mazarlara gözi düşende, Permanyň ini jümşüldäp gitdi. Emma mazarlaryň saklanylyşyny görende, bularyň ýönekeý bir öldürilip taşlananyň mazary dældigini aňdy. Iki mazaryň arasy bir ädim. Ol mazarlaryň daşyna adamyň guşaklygyna ýetip duran daşdan örülen aýmança edilipdir. Aýmançanyň daşlary edil kebşirlenen ýaly berkidilipdir. Onuň bir tarapynda gapy goýlupdyr. Garşysyndaky gaýadan inen suwlaryň, ýagyş-ýagmyrdan içine ýygnanan suwlaryň aýmançanyň içinde tolkun atyp ýatmazlygy üçin onuň tokaýa tarapky ganatynyň aşagyndan ötük goýlupdyr. Mazarlar toprakdan galdyrylman, daşdan berk hem gelşikli edilip galdyrylypdyr. Olar obanyň bir çetinde her çarşenbe güni daş- töweregine aýlanylyp durlan öwlüýäniň guburyndan-da artyk bir görnüşdedi. Aýmançanyň içiniň günde-günaşa süpürilip durulýandygy görünüp durdy. Diwaryň üstünde goýlan sübse-de munuň şaýadydy.

Perman bu mazarlaryň kimiň mazarydygyny bilmek isledi. Emma ol öňki gorkusyndan henizem doly saplanyp, özüni raslap bilmändi. Onuň üstesine-de Kany batyr bilen ýakyndan

tanşyp, öwrenişmändi. Şonuň üçinem ol bu barada soramaga milt edip bilmedi.

Kany batyr Permany bir giň gowagyň agzyna eltdi. Bu gowak obasy göçen beýik galanyň möçbersiz giň derwezeleri ýaly haňlap ýatyrdy. Mundan girip esli ýöränlerinden soň, munuň gowak bolman, aşagy böwsülip, ötuge öwrülen beýik bir gaýadygy mälim boldy. Mundan aňryk iki ýany gaýa bolan darajyk bir jülge bolup gitdi. Bu jülge uzak gitmän, basym gutardy. Onuň gutaran ýerinde edil adam eli bilen salnan ýaly darajyk köçe sol tarapa burulyp, gaýa dyrmaşyp başlady. Bu köçejigiň iki ýany kert gara ýalçy gaýa bolup abanyp durdy. Köçäniň ini dört-bäş ädimden giň dälidi. Emma hemme ýeri edil el bilen oýulan ýaly endigandy. Aşagy hem suwalan dek tekiz gara daşdy. Bu köçe edil gadym eýýamlarda salnan diňleriň ogryn çykalgasy ýaly, terslin-oňlyn aýlanyp, ahyrynda olary beýik bir bölejik dagyň depesine çykardy.

Kany batyr Permanyň öňune düşüp, eglenmän gidip oturyşyna käýerde oňa sorag berýär. Perman hem onuň soraglaryna başardygyndan gysgajyk jogap bermäge çalyşýar. Köplenç öz içini gepledýär. Olar dagyň depesine çykanlaryndan soň, gaty beýik bolmadyk bir gaýanyň düýbünde aýak çekdiler.

— Biziň mesgenimiz şu ýeridir, düşüber - diýip, Kany batyr bir gara daşyň üstünde oturdy.

Perman töweregine gözünü aýlady. Bir ýany gaýa direlip salnan kiçjik tamlary gördi. Ikinji tarapdaky gaýanyň aşagynda bolan birnäçe gowagyň agzy bejerilip, özüne laýyk gapylar oturdylypdyr. Bu jaýlaryň agzynda duran gap-gaçlara hem Permanyň gözi düşdi.

Garry baba gelip, aty onuň elinden aldy-da, eşidiler-eşidilmez bir zatlar hüňürdedi. Aty bir gapdaldaky beýigiň öňünde gögeren ýogyn çynaryň düýbüne eltip başlady.

— Bu atyň ýaşlygynda beýnisiniň bekän, soňam telim gezek gelen ýatagy şudur - diýdi-de, gaýanyň ýüzündäki gowaklaryň biriniň gapysyny açyp girip gitdi.

Aradan gaty köp ýyl geçenem bolsa, atyň bu gojany ýadyndan çykarman ekendigine, ony gören badyna tanap sakga durmagynyň sebäbine Perman diňe şu ýerde düşüňip galdy.

Kany batyr gowakdan iýmiden doly bezegli bir at torbany alyp çykdy. Gowagyň gapysyny berkitdi hem torbany atyň başyna geýdirdi. Soň eline iki sany tüňçäni alyp, çynaryň öňündäki beýigiň aňyrsyna dolandy. Uzak eglenmän iki tüňçäni hem suwdan dolduryp geldi. Özüniň hemişe ot ýakýan ojak ýerine bardy. Ýer bilen meňzeş bolup ýatan ýasy gara daşyň üstünde ot ýakyp, tüňçeleri goýdy.

Kany batyr daşyndan seredeniňde şeýle haýal gymyldaýan ýaly görünýärdi. Emma ol gaty ýetişiklidi. Ol ýene çynaryň ýanyndaky beýigiň aňyrsyna aýlandy-da, aradan salym geçmänkä at üçin iki gujagyny hem dolduryp ot alyp geldi. Onsoň gapysy ýapyk gowaklaryň birine girdi-de, göýä ozal kaklanyp goýlan ýaly bir giden kakmaçlyk et alyp çykdy. Ojaga düşen közleri daşyň ikinji bir tarapyna ýazyp, elindäki kakmaçlary atdy. Onsoň işikleriň önüne goýry saýa salyp duran arçanyň saýasyna bir gülli keçe ýazdy.

Çaý gaýnady, kakmaçlaram bişdi. Ol ak bizden saçağyny ýazdy.

— Ine, çaý, ine çörek, ine-de keýik eti, iýip otyr - diýip, Permana hödür etdi.

Saçakdaky çörek ýumşakdy. Ol ýere bişirilipdir, emma şeýle-de bolsa tamdyrdan çykan ýaly arassady, kül ýa-da gum siňen ýeri ýokdy.

Kany batyryň özi hem Perman bilen bile nahar iýmäge oturdy. Ol agzyny kümşüldedip çörek çeynände, sakgalynyň tüýleri-de saňnyldaşyp durdy. Ol çöregi gaty çalt çeyneýärdi. Perman onuň agzynda ýekeje-de diş galan dälir diýip oýlandy. Emma onuň dişleriniň biriniňem gaçman, hemmesiniň ýerbeýerdigini görüp geň galdy. Kany batyr ýetişibildiginden kakmaç bilen çörek iýýärdi. Arasynda gürrüňem edýärdi.

— Çörek birneme gatyrak bolsa gerek - diýip, ol özbaşyna hümrüdedi. - Munuň üstünden gün aşdy.

— Ýok-la, gaty gowy. Ýumşak - diýip, Perman çyny bilen aýtdy. Sebäbi Perman iki gün bäri teýli nahar garasyny görmändi. Mamasynyň salan külçelerini gemrip, ýarym aç halda ýol ýöräpdi.

— Men çöregi gūnaşa bişirmegi düzgün etdim - diýip, Kany batyr dowam etdi. - Juda ýaltansam, üç günden bir gezegem bişiräýýän. Kāwagtlarda baş-alty günden bir gezek bişirýän wagtymam bolýar. Sebäbi men çöregi köp iýmeýärin. Ete düzgün bolupdyryn.

Hut şol sebäpli hem Kany batyryň bişiren kakmajy öz gözüne az görnüpdi. Ýöne soň ol ikisindenem artyp galdy. Ýöne ol munuň sebäbini Permana ýöňkedi.

— Seniň naharyň guşuňkyça-da ýok eken - diýip, zatlary ýygnaşdyrmaga başlady.

Bu gün töwerek-daşa syn edere wagt bolmady. Perman Kany batyryň gürrüňlerini diňläp, onuň bolşuny synlap, özüniň indiki maňlaýyndakyny pikirlenip, günün galan bölegini wehimli alada bilen içini gepledip geçirdi.

Gün ikindä ýakyn bolupdy. Kany batyr ata ýene iki gujak ýüpek ýaly ýumşak ot getirip dökdi. Perman atynyň ot-

suwundan arkaýyn bolsa-da, aty gije şu duran ýerinde goýmak howply bolmazmyka diýip ünjä gitdi.

Gün ýaşyp, şapak sowlup ugranda Kany batyr:

— Indi ýerler sowaşan bolsa gerek - diýip, içerden düşek çykaryp, ýatjak ýerlerini häzirledi.

Ol naharyň başynda başlan soraglaryny henizem tüketmändi. Ýöne ol soraglaryny haýal-ýagal berýärdi. Arasyňa gürrüň salýardy.

Kany batyr ýatjak ýerlerini bejeriştirip, Permanyň ýanyna geldi. Onuň atyň töweregine aýlanyp, daş-töweregine garanjaklaşyndan ýüregindäki wehimli gorkyny aňlady.

— Sen hiç zady alada etme - diýip, oňa göwünlik berip başlady. - Hatyrjem bol. Biziň berkimize döwem sekip bilmez. Munuň ýekeje çykalgasy bardyr. Ol darajyk çykalgany hem ýaňy özüň gördüň. Onsoňam ata baka barjak möjek hökman biziň üstümüzden geçmeli. Men çybyn jyňňyldasa aňlaýaryn. Asla bu özbaşyna bir bölejik dagdyr. Munuň töwerek-daşy uçut gaýadyr. Möjekler-ä beýlede dursun, aýy-da çykyp bilmez, adamam. Özüň gördüň, şol çeşmejigiň inýän uçut gaýasyndan çykyp-düşüp bilermiň?

— Ýok - diýip, Perman ýekeje söz bilen jogap berdi.

— Asyl miltem edip bilmersiň - diýip, Kany batyr has pugtalady. - Munuň beýleki ýerleri ondanam müň esse berkdir.

Mundan soň Perman göwni ynanar-ynanmaz, her niçik-de bolsa, bir az rahatlandy. Olaryň ýatan ýeri näçe beýigem bolsa, iki-ýeke çybynlar jyňňyldaşýardy. Kany batyr hemişeki adaty boýunça derse meňzeş gemre hem pide bolan agaç owuntyklaryny üşürüp, gün ýaşan badyna tütedipdi. At üçin hem özbaşyna tüsse edipdi. Permany has rahatlandyrmak üçin bolsa gerek, ol atyň ýanynda sömelip oturan bir daşa möjegiň derisini çolap, başyna-da bir telpek geýdirip, ýörite garantga ýasapdy. Daşyndan göreniňde, onuň garantgadygyny aňmak kyndy, edil janly bir adam tüňnerilip oturan ýalydy.

Düşeklerine geçen batlaryna Kany batyr uka gitdi hem myrryldap süýji hor çekmäge başlady. Perman köp wagtlap uklap bilmedi. Töwerege diň salyp ýatdy. Näme-de bolsa bu tokaýdan meýdan doňuzlarynyň hem olaryň jojuklarynyň sesinden başga ses eşitmedi. Ol başga nähilidir ýyrtyjy haýwanyň sesini eşitjek bolup näçe gulagyny gerse-de, eşiden zady bolmady. Ahyry bu tokaýlara doňuzlar eýe bolupdyr diýip, başga gorkuly haýwanyň ýokdugyna göz ýetirenden soň ynjaldy. Uka gitdi.

Perman gün dogan badyna oýandy. Başyny galdyran wagty Kany batyryň gapak ýaly çöregi otdan çykaryp, çalgy bilen külüni kakyp oturanyny gördi. Onuň gapdalyndaky ýanyp duran oduň başynda tüňçeler lakyrdap gaýnap otyrды. Harman

ýaly tegelenip ýazylan közleriň üstünde kakmaçlar jyzyrdaşyp bişip durdy.

Perman ýerinden turup ýazylyp-ýaýrandan soň, Kany batyr oňa:

— Ýör, ýuwunsaň, suw daşda däldir - diýip, at daňan çynarynyň ýanyndaky beýigiň aňyrsyna alyp gitdi. Bu beýigiň aňry ýüzi şu dagyň bir çeti bolup, şol ýerde bir ýasy kemerden çeşme çykyp durdy. Çeşmeden syzyp çykýan suw özüne kiçiräk bir meýdança tapyp kiçijik bir howuz emele getiripdir. Ondan soň kemerden aşak inip, beýik hem uçut gaýanyň ýüzi bilen şaglap aşaklygyna inýärdi.

Tomsuň ortaky aýynda-da Permanyň eliniň gara çor bolup durmagy ýaramadyk bolara çemeli, Perman ýuwunmaga oturanda Kany batyr:

— Sabynsyz ýuwunma! Me, çoluk sabyny - diýip, oňa ýasy hem uzyn ter ýapraklary bolan bir düýp oty oklady. - Ýapraklaryny alyp çalyber.

Perman ol otuň ýapraklaryny alyp, eline sabyn ýaly oýkap başlanda goýy ak köpük çykyp, sabyndanam beter köprüp gitdi. Elinde bir çor goýman sypyrdy. Perman öz ýüreginden: “Şu gün çaýyň başyndan başlap, bu garry babanyň hüý-häsiýetlerini synlap, munuň nähili adam boldugyny aňlamaga başlaryn” diýen pikire geldi.

Olar çay-çörek içdiler. Ondañ soñ Kany batyr Permany uzyn gün yzyndan aýyrman, bu dagyň içi-daşy bilen tanyşdyrды. Bu dagyň üstüniň gaty berkdigini öz gözün bilen gör diýýän ýaly, ony daş-töwerege aýlap çykdy. Tokaýyň içine-de aýlady. Ahyry aýygyp, öz mekanlaryna baranlaryndan soñ, ol:

— Munuň çykalgasy ýeke şu bolman, ýene bir ogryn çykalgasy hem bar - diýip ýylgyrды-da, gapdalyndaky beýigiň düýbünde ýer bilen meňzeş bolup ýatan ýasy hem ýuka bir gara daşy galdyryp, arkasyndaky beýige ýaplady. Ýer döläniň gapysy ýaly bolup, haňlap bir işik açyldy. Ondan bir aty ýüzüniň ugruna idip alyp gidip boljakdy. Perman bu görnüşe haýran bolup, aňkaryp galdy. Kany batyr bolsa ulumsylyk bilen:

— Ine, biziň mekanymyzyň ogry çykalgasy şudur - diýdi. Sözüni kesmän yzyny dowam etdi. - Munuň agzy darrak görünse-de, aňryk bardygyça giňelýär. Munuň aňrsy bu dagyň ikinji tarapyndaky baýyrlaryň aşagy bilen gidip, olaryň aňrsynda bolan bir tokaýlyga çykýar. Aňyrda bir beýik gaýanyň düýbünde küýkerip oturan bir düýp agajyň gapdalyndan çykýar. Munuň aňrsy hem ýapylgydyr. Bolmasa, muny möjekler öý edinäýýär.

Soňra ol bir gezek gizlin çykalganyň agzynyň açyk galanyny, ol ýerde hem bir möjegin çagalanyny, ol ýerden

möjegi çagalary bilen kowup çykarmaly bolandygyny gürrüň berdi.

Olar şeýdip, bu günlerini hem geçirdiler. Perman Kany batyryň hüý-häsiýetlerini aňlamagy ýüregine düwenem bolsa, hiç bir aňlap bilen zady bolmady. Sebäbi ol munuň gürrüňinden hiç baş çykaryp bilmedi. Sebäbi bu birden-ä Nuhuň tupanyndan gürrüň berip otыр. Birdenem şu günüň gürrüňini edip otыр. Birden Bagdat daglarynda, Mazenderan jülgelerinde gezen ýerleriniň gürrüňini edip otыр, bir görseňem düýnki urup gelen awlaryndan söz açýar. Garaz, Perman munuň nähili adamdygyny aňlap bilmedi. Telbe diýseň, telbe däl, Mežnun diýseň, Mežnun däl.

Ýöne Perman bir zada - bu gojanyň içiniň gürrüňden doludygyna, özüniňem peýwagtyna gürrüň bermek isleýändigine göz ýetirdi. Onuň gürrüňine sähel päsgel berdigiň gutardygydy. Gürläp otырka birden sowal beräýseň, ol öz başyndan geçen gyzykly waka hakda bolsa-da, oňa ýeke agyzda gysgajyk jogap berip oňýar ýa-da edip oturan gürrüňini kesýär-de dymýar oturyberýär. Sorag beren badyňa ýanyňdan birdep turup gidiberyän, hol beýleräkde öz işi bilen gümra bolup, böwrüni diňläp ýören wagtlyry hem bolýar.

Agşam naharyny iýenlerinden soň Kany batyr:

— Ertir seni hem öz ýanym bilen awa alyp çykaryn - diýdi.
- Birinji sapar uzaga gitmesegeň, ýakyn ýerleri gezim ederis.
Soňky günler daşa-da gideris.

Bu günki uzak gürrüňleriniň ahyryny şunuň bilen gutaryp,
şol maslahat bilenem ýatdylar.

Perman bu gün turanda heniz gün dogmandy. Ol töweregine
göz aýlanda Kany batyry görmedi. Ol ojakda oturdylan
tünçeleri gördi. El-ýüzüni ýuwmak üçin çeşmäniň başyna gitdi.
Uçut gaýanyň düýbüne gözünü aýlady. Uçudyň düýbünde bir
düýe bolsa, edil bir tokly ýaly bolup görünjekdi.

Soňra Perman töwerege gezelenç etdi. Daşy aýmançaly goşa
mazaryň üstünden bardy. Aýmançanyň içindäki mazarlaryň baş
ujunda guş ýaly bolup çugutduryp oturan bir gara gözi düşdi.
Ol garanyň guş däl-de, Kany batyrdygyny gördi. Kany batyr
ýerinden turdy-da, sübsäni alyp, aýmançanyň içini tozadyp
süpürmäge başlady. Süpürip bolandan soň hem mazarlaryň bir
gapdalyna geçip, olara gözünü dikip, böwrüni diňläp oturdy.
Ahyry turup gaýtdy. Perman hem garaba-garaba onuň yzyna
düşdi.

Kany batyr aňyrdan gelşine gowagyň düýbündäki tamlaryň
birine girip, hemişekisi ýaly iýmli torbany alyp çykdy.

— Öwezmyrat batyr diri bolsa, bu atyň iýmini kaza
goýmaz. Bu iýme öwrenen atdyr. Bizem munuň iýmini kem

etmäli - diýip, torbany atyň başyna geýdirdi. Atyň maňlaýyndan birki sapar sypalap, soňra başga işleri bilen boldy.

Bu saparky çay-çöregiň başynda Kany batyr bu atyň häsiýetlilikinden, onuň ata-babasynyň taryhyndan gürrüň. bermäge başlady. Elbetde, Kany batyryň bu gürrüňleri hem gyzyklydy. Ýöne Permanyň ýüreginde möwç urup, ony öz erkine goýmaýan başga bir zat bardy. Onuň şol aýmançanyň içindäki goşa mazar hakda bilesi gelýärdi. Şonuň üçinem Kany batyr gürrüňine dyngy beren ýerinde, Perman saklanyp bilmän, şo barada sorady. Onuň soragyny eşiden Kany batyr Permanyň ýüzüne aýylganç nazar bilen çişerildi. Permanyň gözüne onuň ýüzi-gözi hem üýtgäp giden ýaly boldy. Birdenem ol ýüzünü aşak saldy. Öňki gürrüňini hem kesip, ümsüm oturdy. Çay-çöregini iýip bolýança sesini-üýnünü çykarmady.

Kany batyr çay-çöregini iýip bolandan soň, hemişekisi ýaly elini eňegine ýetirmegi hem unudyp, turup gitdi. Öz işleri bilen güýmenip başlady. Aradan esli wagt geçenden soň, ol gaýanyň düýbündäki gapylaryň birini açdy-da, Permany ýanyna çagyrdy. Perman baryp görse, bu gapynyň aňyrsy giden bir ullakan gowak eken. Onuň agzyny daraldyp, gapy oturdypdyrlar. Başga-da şunuň ýaly iki sany gapy görünýärdi.

Perman olaryň hem şunuň ýaly gowakdygyny aňdy. Bulardan başga-da bir ýany gaýa edilip, el bilen salnan bir jaý bardy.

Kany batyr Permany yzyna tirkäp, gowagyň içine girdi. Duldan asylgy duran ýaraglary görkezip:

— Bularyň haýsy birini götermegi halarsyň? - diýip sorady.

Dogrusyny aýdanda, Permanyň atylýan ýaraglaryň hiç birindenem başy çykanokdy. Ömründe eline alyp gören zady hem däl-di. Bu iki arada ýalan sözläbem boljak däl-di. Kany batyr oňa öten agşam seni awa alyp giderin diýse, ol ýaragsyz alyp gitjekdir öýdüpdi. Ýarag diýilýän zat ýadyna-da düşenokdy. Indi muňa ýarag diýen zat gören zadym däl-dir diýmek-de utanç. Ol bir salym geplemän durandan soň dogrusyndan gelmeli boldy. Muny eşiden Kany batyr:

— Pă-heý, sen-ä!-diýip, lah-lah güldi. - Ýnha bu orslaryň ýekatar sözeni - diýip, onuň goluny açyp, ok jaýlap ýene aýryp görkezdi. - Bu meniň hemişe özümiň awa alyp gidýän ýekatar sözenimdir - diýip, başga tüpeňi aýryp bir gapdalda goýdy. Ol öz tüpeňine aýagam oturdypdyr, birnäçe ýerine kümüş bilezik hem geýdirilipdir. - Ine muňa orslaryň başatar sözeni diýerler. - Ol muny hem oklap, okuny aýryp görkezdi. - Muny gazaklaryň beýiginiň biri bir iş bitirip berenim üçin aw tüpeňi diýip, sylag etdi. - Bu tüpeňe hem aýak oturdylypdyr, iki sany kümüş bilezik geýdirilipdir. Ol ýene bir tüpeňi oklap, okuny aýryp

görkezdi, onuň nähili tüpeňdigini düşündirdi. - Ine, muňa inlisleriň onbiratary diýerler. Muny men bir wagt Eýrandan alypdym, Inlisleriň onbiratary diýip birnäçeleri öwseler-de, orslaryň başataryna ýetesi ýarag bolmaz. Hiç bir döwletiň ýaragam şunça ýokdur. Sebäbi başatar çenän ýeriňe edil damja ýaly baryp degýär. Emma ynha inlisleriň onbiratarynyň oky çawup gidýär. - Soňra gülüp, sözüniň üstüne goşdy. - Muny ýöne şunuň ýaly as-da, ýöne çendan bir wagt daşyndan gara-da synla-da ötägit.

Soň Kany batyr dula düňderilip ýatan bir agajyň eýlesine-beýlesine kakýşdyrdy. Agajyň ýokarsy bir gapak ýaly bolup aýryldy. Onuň içi doly ok eken. Kany batyr ondan gereğini göterip, iki sany hatar, bir başatar bilen sozany göterip daş çykdy. Bir hatara altmyş ok düzüp, Permana berdi. Yzyndanam başatary eline tutdurdy:

— Sen şu başatary göter.

Başatary eline alyp duran Perman indi oňa nähili emel etjegini pikirlenýärdi. Onuň üçin munuň sesi-de bir gorkunçdy.

Kany batyr eline bir agaç gabygyny alyp, ony gapdalyndaky gaýanyň ýüzünde goýdy. Onsoň esli aralyga çekildi-de, pelle belläp, Permany ýanyna çagyrdy. Ilki oňa nähili oturmalydygyny, tüpeňi nähili goltugyna gysmalydygyny, tüpeňiň teýini niräňe diremelidigini, haýsy gözüňi

ýummalydygyny, nähili nyşana almalydygyny, mäsäni gysan wagtyň nähili dem almalydygyny - baryny birin-birin öwretdi. Onsoň:

— Hany indi atyp gör - diýdi.

Perman eli gowuşmaýan ýaly bolup, tüpeňi oklady. Soňra nyşana alyp başlady. Emma mäsäni gysaýmag-a welin milt edip bilmän otyr, gorkudan ýaña uçaýjak bolýar. Näme-de bolsa Kany batyr at diýip duransoň, mäsäni gysyp goýberdi. Dogrusy okuň nirä gidenini hem duýman galdy.

— Pä-heý, ýigid-ä tüpeň atdy-ow! Öwezmyrat batyr saňa hiç bir terbiýe bermändir. - diýip, Kany batyr güldi.

Perman görse, oky şol gaýanyň ýüzüne-de degmändir. Ikinji okda ýüregi bir az düşüşdi. Bu sapar gaýanyň gapbilini urdy. Üçünji okuny ondan hem ýagşyrak atdy. Aý, garaz, on ok atdy. Onunjy okda nyşananyň töweregine ýakynlady. Bolsa-da, tüpeň atmaga türgenledi, oňa höwesi hem artyp başlady. Sebäbi onuň öň öz ýanyndan tüpeň atmak gorkulydyr diýip edip ýeren pikiri nädogry bolup çykdy.

— Birinji saparda munça bolsa ýagşy - diýip, Kany batyr bir az hoşal boldy. Soň ol aty eltip, jaýlaryň birine saldy. Ol jaýyn içi edil saraýyn içi ýaly giňdi hem şaglap duran salkyndy. Onuň içi at üçin çynaryň saýasyndanam sergindi. Sebäbi bu

ýerde

daşardaky epgek şemal ýokdy. Ýeke sowujak şemal o deşikden girip, jaýyň içine aýlanyp, ýene bir tarapdaky biri-birine gabat bolmadyk bir deşikden çykyp gidýärdi.

Kany batyr aty onuň içine boş goýberdi-de:

— Bu atyň asly ýatagy şu jaýdyr. Munda öň hem kân ýatandyr - diýip ýola düşdi.

Ol häzir öz mekanyndan awa ýa-da tokaýa başga bir iş bilen çykýan wagtlarynda geýýän egin-eşiklerini geýipdi. Perman onuň yzynda edil bir çöl möjeginiň yzyna düşüp barýan bir adam ýaly bolup barýardy. Japbaklar ýaly tirkeşip, gerişden-gerşe, gaýadan-gaýa inip-çykyp, ep-esli ýol ýörediler.

Bir beýige dyrmaşyp, ýokary başyna ýakynlan ýerlerinde Kany batyr birden bir gorkunç zat gören ýaly bolup, aşak ýapyryldy. Onun bir goly arkasyna baka uzap, Permanyň depesinden indi, ugrubir degirmen daşy ýaly bolup, ony aşak basdy. Perman allaniçiksi bolup entirekledi, ýüregi gürsüldäp agzyndan çykaýjak boldy, iki-üç ädim aşaklygyna taýyp gitdi.

Kany batyr arkaýynlyk bilen aşak busulyp, sozany Permana berdi-de, onuň elindäki başatary aldy. Şol arada hem ol garşydan gözüni aýyrman paýhaslanýardy. Ol tüpeňi barlap gördi-de, bir tarapa baka bukdaklap gitdi.

Perman özünde ysgyn-mydar galmandan soň, duran ýerinde dyzyny epdi.

Kany batyr beýle gapdallaryndaky beýigiň başyndaky üýşmek daşlara bukulyp bardy-da, tüpeňiniň aýaklaryny dikdi. Bäşataryň göçmegi bilen Permanynam ýüregi sarsyp gitdi. Göz ýumup-açar salymyň içinde bäşataryň çekiji üç sapar inip çykdy, agzynda tuweleý turdy. Kany batyr ýerinden turup bir seretdi-de, Permana ýör diýen yşarat etdi. Perman beýigiň depesine çykyp seredende, şahy aýlaw-aýlaw bolup giden iki sany dag umgasynyň çäşerip ýatanyny gördi. Olaryň biri turup gitmäge synanýardy, aýagynyň üstüne daýanaýjak ýaly edýärdi-de, ýene ýykylýardy. Kany batyr alňasaman, umgalaryň damagyny çalyşdyrды.

— Baba, seniň atan okuň üçdi. Keýikler iki-le? - diýip, Perman sorady. Kany batyr:

— Başdaky okumy gabatlapdym, emma welin soňky keýikler gaçyp ugranda bir okum boş geçip gitdi. Belki, şol beýigiň aňyrsynda ýene biri bardyr - diýdi. Perman ylgap baryp, onuň salgy beren ýerine seretdi. Dogrudanam, keýikleriň ýene biri süýrenip şu beýigiň düýbünde galypdyr eken.

Kany batyr bularyň iç goşlaryny tiz döküşdirip, baryny bir ýere ýygnap, üstüne çöp atyşdyrды. Ondan aňyrlygyna

aýlanmaga başladylar. Bir meýdan ýörediler. Kany batyr birden sagyndy-da:

— Görýärmiň? - diýip, Permanyň ýüzüne dikildi. Perman:

— Ýok - diýip jogap berdi.

Kany batyr Permana daşda bolmadyk bir baýryň ýüzüni görkezdi. Perman ol tarapa üns berip seredende bir topar keýigiň otdan doýup, gäwüş çekip ýatanyny, birnäçeleriniň bolsa entegem otlaşyp ýörendigini gördi. Ullakan bir umga goç hem bir belentlikde dim-dik bolup, töweregini synlap durýardy.

— Bular her wagt nobatma-nobat birini garawul çykarýarlar. Görýärmiň ol hüşgär bolup duran goçy?- diýip düşündirdi. “Bularyň haýsy tarapyndan barmak amatly bolarka?” diýip, paýhaslanyp durdy. “Şu uran awymyzam bolýar ahyry. Tomsuň günü şundan artygyny nätjek?” diýen pikire geldi.

Gün ýaňy öýle bolupdy. Uran keýiklerinden Kany batyr ikisini, Perman hem birini göterip gaýtdy. Öýe gelip çay-nahar edinenlerinden soň, olar ýene töwerege aýlaň-çaýlan etdiler.

Ertesi gidenlerinde, Kany batyr Permana bir topar dünýäden perwaýsyz otlap ýören keýigi görkezdi-de:

— Bar-da, at! - diýip, olaryň niresinden barmalydygyny, nähili barmalydygyny öwredip ugradyp goýberdi. Perman Kany batyryň diýen ýerine baryp, tüpeňini güwledip goýberdi.

Tüpeň sesi dagdan daga düşüp gitdi. Ol Kany batyr atandaky ýaly çabalanyň ýatan keýik görjek bolup, ýerinden turup seretdi welin, hiç zada gözi düşmedi. Kany batyryň ýanyna sömpüldäp bardy.

— Seniň okuň şol agyr sürüniňem birnäçe gadam bir gapdalyndan baýryň ýüzüni tozadyp gitdi. Gaýta bikär keýikleri ürküzeniň galdy - diýip, Kany batyr aýtdy.

Bu gün aýlanyp-aýlanyp zat tapmadylar. Gaýtjak uçurlarynda Kany batyr iki sany keýik görüp, olardan birini alyp galdy.

— Bu gün şu besdir - diýip, onuň iç goşuny döküp egnine atdy. Gezekleşip öýlerine getirdiler. Olar birnäçe günü şular ýaly awçylyk bilen geçirdiler. Kany batyr Permany hem awçylyga höweslendirdi. Soň süri keýiklere duşan wagtlary onuň hem okunyň degen wagtlary boldy. Ilki uran sapary iş bitirenine begenip:

— Baba, urdum! -diýip gygyrdy. Kany batyr baryp:

— Sen mergen bolarsyň - diýip gülümsiredi-de, keýige pugta seretdi. Onsoň sözünüň üstüne goşdy. - Munuň ýarasyny köne, muny sen urmansyň. Asyl munuň ýaraman ýykylyp ýatan ýeri şu bolupdyr.

Hakykatdanam, munuň ýarasyna gurt düşüp, ulalyp, ýaraman ýykylyp, çalajan bolup ýatan ýeri şu ýer eken.

Munuň ahmyryna Perman ertesi bir süri keýik duşanda, bir keýigi urdy. Emma öňküsi ýaly begençli gygyрман, ilki bilen baryp barlady, oňa öz okunyň degendigini anyklady. Kany batyr hem:

— Bu sapar hakykat urupsyň - diýip tassyklady.

Bular bir gün awa gidenlerinde aw tapman köp aýlandylar. Şol aýlanyp ýöruşlerine bir gysgajyk jülge bilen gitdiler. Munuň öňi uçut gaýa bolup aýlandy. Bu gaýa möçbersiz beýik. Üstüne abanyp dur. Munuň düýbünde oturyp bir salym dync aldylar. Töwerek-daşyny synlap oturan Kany batyr birden gaýanyň ýüzünde bir zat görýän ýaly bolup çişerildi. Soň:

— Görýärmiň -diýip, Permana görkezdi.

Perman ol bir aždarha sypatly ýylan gördümikä diýip gorkupdy. Emma munuň görkezýän zatlary ýalçy gaýanyň ýüzünde pökgi ýaly düwme-düwme bolşup duran zatlardy. Olar ýalçy gara daşdan gaýnap çykana meňzeýärdi.

— Hanha, şolara mumyýa diýerler. Gaty gymmat zat bolar-diýip, Kany batyr düşündirdi. Perman ol zadyň nämä derkar bolýanyňy soranda: -Döwük üçin, agyry üçin gaty dermandyr. Bir towugyň aýagyny döwüp, şondan jöwen ýaly atdyryp, ýokaryk oklasaň, ýere düşýänçä döwügi biter diýip tarypyny edýändirler.

Ymma men ol synagy edip görmändim, ýöne şunuň gaty gadyrynyň bardygyny bilýärim - diýip gürrüň berdi.

— Onuň ýokarsyndanam, aşagyndanam barar ýaly däl. Ony nähili alýarlar? - diýip, Perman ýene sorag berdi.

— Ony tüpeňläp alýandyrlar. “Mumyýa tüpeňläň ýaly” diýip eşitmänmidiň - diýdi-de, Kany batyr tüpeňini eline aldy. - Men tüpeňläýin. Sen nirä düşenini gözüňden ýitirme.

Kany batyr ol mumyýalary ýeke-ýekeden tüpeňlemäge başlady. Başataryň oky düwmäniň düýbünden degip uçurýardy. Perman onuň nirä düşenine seredýärdi. Kany batyr şeýdip on-on iki sany düwmäni gaçyrdy. Başga-da kän ownuk düwmejikler bardy. Olaryň arasynda juda owunjaklary hem bardy.

— Bulara degmäli, ulalsyn - diýip, Kany batyr olary tüpeňlemedi.

Perman ýere gaçan mumyýalaryň baryny ýygnaşdyrdy. Olaryň reňki birhili goňras bolup, gününň şöhesine edil sary çüýşe döwügi ýaly ýylpyldaýardy. Daş diýseň, daş däl, çüýşe diýseň çüýşe däl. Birhili ýylpyldaşyp duran goýy bir zatlardy. Biziň bu awymyz adamlar üçin gaty peýdaly. Mundan başga bize bu gün aw geregem däl - diýip, Kany batyr Perman bilen tirkeşip öýüne baka gaýtady.

Bu gije hem Kany batyr hemişekileri ýaly ýerine giren badyna myrlap uklady, hor çekip başlady. Munuň uklamasy hem aňsat, oýanmasy-da edil şonuň ýaly. Kiçijik bir şygryda oýanýar. Perman bolsa köp wagtlap uklap bilmän, içini gepledip ýatdy. Ýaňy ymyzganjak bolup, gözlerini süzüpdi. Şol wagt hem gulagyna tokaýdan jynssyz bir üýtgeşik ses eşidilen ýaly boldy. Gözleri ýalpa açylyp gitdi. Sebäbi Kany batyr ýatmazlarynyň öň ýanynda bir gorkunç wakany hekaýa edipdi.

Ol bir gün açygrak bir ýere awa gidipdir. Güýzüň günleri ol kän keyik awlapdyr. Ol gün gaýtmaga giç bolup, şol ýerde ýatmaga galyndy. Ähli uran keyiklerini hem öz ýanyna ýygnapdyr. Agşam namazy wagtly ot ýakyp, şara bişirmäge oturypdyr. Ol ýaňy oda atan şaralarynyň ýetişenini bir ujundan iýmäge başlanda, bir uzyn hem daýaw, seçelenip duran tüýleri bolan aýylganç bir zat gelip, munuň edil garşysynda oturypdyr. Kany batyr gorkusyndan ýüzüni galdyryp bilmän, ýeke iýip oturan şarasyndan bir kakmajy onuň öňüne oklapdyr. Ol lak-luk agzyna atypdyr. Ýene oklapdyr, ýene iýipdir. Kany batyr şeýdip baş-alty sapar kakmaç oklapdyr. Ol üýtgeşik jandar hem oklanyny iýipdir-de, iň soňunda sessiz-üýnsüz turup gidipdir.

Kany batyr “bu şol adam aýysy diýilýän peläket bolsa gerek. Bu saparky gidişi bilen kanagatlanmaz bu. Ýene-de geler”

diýen wehim bilen gapdalda bolan bir gowagyň agzyna daş örüp, ony daraldýar. Agzyny ýapar ýaly hem bir daş goýup, özüni şona atýar. Ondan öňürti ýaňkynyň geljek ugrunda uzyn üýşmek daş ýasap, onuň üstüne-de arkasyndaky içmek derileri ýapyp, baş ujunda hem telpegini goýupdyr. Onsoň gowagyň agzyndan tüpeňini çykaryp, seredip oturypdyr. Aý süýt ýaly aýdyň eken. Häлки ilki agşam gelen gorkunç zat aňyrdan batly gelipdir-de:

— Ah! - diýip, içmege iki penjesini ýazyp urupdyr. Edil şol wagt Kany batyr hem bir gülläni süwüpdür. Tüpeňiň zenzelesi dagdan-daga düşüpdür. Emma ýaňky gorkunç zadyň çirkin sesi ondan hem beter bolupdyr. Ol ala-gykylyk edip gaçyp gidipdir. Ertesi Kany batyr adamyň yzyna meňzeşräk bir yzyň üstüne gan dökülip gidenini görüpdür. Ony yzarlamakdan elli-bizar geçen, uran awyny göterip, ol ýerden tiz gaçypdyr.

Kany batyr şu hekaýany gürrüň berip otyrka, Perman gorkusyna içgin-içgin süýşýärdi. Ol Kany batyryň şunuň ýaly gorkunç hekaýalaryny her gün diýen ýaly diňleýärdi.

Perman bu gorkunç hekaýany ýaňyrak eşideni üçin, ýaňky gorkunç sese gözleri ýalpa açyldy. Kellesini galdyryp, bir meýdan diň saldy. Aty hem gulaklaryny keýerdip, gözlerini tokaýa baka dikip durdy. Hemişe ýekegapanyň sesinden başga ses gulaklaryna ilmezdi. Diň salyp durka, ýaňky jynssyz ses

ýene bir sapar gaýtalanyp, soň gulagyna gelmedi. Ýöne indi onuň gözleriniň ukusy gaçypdy. Her niçikdir, ahyry daňa golaý ymyzgandy. Ertirden soň ol gijeki ses hakda Kany batyra gürrüň berdi.

— Bu tokaýda doňuzdan başga möjek bolup bilmez, bu ýere gelibem bilmez - diýip, Kany batyr Permany arkaýynlaşdyrmak üçin ynam bilen aýtdy.

Emma Perman şol gijeki sesden soň arkaýynlaşar ýaly dälidi. Onda diňe alaçsyzlygyň arkaýynlygy galypdy.

Bu gün hem çay-çörekden soň, hemişekileri ýaly awlamaga çykdylar. Her gün bir tarapa ýüzlenýärdiler. Bu gün ir bilen çykan ýerlerinde “wah” diýlen ýaly, üç sany keýige duçar boldular. Kany batyr el ýüzünden diýen ýaly tüpeňlände, keýikleriň biri ýykylp gitdi. Kany batyryň endigine görä, äwmezlik bilen ýykylan keýige ýakynlan wagtlarynda, ol turup ökjäni göterdi. Olar aňk-taňk bolup, yzyndan atmaga-da ýetişmediler. Ýeke ýaratynyň gan döküp giden yzyny alyp ugradylar. Emma gaty kän kowaladylar. Bu ýaraty keýik olary leç etdi. Onuň şol ýykylman gidip oturyşy. Şo barmaka keýik olaryň gözlerindenem ýitdi. Soň bir ýerde onuň ganynyň yzyny hem ýitirdiler. Şondan soň Kany batyr:

— Her haýsymyz bir ugra gideli - diýdi. Perman bir ugra, özi-de bir ugra gitdi.

Perman ýaňy öz ugruna ýönelen badyna, Kany batyr ony saklap, gürrüň bermäge başlady.

— Meniň iki sany awçy dostum bardy. Olar her wagt-her wagt awa gelerdiler. Ulagly-zatly, ýatym şaýlary bilen üpjün bolup gelerdiler. Olar bir sapar gelenlerinde, biri ikinjiň biriniň meýdini ulaga ýükläp alyp gaýtmaly boldy. - Ol elindäki tüpeňiniň teýini ýere diräp, ýene sözüni dowam etdi. - Olaryň her haýsy bir ugra ýüzlenip, aw gözläp başlapdyrlar. Awa kelleleri gyzyp, gaty kân gözläpdirler. Ahyry ikisi biri-birine gabat ugranlaryny duýman galypdyrlar. Aralaryna bir geriş düşüpdür. Bukulyşyp, gerşe ýapyşyp barýarkalar, birden biri bir zat gözüne ilende, awdyr öýdüp atyp goýberipdir. Ýere “wah!” diýip ýykylan wagty, onuň öz ýoldaşy boldugyny aňypdyr. Aw diýilýän zat gaty gyzgalaňly zat bolar. Habardar bolmak gerekdir.

Ol Permana habardar bolmagy sargap, öz ugruna gitdi. Perman hem ugrady. Birnäçe ýerleri aýlandy. Öz göwnüne uzak ýerlere gidendirin öýdýärdi. Ol bir tokaýyň ýakasy bilen barýarka, birden uly hasyrdy gulagyna geldi. Bir gapdalyna seretse, iki sany möjegiň özüne tarap okdurylyp gelyänini gördi. Ökjäni gösterdi. Emma ädimi goşulyp, duşaklanan ýaly, gaty gaçyp bilmeýärdi. Heniz uzak gitmändi. Bir öwrümde gabat gelen böwürsleniň aşagyna özüni urdy. Her niçik-de

möjekler ony ýüzüniň ugruna gidendir güman edip, duşundan geçdiler.

Böwürsleniň tikenleri Permanyň ýüz-gözünü pers-ala etdi. Her hile-de bolsa, böwürsleniň içinde boştagrak bir ýer tapdy. Uýluklary saň-saň edip, özüni saklap bilenokdy. Ol bir sagatdan gowrak ýatyp, özüni zordan raslap bildi. Indi möjekler gidendir güman edip, emäýlyk bilen böwürslenden çykyp ugrady. Ýaňy tokaýyň ýakasyna ýetip barýardy. Bir gapdalynda dörän hasyrdyny aňyp, ýakynynda bir mähnet çynara baka ökjäni göterdi. Ol baryp, çynara dyrmaşyp, aşak şahasyndan ökjesini ýaňy ýokary göteripdi. Aňyrdan hasyrdap gelen möjeklerin biri gelşine bat alyp zyňdy, Permanyň aýagyny ýaňyja göteren şahasyna ýetdi. Her niçik-de bolsa, Perman özüni ýokarrak saýlamaga ýetişdi. Bir ynjalykly ýer tapyp, çynaryň sütünini berk gujaklap oturyşyna demini dürsedi.

Möjekler çynara dyrmaşyp, ýene aşak düşüp, arlaşýardylar, dyzynyşýardylar, çynaryň töwereginde pyrlanyşýardylar. Iki gözleri-de Permandady. Möjekleriň biri kiçidi, tüýi ýukady, syplaňdy. Emma biri gaty ullakandy. Munuň art tarapy syplaňrak görünse-de, öň tarapy omuzlary bilen bugranyňky ýaly seçelenip ýatan tüý bolup durdy. Onuň kellesi ineriňki ýalydy, göwresi gaty ýasy görünýärdi. Ol kä wagt bir gapdala

çekilip, it oturyşyny edip oturýardy. Ol beýle bir gaharjaňam däl ýaly görünýärdi. Bolşy: “gel, şuna degmäli” diýýäne meňzeýärdi. Emma kiçisi gaty gaharjaňdy. Çynaryň daşyndan aýrylman, ters öwrülýärdi. Hamala, bir daban yza tesäýse, Perman gaçyp ötägitjek ýalydy. Onuň Permana bolan azymy gaty köp ýaly görünýärdi.

Perman näme etmelidigini onap-çenäp kän oturdy. Ahyry özüni mazaly ele alyp, pikirini bir ýere çugdamlady. Bäşataryna baş ok basdy. Çynaryň şahalarynyň arasynda atlaýyn oturyp, örän gaýymlandy. Çynaryň şahasynyň arasyndan bäşatary uzadyp, çynaryň düýbünü saklap oturan kiçi möjegini iki gözünüň arasyny baglady. Pugta nazar alyp, mäsäni gysdy. Möjek jan howluna arkanlygyna zyňdy. Baryp düşen ýerinde aýaklaryny kakşadyryp başlady.

Uly möjek aňk-taňk bolup töweregine bir garanjaklady-da, ylgap ýoldaşynyň ýanyna bardy. Ysgaşdyran badyna nämäniň-nämedigine göz ýetirip, bir gorkunç arlady. Gazap bilen çynara baka topulyp, köp urundy. Perman ony hem tüpeňläp başlady. Birinji oky çala degdi. Ikinji oky ony ýaraty etdi. Ondan soň janajygyna has-da gazaplanyp başlady. Çynary çeýnemäge durdy. Dördünji okda Perman ony urup ýatyrdy.

Bular jögülik edip ýatan bolmasyn diýen wehim bilen, Perman çynaryň üstünde ýarym sagat çemesi oturdy. Agaçdan

düşäýse, onuň göwnüne gapdaldan ýene bir täze möjek peýda bolaýjak ýaly bolup durdy.

Ahyrynda ýuwaşlyk bilen çynardan düşdi. Möjekleriň ölüdigini-diridigini barlamag-a beýlede dursun, hatda olaryň demi-de bolsa duýmasyn diýip, pişik basyşyny edip, aýagyny hem çybşyldatman ýeňsäni el ýaly etdi.

Ep-esli ýöränden soň, indi arany açan bolsam gerek diýip, az-kem arkaýynlaşdy. Ýaňy bir beýige dyrmaşypdy. Birden bu beýigiň etegindäki kiçijik tokaýdan bir gütürdi, hasyrdy, zenzele gulagyna geldi. Ol munuň yzyny aňsyryp-anşyrman, möjek edil garşymdan peýda bold-ow diýen pikir bilen ýüregi gopup, bir gapdala ökjäni göterdi. Gaty açykda bolmadyk bir uçut gaýa-da ýetmäge howlukdy. Ýolda uçran bir arça dyrmaşdy. Arçanyň ýokarsyna çykyp yzyna garady. Seredip otursa, yzynda hiç hili tozan görmenok. Ondan soň oturan ýerinden etekdäki tokaýyň içini pugta gözden geçirip başlady. Tokaýyň ortaragynda bir agajyň düýbünde nähilidir bir jandar öz başyna hasyrdaýardy, tozan turuzýardy. Perman bu it aýysy bolsa gerek diýip pikir etdi. Bir az salymdan soň ol jandar aýylganç bir bögürüp goýberdi. Onuň sesi tokaýa düşüp ýaňlandy. It aýysynyň sesi bolmadygy mälim boldy. Ol haýwanyň sesinden nähili hem bolsa zor görüp, gyssanyp bögürýändigini bildirip durdy.

Perman tupeňini alyp, ýuwaşlyk bilen oňa tarap ugrady. Ol agaçdan bu agaja bukup ýakyn bardy. Munuň dag umgasydygyny ýagşy seljerenden soň, onuň ýanyna bardy. Bu ullakan bir dag goçy bolup, munuň möçbersiz ullakan aýlaw-aýlaw bolup giden şahlarynyň bir ýan tarapy kellesini oýkan wagtynda bir uzyn syrđym agaja ilip, mäkäm bolup galypdyr. Goç ondan sypjak bolup dyzynypdyr, dyzyndygyça-da beter jaýlaşyp, şahyň iň ýogyn ýeri agajyň biline düşüpdür. Goç dyzynyp, aýrylyp bilmän, özüni gütde-gütde ýere urupdyr. Şeýdip sürüdenem galypdyr.

Goçuň bolup durşyny synlap Perman ol ikinji tarapa burulaýsa, gutulyp biljegine gözüni ýetirdi. Özüniň aňlan bu ýoluny goç hem aňlap barýan ýaly bolup, ol muny almaga alňasady. Gaýrarak çekildi-de, goçuň goltugyndan bir ok urdy. Goç lägirip ýykyldy. Şahy-da agajyň duzagyndan sypdy.

Şol wagt Kany batyr hem garşydaky beýikden aşak indi. Perman Kany batyra bolan wakalaryň baryny gürrüň edip berdi. Diňe böwürsleniň aşagyna girip masgara bolşuny aýtmady.

Goça Kany batyryň biçak haýpy geldi.

— Beýle biperman duran janaweri atmak gerek däl di ahryryn - diýip, Permana käýinip başlady. - Ol senden nyjat diläpdir ahryryn. Goly-aýagy daňylgy, senden haraý gözläp

duran jandaram bir öldürmek bolarmy? Onuň bir tarapyndan garalda berip, boşanjak ugurragyna gaýtarmak bilen syptyryp goýberseň bolmadymy. Ýaşlyk edipsiň...

Kany batyr öňem Permana şunuň ýaly bir wakany gürrüň beripdi. “Keýikleriň höwre gelen bir wagtydy. Iki goç uruş edip, köp urşup ahyrynda olaryň şahlary biri-biriniňkä ilip, biperman galypdyrlar. Olary biz iki adam bolup boşadyp goýberdik” diýipdi. Emma duzadaky awa gözi düşen Perman Kany batyryň bu gürrüňini huşundan çykarypdy. Ol hem indi öz eden işine Kany batyrdan kem gynamady. Kany batyr ahyry:

— Bolýar-da, oglum, ýaşlyk edipsiň-diýip, goçuň iç goşlarşy döküp göterdi.

— Ine, bu ýolbarslary welin oňarypsyň - diýip, Kany batyr Permanyň goşa ýolbars awlanyna begendi! -Her kim sen peýwagtyňa gezip ýörkäň, seni öldürmegiň kastyna çykyp, üstüne hüjüm etse, sen maý tapsan, oňa ýalbarmagyn. Urgan, öldürgin. Öldürmeseň, ol seni öldürer.

Kany batyr ýolbarslary tiz pursatda ýüzüp, hamlaryny aldy. Olaryň ulusynyň erkek ýolbarsdygyny, kiçisiniň bolsa urkaç ýolbarsdygyny aýtdy.

Olar awlaryny göterip gaýtdylar. Mekanlarynyň garşysyndaky öz tokaýlaryna gelip ýetdiler. Kiçiräk bir beýige

çykan wagtlarynda, Kany batyr birden aýak çekdi. Aýagynyň aşagyna pugta-pugta seretmäge durdy.

— Tokaýa del möjekler girip başlapdyr - diýip, aýagynyň astyndaky yzlary Permana görkezdi. Perman ýasy penjeleriň ýasap giden yzlaryny gördi. Şol gijeki gorkunç ses ýadyna düşdi.

Olar mekanlaryna baryp, çay-nahar edindiler. Nahardan soň Kany batyr aty dagyň üstünde eýläk-beýläk gezdirmäge çykdy. Ertesi ir bilen bolsa, Permana çay-nahar berip:

— Hoş, alla ýaryň - diýip, ýola salyp goýberdi.

PERMANYŇ MYHMAN ÝERI

Perman gök gabsaly derwezäniň agzyna atyny sürüp bardy. Şol wagt gün gyzar ikindi ýerine ýakynlapdy. Sörtük şemal niredendir bir ýerden tamdyrdan täze çykan çöregiň ýakymly ysyny getirýärdi. Bu derweze Permanyň babasynyň salgy beren derwezeleriniň biridi. Ony Perman kynçylyk çekmän tapdy. Ol aňyrdan “babamyň salgy beren howlusy şol howly bolsa gerek” diýip gelýärkä, öňünden bir oglanjyk çykdy. Ol oglanjykdan pylanynyň howlusy hany? diýip soranda, ol oglanjyk elindäki taýagyny uzatdy-da, “Honhalekga!” diýip, Permanyn özüniň nazarlap gelýän howlusyny görkezdi.

Perman howlynyň derwezesiniň agzynda atynyň başyny çekende, howlynyň içinden ala-gopgun, zenzele eşidildi. Ol öz ýanyndan:

— Ýene-de bir agyr maşgalaly howla duçar geldim-ow - diýip oýlandy hem öz-özünden sussy basyldy. Ýáýdanjyrap esli durdy. Bu Permanyň sekizinji myhman boljak ýeridi. Mundan ozal Kany batyryň ýanyny hasap etmäniňde, ýedi obada ýedi ýerde myhman boldy. Ondan ozal ol ne ýolagçy ne-de myhman bolup görüpdü. Bu zatlar onuň görüp-eşiden zady däl. Şonuň üçinem oňa birine myhman bolmak zyndandanam ýaman görünýärdi. Ilki bilen salamlaşmak, tanyşmak, soň hoşlaşyp ugramak - myhmançylygyň ine şunuň ýaly resmi adatlaryny ýerli-ýerinde ulanmak oňa hemme zatdan agyr düşýärdi. Ol bu zatlary bilenokdy, başy hem çykanokdy. Ýöne tanyşmak bilen hoşlaşmagyň arasynda welin ol dymyp oturmagy oňarýardy. Sebäbi dymyp oturmak, diňe bir zat soralandaky gysgajyk jogap bermek onuň asly endigidi.

Şonuň üçinem Perman her gezek myhman ýeriniň gapysyndan ýáýdana-ýáýdana barýardy. Myhman bolanyndan beýlägem hoşlaşyp ugramagyň gaýgysyny edip başlardy.

Ol uzak ýolda dürli-dürli adamlaryň öýünde myhman boldy. Olaryň gylyk-häsiýeti-de, gün-güzerany-da, edep-ekramy-da biri-biriniňkä meňzemeýärdi.

Permannyň birinji saparky myhman bolan ýeri köp elli, agzybir ýaşaýan bir agyr maşgalady. Maşgalanyň ýaşulusy Öwezmyrat batyryň dostudy. Ol garrapdy. Emma häzirem işe ýararlygy bardy. Şeýle-de bolsa, töwerekden kömek köp bolansoň, oňa ýatan çöpi gymyldatdyrmaýardylar. Onuň baş ogly bardy, hemmesi hem öýlenipdi. Iň uly oglunyň üç sany işe ýaran ogly, ondan kiçisiniň iki sany işe ýaran ogly, üçünjisiniňem bir işe ýaran ogly bardy. Gyzlarynyňam ýetişip, işe ýaranlary bardy. Olaryň her haýsynyň öz öýi bardy. Ýöne ýatak jaýlary aýry bolsa-da, olar nahary bir saçagyň başynda iýýärdiler.

Ýaşuly oturan ýerinden ogullaryna maslahat berip, etmeli işlerini aýdyp oturýardy. Onuň aýaly bolsa gelin-gyzlaryna serenjam berýärdi. Bu maşgalada uludan-kiçä edil biri-birini ýitirip tapan ýalydylar.

Perman bu maşgala myhman bolup düşenden soň berlen soraga:

— Owezmyrat batyryň agtygydyryn - diýip jogap berdi. Muny eşiden ýaşuly şatlyk bilen:

— Hany, onda görşeli - diýip, iki goluny uzadyp geldi. Perman görşenden soň sözünüň üstüne goýdy. - Sen asyl myhman däl oguşýan, asyl maşgalamyzyň birisiň.

Ýaşuly Permanyň üstüni soragdan gömdi. Perman bolsa: “hawa” ýa-da “ýok” diýip, bir söz bilen jogap berip oňýardy. Munun gaty ýygradygyny gören ýaşuly:

— Sen tutulan guş ýaly bolup oturma. Edil öz öýüňizde ýaly bol - diýip, kän aýtdy. Ahyry hem ol Permany ugratmakçy bolanda, hasasyny eline alyp özi ýola çykardy. Ýagşy ýola salandan soň ýene:

— Baran ýeriňde beýdip tutulan guş ýaly bolup otursaň, bir-ä özüňi horlarsyň, onsoň baran ýeriňem azara goýarsyň. Adam diýeniň edil emejen guzy ýaly bolar. Eşitdiňmi? - diýip pugta sargady.- Hoş, bar, alla ýaryň bolsun.

Ol Permany ugradyp, özi bir tümmejiğiň üstünde hasasyny ýere diräp çommaldy.

Permanyň mundan soňky myhman bolan ýerleri mundanam artyk hezzet-hormat etdiler. Hemme ýerde hem oňa dymyp oturmagyny taşlamagy, özleri bilen öz biri-biri ýaly bolmagy maslahat berdiler. Emma olaryň Permany gepletjek bolup edýän tagallalary biderek bolup çykýardy. Perman haýa perdesini syryp taşlamakdan ejiz gelyärdi. Ýogsa ol ýola çykandan soň her gezek öz-özüne: “Gel, şu utanjaňlygymy, dymmalygymy düýbünden taşlaýyn” diýip, bu häsiýetini taşlamagy pugta ýüregine düwdümem edýärdi. Dogry, ol soňky myhman ýerlerine baranda juda ilki gezekdäkisi ýaly dälidi.

Ýöne şonda-da ol her gezek täze gapydan baryp salam berjek bolanda, edil ýaga depjek ýalydy. Agzyny zordan gymyldadýardy.

Häzir onuň gök gabsaly derwezäniň agzynda içeriden eşidilýän goh-galmagala diň salyp, ýaýdanjyrap durmagy hem şonuň üçindi. Ol gapyny nähili açdyrjagyny bilmän, esli wagtlap daş-töweregine garanjaklap durdy. Töwerekde-de, howlynyň içinde-de hiç kim görünmeýärdi.

Ahyry ol elindäki gamçysynyň sapy bilen derwezäniň gapysyny tyrkyldatdy. Içerdäki goh sem bolup, gykylyk ýatan ýaly boldy. Aňyrdan biriniň:

— Derwezäni biri urýar, bar seret! - diýen sesiý eşidildi. Derweze açyldy. Aňyrdan ýigrimi ýaşlar töwereginde ýaňy murty taban bir ýigidiň ýüzi göründi. Perman:

— Salawmaleýkim - diýip, ýuwaşja seslendi.

— Waleýkim essalam-diýip, ol ýigit Permana ikinji gezek gepläre maý bermän, derwezäniň bir taý gabsasyny açdy-da, ony saklap durşuna dowam etdi. -Geliň-de, giriberiň.

Her niçigem bolsa, Perman özüne zor salyp:

— Şu howly Pirguly begiň howlusydyr-da hernä? - diýip sorady.

— Edil özüdir. Giriberiň-diýip, ýigit gülümsiredi.

Perman atyny sürüp, derwezeden girdi. Atdan düşen badyna ýaňky ýigit, onuň atyny tutup, gazyga alyp bardy, oňa ot-iým bermek bilen boldy.

Perman tamyň işigindäki dalanyň aşagynda ör aýak üstünde duran daýaw, syratly, sakgalynyň köpüsi agaran görnükli bir adama baka ýüzlendi. Onuň egin-eşikleri gaty sypaýy görünýärdi. Ol Permana baka nazaryny dikip durdy. Perman bolsa bärden baryarka “şunuň bilen görüşsemmikäm-görüşmesemmikäm?” diýen pikiri ýüreginde gaýnadyp baryardy. Perman ýaşulynyň edil alkymyna baryp:

— Salawmaleýkim - diýip ýuwaşlyk bilen seslendi.

— Aleýkim. Aman-esenlikmi? Saglyk-gurgunlykmy? - diýip, ýaşuly alçaklyk bilen saglyk-amanlyk sorady. Onsoň yzyny üzmän: - Kimlerden bolarsyň, oglum? - diýip sorady.

— Owezmyrat batyryň agtygýdyryn - diýip, Perman ýuwaşja aýtdy-da, zordan başyny galdyrdy. Ýaşuly bu sözi eşiden badyna:

— Bo-how, onda sen biziň hem dostumyz, hem doganymyz bolýaň! - diýip, uly şatlyk bilen gykylyk edip, iki goluny serip, Permana baka topuldy. Onuň bilen görşüp, dalana alyp çykdy. Permany dalanda goýup, özi tama ylgap girdi-de, bir owadan gülli keçäni çykaryp gapa ýazdy. Permany uly hormat bilen düşek üstüne geçirdi.

Şonuň ýaly hormat edilip başlandygy, Permanyň hasam sussy basylýardy. Sebäbi beýle hezzet-hormat onuň görüp-eşiden zady dälidi.

Pirguly begiň özi düşege geçip oturmazdan ozal ogluna baka gygyrды:

— Sähetmyrat, bu gelen biziň dogan ýaly görýän dostumyzdyr. Ýönekeý bir gelen myhmandyr diýip oýlamagyn. Onuň aty ýadawdyr. Uzak ýollary söküp gelendir. Ýorunjany tämizläp, gyryp bergin.

Şu gün Permanyň atynyň bolşuna göwni ýetmändi. Ol nähilidir bir kem tapynan ýaly bolup durdy. Özem ony diňe şu gün ertirden soň duýupdy. Şonuň üçinem ol: “şu gezekki baran ýerimde esli gün galmaly bolaryn-ow” diýip oýlanýardy.

Häzir oňa atynyň ýagdaýy hakda gürrüň gozgara maý bolupdy, emma ol utanyp sesini çykaryp bilmän otyrды. Onýança Sähetmyrat:

— Kaka, şu ata-a özüň seretseň ýagşyrak bolardy - diýip gygyrды. - Munuň bir az-kem ýetmezi bar. Ony aňlajagam bolýan. ýöne birden ýalňyşaýmaýyn. Ýöne, göwnüme, at golawran ýaly...

— Şeýlemi? - diýip, Pirguly beg atyň töwereginden aýlanyp, oňa içgin-içgin syn edip ýören oglunyň ýanyna yöneldi. Baryp, ol hem atyň töwereginden aýlanyp syn etdi,

onuň goltuklaryny, aýaklaryny barlap gördi. Ogluna ýtdirip, aýladyp hem seretdi. Ondan soň ol: - Aý, şeýle gorkuly hiç bir zat ýok. Ýöne tosun duran at uzak ýola ýörändir. Dün bir azajyk bijaýrak sürlüpdür. Şondan başga kemi ýok. Ertir özümem ederin - diýip, ellerini kakşdyryp, Permanyň ýanyna gaýtdy.

Hakykatdanam, dün Perman aty gaty bijaý süründi. Ol ýolda bir ýaşula duşupdy-da, ol ýaşuly gaty göterim eken. Ol Permany-da götergiläp, ikisi atlaryny biçak gaty çapypdylar.

Pirguly beg Perman aty çapanda edil ýanynda duran ýaly, aňyrdan gele-gelmäne:

— Dün aty biçak çapypsyň! - diýip, kesgin aýtdy. Perman ýeke agyz:

— Şeýle bolandyr - diýip boýun aldy.

Soň ataly-ogul ikisi çay-nahar aladasy bilen güýmendiler. Şu işiň arasynda Pirguly beg Permana sowal üstüne sowal berýärdi.

— Öwezmyrat batyryň haly neneň?

— Ýagşy.

— Biçäre gaty garran bolsa gerek?

— Hawa, garrapdyr.

— Biçäräni görmänime gaty kân wagt boldy. Ölmänkäk bir görüşmek arzuwyndadyryn.

Pirguly beg öz işi bilen gümra bolup ýörşüne şunuň ýaly soraglarynyň yzyny kesmeýärdi.

Permanyň bu howlynyň agzyndan gelendäki eden çaky çykmady. Ol bu öýde gol doly çaga-çugaly maşgala görjekdi. Emma howluda şu ataly-oguldan başga yns-jyns ýokdy.

Ataly-ogluň soňky gürrüňlerinden Perman ýagdaýa göz ýetirdi. Bularyň bar maly bir at bilen bir arwana eken. Ağşam olaryň önüne taýýar duran oty kimiň atmalydygy barada ataly-ogul biri-birine igenişip, galmagaly hem şonuň üstünde edýär ekenler.

Ataly-ogluň ýene-de bir endik eden däbi bardy. Bular her gün aňşam palaw bişirinip iýýärdiler. Günortanlar etini ýaga daglap, käşirini gowrup, suwuny guýup, gaýnadyp goýýardylar. Ol gazan tä ikindä çenli gaýnap durýardy. Ikindinler tüwüsini atyp, buglap goýýardylar.

Pirguly beg gapdalda bir çanakda tüwi ýuwmaga oturdy. Özem henizem Permana sorag bermesini goýanokdy.

— Sen batyryň ogul agtygymy? Ýa-da gyz agtygymy? - Ol Permany darykdymajak bolan borly, soragyny düşündirmäge durdy. - Muny soraýanymyň sebäbi bar. Batyryň ýekeje ogly bardy. Ol hem heniz öýlenmenkä aradan çykdymyka diýýärin. Ine, şondan soraýşym.

Sähetmyrat semawara ot salyp duran ýerinden Peryandan öň gürledi:

— Ony bilýän bolsaň nätekdiň sorap? Diýmek, gyz agtygy bolar-da. Ol belli zada.

— Soramagyň näme aýby bar - diýip, Perman bu ikisiniň arasyna bialaç düşmeli boldy. Dogrudanam, ataly-ogluň bolşy, Permany ýaňra etjekdi, ýüzüni açjakdy. Ol oturyşyny bir azajyk düzetti-de sözüniň üstüne goşdy. - Dogry-la, soramagyň aýby ýok. Men Öwezmyrat batyryň gyz agtygy. Emma men çagalygymdan onuň eline galdym.

— Uzak ýola şu birinji sapar çykyşyňdyr? - diýip, Pirguly beg ýene Permana sorag berdi.

— Hawa, şu birinji sapar.

— Öwezmyrat batyryň seni şu gorkuly ýola ýeke ugradyşyna geň galýaryn. Sen häzir näçe ýaşıňda? Bolaýsaň, ýa on baş, ýa-da on alty ýaşıňdasyň. Şondan-a kän dälir.

— Ýaňy on başimi dolduryp, on altyma gitdim.

— Aý, şeýlesin-le. Men bilýärim-le - diýip, Pirguly beg çalaja ýylgyrdy.

Ogly atasynyň Permanyň ýüregine düşüp oturyşyny halamadyk borly, kakasyna kinaýaly igendi:

— Kaka, bilip bolmaz, men bir wagt hudaý bolaýsam, seni soragçy edip, mizanyň başynda goýaryn. Başga bir ýerden

soragçylyga ökte adam gözlemeli boljak däl. Men hudaý bolaýsam, soragçym öz ýanymdan önjek, şo bir gowy zat. Edil Nekalaýyň soragçysy ýaly, öliň soragyny soraýarsyň. Adam sowalyň baryny birden gutarjak bolup durmaz-a. Ertir bar, birigün bar, ol ara-da birneme goý ahyry.

Pirguly beg hem oglundan pes oturmady:

— Beýle bolsa, sen hudaý bolmabilseň ýagşydyr. Bolmasa, meni bendiwan edip, gezmegimden goýarsyň.- Ol sözüne azajyk dyngy berdi-de, oglunyň üstüne täzedden sürnüp başlady. - Näme seniň indi meniň agzymy daňmak hyýalyňam barmy? Dost meniňki, dogan meniňki. Sowal bersem, men berýärin. Seniň onuň bilen näme işiň bar?

— Işim gaty bar. Dostuň asly düýbi seniňki bolsa-da, ol düýp beýle-de galypdyr. Bir hasapdan bu meniň doganym bolýar. Onuň üçin hem işim gaty bolar.

Mundan soň ataly-ogul ikisiniň jedelli gürrüňi bir az ýeňleşdi. Pirguly begiň Permana sorag bermesi hem azaldy. Gök çäýyň başynda ataly-ogul ikisiniň arasynda degişmeklik, şowhunly gürrüň başlady. Gyzykly, gülşükli gürrüňler diňläp, Perman hem myhmanlygyny ýadyndan çykaran ýaly boldy. Çäýdan soň palaw iýdiler.

Ertesi çäýdan soň, Pirguly beg atyň eýlesine-beýlesine seredişdirip, oňa em etmäge başlady. Perman bilen Sähetmyrat

ikisi bolsa tamda ýatyrdylar. Şol wagt Pirguly begiň ýanyna bir ýaşuly geldi. Ol ýaşulynyň daşyndan seredeniňde bir bedroý görnüşi bardy. Onuň garaýagyz ýüzi bütinleý demrewlän ýalydy. Sakgalynyň köpüsi agarypdy. Sähetmyrat oturan erinden elini salgap ol adamy görkezdi-de:

— Görýärmiň, Perman, meniň kakamyň tirkeşýän adamlaryny. Meniň gijeki degişmelerim gaty myjabatam dälidir - diýip ýylgyrdy. - Şu adamyň gülenini ýa-da ýylgyranyny gören adam ýok. Emma meniň kakamyň ýanyna gelende şu-da gülýär. Gördünmi?

Ol adam edil Sähetmyradyň sözlerini tassyklaýan dek, gelşiksiz bir ses bilen gülüp goýberdi. Görnüşine görä, Pirguly beg oňa gülkünç bir zat aýdan borludy. Sähetmyrat kakasy hakdaky gürrüňi dowam etdi.

— Meniň kakam aslynda bir jalaý, beg kişi bolupdyr welin, soňky wagtlarda-ha hasam beter jahylsyraýar. Munuň edip ýören işine özi düşüňýän bolaýmasa, adam düşünjek gümany ýok. Meselem, şu gün obanyň gaýra başynda bir aýaldan mata-da bolsa, başga bir zadam bolsa, bahalan ýerine alyp gidýär. Obanyň ileri çetine baryp bir heleýe otuz manat ýa-da kyrk manat peýdasyna satýar. Käwagt bir matany ýüz elli manada alyp, soňra dilenen ýerine ýüz manada berip, elli manat zyýan çekýän wagtlary hem bolýar. Munuň söwdasy diňe heleýler

bilen. Peýdasyna-zyýanyňa özi düşünýän bolaýmasa, başga düşünýän adam ýok. Aty hem hemişe aýagynyň aşagynda. Bir görseň, ondan çykýar, bir görseň mundan. Obanyň içinde bir dul heleý bar. Täzeräkden bäri şonka gatnamany çykarypdyr. Ol aýalyňka jahyllar ýygnanyşyp, deňňene bişirinýärler. Ine bu hem edil şol jahyllaryň biri ýaly bolup, şonkuda her gün agşam deňňenä goşulýar. Bir gün pälim azan ýaly bolup, otrulyşyk bar diýseler, men hem şol dul aýalyňka baraýmanmy? Men ol ýere kakamyň barýanyndan bihabardym. Otyrkak jahyllaryň biri: “Geliň, deňňene edineliň!” diýdi. Beýlekilerem: “Geliň-de, geliň” boluşdylar. Her kim ýetdik puluny çykardy. Ýeser ýaly menem pul çykardym. Heniz palawyň ýagam ýakylmandy. Işikden kakam, ýene biri tirkeşip girdiler. Olary töre geçirdiler. Men bir çeträkde garaňkylyga busuldym. Kakam: “Deňňenede biz hemişe paýdyrys. Gelsek-gelmesek-de, biz bir paý bolup durmalydyrys. Men öňünden aýdyp goýandyryn” diýip, asyl öýüň eýesi ýaly gürleýär. Şunlukda, olar-da pul çykaryp goşuldylar. Kakam meniň oturanymdan bihabar. Hemişekisi ýaly perwaýsyz gürläp, her hili degişme gürrüňler tapýar. Meniň garaňkyda oturan ýerimden ýüzüm çydaman, gyzyp gidýär. Ýuwaşlyk bilen hiç kime duýdurman çykyp gaýtdym. Soň men kakama: “sen beýdip ýörme-de, öýde otur. Bolmasa, seniň üçin bir dul-zat aňtaýyn” diýdim. Hiç alaç bolanok. Bir

gowy ýeri - munuň agzy arassa, neşeden habary ýok. Bolmasa, meni dagadardy. Men düme ekýärin, suwarymly ekinler ekýärin. Ak, gök diýmän, birnäçeleriňkini ýarpasyna-da ekýärin. Biz iki kişi bolup şärikli ekýäris. Onsoň men kakamy agyr işiň golaýyna-da eltemok. Ýene şu ýygylgy taýýar agşam otuny mallaryň öňüne dökmekde-de meniň bilen igenişip gykylyk edip durýar. Meniňem dagam bir üýşüp ýatan işim ýok, bilgeşleýin urýan gykylygy. Garaz, howlymyzyň duşundan geçen adamlar howluda adam ýog-a diýmez-dä.

Sähetmyrat gürrüňini gutardym etdi. Soňra Permany obanyň içine aýlady. Günortanyň yssysynda gelip, ýatyp ukularyny aldylar.

Pirguly begiň howlusynda towugyň üýtgeşik kändigi Permany geň galdyrdy. Howlynyň bir gapdalynda howlynyň ganatyna ýanalyp, towuklar üçin köp ketek salnypdyr. Olar hatar-hatar bolup, howlynyň bir ganatynyň ugruny tutup durdy. Sähetmyrat Permanyň towuklara geň galýandygyny aňdy.

— Bu towuklaryň bizde hetdi-hasaby ýokdur - diýip, gürrüňe başlady.- Bu ejem ölmezindenem öň galan towuklar. Ejem nebsewürlik edip, sanyny köpeldip bilmän geçdi. Emma ejem ölenden soň, towuklar öz-özünden köpelip gitdi. Ýygananan ýumurtgalary haýsy towuk kürk bolsa basyp, jüýje çykarýar.

Şeýdip,

alany ýanyna bolup gitdi. Häzirem şol keteklere seretseň, ýumurtgadan dolup ýatandyr. Onuň birentegi palak bolsa, birentegi sagatdyr. Kakama aýdýan sen şolara mazaly seret diýip. Ugruna seretseň, şolar iki öý maşgalany eklejek diýýän. Ol: “Indi meni towuk bakan edinmäge hem hyýal edýärmiň, men indi seniň towuk çopanyňmy?” diýip, agzyna-burnuma ýapysýar. Ine, meniň kakam şeýle adamdyr. Ýöne başga peýdasyny görmesegem, towuklaryň bir ýanyndan arkaýyn iýýäris.

Bu gün agşam çay-nahardan soňky gürrüň uruş hakda boldy. Pirguly beg käsesine çayyny guýdy-da, söze başlady:

— Uruşdan gyzykly-gyzykly habarlar gelýär. Soltanyň bir gökde uçýan palas ýaly zady barmyş. Uçup duşmanyň üstüne barýarmyş-da, ok ýagdyrýarmyş. Onsoň ýene yzyna gaýdyberýärmiş. Onuň üçin gije bilen gündizem deň-deňmiş, edil atyň gulagy ýalymyş.

Ol şu ýere ýetende ogly alkymyndan aldy.

— Aý, goý-a, sözläňde bir il ynanar ýalyrak sözle ahyry. Naýynsap edil urýar-da goýberiberýär. Ynha Eýranda şanyň nämesi bar? Hiç zady ýok. Soltanamşonuň ýaly bir hökümdardyr-da.

— Ýok, eger bar-a, şu hakykatmyş, şoňa hakykat ynanaýmalymyş. Men muny hak gözünden eşitdim - diýip, Pirguly beg ýan bermedi.

— Näme, zor edip ynandyrjakmy? - diýip, Sähetmyrat hem öz eňegine tutdy. - Ýeri, bolýar-da, gürläber, hany başga näme habarlar bar?

— Men bu zatlary edil serhet gazaklarynyň-begleriniň agzyndan eşitdim.

— Ýeri, bolýar, onda ynanaýarys.

— Gämi gidip barýarmyş. Ahyrynda soltanyň bir zor adamsynyň biri uçýan zady bilen uçup baryp, üstünden seredip barlapmyş. Görse, gäminiň ýokarsynda bir dört burç deşiginiň barlygyny saýgarypdyr. Ýokarsyndan top atyp, gämini şol deşiginden aşaklygyna baka deşip, ony batyrypmyş. Äpet gämi içindäki zatlar bilen denziň düýbüne çökenmiş.

Atasy şu ýere ýetenden, ýene ogly oňa sözlemäge maý bermedi.

— Şunyň-a, kaka, düýbünden gara-ýapa-da degirmediň. Okuňy ala dagyň ýokarsyndan şowladyp goýberdiň. Seniň bu gürrüňleriňi Soltanjemal hanyň öýünde bişýän deňnenäniň başynda aýdan bolsaňdyň, “hä” beren tapardyň. Ýa-da Gurbangeldi aganyň neşehanasynda sözlän bolsaňdyň, onda-ha

asyl daşyndanam goşan kömekçi tapardyň. Şu ýerde-hä munuň ýaly ýalan sözüň hyrydary ýok.

— Muny men ilerki beglerden şu gün eşitdim. Eltip gözüne görkezäýseler-ä ynanardyň - diýip, Pirguly begiň gahary geldi. Ýöne Sähetmyrat kakasyny ugruna sürüp köşeşdirdi. Gürrüň dowam etdi.

Perman Pirguly begiň önünde üç gün ýatdy. Aty bolsa kemsiz guraw boldy. Sebäbi ol geleli bári aty Pirguly begiň özi iýmläp-suwaryp, seýisledi, bejerdi. Pirguly beg bilen Sähetmyrat Permany ertir daň bilen ýola salmagy maslahat bildi.

Perman Sähetmyrat bilen tamyň içinde otyrды. Pirguly beg dalanyň aşagynda uýanmy-çekimi bir zat bejerip otyrды. Şol wagt işikden bir haýbatly adam girdi. Ol adam biçak daýawdy. Onuň bir penje bolup duran murtlaryny ýeňsesinde çataýmalydy. Biline dakynan rus gylyjy ony has-da haýbatly görkezýärdi. Ol gelip Pirguly beg bilen salamlaşdy, saglyk-amanlyk soraşdylar. Ol adam sütüne söýenip bir salym dymyp durdy-da, birden:

— Beg, bu at kimiňki? - diýip sorady.

— Özümiňki, Gul han - diýip, Pirguly beg jogap berdi. - Náme iki atly bolanymda goýmajakmy?

— Ýok-la, ýöne soradym-la - diýip, Gul han dymdy.

Tamyň içinde oturan Perman Gul hanyň “Bu at kimiňki?” diýii soranyny eşidende, depe saçy üşüşüp gitdi. Ol adamyň egnindäki gök esgi pogony Permanyň gözüne has hem eýmenç bolup göründi.

— Beg, muny satyn aldyňmy? - diýip, Gul han ýene sorag berdi. - Näçä aldyň?

— Hawa, satyn aldym. Müň manada.

— Gaty gymmat alypsyň.

— Ýeke bahasyny eşidip howatyrlandýarmyň ýa-da mala-da gözüňi aýladyňmy? - Pirguly beg gürrüňine has-da gyzyk berdi. - Ony ýolda menden müň baş ýüz manada dilänlerinde, men bermän, tegelek iki müň diýip gaýtdym.

— Baý-bow! Heý, şeýle-de bir zat bolarmy? - Gul han geň galdy. - Bu wagat baş ýüz manadyň bolsa, her neneňsi baý adamlaryň törde oturan uly gyzlaryny saýlap-seçip almak bolýar-a.

— Kişiniň törde oturan uly gyzyndan bize ne peýda? - diýip, Pirguly beg bir azajyk dymdy. Onsoň çynlakaý äheň bilen gürläp başlady.- Aý, Gul han, men at alamok. Muny ýene degşip aýdýaryn. Bu at Kümmedäki uly beglerden biriniň aty. Adam azçylyk edensoň, bir gyssagly ýetişdirmeli haty ol beg öz oglundan iberipdir. Ol häzir ýene Aşgabada hat alyp gyssagly gaýdyp barýar.

Gul handa bir özgeriş mese-mälim bolup, ýüzi hem gyzaryp gitdi. Ol bir az ümsüm durandan soň:

— Aý, şeýle diýsene, indi boldy - diýip pikirli gürledi. - Obada bir del atyň kişňän sesi peýda boldy diýdim. Bu at nirede kişňeýärkä diýsem, asyl seniň howlyňda eken.

Gul han eliniň aýasyny sütüne bir-iki gezek süpürişdirdi-de, kakşdyryp, ýuwaşlyk bilen çykyp gitdi.

Sähetmyrat ýaňky bethaýbat adamyň gelip-gideni üçin sähelçe jigem darykman, myssa ýylgyrdy-da:

— Ýaňky geleniň sypatyna pugta syn etdiňmi? - diýip, Permanyň ýüzüne seretdi. Perman hemişeki adaty boýunça!

— Hawa - diýip, ýuwaşja jogap berdi.

— Ýaňky adam öz sypatyna ýaraşýan iş edýändirin diýip ýör - diýip, Sähetmyrat ýylgyrdy-da, gürrüni dowam etdi. - Bu bir adamyň ýeke ogly bolmaly. Onuň bar döwletem muňa galdy. Bu süpük kartbaz boldy. Ol döwleti, maly - baryny karta utdurdy. Soň howlusyny, tamlaryny utdurdy. Bir ýaňy göze görnen gyzyny satyp, onuň bahasyny utdurdy. Munuň gaty owadan aýaly bardy. Ahyrsoňy ony başga bir oba eltip satyp, onuň puluny hem utdurdy. Ahyry tumaýak galyp, berginiň derdinden birnäçe ýyllap obadan gaçgak bolubam gezdi. Ahyry gelip, şu beýik baýarlaryň hyzmatyny edip, olara ýaranjak bolup başlady. Ol beýikler özleriniň bir ýigrenýän adamy bolsa,

“Bar pylanynyň öýüniň bir ýerinde şu ýaragy, şu zady göm-de, bize nirede gömeniňi habar ber” diýip, muny şol adamyň kastyna iberýärler. Bu-da olaryň diýenini edip, ençe adamy atly kazaklaryň demine berip, ýurtdan çykartdy. Munuň başga-da şugullap ýoguna ýanan adamy köpdür. Şonuň üçinem muny jeňňel-tokaý garawuly edip gulluga aldylar. - Sähetmyrat dymdy. Ara bir salym ümsümlük düşdi. Soň gaharly käýinjiredi. - Bular ýaly adamlar baryp ýatan binamys bolar. Bular ýaly murtan hiç wagt ätiýaç etmeli däldir. Gury boş haýbat murtur. Asla şuna meňzeş murtlar pöwhe bolar. Bular ýaly murtly adamda hiç gaýrat bolmaz. - Ol Permanyň ýüzüne seredip ýylgyrdy. - Bolsa-da kakam ýaňky murtuň hötdesinden geldi.

Şol wagt Pirguly beg hem içeri girip, Permana bakdy-da:

— Ýeri, Kümmediň uly beýiginiň ogly, otyrmyň? - diýip, degdi. Hemmesi gülüşdi. Soň Pirguly beg bir dulda öz işi bilen gümra bolup oturyşyna öz ýanyndan hüňürdemegini dowam etdi. - Bular boş, gury tüýden abraý gözleýärler. Aslynda özüň abraýyňy saklap bilmesen, endam-janyňy tüýs basyp duranda ne peýda...

Ertesi Perman bilen hoşlaşanda, Sähetmyrat:

— Doganym, hakyna bakaňda, men seni ugradyp, tä barjak ýeriňe çenli seniň bilen bile gitmelidim. Şeýle-de bolardy.

Emma men öz şarikdeşim bilen şu gün döwege çykmagy wadalaşdym. Biz agyr döwegimizi gutaryp ýygnapdyk. Ýeke düme ýazlygymyzdan bir harman galypdy. Bu gün galsam şarikdeşime-de ýalançy bolaryn. O-da bir ynjyk adam. Onuň üçinem seni bu sapar kakam ugratmaly boldy - diýip ötünç sorady.

— Ugratmak nämä gerek. Şu eden hyzmatyňyza taňry ýalkasyn. Gaty köp sag boluň. Men gaty razydyryn - diýip, Perman oňa çyn ýürekden minnetdarlyk bildirdi.

— Beýle diýme. Biziň doganlyk ýumşuny ýerine ýetirmek asly borjumyz.

Pirguly beg bilen Perman atlandy. Sähetmyrat olary köçä çenli ugradyp:

— Bar, doganym, sag bol - diýip galdy.

Tomsuň günü doganyndan ot bilen ýalyn bolup dogdy. Ol Pirguly beg bilen Permanyň edil çat maňlaýyndan diýen ýaly otly tyglaryny gezäp, howur berip başlady.

Ýaz otlary saralyp, gowrulyp galypdyr. Olaryň käbirleri özüniň demirtiken ýaly tohumjyklaryny şahalaryna düzüşip, gowurdak bolşup otyrdylar. Käbirleri bolsa baharyň dowamynda hasyl edenje tohumyny bir hili ugruny tapyp, öz töwerejigine

sepeläpdir. Garaz, ýeriň ýüzi günün aşagynda galyp reňki öçen, ýüzündäki owadan gülleriň sudury ýiten bir bezegli parça döňüpdür. Käbir oýurak ýerlerde henizem topbajyk gök menekler görünýärdi. Ýazyň älemi bezän gülli otlary tomus güneşiniň howruna gowrulandan soň, olaryň ornuny iri baldakly tomus otlary - ýandak, selme, syrkyň, garagan, ýene şulara meňzeşler eýeläpdi. Käýerde özüniň türşeklerini edil gyrgyzy nar ýaly edip düzen göýül gollary göze kaklyşýardy.

Bular obadan çykyp uzak ýöremändiler. Öňlerinden dagyň ýüpek ýaly kirti düýp-düýp bolup çykyp başlady.

Pirguly beg ýekeje ädimi-de gürrüňsiz ätjek adam däl. Dymyp gitmek onuň başarjak işi däl. Ol ýol boýy sakyrda barýar. Ýöne, näme üçindir, onuň gürrüni Permany ýadatmaýardy, gaýta onuň göwnüni göterýärdi. Pirguly beg käte-käte aýdyma hem gygyrýardy. Ol aýdymy garry adamlara mahsus äheňde aýdýardy. Emma labzy biçak süýjüdi.

— Şu Sähetmyradyň ejesi öleli bári indi iki ýyl dolup gelýär - diýip, ol Permana gürrüň berdi. - Şondan bári men bir hili ýürek gysma keseline duçar bolupdyryn. Asyl öýde durasym gelenok. Bir hili was-wasa döňüpdürin. - Ol bir salym dymyp gidenden soň, ýene dowam etdi. - Indi bir hyýal edýärin. Şu täze çykan sandyk bagsydan birini alyp, oba-oba aýlanyp ýörmek küýüme düşüpdür. Ony edäýsemem, birnäçe

akmaklar pul üçin edýändir diýerler. Wah, men onuň puluna zar däl. Şony etsem, belki, meniň ýüregim açylar. Belki, gezip ýörkäm, aňalyp-aňkaryp, bir amatly duluň üstündenem bararyn. Emma birnäçe akmaklar munuň pikirini etmeýärler. - Ol hamana eýýäm sandyk bagşy alan dek, gapdalyndanam eýýäm ýakymsyz söz ýeten dek gyzdy. Atşa gamçy çaldy-da, sözünü dowam etdi. - Men bu barada entek Sähetmyrat bilen geňeşemok. Emma welin hökman alaryn.

Perman Pirguly begiň gürrüňine gulak asyp, töwereгинi synlap gelýärdi. Käýerlerde onuň nazary babasynyň salgy beren belgilerine düşýärdi. “Bu babamyň diýen pylan zady-ow” diýip, içini gepledýärdi.

Bularyň gidip barýan inçejik ýoly ötlem-ötlem daglaryň arasynda sümülip gitdi. Kän ýöremänkäler Perman babasynyň salgy beren dagdan agajyny görüp tanady. Ol:

— Bu şol babamyň diýýän dagdan agaj-ow! - diýip, içinden edip gelýän pikirini daşyna çykaranyň duýman galdy.

— Hakykat, şoldur - diýip, Pirguly beg onuň sözünü tassyklady. Öwezmyrat batyryň aýdyşy ýaly ol dagdan agajy hakda hekaýa sözledi.

Perman ol dagdan agajyny atdan düşüp görmekçi boldy. Baryp görse, onuň bir şahasy kesilipdir. Ol aslynda uzyn kesilipdir-de, soň her kim az-azdan kesip alyp durupdyr.

Perman dagdan agajyna pyçak urup gördi. Gabygynyň aşagy akjaryp görüldi. Başga nem ýokdy.

— Näme üçin mundan gan çykady? - diýip, Perman geň galyp sorady.

— Bir wagtlar bu ýerden çeşme çykardy - diýip, Pirguly beg gürrüň berip başlady. - Ol çeşme şu dagdan agajynyň düýbi bilen akýardy. Şol wagtlarda bu dagdana tyg degirseň, gabygy soýulan badyna bir gyzylja suw damja bolup durýardy. Indi bir ýyl boldy, bu kiçijik çeşme akmasyny goýup, gurady. Bu dagdan hem indi öňki terliginden aýrylypdyr. Indi ynha göz degmezlik üçin dagdan agajy gerekli adamlar az-azdan äkidip durýarlar.

Bular ýene ýollaryny dowam etdiler. Gün günorta ýerine ýetdi. Pirguly beg:

— Şu ýerde bir kemeriň düýbünden bir çeşmejik çykýar. Şoňa baryp bir çäylaly hem atlarymyzyň dynjyny bereli - diýip, ýoluň sag tarapyna baka sowuldy.

Bular kiçijik bir buldurap çykýan çeşmejigiň başyna bardylar. Çeşmäniň edil gözbaşyndan bir ýogyn çynar parlap asmana galypdyr. Pirguly beg ot ýakdy-da, iki sany tüňçäni suwdan dolduryp goýdy. Atlaryny hem suwa ýakyp, iým berdiler. Tüňçeler tiz gaýnady. Pirguly beg çäýiň başynda-da Permana köp gürrüňler berdi. Oňa köp zatlary pugta sargady.

— Ýagy ýaragyny ýagy bilmez. Bilip bolmaz, kimde-kim öňünden çykyp gürleşende, gorkýan ýaly ýa-da ýöwserýän ýaly bolup gürleşmegin. Hergiz ýadyňda bolsun, edil bir atyjy şir ýaly bolup gürleşgin. Gaty batyrgaý gürleşgin. Durmuşyňa ýarag, ot bilen ýalyn bolup duran ýaly gürleşgin. Şeýtseň, olar seniň ýaragyň bardyr diýip oýlanarlar. Emma sümügiňi çekip, egniňi gysyp dursaň, her ýeteniň saňa döwi ökde bolar. Öňünden kim çykyp: “Nirä barýaň?” diýip sorasa-da, “Gyryň çeşmesine barýan” diýgin. “Näme üçin dag etegi bilen gitmediň?” diýseler, men nire gorkuly, ýyrtyjy möjekli tokaýlyk bolsa, şol ýerden sürjek diýgin. Eşitdiňmi? - diýip, öwüt berdi.

Çaýdan soň bular ugramakçy boldular. Pirguly beg Permany ýola salyp, gitjek ýoluny pugta salgy berdi.

— Ugradandan ýoldaş bolmaz diýipdirler. Öwezmyrat batyra salam aýt. Ölmeseň, görüşmek arzuwyndadyrys. Hemişelik dogandyrys, dostdurys. Men şu ýerden yzma gaýdaýyn, hoş, alla ýaryň bolsun - diýip, onuň bilen hoşlaşyp yzyna öwrüldi.

— Perman hem Pirguly beg bilen hoşlaşyp öz ýoluna gitdi. Ol şondan soň ep-esli ýöredi. Gün mazaly aşak sallanypdy. Ine birden garaşylmadyk ýerden onuň öňünden düýnki bethaýbat murtly Gul han çykdy oturyberdi. Onuň ýanynda ýene-de bir

atly bardu. Eginlerinde hem ýekatar sozanlary bardy. Murt ýylgyryp Permana salam berdi. Perman salamyna jogap beren badyna hem:

— Ýeri, baýaryň ogly, ugradyňmy? - diýip, sorady,

— Hawa, ugradym - diýip, Perman parahat jogap berdi.

— Ýaman giçläpsiň-le?

— Meniň üçin giç boldy, ir boldy tapawudy ýok, barjak ýerime bolsa il ýatandan bärde bararyn - diýip, Perman pert-pert jogap berdi. Sebäbi Pirguly begiň aýdan sözleri munuň beýnisinde mazaly ýerleşipdi.

Gul han bir ýumşak, rehimdar ses bilen:

— Etekden giden bolsaň, ýagşy bolardy. Bu ýoluň ugrundaky tokaýlar gürüdir, gorkulyrakdyr. Ol tokaýlarda ýolbars, gaplaň diýen ýaly howply möjekler köpdür - diýdi. Perman ol sözüni aýaklaryna mähetdel:

— Meniň yzlaýanym şody. Hemişe şu gorkuly tokaýlary synlamak arzuwyndadym. Häzir şonuň tomaşasyna barýaryn - diýip, jogabyny nagt etdi.

— Gysga ýaragyň daşyndan uzyn ýaragyň hem bolsa kem bolmazdy. Gysga-da işlär welin, uzyn has ýagşy-da - diýip, Gul han Permanda altatar bardyr öýdüp, janyny barlamak niýeti bilen gürlledi. Perman has dogumlandy:

— Mendäki gysga uzynyňam işini bitirýän gysgadyr - diýip, ýaňsyly ýylgyrjyrap aýtdy.

— Bolýar-da, garaz, ätiýajy goldan bermek gerek däl - diýip, Permanyň, hakykatdanam, beýik baýaryň ogludygyna ynanan Gul han indi başga köçeden gopdy. - Hemişe gelende ýeke begiň öýi diýip durmazlar, ynha biziňkä-dagyňka-da düşübererler. Tanyş bolmak gerek ahryryn.

— Indiki saparda, saglyk bolsa, görşeris - diýip, Perman adaja ýylgyrdy. Permanyň bu sözlerinden hoşal bolan murt:

— Bar, onda sag-aman bar - diýip, öz ýoluna gitdi.

Perman hem ýüzüniň ugruna sürüp gitdi. Uzak ýöremänem babasynyň “öý ýaly çalgy daşy” diýeniniň üstünden bardy. Ony Öwezmyrat batyr görende “öý ýaly” hem bolsa, ol häzir zordan “düýe çöken” ýaly bolup galypdyr. Her ýoldan geçen ondan çalgylyk döwup alyp tükedipdir. Onuň aňry ýanynda Perman babasynyň tüýs togalak daş diýenini hem gördi. Ol edil babasynyň aýdyşy ýaly, pökgi dek togalak daşdy. Onuň hyrydary bolmany üçin, ol öňki aslynda galypdyr.

Mundan beýläk ýoluň hatarly, gorkunç muşakgatlý boljagyny Perman häzir her bir gadamynda duýýardy. Bu ýol ony berkden-berke alyp barýardy. Gün ikindä ýakynlapdy. Irgözinden gije ýatmak üçin bir berk ýeri gözlemek gerekdi. Ýoldan uzagrak düşüp, bu tokaýçylykda berkiň içindäki ýekeje

ýodany hem ýitirip, syçan ýaly gapana düşüp galaýmaýyn diýen pikir hem bir ýanyndan gorkuzýardy.

Her niçik-de bolsa, ol bir uçudyň kenarynda ýeke ýerinden çykalgasy bolan bir meýdançany tapyp, bu gije şonda galdy. Uzakly gije Permanyň gözüne çiş kakylana döndi. Tokaýda dürli ses bilen arlaşýan, uwlaşýan ýyrtyjy haýwanlaryň sesi gulagyny kamata getirdi. Olaryň içinde çirkin hem aýylganç gygyrýanlary-da bardy. Ol atynyň başyny saklap, şol ýeke çykalga baka gözünü dikip ýatyrdy. At bolsa iki gulagyny keýerdip durýardy. Bular beýikde bolansoň tokaýdaky gymyldylar görnüp durýardy.

Daňa golaý möjekleriň sesleri galdy. Emma ýeke sapar bir çirkin sykylyk atyldy. Ol sykylyk edil şu Permanyň oturan kameriniň düýbünden eşidilen ýaly boldy. Permanyň depe saçy üýşüp gitdi. Onýança ileri tarapda uzagrakda bir topar sykylyk atylanyny eşidip, az-kem ynjaldy. Ýuwaşlyk bilen bir az öňräge baka emedekläp, aşak seretdi. Aý süýt ýaly aýdyňdy. Ol bu uçudyň düýbünde iki sany atlynyň durandygyny gördi. Olaryň başyndaky ýa-ha gyzylbaşlaryň keçe telpegidi, ýa-da olar kellelerine ýaglyk daňypdylar. Perman olaryň atly kazaklar dældigini saýgardy. Olaryň ellerindäki tüpeňleri-de çala sudur bolup görünýärdi.

Basym atlylaryň biri gaýrallygyna baka sürüp gitdi. Bularyň özi bilen dældigini, özüniň bu ýerdeliginden habarsyzdyklaryny Perman ýagşy aňlady. Emma indi at hokranyp duýdurar diýip gorka düşdi. Şol wagt ilerden agyr süri bolup, bir giden atly çykdy. Bularyň goşuna alan atlary-da gaty kändi. Bular hem gelip, edil şu uçudyň düýbünde duran ýeke atlynyň ýanynda aýak çekdiler. Perman olardan kimdir biriniň:

— Indi etege çykdyk. Gazaklaryň deminden gutuldyk. Howply ýerler yzda galdy - diýenini açyk eşitdi. Ol atlylaryň türkmenler ekendigini bildi. Şol wagt gaýradan çala eşidilen sykylyga jogap berip, bular topary bilen ýola düşüp gitdiler.

Permanyň aty edil burny deşilen ýaly bolup durdy. Diňe şundan soň Perman bir az parahat uklady. Gün ýokary galandan soň bolsa, turup ýene ýola düşdi.

OSLANMADYK DUŞUŞYK

Perman gatbar-gatbar daglary söküp, tokaýlaryň arasy bilen gaýdyp gelýärdi. Ol bir çeşmäniň üstünden bardy-da, “şu ýerde bir düşläp, dem-dynjymy aláýyn, soň ýene ýola düşerin” diýip, atdan düşdi. Şol wagt hem ol tokaýyň içinde bir gyzyň iki ýana urnup ýerenini gördi. Agaçdan-agaja bukulyp, onuň ýanyna golaýlady. Pugta seretse, hakykatdanam, bu bir uly gyz eken.

Ol gyz tokaýyň içinde ters aýlanýar, töweregine ýaltaklap, bir salym durýar-da, ýene bir salym ýöreýär. Çeşmäniň ýanyna baryp, ýene töweregine garanýar.

Bu gyzyň çarp urup, elewräp ýörşünden, Perman onuň, azaşyp ýören bir bende boldugyny aňlady. Gyzyň häli-şindi çeşmäniň başyna baryp gaýdýandygyny görüp, ol çeşmeden daşlaşan wagty, çeşmäniň başyna bardy-da, şol ýerdäki daşyň üstünde süýnüp, uklan bolup ýatdy.

Aňyrdan ylgap gelen gyzyň gözi uklap ýatan ýigide düşende bir hili gorkdy. Ýöne gyzyň häzir bu çola hem gorkunç tokaýda başga alajy ýokdy. Ol nätanyş adama-da janyny ynanmaga mejburdy.

Gyz ýanyna gelen wagty Perman hem hamana çyn ukudan oýanan adam ýaly, wehime hem howsala düşen kişi bolup:

— Sen kim? Ynsmysyň, jynsmysyň? Bu ýerlere nähili düşdün? - diýip sorady.

Onsoň gyz nähilelik bilen bu güne düşendigini Permana hekaýa edip berdi. Bular bir bölejik çarwa obajygynda ýaşaýar ekenler. Bir gün goýun sürülerini sanamak üçin hökümet pajymanlary gelipdir. Pajyman türkmen eken, onuň ýanynda-da iki sany atlysy bar eken. Olaryň çarwalar bilen sözleri azaşypdyr. Çarwalar bolsa onuň özünem, ýanyndaky iki

atlysyny hem ýenjipdirler. Şonda olaryň birine taýak bijaýrak degip, ol şobada ölüpdür. Beýleki ikisi bolsa gaçyp gutulypdyr.

Çarwalaram şol wagt bar zatlaryny ýygnaşdyryp ýola düşüpdirler. Üç gije-gündiz ukusyz ýöräpdirler. Olar ýaş çagalary üsti ýükli ulaglara mündüripdirler. Emma özüni oňarýanlary pyýada ýöräpdirler. Bu gyz şol gün daňa golaý şu köteliň oň ýanynda, arçanyň arasynda ýykylyp uklap galypdyr. Daň ýagtylandan soň gözünü açypdyr. Şol wagt hem göçden galanyny bilipdir. Soň ýoly yzarlap, şu tokaýa gelipdir. Şu wagt hem tokaýdan çykyp bilmän, aljyrap ýörşi eken. Perman gyzyň gürrüňini diňländen soň:

— Indi näme etsek diýýärsiň? - diýip sorady.

— Indi näme etjegimi bilmedim - diýip, gyz ýaýdanmaç jogap berdi. - Sen meni göçümize çenli eltseň, ýa-da obamyza gidýän ýoly görkezäýseň...

— Seniň hossarlaryň beýläk giden bolsa, seniň yzynda näme işiň bar?

— Ýzymda başga bir obada oturýan hossarlarym bolmaly. Kakamyň doganlary, daýymlar bolmaly - diýip, horluk basan gyz naýynjar garady. Onsoň: - Men häzir gaty ýadaw, gaty horlandym, hem açlyk, hem suwsuzlyk, men häzir pyýada ýol aşmaga-da ýarajak däl - diýip, gamly seslendi-de, hamsygyp ýüzünü aşak saldy.

Perman gyzyň bu sözleri ýürekde gat goýman, sadalyk bilen aýdýanyňa göz ýetirdi. Öz başyndan geçiren muşakgatlý günleri ýadyna düşende, gyza has-da rehimini indi.

— Beýle bolsa, häzir tüňçäni gaýnadaýyn. Çay-nahar edineli. Soňra bir az dynjyňy al. Onsoň ýola düşeris - diýdi.

Gyz muňa razy boldy, Perman bilen çay-nahar edindi. Ümsüm oturan gyz birden:

— Çola daglar bilen öwrenişmek kynmy? - diýip sorady.

— Kynlyga düşseň, aňsat - diýip, Perman özüniň bu ýere kynlyk görüp düşenini mälim etdi.

— Edil meniň ýalymy? - diýip, gyz sorady.

— O näme üçin seniň ýaly? Sen kynlyga düşdünmi? Diňe göçden galypsyň. Başga bolan zat ýok. Oňa hem haçan gitseň ýetirmek meniň boýnuma.

— Näme bary göçden aýrylyp galmakmy? Başga kynlyk bolup bilmezmi?

— Bolup biler. Emma seniň onyň kynlyk däl.

— Mendäki kynlygyň ýeke göçden galmakdygyny näbilýärsiň? - diýip, gyz gamly gülümsiredi. Perman göwnüne hiç zat getirmän:

— Açyk şol, başga näme bolup biljekdi?-diýdi.

— Belki, men şu dagyn bir böleginiň ýüzünde şu dünýäniň şekilini görýändirin. Belki, bu daglar meniň hemme dileglerimi

bitirerler. Belki, men bu daglara aşyk bolan bilbil dek perwaz urýandyryn. Belki, meniň başyma düşen kynçylyklary bu daglardan başga hiç kim meniň bilen paýlaşyp bilmez. Şonuň üçinem men senden bu daglarda ýeke gezmek kynmy diýip soráýaryn.

Perman gyz bu sözleri áydyp otyrka hem göwnüne hiç zat getirmedi. Gyz bu ýerden geçip barýarkalar, gözüne bir zat görnüp, göçden bölünip galandyr ýa-da bu akylyndan azaşandyr diýip oýlandy.

— Onuň ýaly bolsa bilmedim - diýip, gysgajyk jogap berdi.

Olar bu gün agşamy şu ýerde geçirdiler. Ertesi ir bilen Perman bilen gyz ýuwunmak üçin ýene çeşmäniň başyna geldiler. Her haýsy çeşmäniň bir tarapynda ýuwunmaga oturdy. Gyz birden:

— Perman, men şu çeşmäniň başyndan asyl-ha gitmesem, meni zor bilen kowarmyň? - diýdi.

— Näme üçin? Kowjak gümanym barmy?

— Onuň ýaly bolsa, men o tarapa-da gitjek däl, bu tarapa-da. Ine, şu çeşmäniň gözbaşynda parlap çykan şu çynaryň saýasynda seleňläp ömrümi ötürjek. - Gyz Permanyň özüni görkezip sözünü nygtady. - Ine, şu çynaryň...

Perman gyzyň niýetine diňe şundan soň düşüniپ galdy.

— Ah, şeýle diýsene, indi düşündim - diýdi. Bir azajyk sagyndy. - Dogrusy, seniň hatyraň üçin, men iki gün bäri seniň adyňy-da sorap bilmedim. Seniň adyň näme?

Şol wagt, näme üçindir, onuň kellesinde “bu gyz Jahan bilen atdaş bolaýmasyn” diýen pikir geldi.

— Adym Jemal. - Gyz ondan gaýtalap sorady. - Perman, meniň aýdan sözlerime düşündiňmi?

— Indi düşündim - diýip, Perman tukatlyk bilen jogap berdi. Onsoň sesini çykarman goşlarynyň ýanyna gitdi. Jemal ýanyna barandan soňam oňa nazar salman öz işi bilen güýmendi.

Çaý-çörek iýdiler. Onsoň Jemal goýman duransoň, ýene çeşmäniň gözbaşyna geldiler. Her haýsy bir daşyň üstünde oturdy. Perman edil kapasa salnan guş ýaly, töweregine gözünü aýlap, ümsüm otyrды. Ep-esli dymyşlykdan soň, Jemal:

— Näme, Perman, meniň sözlerim gulagyňa ýakmadymy? - diýdi-de, Permanyň oturan daşyna gelip oturdy. Permanyň dymyp oturmagyna çydamadyk borly, ýene gürläp başlady. - Özüň “kowjak gümanym barmy” diýip aýtdyň. Indi meni kowsaň-da gitjek gümanym ýok.

Bir az ümsümlikden soň Perman ýerinden turdy-da, edil Jemalyň garşysyna geçip, bir daşa ýaplandy.

— Bilýärmiň, Jemal? - diýip, söze başlady.

— Bilemok, bir seni bilýän - diýip, gyz onuň sözünü böl-di.

— Bilmeýän bolsaň, onda bil - diýip, Perman Jahan bilen bolan wakany başdan-aýak gürrüň edip berdi.

Jemal onuň gürrüňini pugta üns berip diňledi. Ol sözünü gutarandan soň bolsa:

— Eşitdim. Ýöne men beýle gyzlardan däl - diýdi.

— Eşiden bolsaň, şundaň soň men gyzlaryň bary biwepadyr, iki dillidir diýen pikire geldim. Olary göresimem, olar hakda pikir edesimem gelmedi. Senem tokaýyň içinde azaşyp, horugyp ýöreňsoň, öz başymdan geçiren görgülerim ýadyma düşdi-de, nebsim agyrdy. Şonuň üçinem saňa şu hyzmatlary etdim.

— Sen gyzlaryň baryny bir aýakdan asýarmyň?

— Hawa. Asyl şeýledirem.

— Eger şeýle pikir edýän bolsaň, ýalňyşýarsyň, Perman. Men hut şu gün yzymdan atam, enem, doganlarym - ähli hossarlarym gelse-de, şu sözümiň yzyny haklamak üçin, men olaryrazy edip yzlaryna gaýtararyn. Wadasyna wepaly gyzlar kändir, Perman.

Perman esli oýlanjyrap oturandan soň, parahat gürläp başlady:

— Jemal, bilýärmiň, meniň diňe babam bilen mamam bar. Meniň şu daglary, tokaýlary söküp ýörmegimiň sebäbi

babamyň ile belli şu aty. Uruş başlaly bäri öý, düýe, at salgytlary salnyp başlandy. Biziň atymyz hem alynjakmyş diýip habar ýaýrandan soň, babam meni şu at bilen özüniň kyýamatlyk doganlarynyň ýanyna gaçyryp goýberdi. Indi meniň öýden çykyp gaýdalym bäri üç-dört aý boldy. Eger sen, hakykatdanam, meni söýýän bolsaň, babam bilen mamamyň ýanyna gideli.

— Örän gowy, seniň razy ýeriňde, menem razydyryn - diýip, Jemal bir az pikirlenenden soň aýtdy.

Olar uzak ýol ýöräp, ahyry babasynyň howlusynyň agzyndan geldiler. Mamagül hemişeki endigine görä ýorgan-düşekleri salyşdyryp, ýatmak şaýyny tutýardy. Öwezmyrat batyr birden:

— Aý, Mamagül, at bilen Permanyň ýagdaýy nähilikä? Gideli bäri eýýäm üç-dört aý bolupdyr - diýdi.

— Näbileýin, batyr - diýip, Mamagül gamly seslendi. - Öz eden işiň-dä. Gözüimizi dikip oturan ýumruk ýaly çagamyzny nirädir bir ýerlere iberip goýberdiň. Indi alla abraý bersin-dä.

Mamagülün bu sözlerinden soň, Öwezmyrat batyr hasam howsala düşdi. Gözüne uky gelmedi. Daş çykdy, içeri girdi. Daňa golaý uka gitdi. Mamagül ertir namazyna turanda, gapynyň assaja kakylýanyny eşitdi. Baryp gapyny açdy. Görse,

onuň öňünde Perman, onuň aňry gapdalynda hem bir ýaş gyz dur. Ol Permany gujaklap:

— Batyr! - diýip gygyrdy.

Öwezmyrat batyr syçrap ýerinden turdy, daşaryk ylgady. Mamagül ejäniň:

— Batyr! Perman... at... ýene bir gyzam alyp gelipdir - diýen begençli sesini eşitdi.

— Näme boldy-a!- diýip, Öwezmyrat batyr gapa ylgap bardy.

Şol günüň özünde dumly-duşa habar berildi. Öwezmyrat batyr ilki bilen demirçiniň ýanyna bardy. Onsoň ur-tut Stepanyň üstüne adam iberdi.

Öwezmyrat batyryň öýünde uly toý tutuljakdygy hakdaky habar uly ile ýaýrady. Öwezmyrat batyr bilen Mamagül eje öz maksatlaryna ýetdiler. Hut şol günüň ertesi Perman bilen Jemalyň toýy boldy. Toýuň hormatly myhmanlary Stepan aga, demirçi, Täşli şorta hem oba-goňşulary ýygnanyşyp, üç günläp toý etdiler. Birnäçe günden soň Perman Stepan aganyň tabşyrygy boýunça, Kany awçy bilen duşuşmaly ýerine ugramaly boldy.

HAKYKATY GÖZLEÝÄNLER

Günüň gyzar ikindi ýerine baran çagynda Köpetdagyň iň belent gaýalarynyň buljum ýerinde, bir beýik gaýanyň depesinde baş sany adam otyrды. Ölaryň birinjisi otuz ýaşyna ýakynlan, saryýagyz bir adamdy. Ol adam türkmençe sakynman gepleýärdi. Ýöne onuň diliniň çalgyrtlygy bildirýärdi. Bu adamyň gülüp duran mylaýym ýüzünde, mawy gözlerinde berk bir umyda berk ynanç bilen bil baglamakdan gelip çykýan gaýduwsyzlygyň alamatlary syzylýardy. Şonuň bilen

bir wagtda hem onuň şu ýaşyna çenli tükenmez agyr horluklary, jebri-jepalary başyndan geçirendiginden habar berýärdi.

Bu ýigit bir aý mundan ozal Germaniýa frontundan gaçyp gelipdi. Dogduk mekanyňa aşmak üçin horluk ýamanyny görüpdi. Ýöne onuň frontdan gaçyp gaýdandygy hakdaky habar bu ýere özünden öň gelipdi. Patyşa hökümeti onuň üstüne atyp bilen töhmetini atyp, adam öldürüp ýören garakçy diýlip ygılan edilipdi. Patyşa žandarmlary hem polisiýa işgärleri ençeme wagt bári ony gola saljak bolup sümsünişip ýördüler.

Bu ýigit Stepan aganyň ogly Pýotrdy. Ol Aşgabat töweregindäki demir ýol duralgalarynyň birinde önüp-ösüpdi. Ýaşlygyny duralganyň golaýyndaky türkmen obalarynyň çagalary bilen oýnap geçiripdi. Stepan aga ony öz dostlarynyň ýanyna myhmançylyga gidende hemişe öz ýany bilen alyp giderdi. Aýratynam Öwezmyrat batyryň ýanyna gelende ol ogluny hiç ýanyndan goýmazdy. Ony bu ýerde ençeme günläp goýup gidýän wagtlyry hem bolupdy. Soňra Pýotryň ýeke özi-hem Öwezmyrat batyrlara geler-gider durardy.

Ol Öwezmyrat batyryň öýünde myhmandygyny hem duýmazdy. Edil öz öýüne gelen ýalydy. Başga ýerlerde hem ony gowy görýärdiler. Ol golaýdaky obalara dostlarynyň ýanyna oýnamaga giderdi. Käte oýna kellesi gyzyp, dostlarynyň biriniň öýünde uklap galardy. Munuň üçin hiç kim gysynyp durmazdy. Nirä barsa hem “kiçijik myhman gelipdir, Stepan aganyň ogly gelipdir” diýip, ony mähir bilen garşylardylar.

Bu-da tötänden dälidi. Stepan aga oba daýhanlaryna özüni aldyran adamdy. Hemişe olar bilen ýakyn aragatnaşyk saklaýardy. Pýotryň özi hem alçak, mähirli oglandy.

Şeýdip, Pýotr çagalygyndan türkmenleriň arasynda bolup, türkmen dilini gowy öwrenipdi. Oba çagalarynyň biri ýaly bolup galypdy. Onuň käte obadaky dostlarynyň öýünde birnäçe

günläp galýan wagtlary-da bolýardy. Şeýle halatlarda Stepan aganyň özi onuň yzyndan gedip alyp giderdi.

— A-how, oglanjyk, sen ýitirim bolaýdyň-la. Bu nähili gürrüň? Ýa-da öýüňizi ýadyňdan çykardyňmy? Bir gün ýagşy, iki gün ýagşy, heý, pylança günläbem bir öýüňe barman ýörmek bolarmy? Hany, ýör, öýe gaýdaly. Ynha uly ýigit bolarsyň. Öýlenersiň. Şonda men seni gelniň bilen oba göçürüp getiräýerin-diýip, ogluna süýjülik bilen käýinerdi.

Pýotr işe ýarap başlandan soň, öý işlerine kömek etdi. Başlangyç mekdebi gutarandan soň bolsa, çaphana şägirt bolup işe girdi. Birneme hünärini artdyrandan soň, çaphana işçisi boldy. Rewolýusioner işçiniň maşgalasynda önüp-ösen Pýotr çaphana işçileriniň gizlin bolşewistik kružoklaryna işeňňirlik bilen gatnaşdy. Kružogyň ýolbaşçylarynyň biri boldy.

Jahan urşy başlananda, Pýotr Stepanowiç Iwanowy soldatlyga aldylar. Emma ol patyşa wepaly hyzmat etmedi. Patyşa ýaragynyň ýeňmegi üçin çalyşmady. Goşun hataryndaky bolşewikler bilen aragatnaşyk açyp, soldatlaryň arasynda patyşa samoderžawiýesine hem gan döküşikli urşuň garşysyna iş alyp bardy. Soldatlara bu gan döküşikli urşuň halk üçin gyrgynçylykdan başga zat däldigini, ýaragy patyşa samoderžawiýesine garşy gönükdirmek gerekdigini düşündirdi. Onuň rewolýusion işiniň ahyry harby tribunal bilen gutardy.

Ýoldaşlary ony iň soňky pursatda diýen ýaly ölümiň penjesinden sypdyrdylar. Şondan soň ol kynçylyk baryny çekip, zordan Zakaspi oblastyna aşdy. Bu işde hem bolşewikleriň gizlin guramalary oňa ýakyndan kömek berdiler.

Ýöne žandarmlar hem poliseýler çarp urup gözläp ýörkäler ol Aşgabatda ýaşabam, işe ýerleşibem biljek däl. Şonuň üçin ol gizlenip ýördi.

Bu oturanlaryň ikinjisi torba ýaly tegelek sakgalyndan çal sepen, peşeneli bir adamdy. Onuň egnindäki nepis dokalan agar çäkmeniniň ýakasyndan keşdeli keteni köýneginiň, onuň içinden geýen ilikli ak köýneginiň ýakalary görünüp durdy. Bu adamyň egnindäki geýimlerinden, özüni tutuşyndan ýaşy altmyşdan mazaly aganam bolsa, entek ýaş ýigitligi goldan bermejek bolup çytraşýandygy görünüp durdy. Bu adama öňler Aman batyr diýerdiler. Indi bolsa il içinde ol Aman arçyn diýen täze lakam bilen tanalýardy.

Oturanlaryň üçünjisi gunduz ýaly uzyn ak sakgally gojady. Onuň göwre-müçesi kiçiräk görünse-de, gaba kellesi, tegelek ýüzi onuň keşbine agraslyk, sagdynlyk berýärdi. Diňe sakgaly däl, giň maňlaýyndaky ösgün gaşlaryna çenli bir gyly galman çuw-ak bolan bu gojada entekler gujur-gaýratyň bardygy görünüp durdy. Onuň egnine geýen lybaslarynyň nähili biçüwdediginiň, nähili reňkdediginiň salgyny berer ýaly däl.

Ol kellesine telpek ornuna haýsydyr bir çöl möjeginiň derisini atypdyr. Ol derini ile meñzeş, kesip biçip, telpek ýaly edip geýmändir-de, özüniň göwnüne gelşine görä, deriniň kelle tarapyny, aýaklaryny kesişdirip gözeşdirip-gysyp, kellesinden geçmaz ýaly edipdir. Ol boz reňkli deriniň syrtlanyň ýalyna meñzeş buýrasyz ösgün tüýleri gojanyň uzyn sakgaly bilen gatyşyp, ony hiç wagt görlüp-eşidilmedik bir gorkunç wagşynyň sypatyna salypdyr. Onuň egnindäki geýimleri hem sonuň ýaly çöl möjekleriniň derisindendi. Olaryň tüý ýüzünü daşyna, saryny içine edip geýipdir. Onuň egnine lybas ornuna geýen derileriniň reňki symgyltdy. Bu deriler gojany şeýle bir sypata salypdyr, häzir bu oturanlary üç-dört ýüz ädimden synlan adam: “Be, ol dört sany awçynyň ýanynda bir ýolbars otыр-ow” diýip, geň galjakdy.

Emma ol ýolbars dälidi. Ýolbarsdanam, şirdenem güýçli, ol ýyrtyjy haýwanlary bu tokaýlara gelmez ýaly edeýin diýse edip bilýän erkli adamdy. Ol diňe adamlar tarapyndan ýaradylan güýçli-gudratly gorkunç gurallardan halys asgynlap-ejizläp geçyp, ençeme ýyl bäri şu daglarda buljum gaýalaryň gizlin ýerlerini özüne mesgen edinip ýördi. Ol Gökdepe urşuny hem görüpdi. Gökdepede basylanlaryndan soň, bir topar atly bolup daglaryň içine siňipdiler. Ol häzirki oturan ýerlerindäki berk gaýany özüne gala edindi. Soň Öwezmyrat

batyr başlyklaýyn onuň birnäçe ýoldaşlary patyşa hökümeti tarapyndan tutulyp, sürgün edildi. Kimisiniň özi gitdi. Bu ýerde onuň ýekeje özi galdy.

Bu gürrüňi edilýän göjanyň Kany batyr bolandygyny okyjy eýýäm aňandyr. Kany batyr özüniň bu tebigy galasyna Gaçybatar diýip at berýärdi. Bu Gaçybataryň gizlin girelgesini diňe Kany batyr bilen onuň jan ynanyşýan dostlary bilýärdi. Özem ol köp gezek Kany batyry, onuň dostlaryny göni gelen ölümden halas edipdi.

Kany batyr öz Gaçybataryndan käte dostlaryny küýsän wagty, un, duz ýaly azyk-suwluk gerek wagty gidýärdi. Ýöne bu-da juda seýrek bolardy. Köplenç onuň dostlarynyň özleri gelip durardylar. Un, duz, gurşun, däri, mis ýaly zerur zatlary getirip bererdiler. Kany batyryň uran haýwanlarynyň derisini alyp giderdiler, olary pula çalşyp, Kany batyra zerur zatlary alardylar. Käte ol zatlaryň daşyndan pulam getirip bererdiler. Şonda Kany batyr:

— Şu pul diýen zady meniň gözüme görkezmäweriň - diýerdi. - Näme men ölenimden soň, ol pullar bu gowakda eýesiz çagşap galsynmy? Soň ony sizden gowy adam alar öýdýäňizmi? Aslynda men pul diýen zady halamok. Pul bilen özüňiz oňsuň.

Bu ýerde oturan beýleki ikisi işçi geýimindäki adamlardy. Olaryň biri Pýotr bilen deň-duş daýaw pyýadady. Onuň daş keşbinden kawkazlydygyny çak etmek mümkindi. Beýlekisi bolsa çokga sakgallyja çepiksije adamdy. Elli ýaş töwereklerindäki bu adamyň mawy gözleri üýtgeşik bir gujur bilen uçanaklaýardy.

Pýotr uruşdan gaçyp gelenden soň, ýene Kany batyryň Gaçybataryna döwran aýlandy. Bolşewikleriň gizlin guramasy Pýotry gizlemek hakda Stepan aga bilen maslahatlaşyp, ony Stepan aganyň obadaky dostlarynyň biriniňkä ibermegi makul bildiler. Stepan aganyň ilki ýüz tutan adamy hem Öwezmyrat batyr ony Perman bilen Kany batyryň Gaçybataryna iberdi.

Indi Pýotr ençeme wagt bäri Kany batyryň Gaçybatarynda ýaşaýardy. Ýanyndaky dostlarynyň üsti bilen öz guramalary bilen aragatnaşyk saklaýardy. Olar bilen duşuşyk geçirýärdi.

Gizlin gurama Pýotr birhowa Kany batyryň Gaçybatarynda ýaşamaly, žandarlardyr poliseýler arkaýynlaşandan soň, onuň adyna täze dokument düzedip, başga at bilen Gyzyrlabatda ýada Krasnowodskide işe ýerleşdirmeli diýen karara gelipdi.

Bu gün ýoldaşlary oňa täze pasport getirip beripdiler. Indi ol Pýotr Stepanowiç Iwanow däl-di, Sergeý Pawlowiç Lewindi. Ony demir ýoldan sowa ýol bilen barjak ýerine äkitmegi bolsa Aman batyrdan haýyş edipdiler.

Bu adamlaryň arasynda esli wagtlap dowam eden gürrüň olary halys lejikdiren borly, ara ümsümlik aralaşdy. Ahyry bu ümsümligi Pýotr bozdy.

— Aman batyr, men siziň şu işe baş goşmaga het edip bilşiňize haýran - diýip, ol ýylgyrjyrap, Aman batyra ýüzlendi.

— O näme üçin? - diýip, Aman batyr Pýotryň ýüzüne çişerildi.

— Sebäbi siz arçyn adam. Hökümediň ynamdar bir adamy.

— Kany batyr, munuň aýdýanyna seret-le - diýip, Aman batyr mys-mys güldi.

— Büý-ä meni hökümetadamy edip goýaýandyr.

Kany batyrdan öň ýene Pýotr gürledi:

— Arçyn bolsaňyz, hökümet adamy bolarsyňyz-da. Patyşa, hökümete hyzmat edip ýörsüňiz ahyry.

Aman batyr birneme böwrüni diňledi. Ol içinden näme diýjegi hakda oýlanýana meňzeýärdi.

— Aman batyr bir hudaýyna hyzmat eder - diýip, onuň deregine Kany batyr jogap berdi. - Aman batyr arçyn bolsa-da, adamdyr, arçyn bolmasa-da.

— Ýok, awçy aga, men bu pikiriňize hä diýip biljek däl - diýip, Pýotr oňa garşy çykdy. - “Bir elde iki garpyz tutdurmaz” diýip, türkmenlerde gaty jaý aýdýarlar. Hem arçyn bolup, hem adam bolup bolmaz. Sen arçyn bolsaň, sen patyşaň, hökümetiň

hyzmatkări bolarsyň. Olaryň diýenini etmeli bolarsyň. Ine, siz häzir patyşa hökümetiniň ulusynyň uly ogrudygyna, kiçisiniň kiçi ogrudygyna ýok diýip bilmersiňiz. Ýa-da men nädogry aýdýanmy?

— Dogry - diýip, ýerli-ýerden onuň sözünü tassykladylar.

— Eger şeýle bolsa, Aman batyram islese-islemese, şolaryň hataryna goşulaýmaly bolar. Olar bilen ümmülleşmän, olaryň diýenini etmän, Aman batyr arçyn bolup gezip bilmez. Stepan orsuň ogly adam öldüripdir, ýol urupdyr, şony tutup getirmeli diýseler, Aman batyr etmeli bolar.

— Aman batyr ony etmez - diýip, Kany batyr kesgin gürlledi. - Aman batyr Stepanyň ogluny patyşa emeldarlaryna tutup bermez. Aman batyr dostuny-duşmanyny tanaýan adamdyr.

— Awçy aga, men özümi mysal edip aýtdym. Men Aman batyryň özümi patyşa tutup bermejegini bilýän. Men asylkyny aýdýan - diýip, Kany batyryň sözündäki ykaraty duýan Pýotr gyssanmaç gürlledi.

— Kany batyr, Stepanyň ogly dogry aýdýar - diýip, Aman batyr pikirli görnüşde gürlledi. - Ol hakyt şeýle bolaýmaly. Bu meniň arçyn bolaýmakam öz ogluma aýdan sözlerimi gaýtalaýar. Bu aslynda görnüp duran zat ahyry. - Ol böwrüni diňläp esli oturdy. Onsoň Pýotryň ýüzüne bakyp dowam etdi. -

Men arçyn bolaryn diýip, ýatsam-tursam kelläme-de getirmändim, ogul. Mende bir dogman geçen ogul bar. Pajymanlyk edip, baýarlaryň önünde ýaýaplap ýörmegi uly dereje bilýär. Ana, şol baýarlara tutunyp, olary meni arçyn bellemäge razy edipdir. Bolköýnege, dilmajyna beribilen zadyny beripdir. Bir gün geldi-de: “Kaka, bolköýnegiň seni arçyn etmek hyýalynda bar. Sen däl diýmegin. Arçyn bolsaň, il-halk seniň eliňde bolar, halkam azyk çeşmesidir” diýip, maňa hem geňeş berýär, hem töwella edýär. Men oglumy şu ýaranjaň, harsydünýäligi üçin ýigrenýärdim. Il mendenem beter ýigrenýärdi. Men munam bilýärdim. Ýöne, her niçikdir, men oňa ajymy pürkmedim-de: “Oglum, men ýol urup garakçylyk etmegi, alamana gitmegi bir wagtlar taşladym. Indi maňa talaňçylyk et diýme” diýdim. “Kaka, bu talaňçylyk däl ahyry” diýip, ol maňa öwüt bermäge başlady. “Aý, oglum, talaňçylaram zor bilen alýar, seniň baýarlaryňam zor bilen alýar, men bu ikisiniň tapawudyny bilemok, şu gürrüňi goýbolsun edeli” diýdim. Onda-da, ine, birhili-birhili boldy-da, şu arçynlyk belasy boýnumdan ildi duruberdi. Arçyn saýlananda, bolköýnek meniň adymy tutdy welin, adamlar “bolýa-da bolýa” bolşup ýapyşyp ýatyr. Ynha indem äden ädimiňde seniň edýän zadyň baýarlaryňky bilen çapraz gelip dur.

— Men siziň hakykaty gözleýän mert adamdygyňyzy kakamdan ir wagtlardan bäri eşidip ýörün - diýip, Pýotr aýtdy. - Onsoň siziň äden ädimiňiz patyşa baýarlaryňka çapraz geler durar...

Şol wagt Pýotryň ýoldaşlarynyň biri deräniň düýbündäki tokaýa ýiti-ýiti seretdi-de:

— Pesrākde oturalyň - diýdi.

— Näme bar? - diýip, Kany batyr oňa seretdi.

— Bir atly tokaýyň içi bilen gelýär.

Kany batyr onuň ümlän tarapyna sereden badyna Gyrguşy tanady.

— Ol gelýän öz adamymyz. Öwezmyrat batyryň agtygy Perman - diýdi. - Ýagdaýlary bilip gel diýip, Öwezmyrat batyr iberendir.

PARTIZANLAR

Türkmenistanda graždanlyk urşunyň lowlap tutaşan döwrüdi. Tämiz howaly bir günde. Partizan otrýady uly bir belentligi eýeläp, şol ýerde hem düşläpdi. Partizanlar çay-nahar edinip, dem-dynç alýardylar. Kim ýaragyny tämizleýärdi, kim ikibir-üçbir özara gürrüň edýärdi. Bir çetrākde ýaragyny süpürip oturan ýigit arkasyndan:

— Perman! - diýip, kimdir biri öz adyny tutup gygyranda, ýalta bärsine bakdy. Komissar eşikli adamyň ýüzüne çïnerilip bir azajyk durdy-da, birdenem gujagyny gerip oňa tarap topuldy:

— Pýotr! Bu senmi? Sen nireden çykaýdyň?

Pýotr bilen Permanyň duşuşmaly bäri köp wagt geçipdi. Kany batyryň Gaçybataryndan Gyzylarbat wagon-remont zawodyna işçi bolup işe ýerleşen Pýotr patyşa samoderžawiýesi ýykylan badyna Aşgabada gelipdi. Bu ýerde sowet häkimiýetiniň berkarar edilmegine işeňňir gatnaşypdy. Täze düzülen Gyzyl gwardiýanyň hataryna Permany hem çekipdi. Emma Aşgabatda ak gwardiýaçylaryň pitnesi üstün çykyp, häkimiýet aklaryň eline geçenden soň, ol ikisi duşuşmandy.

— Men seni näçe wagt bäri görmedim. Diri bolsaň bolýa? - diýip, Perman henizem Pýotryň elini sypdyrman begençli gürleýärdi.- Ýeri, sen nirelerde bolup, nireden çykdyň?

Pýotr bolsa sesini çykarman Permanyň bolşuny mylaýym ýylgyryş bilen synlap durdy. Perman sözünüň arasyna dyngy berende, ol:

— Menem bardyryn, Perman - diýip, parahat gürledi. - Frontuň gyzgalaňly ýerlerine gitmeli boldy. - Onsoň ol sesini

birneme peseltdi. - Hany ikimiz bir çeträge çykaly. Çolarak ýerde gürleşmegimiz gerek.

Olar tirkeşip ugradylar. Bir depäniň aňyrsyna aýlananlaryndan soň, meýdanyň çöp-çalamlarynyň derdinden burny sürülip tozgalap duran ädigine seredip barýaň komissar aýak çekdi.

— Perman, bilýärmiň men seni näme üçin gözläp tapdym? - diýip, Permana ýüzlendi-de, onuň geplärine garaşman dowam etdi. - Ştabyň buýrugy boýunça sen meniň bilen gitmeli. Ýöne ýanymyz bilen ýene biri gerek. - Ol bir zady ýadyna saljak bolýan ýaly sähel sagyndy. - Bilýärmiň, Perman, şol başda seniň bilen bile gelen bir ýigit bardy, şonuň ady nämedi?

— Çary.

— Hã, Çary. Şol häzirem şu ýerdemi?

— Hawa. Şu ýerde.

— Gaty gowy. Şol bolsa, bize başga adam gerek däl. Ony hem bile alyp gitmeli bolarys. Bu hakda men komandiriňiz bilen gürleşdim. Siz pugta şaýyňyzy tutuň-da, gidýäniňizi diňe komandiriňize duýduryň. Başga bir adamam bilmesin. Onsoň ikinjiler ştaba baryň.

— Her ýerik gitsegem, Çary bilen bile gitmelimi?- diýip, Perman begençli seslendi.

— Hawa, hawa - diýip, Permanyň şatlygyna öz ýanyndan goşulan komissar gelen ugruna baka gyssagly gitdi.

Aşgabat, onuň töwerekleri Funtikowyň, Oraz serdaryň, iňlis interwentleriniň elindedi. Olar indi ençeme wagt bäri halky talap, weýrançylyk baryny edip ýördüler. Ýöne olaryň sanalgy günleri galypdy. Gyzył Goşun gündogardan olary barha gysyp gelýärdi. Talançy ak gwardiýaçylar iňlis interwentleri zora cydaman birsyhly yza çekilýärdiler.

Gyzył Goşunyn esasy güýçleri olary maňlaýyndan ursa, partizan otrýadlary olaryň tylynda hereket edýärdiler, duýdansyz ýeňselerinden gelip urýardylar. Olar ak gwardiýaçylar tarapyndan talaňa salnan oba daýhanlary bilenem gatnaşyk saklaýardylar. Şolaryň üsti bilen duşmanyň tylyna uzak aralyklara razwedka edýärdiler.

Pýotr, Permaň, Çary üçüsi ştabdan atlanyp ugranlaryndan üç gün soň,, garaňky gatlyşyberende frontuň otuz kilometr günbatar ýeňsesinde ýerleşýän bir obanyň çetinden girdiler. Olar göýä böwürlerini diňşirgeýän ýaly atlarynyň başyny çekdiler, oba içgin nazar saldylar.

Oba ümsümlikdi. Ses-üýn eşidilmeýärdi. Göýä obadaky tamam jandarlar irgözinden rahat uka batan ýalydy. Ýöne ýolagçylar hiç zady geňlemediler. Olar munuň ýaly harabaçylyga meňzeýän obany birinji gezek görmeli däldiler.

Bu oba hem ilki jahan urşunyň, soňra graždanlyk urşunyň labyrynyň astyna düşüp, tozgunçylyk ýagdaýyna ýeten köp-köp türkmen obalarynyň biridi.

Uruş turandan soň, telpek diýdi, öý diýdi, düýe hem ýat diýdi, patyşanyň salgydynyň yzy tükenmedi. Soňra päle diýip adamlaryň özüni sürüp äkitdi. Soňra ak gwardiýaçylar, inlis interwentleri ilata talaň saldylar. Maslygy görende, garganyň keýpiniň gelşi ýaly, halkyň bu bibat gününe heşelle kakyp, soňdan bähbit agtaranlaram kändi. Olar basyp goýan gallalaryny on esse artyk bahasyna satyp, halky öňküsindenem beter talaýardylar, kişi zähmetiniň hasabyna zowky-sapa sürýärdiler. Sütem astynda galan, açlyk-ýalaňaçlyk belasyna sezewar edilen adamlar bir döwüm çöregiň gözleginde ýurtlaryny taşlap, dumly-duşa pytrapdylar. Köp-köp öýleriň ýeri tegelenip garalyp galypdy.

Pýotr dagy bir azajyk sagynyp, töwerege seresaply nazar aýladylar, çilim çekişdiler. Onsoň obanyň ortasyndan geçýän köçä düşüp, günbatara baka ýüzlendiler.

Ýaňy dogan aý ýokary galyp, tylladan ýasalan jam ýaly lowurdap şöhle salýardy. Üç atly gaty eserdeň ýöräp, obanyň orta gürpünde bolan bir howlynyň agzynda atlarynyň başyny çekdiler. Bir azajyk wagt özara hümrdeşip durdular.

Bu howlynyň içinde bir öý bardy. Bu öýde bir goja garry aýaly hem on alty-on ýedi ýaşlaryndaky ogly bilen ýaşaýardy. Ýöne bu öýüň dul degşir gapdalynda göçürilen bir öýüň ýurdy tegelenip ýatyrdy. Megerem, ol öý bu maşgalanyň gelin-gyz, oglan-uşagyny urşuň debsigine galdyrmazlyk üçin gumuň jümmüşine göçürilendir. Her näme-de bolsa, häzir bu howluda galan ýekeje öýde diňe üç adam bardy.

— Howluda adam barmy haw! - diýen sese goşulyp, derwezäniň kakylan sesi hem eşidildi. Ýaşuly tarsa yerinden turup, derwezä baka ugranda, ogly hem onuň yzyna düşdi. Ýaşuly derwezäniň agzyna ýetip:

— Kim bolarsyňyz? - diýip seslendi. Howlynyň daşyndan:

— Taňry myhmany! - diýen jogaby eşiden badyna, ýaşuly derwezäni açdy.

— Geleweriň! - diýip, myhmanlary göwünjeňlik bilen garşy aldy. - Geliň-de düşüberiň.

Däp boýunça, myhmanyň aty tutulanda bökdergidäki horjundyr beýleki zatlaram öý eýeleri tarapyndan ýygnalýardy. Ýöne Pýotr dagy ýaraglaryny öz ýanlaryndan goýmadylar. Hatda Çarynyň bolşy ol bökdergidäki ýuklerini hem öý eýelerine ynanmaýan ýalydy. Şonuň üçinem Perman onuň böwrüne symsyklap, ony ýalňyşyny düzetmäge mejbur etdi.

Öýüň ortasynda bir kürüşgäniň agzyna demir epenek edilip, pagtadan edilen peltäni hem şol epenekden ötürip ýasalan çyra ölügsi ýanyp durdy.

Saglyk-amanlyk soraşylandan soň, ýaşuly köreçel yşygyň aşagynda alasarmyk garaňkynyň arasynda görüňän myhmanlara üns bilen syn edýärdi hem nämedir bir zatlar aňjak bolup çalyşýardy. Ol öz ýanyndan: “Bular atly, ýaragly, on ikisi düzüw adamlar. Bular hökümet adamy bolman, kim bolsun?” diýip oýlanýardy hem: “Bularyň ýanynda diliňe bek bolmaly. Ýalňysyp-ýazyp zeýrenjek kişi bolaýmaly däl. Agzyňdan bir artyk söz çykaýsa, ertir öýüňi syryp, özüňi hem tussag edip äkiderler” diýip, öz-özünü pentleýärdi. Mundan öň howlusynyň içini zeýrenç bilen dolduryp oturan ýaşuly häzir agzyna dygy berjek bolup uly azara galýardy.

Emma, ýeri gelende, şuny aýtmak gerek. Edil şol wagtlar obada ýarag görtermeyän adam, onbiratary ýa-da başatary bolmadyk öý ýok diýen ýalydy.

Bir az dymşlykdan soň, ahyry ýaşuly söze başlamaga töwekgellik etdi.

— Oglanlar, Marynam elden gideräýdiňizmi? - diýip, sypaýyçylyk bilen söze başlady.

Çary birden gepläýsem, ýalňysaryn, diýmesiz zady diýerin diýen gorky bilen sokulyk kesilen agaç ýaly bolup butnaman

otyrdy. Komissar türkmen dilini gowy bilýänem bolsa, käwagt diliniň çalgırtlaýandygyny aňlatmazlyk üçin, zerur geplemeli bolaýmasa, dymyp oturýardy. Onuň üçinem bu ýaşuly bilen ýaňraşmak

Permanyň boýnuna galypdy. Perman çalarak ardynjyrady-da:

— Onçasyny bilmedim, agam - dnýip, bir az sagyndy. Emma gyzyllar hüjüm edip Maryny alanlarynda ol söweşe Permanyň özi hem gatnaşypdy. Ol Çarynyň hem “näme bilmeýärmişin, Maryny alan özümüz dälmi?” diýen manyda seredýänini görüp, gürrüňini başgarak äheňde dowam etdi. - Aý, agam, boluşlary şu bolsa, Marysam gider, Tejenem. Biziň-ä bu zatlar bilen işimizem ýok welin, bolsa-da bular ilaty gaty ýaman horlaýarlar. Ine ýaňy-ýakynda biziň öz goňşymyzy “seniň öýüňden iki barmak kagyz çykdy” diýip, gözümiziň öňünde tutup alyp gitdiler. Öýüni taladylar. Soň bolsa pahyry atypdyrlar.

Beýle ýagdaý Permanyň öz goňşusy bilen bolmadygam bolsa, ol bu gürrüňi esassyz aýtmandy. Şeýle hakykat başga bir ýerde bolupdy. Permanyň bu gürrüňleri ýerbe-ýer getirip oturyşyna Çary öz ýanyndan geň galýardy. Permanyň bu sözlerinden soň, ýaşuly:

— Eýsem, siz serdaryň adamsy däl-dä onda - diýip, gaty geň gören ýaly boldy.

— Ýok, agam, ýok. Biz öz peýwagtyna gezip ýören adam. Tejene baryp gaýdypdyk - diýip, Perman jogap berdi. Permanyň bu sözünden soň ýaşuly ýuwaş-ýuwaş agzyny öz erkine goýberdi, zeýrenip başlady. Gürrüňini ilki otluçöpüň ýoklugyndan başlady. Onuň deregine çakmak daşyny ulanýandyklaryny, gow ýasamak üçin köne donlary aşgara ýatyrýandyklaryny aýtdy. Soň galla ýoklugyndan, mata ýoklugyndan zeýrendi. Ilatyň açlykdan kösenýändigini aýtdy. Şol ýok-ýoga urup barşyna:

— Ine, geýýänimiz gulaç - diýip, köýnegini görkezdi. Onsoň gürrüňini dowam etdi. - Inim, Tejen-pejen diýýändirler welin, ol bikärdir, orsýediň gallasy bolmasa, biz şol gün açdyrys hem ýalaňaçdyrys. Bu uruş, bu çaknyşyk, bu gan döküşiklik nämä gerekdi. Patyşa ýykyldy ýykyldy-da, owarra gitsin patyşa, indi yzyndaky daýhanlaryň päleleriniň biri-birini gyryp ýörmesi näme? Asyl paýlaşyp bilmeýänleri näme?... Patyşany ýykanlar ýaňy ilata çörek, galla paýlap başlan wagtynda biz indi dokluga ýetdik diýip hezil edinipdik. Ine bir ýerden Oraz serdardyrýn diýdi, Hojageldi handyrýn diýdi, aý, garaz, gara geýimdirin, ak geýimdirin diýdi, bir zat tapdylar-da, ilaty edil açlygyndan gyrdylar. Kemsiz gyrgyna berdiler, inim. Bularyň gara geýimlerem gursun, ak geýimlerem.

Ýaşuly barha gyzýardy. Ol uzak wagtlap zeýrenjiniň yzyny tüketmedi. Çay-nahardan soň, ýatar çeni bolanda, ýaşuly oba häli-şindi hökümet atlylarynyň aýlanyp durýandyklaryny aýdyp, ýarag hem başga zatlaryny öz ygtyýaryna tabşyrmaklaryny sorady. Olary äkidip, özüniň gaty berk ýerde gizlejekdigini aýtdy.

Perman näme diýjegini bilmän, komissaryň ýüzüne garady. Ol ýaşula ynanmak gerek diýen yşarat etdi. Şondan soň Perman razylyk berdi.

Ýaşuly ogly bilen daşary çykyp gitdi. Olar atlary hem ýaraglary nirededir bir ýerde ýygnap geldiler.

Üç myhman bu gijäniň ukusyny rahatlyk bilen geçirdi. Ertesi ir bilen turanlarynda öýde myhmanlaryň özünden başga hiç kim ýokdy.

Olar ýaşulynyň daşarda ogly bilen uly howsala düşüp nämedir bir zadyň gürrüňini edýändiklerini eşidip, bir şum habar boldugyny aňladylar. Ýaşuly ogluna nämedir bir zatlary tabşyryşdyrды-da, öýe kürsäp girdi. Öýe giren badyna hem:

— Zaluwat, obany hökümet atlysy öýin-öýin döküp ýörýär. Indi näme etsekkäk? - diýip, aljyraňňylyk bilen habar berdi.

Komissaryň görnüşi gaty parahatdy. Ol bu gelen adamynyň kimdigine-de, onuň häsiýetlerine-de gaty beletdi. “Bu gelen hökman rotmistr Wolkow bolmaly. Ondan başga adam bolup

bilmez - diýip, ol öz ýanyndan oýlandy. - Ýöne gep munda däl. Rotmistr Wolkow hiç wagt ýany az adamly çykmaýar. Onuň ýanynda hemişe azyndan ýüz atlysy bolýar.”

Ikinji tarapdan bolsa, rotmistr Wolkow komissary tanaýardy. Perman dagynyň tanaýşy ýaly, komissar diýip tanaman, öz adamlary diýip tanaýardy. Onuň üçin hem rotmistr Pýotry gören badyna tanajakdy. Bu ýerde bir syr bardygyny aňlajakdy. Bu bolsa edilmeli işi gijä galdyrjakdy. Şonuň üçinem Pýotr häzir Wolkowa özünü tanatman sypmagyň pikirini edýärdi.

Perman bilen Çarynyňam, ýaşulynyňam bu zatlardan habary ýokdy. Nähili-de bolsa, ýaşuly bir az paýhaslandy-da, bu ýagdaýdan çykalga tapmak üçin öz gelen pikirini aýtdy. Oturanlar ýaşulynyň bu maslahatyny makul gördüler. Tiz geýimler çalşyryldy. Şineller duldaky çuwallaryň içine salyndy. Komissar sütünli guşagy kellesine mäkäm orady. Ýaşuly hasyr-husur töre düşek atdy. Komissar düşege geçdi-de, ýorgany başyna çekdi. Çary edil ýaşulynyň aýdyşy ýaly, botinkasyny aýryp, aýagyna çokaý geýdi. Egnine bir köne don geýip, bilini duşak bilen guşady. Ol başy tahýaça duldaky ýabadan asylgy derini toýnaklamaga oturdy. Perman bolsa egnindäki şineliň deregine bir göwşüllän hywa donuny geýip, iç işikde bir dulda odunlyk üçin basylyp goýlan üzüm çöpleriniň üstünde oturdy.

On minuta ýetirip-ýetirmän, ýaşuly bu görnüşdäki sahnany kemsiz düzetti. Ol iň soňunda Permanyň eline bir uzyn çybyk bermegi hem unutmady. Ol kemi-kössi galan däl bolsa gerek diýip, bu görnüşe ýene bir gezek syn salan wagty, Çarynyň deri toýnaklaşyny görüp, onuň özi hem haýran galdy. Çary sol eli bilen derini tutup, sag eli bilenem toýnagyny sapyndan ýapyşyp, sag aýagyna toýnagyny ýüpüni üzeňňi edinip, iki elde bir aýak bolup, toýnaga şeýle bir agram salýardy welin, göýä on bäş ýyllap deri işinde bolan ussa ýaly görünýärdi. Ýaşulynyň özi öýdäki semawary daşaryk çykaryp, onuň töwereginde güýmenjiräp ýördi.

Şol wagt rotmistr Wolkow egnindäki pogonyny ýalpyldadyp, ýanynyň atlylary bilen dabyrdap, derwezeden girdi. Ol atdan düşen wagty onuň yzyndaky jigitleri hem atdan düşdüler. Rotmistr gapynyň agzyna dykylyp bardy-da:

— E-heý, ýaşuly, öýüňde kim bar? - diýip gygyrdy.

— Aga, öz maşgalamdan başga hiç kim ýok - diýip, ýaşuly birden bir zat ýadyna düşen ýaly sagynjyrady-da, ýene dowam etdi. - Hawa, hä... Bir soragjyk bilen gelen oglanam bar, ýöne men heniz şol oglanyň habarynam alamok, aga...

Ýaşuly semawary daşaryk çykarandan soň, içerde galan üç myhman öz aralarynda bir minutlyk maslahat edip, bilip

bolmaz, jygba-jyga gelip, syryň üsti açylaýsa, diri ele düşmeli däl diýen pikire gelipdi.

“Özüimizem diri galmaly däl, Wolkow hem töweregindäki atlylary bilen diri galmaly däl” diýdiler.

— Rotmistr Wolkow halas ediş komitetiniň başlygy Hojageldi hanyň sag goludyr. Ol tüýs jellatdyr - diýip, komissar düşündirdi.

Elbetde, bularyň ýanyndan kagyz ýa-da plan tapylýp sylary açyljak gümany ýokdy. Ýöne indi syryň açylmagy üçin diňe komissaryň ýüzüniň görünmegi ýeterlikdi. Şonuň üçinem komissar ýorganyň aşagynda ýalaňaç mauzeri bilen bir el granatyny taýyn edip ýatyrdy. Iş jygba-jyga baran minutynda rotmistr ýanynyň atlylary bilen, tutuş bu öý-öwzele bilen dyrpytrak bolup asmana uçmalydy. Çary bilen Perman hem biz seniň öli ýerinde öli, diri ýerinde diri diýip, şeýle etmegi makul gördüler.

Perman üzüm çöpleriniň üstünde çybygyny ýere sarpyldadyp perwaýsyz otyrdy. Çary ýetişibildiginden deri toýnaklaýardy. Siňe syn eden adam onuň kalbynda az-kem aljyraňlylygyň bardygyny aňyp biljekdi.

Rotmistr söze salym bermän:

— Sen garry köpek, ýalan sözlemegi özüňe edil kesp edinipsiň, akmak! - diýip, öýe kürsäp urdy. Ýaşuly hem onuň

bilen itnişip öýe girdi. Rotmistriň jigitleriniňem sygany öýe girdi, galany gapynyň agzyna egrilişip durdy. Gapynyň agzynda üç-dört sany jigit öýe giren rotmistriň hem beýlekileriň atyny tutup durdy. Ýaşulyňyň aýaly bolsa howlynyň bir böwründe süplük süpürüp, tezek ýygnap otyrды. Rotmistr atlysy bilen howla gelip girende, bu garry aýal pahyr oturan ýerinde göýä doňan ýaly aňk bolup galypdy. Ol myhmanlarymyzy tanap tutaýmabilseýdirler diýip, ýetişibildiginden hudaýy-öwlüýäni goýman çagyryardy, olaryň ýoluna çörek aýdýardy.

Rotmistr içeri girenden soň, ýorganyň aşagynda ýatan komissara tarap elini salgady-da:

— Ol ýatan kim? - diýip ýaşula hemle urdy.

— Ol uly oglum, aga. Birnäçe wagtdan bári nähoş ýatyr. Olam kiçi oglum-diýip, aljyraňňa düşen ýaşuly deri toýnaklap oturan Çaryny görkezdi. Rotmistr:

— E-he... - diýip, bir gapdala öwrüldi-de: - Onda bu kim? - diýip, Permana baka gözünü ümledi.

— Bu oba oglanlaryndan, aga. Men munuň habarynam almaga ýetişmedim diýip aýtdym-a - diýip, ýaşuly çalt-çalt gürlledi.

— Akmak goja... - Rotmistr tumşugyny dik ýokary tutup Permana bakyp hemle urdy. - E-heý, sen kim bolarsyň?

— Baýar aga, men bir danhan. Açlygymyz üçin galla sorap ýörün - diýip, Perman jogap berdi.

Rotmistr Permany ýañadandan boýdan-başa synlady. Birden onuň sargyly botinkasyna gözi düşdi. Bir gorkunç zat gören dek ziňkildäp gaýra çekildi. Ol:

— E-he, ine saňa gerek bolsa... - diýip, sesini süýkdürdi: - Munuň aýagyna geýen botinkasyna serediň. Bolşewikleriň geýýän botinkasy.

Perman syr bildirmän, parahat otursa-da, rotmistriň bu sözlerini eşiden Çarynyň depe saçy üýşüp gitdi, gözleriniň öňünde al-ýaşyl uçgunlar peýda bolup, deri toýnaklamasyny hem unudyp, aňk bolup galdy. Emma Permanyň botinkasyna kellesi gyzan duşmanlar onuň bolşundan bihabardylar. Rotmistr Wolkow:

— Sen, it ogly, näletkerde, bu botinkany nireden aldyň? - diýip, Permanyň üstüne bogazyny ýyrtaýjak bolup gygyrdy.

— Aga, siz munuň üçin galajyramaň. - Perman arkaýyn gürledi. - Men muny Aşgabada baramda päle bazarynda bir päleçiden satyn aldym.

Aslyna seredeniňde, bu botinka bu ýurdun botinkasy bolman, iňlis botinkasydy. Aklar bir uruşda basylyp taşlap gaçanlarynda, şol ýerde bir eşalon sülsatlaryny, geýim, egin-

baş esbaplaryny taşlap gaçypdylar. Ol taşlanan zatlaram iňlisleriň aklara beren zatlarydy.

Permanyň bu jogabyndan soň rotmistr Wolkow guduz açan ýaly bolup gygyrdy:

— Năme ýalan sözleýärsiň, itiň ogly. Pălede munuň ýaly botinka năme işlesin. Tur, düş öňüme, it ogly.

Perman göz ýumup-açar salym paýhaslandy-da, işiň ýeke özi bilen gutarjagyna göz ýetirdi. Ýeňillik bilen dem aldy.

— Aga, ol oba oglany. Men ony tanaýaryn - diýip, ýaşuly rotmistre ýalbaryp başlady.

— Goý, akmak ýaşuly - diýdi-de, rotmistr Permana ýüzlendi. - Hany, düş öňüme, it ogly.

Ýeke özi dăl, hatda Çary bilen bile ele düşübem komissary sag-aman sypdyryp bilse razy bolup oturan Perman wagty ýitirmăn ýerinden turmaga gyssandy. Sebăbi komissar sypsa, tabşyrylan işiňem bitjekdigine, hatda özleriniňem boşadylmagynyň ahmaldygyna ol ynanyardy.

— Ýaşuly, sen bulara ýalbarma. Goý, bular ellerinden gelse, meni dograp, gowrup iýsinler-diýip, Perman silkinip ýernden turdy. Rotmistr Permany öňüme salyp alyp gitdi. Perman dagy bir topar tussag bolup, bir topar atlynyň öňüme düşüp, gumak ýol bilen çaňap barýardylar. Howlynyň agzyna çykyp, olaryň yzyndan syn edip duran ýaşuly:

— Gaty gowy ýigitdi welin, guduzlar alyp gitdi - diýip, hyrçyny dişläp, başyny ýaýkaýardy.

Howp sowulan badyna ýorgandan böküp turan komissar ilki bilen Çara göwünlik bermek, köşeşdirmek bilen boldy.

— Çary, sen dünýäni gaýgy etme - diýdi. - Men ony Aşgabada baran badyma alyp çykaryn.

Çary Permanyň alnyp gidilmegine çolarak bir ýer bolsa häzir uly ili bilen gygyryp aglamaga ýaltanjak däl di. Emma myhman ýerlerinden utanyp saklandy.

Bolsa-da, komissar göwünlik berensoň, ol birneme köşeşdi. Basym bularam myhman ýeri bilen hoşlaşyp ugramak bilen boldular. Emma öňki üç atly indi iki bolup, Permanyň atyny hem goşlaryny alyp gitdiler.

* * *

Perman on baş gün aklaryň türmesinde ýatdy. On altynjy gün daňdana golaý Permany başga-da on-on baş sany tussagyň arasyna goşup, Aşgabadyň belli köçeleriniň biri bilen gaýralygyna sürüp ugradylar. Permanyň bile alnyp barylýan tussaglarynyň arasynda haýsy milletden diýseň bardy. Tussaglar özleriniň şeýle biwagt nirä baka sürülýändiglerini ýagşy bilýärdiler. Çünki Zakaspidäki aklar hökümetiniň

başynda oturan polkownik Hojageldi hanyň hem onuň töweregindäki adamlaryň ganhor jellatlardygy ýeke bu tussaglara däl, uly ile mälimdi.

Her näme-de bolsa, birlän-ikilän garrylary hasap etmeseň, tussaglaryň köpüsi özlerini ýitirmändiler. Bu tussaglaryň arasynda nähilidir bir hyşy-wyşy gürrüň ondan-oňa geçip başlady. Tussaglaryň töweregine ýaltaklaşmasy hem köpeldi.

Bu agşamky atylmaly adamlary başga kişä ynanman, rotmistr Wolkowyň hut özi sürüp alyp barýardy. Onuň ýanyndaky atylary hem ondan-mundan ýygnalan jalataýlardy, gandarlardy, köçe ogrularydy. Ýöne şolaryň içinde hem hak iş üçin göreşýän adamlar bardy. Tussaglaryň arasynda hyşy-wuşynyň, töwerege garanjaklamagyň köpelmegi hem olary alyp barýan atylaryň biri tussaglaryň gulagyna bir zady pyşyrdap aýdandan soň başlanypdy. Ol gürrüň o tussagdan o tussaga geçip, hemmesi habardar bolupdy. Rotmistr Wolkow bolsa bu gürrüňlerden habarsyz hol öňde atynyň üstünde dimdik oturyp barýardy. Beýleki garawullaram hiç zatdan habarsyzdy.

Tussaglar otly ýolundan geçdiler. Şäheriň gaýra başyna çykdylar. Mazarçylygyň gapdalyny syrýp ugranlarynda meýitleriniň ýandaklyk meýdanda seriljekdigine göz ýetirdiler. Şol wagt birden öňden barýan bir tussagyň essi aýylyp

ýykyldy. Yzyndakylar hem aýak çekdiler. Elbetde, bu ýykylmak säwlik bilen bolan zat bolman, şertleşilen hereketdi. Garawullar hem togtadylar.

Rotmistr Wolkow tussaglardan on-ýigrimi- ädim arany açandan soň, yzynda çybşyldynyň galanyny duýup, atynyň başyny çekdi. Yzyna baka gygyrdy. Garawullar ony ýagdaýdan habardar etdiler-de, özleri bar ünsüni essi aýylyp ýykylan tussaga berdiler. Ol ýykylan adam wagt ýetende garawulyn boýnuna towsaryn diýip, bir garawuly peýläp, düwdek ýaly düwölüpdi.

Rotmistr gygyrandan soň söze salym geçmändi. Birden pesräk köne haýatyň burçy bilen rotmistriň duran ýeriniň aralygynda bomba ýaryldy. Edil şol pursatda hem rotmistriň ýeňsesine daýaw serdesse örän ygtyýarly güýç bilen gülçüldäp degdi. Rotmistr atdan agdaryldy. Şol pursatda haýatyň düýbünden bir topar gara salgym atyp öňe eňdi. Birki-üç gezek tüpeň sesi eşidildi.

Bu duýdansyz ýagdaý garawullary aljyratdy. Olar atyşyp durmaga-da ýetişmediler. Diňe üç sapar tüpeň atyldy. Baş-başada, jan-janalyk başlandy.

Garawullaryň birnäçesi tüpeňini aldyryp, bir iki ýarymy tüpeňli yzlaryna şähre baka ökje göterdiler. Bir-iki ýarym

akmak garawullaryň bolsa “gapdaldaky mazarçylykdan ölüler çozandyr” diýip zähresi ýarylypdy.

Bu aljyraňlylykdan peýdalanyp, tussaglar hem öz ugurlaryna gaçdylar. Ylgap barýan Perman yzyndan biriniň:

— Çepe, çepe, Perman, çepe! - diýip gygyrýanyny eşitdi. Bu sesi Perman bada tanady, çepe buruldy. Beýleki tussaglaram onuň yzyna düşdi.

Permаныň yzyndan gygyran Pýotrdy. Ol derrew bularyň yzyndan ýetdi. Bular uzak gitmän ýandaklyk meýdandaky bir oýda tussaglar üçin taýynlanyp goýlan on baş sany atyň üstünden bardylar. Atlary saklap duran üç sany atlynyň biri Çarydy.

Çarynyň hem onuň ýoldaşlarynyň egninde ýüzi iki kelleli guş suratly sary pogonlary bardy. Olar şol wagt aklaryň partizan otrýady ady bilen birnäçesini mejbur edip, birnäçesini puluň güýji bilen ýygnap, ýaşlardan düzülen otrýadyň formasydy. Çary hem komissaryň görkezmesi boýunça şol otrýada giripdi. Bular bu atlary hem şondan alyp gaýdypdylar. Bular ertir hiç kime mälim bolmanka kazarma dolanmalydylar.

Ýaňky ýerde garawullaryň üstüne hüjüm edenler, bomba ýaranlar, rotmistriň ýeňsesine serdesse bilen uranlar atuwa alnyp barylýan tussaglary boşatmak üçin toplanan işçiler otrýadydy. Tussaglary boşadanlaryndan soň olar öýli-öýlerine

sag-aman dolandylar. Komissar bilen Çary dagy bolsa bu ýere ýyganan tussaglary tükelläp gördüler. Olaryň üçüsi kemelipdir. Olaryň ikisine ok degen eken, biri bolsa ters ugra gaçyp giden borludy.

— Ony men tapyp gizlärin hem obasyna sag-aman ýeter ýaly ederin. Siz bolsaňyz durman, ýola düşüň. Soňra Çary atlary ýerine eltip goýmalydyr - diýip, Pýotr ýanyna ýene bir adam aldy-da, başynyň sarsgynyna ters ugra gaçyp giden tussagyň gözlegine gitdi.

Tussaglar atlanyp, şäheriň bir gapdaly bilen baýyrçylyga urup gitdiler.

Garawullaryň üstüne çozup, tussaglary boşadan işçileriň ýaran bombalary hakyky bomba däl-di, gury sesli ýarylgyçdy. Çozan işçileriň serdesseden başga ýaragy ýokdy. Ýöne rotmistriň ýeňsesine degen taýakdan başga, onuň çat maňlaýyna-da bir zat degip, bir taý dulugyny bölüp, bir gözünü hem petredip çykarypdyr. Oňa ýa öňündenem bir taýak degipdir, ýa-da emeli bomba ýarylanda aty çar-paýa galyp, ony bulap urupdyr-da, maňlaýy bir gyçak daşyň üstüne degipdir. Rotmistr ölmändi, ýöne ölmese-de gülmändem, ol indi ömürlik maýyp bolup galypdy.

Çary, Perman dagy şäheriň günbatar tarapyndan aýlanyp, ileri ýüzünden içine girdiler. Egrije darajyk köçelerden

aýlanyp, iki-üç işikde durdular. Bu durulýan işikleriň hemmesi Çarynyň belet işikleridi. Sebäbi komissar ony ozal bu işiklere belet edipdi. Bu tussaglar bölünip, şol jaýlarda ýerleşdirildi. Soňra Çary Permany şäheriň içiräğine bir ýere alyp bardy. Bir gapynyň agzynda atyny saklap, Çary ony çalaja kakdy. Gapy açyldy. Aňyrdan komissar peýda boldy.

— Gel, Perman - diýip, ol berk ynanç bilen aýtdy. Perman içeri girdi. Komissar ýoldaşlary bilen gapynyň agzynda duran Çara ýüzlendi. - Çary, daň atmaga ýene bir sagat galypdyr. Siz daň atmazdan öňürti hiç kime duýdurman, atlary athana eltip daňyň. - Çary sesini çykarman atynyň üstüne böküp mündi. Permanyň münüp gelen atyny hem goşuna alyp, beýleräkke garaşyp duran ýoldaşlarynyň ýanyna ugrady.

Pýotr Stepanowiç häkimiýet pitneçileriň eline geçenden soň, Gyzył Goşunyň ştabynyň tabşyrmagy bilen aklaryň arasynda galypdy. Olaryň ynamyna girip, ştabda degerli wezipede işleýärdi. Gyzył Goşuna gerekli maglumatlary ýetirip durýardy, aklaryň arasynda ýeriň asty bilen iş alyp barýardy.

Pýotr birnäçe günläp Permany bakyp-bejerdi. Ony täze dostlary bilen tanyşdyrды. Ýöne bu ýerde işsiz ýatmaga

Permanyň uzak takaty ýetmedi. Ol bir gün komissara ýüzlenip şeýle diýdi:

— Ýoldaş komissar, biziň beýdip iýip-içip ýatmagymyz bolmaýar ahyry. Beýlede bolsa doganlarymyz gan döküp ýörler-diýdi.

— Dogry, Perman, men sendenem beter howlugýaryn - diýip, Pýotr ýagdaýy düşündirip başlady. - Emma tabşyryklary ýerine ýetirmegiň aladasyny etmeli. Ýöne gyssanmaly däl-de, oýlanyşykly, seresaply işlemeli. Ýogsa ähli azabymyzyň puç bolmagy, özümiziňem ele düşäýmegimiz ahmal. Her bir işi ýerinde etmek gerek. Indi sen dynjyňy aldyň. Meniň bir tabşyrygym bar. Ony sen, elbetde, ýerine ýetirersiň. Seniň ýanyňa ýoldaş Borisowy goşýaryn. Şol işi bitireniňizden soňam Borisow ikiňiz meniň planym boýunça hereket edersiňiz.

Pýotr agşam Permany, Çaryny, Borisowy ýanyna çagyryp, hemme etmeli işleri jikme-jik düşündirdi. Sözüniň ahyrynda bolsa:

— Biziň maksadymyz aýdyň. Biz zähmetkeşleri zulumdan, sütemden azat etmeli. Biz şunuň üçin gan dökýäris. Siziň hemmãñizem zähmetkeş çagasy. Siz bu maksat üçin diňe gan dökmek däl, ýeri gelende ölmäge-de taýýarmykaňyz diýýärim - diýdi.

— Ýoldaş komissar, biz aýdyň maksat ugrunda jan bermäge taýýardyrys - diýip, ýigitler ýerli-ýerden seslendiler.

— Duşmany edil bomba ýarylan ýaly merkezinden ýarmak oňa berk zarba bolar. Ýöne bu işde gaty seresaplylyk hem gaýduwsyzlyk gerekdir. Meniň şu aýdanlarymy unutmaň - diýip, Pýotr olara pugta sargady.

Bu ýigitler tapyşyk ýerini wadalaşyp, her haýsy öz ugruna çykyp gitdi.

“Ak gwardiýaçylaryň partizan polky” ady bilen düzülen polkuň komandirine Nyýazbeg Kazy diýerdiler. Gökdepe urşy wagtynda Dykma serdar hem şoňa meňzeşler bilen dönüklük edeni üçin, patyşa hökümeti tarapyndan bu adama ofiserlik çini berlipdi. Ol diwizion mekdebine gatnaşyp, otuz iki harpy ýat tutupdy. Zakaspiniň aklar hökümeti hem Oraz serdar öz atasy bilen bile dönüklük eden bu adama: “Bar, sen polka komandir bol, egniňe-de polkownik çinini dakyn” diýen badyna, ol ýüzüniň ugruna bazardan polkowniklik çinini satyn alyp, egnine dakyndy hem Teke bazaryndaky uly söwdagärleriň jaýyna geldi. Söwdagärler çinini gutlap, sowgat-serpaý edenlerinden soň, özüniň polkuna bardy. Bu döşi gapak ýaly, uzyn ak sakgaly guşaklygyna düşüp duran namazhon ýaşulydy. Ona tabşyrylan polk bolsa Denikin tarapyndan iberilen bir ýüzlük çeçenlerden hem üç ýüzlük türkmenlerden ybarat atly

goşundy. Bu atlylaryňam köpüsi goşuna zorluk bilen alnan adamlardy. Galanlary bolsa atasy uran, enesi sögen, bir topar pula tutulan näkeslerdi. Aşgabatda aklaryň pulunyň weji gaçyp, güýji gidip, onuň bir müň manadyna bir gap otlüçöp berilmänden soň, ol puluna tutulanlar hem iki-ýekeden sypyp gaçmaga başlapdylar.

Komissaryň Perman bilen Borisowa tabşyryk berip goýberen gününüň ertesi agşam gije ýarymdan agandan soň, bu polkuň howlusynyň gapdalyna bir wzwoda ýakyn ýaraglanan goşun bölegi çalasyn ýöräp geldi. Iki sany meñzeş çinli ofiser bu goşunyň önüne düşüp gelýärdi. Bular ýuwaşlyk bilen derwezä baryp, derwezäniň agzynda irkilip oturan garawulyň gursagyna nagan goýup oýardylar.

— Ýeriňden gymyldama, jyňk etdigiň janyn jähenneme gider - diýlen buýrukdan soň, sähne-tentek ýaly bolan garawul doňňara daş bolup galdy. Ýaragly tamlaryň agzyndaky garawullaryň hem bary edil şonuň ýaly edildi. Hemme ýer gabalady.

Ýaraglar alnyp, polk ýaragsyzlandyryldy. Şol wagt iki ofiser wagty ýitirmän, baryp polkownigiň gapysyny depmäge durdy. Polkownik gapysyny açan wagtynda eginleriniň çinini lowurdadyp duran iki sany ofisere gözi düşdi.

— Gije ýarymdan soň meniň gapymy kakyp, siz näme dälirediňizmi? - diýip, olaryň üstüne abyr-zabyr edip başlady. Ofiserlerden biri:

— Jenap polkownik, biz buýruga amal edýäris. Inlis ştabynyň tabşyrygy bilen, hökümetiň buýrugy boýunça siz tussag. Özüňizi hem polkuňzy ýaragsyzlandyrmaly. Ine buýruk - diýip, kagyzy uzatdy. Polkownik kagyza göz gezdirdi, onuň elleri sandyrady, gözleri garaňkyrady. Ýöne ol näçe aljyrasa-da, buýrukda ýazylan zada düşüňip aljyramaýardy. Sebäbi ol hat okap, düşüňip bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol:

— Men kömekçimi çagyraýyn - diýip, çykмага hyýal etdi. Emma ofiserler:

— Jenap polkownik, ýeriňizden butnamaga hakyňyz ýok. Kömekçiňiz eýýäm tussag edildi - diýip buýruk edenden soň, ol alaçsyz galdy. Polkownigiň ýaragyny aldylar-da:

— Ertire çenli öz jaýyňyzdan çykmary däl. Biz daşyňyzdan gulplaýarys. Gapyda-da garawul goýýarys-diýenlerinden soň, ol biygtyýar düşegine geçdi.

Polkownigiň kömekçisi tussag edilmändi. Ol öten agşam lülgammar bolup, öz dostlarynyň biriniň öýünde galypdy. Ol ýagdaý hem bu iki ofisere mälimdi.

Gijäniň ýarynda bir bölek goşunyň öňüne düşüp, bu işleri bitirip ýören iki ofiser Perman bilen Borisowdy. Bular ýarag

ammarynda bolan hemme ýaraglary göterdiler. Şolaryň içinde iki sany pulemyot hem bardy. Polkuň iki ýüzlügi hem bulara goşulyp çykyp gitdi. Bular öňünden dil düwüşikli adamlardy.

Perman bilen Borisow öz otrýadynyň esgerlerini athanada bakyda duran demgir atlara mündürdiler-de, komissaryň çekip beren plany boýunça sürüp gitdiler.

Polkownik bilen onuň beýleki kazarmada galan adamlary daşymyz garawully gabalgydyr diýip ýatyrdylar. Polkownigiň bolsa daň atýança gözüne uky gelmedi. Daň atyp gün dogandan soň ol bir syryň bardygyny aňlady. Basym hemme zat aýan bolup, Perman dagynyň yzyndan bir otrýad kowgy iberildi. Ol otrýada bolsa inlis ofiserleriniň biri komandirlik edýärdi. Kowgy guma tarap gitdi. Olar ýedi günden soň hiç bir garaçyra görmän, hiç bir myş aňman dolanyp geldiler.

Perman bilen Borisowyň otrýady onçakly daşda däl. Bukulmaga ýer gyt däl, näme kân, boş kazarma kân, jahan urşy başlanandan soň agyr goşunlary gidip, içi göçülen gala ýaly bolup boşap galan lagerleriň birine baryp jaýlaşypdylar hem özleriniň ýatymalaryny berkidipdiler. Kowguçylar bolsa olar beýle töwekgelçilik edip biler diýip göwünlerine-de getirmeýärdiler.

Şondan soň kân wagt geçmänkä Perman bilen Borisow komissardan täze buýruk aldy. Olar urşuň ýeňsesine ýakynlap,

duşmanyň yzyny kesmelidiler. Otrýad şol gün agşam göterilip, görkezilen ugur boýunça şemal ýaly süýnüp gitdi. Duşmanyň ýeňsesi kesildi, aňyrdan zor salyp gelýän Gyzył Goşun bölümleri bilen arada galyp, derbi-dagyn edildi. Gyzył Goşun Aşgabatda dabara bilen girende, Perman bilen Borisowyň otrýady hem ýeňijiler bilen bile girdi.

Aşgabat alnandan soň, Perman komissardan üç gün rugsat alyp, babasy Öwezmyrat batyryň ýanyna gitdi. Babasy saglyk-amanlykdan soň:

— Heý, atdan habar bilmediňmi? - diýip, ilki bilen atyny sorady.

Graždanlyk urşy başlanandaň soň yzynda bolan wakalardan Permanyň habary ýok. Öwezmyrat serdaryň yklymy baglan Gyrguşuny Oraz serdar zor bilen alyp, öz tohum gylýallaryna höwür at edipdi. Öwezmyrat batyr bolsa:

— Gel-gel dönük Dykma serdaryň ogly meniň atymy elimden zorlap alarmy?! - diýip, onuň ugrunda kân heläk bolupdy.

Öwezmyrat batyryň Perman şol wakalardan habarlydyr öýdüp atyny sorap durşudy. Perman:

— Baba, entek duşmanlary ýurtdan çykaryp, urşy bir gutaraly. Ondan soň men ol aty her ýerde-de bolsa tapyp getirerin - diýenden soň, Öwezmyrat batyr birneme köşeşdi.

Urşy gutaryp, ýurdy ak galtamanlardan, iňlis basybalyjylaryndan arassalanlaryndan soň, Perman komandiriň rugsat bermegi bilen Oraz serdaryň gylýallarynyň arasyndan babasynyň atyny tanap alyp gaýtdy. Onuň ýany bilen edil şonuň özüne meszeş bir tohum gunany hem alyp gaýtdy. Öwezmyrat batyr atyny gördi, at hem eýesini görüp bir kişnedi. Emma atyň toýnaklary düşüp, tüýleri bulaşyp durdy. Önuň beýle ebla ýagdaýa düşenini gören Öwezmyrat batyr atynyň boýnundan gujaklady, maňlaýyndan ogşap, göz ýaş edip aglady.

PERMAN DEMİR ÝOL IŞGÄRI

Ýurdumyz içki duşmanlardan hem daşary ýurt interwentlerinden doly arassalanandan soň, obalarda kolhozlar gurlup başlandy. Şäherlerde zawodlaryň, fabrikleriň işi gurnalyp ýola goýuldy. Beýik rus halkynyň, beýleki doganlyk halklaryň kömegi bilen respublikamyzda täze sosialistik jemgyýet gurlup başlandy. Ýerlerden kadrlar taýýarlamak üçin oglan-gyzlar Moskwa, Leningrad, Daşkent ýaly şäherlere okuwa iberilýärdi. Perman bilen Çary hem Moskwadaky uniwersitete gitdi. Olar gelenlerinden soň demir el işgäri bolup galdylar.

Pýotr bilen Perman işiň ahyrraklarynda aýlyklaryny alyp, tirkeşip magazinlere aýlanmaga gitdiler. Olar öz maşgalasy üçin gerek zatlaryny alyp, öli-öýüne ugradylar. Pýotr stansiýada ýaşayan bolsa, Perman stansiýanyň golaýyndaky kolhozda ýaşayardy. Permanyň gelni Jemal hem kolhozda işleýärdi.

Bu howlynyň içinde Öwezmyrat batyryň, Mamagül ejäniň garaja öýi, öýüň gabat garşysynda bolsa eýwanly tamy bardy. Perman eli zatdan doly gapydan girdi. Şol wagt onuň çagalary gygyryşyp, onuň öňünden çykdylar.

— Näme getirdiň, kaka? - diýşip daşyna üýsdüler.

Içerden etli-ganly, bugdaý reňk tegelek ýüzli, orta boýly, otuz ýaşlar töweregindäki görmegeý bir gelin çykdy. Onuň syratyna görä burny ýerbe-ýer, ösgünräk gaşlary gara gözleriniň üstüne kölegäp durýar. Ol Jemaldy. Ol aýak üstünde duran ýerinden:

— Bu gün hasam gijä galdyň, Perman - diýende, onuň gaşlary-da çytylyp gitdi. - Garrylar saňa garaşyp, nahar iýmän otyrlar.

— Işden gelýärkäm, ýolda bir ýoldaşym duşady. - Soňra ol ogly Myrada ýüzlendi. - oglum, babaň bilen mamaňy alyp gel.

Öwezmyrat batyr bilen Mamagül eje tirkeşip geldi.

— Geldiňmi, oglum? Giçläpsiň-le? - diýip, Öwezmyrat batyr agtygyna habar gatdy.

— Aý, baba, ilki bazarladym. Soňam bir ýoldaşym duşdy-da, aýak üstünde gümür-ýamyr etdik.

Orta saçak ýazylyp hemmesi üýşüp nahar ýmäge oturdylar. Şol aralykda Permanyň ogly Myrat:

— Kaka, meni bu gün däde Mansuryň ýanyna näme üçin äkitmediň? Men demir ýoluň üstünden ýöreyän araba münjekdim - diýdi.

— Bu wagt seniň okuwyň bar ahyry, okuwyňy gutararsyň, onsoň äkiderin. - Perman babasyna garap dowam etdi.- Baba, demir ýol işgärlerine jaý berýärler. Şeýle owadan jaýlar. İçinde elektrik çyralary ýalpyldap ýanyp dur.

Garrylardan öň Jemal seslendi:

— Men kolhozda işläp ýörün ahyry. Kolhozymyz bu ýyl puly geçen ýylka garaňda kän paýlarmyka diýýärin.

— Bu garaja öýümizi nädeli? Bu atymyň ýatagyny görüp durmasam, kararym ýetmez, oglum - diýip, Öwezmyrat batyr aladaly seslendi. Ýok,razy bolmasaňyz, jaýam almarys, kolhozdanam göçmeris - diýip, Perman Jemal bilen babasynyň ugrundan gopdy. - Dogrudanam şu babamyň aýdýany hak. Köne ýurdumyzy taşlap gidip bolmaz. Ýöne häzirki diýýän jaýlarym welin üýtgeşik jaýlar.

Öwezmyrat batyr Permanyň ýüzüne garap üýtgeşik bir buýsanç bilen gürledi:

— Men bir wagtlar Sibirde bolamda, Stepan agadan beýik Leniniň tarypyny eşidipdim. Bizi bu ýagtylyga çykaran, agzymyzy aşa ýetiren dünýä mazlumlarynyň serdary beýik Lenindir.

Nargylyç HOJAGELDIÝEW

ÖMÜR KITABY

Sözsoňy

Kyn ykbally adamlar bolýar. Kyn ykbally adamlar ýaly, kyn ykbally eserler hem bolýar. Türkmen sowet edebiýatynyň düýbünü tutujylaryň biri, ajaýyp söz ussady Ata Gowşudowyň «Perman» romanynyň ykbaly hem kyn boldy. Awtory onuň çap bolup çykanyny görüp bilmän gitdi. Okyjylar bolsa oňa doly ýazylyp gutarylandan soňam kyrk ýyldan gowrak garaşmaly boldular.

Kyrk ýyl. Är ömri. Roman bilen bile dünýä inen çagalar agtykly bolup gitdiler. Okyjylaryň bir topar nesli çalyşdy. Romanyň çykanyny görüp bilmän giden diňe awtor bolmady...

Ýöne okyjylar garaşdylar. Geň görmeli zat — romanyň golýazmasynyň ýitirilendigi hakdaky gürrüň tutuş respublika ýaýrap, uludan-kiçä hemme kişä mälum bolan wagtynda-da, okyjylar kyrk ýyllap umydy goldan bermediler. Uzak ýyllaryň dowamynda romanyň golýazmasy ýitipdir diýen gürrüňiň gapdaly bilen «barmyş», «tapylanmyş» diýen umytlandyryjy «myş» hem ýaşap geldi.

Şol «myşyň» aňyrsynyň juda boş däl ekendigini biz diňe indi bilýäris. Öň bolsa şol «myş» halk umydynyň,

yhlasynyň, ynanjynyň öçmez uçgunjygy ýaly bolup köräp gelipdi.

Öz wagtynda romanyň golýazmasyny doly okap çykandyr öýdülýän adamlary barmak basyp sanaýmaly. Döwürleýin metbugatda hem ondan käbir bölekler çap edilipdir. Roman hakda edebiýaty öwreniş ylmynda we edebi tankytda hem düýpli aýdylan zat ýok.

«Perman» romany hakdaky iň giňişleýin maglumata biz «Türkmen edebiýatynyň taryhynyň» IV tomunyň («Ylym» neşirýaty, 1979) filologiýa ylymlarynyň kandidaty G. Kulyýewa tarapyndan ýazylan «Otuzynjy ýyllaryň prozasy» diýen bölümünde we V tomunyň birinji kitabynyň («Ylym» neşirýaty, 1980) filologiýa ylymlarynyň kandidaty T. Durdyýew tarapyndan ýazylan «Ata Gowşudow» diýen bölümünde gabat gelýäris. Eseriň döreýiş hem öwreniliş taryhy bilen baglanyşykly bolany üçin şol maglumatlaryň ikisini hem tutuşlygyna getirmegi maksada laýyk hasap edýäris.

Filologiýa ylymlarynyň kandidaty G. Kulyýewa şeýle ýazýar:

«1939-njy ýylda «Sowet edebiýaty» žurnalynyň sahypalarynda Ata Goşudowyň «Perman» atly ilkinji romanyndan bölümler çap edilip ugralýar. Şol bölümlerden görnüşine görä, romanda rewolýusiýadan öňki döwür

Türkmenistanda hukuksyz galdyrylan, şeýle hem horlanan daýhan köpçüligi bilen olary ezyňan bir topar baýlaryň we rus çinowiikleriniň arasyndaky göze dürtülip duran garşylyklaryň görnetin ýitileşen pursatlarynyň biri şöhlelendirilipdir. Romanyň baş bölümi ýaly bolup duýulýan «Gümanly ýazgytda» ýazyjy rewolýusiýanyň öň ýanyndaky türkmen obasynyň suratyny çekipdir: ojagyň başynda Öwezmyrat batyr çylşyrymly durmuş dogrusynda pikirlenip otyr. Şol wagt agtygy Perman gelýär. Ol baýlaryň obadaky in gowy atlary ele salmak üçin täze pirim guryandyklaryny habar berýär. Şol atlar, hamala, patyşa goşunyna gerek diýen bahana bilen daýhanlaryň atlaryny ýygnamak, soňundan bolsa baýarlardan olary satyn almak isleýärler. Baýlaryň gabahatçylykly işine Permanyň gahary gelýär, olaryň garşysyna bir zatlar edesi gelýär. Ýöne ondan näme çykjagyny bilenok. Ýaşuly hem näme etmelidigi barada uly alada galýar.

Ýazyjy bu ýerde köne düzgüniň garşysyna daýhanlaryň guramaçylykly çykyş etmeklige heniz ukyply däldigini görkezýär. Öwezmyrat aganyň bar edip bilen zady aty Perman bilen başga bir oba gaçyrýar. Perman gidenden soň, ýaşulyny tutýarlar we Aşgabada alyp gidýärler. «Gyrguş» babynda soňky wakalar ýaşulynyň ýatlamalary bilen utgaşyp gidýär. Sud organlarynda höküm surýan adalatsyzlyklar barasynda

gürrüň berilýär. Öwezmyrat aga patyşa çinowniklerinden biderek ýere hantama bolýar. Olar kömek edeli diýip, utanman ýaşulynyň iň soňky köpüğine çenli alýarlar.

Soňky bölümlerde bolsa ýazyjy gahrymanynyň başyndan geçen kynçylyklary görkezmek isleýär. Ony dürli wakalaryň içinde suratlandyrýar. «Kim kimi awlamak» atly bölümde Perman iberilen obasyna barýarka, gumda bolup geçen wakany görýäris. Onuň önünden aty tutup, eltip berene ullakan sylag beriljekdigini eşiden alamançylar topary çykýar. Eýesine wepaly at serpýär-de, yzyna tutduryberýär. Nebsimiz agyrsa-da, soň gahrymana näme bolandygyny bilemizok. Şu bölümde gahrymanyň obrazynyň tipik alamatlarynyň dogry berlip başlanandygy görünýär.

Çap edilen bölümleriň iň soňkusy bolan «Myş-myşlar we hakykat», syžeti boýunça öňküleriň dowamy däl. Bu ýerde Öwezmyrat agany eýran nökeri bilen tutluşýan gaýduwsyz we batyr ýaş ýigit hökmünde görýäris. Çap edilende yzda ýerleşdirilendigine seretmezden, şol parça romanyň başky bölümleriniň biri bolaýmagy mümkin.

Şeýlelik bilen, çap edilen bölümlere seredeniňde, romanda rewolýusiýanyň ön ýanyndaky Türkmenistanyň çylşyrymly sosial garşylyklaryny görkezmek niýet edilipdir. Garyp daýhan köpçüliginiň gitdigiçe gedaýlaşmagy, halkyň

arasynnda närazylygyň ösmegi, heniz synpy duýgusy ösmedik baý bolsun, garyp bolsun öz awyna tapawut goýman topulýan alamançylaryň hereketleri şol romanyň esasy obýekti bolmaly.

Aşgabatdan gaýdyp gelen Öwezmyrat aga dogrusynda, alamançylardan gaçan Permanyň ykbaly hakda başga zat aýdylmaýar. Gürrüň orta ýolda goýulýar. Çap edilen baş bölümde Permanyň ejesi bilen baglanyşykly girizilen sýužetiň hem uýy görünýär-de gidýär. Türkmen sowet edebiýatynyň taryhy hem-de Ata Gowşudowyň döredijiligi bilen meşgullanýan ýoldaşlar ýazyjynyň şu gyzykly romanynyň golýazmasyny tapyp bilseler, gowy bolardy», («Türkmen edebiýatynyň taryhy», IV tom, «Ylym» neşirýaty, 1979, 204-206-njy sah.)

Filologiýa ylmlarynyň kandidaty T. Durdyýew hem şeýle ýazýar:

«1930-njy ýyldan başlap, A. Gowşudow proza žanrynda eser döretmeklige geçýär. 1940-njy ýyla çenli ol onlarça feliýeton, hekaýa, oçerk hem «Watan ogly» powestini ýazýar. Şeýle hem ýazyjy otuzynjy ýyllaryň başyndan durmuş wakalaryny has giň, köpsanly çeper obrazlaryň üsti bilen suratlandyryp görkezmäge mümkinçilik berýän iri planly epik eser ýazmaga — roman döretmäge girişýär. Ol tä 1941-nji ýylyň başlaryna çenli «Perman» atly taryhy romanynyň

üstünde işleýär. Bu romanyň öz içine alýan döwri, onda suratlandyrylýan esasy syýasy-sosial wakalar hakda gürrüň edip, A. Gowşudow 1939-njy ýylyň ahyrynda şeýle ýazypdy:

«...Bu romanyň birinji bölümi türkmen halkynyň kolonial döwründen öňki döwrüni suratlandyrýar we Zakaspi oblastiýnda graždanlyk urşunyň gutarmagy bilen roman gutarýar. Şu jümleden 1916-njy ýylyň gozgalaňyndan bir görnüşini hem şu roman öz içine alýar...» («Sowet edebiýaty», 1940, № 1, 92-nji sah.)

«Perman» A. Gowşudowyň giň planly epiki forma ýüzlenmeginiň ilkinji tejribesidir. Bu roman, esasan, ýazylyp gutarylan bolsa-da, käbir taryhy wakalaryň (ylaýta-da Gokdepe urşy bilen baglanyşykly wakalaryň) görkezilişinde onda entek birnäçe ýetmezçilikler bardy. Öz ilkinji romanynda şeýle kemçilikleriň, entek taraşlanmaly ýerleriniň bardygyny, käbir edebi obrazlary, eseriň aýry-aýry bölümlerini täzedden işläp çykmaladygyny soňky wagtlarda awtoryň özi hem bilýärdi. Hatda ýazyjy 1940-njy ýylyň başlarynda bu eseriň üstünde täzedden işläp hem başlaýar. Emma 1941-nji ýylda Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy bilen, A. Gowşudow döwrüň täze talaplaryna laýyklykda işlemeli bolýar. Şonuň üçin hem ýazyjy özüniň бүтін güýjüni eýýäm 1939-njy ýylyň ahyrlarynda ýazmaga girişen ikinji bir düýpli eserini —

«Mähri-Wepa» romanyny Beýik Watançylyk urşunyň talaplaryna laýyk edip ýazmaga gönükdirýär.

«Perman» romany hakynda bolsa şulary belläp geçmek mümkin: birinjiden, bu eser doly ýazylyp gutarylmandygy üçin, hiç ýerde tutuşlygyna çap edilmedi. Ikinji tarapdan hem romanyň uly bir bölümi 1948-nji ýylda Aşgabatda bolup geçen ýer titremesinden soň tapylmady. Eseriň beýleki bölüminiň golýazmasy bolsa häzirki wagtda ýazyjynyň şahsy arhiwinde saklanýar. A. Gowşudowyň «Perman» romanynyň baş bölümi «Sowet edebiýaty» žurnalynyň dürli sanlarynda çap edildi. («Sowet edebiýaty», 1939, № 2, 4, 7, 8, 11; 1940, № 8, 9). Bu ýagdaýlaryň hemmesi «Perman» romany hakynda giňden gürrüň etmäge, bütewi eser hökmünde ony derňemäge mümkinçilik bermeýär. Emma şol taryhy romanyň türkmen sowet prozasynda, ylaýta-da otuzynjy ýyllaryň edebiýatynda görnükli orny eýelemäge mynasypdygyny belläp geçmek gerek. Romanda özboluşly edebi obrazlaryň tutuş bir galereýasynyň döredilendigi şol eseriň neşir edilen bölümlerinden görünýär. Rus halky bilen türkmen halkynyň ekabyr progressiw pikirli ogullarynyň arasyndaky doganlyk-dostluk gatnaşyklaryny şöhlelendirýän epizodlaryny tolgunman okamak mümkin däl. Halky talap gelen synpy duşmanlaryň, din wekilleriniň bozuk ahlagy, edýän ähli pyssy-pujurlyklary

ussat ýazyjy tarapyndan güýçli satira bilen doly açylyp görkezilýär. «Perman» romany örän gyzykly taryhy materiallara baýlygy, diliniň sadalygy, sýužetiniň gyzyklylygy bilen okyjynyň ünsüni özüne çekýär. Hut şu tarapdan seredeniňde, ýazyjy A. Gowşudowyň «Perman» romany 1930-njy ýyllaryň prozasynda uly goşantdyr». («Türkmen edebiýatynyň taryhy», V tom, 1 kitap, «Ylym» neşirýaty, 1980, 115-116-njy sah.)

G. Kulyýewa bilen T. Durdyýewiň bu pikirlerinde jedelsiz dogry zatlaram bar, bu işleri ýazan döwürlerinde romanyň golýazmasyny doly okap çykmandyklary sebäpli, çaklabrak aýdyp goýberen zatlaram bar. Bu barada biz soňra ýeri gelende jikme-jik gürrüň ederis. Alymlaryň «Perman» romany baradaky pikirlerini dolulygyna getirmegimizem şonuň üçin.

Häzirlikçe bolsa biz başga zady nygtamakçy bolýarys. Romanyň golýazmasy barada gürrüň etmänimizde-de, onuň «Sowet edebiýaty» žurnalynda çykan böleklerini hem, ol hakda G. Kulyýewa bilen T. Durdyýewiň berýän maglumatlaryny hem okan adamlar şu günki okyjylaryň arasynda gaty köpdür öýdemzok. Ýöne okyjylar köpçüliginiň bu romandan düýbünden bihabardygyna garamazdan, ol halkyň aňynda türkmen edebiýatynyň iň meşhur eserleri bilen des-deň ýaşap

geldi. «Aýgytly ädimi», «Ykbaly», «Doganlary», «Söýgini», «Taýmaz babany» bilmeýän türkmen okyjysynyň ýok bolşy ýaly, «Perman» romanyny hem bilmeýän türkmen okyjysy ýokdur. Bu «Perman» romanynyň ykbalyňa biperwaý garan, onuň ykbaly bilen çynlakaý gyzyklanmadyk ýekeje-de türkmen okyjysynyň bolmandygyny tassyklaýar.

«Perman» romanynyň — çap bolup çykmaryk, okalmadyk eseriň uzak ýyllaryň dowamynda halkyň aňyndan çykman gelmegini, onuň adynyň il içinde rowaýata öwürlip gitmegini halkyň ussat ýazyja bolan çäksiz söýgüsinden, onuň galamynyň gudratyna bolan ýanbermez ynamyndan gözlemek gerek. Mysal üçin, T. Durdyýew romanyň «Sowet edebiýaty» žurnalynda çap edilen baş bölümüniň esasynda oňa ýokary baha berýän wagtynda bütinleý mamla. Muňa romany okan okyjylar aýdyň göz ýetirendirler.

Şeýle ajaýyp eseriň, halkymyzyň bahasyna ýetip bolmajak milli mirasynyň ykbalyňyň şeýle keç bolandygynyň, onuň näme üçin kyrk ýyldanam gowrak wagtlap okyja gowşup bilmändiginiň sebäbini her bir okyjynyň bilesiniň gelýändigini tebigydyr. Şonuň üçinem romanyň ykbaly hakda okyja käbir zatlary gürrüň bermek zerurlygy ýüze çykýar. Muny biziň bilmegimiz gerek, geljekde sapak edinmegimiz gerek. Sebäbi romanyň şu wagta çenli okyja ýetmezliginiň bize bagly

bolmadyk sebäpleri-de bar, biziň hut özümize bagly sebäpleri-de bar. Eger biz — ýazyjynyň mirasdarlary şeýle biperwaýlyk etmedik bolsak, romanyň ykbaly bilen çynlakaý gyzyklanyp, ony okyjylara ýetirmek üçin çynlakaý alada eden bolsak, ol öz hakyky eýelerine mundan has öňräk gowşardy.

Ata Gowşudowyň aýaly Bossan Gowşudowanyň aýtmagyna görä, ýazyjy «Perman» romanyny, T. Durdyýewiň tassyklaýşy ýaly, otuzynjy ýyllaryň başlarynda däl-de, ondan has irräk, ýigriminji ýyllaryň aýaklarynda ýazyp başlapdyr. Dürli sebäplere görä, romany ýazmak gaty köp wagta çekipdir. Häzir ýazyjynyň şahsy arhiwinde romanyň köp bölümleriniň dürli döwürlerde ýazylan dürli wariantlary, taslamalary saklanýar. Arap, latyn, häzirki türkmen elipbiýlerinde (*red. belligi: bu ýerde kirillisa (1940-1996 ý.ý.) göz önünde tutulýar*) ýazylan golýazmalar, dürli bloknotlara, depderlere edilen bellikler bar.

Beýik Watançylyk urşunyň başlanmagy romanyň üstünde işlemegi dowam etdirmäge, täzedan gözden geçirmäge, syntgylamaga, tараşlamaga pesgel berýär. Netijede, ýazyjy romany uruş gutarandan soň tamamladym edýär. Romanyň golýazmasyny maşynkada göçürtmäge mümkinçiligi bolmansoň, ýazyjy onuň öz eli bilen ýazylan ýeke-täk nusgasyny ony neşir etmek bilen dahylly adamlara okap

görmäge berýär. Bossan Gowşudowanyň tassyklamagyna görä, bu ýa-ha 1947-nji ýylyň aýaklary bolmaly, ýa-da 1948-nji ýylyň başlary bolmaly.

Roman iki kitapdan ybarat bolup, her kitabyň golýazmasy özbaşyna ullakan papkada eken. Golýazmany TSSR Ýazyjylar soýuzynyň, Türkmenistan neşirýatynyň şol wagtky jogapkär işgärlerinden birnäçe adam okap görüpdür. Hatda ony Türkmenistan Kommunistik (bolşewikler) partiýasynyň Merkezi Komitetiniň şol wagtky birinji sekretary Ş. Batyrowa hem okamaga beripdirler. Emma golýazmanyň ykbaly çözülmän galypdyr. 1948-nji ýylda Aşgabatda bolan aýylganç ýer yranmasy zerarly bu mesele diňe bir çözülmän galmak bilenem çäklenmän, bütinleý ýatyp galýar, «gün tertibinden» aýrylýar. Sebäbi ýer yrananda romanyň bir kitabyňyň golýazmasy «ýitirilýär».

Ýazyja romanyň bir kitabyňyň golýazmasyny Türkmenistan döwlet neşirýatynyň harabasynyň astyndan tapmak başardýar. Ikinji papkadan bolsa derek tapylmaýar. Ýazyjy tä ölýänçä ony gözleýär. Ony okamaga alan adamlardan sorag-ideg edýär. Emma olaryň hemmesi «men okanymdan soň pylana berdim» diýip, biri-biriniň başyna atýar. Şeýdip, tä 1959-njy ýyla çenli «Permanyň» bir kitabyňyň golýazmasy ýitirildi hasap edilip gezilýär.

Diňe 1959-njy ýylda, ýer yranmasyndan on bir ýyl, ýazyjynyň aradan çykanyndan alty ýyl soň, tötänden diýen ýaly, golýazmanyň ýitmändigini, ony okamaga alan adamlaryň biriniň düşnüksiz sebäplere görä saklap gelendigi aýan bolýar. Şeýdip, ahyry «ýiten» golýazma ýazyjynyň maşgalasyna gowuşýar.

Şu ýazgylary okan her bir okyjyda «Permanyň» golýazmasyny on bir ýyllap gizläp saklan şol adam kimkä?» diýen sowalyň dörejegini bilýäris. Şol adam hakda gürrüň gidende, kärdeşlerimiziň biri aýy bilen:

— Golýazmany gaýtaryp bereni üçin, oňa ýadygärlik dikmeli. Ýeri, düýbünden ýok edäýen bolsa näderdik? — diýdi. Dogrudanam, näderdik? Bolsa-da, ussadyň halkyna galdyran ýadygärliginiň öz hakyky eýelerine gowuşmak nesibesi bar eken...

Ol adama ýadygärlik dikmek hakda gürrüň edilende bolsa, bir zat aýdyň. Ol ýadygärlige lagnat daşyny oklan adam tapylsa tapylar welin, eltip gül goýan tapylmaz. Her niçigem bolsa, onuň golýazmany ýok edäýmän, yzyna gaýtaryp berendigine begeneliň. Onuň adyny bolsa bilmeýän adamlar bir bilmesin...

Ýer yranmasyna-da, golýazmanyň on bir ýyllap gizlenip saklanmagyna-da etjek çärämiz ýok. Ýöne golýazma

tapylaly bäri hem otuz ýyla golaý wagt geçipdir ahyry. Onuň şondan bäri çykman ýatmagyna kim günäkär?

Özümi. Dogry, bu ýerde hem bir topar düýpli sebäpler bar. Ýöne şol sebäpleriň wagtynda aýdyňlaşdyrylmandygy, romanyň mümkin boldugyça tizräk çap edilmegi üçin zerur çäreleriň görülmändigini biziň öz günämiz. Biz — ýazyjynyň galamdaş dostlary, onuň kesbini ýörediji soňky nesiller, edebiýaty öwreniji alymlar, tankytçylar, TSSR Ýazyjylar soýuzynyň işgärleri golýazmanyň ýazyjynyň maşgalasynda saklanýandygyny bilibem, ony okap göreliň, eger çap eder ýaly bolsa, ony çykarmagyň aladasyny edeliň diýmedik.

Iň bärkisi, golýazmanyň tapylandygy-tapylmandygy hakdaky gürrüňem uzak ýyllaryň dowamynda anyklaşdyrylman gezildi. Öň görüp geçişimiz ýaly, G. Kulyýewa hem, T. Durdyýew hem «Perman» romanynyň golýazmasynyň «uly bir bölüminiň 1948-nji ýylda Aşgabatda bolup geçen ýer titremesinden soň tapylmandygyny» (T. Durdyýew), «türkmen sowet edebiýatynyň taryhy hem-de Ata Gowşudowyň döredijiligi bilen meşgullanýan ýoldaşlaryň ýazyjynyň şu gyzykly romanynyň golýazmasyny tapyp bilseler, gowy boljakdygy» (G. Kulyýewa) tassyklaýarlar. Hakykatda bolsa, «Türkmen edebiýatynyň taryhynyň» IV tomunyň we V tomunyň I kitabynyň çap edilip okyjylara

ýaýran döwründe «Permanyň» ýitirilen golýazmasynyň tapylanyna ýigrimi ýyl geçipdi.

Munuň şeýledigini tassyklamak üçin bir ýagdaýy ýatlap geçmegi zerur hasap edýäris. «Perman» romanyna ýazylan şu sözsoňunyň «Sowet edebiýaty» žurnalynyň 1987-nji ýylyň 12-nji nomerinde çap edilmezinden öň, redaksion kollegiýanyň agzalaryna okadylyp ýörlen döwründe, žurnalyň tankyt bölüminiň müdiri K. Berdiýew romanyň golýazmasynyň 1959-njy ýylda tapylandygy hakdaky pikire şübhelenýändigini aýtdy. «Bu gaty ir bolýar, biziň eşidişimize görä, golýazma ýaňy-ýakynda tapylan bolmaly» diýdi. Bu senäniň ozal hem ýazyjynyň aýaly Bossan Gowşudowanyň agzyndan eşidilip ýazylandygyna garamazdan, biz ony takyklamak üçin, ýene bir gezek ýazyjynyň maşgalasyna jaň etdik. Şonda ýazyjynyň gyzy Baharşat Gowşudowa şu senäniň dogrudygyny, sebäbi romanyň golýazmasyny tutuşlygyna maşynkadan geçirip, filologiýa ylymlarynyň kandidaty S. Annanurowanyň TKP Merkezi Komitetiniň medeniýet bölüminiň müdiri bolup işleýän döwründe okap görmegini hem çap edilmegine kömek bermegini haýyş edip, oňa eltip berendiklerini tassyklady. S. Annanurowa bolsa TKP Merkezi Komitetine altmyşynjy ýyllaryň ortalarynda işe geçipdi. Şundan hasap tutanynda-da, G. Kulyýewa ýaly otuzynjy ýyllaryň prozasy barada, T.

Durdyýew ýaly A. Gowşudowyň döredijiligi barada iň abraýly ylmy neşirleriň biri bolan «Türkmen edebiýatynyň taryhy» üçin ýörite makala ýazan adamlaryň hem on baş ýyllap «Permanyň» golýazmasynyň tapylandygyndan bihabar galandygy aýan bolýar. Bu, gynansagam, biziň ylmy gözleglerimiziň, aradan çykan ýazyjylarymyzyň edebi mirasyny toplaýşymyzyň hem öwrenişimiziň ýüzleýliginden hem çäkliliginden habar berýär.

Gepiň gysgasy, uzak ýyllaryň dowamynda hiç kim romanyň mazmuny hakda anyk bir zat bilmedi. Roman hakdaky anyk, dogruçyl pikiriniň deregine, romanyň golýazmasyny gizläp gelen adam ýaly käbirleriniň nädogry, betmatlap pikirleri agyzdan-agza geçip geldi. Golýazmany boýdan-başa okap, şol pikirleriň galpdygyny subut eden adam tapylmady. Gaýta şol nädogry garaýyşlar edebiýaty öwreniş ylmymyza, onuň abraýly neşirlerine hem ornap gitdi. Hatda T. Durdyýew ýaly Ata Gowşudowyň döredijiligini ýörite öwrenen alymymyz hem bu meselä aýdyňlyk girizmegiň deregine, gaýta käbir faktlar bilen esaslandyrylmadyk pikirleri öňe sürdi. Ýogsa «Perman» romanynyň golýazmasyny tutuş okamadygam bolsa, T. Durdyýewiň onuň «Sowet edebiýaty» žurnalynda çap edilen baş bölüminden başga-da, birnäçe bölümünü okap görendigine göz ýetirmek kyn däl.

G. Kulyýewanyň sözlerinden görnüşi ýaly, «Permanyň» 1939-njy, 1940-njy ýyllarda «Sowet edebiýaty» žurnalynda çap edilen bölümleri onuň ikinji kitabynyňam ahyrky bölümleri diýen ýaly. T. Durdyýew bolsa, görüp geçişimiz ýaly, romanda «käbir taryhy wakalaryň (ylaýta-da, Gökdepe urşy bilen baglanyşykly wakalaryň) görkezilişinde entek birnäçe kemçilikler bardy» diýip tassyklaýar. Romanda «özboluşly edebi obrazlaryň tutuş bir galereýasynyň döredilendigi», «rus halky bilen türkmen halkynyň ekabyr progressiw pikirli ogullarynyň arasyndaky doganlyk-dostluk gatnaşyklarynyň şöhlendirýän epizodlary tolgunman okamak mümkin dälidigi» barada gürrüň edýär. G. Kulyýewanyň agzaýan bölümlerinde bolsa Gökdepe urşy hakda-da, rus hem türkmen halklarynyň arasyndaky doganlyk-dostluk hakda-da gürrüň ýok. Diýmek, beýle pikirleri T. Durdyýewiň romanyň çap edilmedik başga-da käbir bölümlerini okap ýöredip bilmegi mümkin. Şonuň bilen bir wagtda, T. Durdyýewiň romanyň golýazmasyny tutuş okap çykmandygy hem görnüp dur. Sebäbi ýazyjyny Gökdepe urşy bilen baglanyşykly wakalaryň nädogry görkezmekde aýyplar ýaly zadynyň ýokdugyna «Permany» okap çykan her bir okyjy aýdyň göz ýetirendir.

Ýöne bir zat welin hak — «Perman» romanynyň çykarylmagy hakda çynlakaý alada edilmän gelinmeginiň esasy

sebäpleriniň biri käbir adamlaryň onda Gökdepe wakalarynyň, hamala, nädogry görkezilýändigini baradaky toslamany öňe sürüp gelmekleri boldy. Romanyň golýazmasyny ýer yranmazyndan ozal okadym diýýän adamlaryň käbiri romanyň çykarar ýaly eser dældigini, onda Gökdepe urşy hakdaky meselä nädogry pozisiýadan çemeleşilýändigini oturan-turan ýerlerinde gaýtalaýardylar. Dogrusy, T. Durdyýewiň tassyklamasynda hem şol agyzdan-agza geçip ýören gürrüňleriň täsiri bolmaly.

Biziň edebiýaty öwreniş ylmymyzyň saplanyp bilmän gelýän bir çyrçygy bar. Käte sähelçe oýlansaň, faktlary deňeşdirip görseň, galpdygy aç-açan bildirip duran toslamalar hem abraýly ylmy neşirlere girýär-de, ylmy hakykatlyk hukugyny alýar oturyberýär. Mysal üçin, kimdir biri, hamala, A. Gowşudow «Perman» romanyny tutuşlygyna çykardyp bilmejekdigine göz ýetirenmiş-de, onuň käbir bölümlerini, hamala, özbaşdak powest ýa-da hekaýa görnüşinde çykardanmyş, indi ony aýratyn kitap edip çykarmagyň zerurlygam ýokmuş diýen toslamany ýaýradypdyr. Şu nädogry pikir tä soňky wagtlara çenli käbir edebiýatçy alymlarymyz tarapyndan goldanylyp gelindi. Mysal üçin, filologiýa ylymlarynyň kandidaty K. Jumaýew «Ata Gowşudowyň eserleri» («Edebiýat we sungat» 1986-njy ýyl, 9-njy maý)

diýen makalasynda A. Gowşudowyň «Dordepel» powestiniň «Perman» romanyndan alnan bölekler esasynda döredilendigini tassyklaýar.

Bu-da, aslyýetinde, romanyň golýazmasy bilen tanyş bolunmansoň aýdylýan zat. Ýöne bu toslamanyň hakykat bilen hiç hili baglanyşygynyň ýokdugyna göz ýetirmek üçin «Dordepel» powestiniň diňe özüni okamagam ýeterlik ahryr.

Dogry, «Dordepel», powestinde hem Däli batyr, Öwezmyrat batyr, Gara batyr, Çopan batyr ýaly «Perman» romanynda agzalýan gahrymanlaryň atlaryna gabat gelinýär. Ýöne, birinjiden-ä, «Dordepeldäki» wakalaryň «Permandaky» wakalar bilen hiç hili umumylygy ýok. Ikinjiden bolsa ýazyjy «Dordepeldäki» wakalaryň «Permandaky» wakalardan has öňräk bolup geçýändigine şübhelenere ýer goýmandyr. «Permanda» beýan edilýän wakalaryň geçen asyryň segseninji ýyllarynyň başlaryna degişlidigi okyjylara mälimdir. «Dordepelde» beýan edilýän wakalar bolsa ondan, bolmanda, ýedi-sekiz ýyl öň bolup geçýär.

«Dordepelde» awtoryň adyndan «men» diýip gürläýän gahryman powestiň baş gahrymany Nyýazmyrat aganyň özi bilen duşuşanda togsan ýedi ýaşyndadygyny iki ýerde dagy agzaýar. Edil şonuň ýaly, Nyýazmyrat aganyň özi hem gürrüň berýän wakalarynyň ýigrimi ýaşlaryndaka bolup geçendigini

agzaýar. Powestde Beýik Watançylyk urşy, 1948-nji ýylda bolan ýer yranmasy hakda hiç zat agzalmaýandygy ondaky awtoryň adyndan gürleýän gahryman bilen Nyýazmyrat aganyň soňky duşuşygynyň ýer yranmazýndan, hatda uruşdanam öň bolup geçendigini tassyklamaga mümkinçilik berýär. Ýöne biz iň soňky senäni — «Dordepel» powestiniň ýazylan ýylyny — 1951-nji ýyly awtoryň adyndan gürleýän gahryman bilen Nyýazmyrat aganyň duşuşan ýyly diýip alayalyň. Eger Nyýazmyrat aga 1951-nji ýylda togsan ýedi ýaşynda bolsa, onuň gürrüň berýän wakalary hem ol ýigrimi ýaşyndaka bolup geçen bolsa, «Dordepeldäki» wakalar 1874-nji ýyla düşýär.

Gepiň gysgasy, «Permanyň» golýazmasyny tutuş okap, anyk pikir aýdyp bilen adam bolmansoň, uzak ýyllaryň dowamynda ol hakda her hili toslamalar, aňry gitse, çaklamalar ýaýradylýp gelindi. Kyrkynjy ýyllaryň aýaklarynda, ellinji ýyllaryň başlarynda şahsyýet kulty netijesinde edebiýat meýdanynda ýol berlen ýanamalar, yzarlamalar, soňra bolsa durgunlyk ýyllary «Perman» romany hakdaky nädogry pikirleriň has-da çişirilmegine sebäp boldy, romanyň ykbalyny has-da çylşyrymlaşdyrdy. Romany çap etmek meselesi bilen çynlakaý gyzyklanmaga mümkinçilik bermedik esasy sebäpleriň biri hem şu boldy.

Diňe 1986-njy ýylda ýazyjynyň maşgalasynyň haýyşy boýunça, bu işe Türkmenistan Kompartýasynyň Merkezi Komiteti gatýşandan soň, TSSR Ýazyjylar soýuzynyň prawleniýesi edebiýatçy alymlar, ýazyjylar, neşirýat işgärleri Mämmedurdy Annagurdowdan, Halbaý Ýomutbaýewden, Täçmuhammet Durdyýewden, Annaly Berdiýewden, Orazguly Annaýewden, Aman Janmyradowdan, Nargylyç Hojageldiýewden we ýazyjynyň gyzy Baharşat Gowşudowadan ybarat sostawda ýörite komissiýa döredip, romany çap edip boljakdygy ýa-da bolmajakdygy hakdaky meseläni gutarnykly çözmegi tabşyrdy. Diňe şundan soň şol adamlar romanyň golýazmasy bilen doly tanyş boldular, diňe şundan soň «Permanyň» ýeke Ata Gowşudowyň däl, tutuş türkmen sowet prozasynyň iň gowy eserleriniň biridigi aýan boldy.

Komissiýa bir agyzdan romany neşir etmeli diýen pikire geldi. Ol romana edebi miras hökmünde garalmalydygyny, şonuň bilen bir wagtda hem onuň tekstiniň ýörite redaksiýa mätäçdigini aýratyn nygtap belledi. Romany ýörite redaktirläp, çapa taýýarlamak şu setirleriň awtoryna tabşyryldy.

«Perman» romanynyň döreýşi, onuň näme üçin «Perman» atlandyrylandygy hakdaky mesele iňňän çylşyrymly hem inçeden öwrenilmeli mesele. Munuň üçin ýazyjynyň şahsy

arhiwknde saklanylýan materiallary, romanyň dürli wariantlaryny, taslamalaryny jikme-jik barlaşdyryp, deňeşdirip çykamak zerur. Biz romany redaktirläp çapa taýýarlanymyzda, bu inňän çylşyrymly hem köp wagt talap edýän işe ýapyşmakdan saklandyk. Ozalam kyrk ýyllap okyjysyna garaşyp ýatan romany, mümkin boldugyça tizräk çap etmek maksady bilen, onuň ýazyjynyň gyzy Baharşat Gowşudowa tarapyndan tertibe salnyp, maşynkadan geçirilen nusgasyny ýeke-täk esas edip aldyk.

Şeýle-de bolsa, şu ýerde käbir häsiýetli pursatlara okyjylaryň ünsüni çekmegi zerur hasap edýäris.

Birinjiden. romanyň «Perman» adynyň onuň mazmunyna laýyk gelmeýändigine, tutuş mazmunyny aňladyp bilmeýändigine ony okan okyjylar göz ýetirendirler. Perman romanyň baş gahrymany hem däl. Romanyň baş gahrymany Öwezmyrat batyr. Perman bolsa romanyň gahrymany hökmünde oňa ikinji kitabyň ortalarynda girýär. Ol romanyň baş gahrymany Öwezmyrat batyryň gyzyndan bolan agtygy. Özem Perman romanda eseriň adyna eýelik eder ýaly ullakan rol oýnanok.

Ýöne näme üçin romanyň adyna «Perman» goýuldyka?

Geliň, ýene filologiýa ylymlarynyň kandidaty G. Kulyýewadan getiren sitatamyza ýüzleneliň. Şol ýerde ady

agzalýan bölümleriň hemmesi ikinji kitabyň ahylaryne degişli, özem olaryň hemmesine diýen ýaly Perman gatnaşýar.

Şu ýerde bir zada üns bermegimiz gerek. Ýazyjynyň aýaly Bossan Gowşudowa-da, filologiýa ylymlarynyň kandidaty Täçmuhammet Durdyýew hem awtoryň «Perman» romanynyň üstünde ýigriminji ýyllaryň aýaklarynda, otuzynjy ýyllaryň başlarynda işläp başlamak bilen, uruşdan soňky döwürde tamamlandygyny tassyklaýarlar. Urşuň başlanmagy bilen «Permanyň» üstünde işlemegiň arasyňyň kesilendigini aýdýarlar.

Ýöne romanyň 1939-1940-njy ýyllarda «Sowet edebiýaty» žurnalynda çap edilen bölümlerinden hasap tutsaň welin, ýazyjy romanyny uruşdan öň tamamlamasa-da, tamamlamagyna gaty az galypdyr diýip tassyklamaga esas bar. Onsoň şeýle bir kanuny sowal ýüze çykýar. Näme üçin ýazyjy «Sowet edebiýaty» žurnalyna romanyň birinji kitabyndan bölekleri hödürlemändir-de, ikinji kitabyň ahylaryndan alnan bölekleri hödürleýdir? Eger ýazyjy Gökdepe urşy hakdaky meseleden çekinip, romanyň birinji kitabyndan däl-de, ikinji kitabyndan bölekler çykardandyr diýsek, munuňam esasy sebäp bolup bilmejekdigine göz ýetirmek kyn däl. Birinjiden-ä, ýazyjy eger Gökdepe urşy hakdaky meseleden çekinen bolsa, ol hakda roman ýazjak bolubam ýörmezdi. Ikinjiden bolsa

Gökdepe urşuny almanynda-da, romanyň birinji kitabynda onuň «Sowet edebiýaty» žurnalynda çap edilen böleklerinden has gyzykly, has kämil ýazylan bölekler bar ahyry. Mysal üçin, Gutlymyrat hakdaky, dönükler hakdaky, ýer-suw paýlaşygy hakdaky bölümler.

Bu-da entek hemmesi däl. Näme üçin ýazyjy ikinji kitabyň «Gümanly ýazgyt», «Gyrguş», «Kim kimi awlamak» ýaly soňky bölümlerini «Sowet edebiýaty» žurnalyň 1939-njy ýyldaky sanlarynda çap etdirýär-de, onuň «Myş-myşlar we hakykat» diýen birinji bölümünü žurnalyň 1940-njy ýyldaky nomerlerinde çap etdirýär?

Bu zatlaryň hemmesi romanyň Permana degişli bölümleri ikinji kitabyň «Myş-myşlar hem hakykat» diýen birinji babyndan, hatda romanyň tutuş birinji kitabyndanam öň ýazylan bolaýmasyn diýen pikire iteklemeýärmik näme? Belki, ýazyjy, dogrudanam, romanyň «Sowet edebiýaty» žurnalynda 1939-njy ýylda çap edilen bölümlerini ilki yazandyr? Belki, romanyň wakalaryny has aňryk, Gökdepe urşuna çenli çekmek pikiri ýazyjyda soň ýüze çykandyr? Belki, ýazyjynyň ilkinji planyna görä, roman birinji jahan urşunyň başlanmagyndan soňky wakalary öz içine almalydyr, eseriň baş gahrymany hem Perman bolmalydyr? Belki, ol öz romanyny şonuň üçin «Perman» atlandyrandyr?

Romanyň «Perman» bilen baglanyşykly bölümleri žurnalda 1939-njy ýylyň 2, 4, 7, 8, 11-nji nomerlerinde çap edilipdir. Eger roman birinji kitabyň başyndan başlanyp şu bölümlere ýetirilen bolsa, onuň şondan soňky ýazylan azajyk bölegi, onda-da üzlem-saplamrak, çeperçilik taýdan beýle bir kämil bolmadyk bölümleri ýazyjynyň kän wagtyny almaly däl ýaly. Şol bölümleri ýazmak üçin ýazyja uruşdan öň iki ýyl, uruşdan soňam iki ýyl işlemegiň gerek bolandygyna ynanmak kyn. Ýazyjynyň romany tamamlap otury bermegiň deregine, öňki bölümler çap edilenden tas bir ýyl soň, žurnalyň 1940-njy ýyldaky 8-9-njy nomerlerinde öň çap edilen bölümlerden has öňdäki «Myş-myşlar hem hakykat» diýen bölümini çap etdirmegi, ýazyjy öňki bölümleri çap etdirenden soň, romanyň yzyny dowam etdirmän, gaýta öňüni ýazan bolaýmasyn diýen pikir döredýär.

Bu pikire itekleýän ýene bir zat bar. T. Durdyýewden getiren sitatamyzdan görnüşi ýaly, A. Gowşudow «Sowet edebiýaty» žurnalynyň 1940-njy ýyldaky 1-nji nomerinde, ýagny romanyň Permana degişli bölümleriniň we «Myş-myşlar hem hakykat» diýen bölüminiň çap edilen döwrüniň aralygynda öz eseri hakda çykyş edipdir. Şol çykyşynda-da: «Bu romanyň birinji bölümi türkmen halkynyň kolonial döwründen öňki döwrüni we kolonial döwrüni suratlandyrýar

we Zakaspi oblastynda graždanlyk urşunyň gutarmagy bilen roman gutarýar. Şu jümleden 1916-njy ýylyň gozgalaňyndan bir görnüşini hem şu roman öz içine alýar» diýip ýazýar. Ýazyjynyň şu setirleriniň ýazylan wagtynda hem romanyň birinji kitabynyň «Buýsançly gala» bölüminden başlap, tä ikinji kitabynyň «Kim kimi awlamak ýolunda» diýen bölümüne çenli ýazylyp gutarylandygyna ynanmak kyn, Sebäbi bu ýerde tutuş roman babatda-da, onuň birinji bölümü babatda-da juda umumy pikir ýöredilýär. Edil şonuň ýaly ýazyjynyň romanyň birinji bölümü hakdaky pikiri hem, umuman roman hakdaky pikiri hem onuň elimizdäki wariantyna laýyk gelenok.

Ýazyjy ilkinji sözleminiň «bu romanyň birinji bölümü türkmen halkynyň kolonial döwründen öňki döwrüni we kolonial döwrüni suratlandyrýar» diýen birinji kitabyny, «we Zakaspi oblastynda graždanlyk urşunyň gutarmagy bilen roman gutarýar» diýen ikinji ýarymynda bolsa romanyň ikinji kitabyny nazarda tutýar.

Elbetde, ýazyjynyň birinji kitap hakdaky pikiri onuň mazmunyndan sowa geçenok, onda, dogrudanam, Gökdepe galasynyň daşynyň gabalan döwründen Öwezmyrat batyr dagynyň Sibir sürgünliginden gaýdyp gelen döwrüne çenli bolan aralyk suratlandyrylýar. Şol aralyk türkmen halkynyň kolonial döwründen öňki durmuşynam, soňky durmuşynam öz

içine alýar. Şol döwrüň sosial-synpy gatnaşyklaryny hem göz öňüne getirmäge mümkinçilik berýär. Ýöne böwrüňi diňledýän zat ýazyjynyň eýýäm ýazylyp gutarylan bolmaly birinji kitap hakda juda umumy gürrüň edýänligi, hemme zady bir sözlemiň ýarynda aýdyp goýberýänligi, birinji kitabyň esasy özenini emele getirýän Gökdepe wakalary hakda hiç zat ýañzytmaýanlygy. Onsoňam, romanyň ikinji kitaby hem tas tutuşlygyna diýen ýaly türkmen halkynyň kolonial sütem astynda ýaşan döwrüni öz içine alýar ahyry.

Ýazyjynyň tutuş roman babatdaky «Zakaspi oblastiýnda graždanlyk urşunyň gutarmagy bilen roman gutarýar» diýen pikiri, umuman, hakykata dogry gelýär. Özem bu ýazyjynyň romanda graždanlyk urşunyň wakalaryna düýpli orun bermegi nazarda tutandygyna şaýatlyk edýär. Ýöne romanda graždanlyk urşunyň beýan edilişi juda epizodiki häsiýete eýe. Graždanlyk urşy hakynda romanyň diňe «Hakykaty gözleýjiler» hem «Partizanlar» diýen iki bölümünde gürrüň edilýär.

Ýazyjynyň «şu jümleden 1916-njy ýylyň gozgalaňyndan bir görnüşi hem şu roman öz içine alýar» dien sözleri aýragyn üns bermäge mynasypdyr. Ýazyjynyň, dogrudanam, 1916-njy ýylyň gozgalaňyna üns bermegi göz öňünde tutandygyna romany 1939-njy ýylda «Sowet edebiýaty» žurnalynda çap edilen bölümleri hem şaýatlyk

edýär. Wakalaryň ösüşi türkmen daýhanlarynyň gün-günden güýjeýän kolonial süteme baş galdyrmagyna alyp barýar. Patyşa Russiýagy birinji jahan urşuna goşulýar. Türkmen daýhanlary at, düýe diýen ýaly her hili agyr salgytlara sezewar edilýär. Kolonial sütem olaryň etinden geçip, süňňüne ornaýar. Bu ýagdaý Öwezmyrat batyry hem atyny Perman bilen gaçyrmaga mejbur edýär.

Ýöne, näme üçindir, romanda Permanyň başyndan geçirýän wakalarynyň soňy turkmen daýhanlarynyň anticolonial, synpy çykyşlaryna ösüp geçmeýär-de, Permanyň sag-aman dolanyp gelmegi bilen tamamlanýar, ýazyjy özüniň agzan 1916-njy ýylyň gozgalaňyndan sowlup geçýär, ýüzüniň ugruna graždanlyk urşunyň wakalaryna ýüzlenýär.

Bu zatlar nämäni anladýar? Ýazyjynyň 1940-njy ýylda «Sowet edebiýaty» žurnalynda eden çykyşyndan soň, onuň köp planlarynyň üýtgändigini aňladýar. Hut şol döwürde romanyň üstünde işlemekde düýpli özgerişleriň bolandygyny aňladýar. Ýazyjynyň romanyň üstünde iň basalykly işlän döwrüniň otuzynjy ýyllaryň aýaklaryna, kyrkynjy ýyllaryň başyna gabat gelendigini anladýar.

Beýle diýmek bilen, biz ýazyjynyň romanyň üstünde yigirminjy ýyllaryň aýaklarynda, otuzynjy ýyllaryň başlarynda işläp başlandygy hakdaky pikiri inkär etmekçi bolamzok. Ýöne

romanyň «Perman» adyny almagynyň ýöne ýere dälidigini, ýazyjynyň döredijilik planynda romanyň 1939-njy ýylda žurnalda çykan bölümleri ýazylandan soň düýpli özgerişleriň bolandygyna ünsi çekmek isleýäris. Romandan ilkinji bölek «Sowet edebiýaty» žurnalynyň 1939-njy ýyldaky 2-nji nomerinde çap edilipdir. Diýmek, ol žurnala giç galsa şol ýylyň başynda, bolmasa 1938-nji ýylyň ahyrlarynda hödürlenen bolmaly. Beýik Watançylyk urşy başlanýança öňde ýene iki ýarym ýyl ýatyr.

Eger ýazyjy uruşdan öňki şol iki ýarym ýyly, uruşdan soňam şonçarak wagty romanyň 1939-njy ýylda eýýäm žurnalda çap edilen «Kim kimi awlamak ýolunda» diýen bölüminden soňky «Perman gorkuly ýerde», «Berk buljumlaryň eýesi», «Permanyň myhman ýeri», «Oslanmadyk duşuşyk», «Şowly ýeňiş», «Hakykaty gözleýänler», «Partizanlar», «Perman demir ýol işgäri» diýen möçber babatda bolsa baş çap listine barabar bölümlere sarp eden bolsa, ol bölümler sýužet taýdanam, çeperçilik taýdanam beýle üzlem-saplam, gowşak çykmazdy. Diýmek, ýazyjy romanyň ilkinji baplary žurnalda çap edilenden soňam, onuň yzyny dowam etdirmäge agram salmandyr-da, esasy güýjüni ýa-ha birinji kitaby ýazmaga, ýa-da ony täzedan işläp, has kämilleşdirmäge gönükdiripdir.

Elbetde, bu soraglara azda-kände dogry jogap tapmak üçin romanyň golýazmasynyň ähli wariantlaryny jikme-jik öwrenmek, deňeşdirip görmek gerek. Belki, täze bölümler, olaryň has kämil wariantlary tapylar. Romanyň ikinji kitabynda sýužetiň ösüşindäki käbir üzlem-saplamlyklaryň bardygy henizem eseriň golýazmasynyň elimize doly düşmändigini barada oýlanmaga mejbur edýär.

Bolsa-da, biz romana edebi miras hökmünde çemeleşdik. Onuň adynyň mazmunyna laýyk gelmeýändigine, ony çalşyrmagyň maksada laýykdygyna garamazdan, beýle etmekden saklandyk. Romanyň ilkinji neşirini onuň ylmy dolanyşyga, okyjylar köpçüliginiň aňyna ornaşan ady bilen çykarmagy makul bildik.

Ýene bir bellemeli zat romanyň iki kitaba bölünüşiniň juda şertlilikidir. Eger gahrymanlaryň durmuşynda bolup geçýän öwrülişik pursatyndan çen tutjak bolsaň, birinji kitap Gökdepe galasy synyp, bosgunçylyga giden ilatyň öz mekanyna dolanyp gelýän ýerinde, «Iki aganyň guly» diýen bölüm bilen tamamlanmaly. Ýöne, näme üçindir, ýazyjy şondan soňky «Mertlik hem mekirlik», «Tötänden ýörenler», «Garaşylmadyk duşuşyk» diýen bölümlerde on-on baş ýylyň wakalaryny ýygjamlap beýan edýär-de, ikinji kitaby Öwezmyrat batyr dagy Sibirden gelenden soň, wakalaryň

arasyna esli böwşeňlik salmak bilen başlaýar. Muny ýazyjynyň Öwezmyrat batyr dagynyň Sibirden gelen döwri bilen birinji jahan urşunyň başlanan, patyşa hökümetiniň ilata at, düýe salgydyny salyp başlan döwrüne çenli bolan boşlugy doldurmak üçin eden bolmagy gaty ähtimal.

Roman redaktirlenende elimizdäki golýazmany, mümkin boldugyça, okyjylara doly ýetirmegi maksat edindik. Juda zerurlyk bolmasa ýa-da käbir бүдүр-сүдүрликleri düzlemek üçin edilmese, golýazmadan hiç zady taşlamazlyga, gysgaltmazlyga çalyşdyk. Esasy tekst bilen baglanyşmaýandygy üçin diňe «Şowly ýeňiş» diýen kiçijik bölüm we romanyň iň soňunda Perman bilen onuň köne tanşy Sadygyň duşuşýan epizody taşlandy.

«Şowly ýeňiş» bölümünde Permanyň birinji jahan urşunde görkezen edermenligi hakda gürrüň berilýär. Ýöne bu bölüm hiç bir jähtden romanyň sýužeti bilen baglanyşmaýar. Sebäbi biz Permanyň haçan we nädip fronta düşenligindenem, soňra onuň frontdan haçan we nädip dolanyp gelenligindenem bihabar. Munuň üstesine-de, aýratynlykda alanyňda-da, ol bölüm çeperçilik babatdan juda gowşak.

Romanyň «Perman demir ýol işgäri» diýen iň soňky bölümünde hem Perman Sadyk diýen bir köne tanşy bilen duşuşýar. Ony zordan tanaýar. Birinjiden-ä, biz tutuş romanyň

dowamynda Permanyň Sadyk diýen tanşynyň bardygyny göremsok. Ikinjidenem, olaryň bu gezekki duşuşygy hem diňe biri-birini tanamagy bilen tamamlanýar. Hatda ikisinden biriniň öýüne gidip, gürleşibem bilenoklar.

Şonuň üçinem romanyň sýužeti bilen hiç hili baglanyşygy bolmadyk «Şowly ýeňiş» bölümi bilen Sadykly epizod, ön aýdyşymyz ýaly, kitaba girizilmedi.

Ýöne golýazmada gabat gelyän näsazlyklary, logiki çaprazlyklary, wakalaryň yzygiderliliginiň bozulýan ýerlerini, biri-birini tutmaýan ýerlerini timarlamak, taraşlamak, düzläp goýbermek barada köp iş edildi.

Mälim bolşy ýaly, roman uzak ýyllaryň dowamynda ýazylypdyr. Onuň käbir bölümleriniň dürli wariantlarynyň bolandygyna şübhe ýok. Mysal üçin, elimizdäki golýazmada hem «Gümanly ýazgyt» diýen bölümiň biri-birinden tapawutlanýan iki warianty bar. Onsoň romanyň aýry-aýry bölümleriniň dürli wariantlarynyň garjaşan bolmagy ýa-da onuň käbir bölümleriniň bize gelip ýetmedik bolmagy mümkin, golýazmada, aýratynam onuň ikinji kitabynda bölümler arasynda üzlem-saplamlyk, böwşeňlik, çaprazlyk gabat gelyär. Ön birhili gürrüň berlen waka soňra başgaçarak bolup çykýar. Ýa-da wakalaryň gidişinde wagt birliginiň, ýer birliginiň

bulaşdyrylýan ýerleri bar. Kābir gahrymanlaryň atlary dürli berilýär.

Roman redaktirlenende şeýle näsazlyklary, nätakyklyklary düzetmeli boldy. Mysal üçin, birinji kitabyň ahyrynda Öwezmyrat batyr dagyny Dykma serdaryň tutandygy, Öwezmyrat batyryň şonuň üçin biçak namys edýändigini nygtalýar. Emma romanyň ikinji kitabynda Öwezmyrat batyryň Kany batyr bilen Aman batyra özüleriniň nähilelik bilen Hal mollanyň aldawyna düşüşleri, tutulyşlary hakda gürrüň berýän ýerinde olary ele salanyň Dykma serdar däl-de, Nyýazmyrat han diýen biridigi aýdylýar. Bu bolsa ýönekeý bir säwlik bolman, Öwezmyrat batyryň obrazynyň aňyrdan gelýän logikasyna ters gelýär. Onuň Dykma serdara bolan barlyşyksyz garaýşyny gowşadýar. Şonuň üçinem romanyň ikinji kitabynda Nyýazmyrat hanyň ady Dykma serdar diýlip üýtgedildi.

Edil şonuň ýaly, romanyň birinji kitabynda Öwezmyrat batyr bilen Sibire sürgün edilýän adamlaryň biriniň, Gul ýeserdigi aýdylýar. Emma ikinji kitapda welin ýazyjy hemme ýerde onuň adyny Guljenew serdar diýip tutýar. Bu özboluşly hem juda çylşyrymly gahrymanyň hem ady hemme ýerde Gul ýeser diýlip alyndy.

Romanyň tutuş süňňünden aňlanyşyna görä, Öwezmyrat batyryň gyzy Gülsoltan adamsy ölenden soň, Muhammetmyrat ahuna barýar we olar biri-birinden üzňe ýaşaýarlar. Sebäbi romanda Öwezmyrat batyryň öz agtygy Permany hiç wagt görmendigi nygtalýar. Eger olar bir obada ýaşayan bolsalar, Öwezmyrat batyryň öz agtygyny tä ol ýigdekçe çykýança görmän gezmegi mümkin däl. Edil şonuň ýaly, romanda Permanyň hem öz babasyny diňe birki gezek daşyndan görendigi aýdylýar. Bir obada ýaşayan bolsalar Perman öz babasyny daşyndan häli-şindi görüp durmaly.

Onuň tersine, romanda Öwezmyrat batyrlar bilen demirçi ussanyň hemişe diýen ýaly goňşy oturandyklary tassyklanýar. Demirçi häli-şindi Öwezmyrat batyryň ýanyna gelip dur, Öwezmyrat batyr hem onuň dükanyna baryp dur. Emma romanyň ikinji kitabynda Muhammetmyrat baýyň işiginde hyzmat edip ýören Permanyň demirçiniň ogly bilen tirkeşýändigini aýdylýar. Demirçiniň ogly Muhammetmyrat ahunyň işiginden kowlan Permanyň öz ýany bilen alyp gaýdýar. Diýmek, Perman ençeme wagtlap, Öwezmyrat batyryň gapdaljygynda ýaşamaly, häli-şindi onuň gözüne ilip durmaly. Emma ýene-de Öwezmyrat batyr demirçi bilen Permany hiç wagt görmedik adam ýaly bolup gepleşýär, ondan Permanyň ykbaly hakda sorayar.

Gepiň gysgasy, eger Perman demirçiniň ogly bilen tirkeşýän bolsa, onuň öýünde ýaşaýan bolsa, Öwezmyrat batyryň ol hakda bilmezligi mümkin däl. Şol sebäpli hem roman redaktirlenende demirçiniň ogly bilen Permanyň başga bir dosty Çary bir obraza birikdirildi. Demirçiniň ogly hemme ýerde Çary diýlip alyndy. Diňe Nurnyýazyň demirçi bilen guda bolandygy hakda gürrüň edilýän ýerde öňki bolşunda galdyryldy. Dogrusy, diňe şo ýerde bolaýmasa, romanyň hiç ýerinde demirçiniň oglunyň bardygy bildirenok. Biz ony ne ata-enesi bilen, ne Öwezmyrat batyr bilen gürleşip durka görýäris. Ol Perman bilen gatnaşygynda hem öz ady bilen däl-de, ýöne demirçiniň ogly diýen at bilen görkezilýär.

Taşli şorta bilen Begli mollanyň obrazynda gabat gelýän käbir бүдүр-sudürlüklerem ýylmanyp geçildi.

Seýitmyrat beg romanyň tutuş dowamynda hereket edýär, özem ýatda galyjy obrazlaryň biri. Ýöne ikinji kitabyň «Permanyň myhman ýeri» diýen bölümünde hem ýazyjy öý eýesiniň ogluny Seýitmyrat atlandyrypdyr. Roman redaktirlenende, şol bir adyň gaýtalanyp durmazlygy üçin, bu bölümdäki Seýitmyradyň ady Sähetmyrat diýlip üýtgedilip alyndy.

Umuman, romanyň ikinji kitabynda nähilidir bir üzlem-saplamlygyň, budur-sudürligiň bardygy duýulýar. Bu ýagdaý

golýazmadan gaçyp galan ýa-da ýitirilen bölümleriň bar bolaýmagynyň mümkindigi barada oýlanmaga mejbur edýär. Biz ozal ikinji kitapda «Şowly ýeňiş» diýen bölümiň bardygyny, onuň romanyň sýužeti bilen baglanyşmaýandygyny agzapdyk. Permany birinji jahan urşunyň frontlarynda görkezmek üçin, ýazyjy ony ilki bilen fronta ugratmaly. Şonuň üçinem şol bölümiň başsyz-aýaksyz golýazmanyň arasyna düşüp oturybermegi gaty geň galdyrýar. Belki, şol bölümiň öňem, yzam bolandyr-da, olar ýitirilendir?

Romanyň ikinji kitabyndaky graždanlyk urşunyň wakalaryny beýan edýän «Partizanlar» diýen bölümden soňky «Perman demir ýol işgäri» diýen bölüm bilen aralykda hem üzňelik bar. «Perman demir ýol işgäri» diýen bölüm epilog ýaly bir zat bolup dur.

Bu meseleleriň yzyna düşmek, öwrenmek, romanyň tekstini täze wariantlar bilen, täze tapyndylar bilen baýlaşdyrmak geljegiň işi. Zerur iş. Şol işiň netije berjekdigine-de umyt baglamak mümkin.

Häzir bolsa esasy wezipe romany ussat ýazyjydan galan miras hökmünde öz asylky bolşunda okyjylara ýetirmekden ybarat bolup durýar. Okyjy hem, edebiýaty öwreniş ylmy bilen edebi tankyt hem romana edebi miras hökmünde garamalydyr, edebi miras hökmünde baha bermelidir.

Ata Gowşudow ussat ýazyjy, özboluşly döredijilik mekdebi. Onuň golýazmasyny redaktirlemegiň özi bir mekdep geçmek bilen barabar.

Golýazmalar dürli-dürli bolýar. Kābir golýazmalary okanyňda suw gysymlan ýaly bolup galýarsyň. Kābir golýazmalar bolýar — näçe gysgaltsaň, niresinden gysgaltsaň gysgaldyp oturmaly. Islān ýeriňe islen zadyňy goşup oturmaly. Ata Gowşudowyň golýazmasy seplenip ýasalan zada dāl-de, guýlup ýasalana meňzeýär. Şonuň üçinem golýazma redaktirlenende romanyň teksti, kompozisiýasy üýtgewsiz saklanyldy.

Golýazmany redaktirlemek esasan onuň grammatiki strukturasyny syntgylamak, taraşlamak bilen baglanyşykly boldy. Ata Gowşudow çeper diliň ussady. Ol çeper söz bilen surat çekýär, çeper dil bilen gahrymanlarynyň ruhy dünýäsini, gylyk-häsiýetini açyp görkezýär. Okyjylary wakalaryň jümmüşine äkidýär, oýlandyrýar, tolgundyrýar. Onuň diliniň baýlygyna, obrazlylygyna haýranlar galaýmaly. Ol halkyň janly gepleşik diliniň deňsiz-taýsyz ussady. Bu ýerde halk diliniň obrazlylygy bar, janly intonasiýasy hem bar, tebigy parasatlylygam bar.

Ýöne halkyň janly gepleşik diliniň tebigy normalary edebi diliň hökmany grammatiki normalary bilen garjaşýar-da,

käte ýazyjynyň sözlemlerinde tagaşyksyzlyk, grammatiki formalaryň birliginiň saklanmazlygy ýaly ýagdaýlar ýüze çykýar. Näme üçindir, halk dilini şeýle gowy bilýän, oňa çäksiz sarpa goýýan ýazyjy edebi dilde-de ylmy edebiýatda bolaýmasa, çeper edebiýatda hem kän ulanyлмаýan «we» baglaýjy kömekçisini biçak köp ulanýar. Munuň gerek-u-gerek däl ýerinde gaty köp ulanylýandygyna ýazyjynyň telim gezek gaýtalanyp neşir edilip gelinýän çeper eserlerine çalaja ser salanyňda-da göz ýetirmek bolar.

«Perman» romanynda grammatiki taýdan sypnylamaly, tараşlamaly sözlemler köp gabat gelýär. Şonuň üçinem bu babatda romanyň dili, aýratynam awtoryň öz dili mazaly syntgylandy. Dialoglaryň gurluş tehnikasyna, zaman birliginiň saklanylyşyna üns berildi. Mysal üçin, originaldaky «Haçan-da bolsa geçen ýyllaryň biri gaty gurak geldi. Şonda kimdir-de takwa yrymçynyň biri» diýen jümle «Bir gezek ýyl gaty gurak geldi. Şonda kimdir takwa yrymçynyň biri» diýlip berildi. Romany redaktirlemek işi esasan şunuň ýaly manyda geçirildi.

Ýöne ýazyjynyň leksikasyna hiç hili üýtgeşiklik girizilmedi. Onuň ulanan sözleriniň hemmesini saklamaga çalşyldy. Sözlemde sözleriň tertibini üýtgediläýen halatynda-da, manynyň doly hem dürs saklanmagyna aýratyn üns berildi. Hatda ýerine düşendigine-düşmändigine garamazdan,

ýazyjynyň öz ýasan sözleriniňem hemmesi üýtgedilmän galdyryldy. Mysal üçin, ýazyjy «terrorçylyk» sözünüň deregine «ýekeleme adam öldürmek» diýen söz düzümini alýar. Muny «terrorçylyk» diýip düzetmäniňde-de, «alalap adam öldürmek» diýip düzetmegem mümkin. Emma tekstde ýazyjynyň «ýekeleme» sözi ulanyldy. Bir tarapdan, «ýekeleme» sözi «terrorçylyk» sözünüň manysyna ýakynlaşmanam duranok. Gämik ýekelenende-de, gerek däli, artykmajy aýrylýar.

Ata Gowşudowyň «Perman» romany onuň iň köp işlän, iň naýbaşy eseridir diýip hasap edýäris. Ol ýazylyp gutarylandan kyrk ýyl geçenden soňam biziň edebiýatymyza uly hadysa bolup girdi. Romanyň tutuşlygyna «Sowet edebiýaty» žurnalynda çap edilenden soň okyjylar köpçüliginde döreden täsiri şeýle diýip tassyklamaga esas berýär.

«Perman» romany halk durmuşyny, halk häsiýetini çuňňur, her taraply, masştablaýyn görkezýänligi bilen şu günki döredilýän taryhy romanlardanam saýlanyp dur. Romanda gahrymanlaryň häsiýeti, ruhy dünýäsi dartgynly wakalar arkaly açylyp görkezilýär. Gahrymanlaryň obrazy halkyň ykbalyna ösüp geçýär.

Romanyň birinji kitaby tutuşlygyna diýen ýaly Gökdepe urşunyň wakalaryna bagyşlanýar. Diňe şu babatda ýazyjynyň

iki sany düýpli meseläniň dogry çeperçilik çözüdini tapandygyny bellemek gerek.

Birinjiden, Gökdepe wakalary barada rus dilinde juda köp ýazgy materiallary saklanyp galypdyr. Rus harby işgärleri bu barada tom-tom kitaplar ýazypdyrlar. Ýöne Gökdepe wakalary barada ýekeje türkmeniňem ýazmaça galdyran maglumaty ýok. Bu ýagdaý bolsa Gökdepe wakalaryny, türkmenleriň şol wakalara nähili garandygyny, lageriň ikinji tarapynda nämeleriň bolup geçendigini doly göz önüne getirmäge mümkinçilik bermeýär. Aýratynam patyşa harby adamlarynyň ýazgylary türkmenleriň şol wagtky ruhy ahwalyny dogry görkezip bilmeýär. Olar öz ýatlamalarynda wakalara diňe öz garaýyşlaryny beýan edipdirler. Köp meselelere matlaplaýyn çemeleşipdirler. Onsoňam, olaryň mümkinçilikleriniň çäkli bolandygyny nazarda tutmak gerek. Sebäbi olaryň türkmenleriň arasynda nämeleriň bolup geçýändigini jikme-jik bilip bilmejekdigi görünüp duran zat.

Wakalara türkmenleriň garaýşyny beýan edýän türkmençe ýazgylaryň galmandygy, türkmenleriň öz aralarynda nähili wakalaryň bolup geçendigi hakda olaryň özläriniň ýazmaça ýadygärlikleriniň ýokdugy diňe bir çeper edebiýatda däl, eýsem taryh ylmynda-da uly kynçylyklar döredip gelýär. Köp halatlarda wakalara esasan patyşa harby adamlarynyň

ýazgylaryna garalyp baha berilmegi, taryhy hakykaty dikeltmegi kynlaşdyrýar. Bu çeper edebiýatda hem şeýle boldy. Ýazyjy W. Rybiniň «öwrülişik» (öňki ady «Kenardaky tüsse») romanynda esasan patyşa goşunlarynyň arasynda bolup geçýän wakalara agram salynýar.

Türkmenleriň Gökdepe urşy döwründäki ruhy ahwalynyň nähili bolandygyny dogry görkezmek üçin, şol döwürde olaryň öz arasynda nähili wakalaryň, sosial-synpy çaknyşyklaryň bolanlygyny bilmeli. Ol zatlar hakdaky maglumatlar bolsa diňe dilden-dile geçip, ujypsyz mukdarda saklanyp galypdyr.

Ata Gowşudowyň şol maglumatlary ýeke-ýekden çöpländigini, hatda onuň Gökdepe wakalaryny öz gözi bilen gören, olara gatnaşan adamlaryňam birnäçesi bilen duşuşandygyny, gürründeş bolandygyny tassyklamaga esas bar. Onuň beýleki eserleriniň köpüsinde Gylyç mergen, Hal Mergen, Gandym awçy, Nyýazmyrat aga ýaly gojalaryň obrazynyň duş gelýändigini tötänden bolmaly däl. Olaryň prototipi bolup, Ata Gowşudowyň «Perman» romany üçin material toplanda duşuşan, gürründeş bolan adamlary hyzmat eden bolmaly.

Janly materiallaryň esasynda şol döwürň wakalaryny içginlik bilen öwrenmegi ýazyja türkmen jemgyýetiniň sosial-

synpy garşylyklary, onuň Gökdepe urşy döwründäki ruhy ahwalyny dogry görkezip bilmegine ýardam edipdir. «Perman» romanynda wakalar başdan-aýak türkmenleriň arasynda ýaýbaňlanýar. Patyşa goşunlarynyň ýagdaýy ýazyjynyň nazaryndan bütinleý diýen ýaly daşarda galýar. Sebäbi ol esasy ünsüni türkmen jemgyýetiniň içki garşylyklaryny açyp görkezmäge, Gökdepe tragediýasyna getiren sebäpleri yzarlamağa gönükdirýär. Özem dogry taryhy netije çykarýar. Urşuň agramy zähmetkeş halkyň boýnuna düşýär. Han-begler, din hadymalary öz şahsy bähbitlerini arap, halky gan döküşikli urşa iterýärler. Özleri bolsa bir gyrada galyp, soňra halky ezmekde patyşa hökümetiniň elindäki gurala öwrülýärler.

Bu ýazyjynyň birinji dogry çeperçilik çözgüdi. Muny ýazyjynyň anyk obrazlar arkaly nähili görkezendigi hakda soňra giňişleýin gürrüň edersis.

Ýazyjynyň ikinji dogry çözgüdi bolsa, ozalam belleýşimiz ýaly, onuň Gökdepe urşunyň wakalaryna şeýle seresaply, şeýle eserdeňlik bilen çemeleşenliginden ybaratdyr. Ýazyjy gümanizmiň, syýasy duýgurlygyň haýran galarlyk nusgasyny görkezýär. Romanda ýekeje-de gan döküşikli jikme-jik epizoda gabat gelmeýäris. Hatda ýazyjy Gökdepe galasynyň partladylan pursatyny beýan edýän wagtynda-da, Öwezmyrat batyryň galanyň içinde gezip ýören pursatyny beýan edýän

wagtynda-da, çapha-çaplygyň jikme-jikligini suratlandyrmakdan ussatlyk bilen sowlup geçýär. Şeýle ýagdaýyn bolandygyny ýañzydýar-da, jikme-jikligiň deregine gahrymanlaryň häsiýetini, ruhy ahwalyny görkezmäge agram salýar, wakalaryň beýany gahrymanlaryň oý-pikirleriniň, psihologiýasynyň beýany bilen çalşyrylýar. Ýazyjy okyjyda emosiýa döretjek bolup durman, onuň aňyna täsir etmegi nazarda tutýar. Näme üçin şeýle betbagtlyga barlyp ýetildi, bu kimiň eli bilen gorjalyp ýörlen zat, bu kimiň peýdasyna, kimiň zyýanyna diýen soraglara jogap agtarýar. Uruş sahnalarynyň elhençliklerini görkezmän, jemgyýetdäki sosial-syýasy gatnaşyklaryň elhençligini, ýowuzlygyny görkezýär.

Öň belläp geçişimiz ýaly, romanda patyşa goşunlarynyň arasynda bolup geçýän wakalaryň görkezilýän ýeri ýok. Biz patyşa generallarydyr ofiserleriniňem nähili pikirler, nähili matlaplar bilen ýaşaýandygyny bilemzok. Muny ýazyjy öz-özünden düşnükli zat edip görkezýär. Sarizmiň maksady ölkäni öz koloniýasyna öwürmek. Bu ýere goşunyň näme üçin gelendigi hem belli. Şonuň üçinem ýazyjy patyşa generallarynyň, ofiserleriniň matlabyny, oý-pikirlerini düşündirjek bolup azara galyp oturanok. Ol ikinji bir ýagdaýa — zähmetkeş halka gezek gelende ýerli ekspluatatorlaryň hem sarizm bilen ýarandygyny görkezmäge zor salýar. Olar öz

bähbidi üçin watanyny satmaga-da, halkyny gyrgyna bermäge-de taýýar.

Bizi ýazyjy romanyň ilkinji baplaryndan şol wagtky türkmen jemgyýetiniň sosial-synpy gatnaşyklarynyň jümmüşine alyp gidýär. Öwezmyrat batyryň, Gara batyryň atlylary patyşa goşunlary bilen gaça uruş edip ýörler. Ikinji tarapdan bolsa eýran basybalyjylarynyňam talaňçylykly, alamançylykly çözüslary dowam edip dur. Türkmenleriň düşen ýagdaýyndan peýdalanyň, dönükler has işeňňir hereket edýärler, obalary talaýarlar. Öwezmyrat batyr bilen Gara batyr ikisi gezekleşip, obany eýranly alamançylardanam goramaly bolýarlar. Şeýdip türkmenler iki oduň arasynda galýar.

Ýöne olara şu iki oduň ikisindenem beter howp salýan üçünji bir aýylganç bela bar. Ol hem türkmen jemgyýetiniň yrgalygy, syýasy bütewiligiň ýoklugy, ýerli sütemkärleriň zähmetkeş halk üçin iň ganyň duşmanlygy. Öwezmyrat batyr özüniň nirede düşlejegini hatda öz atlylaryndanam ýöne ýere gizläňok. Sebäbi ol Dykma serdar, Seýitmyrat beg ýaly adamlardanam patyşa goşunlarydyr eýran talaňçylaryndan az gorkanok. Sebäbi halkyň wekili bolan Öwezmyrat batyr Dykma serdar, Seýitmyrat beg ýaly adamlaryň düýbünden başga bähbit aratandyklaryny gowy bilýär. Ýok, bu

Öwezmyrat batyryň diňe harby taktikasy däl, bu onuň syýasy taktikasyny hem aňladýar.

Özem şu ýerde bir zady aýratyn bellemek gerek. Seýitmyrat beg Öwezmyrat batyryň ýakyw garyndaşy — doganoglany. Ýöne ol garyndaşlyk bähbidini goranok, halkyň, ýurduň bähbidini goraýar. Ol diňe patyşa goşunlaryna garşy, eýran alamançylaryna garşy göreşmän, Dykma serdar, Seýitmyrat beg, Batyr hajy ýaly öz şahsy bähbidi diýip ölüp ýatan adamlara hem garşy göreşýär. Ol Dykma serdar dagynyň patyşa ofiserleri bilen aragatnaşyk saklaýanyňy aňýar, olary paş etmegiň, olardan dynmagyň aladasy bilen ýaşaýar. Eger ol subutnama tapyp bilse, Batyr hajynam, Dykma serdaram öldürmekden gaýtjak däl. Batyr hajy onuň eline düşende, ädigindäki hat tapylmansoň, tötänden sypsa, patyşa ofiserleriniň ýanyndan gelen Dykma serdar Öwezmyrat batyryň ýigitleriniň öz sözlerinde durup bilmändigi sebäpli sypýar.

Ýazyjy Öwezmyrat batyryň obrazında halk häsiýetini jemläpdir. Ol agyr goşuna serdarlyk etse-de, muny özüniň wezipesi hasap edenok, borjy hasap edýär. Munuň üçin eselmän, gaýta peselýär. Özüni halkyň, ýurduň ýönekeý bir esgeri hasaplaýar. Şonuň üçinem ol ýigitleri sen bizden syr saklaýaň diýip igenjek bolanlarynda, olara: «Menem siziň bir

tutma serdaryňyz däl. Özüňiz ýaly bir adam» diýip, çürt-kesik aýdýar.

Öwezmyrat batyr halkyň sada wekili bolansoň, hemme wagt hemme wakalardan dogry baş çykaryp durup bilenok. Ol Dykma serdaryň, Seýitmyrat begiň, Batyr hajynyň öz bähbidi üçin her zatdan gaýtmajakdygyny bilse-de, Hal mollanyň kimdigini tanap bilenok. Onuň etmişini jan ýaly dosty Kany batyrdan görüp, onuň göwnüne degýär. Wakalaryň iň jygbajygly pursatynda ony baş alyp gitmäge mejbur edýär.

Öwezmyrat batyryň urşa bolan garaýşy hem halkyň garaýşyny aňladýar. Ol ýigitleriniň öňüne düşüp, eli ýaragly öz topragyny gorap ýörenem bolsa, ýaraşyk baglaşylmagynyň, urşuň bes edilmeginiň tarapdary. Ol Dykma serdar dagynyň patyşa ofiserleri bilen aragatnaşyk saklaýandygyny bilse-de, olary munuň üçin ýigrenenok. Şol aragatnaşygy halkdan gizlin edýändigleri üçin ýigrenýär. Özler-ä patyşanyň beýikleri bilen aragatnaşyk saklaýarlar, ýene-de halky urşa öjükdirýärler diýip ýigrenýär. Şonuň bilen bir wagtda olaryň patyşa beýiklerini hem halkyň garşysyna öjükdirýändiglerini bilýär. Sebäbi olar ýaraşyk hakda gepleşik geçirenoklar, öz halkyna dönüklük edýärler.

Netijede, halk ejir çekýär, halkyň gany dökülýär. Dykma serdar ýalylar bolsa öňkülerindenem beter rowaç

tapýarlar. Dykma serdar otrýad komandiri bolsa, Seýitmyrat beg wolostnoý bolýar. Soňra demir ýol stansiýasynda öz dükanlaryny açýar. Öwezmyrat batyr dagy bilen bile kasam eden kişi bolup, olaryň tutulmagyna sebäp bolýan we il gözünden düşýän Hal molla mollaçylygyny taşlap, söwda bilen meşgullanýar. Dykma serdaryň ogly Oraz serdar Peterburgda bilim alyp, soňra patyşa goşunynyň polkownigi bolup ýetişýär. Seýitmyrat begiň ogullarynyň ikisi şäherde okap ýör. Muhammetmyrat ahunyň elinde okap ýören ogly Begli molla hem din ýoluny tutmagyň deregine, arak içip, mes bolup, haramylyk edip ýöreni üçin medreseden kowlup, edil Hal molla ýaly söwda baş goşýar. Şeýdip, öňki han-begler, işan-mollalar milli buržuazıanyň ilkinji wekillerine öwürlip başlaýarlar. Öňkülerinden has baýlaşýarlar. Indi olaryň arkasynda ägirt güýç — patyşa hökümeti dur.

Şonuň üçinem Öwezmyrat batyr Dykma serdar dagynyň garşysyna dil düwüşme guraýar. Olary öldürmegiň kastyna çykýar. Kazylaryň diwanynda bolsa ol:

— Olar iki ýüzli, dönüklük etdiler, uly-ili gyrgyna berdiler, il-ulus bilen maslahatlaşyp iş etmediler, ile bir dil berdiler, ýer astyndan hem ili gyrdyrdylar, şu günäleri üçinem olar diri gezmeli däldirler — diýip, aç-açan aýdýar.

Munuň özi ekspluatator synlaryň Gökdepe betbagtçylygynda oýnan gabahat roluna berlen inňän dogry bahadyr.

Ýazyjy halkyň wekili bolan Öwezmyrat batyry uruş gutarandan soňam Dykma serdar, Seýitmyrat beg ýaly ýokary gatlagyň wekilleriniň garşysyna goýýar.

General Skobelewiň Aşgabatdaky depäniň üstünde Dykma serdar dagy bilen duşuşanda aýdan sözlerini ýatlalyň. Şonda onuň aýdan sözlerini dilmaç şeýle terjime edýär:

— Beýik «meniň garşyma çykyp urşan adamlar siz däl-diňiz» diýýär. «Eger ýeke siz bolan bolsaňyz, men galany bireýýäm alardym» diýýär. «Maňa şol meniň bilen dogry durup urşan adamlar gerek» diýýär. «Hany ol gyr atly, ak telpekli ýigit, hany ol dor atly, gyzy balak ýigit, hany ol demirgyr atly, togalak ýigit?» diýýär.

Muny ýazyjy Skobelewiň şol diýýän adamlary görünmänsoň, türkmenler ýene bir zat taýýarlap ýören bolaýmasynlar diýip aýdýan sözleri hökmünde getirýär. Şunuň üsti bilen onuň garşysynda duran Dykma dagyny äsgermeýändigini hem görkezýär. Ýöne bu ýerde başga has uly many bar. Skobelewiň garşysyna urşup, gan döken-ä halk, häzir onuň gapysynda emel, wezipe hantama bolup duranlaram halky gyrgyna beren adamlar.

Ýazyjy Dykma serdar dagynyň Skobelewiň ýanyna ýarag dakynyp gelendigini, Öwezmyrat batyryň bolsa ýaraglaryny taşlap gelendigini görkezmek bilen, halkyň hem eziji synplaryň wekilleriniň urşa, ýaraga bolan garaýşyny beýan edýär. Halkyň wekili bolan Öwezmyrat batyr ýaragy diňe Watany goramak üçin göterýär. Ol watany goramaga derkary degmejek bolsa, ýaragyň geregi ýok diýip hasanlaýar. Dakynybilen ýaragyny dakynyp, Skobelewiň gapysynda garaşyp duran Dykma serdar daga ýigrenç bilen garaýar.

— Bulara serediň-ä, ömründe gylyjy gynyndan çykarmagy bilmeýän adamlar biline gylyç guşanyp, eneleriniň aş pyçagynam guşagyna gysdyryp, şu gapa gelipdirler — diýip, janyýangynlylyk bilen aýdýar.

Ol patyşa hyzmat etmek üçin ýarag götermelidir diýip kellesine-de getirenok. Watanyňy goramaly bolanda gylyjyny gynyndan çykarmadyk adamlaryň ýarag dakynyp, patyşa hyzmat etmäge taýýar bolup duruşlary oňa ýürekbulanjy bir zat bolup görünýär. Skobelew Dykma serdaryň otrýadynda gulluk etmegi teklipe edende hem Öwezmyrat batyr çürt-kesik ýüz dönderýär.

Romanda ähli wakalara aýdyň synpy pozisiýadan baha berilýär. Türkmenistanyň ak patyşanyň koloniýasyna öwürilmegi bilen zähmetkeş halk köpçüligi iki taraplaýyn

süteme sezewar edilýär, romanda aýdylyşy ýaly, iki aganyň guluna öwrülýär. Özem sosial sütem has güýçlenýär. Sebäbi Dykma serdar, Seyitmyrat beg dagy indi patyşadan arka tapynýarlar. Öň feodal gatnaşyklary döwründäki edip bilmejek zatlaryny edýärler. Indi patyşa arkalanyp, halky has beter ezyýärler.

Gandym aksakgalyň aýdyşy ýaly, öň han kyrk perrajyny yzyna tirkäp gelende, ýenjilip goýberilýär eken. Indi bolsa Dykma serdar agalaryna arka daýanyp, Öwezmyrat batyry tussag etmäge gelýär. Indi Gandym aksakgal oňa:

— Öýde bolsa, şýdip göni gelip bilermidiň? — diýip, ýangynly gyjyt bermek bilen çäklenmeli bolýar.

Ýa-da Batyr hajynyň Nepesiň yzyndan baryp, aýaly bilen bile ata süýredip alyp gaýdyşyny ýatlalyň. Öňki döwür bolan bolsa, Batyr hajynyň öňünden çykan adamyň tapylaýmagy hem mümkin. Mysal üçin, Nazar perraç Gutlymyrady ýençdirjek bolanda, Gandym aksakgal dagy oňa arka durýarlar. Hanyň perrajyna berk gaýtawul berýärler. Sebäbi olar handan beýle bir çekinip duranoklar.

Emma Batyr hajy Nepesi hem aýalyny sütem edip, süýräp alyp gaýdanda oňa hiç kimem arka durup bilenok. Bu Batyr hajynyň özünden gorkulyp edilýän zat däl. Ol indi patyşanyň nökeri. Onuň arkasynda patyşa hökümeti dur.

Bu entek iň bärkisi, Gökdepe galasy synaýan batlaryna bolup geçýän wakalar. Soňra ýazyjy Öwezmyrat batyryň ykbalyny yzarlamak bilen, kolonial hem ýerli sütemiň türkmen daýhanyny nähili çydamsyz derejä ýetirendigini ynandyryjylyk bilen görkezýär.

Türkmenistan patyşa Russiýasynyň koloniýasyna öwrülenden soň, synpy sütem has güýçlenýär, hemişe agram zähmetkeş daýhanlaryň gerdenine düşýär. Mertlik, namartlyk, päklik, hapysalyk hakdaky ahlak ölçegler özgerýär. Sosial sütem adamlaryň egninden basyp, olary her hili kemsitmelere, zulumlara çydamaga werziş edýär. Öň gylyjyndan ot syçrap duran, halkyň dönüklerini ýok etmek üçin, kellesini etegine salyp, Sibir sürgünliginiň ejirini çeken Öwezmyrat batyr indi kem-kemden elinden hiç zat gelmeýän ejiz adama öwrülýär. Ol hatda özüne urulýan zarbanyň nireden gelýändigini hem duýman galýar.

Zyňlan kesek indi gelip Öwezmyrat batyra degýär. Ogly haýynlyk bilen öldürilýänem şol, gyzyň öýüne getirmäge razylyk berenden soň, al salnyp, gyzy Muhammetmyrat ahuna barmaga mejbur edilýänem şol. Köçeden geçip barýarka, gapdalyndan ýoknasyz gürrüň edilip masgaralanýanam şol. Atyňy nirä ýok etdiň diýip, şäher diwalyna süýrelýänem, kömek edeýin diýlip, aldaw bilen iň soňky köpügiene çenli

alynýanam şol. Özem ol bu zatlaryň hemmesini çydap-çekmäge mejbur bolýar.

Indi öňki ýaly Öwezmyrat batyrdan heder edýän adam ýok. Ýerli sütemkerler patyşa samoderžawiýesiniň öz arkalarynda dag ýaly bolup durandygyna ynanýarlar. Her näme etselerem, özleriniň jezasyz galjakdyklaryna ynanýarlar. Eýsem Türkmenistan koloniýa öwrülmezinden ozal Seýitmyrat begiň ogly Öwezmyrat batyryň ogluny öldürmäge het edip bilermidi? Eýsem ozal Seýitmyrat begiň ogly ýol bilen geçip barýan Öwezmyrat batyryň gulagyna eşitdirip, onuň degnasyna deger ýaly söz aýdyp bilermidi?

Şu ýerde ýene bir zada üns bermegimiz gerek. Näme üçin garadan gaýtmaz Öwezmyrat batyr indi öňküsi ýaly ýykyp-ýumruşdyryberenok? Näme üçin ol beterinden-beterine çydap ýör? Ol beýle namartlaýdymyka? Men diýen jahyl wagtynda janyndan gorkmadyk Öwezmyrat batyr indi goja başyndan gorkup ejizläp ýörmükä?

Ýok. Gep bu ýerde hiç zadyň Öwezmyrat batyryň şahsyýetine bagly dældiginde, sosial-synpy gatnaşyklaryň, ahlak ýörelgeleriň бүтінleý өзgerenliginde.

Seýitmyrat begiň ogly Begli mollanyň: «Golaýda gaçan gyz şu adamyň gyzy bolmaly. Görüň, ýene utanman köçä-de çykýar. Arsyz, namyssyz...» diýen sözlerini eşidende,

Öwezmyrat batyryň nähili ýagdaýa düşenini ýatlalyň. Ol şol wagtlar Seýitmyrat beg öňünden çyksa-da, Begli molla öňünden çyksa-da, ikerjiňlenmän çapyp taşlajak. Emma ol Seýitmyrat begiň öýlerine-de, metjide-de kürsäp giriberenok. Seýitmyrat begiňem, Begli mollanyňam daşaryk çykmagyny talap edýär. Gylyjyny öňüne kese basyp, metjidiň eýwanynda Begliniň çykaryna garaşyp oturýar. Sebäbi onuň mertlik, namartlyk, gorkaklyk, batyrlyk, ar-namys hakdaky düşüňjesi, ýörelgesi başga. Onuň düşüňjesine görä adamyny binamyslykda aýyplan adam gaçyp gizlenmeli däl, öz sözünüň yzynda durmaly, döş gerip döwüşmäge çykmaly. Adam öldürmek Öwezmyrat batyr üçin gury maksat däl, hatda öz şahsy maksadyna ýetmek serişdesi hem däl. Onuň maksady diňe adam öldürmek ýa-da öz şahsy bähbidini aramak däl, ol ilkinji nobatda hakykatyň ykrar edilmegini nazarda tutýar. Ol Seýitmyrat begi ýa-da onuň ogly Begli mollany öldürip oturyberer ýaly, öz oglunyň, hakykatdanam, Begli mollanyň elinden ölendigini açyk bilenok. Gyzynyň başyna düşen betbagtçylyklaryňam düýp sebäpkärleriniň Seýitmyrat beg bilen onuň enesidigini bilenok. Seýitmyrat beg dagy ýaly diňe öz bähbidini arayan bolsa, çala münkürlük edeni üçin Seýitmyrat begden ar almagy nazarda tutýan bolsa, Öwezmyrat

batyr beýle göz-görtele hereket etmän, ol ýer astyndanam olar bilen haklaşyp bilerdi.

Bir söz bilen aýdanynda, kolonial gatnaşyklaryň berkarar edilmegi bilen, öňki ähli sosial-ahlak ýörelgeleriňem düýbüne palta urulýar. Seýitmyrat beg, Hal molla ýalylar täze gatnaşyklaryň akymynda özlerini balyk ýaly duýsalar, Kany batyr Hal molla ýaly binamyslyk edip ýaşanyndan, baýlyk toplanyndan müjerret geçenini gowy görýär.

Kolonial sütemiň ornaşmagy bilen ýerli ekspluatatorlar güýçli arka tapynan bolsalar, garyp-gasarlar, mazlumlar hossarsyz, erksiz galýarlar. Şonuň üçin olar hem özlere arka gözlemeli. Bu ýagdaý bolsa türkmen daýhanlarynyň rus proletariaty bilen ýakynlaşmagyna, doganlaşmagyna getirýär.

Ýazyjy «Perman» romanynda bu dostlugyň gözbaşyny has aňyrdan alyp gaýdýar. Entek Öwezmyrat batyr patyşa goşunlary bilen gaça uruş edip ýörkä, onuň ýanynda rewolýusion işi üçin yzarlanyp, gaçmaga mejbur bolan rus işçisi Stepan bar. Ol Öwezmyrat batyryň mazaly ynamyna giren adam. Öwezmyrat batyr hem Aman batyryň kömegi bilen, Stepanyň deňizden aňryk aşmagyna kömek edýär. Ol gidenden soňam onuň adamlary Öwezmyrat batyra patyşa goşunlarynyň ýaragly, azykly kerwenleri hakda maglumat ýetirip, kömek berip durýarlar. Diňe şujagaz faktyň özi hem rus

proletariatynyň patyşa samoderžawiýesiniň kolonial syýasatyny goldamandygyny, onuň progressiw wekilleriniň öz ýurdunyň azatlygy ugrunda göreşýän türkmen ýigitleri bilen bir hatarda bolandygyny subut edýär.

Ilkibada Stepanyň başdan Öwezmyrat batyryň ýanynda görkezilmegi juda gönümel, illýustratiw häsiýetde ýaly bolubam görünýär. Ýazyjy rus-türkmen dostlugyny görkezmek üçin Stepanyň obrazyny mehaniki suratda girizäýipdir diýen pikirem kelläňe gelmän duranok. Ýöne muny ýazyjynyň logiki taýdanam, çeperçilik taýdanam doly delillendirýändigine basym göz ýetirýärsiň. Sebäbi Öwezmyrat batyr bilen Stepanyň ýakynlaşdyrýan zat ol ikisiniň gylyk-häsiýetiniň meňzeşligi ýada şahsy bähbitleriniň umumylygy däl. Ol ikisini synpy bähbitleriniň umumylygy birleşdirýär. Patyşa samoderžawiýesi Öwezmyrat batyry gul etmek üçin şu wagt goşun sürüp gelen bolsa, Stepan patyşa samoderžawiýesiniň guly bolup dünýä inen adam. Onsoň onuň gulçulykdan gaçyp, Öwezmyrat batyryň ýanyna gelmegi we ondan ýüz tapmagy tebigy zat. Öwezmyrat batyrdan ýüz tapan, arka tapan diňe Stepan däl. Onuň eline gul bolup düşen eýranly Gutlymyrat hem boşadylyp goýberilende öz ýurduna gitmeýär. Munuňam sebäbi Öwezmyrat batyryň oňa öz synpdaşy (*red. belligi: bu ýerde mekdep döwrüniň klasdaşlygy göz önünde tutulmaýar*)

hökmünde garamagy. Eger Öwezmyrat batyr özüni gul eýesi hökmünde alyp baran bolsady, Gutlymyratda hiç wagt öz ýurduny terk edip, onuň ýanynda galmak islegi döremezdi. Gutlymyrat öz ýurdunda hem gul. Gaýta ol Öwezmyrat batyryň ýanynda azatlyk alýar.

Gutlymyrady Nazar perraç ýençdirjek bolanda hem onuň arkasyny tutýan Öwezmyrat batyryň ýakyn garyndaşy, barjamly Seýitmyrat beg däl-de, garyp-gasarlaryň wekili Gandym aksakgal hem onuň töweregindäki adamlar. Barly synpyň, wekilleri Gutlymyrady keseki hasaplap, oňa ýer-suw bermejek bolanlarynda hem ony il biri hasaplap, ýer-suw bermeli diýýänler Öwezmyrat batyr, Gandym aksakgal, obanyň beýleki garyp-gasarlary. Hatda Öwezmyrat batyr Gutlymyrat bilen bir maşgala bolup ýaşap ýör.

Şonuň üçinem rewolýusion meýilliligi sebäpli öz ýurdundan gaçgyn bolan Stepanyň Öwezmyrat batyryň ýanynda bolup, onuň bilen dostlaşmagy hatda şol wagtlar türkmenleriň patyşa goşunlaryna garşy uruş alyp barýan döwründe-de bolup biläýjek ýagdaý. Eýran hanlarynyň günde-günaşa talaňçylykly çozuş edip durmagy, hatda Gutlymyradyň hut özüniň eli ýaragly şol talaňçylar bilen gelmegi hem Öwezmyrat batyryň Gutlymyrat barada üýtgeşik adamkärçilik görkezmegine päsgel berenok.

Ýazyjy Öwezmyrat batyr bilen Gutlymyradyň, Stepanyň arasyndaky dostlukly gatnaşygy görkezmek arkaly, hiç wagt halk bilen halkyň arasynda duşmançylygyň bolup bilmejekdigini, olaryň päk ýürekli ogullarynyň her hili ýagdaýlarda hem umumy dil tapyp, düşünişip, dostlaşyp biljekdigini teswirleýär. Ekspluatator synplar halklary biri-birine öjükdirse, zähmetkeş halkyň wekilleri halklaryň ýakynlaşmagynyň, dostlaşmagynyň, agzybir, parahatçylykda ýaşaşmagynyň aladasyny edýärler.

Türkmenistanyň patyşa samoderžawiýesiniň koloniýasyna öwrülmegi bilen Dykma serdarlaryň, Seýitmyrat begleriň ýitirýän zady ýok. Zähmetkeş halk gula öwrülýär. Türkmenistanyň patyşa samoderžawiýesiniň koloniýasyna öwrülmegi bilen rus işçisiniňem ýagdaýynyň ýeňillesjek gümany ýok. Patyşa samoderžawiýesi halklar üçin türme — rus işçisi üçinem, türkmen daýhany üçinem. Şu nukdaýnazardan seredeniňde, soňra Öwezmyrat batyr bilen Stepanyň Sibirde duşuşmagynda biçak uly many bar. Daşyndan göräýmäge juda tötänlik ýaly bolup duýulýan bu duşuşyk uly çeperçilik ýüküni göterýär. Eger patyşa samoderžawiýesiniň hökmürowanlygy dowam etse, rus işçisiniňem, türkmen daýhanynyňam ýoly hökman Sibiriň üstünden düşäýmeli.

Kolonial sütemiň türkmen halkynyň boýnuna dakylmagy bilen synpy gatnaşyklaram özgerýär, ýitileşýär. Ahlak-etiki gatnaşyklaram üýtgeýär. Tä Sibire sürgün edilýänçä ýan bermedik, başyny dik tutup gezen, hemişe özüni Dykma serdardan, Seýitmyrat begden ruhabelent duýup gelen Öwezmyrat batyr indi eziji synplaryň öňünde alaçsyz galýar. Öýçi ussanyň dükanynda bolan uruşdan soň, iş ula gider öýdüp howsala düşýän Öwezmyrat batyry, dostlary Aman batyr bilen Kany batyryň ýanynda düşen ýagdaýyndan çykalga gözleýän Öwezmyrat batyry, atyny gaçyryp goýberilenden soň, şähere alnyp gidilýän Öwezmyrat batyry indi hatda urşuň yzysüre Skobeleviň hut öz ýanynda hem müzzermedik Öwezmyrat batyr bilen deňeşdirmek mümkin däl.

Sosial sütem gün-günden güýçlenýär. Patyşa Russiýasynyň birinji jahan urşuna goşulmagy zähmetkeş halkyň güzeranyny has-da kynlaşdyrýar. Patyşa samoderžawiýesi halkyň elindäki ählige zadyny gaňryp almaga başlaýar. Öň daglaryň-daşlaryň arasynda öz gara başyny ölümden gutarmak üçin gaçgak bolup ýören Öwezmyrat batyr indi ýekeje atyny elinden gidermejek bolup, agtygy Permany aty bilen bile gaçyryp goýberýär. Perman Kany batyra düşüp, daglaryň arasynda gizlenip gezýär.

Ekspluatasiýanyň güýçlenmegi, daýhanlara her hili salgytlaryň salynmagy, soňra olaryň özüniň pälä alynmagy türkmen daýhanlarynyň rus proletariaty bilen ýakynlaşmagyna, olaryň arasynda hem rewolýusion meýilleriň güýjemegine getirýär. Öwezmyrat batyr bilen Stepanyň arasyndaky dostluk Öwezmyrat batyryň agtygy Perman bilen Stepanyň ogly Petryň arasyndaky rewolýusion dostluga ösüp geçýär. Olar graždanlyk urşunyň frontlarynda gahrymanlarça söweşýärler. Romanyň ahyrynda Perman demir ýol işgäri bolup ýetişýär.

Ata Gowşudowyň «Perman» romanynyn, ýörite bellenişli taraplarynyň biri onuň tutuş ruhunyň ateistik pikire ýugrulmagydyr. (*Red. belligi: Roman SSSR döwründe ýazylanson, bu ýerde ýazyjynyň günäsi ýok hasaplaýaryn*). Ýene bir gezek nygtaýarys — ateistik pikir romanda öz-özlüginde öňe sürülmän, onuň tutuş ruhuna siňip gidýär. Ýazyjy ateistik ideýany öz-özlüginde öňe sürmegi maksat edinmeýär. Romanda dini ýalana çykarýan umumy pikir ýöretmelerem ýok, dine garşy şygarlaram ýok. Ol dini düşüňjeleri paş etmegi, ýalana çykarmagy hem maksat edinenok. Romanda din hadymalarynyň üstünden aç-açan gülünýän ýa-da adamlaryň dini ygtykaty üçin kemsidilýän ýeri hem ýok. Bir söz bilen aýdanyňda, «Permandaky» ateizm biziň şu günki gönümel ateistik propagandamyz däl, ýöne ondan has

ynandyryjy, has täsirli, has düýpden gaýdýar. (*Red. belligi: Şol gara günleriň (hudaýsyzlyk döwrüniň) geçdigi bolawersin, hernä!*).

Türkmen halk döredijiliginiň baş eseri bolan «Görogly» eposyndan Jygaly begi ýatlalyň. Ol erenleriň ýanyndan gelen Görogly, olardan sussy basylyp, sopusylyk diläp alandyr öýdüp, ähli umydy puja çykan dek gazaba munýär. Oňa sopy ogul gerek däl, Watanyň, halkyň azatlygy üçin gylyç göterjek merdana ogul gerek. Bu ýerde Jygaly begiň obrazy türkmen halkynyň ahlak ynanjyny, watançylyk ynanjyny wasp edýär. Türkmen halky üçin hemme wagt Watançylyk duýgusynyň ahlak päkliginiň ilkinji, dini ygtykatyň bolsa ikinji bolandygyny tassyklaýar. Gürrüň Watanyň, halkyň ykbaly hakda, ynsap, ahlak päkligi hakda gidende türkmeniň dini hasaba alyp durmandygyny tassyklaýar.

Ata Gowşudow hem «Perman» romanynda halk häsiýetini iň belent derejede açyp görkezmek üçin, öz gahrymanlaryny şol döwrüň ähli hukuk, ahlak kanunlaryny öz içine alýan din bilen gapma-garşy goýýar. Ýok, bu ýazyjynyň toslap tapýan, bilgeşleýin edýän zady däl. Ol durmuşda, hakykat ýüzünde ýüze çykan şeýle aýgytly pursatlara ýüzlenýär. Şeýle bir pursatlar ýüze çykýar — Watanyň, halkyň

bähbidi bilen diniň her haýsy tereziniň bir tarapyna munýär. Ýa dine sarpa goýmaly, ýa-da Watanyň, halkyň bähbidine, hakykata sarpa goýmaly. Dine sarpa goýmaklyk Watanyň, halkyň bähbidiniň goldan berilmegini aňladýar. Ana şonda Ata Gowşudowyň gahrymanlary ikerjiňlenmän, dini ret edýärler, Watanyň, halkyň bähbidini öňe tutýarlar.

Öwezmyrat batyr Dykma serdaryň patyşanyň beýikleri bilen aragatnaşyk saklaýandygyny bilýär. Dykma serdar ogly bilen patyşanyň beýikleriniň ýanyndan gelyärkä atlylary bilen ol ikisiniň yzyndan kowýar, Olar ýetdirmän gala özlerini atýarlar. Öwezmyrat batyryň atlylary olaryň kimdigini bilenok, Muny diňe Öwezmyrat batyr bilýär. Ol patyşa goşunlary tarapdan gelyän iki atlynyň Dykma serdar bilen ogludygyna-da, olaryň patyşanyň beýikleri bilen dilleşip gelyändiglerine-de, patyşanyň beýiklerine sowgat-serpaý eltip, özleriniňem sowgat-serpaýly gelyändiglerine-de, Dykma serdaryň ilki öz öýüne barman, Seýitmyrat begiň ýanyna barjakdygyna-da sähelçe jigem şübhelenmeýär. «Men ol adamy tanaýan. Onuň şu wagt nirede oturandygynam bilýän. Ol adamyň getiren sowgatlary bilen üstüni basmak boljak welin... Ýöne bir zady bar. Ana, şol meni ýaýdandyrýar. Niçikmi, iş jygba-jyga gelen ýerinde, Garry batyr başlyklaýyn araňyzdan bolgusyz töwallaçylar tapylýar-da, meni öz ugruma goýmaýar. Şu sapar

şol gylygyňzy taşlap, ýeke meniň aýdanymy etseňiz gitjek. Bolmasa, şu ýerden yzma dolanjak» diýýär.

Ýigitleri «Seniň diýeniňi hökman ederis» diýip söz berensoňlar Seýitmyrat begiň tümünde oturan Dykma serdaryň üstüne barýar. Onuň daş çykmagyny talap edýär. Daşary çykaýsa, kellesiniň egninden aýryljakdygyna gözi ýetip duran Dykma serdar daş çykyp bilmeýär. Öwezmyrat batyr Kany batyra üç-dört sany bolup, tüme girmegi hem Dykma serdary daşary çykarmagy buýurýar. Şol wagt hem Seýitmyrat beg Dykma serdaryň aklygyna Gurhandan ant içip, Gurhany orta goýýar. Ara Gurhan düşensoň, Kany batyr dagy ýaýdanýar. Muňa jany ýanan Öwezmyrat batyr:

«— Gurhan däl, eger Muhammediň özi gelip ara düşse-de, daňyň! Näme ol kitap turup, siziň ýakaňyzdan tutar öýdýäňizmi? Tiz daňyň! Gurhan bolsa bolubersin! Kim oňa bu ara sokul diýýär?! Durman, daňyň!» — diýip gygyrýar.

Öwezmyrat batyr Kany batyryň Gurhandan gorkusyna saklanandygyna-da şübhelenýär. Ozalam onuň Dykma serdar dagy bilen arasy bardyr öýdüp münkür bolup ýören Öwezmyrat batyr kowgy bolup gelýärkäler Kany batyryň atynyň gurrugyň üstünden gelip büdremeginem, onuň Gurhany basgylap geçip bilmezliginem dönükliginiň netijesi hasaplaýar. Dostunyň göwnüne mazaly degip, ony baş alyp gitmäge mejbur edýär. Ol

hatda Stepanyň «Batyr, sen Kany batyra münkürlük edip, birden nähak iş edäýmegin» diýen tabşyrygyny hem unudýar.

Öwezmyrat batyryň Kany batyra bolan münkürliginiň hut şu pursatda in ahyrky derejä ýetmegine aýratyn üns bermegimiz gerek. Seýitmyrat beg, Garry batyr, Kany batyr dagynyň bolşundan hasap tutsak, başga ýerde Kany batyra näçe şübhelense-de, Öwezmyrat batyr oňa şu ýerde şübhelenmeli däl. Sebäbi mukaddes Gurhan orta düşýär. Ýöne, tersine, Öwezmyrat batyryň münkürligi şu ýerde gutarnykly ynanja öwrülýär. Sebäbi Öwezmyrat batyr «Men dine, Gurhana ynanamok» diýip, döşüne kakyp ýörmese-de, dini, Gurhany äsgermezçilik etmese-de, oňa ýüreginden ynanybam baranok. Ol «şerigaty bir adamçy düýeleri gorkuzmak üçin çöwre ýapynylyan don» hasaplaýar. Şonuň üçinem Gurhana duwlanyp, ondan gorkup, Watanyň, halkyň bähbidine hyýanat etmeklik Öwezmyrat batyr üçin dönüklik bolup görünýär.

Romandaky ikinji bir pursat has-da güýçli täsir galdyrýar. Gökdepe betbagtçylygynda han-begleriň, din hadymalarynyň uly rol oýnandygy, olaryň halky urşa öjükdirendikleri, şeýdibem halky gyrgyna berendikleri taryh tarapyndan ykrar edilen hakykat. Munuň şeýledigine türkmen halkynyň Gara batyr, Öwezmyrat batyr ýaly tüýs watansöýer ogullary şol wagt hem düşünişdirler. Din hadymalaryna

ýüzlenip, «halky gyrgyna berersiňiz, söweş meýdanynda egninden aýrylyp, sellesi çözenip ýatan kelle göremok» diýen adamlar bolupdyr. Edil şonuň ýaly bir pursata biz «Perman» romanynda hem gabat gelýäris.

Galanyň üstüne abanan howpuň has güýçlenen wagty iň uly işanyň metjitde, howpsuz ýerde sellesini tegeläp, adamlary daşyna üýşürip oturanyny gören Gara batyryň jany ýanýar. Ol işana ýüzlenip:

— «Aý, işan aga, adam ajaly ýetse ölermi ýa-da ýetmese-de ölermi?» — diýip soraýar. İşan oňa:

— «Adam ajaly ýetse öler» — diýip, kesgitli jogap berýär. Şonda Gara batyr oňa şeýle diýýär:

— «Janpenada bukup oturan adamyň ajaly ýetmez, işan aga. Hany göreli, biziň ajalymyz ýetmäbilse ýetmesin».

Şundan soň ol tä ölýänçä söweşýär. Özüniň ýekeje hakykaty — Watan üçin janyňy hem gaýgyrmaly däldigini ykrar edýändigini gany bilen subut edýär.

Öň belleýşimiz ýaly, bu epizodlaryň ikisi hem ýazyjynyň çeper fantaziýasynyň önümi däl. Rowaýata öwrülip, halkyň dilinden düşmän gelen hakykatyň beýany. Ýazyjynyň şol wakalara gatnaşan adamlaryň hut öz agzyndan eşiden zady.

Ýazyjy «Perman» romanynda diniň sosial-synpy mazmunyny açyp görkezýär, ony sütemkär synplaryň

zähmetkeş halk köpçüligini ezmek üçin peýdalanýan guraly hökmünde suratlandyrýar. Ýazyjy kiçijik bir detalyň üsti bilen şerigatyň ekspluatator synplaryň sada adamlary aldamak üçin ulanýan perdesidigini, agyr sütem zerarly güzeranyny aýlap bilmän ýören zähmetkeş adamlaryň hatda şerigat bilen meşgullanmaga wagtyňyňam ýokdugyny iňňän täsirlilik bilen görkezýär. Arslan baýyň gelni bilen gyzynyň elleri kündükli tutly ýabyň boýunda täret gylp ýören wagtyňy, Gülsoltan bilen Sadabyň bolsa şol ýabyň boýunda baýyň kirini ýuwup oturan wagtyňy ýatlalyň. Eýsem şonda Sadabyň ««Garynja gara günde, gurbaga saz bilen söhbetde» diýipdirler. Hawa-da, etdehyýatyny öwrenjekmi sen ýa-da kişiniň tükeniksiz kirini ýuwjakmy, agyr halysyny dokajakmy, haýsyna ýetişjek?» diýen sözlerini ýazyjynyň onuň agzyna salyp beren sözleri hasap etmek bolarmy?

Ýa-da başga bir detal. Öwezmyrat batyr Permany aty bilen ýola taýýarlaýarka, Perman babasyna «Meniň barmaly ýerlerime bir molla hat ýazdyraýsak näderkä» diýende, Öwezmyrat batyr oňa: «Asyl men molla halkyny ýaman ýigrenýän özüm... Näme bulam-bujarlyk çyksa, şolardan çykýar. Olaryň hatam başyny iýsin, petegem» diýip, çürt-kesik jogap berýär. Sebäbi Öwezmyrat batyr din hadymларыnyň pyssy-pujurlyklaryny her ädimde görüp durýar. Halk arasynda

dini, şerigatyň kanunlaryny jan-dilden wagyz etselerem, olary ilki bilen barly synplaryň, din hadymalarynyň özleri bozýarlar. Şerigat, Gurhan ekspluatator synplar üçin, din hadymalary üçin, ýazyjynyň romanyň bir bölümini atlandyryşy ýaly, halkyň gözünü baglamak üçin ulanylýan perde. Dykma serdaryň patyşa ofiserleriniň ýanyndan gelendigini bilip dursa-da, Seýitmyrat beg onuň akdygy hakda Gurhandan ant içip, Gurhany orta goýmaga çekinip duranok. Gurhandan ant içip, Öwezmyrat batyr dagynyň dil düwşüğine goşulan Hal molla hem olary satmak üçin ýaýdanyp duranok. Muhammetmyrat ahun bolsa Öwezmyrat batyryň gyzy Gülsoltanyň bagtynyň ýatmagyna sebäp bolýar.

Ata Gowşudowyň «Perman» romany halkyň durmuşyny her taraplaýyn açyp görkezýär. Onda birnäçe romana ýeterlik baý material bar. Onda Öwezmyrat batyr, Kany batyr, Garry batyr, Gara batyr, Gutlymyrat, Nepes, Ilmyrat, Stepan ýaly özboluşly obrazlaryň giden bir galereýasy döredilipdir. Olaryň her biriniň ykbaly dolulygy bilen suratlandyrylýar. Özem romanda adam ykbalynyň dolulygy onuň terjimehalynyň dolulygynda däl-de, häsiýetiniň dolulygynda, bütewiliginde ýüze çykýar. Käte kiçijik bir epizod ýa-da gahrymanyň ýekeje hereketi ony edil daşdan

ýonulyp ýasalan heýkel ýaly bütewi obraz derejesine ýetirýär oturyberýär.

Mysal üçin, Gara batyr romanda köplenç fon hökmünde görkezilýär. Onuň terjimehalam gürrüň berlenok, söweş edermenlikleri barada hem Öwezmyrat batyryňky ýaly jnkmejik aýdylanok. Ýöne onuň akyllý serdardygy, Öwezmyrat batyryňam şonuň agzyna seredýändigini aňlanylýar. Ol romanda diňe iki ýerde sähel wagt ön hatara çykýar. Birinji gezek ol Öwezmyrat batyr bilen Dykma serdaryň arasynda bolan çaknyşygy, Öwezmyrat batyryň nokerlerinden öýkeläp, olara serdarlyk etmekden ýüz dönderendigini eşidip gelýär. Ol ýagdaýy şeýle parahatlylyk bilen düzedýär welin, onuň, dogrudanam, halky yzyna düşürüp bilýän adamdygyna ynanýarsyň. Ol gysgajyk manyly gürrüňinde ýagdaýy doly düşündirýär. «Hany göreli, biziň ajalymyz ýetmäbilse ýetmesin» diýip, iň soňky demine çenli söweşmegi ýüregine düwüp, ýagynyň üstüne depende bolsa, ol ýatdan çykmajak janly obraza öwrülýär.

Ýazyjy gahrymanlarynyň gylyk-häsiýetini doly göz önüne getirmäge mümkinçilik berýän wakalary, pursatlary, detallary saýlap alýar. Romanda biri-biri bilen meňzeş, biri-birini gaýtalaýan obraz ýok. Olary biri-biri bilen garjaşdyrmak mümkin däl. Özem romandaky obrazlaryň her biri şol

döwürdäki türkmen jemgyýetiniň sosial-synpy aýratynlyklaryny alamatlandyrýar.

Şeýle ýönekeýje bir detala üns bereliň. Ýazyjy Ussamyrat demirçiniň bagyny bejerişini şüwlümlü ýumora eýläp gürrüň berýär. Onuň bir düýp üzümü kesmek üçin bütün gününü sarp edip ýörşi obrazy belli-külli indiuiduallaşdyrýar. Onuň indiuidual keşbi aýdyňlyk bilen göz önüne gelýär. Ýöne gep diňe munda däl. Demirçiniň bolşy diňe onuň öz obrazyny däl, türkmen daýhanynyň şol wagtky güzeranyny hem aýdyň göz önüne getirmäge mümkinçilik berýär.

Eger demirçiniň aňyrsyna-bärsine göz ýetmän duran bagy bar bolsady, ol tutuş bir günüňi ýeke düýp üzüm kesmäge sarp edip bilmezdi. Günuzyň bilini ýazman işlende-de, üzümünü kesmäge ýetişserazy bolardy. Ýazyjy bu ýerde ussanyň öz obrazyny mylaýym ýumor blen suratlandyrsa, onuň bagynyň üsti bilen şol wagtky türkmen daýhanynyň çydamsyz ýagdaýyny ýangynly kinaýa bilen suratlandyrýar. Gepiň gysgasy, demirçiniň on-on iki düýp üzümünden, baş-üç düýp beýleki agaçlardan ybarat bolan bagy hem onuň öz obrazyndandeter ýatda galmasa, pes ýatda galanok. Şol bagam obada Ussamyradynyň bagy diýip at alan ýeke-täk bag bolmaly. Ana, şol bag obada ýer-suw sanaşygy bolanda iň naýbaşy ýer hasaplanyp, bijebaşy edilýär. Şol bagy elinden gider öýdüp,

demirçi gündiz ynjalykdan gaçýar, gije ukudan galýar. Bije atylýan wagty tolgunmakdan ýaňa bir taý murtuny ýolup gutarýar. Bu ýagdaý bolsa demirçiniň obrazyny onuň şahsy portreti bolmakdan şol wagtky türkmen obasynyň sosial kartinasyna öwürýär.

Ýa-da Jumagülün öz adaglysyny synlaýan wagtyndaky psihologiki portretini ýatlalyň. Eýsem şoňa diňe Jumagülün portreti hökmünde garap bolarmy? Biz bu ýerde diňe Jumagülün keşbini aýdyň göz önüne getirmek bilen, onuň ruhy dünýäsine çuňňur aralaşmak bilen çäklenmeýäris. Biz şol döwrüň söýgi, nika baradaky ahlak ýörelgeleriniň aýdyň kartinasyny hem görýäris.

Biz «Perman» romanynyň diňe käbir häsiýetli aýratynlyklary barada umumy bellikler etdik. Romany her taraplaýyn öwrenmek, ondaky obrazlar sistemasyna çuňňur analiz bermek edebiýaty öwreniş ylmymyzyň, edebi tankydymyzyň geljekki işi bolup durýar. Durmuş faktyna, obrazlar dünýäsine biçak baý bu roman dürli aspektlerden çynlakaý gürrüň etmek üçin baý material berýär.

* * *

Ajaýyp adamlaryň ömri, işi ölmez-ýitmezligiň simwolyna öwrülýär eken. Ata Gowşudowyň ömri, döredijilik ykbaly hem şunuň aýdyň subutnamasy bolup durýar.

«Görogly» eposy türkmen edebiýatynyň ölmez-ýitmez eseri. Ol eser halkyň umyt-arzuwlarynyň, azatlyga bolan ymtlyşynyň ölmez-ýitmezligini, bakylygyny teswirleýär. Öz halkynyň arka daýanjy bolan, mähriban topragyny daşary ýurtly basybalyjylardan gorap saklan Görogly beg görden çykýar, öz halkynyň bagtyna täzedan direlýär.

Ýöne şeýle belent ideýany öňe sürýän, türkmen halkynyň milli guwanjy bolan «Görogly» eposy hem biziň sowet döwrümizde sözüň hakyky manysynda täzedan dirildi. Türkmen dilinde ilkinji gezek aýratyn kitap edilip çykaryldy. Ony täzedan dirildip, öz halkyna gaýtaryp berenem türkmen halkynyň ajaýyp ogly Ata Gowşudowdy. Ata Gowşudowyň şol neşiri «Görogly» eposynyň dünýä ýüzündäki iň gowy neşiri diýlip ykrar edildi.

Öz halkyna ak ýürekden hyzmat eden adamyňam işi ölmejek, azaby reýgan bolmajak eken. Ata Gowşudowyň ömür kitaby bolan «Perman» romany hem uzak ýyllaryň dowamynda, Görogly ýaly dünýä inip bilmän, enesiniň garny bilen gitdi hasaplanyp ýördi. Ýöne ol hem täzedan dünýä indi, halka bagyşlanyp döredilen zadyny ölmez-ýitmezdigini ýene bir

gezek subut etdi. Ahyry özüniň hakyky eýesine — müňlerçe, ýüz müňlerçe okyjylara gowuşdy.

Şu ajaýyp eseriň türkmen sowet edebiýatynyň iň gowy eserleriniň hatarynda orun aljakdygyna, onuň ömrüniň uzak boljakdygyna şübhe bolup bilmez.